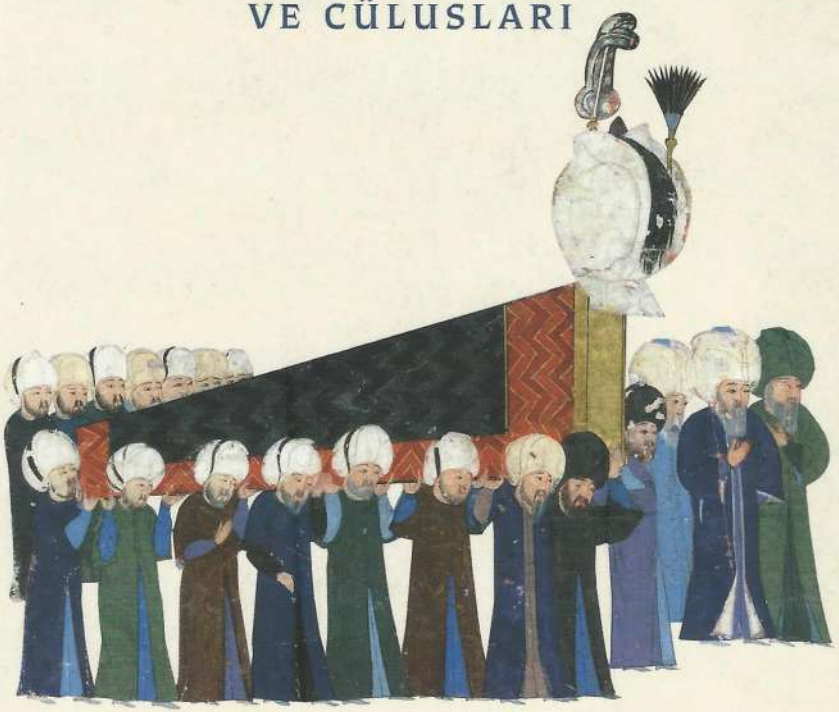
NICOLAS VATIN
GILLES VEINSTEIN

SARSILAN SARAY

OSMANLI PADİŞAHLARININ ÖLÜMLERİ, TAHTTAN İNDİRİLMELERİ VE CÜLUSLARI

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
AYŞEN SARI

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.
Kronik
Levent Şahverdi Arşivi

SARSILAN SARAY
Osmanlı Padişahlarının Ölümleri, Tahttan İndirilmeleri ve Cülusları

—

NICOLAS VATIN ve GILLES VEINSTEIN

KRONIK KİTAP: 453
Osmanlı Tarihi Dizisi: 56

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

ÇEVİREN
Ayşen Sarı

EDİTÖR
Ali Kaan Cerit

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Aralık 2023, İstanbul

ISBN
978-625-6774-16-2

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. N°8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
© Gilles Veinstein, Nicolas Vatin, 2003,
"Le Sérail ébranlé" özgün adıyla Fayard tarafından yayımlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

Levent Şahverdi Arşivi

NICOLAS VATIN
GILLES VEINSTEIN

SARSILAN SARAY

OSMANLI PADIŞAHLARININ ÖLÜMLERİ, TAHTTAN İNDİRİLMELERİ VE CÜLUSLARI

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
AYŞEN SARI

Kronik

Levent Şahverdi Arşivi

Nicolas Vatin

1955 doğumlu. *l'École normale supérieure*'ü bitirdi ve Osmanlı İmparatorluğu 15-16. yüzyılları üzerine çalışmaya başladı. Ana çalışma konuları Doğu Akdeniz tarihi, Osmanlı padişahlarının veraseti, mezarlıkları ve ölümleridir. 2003'ten bu yana *Collège de France*'da Centre d'études ottomanes'in direktörlüğünü yürütmektedir.

Gilles Veinstein

1945 doğumlu. Osmanlı ve Türkiye tarihi konusunda uzman Türkolog. *Centre National de la Recherche Scientifique*'te Türk medeniyeti hakkındaki araştırmalara önemli katkıda bulundu; 1984'te *Histoire de l'Empire Ottoman, de l'Europe Orientale et de la Turquie* adlı heyetin müdürü olarak çalışmalarını sürdürdü. Birkaç yıl sonra bu heyetin Louis Bazin ve James Hamilton'un heyetiyle birleştirilmesinden meydana gelen *Études Turques et Ottomanes*'ın da müdürlüğüne getirildi. Bu heyet halen, *Centre d'Études Turques, Ottomanes et Centre-asiatiques* adıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Veinstein ölümüne kadar *.Turcica* dergisinin müdürlüğünü de yaptı. O dönemde Fransa'da gittikçe artan bir ilgiye mazhar olan Osmanlı tarihinin Avrupa'da en önemli uzmanlarından biri olarak 1998 Aralığında Collège de France'a seçildi. Veinstein 5 Şubat 2013'te Paris'te hayatını kaybetti.

Ayşen Sarı

1986, İstanbul doğumlu. Saint-Joseph Lisesi'ni bitirdikten sonra, tarih lisans ve yüksek lisansını Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'nde, doktorasını École Pratique des Hautes Études'de tamamladı. Başta tarih olmak üzere çeşitli sosyal bilim alanlarında çevirileri bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

İçindekiler

Giriş 9

Birinci Bölüm
SALTANATIN SONU 17
Hastalık 27
Nasıl Ölür Bir Sultan? 38
Tahttan Nasıl Feragat Edilir? 54
Statü Kaybı 72

İkinci Bölüm
SİYASİ KRİZ I: AÇIK OYUN YAHUT ALLAH'IN İŞİ
(14.-16. Yüzyıl) 83
Bu Dünyanın Kötülüğü 91
Çözüm Arayışları 111

Üçüncü Bölüm
SİYASİ KRİZ II: KİLİTLİ OYUN YAHUT İNSANLARIN MESELESİ
(17.-19. Yüzyıllar) 187
Özerklik Kaybı 188
Kutsallığı Yitirme 222
Kışkırtılmış Halefiyetler 256

Dördüncü Bölüm
SALTANAT BAŞLARKEN 263
Cülus Töreni Ve Biat Yemini: İki Kurucu Eylem 263
Eyüp Sultan Ziyareti Ve Değişiklikler 308

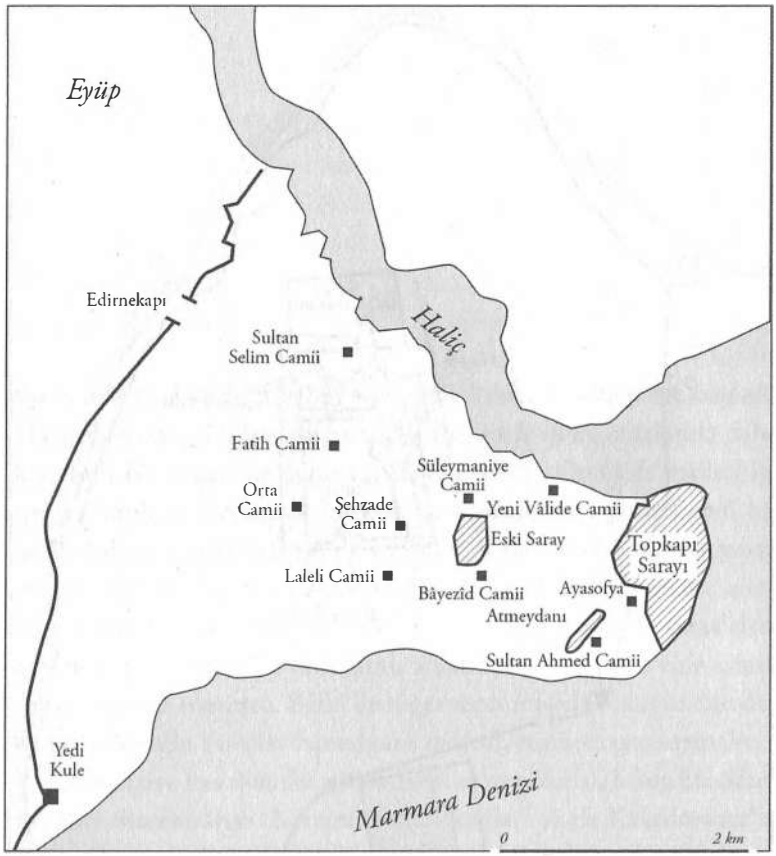
Levent Şahverdi Arşivi

Açılış Tedbirleri 322
Cülus Bahşişi 339
İlk Siyasi İşaretler mi? 347

Beşinci Bölüm
PADİŞAH CENAZELERİ 353
Yas 354
Bedenin Bakımı 373
Halka Açık Cenazeler 394
Mezar 421

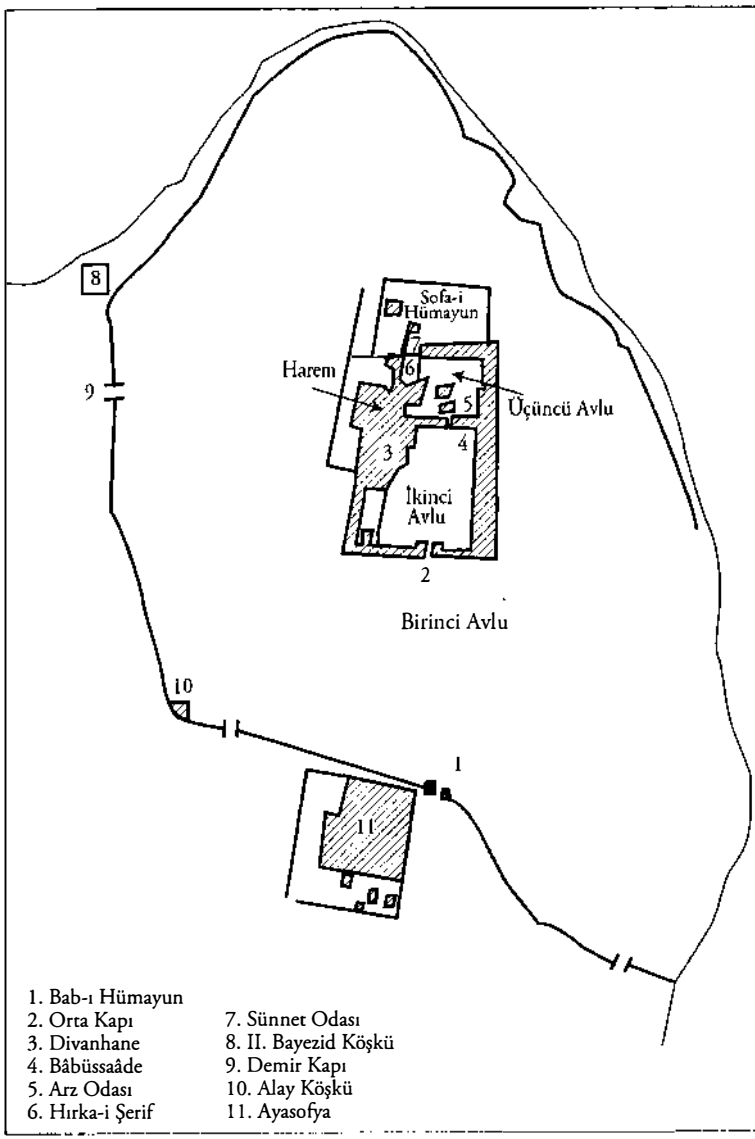
Sonuç 443
Ekler 457
Osmanlı Hükümdarlarının Kronolojik Listesi 459
Soyağacı 461
Osmanlı Vakanüvisleri Dizini 463
Sözlük 469
Kaynakça 477
Dizin 489

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'un Planı

Levent Şahverdi Arşivi

1. Bab-ı Hümayun
2. Orta Kapı
3. Divanhane
4. Bâbüssaâde
5. Arz Odası
6. Hırka-i Şerif
7. Sünnet Odası
8. II. Bayezid Köşkü
9. Demir Kapı
10. Alay Köşkü
11. Ayasofya

Topkapı Sarayı

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bu kitaba dair ilk fikirler yaklaşık on yıl önce filizlenmeye başladı. Hazırlıklarımıza ilk başladığımızda, Türklerde ölüm hakkında daha kapsamlı bir araştırma yapmayı planlıyorduk. Osmanlı padişahlarının ölümünü incelemek bu konuya yaklaşmanın yollarından biriydi. Aslında, hükümdarın ölümünün, asırlar boyunca yavaş yavaş değişmekle birlikte 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar temel bir işlevi yerine getiren törenlerde ifadesini bulan belli başlı siyasi meselelerden ne ölçüde ayrılmaz olduğunu anlamamızı sağlayan yine kendi kaynaklarımız olmuştu. Belki de diğer toplumlarda olduğundan daha fazla belirgin bu işlev hanedanın meşruiyetini ortaya koymaktı.

Monarşiye has törenler ve kralların antropolojisi, Marc Bloch'un *Les Rois thaumaturges* (Keramet sahibi krallar) ya da Kantorowicz'in *Deux Corps du Roi* (Kralın İki Bedeni) eserlerinin ardından Batılı tarihçileri haklı olarak büyülemiştir. Bu tarihçiler hükümdarların cenaze törenleri ve tahta çıkışlarının, çoğu zaman ilk bakışta şaşırtıcı görünen çeşitli yönlerine dahil olan siyaset felsefesi ya da kamu hukuku kavramlarını açığa çıkarmaya çalışmışlardır. Örneğin, Fransız monarşisinin çelişkisiyle meşhur "Kral öldü, yaşasın kral!" deyişi ne anlama gelmektedir? Doğu ve bilhassa İslam alanındaki benzer çalışmalar da daha az meşru değildir. Geçmişin halifeleri ve sultanları sıklıkla egzotik cazibeden sıyrılmamış bir imajla -Binbir Gece Masalları'nınki- tasvir edilir, ancak bu, tarihsel gerçeklikten son derece uzak bir klişedir. Bu hükümdarlar da iktidarlarının teorik temelleriyle en az diğerleri kadar ilgiliydiler ve hem kendileri hem de

Levent Şahverdi Arşivi

çevreleri keskin ve rafine bir sembolizm anlayışına sahipti. Böylesine uzun bir süre ve bu denli parlak bir şekilde hüküm süren, çok geniş bir edebiyata ilham veren Osmanlılar bunun en iyi örneğidir.

Amacımız yeni bir Osmanlı İmparatorluğu tarihi yazmak değildi; okuyucularımızın başvurabileceği, aynı yayınevinden Robert Mantran'ın editörlüğünde çıkmış bir kitap zaten mevcut. Kitabımızı daha keyifli hale getireceğini umduğumuz küçük hikayelere bolca yer vermiş olsak da niyetimiz kendimizi bunlarla sınırlamak da değildi. Daha ziyade, Osmanlı rejiminin doğası ve meşruiyeti ile padişahın toplumdaki yeri üzerine bir deneme yazmaya çalıştık. Gerçekten de Osmanlı toplumu öncelikle bir halk, bir dil, bir kültür ya da bir dinle değil bir hanedanla (*âl-i Osman* ya da "Osman'ın hanedanı-hanesi") tanımlanırdı ve bu hanedanın da padişahtan başka bir varlık nedeni yoktu; padişah tüm gücünden yoksun kaldığı vakitlerde bile bu böyleydi. Bu şekilde tanımlanan araştırmamız uzun süreyi kapsayan bir çalışmadır: Hanedana adını veren kurucu Osman'ın 1324'ten hemen önce ölümüyle başlamakta ve yeniçeri ocağını acımasızca ortadan kaldırmasının bilhassa damga vurduğu saltanatı imparatorlukta devrim yaratarak günümüz Türkiye Cumhuriyeti'yle sonuçlanan reformlar dönemini başlatan II. Mahmud'un 1808'de tahta çıkışıyla sona ermektedir.

Dolayısıyla kritik bir ana konumlanıyoruz: her şeyden önce hanedanın meşruiyetinin tanımlandığı, yeniden tanımlandığı, onaylandığı yahut reddedildiği saltanat değişimi anı. Mamafih aynı zamanda, yakında ölecek veya tahttan indirilecek, hem sıradan bir Müslüman hem de istisnai ve temel, hatta kozmik konumu nedeniyle sıra dışı biri olan sultanın kaderinin belirlendiği an.

Kitabımızı oluşturan beş bölümde, bir hükümdardan diğerine geçişi gösteren farklı aşamaları adım adım takip edeceğiz: sultanın ölümü, tahttan çekilmesi yahut indirilmesi; bu olayı takip eden siyasi kriz veya hanedan krizi; cülûs törenleri ve nihayet, göreceğimiz gibi, ancak yeni hükümdar tahta oturduktan sonra gerçekleşebilen imparatorluk cenaze töreni.

Levent Şahverdi Arşivi

Tematik ve kronolojik mantığı bütünleştirmek her zaman kolay değildir. Bilhassa bu durumda, olguların karmaşıklığından ötürü kronoloji biraz hasar görmüş olabilir. Öte yandan, söz konusu gerçeklerin daha net bir biçimde meydana çıkarılabileceğini umuyoruz. Her ne kadar kaçınmak istesek de, birkaç belirgin tekrarı da olduğu gibi korumak zorunda kaldık; bu da aynı olgunun, aynı alıntının birbirinden farklı konuların tahliline katkıda bulunabileceği anlamına geliyor. 1324-1808 yılları arasında gerçekleşen otuz kadar (veya daha fazla) taht devri nedeniyle birçok sorunun ortaya çıktığını söylemeye lüzum yok. Bu soruları ilerledikçe ele almaya çalışacağız, ancak sürekli karşımıza çıkarak bizden cevap bekleyen belli başlı birkaç soruyu belirtmeden geçmeyelim:

–Padişah ne ölçüde istisnai bir varlıktı ve aynı zamanda, ölüm ya da siyasi kriz nedeniyle tahtı bırakmak zorunda kaldığı zamanlarda, ne ölçüde beşeriyetine boyun eğmesi gereken sıradan biriydi? Netice itibariyle, padişahın ölümü, onun kendine has konumunu incelememize ne ölçüde olanak tanır ve Osmanlılarda ölümün tarihine ne derecede katkıda bulunur?

–Kaynakların bize aktardığı kadarıyla, birini diğerinden ayrı tutabileceğimizi varsayarsak, usullerin ve siyasetin ilgili kısımları nelerdi? Bir yandan bu geleneklerin evrimini adım adım takip ederken, hem Osmanlı toplumunun farklı unsurları arasındaki güç ilişkileri hem de bahsi geçen toplumun kendi hakkındaki imajı açısından bu evrimlerin anlamı nasıl yorumlanmalıdır?

–Osmanlılar halefiyetin sorunsuz yerine gelmesini sağlamak için çeşitli çözümler denedikten sonra, tarihlerinin ikinci bölümünde hangi siyasi ve düşünsel evrimle ekber ve erşed uygulamasını benimsemeye başladılar? Bu ne ölçüde şansın, ne ölçüde siyasi iradenin sonucuydu?

–Son olarak, Osmanlıların (hem dini hem de siyasi) adetleri, uygulamaları ve anlayışlarında neyi İslam'a -daha doğrusu belli bir Sünni ve Hanefi geleneğine- atfetmeli ve neyi daha çok bilinçli yahut bilinçsiz olarak korunan ve sonra hızlı sayılabilecek bir şekilde terk edilen İslam öncesi Türk gelenekleriyle açıklamalıydık?

Levent Şahverdi Arşivi

Gerçekten de Osmanlı hanedanı kökenlerini Orta Asya'dan gelen eski bir Türk dünyasına (bile isteye) dayandırıyordu dolayısıyla ilk bakışta şaşırtıcı görünen birçok olgu bu şekilde açıklanabilirdi. Bununla birlikte, çoğu zaman aydınlatıcı görünseler bile, mukayeselerin büyük bir dikkatle yapılması gerektiğini söylemeye gerek yok.

Tüm bu konuları ele alırken başlıca kaynağımız olarak Osmanlı vakayinâmelerini kullandık. Elimizdeki hem bol hem de tutarlı tek belge türünü oluşturmaları elbette bu seçimde kısmen belirleyici oldu. Ayrıca, yararlanabildiğimiz diğer kaynakları (arşivler, seyahatnâmeler vs.) da ihmal etmeyerek yazarlarımızın anlatılarının doğruluk derecesini elimizden geldiğince sorgulamaya çalıştık. Bununla beraber, bu vakayinâmeleri ehvenişer olarak görmedik. Aksine, araştırmamızı en başından itibaren vakayinâmeleri temel alarak yürütmeye karar vermiştik.

Gerçekten de konumuzu en iyi şekilde Osmanlı vakayinâmelerinin süzgecinden geçirerek inceleyebiliyoruz: sil baştan hanedanın tarihini yazmak değil bu; hanedanın, hem kendine verdiği hem de toplumda korunan imajı üzerinden meşruiyetinin tarihi. Bu nedenle bizi ilgilendiren, olguların kendisinden çok, onlara ilişkin söylemler oldu. Bu anlatıları okuyup tercüme ederek, padişah ve iktidar hakkında söylediklerine kulak vererek, Osmanlıların kendilerine nasıl baktıklarını kavramak gerçekten de mümkün. Dolayısıyla söylemlerin evrimi de törenlerinki kadar öğretici. Bu nedenle başvurduğumuz vakanüvislerden bazılarının, anlattıklarının çağdaşı, hatta tanığı olması, diğerlerinin ise yazılı kaynaklara ya da sözlü geleneklere dayanarak uzun zaman sonra yazması belli bir önem teşkil etmektedir. Vakanüvislerin görüşleri toplumsal konumlarına bağlı olduğu gibi, hiç şüphesiz yaşadıkları çağa da bağlıdır: bir ulema, bir vezir, bir derviş, sadece basit örnekleri ele almak gerekirse, merceklerinin önüne farklı renklerde filmler-filtreler yerleştirirler. Bu sebepten ötürü ekte, alıntılanan vakanüvislerin, okurun eserlerini bağlamlarına yerleştirmeye yardımcı olacak bazı kısa göstergeler bulacağı bir dizinini sunmanın yararlı olacağını düşündük.

Levent Şahverdi Arşivi

Onlardan sıklıkla alıntı yapmamızın nedeni de yine aynı. Gerçekten de, Shakespearevari-teatral rengi günümüz tarihçilerinin kaleminde solmaya meyilli olayları herkesten daha iyi, güçlü ve taze bir şekilde anlatıyorlar. Aktardıkları olguları kendi kelimeleriyle yorumlayarak, bu olguların aktörleri için önemini görmemizi sağlayan bir ışığın altına yerleştiriyorlar ve böylece bizi yanlış değerlendirmeler ve tarihe aykırılık riskinden de koruyorlar.

Demek oluyor ki, sözü Osmanlı vakanüvislerine bırakarak onların bize sadece gerçek bir edebi zevk vermekle kalmayıp aynı zamanda tarihçilere de pek çok şey katabileceklerine insanları ikna etmeyi başarırsak, projemizin mühim bir kısmını tamamlamış olacağız. Osmanlı arşivlerinin açılması geçtiğimiz yarım asır boyunca akademisyenlerin arşiv kaynaklarına giderek daha fazla önem vermesini sağladı. Bu kaynakların yeri doldurulamaz katkılarını elbette küçümsemeden, diğerlerinin[1] ardından, vakanüvislerin Osmanlı İmparatorluğu tarihinin incelenmesinde birincil kaynak olarak yerlerini yeniden almalarına katkıda bulunmak istiyoruz.

Bu kısa girişi sonlandırmadan önce, kitabımızdaki eştözlü bir kusura geri dönmeliyiz. Doğrusal ve kronolojik bir anlatım sunmadığından, konudan konuya geçerken okuyucuyu zaman ölçeğinde bir ileri bir geri hareketler içinde kaybetme riskini taşıyor. Bu mahzuru kısmen telafi etmek için ekte Osmanlı sultanlarının kronolojik bir listesini sunduk. Ayrıca, "Eski Dünya" tarihinde 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar böylesine önemli bir rol oynayan bu imparatorluğun gelişimine dair kısa bir genel bakış sunmanın faydalı olacağını düşündük. Aşağıdaki kısa özet sadece ele alacağımız olguları bir bağlama oturtmayı amaçlamaktadır. Buna ihtiyaç duymayan okuyucularımıza, Stendahl'in yaptığı gibi, kalan kısmı atlamalarını ve okumalarına doğrudan birinci bölümden devam etmelerini tavsiye ediyoruz.

1 Burada tam bir kaynakça vermemiz imkansızdır. En yenileri arasında, biraz gelişigüzel bir şekilde sayabildiklerimiz şunlardır: C. Fleischer, B. Flemming, H. İnalcık, V.L. Menage, A. Uğur, C. Woodhead, S. Yerasimos…

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı devletinin kökeninde, Batı Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu'nun sınırında 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren güç hamleleri ve ittifaklar yoluyla kendisini yavaş yavaş tüm komşulara dayatmayı başaran küçük bir Türk beyliği vardır. Orhan'ın hükümdarlığı (yaklaşık 1324-1362), Bursa'nın ele geçirilmesine ve hem Avrupa'da hem de diğer Müslüman Türk beyliklerinin aleyhine olacak şekilde Anadolu'da toprak kazanımlarına sahne olur. Başlangıçta aşağı yukarı bir aile tarafından kolektif olarak yönetilen yarı göçebe bir beylik olan Osmanlı devleti, padişah ve kulları etrafında merkezi gücü güçlendirme ve ülkeyi giderek daha büyüyen Sünni gelenek içinde yönetmekle görevli ulemaya ve katiplere artan (ve sonrasında hiç durmayan) bir önem verme eğilimi yaşadı. 1389'dan 1402'ye kadar hüküm süren ve "Yıldırım" olarak bilinen I. Bayezid, Bizanslıların veya Slavların kültürel etkilerine açık olmakla beraber hem tebaasına hem de Konstantinopolis imparatoru başta olmak üzere kendisini çevreleyen Hıristiyan hükümdarlara ferman veren güçlü bir hükümdardı.

Gücü 1402'de Ankara'da ordusunu bozguna uğratan ve onu esir alan Timurlenk tarafından kırıldı. Osmanlı İmparatorluğu parçalara ayrılarak kısmen mülksüzleştirilmiş Anadolu beylerine iade edildi, geri kalanı da Bayezid'in oğulları arasında paylaştırıldı. Bu, I. Mehmed'in zorlukla da olsa son vermeyi başardığı bir iç savaş ve huzursuzluk dönemi olan Fetret Devri'nin başlangıcıydı. Geçen on yıllık süreç her ne kadar Osmanlı toplumu için travmatik bir dönem olsa da, toplum sağlam durdu. I. Mehmed 1421'de öldüğünde, yerine geçen II. Murad Han (1421-1451), Osman'ın hanedanının imparatorluğunun yeniden inşasına ve genişlemesine kaldığı yerden devam etti.

II. Mehmed (1451-1481) saltanatına İstanbul'un fethiyle başlayıp birçoklarıyla devam ederek yeni ve kalıcı bir aşama kaydetti. Kültürlü ve otoriter bir hükümdar olan II. Mehmed fatih olduğu kadar bir inşaatçı ve yasa koyucuydu, üstüne üstlük Roma İmparatorluğu'nun mirası üzerinde güçlü bir hak iddia ediyordu (bu

Levent Şahverdi Arşivi

konuda başarısız sayılmazdı). Aynı zamanda savurgan bir hükümdardı -savaş pahalıdır- ve tebaasının çoğunun husumetini kazanmıştı. Bununla birlikte, oğlu II. Bayezid her ne kadar saltanatını dine ve dini sahiplenen çevrelere verdiği tavizlerle başlattıysa da, Osmanlı Devleti onun ve onu takip edenlerin hükümdarlığı süresince siyasi ve ekonomik olarak II. Mehmed'in çizdiği çizgide gelişmeye devam etti. I. Selim'in, hükümdarlığında Suriye ve Mısır'ın fethi ile İran'daki Şii Safevilere karşı kazanılan zaferlerin, artık Müslüman hükümdarların en güçlüsü, Mekke ve Medine'deki iki kutsal mabedin hizmetkârı ve Batılı Hıristiyan düşmanlara kayda değer bir başarıyla karşı koyabilen tek kişi olan Osmanlı sultanına yeni bir boyut kazandırdığını ayrıca belirtmek elzemdir. Kendini halife ilan edeceği gün henüz gelmediyse de, eli kulağındaydı.

Bu muazzam itibarın gelişimine, kitabımızın konusu açısından önem taşıyan iki eğilim eşlik etti: kusursuz bir Sünni geleneği tesis ve ilan etmeye yönelik sürekli artan bir istek; ülkeyi hâlâ yönetmesine, düzenli olarak büyük törenlerde görünmesine veya askeri seferlerde başı çekmesine rağmen, padişahın giderek daha açık bir şekilde sarayının özel bölümüne çekilmesi.

Dikkate değer bir diğer olgu da saraydaki kadınların siyasi nüfuzlarının ortaya çıkışıdır: Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem -bizce Roxelane- ile gayrıresmi olarak başlayan bu durum, daha sonra, özellikle de reşit olmayan çocukların tahta çıkmasıyla birlikte yarı-kurumsal bir şekil alacaktır: I. Ahmed 1603'te on üç yaşında tahta çıkmıştır. 17. yüzyılda Valide Sultan genellikle o kadar önemli bir rol oynuyordu ki bu dönem küçümseyici bir tavırla "Kadınlar Saltanatı" diye anılıyordu. Aslında, Leslie Peirce'in de gösterdiği gibi, kadın iktidarı erkek iktidarından daha az yetkin değildi. Gerçi bunun konumuz açısından pek bir önemi yok; bizim için asıl mesele güç dengesinin değişmesi. Aynı zamanda, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı büyümesi hız kesmiş, askerler zaman zaman maaşlarını almakta güçlük çekmiş ve geçmişte olduğundan çok daha fazla işlerin yönetimine müdahale etme alışkanlığı edinmişlerdi. Dolayısıyla

Levent Şahverdi Arşivi

ele aldığımız dönemin ikinci yarısında tahta geçişler sıklıkla darbe bağlamında gerçekleşmiştir. 18. yüzyılın bir öncekine göre biraz daha gürültüsüz patırtısız geçtiği doğrudur. Ne var ki Sultan artık bir kukladan fazlası değildi, hâlâ vazgeçilmezdi belki ama pek gücü kalmamıştı: hükümdarın sistemdeki yerinde yaşanan bu değişim, göreceğimiz gibi, ölümü ve tahtın el değiştirmesini çevreleyen adetlerde de hissedilmektedir.

Tahta 28 Temmuz 1808'de korkunç koşullarda çıkan genç ve otoriter II. Mahmud, durumu değiştirmek için başarılı bir şekilde çalışacaktı, ancak burada kendimize koyduğumuz kronolojik sınırların dışına çıkıyoruz...

Levent Şahverdi Arşivi

Birinci Bölüm

Saltanatın Sonu

Nasıl yok olur bir padişah?

Osmanlı İmparatorluğu'nun keyfi şiddet ve karmaşadan ibaret olduğu imgesini çürütmenin vaktidir: Kitabımızda yer alan otuz iki padişahtan yirmisi tahttayken ölmüştür. Çoğunun son anları Osmanlı vakanüvisleri tarafından betimlenmiştir. Bu sayede bize Müslüman bir Osmanlı Türkü'nün nasıl öldüğü hakkında daha fazla bilgi edinme fırsatı verirler. Bu arada hükümdarın herhangi bir inanan olmadığını söylemeye gerek olmadığı aşikâr. Dolayısıyla Osmanlı tarih yazımının ne ölçüde ibret verici ahlaklı sonları betimlemeye çalışmadığı ve ayrıca bize anlatılanların ne kadarının siyasi olduğu merak edilebilir.

Tahttan feragat eden, tahttan indirilen, öldürülen padişahlar da vardı. Böyle durumlarda elbette siyaset devreye giriyordu.

Söz konusu vakaların hepsinde, bazen oldukça acıklı şekillerde, kişiye has bir insanlık dramı yaşanmıştır. Ne var ki Osmanlı padişahı, yeri başkasıyla değiştirilebilir biri veya kurumsal sistemin basit bir parçası olmaktan çok daha fazlasıydı. O Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesiydi[1] ve bu nedenle bu dünyadan ayrılışının biçimi ve koşulları ilgiyi hak ediyor.

1 Kuşkusuz, ilk Osmanlı hükümdarlarına uygulandığında bu imge tarihsel açıdan hatalı görünebilir. Ancak elimizdeki en eski metinler, on beşinci yüzyılın sonlarına ve İstanbul'un fethinden sonraya ait olduğundan, somut olaylar kadar Osmanlı ideolojisine de ayrılan bu bölümde bilhassa incelenecek olan, zaten imparatorluğa dönüşmüş bir toplum ve kurumlarıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSEZİ GÖSTERGELERİ

I. Murad, 15 Haziran 1389'da, Kosova Ovası'nda Sırplara karşı kazandığı zaferin akşamında suikastçısının kolunu kaldırdığını görmedi. Vakanüvis Oruç'un bir sonraki yüzyılda yorumladığı gibi bunda şaşılacak bir şey yoktu: "Kaderin olacak dediği olmuştu. Vakti gelmişti. Kimse buna karşı çıkamaz."[2] Ölümün kendi vaktinde geldiği fikri Osmanlı yazarları tarafından sık sık tekrarlanır. Buna bir kez daha dönmemek için Kemalpaşazâde'nin 1512'de II. Bayezid'in ölümünü anlatırken söylediklerini tekrarlayalım: "Kendisine takdir edilen ve öteden beri [kader] levhalarında yazılı olan ecel gelmişti."[3] Demek oluyor ki ölüm takdiri ilahiydi, insanların kararı değildi; bu her birimiz için olduğu kadar padişah için de geçerliydi. Yine de, dikkatli bir gözlemci işaretleri fark edebilirdi. Nitekim Ahmedî, çağdaşı I. Murad hakkında şöyle diyordu: "Bir külliye, bir cami ve bir türbe daha yaptırdı/Ölümden ne korkusu olacaktı ki?"[4]

Öncelikle kader tesadüf değildir. Geriye dönüp baktığımızda sıkıntılı şartları teyit edebiliriz. Vakanüvislerin hepsi I. Selim'in 1520'de, on yıldan kısa bir süre önce hâlâ tahtta olan babası II. Bayezid'e karşı savaşmaya cüret ettiği yerde öldüğünü kaydeder. Sadeddin Selim'in bu şekilde davranmak zorunda kaldığını belirtse de bu benzerlikte bir işaret görmemek mümkün müdür? Belki Naima da, IV. Murad'ın da 1640'ta, iki yıl önce kardeşi Kasım'ı boğdurttuğu odada öldüğünü belirtirken bu emsali düşünüyordu? 1622'de korkunç koşullarda öldürülen ve şehadeti pek çok kişinin zihnine kazınan talihsiz II. Osman'la ilgili mesaj ise çok daha doğrudan verilmişti. Haksız yere idam ettirdiği kardeşi Mehmed gerçekten de şöyle haykırmıştı: "*Osman, dilerim Allah'tan, ömrü devletin berbad olup benim ömrümden nice mahrum eylendinse, sen dahi behremend olmayasın!*" Naima ilave eder: "O acıklı anda, en derin ıstırabı ve kalbinin acısı içinde söylediği bu beddualar karşılık buldu ve ceza çok geçmeden tecelli etti."[5]

2 Oruç, s. 25; Ahmedî, s. 19.
3 Kemalpaşazâde IX, 113. Cilt (Uğur, s. 67).
4 Ahmedî, s. 19.
5 Naima III, s. 188; Kâtip Çelebi I, s. 404; Tugî, s. 191.

Levent Şahverdi Arşivi

Koşullar törebilimcilere inceleme konusu sunmadığında bile, padişahın ölümü gibi istisnai bir olayın kendine has bir havası vardır. Kemalpaşazâde, II. Mehmed'in ölümünü takip eden gece, 3 Mayıs 1481'de "ölüm taşıyıcısı uğursuz baykuşun Rum diyarının göğünden geçtiğini"[6] yazarken bize bunu anlatır. Bu sadece şiirsel bir formül değildir, çünkü Anadolu ve Arap folklorunda baykuş özellikle Türklerin ölümüyle ilişkilendirilen uğursuz bir hayvandır.[7] Bununla birlikte, haberin o dönemde hâlâ gizli olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı tarihçisi bunu anlatısının ihtiyaçları doğrultusunda uyduruyorsa bile, burada ilahi bir haber mevcuttur. Aslına bakılırsa önsezi göstergelerine nispeten sık rastlanmaktadır.

İlk olarak, bahsi geçen kişi genellikle vaktinin geldiğinin bilincindedir. Hastalık 1421 baharında I. Mehmed'i yatağa düşürdüğünde, sonunun geldiğini biliyordu: "Başını yastığa koyar koymaz," diye anlatır Neşrî, "bu döşekten kalkamayacağım açıktır dedi."[8] II. Selim Aralık 1574'te boş hayallere kapılmıyordu: kötüye işaret, bir süredir hayatın zevklerinden vazgeçmişti.[9] III. Murat'ın yirmi yıl sonraki tavrı da hastalığının ölümcül olacağını önceden sezdiğini göstermektedir. 1789'da hem zihniyet hem de çağ olarak bize daha yakın olan I. Abdülhamid, hekiminin tutarsız yalanlarını reddediyordu.[10] Doğrusunu söylemek gerekirse, bir hastada ölümün önceden hissedilmesi istisnai bir olgu değildir.[11] Dahası, Osmanlılar için yatağa düşmek bile bireyin yaşam mücadelesinden vazgeçtiğinin kanıtıydı. Kişi artık *sahib-firaş*, "yatağın efendisi", yani aslında yatağının mahkumuydu ve bir daha asla kalkamayacaktı. Ne var ki II. Selim veya III. Murad'ın endişeleri durumlarının gerçekten ağırlaşmasından önce gelmiş gibi görünüyor. I. Selim'e gelince, onun durumu çok daha rahatsız ediciydi. 1520 baharında Rodos'a sefer düzenlemekten şu sonuca vararak vazgeçti: "Tek kelimeyle,

6 Kemalpaşazâde I, s. 600.
7 Örnek 1971, s. 18-19; Fahd 1966, s. 513.
8 Neşrî II, s. 551; Aşıkpaşazâde, s. 94.
9 Selânikî I, s. 98.
10 Bkz. Ahmed Cevdet IV, s. 236.
11 Batı toplumları için bkz. Ariès 1975, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

ahirete götüren sefer dışında hiçbir sefer yapmayacağız." Bu beyanı anlatan Sadeddin şu yorumda bulunur: "Rodos'un alınması [Tanrı tarafından] halefinin saltanatında bahşedilmişti ve onun öngördüğü vakitte binlerce acı ve emek pahasına gerçekleşti. Bu talihli [hükümdarın] bu yüce sözleri yerine getirilmişti. Özellikle, bu olayın üzerinden altı ay geçmeden [sultan] göklere yolculuğa çıktığında bu çok makul söylevin ilahi bir ilhamın saf etkisi olduğu gayet açık hâle gelir."[12] Anlatı tamamen doğru mudur? Aslında I. Selim sefere (ama Macaristan seferine) çıkarken ölmüştür. Öte yandan Sadeddin (kendi babasının çok yakın olduğu) I. Selim'in saltanatı hakkında gayet bilgiliydi: belki de hakikati biraz süslemiştir?

Her halükârda açık olan, bu korkunç olayın, padişahın ölümünün, şaşkınlıkla karşılanmasıdır. Bu ve sonraki alıntılarda sadece edebi etkiler görmek haksızlık olur. İslam'ın bazı noktalardaki isteksizliğine ve kınamalarına rağmen, kehanet Osmanlılar arasında yaşayan bir gelenekti ve hem Türk hem de Müslüman geçmişlerinden miras kalmıştı.[13] Bunun güzel bir örneği, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 yılında havayı ağırlaştıran büyük bir gizlilik içinde öldüğü Zigetvar kampında bulunan Selânikî tarafından aktarılan bir hikayede görülebilir. Anlatısı şöyledir:

> O anda tanıdığımız biriyle yolumuz tekrar kesişti. Toprak falcısının (*géomancien*) çadırına gittik ve fal baktırdık. Zavallı ben, sorusuna odaklandı ve şöyle sordu: "Deniyor ki cihan fatihi Padişah Hazretleri'nin kutsal sağlığı ve mübarek bünyesi zayıflık ve halsizlik içindeymiş. Allah'ın ona sağlık ve zindelik bahşetmesi talihine sahip olabilecek miyiz?" Adam yapacaklarını yaptı ve sonra bana bakarak şu cevabı verdi: "Ciddi bir meseleden bahsediyorsunuz. Hastanın sağlığına kavuşması neredeyse imkânsızdır, tıpkı çadırın direğinin kırılması ve yarım direğin üzerinde durması gibi. Yeni bir sütun getirilir ve yerleştirilir,

12 Sadeddin II, s. 339.

13 Bu sorular hakkında bkz. Fahd 1959, 1966 ve ayrıca EI2'deki çok sayıda makalesi, özellikle "Fa'l" ve "Kihâna"; Roux ve Boratav; Roux 1959; Aydın ve Çelebi, mak. "Fal", İA2 XII, s. 134-139; Uzun, mak. "Falname," a.g.e., s. 141-145.

Levent Şahverdi Arşivi

böylece tüm çadır [artık] dik durur." Sadrazam Hazretleri'nden, büyük orduda bulunan toprak falcısının insanlara bu tür bir kehanet verdiği duyuldu. Sadrazam derhal celladı bu kişiyi aramaya gönderdi ve onu bulduğunda affetmemesini emretti. Talihsiz adam bir gün önce ayrılmış olmasına rağmen bulundu ve komşularını şu sözlerle selamladı: "Rüyamda çadırımın başıma yıkıldığını, kaçtığımı ve kurtulduğumu gördüm. Aslında gerçekten kaçmalıyım, yoksa hayatımın çadırını yıkacaklar."[14]

Selânikî başvurduğu kâhini *remmâl* (remil) diye betimler, başka bir deyişle toprağa çizilmiş çizgileri okuyabilen bir kum falcısı. Bununla beraber "ilham veren kitaplardan rastgele seçilen müstakil cümleler aracılığıyla kehanet"[15] manasına gelen *kura*'dan da bahseder. Belki de bu kimse Selânikî'ye bir metin parçası seçtirerek yahut yere çakıl taşları veya zar atarak fal bakmıştır?[16] Kendi rüyalarını yorumlayarak da düş kehanetçiliği yapmıştır. Bu nedenle çeşitli teknikleri birbirine karıştırmış olması mümkündür. Yazarımızın kelimeleri kullanımında ve belki de çok iyi anlamadığı uygulamaları tanımlamasında hassasiyetten yoksun olup olmadığı da merak edilebilir. Her halükârda bu kâhin Sadrazam'ın gözünde siyasi açıdan tehlikeli olsa da, bir şarlatan değildi: Gerçekten de, ister Sultan ister kendisi hakkında olsun, Anadolu folklorunda ölüm ya da en azından büyük talihsizlik alametleri olan kırık sütun ve çökmüş çadır imgesini kullanırken haklıydı.[17]

Her halükârda, bu hikâye Osmanlı sultanlarının tebaasının işaretlere ne denli önem verdiğini göstermektedir. Padişahların da aynı inançları paylaşmaması için hiçbir neden yoktu.[18] Dahası, uydurma olsun ya da olmasın, çeşitli anlatılar I. Mehmed, I. Selim, II. Selim ya da III. Murad'ın ileri görüşlülüğünü açıklayabilecek önsezi işaretlerinden bahsetmektedir...

14 Selânikî I, s. 44-45.

15 Bkz. Fahd 1966, s. 195. (remmâl) ve 214. (kura)

16 Bkz. G. Weil, makale "Kura" in İA (VI) 1977, s. 992-994.

17 Bkz. Örnek 1971, s. 21-22.

18 Osmanlı hükümdarlarının olağanüstünün ve "batıl inançların" siyasi kullanımı için bkz. d'Ohsson I, s. 349.

Levent Şahverdi Arşivi

Ölümcül mesaj, cennet ile özel ilişkiler yürüten bu tuhaf kişilerden birinin aracılığıyla iletilmiş olabilir. Denilene göre I. Selim 1516'da Şam'da yaşlı bir dervişle karşılaşmış ve bu derviş Memlük sultanına karşı kazanılacak bir zaferi müjdelerken kendi saltanatının dokuz yıldan fazla sürmeyeceği kehanetinde bulunmuştur. Kazandığı zafer kehanetin güvenilirliğini teyit edince Selim'i endişe sardığı söylenir ki bu da yukarıda alıntılanan ilginç cümleyi açıklayabilir.[19] Naima ve Kâtip Çelebi'nin aktardığı başka bir hikâyeye göre, 28 Ekim 1603'te III. Mehmed sarayına dönerken yolda kendisine seslenen bir bilgeyle karşılaşır: "Elli altı gün içinde başına büyük bir kaza gelecek. Yorumla [dediklerimi]: Gönlün ferah mı?"[20] Elbette Sultan söylenen zamanda ölür. Bu bir tesadüf müdür? Bu hikâye garip bir şekilde, Osmanlı vakanüvislerine göre II. Murad'ın başına gelenleri anımsatmaktadır:[21]

> Sultan Murad bir gün adaya dolaşmaya gitmişti.[22] Sarayına dönerken adanın köprüsünün başında bir dervişin oturduğunu gördü. Bu dervişe yaklaştığında derviş, "Hey Padişah Murad Han! Tövbe et ki ölüm vaktin yaklaştı," dedi. Sultan Murat Han bu sözü işitince yanındaki Saruca Paşa'ya, "Saruca, sen şahidim ol, bütün günahlarıma tövbe ettim," dedi ve aynı sözü yanındaki İshak Paşa'ya da tekrarladı. Hünkâr İshak'a bu dervişin nereden olduğunu sordu. İshak Paşa, "Sultanım bu derviş Bursa'daki Emir Seyyid'in müritlerindendir," diye cevapladı. Ardından, Murad sarayına henüz varıp içeri girmişti ki başını bir ağrıdır tuttu.

Sultan üç gün sonra öldü... Uğursuz kehanetlerde bulunan bu dervişin efendisi rastgele biri değildi. Şemseddin Muhammed Buhari, nam-ı diğer Emir Sultan, I. Bayezid'in damadı ve yeğeni genç

19 Mouradgea d'Ohsson I tarafından aktarılan hikaye, s. 380-382.

20 Naima I, s. 365. Naima bir "*meczubillah*"tan bahseder, Kâtip Çelebi (I, s. 219) ise bir "*dîvâne*"den.

21 Aşıkpaşâzade, s. 139-140; Ruhî, s. 446. Devamındaki metin Neşrî II'den alıntıdır, s. 681.

22 Bahsi geçen ada Edirne'de Tunca nehrinin iki kolunun oluşturduğu adadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Murad'ın destekçisiydi. Bazı geleneklere göre, daha sonra bahsedeceğimiz önemli bir hanedan töreni olan "kılıç [kuşanma] merasimi"nin yaratıcısıydı; bu yüzden müridinin müdahalesinin siyasi manasını sorgulayabiliriz.[23] Ancak, bu tasavvufi tarikatların önemini vurgulamak ereğimiz açısından yeterli olacaktır. Bu bilgelerin aktardıkları hakikaten de ilahi bir mesajdır ve 15. yahut 16. yüzyılda yaşayan biri onların kehanetlerine önem vermekten başka bir şey yapamazdı.

Elbette gelenek önsezi içeren birden çok rüya aktarmaktadır.[24] I. Mehmed'in durumu biraz özeldir. Kendisinden yana olan klasik vakanüvisler onunla ilgili bir rüyadan bahsetmezler. Öte yandan, biri Yunanca diğer Türkçe olan iki karşıt metin, söz konusu hükümdarın 1416'da cezalandırıcı nitelikte bir kâbus veya görünün kurbanı olduğunu belirtmektedir: I. Mehmed'in sık sık tekrarlayan ve kısa süre içinde ölümcülleşen ataklar geçirmesi, görünüşe göre sevilmediği çevrelerde mucize kökenli bir ceza olarak yorumlanmıştır.[25] Vakanüvislerin bu hikâyeden habersizmiş gibi davranmalarından hikayenin tamamen düzmece olduğu neticesi mi çıkarılmalıdır? Bu kesin değil. Her halükârda, başka rüyalar kaydedilmiştir. Uğursuz dervişin II. Murad'la yaptığı konuşmayı yok sayan Bizanslı tarihçi Dukas, bunun yerine hükümdarın tuhaf bir rüya gördüğünü bildirir: Korkutucu bir adam önünde durmuş, elini tutmuş, sağ elinin baş parmağından bir altın yüzük çıkarıp orta parmağına, sonra yüzük parmağına, ardından serçe parmağına takmış, en sonunda yüzüğü çıkarıp ortadan kaybolmuştur... Hemen danışılan bazı yorumculara göre yüzük hükümdarlığı, başparmak II. Murad'ın şahsını, diğer parmaklar ise kendisinden sonra hüküm sürecek soyunu temsil etmektedir. Bununla birlikte (duygularını ihtiyatla kendilerine saklayan) diğerlerine göre başparmak şehzadenin hayatının son yılıydı ve rüyayı gören kişi yüzüğü çıkarıp geri takarak halefinin saltanatının kaç yıl süreceğini ve otokrasinin sonunu gösteriyordu.[26]

23 Bkz. "Emir Sultan" makalesi in İA2 XI (1995), s. 146-148.

24 Rüya yorumlama hakkında bkz. Fahd 1959 ve 1966, s. 246; Roux ve Boratav, s. 296; Roux 1959.

25 Bkz. Balivet.

26 Bkz. Dukas, s. 189.

Levent Şahverdi Arşivi

Mouradgea d'Ohsson'a göre III. Murad 1595 yılında Saatçi Hasan Paşa'nın gördüğü ve herkes tarafından ölümünün habercisi olarak yorumlanan bir rüyadan kötü etkilenmiştir.[27] Acaba bu sultanın hastalıktan muzdarip olmaya başladığında kapıldığı melankoliyi açıklıyor mu? Her halükârda, alışkanlığının aksine bir şarkı seçmesi dikkatimizi çekti. Üstelik bu şarkı şu sözlerle başlıyordu: "Hastayım: Ey ölüm, belki bu akşam beni böğrümden yakalarsın."[28] Bahsedeceğimiz son rüyayı 1622'da II. Osman görmüştü. Tahtında Kuran okurken peygamber tarafından tahttan indirildiğini ve o önünde secde ederken peygamberin öfkeyle çekilip gittiğini gördü. Fakat şüphesiz ölümü düşünmeyecek kadar sağlıklı olan genç sultan bu ilahi mesajı kendine nasıl açıklayacağını bilemedi.[29]

Daha hassas ruhların daha kolay etkilenmesi mümkündü. Mayıs-Haziran 1574'te, II. Selim'in ölümünden birkaç ay önce, Topkapı Sarayı'nın mutfağı bir yangında kül oldu: "İlahi affa mazhar olan dedem merhum Sultan Selim Han'ın Edirne Sarayı'nın mutfağında meydana gelen bir işarettir bu," diye figan etti padişah, "O da saltanat tahtında çok az kalabilmişti!"[30] Olayın kendisi kuşkusuz korkutucuydu, ancak onu gerçekten endişe verici bir işaret hâline getiren elbette hükümdar ile dedesi arasında kurulan benzerlikti; böyle bir tesadüf şans eseri olamazdı! III. Murad'ın halkın karşısına son çıkışının koşullarını da hatırlamalı. Zaten kasvetli bir ruh haline büründüğünü ve belki de bilinçsizce, tavırlarıyla sonunun yakın olduğunu ilan ettiğini görmüştük. Mamafih, inkâr edilemez bir işaret bu izlenimi doğrulayacaktı:

> O sırada İskenderiye gemilerinden iki kadırga geldi ve alışılagelmiş olduğu gibi padişah kasrının karşısında şenlik topları attılar. Bunca zamandır böyle donanmalar, kalyonlar ve barçalar o yere geldiklerinde büyük balyemez toplarını atarlardı ve o zaman kadar köşkün hiçbir yerinde sarsıntı etkisi görülmüş

27 Bkz. Mouradgea d'Ohsson I, s. 399.
28 Kâtip Çelebi I, s. 43; Peçevi II, s. 162; Naima I, s. 106.
29 Tugi, s. 42-49.
30 Selânikî I, s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

> değildi. Ama bu kez, oturdukları pencerenin bütün camları döküldü, hatta birçokları oturdukları minder üzerine düştü. İkinci kez toplar ateşlenince bütün köşk öyle bir sarsıldı ki, herkese bir korku ve dehşet geldi. Çoğu pencerenin camları düşüp kırıntıları kasrın içini doldurdu. Padişah hazretleri, "Bu kafir yoksa yıkılıyor mu?" buyurdular. Ondan sonra bir süre derin bir düşünceye daldılar ve, "Bu olay, bizim köşke gelişimizin bir ispatı oluyor," diyerek mübarek gözleri yaşla doldu ve yaş damlacıkları sakalının üzerine aktı.[31]

Yazarların hepsi olayın istisnai niteliği üzerinde ısrarla durmaktadır: İki kadırga nasıl olur da sebepsiz yere büyük filolardan daha fazla zarar verebilir? 20. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu folklorunda, bir nesnenin harici neden olmaksızın -söz konusu durumda yeterli bir harici neden olmaksızın- kırılmasının ya da düşmesinin özellikle kötüye işaret olduğunu ekleyelim.[32]

Elbette, işaretlerin çoğalması onların uğursuzluk katsayılarını artırır. Örneğin Kâtip Çelebi, II. Osman'ın korkunç ölümüne ayrılan bölümü şöyle bitirir:

> Fani dünyanın Efendisinin tasarımlarında her şeyin anlamlı bir nedeni vardır. Müteveffâ padişahın tali'i müsâid olmadığı gibi, uğursuz bir günde, müşkilât zamanında tahta çıkmış ve ilk sene bedesten civârı [Kapalıçarşı'nın kapalı kısmı] yanmış idi. 1028 [1618-1619] yılında çarşının yanmayan kısmı yandı. 1029 [1619-1620] yılında çok şiddetli yağmurların neden olduğu büyük sellerden ötürü çok sayıda ev yıkılmıştır. Aksaray'da, Kovacı mahallesinde, mescid yaklaşık bir ay boyunca suların altında kaldı. Nihayet eşi benzeri görülmemiş büyük bir veba salgını patlak verdi. 1030'da [1620-1621] deniz dondu ve büyük bir kıtlık ve açlık yaşandı. Meydana gelen yıkım ve ölümlerin boyutları kısaca böyledir.[33]

31 Peçevi II, s. 162.
32 Bkz. Örnek 1971, s. 22.
33 Kâtip Çelebi II, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Naima'nın IV. Murad'ın 1640 yılında ölümüne ilişkin değerlendirmeleri de oldukça öğreticidir.[34] Birçok astrolojik olgu eski bir hanedanın bir üyesinin saltanatının sona yaklaştığını gösterme eğilimindeydi. Müneccimbaşı (sarayın baş astroloğu) Hüseyin Efendi'yi endişelendiren birçok güneş tutulması gerçekleşmiş, padişah buna çok öfkelenerek şöyle haykırmıştı: "Saçmalıyorsun! Sözlerin zorlama bir yorum getirme peşinde. Bu tutulma beni ilgilendirmiyor." Öte yandan, "gizli işaretler, çok sayıda ipucu ve tekrarlayan küçük olaylar saltanatın sonuna yaklaştığını gösteriyordu." İstanbul'dan geçen ünlü bir Yemenli rüya yorumcusu, kendisine sorulduğunda şu açıklamalarda bulunmuştu: "Kavuşumların hükümdar beyine gelince, bu yılın şevval ayında doğduğu gökyüzünde bir tutulma olacak ve yıldızlarının efendisi yanıcı olacak. Bu dikkate değer bir çöküştür. Eğer ölüm değilse bile, ölüme benzer bir acı olmalı." IV. Murad'ın bilme imkânı da vardı: I. Selim'in Mısır'dan getirdiği, sarayda muhafaza edilen Cifr Kitabı'nı (Kehanetler Kitabı) biliyordu... "[Kitapta] Osmanlı sultanlarından işaretler, açık ipuçları, işaretler ve düzeltmelerle bahsedilmişti, hatta her padişahın özelliklerini birebir tasvir eden çizimler bile vardı. Merhum Sultan Murad bu kitabı açıp kendisinin ve diğerlerinin özelliklerini gördükten sonra bazı işaretlerin farkına varmış ve kitabı mühürleyerek açılmasını yasaklamış ve açanın yahut bahsedenin kellesini vurmakla tehdit etmiştir."

Demek oluyor ki padişahların ölümlerinin incelenmesi, Osmanlı toplumunda kehanete asırlarca verilen önemi kuvvetli bir şekilde ortaya koymaktadır. IV. Murad öte dünyadan gelen mesajları dikkate almayı reddetmiştir, yalan değil. Ancak öfkesi bu mesajlara kayıtsız olmadığını gösterir. Şüpheciliğin vakti henüz tam anlamıyla gelmemişti. İşaretlere atıfta bulunmanın 17. yüzyılın ortalarından itibaren ortadan kalktığı doğrudur. Bu, kısmen birçok hükümdarın artık tahtı bıraktıktan sonra ölmesiyle, kısmen de hiç şüphesiz kültürlü çevrelerde olağanüstüne karşı gelişen soğumayla açıklanabilir. Yine de 1757'de, III. Osman gibi oldukça silik bir hükümdarın ölümünden önce ilginç bir meteorolojik olay yaşanmıştı: "Gökyüzünde beyaza

34 Naima III, s. 446-449.

Levent Şahverdi Arşivi

doğru meyleden dairesel bir ışık belirdi ve denize dalana kadar yer yüzeyini aydınlattı."[35] Elbette, son anı haber veren işaretler herkese görünebilirdi. 17. yüzyılın meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi'nin anlatıları bu tür hikayelerle doludur. Hem kendisi hem de hamisi Melek Ahmed Paşa çoğu zaman felaketle sonuçlanan rüyalar yorumlama konusunda bilhassa ustaydılar.[36] Bununla birlikte, hükümdarın kaybı rastgele birininkiyle karşılaştırılamazdı. Bir padişah tahttan indirildikten sonra artık önem teşkil etmezdi, bu nedenle vakanüvisler ölümünün üzerinde durmazlardı. Buna karşılık, tahtta öldüğü takdirde bu nizam-ı alemi ilgilendiren ciddi bir mesele olurdu ve özel bir anlam taşıması gerekirdi. Dolayısıyla koşulları dikkatle tahlil edilmiştir.

Öte yandan, söz konusu olayların dört asırlık bir tarihi kapsadığı göz önüne alındığında gayet doğal olan gelişmeleri ayırt edebiliriz. Rüyalara gösterilen ilgi, her ne sebeple olursa olsun, en azından kaynaklarımızın daha ihtiyatlı hale geldiği döneme kadar azalmış görünmemektedir. Buna karşın, ilk yüzyıllarda çok güçlü olan, iktidardan bağımsız ve küstah dervişlerin etkisinin zamanla azalması ve astrolojinin 17. yüzyıldan itibaren giderek daha önem kazanması ilgi çekicidir. Bu tarihten itibaren Saray tarafından maaşa bağlanan bir âlim ve memur olan müneccimbaşı ortaya çıkmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki -gerçi aynı kapıya çıkıyor-, önsezi işaretleri uzun süre boyunca padişah olan kişiye yönelik bireysel işaretlerken, 17. yüzyılda daha genel bir havaya bürünmeye başlamışlardı: konuşan bütün tabiattı ve kehanetlerin hükümdarın şahsından ziyade imparatorluğu ilgilendirip ilgilendirmediği merak edilebilir.

HASTALIK

Hastalık ve hekim

Osmanlı sultanlarının hayatına mal olan hastalıklar hakkında genellikle sadece yarım yamalak bilgilere sahibiz. Vakanüvisler sık sık bacak ağrılarından, özellikle de I. Osman, II. Mehmed, II. Bayezid,

35 Feraizizade III, s. 1503.

36 Bkz. Çoğu kısım Dankoff tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murad'ın muzdarip olduğu söylenen gut hastalığından bahsederler. II. Mehmed, II. Selim ve I. Ahmed hakkında karın ağrılarından da söz edilmektedir. I. Mehmed, II. Murad, II. Ahmed'in nöbetlere yenik düştüğü anlatılagelir. Daha kesin olarak, I. Selim'in ölümünün sırtında çıkan şirpençeden kaynaklandığı,[37] II. Selim'in bir düşmeyi takiben iç kanama sonucunda öldüğü, III. Murad'ın ise ciddi mesane sorunları olduğu anlaşılmaktadır. Nihayet III. Mustafa'nın "ödemleri"nin tedavi edilemez olduğu görülmüştür... Öte yandan, II. Mehmed'in zehirlenmiş olması imkânsız değildir: Venedik Cumhuriyeti'nin, hatta kendi şehzadesi Bayezid'in onun ölmesini dilemek için iyi nedenleri vardı. Ne var ki Bedri Şehsuvaroğlu, Fatih'in şeker hastalığından öldüğü sonucuna vararak bu teoriye karşı çıkmıştır. Her halükârda, yayımlanmış kaynakların mevcut durumunda, suikast tezini tartışmasız biçimde doğrulayacak hiçbir şey yoktur.[38] Vakayinâmelerdeki açıklamalar ışığında, bu hükümdarların gerçekte neden öldüklerini daha kesin bir biçimde belirlemeye yönelik girişimler olmuştur.[39] Bu sorular alakasız değildir, lakin cevaplarının çoğu kez yalnızca varsayımsal olacağı gerçeğinin yanı sıra, konumuzun dışında kalmaktadırlar: Nedenleri ne olursa olsun, asıl mesele padişahın hasta olmasıdır.

Padişah elbette tedavi edilir. Ölüm döşeğindeki sultanların başucunda hekimlerin mevcudiyeti,[40] en azından I. Mehmed döneminden bu yana Osmanlı vakanüvislerince aşağı yukarı her zaman dile getirilmiştir. I. Mehmed 1421'de öldüğü vakit, Aşıkpaşazâde "her biri bir çare bulmak için paşalardan padişaha ilaç edecek çeşit çeşit otlar isteyen hekimlerin girip çıktığını"[41] anlatır. Bekleneceği üzere, doktorlar birbirileriyle çatışma halindedir. Örneğin, Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın arzusu üzerine müdahale eden hekim Lari, meslektaşı Yakup'un 1481'de II. Mehmed'e yaptıklarını

37 Bkz. Barış, s. 74-79.

38 Bkz. Babinger 1951, s. 109-112; 1954, s. 494; Kissling 1953, s. 246-251; Tekindağ 1966; Şehsuvaroğlu; Vatin ve Veinstein 1996-1, s. 188-190; Barış, s. 52-56.

39 Bkz. Şehsuvaroğlu; Ünver 1970, s. 301-303; Barış.

40 Bizi ilgilendiren bağlamdaki hekimler için, bkz. Vatin 2000.

41 Aşıkpaşazâde, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

eleştirmiş ve tedaviyi değiştirmişti. Hastalığın ağırlaşması üzerine hasta, gözü kapalı güvendiği "hekimbaşı" Yakup'u geri çağırdı. Amma velakin hiçbir şey işe yaramadı ve sultan hayatını kaybetti.[42] Yukarıdaki örnekle sınırlı kalmak gerekirse, Yakup, nam-ı diğer Gaetalı Jacopo, padişahın güvenini gerçek bir siyasi nüfuz elde edecek denli iyi kazanmış bir Yahudi dönmesiydi ve belki de bu yüzden Müslüman Lari'yi koruyan Sadrazam'ın üzerine gölge düşürüyordu.[43] Yahudi ve Müslüman hekimler arasındaki düşmanlık zaten buna müteakip artma eğilimi gösteren bir olguydu. Bununla birlikte, doktorların bilhassa tedavi konusunda çatıştıklarına ve her şeyden önce sağlık uzmanı olduklarına şüphe yoktur.

II. Mehmed'in vefatı özelinde, Aşıkpaşazâde'nin yaklaşımı çok ağırdır:

> Tabipler şerbeti verdi han'a/O han içti şerbeti kana kana // Ciğerini doğradı şerbet o han'ın/içince inletti yana yana // Dedi niçin kıydı bana hekimler/Boyadılar ciğerimi kana // Fayda vermedi tabibin şerbeti/Tedavileri bütünüyle uğradı ziyana // Doktorlar han'a çok kusurlar etti/Budur doğru söz düşme şüpheye // Dua et Aşıkî bu han hakkında/Ki rahmet nuruna canı boyana.[44]

Her şey hesaba katıldığında, vakanüvisler hekimlerin çabalarının beyhudeliğini açıkça kabul etmek zorunda kalsalar da -ne olsa hastalarının ölümü söz konusudur- bunu aksileşmeden yaparlar. Elbette Lütfi Paşa I. Selim'in 1521'de ölümünü aktarırken lafını sakınmaz: "Hekimler ilaçlarında yanıldılar, böylece hastalık giderek arttı."[45] Katip Çelebi ise 1595'te III. Murad'a uygulanan ve oldukça olumsuz etkiler gösterdiği anlaşılan tedavilere dair çok ilginç bir söylem kullanır: "Tabiplerin iyi kararları tahminlerinin tersi sonuçlar doğurdu."[46] Başka bir deyişle, başarısızlıklarından ötürü

42 Bkz. Taşköprüzâde, s. 236-239.
43 Bkz. Babinger 1951.
44 Aşıkpaşazâde, s. 219.
45 Lütfi Paşa, s. 284.
46 Bkz. Peçevi II, s. 162; Kâtip Çelebi I, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

suçlanamazlar. Üstelik, yazarlar tedavilerin başlangıçtaki etkinliğine parmak basmaktan da geri kalmazlar.[47] Kuşkusuz Osmanlı toplumunun, örneğin Evliya Çelebi'nin 17. Yüzyılda gördüğü bir rüyayı yorumlamasından da anlaşılacağı üzere hekimlere karşı ironik bir tavır takınabilmesi mümkündü. Bir Frenk kayığını incelerken şöyle haykırır: "Çok kayık gördüm ama bunun gibisini görmedim." Bu söz ancak, sürekli, "Hiç bunun gibi hastalık görmedim![48]" diyen doktorları ima ediyor olabilir. Aynı Evliya Çelebi, Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın geçirdiği bir krizin ardından danışılan hekimlerin uzun uzun tartışıp el kol hareketleri yaptıklarını, fakat reçetelerinin etkisiz kaldığını anlatır. Bunun üzerine yazarımızı çağırmışlar, o da Farsça bir metin okuyarak sağ elinde tuttuğu bir muskayı hastanın ağzı ve vücudu üzerinde gezdirmiş. Büyünün etkili olabilmesi için, okuyucunun sol eliyle tuttuğu bir ayakkabıyla hastanın yüzüne üç kez vurması gerekiyormuş. Sadrazama saygısızlık etmek istemeyen Evliya sadece eski bir terlik kullanmayı tercih etmiş, bu da yeterince etkili olmuş zira bir Fas büyüsü, Kuran'dan iki surenin okunması ve birkaç duanın ardından Derviş Mehmed Paşa kendini daha iyi hissetmiş.[49] Demek oluyor ki büyü ve alternatif tıp Osmanlılara yabancı değildi. Bununla birlikte, ölüm döşeğindeki sultanlarda kullanımına rastlanmaz. Silahdâr Paşa'nın 1640'te kadere müdahale etmek ve IV. Murad'ı kurtarmak üzere yaptığı umutsuz girişimlerden bahsetmeye bile değmez: "Padişah hazretlerinin sağlığı büyük ölçüde etkilendiğinde," diye anlatır Naima, "bu onu dinî eserlere ve sadakaya yöneltti, öyle ki Eyüp'te birçok hayvan kurban edildi, tekke ve şeyhlere para bağışlandı, borç ve cinayet sebebiyle hapsedilenler dışındaki tüm mahkumlar serbest bırakıldı." Velhasıl bu tutum vakanüvise beyhude görünmektedir; şöyle ekler: "Kaderin amansız hükümlerini geri almak mümkün değildir. İlahi emir zamanında yerine getirilir."[50]

47 1595'te III. Murad hakkında ayrıca Selânikî (I, s. 425) veya Feraizizade (II, s. 1669) ve 1774'te III. Mustafa hakkında Vâsıf Efendi (II, s. 220).

48 Bkz. Dankoff, s. 102.

49 Dankoff, s. 108.

50 Naima III, s. 449.

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla, vade dolduğunda artık yapacak başka bir şey kalmadığı açıkça anlaşıldığından, başvurulacak tek merci hekimdir. 1595'te Batılı elçiliklere çalışan Yahudi muhbir Salomon'a göre, III. Murad doktorların önerdiği ilaçları güvensizlikten ötürü reddetmekle kesinlikle hata etmiştir: Gerçekten tek kabul ettiği hasta mesanesinin üzerine buzlu su dökülmesiydi ki bu sonunu getirebilirdi.[51] Bununla birlikte, vakaların çoğunda hasta padişahlar kaderlerini tıp mesleğinin ellerine bırakmayı tercih etmişlerdir; bu 1481'de II. Mehmed'in yahut 1574'te II. Selim'in yaptığı gibi, kendi seçtikleri hekimin çağrılmasını talep etmek anlamına gelse bile. Ne de olsa güven tedavinin temel unsurlarından biriydi. Hatta bazı doktorların eski dost görünümünde ortaya çıkmasına bile rastlanır: "İnsan dostlarına böyle mi bakar?" diye sorar II. Selim, Mustafa Çelebi'ye nabzını ölçmesi için kolunu uzatırken.[52] I. Abdülhamid'in doktoru ise 1789'da, elinden daha fazla bir şeyin gelmeyeceğini bildiği hastasının başucundan gözyaşları içinde ayrılır.[53] Neticede, toplumun hekimlere vermeyi hiç azaltmadığı itibar bizi şaşırtmaktadır.

Ayrıca, doktorlar kriz anlarında da özel bir önem kazanırlar. Hekimlerin kazandığı bu önemi, 16. yüzyıl vakanüvisi Sadeddin "tıbbî gücün zamanı"[54] olarak adlandırır. Emirleri herkesi bağlıyordu: II. Mehmed'in seferi bırakıp hamama gitmek üzere İstanbul'a dönmesini istediklerinde bu karara hemen uyuluyordu. Aynı şekilde, I. Mehmed'in vezirleri, başlığını öfkeyle yere çalıp, "Demek Padişâh'ın sağlığına kavuşmasına izin vermiyorsunuz ha! Eğer tekrar yorulursa, tüm emeklerimiz boşa gider![55]" diye bağırarak hasta hükümdarın derhal çadırına dönmesini talep eden hekime gücenmiyorlardı. Her iki vakada da bunun dalavere olduğu su götürmez, sultan çoktan ölmüştür. Ne var ki bu hikayeler yine de çok şey anlatır. Böyle kriz anlarında hekimler, görevleri gereği hastaya maddi ve manevi destek sağlayan, ancak bir yandan da ileride bahsedeceğimiz

51 Bkz. Rosedale, s. 20.
52 Selânikî I, s. 98.
53 Ahmed Cevdet Paşa IV, s. 236.
54 Sadeddin II, s. 395.
55 Neşrî II, s. 554.

Levent Şahverdi Arşivi

siyasi bir rol de oynayan kilit figürlerdi. Öncelikle, ister istemez devlet sırlarının koruyucusu olmalarını gerektiren bir mahremiyet konumundaydılar: I. Selim'in durumu ciddileştiğinde, ona yalnızca hekimleri ve vezirleri erişebiliyordu.[56] İlaveten, hükümdarın ölümünü, dolayısıyla tahtın boşaldığını ilan etme ve böylece siyasi krizi başlatma gücüne, tamamen tıbbî olarak, sahip olanlar onlardı.[57]

Padişah hasta düşer mi?

Aslına bakılırsa, hastalık zaten siyasi anlamlarla doludur. Osmanlı müverrihlerinin, rahatsızlığın uzun zamandır devam ettiği durumlarda bile ölümü genellikle aniden gelen trajedi olarak sunmaları dikkat çekicidir. İktidara uzak Yunan ve Türk kaynaklarından I. Mehmed'in sağlığının 1421'de yaşadığı ölümcül krizin öncesinde de bir süredir bozuk olduğunu bilsek de[58] Oruç, Neşrî veya Aşıkpaşazâde bize sultanın ölmek üzere Edirne'ye geldiğini ve orada iki aydan biraz daha az bir vakit yattığını söylemekle yetinirler. II. Murad, II. Mehmed, I. Selim ve Süleyman'ın (1566 yılında artık iyice yaşlı ve gözle görünür ölçüde yorgun olsa da) ölümleri yıldırım gibi gelmiştir. Bize sadece son kriz anlatılır. Bu dönemin ardından padişah ölümünün nasıl yaşandığı, sultanın kamusal kimliğini giderek yitirdiği ve böylece nizam-ı âlmin güvencesi olan güçlü bir figürden yalnızca hanedanın simgesi hâline dönüştüğü zamanlarda bu kadar net değildir. Bununla birlikte, ölümünün yaratacağı daha da büyük krizin habercisi olan padişahın hastalığı, 16. yüzyılın sonuna kadar zaten olağanüstü ciddi bir meseleydi.

Eski Türk toplumlarında, diğer pek çok toplumda olduğu gibi, güç kaybı endişe, hastalık ise korku sebebidir, ancak hükümdarın durumu kendine hastır: "Hükümdar evrensel değere sahiptir:

56 Sanudo XXIX, kol. 323 *içinde* Venedik balyosu tarafından düzenlenen rapor.

57 "Tıbbî güç" hakkında bkz. Vatin 2000, s. 247-250. Öte yandan, akıl eksikliği nedeniyle azledilen hükümdarların deliliğini tespit etmek için doktorların uzmanlığına başvurulmadığını belirtmek gerekir. Ortaçağ İslam'ında deliliğin hukuki ve tıbbî anlayışları arasında bağlantı bulunmaması ve hekimlerin bu konuda uzman olarak hareket etmemesi üzerine bkz. Dols, s. 451.

58 Bkz. Balivet.

Levent Şahverdi Arşivi

O bir mikrokozmostur; ona dokunan mutluluk tüm halkına dokunur, başına gelen talihsizlik tüm halkına yansır. Eski çağlardan beri (en azından yazıtlardaki) metinler bize şunu göstermektedir: Kağan ölürse, Türk halkı da ölür."[59] Jean-Paul Roux'dan yapılan bu alıntı eski ve Ortaçağ Altay halklarıyla ilgilidir, ancak bu noktada Osmanlılar gerçekten de onların mirasçılarıdır. Demek ki sultan gözle görülür biçimde güçlü olmak zorundaydı. Kemalpaşazâde'nin I. Osman hakkında aktardığı geleneklerden biri bunu ima eder: "Osman Han hayatının sonlarına doğru kendisine çok ağrılar çektiren nikris hastalığına yakalandı. Bu yüzden [ata] binip inemiyordu, dünyanın fethinin dizginlerini bıraktı ve tahttan çekildi."[60] Bu anlatının tarihselliği şüpheli olsa da 16. yüzyılın başlarında yaşamış bir tarihçinin kaleminden okuması ilginçtir. Bize anlattığı, hükümdarın zayıflığının onu salt savaşa girmekten alıkoymakla kalmadığı, aynı zamanda meşruiyetinden de mahrum bıraktığıdır. Yeniçerilerin 1512'de II. Bayezid'in tahttan indirilmesini talep etmek için öne sürdükleri sav tam da buydu: "Padişahımız ihtiyar ve hastadır. Yerine Selim'i isteriz."[61] Birkaç on yıl sonra aynı duygu, yaşlanan Kanuni Sultan Süleyman'ın tahttan indirilerek yerine oğlu Mustafa'nın geçmesini isteyenlerde de görülecekti.[62] Dolayısıyla II. Mehmed'in ve Kanuni'nin ordularının içinde ölmeleri ve sefer sırasında hastalığa yakalanan I. Selim'in öncelikle yoluna devam etmeye çalışması tesadüf değildir. Maksat sultanın her şeyi kontrol altında tuttuğunu ve tüm melekelerine sahip olduğunu teyit etmekti.

Hükümdarın (ve nitekim devletin) sağlığının en belirgin simgesi at sırtında halka görünmesiydi. 1623'te, "at sırtında oturmaktan aciz" olduğu ileri sürülen deli Sultan Mustafa hakkında kötü kötü söylentiler dolaşıyordu, camiye at sırtında gitmesine neden olan tam olarak buydu.[63] Ahmed Nakkaşi'nin 1620 civarında yaptığı güzel II. Osman portresinin gösterdiği ise tam aksine iktidarın

59 Bkz. Roux 1963, s.35 (alıntı), 47 ve devamı, 64.
60 Kemalpaşazâde I, s. 190.
61 Anonim (Giese), s. 132.
62 Bkz. Fisher, s. 13; Peirce, s. 81-83.
63 Danon, s. 113-114.

Levent Şahverdi Arşivi

dizginlerindeki bu ustalıktır: "Genç" Osman'ın henüz sakalı çıkmamıştır -daha on altı yaşındadır- ama muhteşem bir kıyafet içinde, çevik bir aygırı kolaylıkla idare etmektedir.[64] Aynı anlam Kanuni Sultan Süleyman'ı son yıllarında tasvir eden bir minyatürden de çıkarılmalıdır: Kamburu çıkmış, yüzü kırışmış, saçı sakalı ağarmış ihtiyar sultan besbelli yorgundur, ancak yine de dinç bir aygıra hakimdir.[65] Üstelik Süleyman, 1566'da son seferine İstanbul'dan gerçekten de at üzerinde çıkmıştır. Gerçi kısa sürede bitap düşerek bu kararından vazgeçmek zorunda kalmış, birliklerinin karşısına daha sonra tekrar eyer üstünde çıkmak anlamına gelse bile yoluna arabayla devam etmiştir.[66] Feridûn'un anlattığına göre minyatürler onu bitkin ama at sırtında, sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa tarafından desteklenirken göstermektedir.[67] O andan itibaren dünya sarsılır: Kemalpaşazâde'nin aktardığı geleneğe göre I. Osman'ı tahttan çekilmeye zorlayan şeyin at sırtında durmayı beceremmemek olduğunu hatırlıyoruz. Benzer şekilde, II. Mehmed yahut II. Selim arabada yolculuk etmeyi ister istemez kabullendiklerinde saltanatın sonu yakındır.[68] Şükri'nin Selimnâme'sinden bir minyatür[69] bu anlayışı açıkça ortaya koyar. İhtiyar II. Bayezid ile oğlu, müstakbel I. Selim arasında geçen 3 Ağustos 1511 tarihli savaşı tasvir etmektedir. I. Selim

64 Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilmektedir, env. 2169, 13. Bkz. Topkapi à Versailles, p. 304.

65 Paris'teki Fransa Milli Kütüphanesi'nde (BNF) muhafaza edilmektedir. Estampes, Rés. Od. 41, 40 (bizim pl.2). Bkz: Kanuni Sultan Süleyman, s. 29. Minyatürün üzerindeki Osmanlıca başlık, modeli ölmüş olarak göstermektedir. Ancak, bahsedilen yaşlılık belirtileri bunun Süleyman'ın ölümünden sonra yapılmış bir hayali portre olmadığını düşündürmektedir. Bu nedenle başlık daha sonraki bir tarihte eklenmiş olmalıdır.

66 Bkz. Selânikî I, s. 14, 18, 21.

67 Bkz. Ferîdûn Ms, 15. Resimler için, bkz. Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bir el yazması, 46, *yeniden üretim* Ünver 1970, pl. 2. Ayrıca bkz. Seyyid Lokman, *Hünernâme* II, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1524, 276 (lev. 3), *yeniden üretim* Geza Feher, *Miniatures turques des chroniques sur la campagne de Hongrie*, Paris, Gründ, 1978, pl. XXXVIII ve Ertuğ, s. 102. Bkz. benzer şekilde, aynı elyazmasında (277-278) padişahın at sırtında Zigetvar'a gelişi, *a.g.e.*, s. 104-105'te yeniden üretilmiştir.

68 Bkz. Neşrî II, s. 841; Celâlzâde, 23.

69 Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H 1597-1598, 44 (lev.4), *yeniden üretim* Ertuğ, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

at sırtındadır ve karşılaşmayı arabasından izleyen iktidarsız babasına karşı yürüttüğü hürmet yoksunu mücadeleyi haklı çıkaran bir gençlik ve yiğitlik göstermektedir. Yine 1754'te, Vâsıf, I. Mahmud'un ata binememesini, hükümdarın buna rağmen Cuma namazı kılmak üzere Ağa Camii'ne at sırtında gitmekte ısrar etmesiyle hızlanan ve çok da uzun sürmeyen sonunun belirtisi olarak görür: Padişah dönüş yolunda, sarayın kapılarından birinde ölmüştür.[70]

Hangi teknik nedenlerin hasta sultanı yolculuğuna arabayla devam etmeyi tercih etmek zorunda bırakmış olabileceğini anlamak kolaydır. Bununla birlikte, Neşrî'nin II. Mehmed'le ilgili açıkça belirttiği gibi başka bir açıklama da olabilir: "Birkaç gün yolculuğu sürdürdüler ve rebiülevvel ayının dördünde, bir perşembe günü, bir atlı arabaya bindi [...]. İstanbul'dan ayrıldığından beri hasta olduğu ama gitmek için atlı arabaya bindiğinden kimsenin bundan haberdar olmadığı söylenir."[71] Neşrî, II. Mehmed'in ordusundaydı, ona güvenebiliriz. Sultan'ın başka türlüsünü yapamadığı zamanlarda arabasına bindiği (yani atını terk ettiği), ama aynı zamanda arabasının çekili perdelerinin ardında, tıpkı I. Selim veya Süleyman'ın yaptığı gibi, vaziyetini askerlerden gizleyebildiği açıktır. Gördüğümüz üzere, I. Selim ızdırap çektiği derme çatma kulübede iki ay boyunca sadece vezirlerini ve hekimlerini kabul etmişti. Bu aşamada hastalığın artık gizli tutulması söz konusu değildi; sultanın yokluğu,

70 Bkz. Vasıf I, s. 33-34. İlginçtir ki Baron de Tott (I, s. 125) bu olayı III. Osman'a atfetmektedir. Atın, imkânlar elverdiğinde, en basit seyahat aracı olduğu bir medeniyette, ata binememek herkes için endişe verici bir işarettir. Campania'da hasta olan Prens Cem'in de atını bırakıp bir arabaya binmek zorunda kalması, sonun yakın olduğuna dair bir işarettir. Bu, bu izlerin sembolik değerini inkar etmemiz gerektiği anlamına mı geliyor? Biz öyle düşünmüyoruz. Öncelikle, başka yerlerde de göreceğimiz gibi, at Osmanlı toplumunda güçlü bir semboldür. İkinci olarak, Cem'in Osmanlı biyografi yazarının Cem'in bir hanedan mensubu olduğunu unutmadığını varsayabiliriz. Dahası, Cem Fransız orduları Napoli'ye girdiğinde at sırtında görünmekte ısrar ederek heybetini sergileme kaygısı göstermiştir. Bakınız Vatin 1997, s. 234. Benzer şekilde, 1565'te, Semiz Ali Paşa'nın, ata binmesini ve askeri seferlere liderlik etmesini engelleyen şişmanlığı (Feridûn Ms, 6), sadrazam olarak (kendisi de yaşlılıktan zayıf düşmüş olan) Kanuni Sultan Süleyman'ın kontrolü altında güç sahibi olduğu ölçüde bir skandaldı.

71 Neşrî II, s. 842.

Levent Şahverdi Arşivi

hekimlerin dansı gibi kendini ele veriyordu zaten. Esas mesele hükümdarın vaziyetinin ciddiyetini gizlemekti.

Devletin sürekliliğini ve hükümdar tarafından denetimini gösteren divanların (meclislerin) düzenli örgütlenmesi en açık biçimde kendini kabul ettiren usuldü. Yavuz Sultan Selim bununla şahsen ilgilendi: selametinden ümidi kestiğinde düzenlemelerini yaptı ve vezirlerini çağırdı. Vezirler, Sadeddin'in ifadesiyle, "insanların kalbinden şüphe tozunu gidermek için, kader gibi gayrı kabili rücu fermana uygun olarak divanı topladılar ve gerekli dağıtımlar ile terfileri yaptılar: böylelikle, açıkça neşeli işlerle ilgilenerek gizli talihsizlikleri sakladılar."[72] Devlet işleri divanda çözümlenirken II. Selim 15 Aralık 1574'te öldü. Bir gün önce, hastalığına rağmen, kendisine işlerin hesabı verilmişti.[73] Benzer şekilde Ocak 1595'te, III. Murad'ın son günlerinde vezirler hiçbir şey yokmuş gibi işlerini yürütmeye devam ettiler. Sonraki saltanatlardan da örnekler vermeye devam edebiliriz... Ancak zaman içindeki değişimleri de hesaba katmak lazım. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar, hükümdarın şahsı temel öneme sahipti. Dolayısıyla onu hanedanın hizmetkârlarından uzun süre gizlemek mümkün değildi: durumun ciddiyetini onlardan saklamaya çalışmak, aslından daha kötü olduğunu düşünmelerine yol açabilirdi. I. Mehmed'in geçirdiği ilk nöbetin ardından endişeli birliklere kendini göstermek zorunda kalmasının nedeni budur.[74] I. Selim'in askerleri 1520'de, belli bir sürenin ardından aynı arzuda bulunmuşlar ve Sadeddin'in babası Hasan Can isteksiz sultanı kendini göstermeye "incelikle" ikna etmek zorunda kalmıştı: "Bir süre kendine hâkimiyet ve ağırbaşlılık tahtında otururak, Yüksek Eşik'in hizmetkârlarına mükemmelliklerini sundu ve sipahilerin zihinlerindeki şüpheleri giderdi."[75] Süleyman'ın da elinden geldiği müddetçe kendini insanlara gösterdiğini gördük. Tüm bu vakalarda sorun aslında hükümdarın güvenilirliğini onu önce gizleyerek, sonra da göstererek kanıtlamaktı zira nizam-ı alemin bir

72 Sadeddin II, s. 393; Celâlzâde 23.
73 Selânikî I, s. 98.
74 Dukas, s. 127.
75 Sadeddin II, s. 393-394.

Levent Şahverdi Arşivi

koşulu olan bu fiziksel ve zihinsel bütünlük[76] aynı zamanda sultanın meşruiyetiydi. Bu konulara ileride tekrar döneceğiz. Gerçekten de, sultanın hastalığının sırrı, ölümünün sırrının sadece başlangıcıydı.

19. yüzyıla kadar padişah Osmanlı sisteminin kilit taşı olarak kaldı. Ne var ki II. Selim döneminden itibaren hükümdar geri çekilmeye başlamış, bireysel önemini gitgide yitirerek hanedanın simgesi haline gelmiştir. III. Murad'ın son günlerine ilişkin, her ikisi de 1595 olaylarının çağdaşı olan ve oldukça bilgili Hasanbeyzâde ile Selânikî'yi karşı karşıya getiren uyuşmazlıkları böylece açıklayabiliriz. Hasanbeyzâde, vezirlerin ölüm döşeğindeki sultanla hiçbir temaslarının olmadığını, bunun da işlerde büyük bir düzensizliğe yol açtığını iddia ederken, Selânikî tam aksine vezirlerin hastalığı ifşa etmeden sanki hiçbir şey yokmuş gibi yönetimi sürdürdüklerini yazmaktadır.[77] Kuşkusuz burada olayların kendisiyle ilgili bir çelişkiden ziyade, sultanın rolüyle ilgili bir görüş ayrılığı söz konusudur. Çok geçmeden padişahların darbelerle tahttan indirildiğini ve yüksek siyaset meselelerinin sarayda çözüldüğünü görecektik; öyle ki, paşalar III. Mehmed'in hastalığını ancak ölümüyle öğrenebilmişlerdi.[78] Bu dalgalanmalar saray entrikalarına vesile olabiliyordu: 1757'de Babüssaâde ağasının (beyaz hadımların (akağalar) başı) III. Osman'ın ümitsiz sağlık durumundan sadrazamın yerine kendi adamlarından birini getirmeye çalışarak istifade etmeyi denediğini görüyoruz.[79] Bununla birlikte, 17. yüzyıldan itibaren asıl mesele padişahın kendisinden ziyade hanedanın korunması ve devletin devamlılığı olmuştur. Bu nedenle, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın hasta olan II. Ahmed hakkında söylediklerine itibar etmeliyiz: "Müminlerin işlerinin işleyişinde açık kalmasın diye, saltanat adetlerine uygun olarak haftalık dört divandan feragat edilmesine rıza göstermemişti."[80] Gerçekten de 1695 yılındayız ve siyasi bağlam farklı; hükümdarın çaresiz vaziyetini gizlemek artık mühim değil.

76 Bkz. Deli padişahlar İbrahim ve Mustafa vakaları.
77 Hasanbeyzâde, 474; Selânikî I, s. 425.
78 Bkz. Naima I, s. 373 ve devamı; Müneccimbaşı, s. 617.
79 Vâsıf Efendi I, s. 77; Feraizizâde II, s. 1504.
80 Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 517.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan'ın ölümcül hastalığı her açıdan bir devlet meselesiydi. Söylentilerin elbette kısa sürede yayılmasına rağmen hastalığın etkilerini gizli tutmak için girişimlerde bulunulmuştur; bununla birlikte ölüm fikrini savuşturmak için [hastalığın] ilan edilebildiğini de göreceğiz. Ne de olsa Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesinin sağlığının tezahürü ve Osman'ın ailesinin ölümsüzlüğünün teyidi evrenin yaşamı için gerekliydi. Ne var ki padişahın hastalığı sadece nizam-ı alemi sarsmaz: o aynı zamanda bir insanın, herhangi bir Müslümanın hastalığıdır. Bu nedenle bir Osmanlı hükümdarının nasıl öldüğünü merak etmek ilgisiz değildir.

NASIL ÖLÜR BİR SULTAN?

Kahraman olarak ölmek

İlk padişahlar, eğer bize ölümlerini aktaran 15. yüzyıl vakanüvislerine inanacak olursak, hiç şüphesiz Müslüman inancı uğruna kâfirlere karşı savaşan gâzilerdi. Ait oldukları yer cepheydi. Neşrî ve Kemalpaşazâde'nin[81] bahsettiği -tarihsel olarak hatalı[82]- bazı geleneklere göre, I. Osman'ın, oğlu Orhan'ın kuşattığı Bizans şehri Bursa önüne hastalığına rağmen neden gittiğini açıklayan muhtemelen bu ideolojidir. Ölümün yaklaştığını orada, kışlalardayken hissetiği söylenir ve dikkate değer son arzusunu dile getirmekten geri durmamıştır: yakında Osmanlı toprağı olacak şehirde, güneşte parladığı görülebilen "gümüşten bir kubbe" altında gömülmek istemiştir, söz konusu olan aslında şehirdeki bir manastırın kurşun kaplı kubbesidir. Bu "gümüş kubbe"nin sembolik değeri ne olursa olsun -adına az mürekkep akıtılmayan efsanevi altın elmayı çağrıştırıyordur belki- Bursa'ya gömülme dileğinin anlamı açıktı. Bu, 14. yüzyılın ortalarında yazılan bir destana göre, Anadolu beyi Melik Danişmend'e göründüğü bir rüyada Peygamber tarafından hiçbir belirsizliğe yer bırakmadan iletilmiştir:

81 Kemalpaşazâde I, s. 191; Neşrî I, s. 144.

82 Bkz. Beldiceanu-Steinherr, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

> İşbudem gerek ki vefat edesin/Uyanub yaranlarun terk edesin // Diyesin anlara bu yerde seni/Defn edeler burada gerek teni // Seni defn edüb burada gideler/Ruhuna her dem şenalar edeler // Gerü bu vilayeti Kâfir tuta/Açduğun yerleri Kâfirler uta // Ol sebepden seni bunda koyalar/Sanma Kâfirler sinüni duyalar // Bu ele kabrun gerek bünyâd ola/Bu eli gerü Müslümanlar ala // Gelüben neslün bu eli açalar/Yapuban mescid imâret açalar // bu eli yine gelüben alalar/Üstüne kubbe imâret kılalar // Bunda kalmakdan keramet bu ola/Kim bu el kamu Müslümanlık ola![83]

Aynı temayı 15. yüzyılın "yazarı bilinmeyen vakayinâmeleri"nde Orhan'ın şehzadesi Süleyman hakkında da görüyoruz; Süleyman yoldaşlarına eğer ölürse fethini (Gelibolu yarımadası) korumaları gerektiğini ve düşmanın bedenini ele geçirmesine izin vermemelerini bildirmişti: bu da onu öldüğü yerde defnetmeleri anlamına geliyordu, tam düşman saldırırken Bolayır'da bunu gerçekleştirdiler, ancak mezarı bir duvarın altına gizleme önlemini de aldılar.[84] Demek ki Müslüman fethinin devamlılığını (bir süreliğine ertelenme zorunda da kalsa) sağlayan şey gazinin türbesinin varlığıydı. Osmanlı hanedanının kurucusunun vefatının gazi versiyonu onun Bursa önünde ölmesini ve bu fevkalade dileğini ifade etmesini sağlayarak, bu ölüme, gut hastalığından kötürüm kalmış yatalak bir adamın Söğüt'teki hasta yatağında ölmesinin pek katamayacağı sembolik bir değer kazandırmıştır. Osman bu versiyonda asil bir ölümle, bir inanç savaşçısı olarak ölmüştür.

Ne var ki Neşrî ona (inancı uğruna ölen) şehit unvanını verecek kadar ileri gitmez. Gerçekten de Bey'in tam anlamıyla savaşta öldüğü söylenemez. Bununla birlikte, bu fikir belki de zımnen çağrışım yapmaktadır: ne de olsa yazarı bilinmeyen vakayinâme, fethettiği ve düşmanın tehdit ettiği topraklarda basit bir kazaya kurban giden

83 Mélikoff 1960, I, s. 450. (Türkçesi için bkz. Mélikoff II. cilt, 277-278.)

84 Giese, s. 17 ve devamı. Tarihleme ve olayın önemi hakkında bkz. Beldiceanu-Steinherr, s. 139 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman bin Orhan'a bu unvanı vermekte tereddüt etmemiştir. Her halükârda, Osmanlı hanedanı Süleyman'ın 15 Haziran 1389'da Kosova Ovası'nda ölen kardeşi I. Murad'ın şahsında kutsal bir şehitle övünebilir.

"Gerçek şehit, çatışmanın ortasında, savaş meydanında ölen ya da aldığı yaralarla ancak biraz daha, o da geçici veya dünyevi hiçbir şeyle ilgilenmeye ne gücü ne de isteği olmadan yaşayabilen kişidir." Hanefi Sünni geleneğin sadık yorumcusu Mouradgea d'Ohsson'un şehide verdiği tanım budur.[85] O hâlde I. Murad neydi? Miloş Obiliç adında bir Sırp askeri tarafından savaş meydanında hançerlendiği kesindir. Ancak Osmanlı kaynakları olayların tam sırası hususunda farklılık gösterir: Oruç Bey'in dediği gibi çatışma esnasında mı hançerlenmişti[86] yoksa, şehitliğini tartışılır hâle getiriyor olsa bile, çoğunluk tarafından kabul edildiği gibi savaştan sonra mı? Yazarlar sultanın bu unvana kesinkes hak kazandığı gerçeği üzerinde ısrarla durmaktadır: "Ölür ölmez elbette şehit oldu," veya "O saatte, hatta o anda şehitlik mertebesine ulaştı. Allah'ın lütfuyla gazi olduğu kadar şehit oldu."[87] Neşrî'nin anlatısı, Osmanlıların I. Kosova Meydan Muharebesi'ne bakışını çok iyi özetlemektedir: "Murad Han Gazi, şehit olarak ölmeye yeminliydi. Küffar bozguna uğratıldığında, hiçbir şey onu bu unvana layık kılmamıştı. Hayretler içinde, yanında birkaç *hasekiyle* [Saray'ın özel bölümündeki hizmetkârlar] yaklaşmış ve eşeklerin sırtında yatan bu ölüleri seyre dalmıştı." Miloş Obiliç ise savaştan önce Sırp hükümdarı Lazarus'a Murad'ı hançerleyeceğine dair söz vermişti:

> Yaralı ve kana bulanmış haldeki kâfir, ölülerin arasına saklanmıştı. Gazi Murad Han kâfirin hizasına geldiğinde allahsız düşe kalka hükümdara doğru yöneldi. Çavuşlar onu durdumak istediyse de Gazi Murad Han onu affetti ve "Bir amacı olmalı, bırakın gelsin!" dedi. Bu lanetli adam hançeri giysisinin

85 D'Ohsson II, s. 230.
86 Oruç, s. 25.
87 Giese I, s. 27; Şükrüllah, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

koluna saklamıştı. Yaklaştı ve hükümdarın üzengisini öpermiş gibi yaparken onu hançerledi. *Kader geldiğinde, göz kör olur.* Takdir-i ilahi [Murad'ın hayatının] sonunu buraya yazmıştı. Hemen, melek misali, ruhunun kuşu cennetlerin en yükseğine uçtu.[88] Gazi artık hürdü, tartışmasız bir şehit olmuştu.[89]

Dolayısıyla şehadeti hususunda hiçbir şüpheye yer kalmaz, çünkü mütedeyyin sultan iyi bir gâzi olarak bunu dilemiştir;[90] ayrıca bu gerçekten de Allah tarafından öngörülmüştür: onu öldürecek silah savaştan önce zaten hazır değil miydi? İlaveten, Murat muhafızlarına suikastçının geçmesine izin vermelerini emrederek bu eylemi gerçekleştirmesini sağlamıştır. Böyle yaparak, kendisinden aman dileyen bir kâfiri reddetmeyen iyi bir Müslüman gibi davranıyordu: "Bırakın gelsin -Ruhî sultana böyle söyletir[91]- ve uğradığı haksızlık ile talihsizlik giderilsin!" Bazı yazarların[92] Murad'ın bilinçsizce ölümcül müdahalesi izleğini tekrarlamadıkları doğrudur lakin katilin onun elini öpmek, yani bir boyun eğme eylemi yapmak ister gibi hareket ettiğini belirtirler. Demek ki durumlar benzerdir ve sultan cömert ve yasalara saygılı iyi bir Müslüman hükümdar olarak görünmektedir, bu da şehit unvanının meşruiyetini pekiştirir. I. Murad bu ulvi nihayeti ararken sadece kendisi için uğraşmıyordu. Onun Kosova meydan muharebesinde şehit düşmesi, tıpkı I. Osman'ın Bursa'da "gümüş kubbe"nin altına defnedilmesi veya Süleyman bin Orhan'ın Gelibolu yarımadasındaki Bolayır'a gömülmesi gibi, bölgedeki Osmanlı varlığının kalıcılığını sağlamayı amaçlıyordu. Dahası, Osmanlı hanedanının on yıl sonra Ankara'da Timurlenk karşısında yaşanan bir anlık çöküşü nedeniyle sorgulanmayacak meşruiyetinin

88 Doğrudan cennete gitmek yalnız şehitlerin ayrıcalığıdır.

89 Neşrî I, s. 304.

90 Enverî'nin Aydınlı Umur Paşa Destanı'nda bu fikre birkaç kez rastlarız: "Biz bu günü arıyorduk" diye haykırır yoldaşlarından biri, savaşta ölümle burun buruna geldiğinde (Mélikoff 1954, s. 102) ve kendisi de "Tanrı'dan şehitlik istedim" (a.g.e, s. 128) ve gerçekten de bunu Franklara karşı bir savaşta aramaya gider: "Tanrı," diye bitirir şair, "duasını kabul etmiştir" (a.g.e., s. 129).

91 Ruhî, s. 392.

92 Âşıkpaşazâde, Oruç, Enverî, Ahmedî.

Levent Şahverdi Arşivi

göz kamaştırıcı bir göstergesiydi. Bu bir devlet meselesiydi ve I. Osman'ın torununun "kesinlikle şehit olduğu"[93] gerçeğinden kimse şüphe duyamazdı.

Hükümdar olarak ölmek

İslam şehidi olarak ölmek herkese nasip olmaz. Zaman ilerledikçe efsanevi ve ideolojik mantık yerini tarihe bırakır. Yine de Osmanlı sultanları en azından klasik çağda asilce ölmek zorundaydı. Bazıları şehit olamadıysa da gazi olarak ölmüştü: II. Mehmed Mısır'a karşı sefere çıkmak üzere İstanbul Boğazı'nı geçerken veya kısa bir süre sonra hastalığa yakalanmıştı; Kanuni Sultan Süleyman ordularına Zigetvar'a kadar eşlik ederken kendisini geri dönülemez ölçüde yorduğunun kuşkusuz farkındaydı,[94] ancak böylece kendini Hıristiyanlara karşı İslam'ın savunucusu ilan ederek saltanatını sonlandırdı. Her iki adamın da ortak noktası, çektikleri ızdıraba rağmen düşmana doğru ilerlemeye devam etmeleri ve ancak başka türlüsünün artık mümkün olmadığını anladıklarında durmaya karar vermeleriydi. Bu arada, 1512'de II. Bayezid'in (gerçi artık tahtta değildi) ve 1520'de I. Selim'in aynı şekilde davrandığını belirtmeden geçmeyelim. Ağrıya boyun eğmeyi reddetme, başını dik tutma kararlılığı görünüşe bakılırsa hükümdarlık asaletinin tezahürleriydi. Sultan dediğin sonuna kadar saltanatını sürdürmekle yükümlüydü.

Bu tutumun elimizde pek çok örneği mevcut. Enverî'ye göre çadırında ölmek üzere olan I. Murad savaş haberlerini sormuş ve halefini belirlemiştir. I. Mehmed'in de tahtın varisini belirlediği ve ölümünü gizli kalmasını sağlamak için kendisinin dahi önlemler aldığı söylenir; tıpkı seferin ortasında hastalanıp vezirlerini Edirne'den getirterek onlara hiçbir şey yokmuş gibi divanı düzenli

93 S. Reinert (s. 207, no. 95) ayrıca Neşrî'nin I. Murad'ın son yıllarına dair anlattıklarının yanlış olduğunu, bunun sadece Osmanlı şehidi hagiografisine malzeme sağlamak için yapılıp yapılmadığını merak etmektedir.

94 Dahası Feridûn, Süleyman'ın sadece gazi olarak değil, aynı zamanda şehit olarak da öldüğünde ısrar eder.

Levent Şahverdi Arşivi

toplamayı sürdürmelerini emreden I. Selim gibi.[95] Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen sultanların hepsi yataklarında ölmüştür. Bununla birlikte, makamlarının görevleriyle aynı şekilde sıklıkla ilgilenmişlerdir. Hatırlanacağı üzere, Mehmed bin Mehmed'e göre, II. Selim 1574'te divan toplantılarında vezirleriyle görüşemeyecek kadar hastadır; Selânikî ise donanma filosu geldiğinde seferle ilgili bilgi aldığını, hediyeler dağıttığını, hatta ertesi gün Tophane bahçesine gittiğini ve sonunu getirenin bu olduğunu aktarmıştır.[96] IV. Murad, 1640 yılında, iftar münasebetiyle ileri gelenlerin halk içinde elini öpmesi için tahta çıkmıştı.[97] 1695'te, sağlığı bozulan II. Ahmed vaktini işlere ayırmaktan yine de geri kalmadı ve "kulların işlerinin yürütülmesinde boşluk olmaması için"[98] divan toplamayı sürdürdü. I. Mahmud, 1754 yılında, ata binememesine rağmen sarayın dışındaki Ağa Camii'ne cuma namazına gitmiş, böylece bir imparatorluk adetini yerine getirse de vadesinin dolmasını hızlandırarak dönüş yolunda ölmüştür. Vakanüvisler, 1774'te III. Mustafa'nın ve 1789'da I. Abdülhamid'in hastalıklarının kötüleşmesinde ordudan gelen kötü haberlerin büyük rol oynadığını söylerler[99]: bu hükümdarların hizmete devam etme arzusunun başka bir işaretidir. Hatta I. Abdülhamid, sonunun yaklaştığını hissettiğinden, her yıl sultanlar tarafından Kutsal Şehirlerin (Mekke ve Medine) dini ileri gelenleri şerefine verilen bir miktar para olan sürre-i hümâyunun, sembolik değeri aşikâr olan bir saray töreni vesilesiyle takdimini bir gün öne çekmeyi tercih etmiştir...[100]

Hükümdarın ölümünün imparatorlukla ilgili niteliklerinin tezahürlerinden biri de siyasi ahdin (gerçek veya düzmece) uygulanmasıdır.

95 I. Murad hakkında, bkz. Enverî, s. 87. I. Mehmed hakkında, bkz. Oruç, s. 45; Âşıkpaşazâde, s. 94; Giese I, s. 55; Şükrülláh, s. 61. I. Selim hakkında, bkz. Celâlzâde, 23; II. Sadeddin, s. 393.

96 Mehmed bin Mehmed, s. 128; Selânikî I, s. 98.

97 Naima III, s. 444.

98 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 517.

99 Feraizizade II, s. 1669, Vâsıf Efendi II, s. 220 (III. Msustafa için); Ahmed Cevdet IV, s. 234.

100 Ahmed Cevdet IV, s. 234 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

Neşrî'ye inanacak olursak, I. Osman "altın kubbe"yi[101] mezar yeri olarak belirledikten sonra oğlu Orhan'a şöyle demiştir:

> Şu tavsiyeye kulak ver: Birisi eğer sana Hak Teala'nın söylemeye tenezzül etmediği sözler önerirse, onları kabul etme. Tanrı'nın buyruğundan gayrı iş işlemeyesin. Bilmediklerini şeriatı bilen ulemaya sor, onlardan açıklayıcı yorumlar iste. Emin olmadığın sürece hiçbir işin altına girme. Ayrıca emrinde olanları hoş tut ve kullarına olan lütfunu ve ihsanını eksiltmemeye dikkat et. Zira insan yapılan iyiliklerin kuludur.[102]

Şüphesiz asil bir söylem, ama büyük olasılıkla tamamıyla 15. yüzyıl sonu tarihçisi, muhtemelen kendisi de ulema olan ve her halükârda hanedanın meşruiyetini kuvvetlendirmek için kurucusunun sofuluğunu göstermeye meraklı Neşrî'den kaynaklanıyor; öte yandan I. Bayezid yahut II. Mehmed gibi şahsiyetleri gizlice suçlamak için olması da ihtimal dahilinde. Celalzâde ayrıca I. Selim'in ölümün yaklaştığını hissederek son dileklerini "halkın iyiliğini ve ülkenin işlerini gözeterek"[103] yaptığını öne sürer, amma velakin Sadeddin'in bundan hiç bahsetmediğini es geçmemeliyiz. Bu sözde vasiyetlerin mühim bir unsuru tabii ki I. Murad, I. Mehmed veya II. Murad'ın haleflerini (II. Murad'ın durumunda son sadrazamını) tayin etmeleriydi. Bu, bir sonraki bölümde döneceğimiz hassas ve tartışmalı bir mevzudur. Osmanlı vakanüvislerinin bu tür anlatılar aracılığıyla padişahları son ana kadar dümenin başında gösterdiklerini söylemekle yetinelim.

16. yüzyılın sonlarından itibaren güç dengesindeki oynamalar ve sultanın itibarının hanedan lehine göreceli ve kademeli olarak azalmasıyla birlikte, tarihçilerin anlatılarında değişiklikler olduğunu gözlemliyoruz. Gördüğümüz üzere, ölüm döşeğindeki padişahların birçoğunun görevlerini ellerinden geldikçe yerine getirmeye çalıştıkları

101 Kaynakta "gümüş kubbe" olarak geçerken eserde "altın" olarak yazılmış. "*ben vefât idicek, beni Bursada şol Gümüşlü kubbenün altına koyasın*" (ç.n.)

102 Neşrî I, s. 144 vd.

103 Celâlzâde, 23.

Levent Şahverdi Arşivi

doğrudur, fakat artık kadirimutlak aile reisleri gibi hareket edecek konumda olmadıklarını da belirtmek lazım. Başka bir bölümde göreceğimiz gibi, halef seçimi artık onların yetkisi altında değildi -hiç gerçekten öyle olmuş muydu o da ayrı konu- ve siyasi vasiyet uygulaması kuşkusuz artık geçerliliğini kaybetmişti. Sadece güçlü bir kişilik olan IV. Murad'ın 1640 yılında kardeşi ve ekber ve erşed uygulamasına göre halefi olan İbrahim'e kısa ahlaki bir konuşma yaptığı anlatılır: "Kardeşim, gitme vakti geldi. Taç ve taht senindir. Dualarından beni eksik etme. Reaya [tebaa], Allah'ın diğer kulları ve beytü'l-mal [Hazine] ile iyi ilgilen. Bütün makamları hak edenlere bahşet. Bu dünyada ve öbür dünyada refah içinde ol."[104] Ne var ki yukarıda anlatılanların da gösterdiği gibi zaman değişmişti: 17. ve 18. yüzyıllarda, ölüm döşeğindeki padişahlar siyasi eyleme geçmekten ziyade sembolik değeri bulunan törensel hareketlerle kendilerini gösteriyorlardı. Gerçek şu ki, görünüşe göre onlardan mümkün olduğu kadar uzun süre hükümdar gibi davranmalarını beklemeye hakkımız vardı.

Güzel ölüm

Hükümdar olarak ölmek, padişahları sade bir Müslüman olarak ölmekten muaf tutmuyordu. İyi bir müminin ölüm karşısındaki tutumu az çok belirliydi. Herkesin eceli Allah tarafından belirlenmişti. Müminin görevi sabırla ve Allah'a duyduğu güvenle çile çekmek, başta ölüm olmak üzere O'ndan geleni kabullenmekti zira ölüm, kurtuluştan önce yalnızlık içinde çekilen bir ızdıraptı.[105] Kaçınılmaz olan ölüm karşısında boyun eğme Altay Türk medeniyetlerine de yabancı değildi ancak onlar ölümden yerindiklerini muğlak olmayan sözlerle ifade ediyorlardı. Osmanlıların da bu tutumdan tamamen koptuğu söylenemez zira aynı ifadelere Osmanlı mezar kitabelerinde de rastlamaktayız.[106] Bununla birlikte, ülkü ve âdetleri Müslümanca güzel bir ölümü hedefliyordu.

104 Solakzâde, s. 766.

105 Bu sorular hakkında bkz. Watt; Idleman Smith ve Yaşbeck Haddad; Geoffroy; mak. «Ecel» *içinde İA2* X (1994).

106 Bkz. Roux 1963, s. 41-45; Bazin.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklarımızın, hiç de zayıf biri olmayan sultan II. Mehmed'in ölüm karşısındaki acizliğinden söz ettiği doğrudur. Tursun Bey'e göre, ölüm korkusu hastalığını ağırlaştırmış ve Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa, kaçınılmazı kabullenmesine yardımcı olmak yerine, Mısır'da sakin bir emeklilik sözü vererek onu rahatlatmaya çalışmıştı. Aşıkpaşazâde ise, Fatih'i ağıt yakarken ve şöyle haykırırken gösterir: "Hekimler neden beni mahvetti?" Bu iki yazarın, Tursun Bey'in vardığı sonucun da gösterdiği gibi -en azından bu durumda- II. Mehmed'e oldukça düşmanca davrandıklarını belirtmek gerekir: "Böylesine mükemmel bir saldırganlık ve zalim irade, böylesine gelişmiş bir güç ve muhteşem ruh ne ilahi kadere bir engel ne de ilahi irade için bir pürüzdü." Bununla birlikte aynı yazar bize ölüm döşeğindeki padişahın kendine geldiğini ve "gece gündüz Allah'a yalvarmağa başlayıp, kelime-i tevhidi, tevbe ve istiğfarı dilinden düşürmediğini" söyler.[107]

Aslında, eğer II. Mehmed ve kendisine sayısız belirtiyle ifşa olan gerçekle yüzleşmeyi uzun süre reddeden IV. Murad vakalarına çok fazla önem atfetmediğimiz takdirde, en sık gözlemlenen şeyin kaderin kabullenilmesi olduğunu görürüz. I. Murad şehit olarak ölmek istemiştir. Haberci işaretler ve dile getirilen son arzularla bağlantılı olarak I. Mehmed, II. Murad, III. Murad, IV. Murad veya I. Abdülhamid'in son saatlerinin gelişini genellikle nasıl sükûnetle ve isyan etmeden karşıladıklarını gördük. II. Bayezid'e gelince, Sadeddin'in anlattığına göre öbür dünya "uzun zamandır onun hedefiydi"[108]. Bu alışılmadık sultan bir mutasavvıftı, ama tarihçi birkaç satır önce onun artık ölümün beklendiği altmışlı yaşlarına girdiğinin altını çizmişti…

Büyük çağın tüm Osmanlı hükümdarları arasında, ilginç bir şekilde en örnek alınası ölüm I. Selim'e aittir. Bu ölümü, vakanüvis Sadeddin'in, Temmuz 1520'de Sırtköy'de can çekişen padişahın yanındaki babası Hasan Can'ın anlatısından dinleyelim:

107 Tursun Bey, 158; Âşıkpaşazâde, s. 219.
108 Sadeddin II, s. 208.

Levent Şahverdi Arşivi

> Ölüm anında padişah, [benim gibi] mütevazı birine hitap etme lütfunda bulundu ve bana sordu: "Hasan Can, neredeyiz?" Ben, kulu olarak ona dedim ki: "Sultanım, Allah'ın talimatını alarak kendinizi onun yanına yerleştireceğiniz andasınız." Onu kendim kadar uzun zamandır tanıyan biri olan bana, Allah'a doğru gidişinde bir kusur görüp görmediğimi sordu. Ben de ona şöyle dedim: "Allah göstermesin, bir an için bile olsa Rahman'a yakarışınızda bir eksiklik görmedim![109] Ama bu an başka hiçbir ana benzemediğinden, ihtiyaten [buna] cesaret ettim!" Bir an geçmeden bana Yasin suresini okumamı emretti ve onun yüce emrine uygun olarak bir kere okudum. Benimle birlikte okumaya tenezzül etti ve ikinci kez "Vaat ile kurtuluş Rahman olan Allah'tan gelir," ayetine geldiğimizde kutsal dudağının bu ayeti telaffuz ederken hareket ettiğini gördüm. O anda sağ elinin mübarek işaret parmağını kaldırdı, diğer kutlu parmaklarını birleştirdi ve gözlerini dünya bilgisine kapattı / Dünyanın şamatasından vazgeçti.[110]

Bu alıntı Müslümanlarda iyi ölümü her yönüyle betimlemektedir. Yatağında kıble -yani Mekke- yönünde yatan ölüm döşeğindeki kişi asil düşüncelerle dolu, dingin ve günahları için tövbekâr olmalıdır (Kuran'ın 4. suresinin 18. ayetinin bize hatırlattığı gibi, bu tövbenin yalnızca ölümün yakınlığından duyulan korkudan kaynaklanmaması şartıyla). Kendisine yardım edenler iman ikrarı yapmasını hatırlatmalı ve -eğer çok zayıf düştüyse yüksek sesle kendisi yapmaya zorlamadan- Kuran'ın Yasin ismiyle bilinen 36. suresini onun adına okumalı, bu arada şehadet işareti olarak sağ elinin işaret parmağını kaldırmasını sağlamalıdır.[111]

---

109 Kelimenin tam anlamıyla "zikir çekmek", yani dua ederken Tanrı'nın adını tekrarlamak.

110 Sadeddin II, s. 394 vd.

111 Bkz. d'Ohsson II, s. 296; Boubakeur, s. 218 vd; Başoğlu, s. 9; Smith ve Haddad, s. 25 vd. Bu ritüellerin Osmanlı toplumunda önemini vurgulamak için Evliya Çelebi'nin Melek Ahmed Paşa'nın ölümüyle ilgili anlatımına (Dankoff, s. 264) ya da acımasızca dövülen ve elleri bağlı olduğu halde kıbleye doğru düşerek orada bulunanları bu mucizeyle düşüncelere sürükleyen Hanefi Halife'nin (haksız yere) idam edilmesine (a.g.e., s. 76) atıfta bulunuyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadeddin tarafından gelecek nesillere aktarılan klişeler hakkında ne düşünmeliyiz? Babasıyla savaşmaya cüret ettiği yerde ölen ve tartışmalı bir figür olan Yavuz Sultan Selim, Mısır Memlüklerinin Sünni sultanlığına saldıran padişahtı. Celalzâde, Selim'in ölümünü anlatmasının ardından (Memlük ülkesinin fethinden -bilerek mi?- bahsetmeyi unutarak) kendisini İran'daki sapkın Safevilerle adamak uğruna Hıristiyanlara karşı kutsal savaşı ihmal eden saltanatını haklı çıkarır.[112] Sadeddin, kendi payına, büyük adamın günahlarının kefaretini onun ölümünün güzelliğinde ısrar ederek ödemeyi seçer. Hasan Can'ın hatıralarının samimiyetinden şüphe etmemiz için hiçbir sebep yoktur. Bununla birlikte, oğlunun kaleminde aldığı biçimiyle, anlatısının tarihsel olmaktan çok af dileyici olduğunu söylemek yerinde olacaktır.[113]

Aynı şey sonraki hükümdarlar için söylenemez. İnançlılığı konusunda zaten bir şey kanıtlamaya ihtiyacı olmayan Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü hakkında elimizde bu denli samimi bilgiler yoktur. Haleflerine gelince, yazarlarımız ayrıntılardan bihaber olduklarından sessiz kalmakta ve bilebildikleri kadarıyla bizi bilgilendirmektedirler. Bununla birlikte, anlatılarının canlılığı, insani ve hikayemsi tarzı 16. yüzyılın sonunda gerçekten de daha az manipülatif bir tarih anlayışına ulaştığımızı düşündürür. Öte yandan, efsanevi vahşi hayvanlar döneminin artık geride kaldığı da doğrudur.

Samimi ölümler

Artık örnek olarak gösterilmemeleri 17. ve 18. yüzyıl padişahlarının son anlarının dindar Müslümanların son anları olmadığı anlamına gelmez. Başlıca görevleri yukarıda bahsettiğimiz vasiyetler aracılığıyla işlerini yoluna koymaktı: ilk sultanların siyasi vasiyetleri, ama aynı zamanda II. Murad'ın kölelerini azat ettiği veya II. Selim'in

112 Celâlzâde, 24.

113 Hasan Cân ve Sadeddin'in I. Selim'i sistematik olarak desteklemeleri hakkında bkz. J.-L. Bacqué-Grammont, *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins*, Leiden, 1987, s. 57, 253; Uğur.

Levent Şahverdi Arşivi

mirası çoğalttığı maddi vasiyetler.[114] II. Murad, II. Mehmed ve I. Selim örneklerinde daha evvel sözü geçen tövbe izleği bilhassa önemliydi. Belirttiğimiz gibi, tövbe etmek can çekişirken gelen gecikmiş bir pişmanlıktan ziyade bir ruh hâli olmalıydı. Dolayısıyla Selânikî'nin (birinci elden tanık olduğunu unutmayalım) Aralık 1574'te sefahatten bitap düşmüş alkolik II. Selim'in son haftaları hakkında anlattıklarını ciddiye almalıyız:

> II. Selim hazretleri, hayatın ve toplumun zevklerinden, müzikten ve sohbetten tamamen vazgeçti; işlediği tüm yasak ve lanetli şeyler için keder ve pişmanlık dolu iç çekişlerle tövbe etti ve af diledi. Tanıdığı Şeyh Gedüsli Süleyman Efendi'yi getirtti. Karşılaştıklarında yaşlı gözlerle tövbe ve pişmanlık elini tuttu ve birçok vasiyette bulundu. Birkaç gün içinde, iniltilerin yakıcı etkisi altında, kutsal mizaç ve zarif hayati ilke zayıfladı ve azaldı, ancak tedaviye dair hiçbir şeye onay vermedi ve rıza göstermedi: ona göre, hekimler ve şifacılar onu aldatmaya çalışıyorlardı -Allah korusun!- alışkın olduğu güçlü etkiye sahip ve acı tadı olan şarabı iyileştirici bir çare gibi önererek uyguladıklarını iddia ettikleri bakım ve tedavide onu kandırmaya çalıştılar.[115]

Gördüğümüz gibi II. Selim, tam bir tövbekâr olarak, aceminin gayretini gerekenin de ötesine itmişti! IV. Murad da tüm vakayinâmelerin söylediğine göre 1640 yılında, ölümünden birkaç ay önce şarap içmeyi bırakmıştı. Yirmi sekiz yaşında ölen bu genç hükümdarın sonuna dair pek çok rivayet vardır. Solakzâde bize onu iki bayılma nöbeti arasında kardeşini huzura kabul ederken, onunla ve paşalarla veda kisvesi altında (şiddetle tavsiye edildiği gibi) helalleşirken, annesiyle vedalaşırken gösterir.[116] Naima'nın dokunaklı anlatısı ise tamamen alıntılanmayı hak etmektedir:

---

114 Bkz. İ. H. Uzunçarşılı 1958, s. 1-18; Selânikî I, s. 98. "Ölüm" (El-Bokhari, L'Authentique Tradition, çev. Bousquet, s. 257). Ölüm nedeniyle tasarruf edilebilecek bir şeye sahip olan Müslümanın, önünde vasiyeti yazılmadan iki gece kalmaya hakkı yoktur. (El-Bokhari, L'Authentique Tradition, çev. Bousquet, s. 257).

115 Selânikî I, s. 98.

116 Solakzâde, s. 766.

Levent Şahverdi Arşivi

> Sultan imam-ı Şami Yusuf Efendi nakleder: Merhum pâdişah bu kadar satvet ve heybet sahibi iken yine garezsiz, hak söze razı olup gücenmezlerdi. Gizli sohbetlerde içkiden vazgeçip, içilmesine müsaade olunan hurma şırası ve müsellesat kullanmaya dönmeleri için bazı nasihatlarda bulundukça: "Efendi, doğru söylersin!" diye tövbe etmeyi taahhüt etmişlerdir. Vaka ki din ve devlete arka kuvveti olan arkası yatağına düşüp yatalak oldu, ve kendinde ölüm alametleri göründü, aklı kah gelir, kah giderdi. İmâm Efendi [sultanın dairesine] girip elini öpüp hatır sorup, padişah dahi onun hatrını sormakla bazı ilmi sualler ve dünya ve ahiret geçidine ait gizli sırlar söyleşip ve seyrettiği bazı garip binaları müzakere edip yine kah hastalık icabı şuursuz kelimeler söyleyip şiddetli keder ile muzdarip olurlardı. İmam Yusuf Efendi, elini öpüp dışarı çıkmak için izin isteyince, "Var. Hoş geldin," diye izin verdi. Fakat başhekim ve gılman-ı hassa, olacakları bildiklerinden, Yusuf Efendi'yi Has Oda'da durdurdular. Ölmek üzereyken, akşam karanlığında, hizmetli oğlanlar toptan ağlayıp inliyordu... Yusuf Efendi'yi getirip başucuna vardılar. Gözlerini yumup sıkıntı içinde sağa ve şimale büyük bir zayıflık ile kımıldayıp son demine geldi. Yusuf Efendi ve Has Oda'nın halifeleri Yasin-i Şerif okumakla meşgul oldular. Kelime-i şehadet ve istiğfâr ederek, ruhunun zaferlerle dolu ruh kuşu cennet bahçesine uçtu.[117]

Bu, I. Selim'in ölümünü çağrıştıran güzel bir ölümdür. Öncelikle vurgulamak istediğimiz ilk ortak nokta yakınların rolüdür. Bu din tarafından katiyetle öngörülmüştür. Hastaları ziyaret etmek müminlerin görevlerinden biridir. Ölüm döşeğindeki kişiye yardım sağlama rolünde olduklarını gördük, bu aslında mevcut koşullarda oynadıkları roldür. Ayrıca ölmekte olan kişinin hakikati görmesini sağlamak ve gerektiği takdirde ona kendi mesuliyetlerini hatırlatmak gibi külfetli bir görevleri daha vardı.[118] Bu görevi Hasan Can,

117 Naima III, s. 449 vd.

118 El-Bokhari, *L'Authentique Tradition*, çev. Bousquet, s. 168; Başoğlu, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Selim'in yanında sağduyulu bir şekilde yerine getirmişti; burada ise Yusuf Efendi'nin IV. Murad'a ahlaki üstünlük taslayarak yaptığını görüyoruz: söz konusu olan artık hükümdarıyla konuşan gözde değil, *Efendi*'ye saygılı davranan basit bir ölümlüye hitap eden din adamıdır.

Son olarak, yakınlar ızdırap çekenleri elbette bir nebze teselli etmelidir. Bir hadisin bize aktardığı gibi, Hz. Muhammed yalnız ölmemiştir:

> Ayşe şöyle dedi: "Peygamber hareketsiz kaldığında, hastalığı sırasında benim dairemde bakılmak için eşlerinden izin istedi. Onlar da izin verdiler. Peygamber orada öldü ve o gün onu kabul edeceğim gündü; benim böğrümle göğsüm arasında yatarken öldü ve Allah onun tükürüğünü benimkiyle birleştirdi."[119]

1520'de I. Selim'in başucunda bulunan Hasan Can bu görevi çok ciddiye almıştı: "Sultanın yüce emri üzerine hizmetinden ayrılma fırsatı verildiğinde," diye anlatıyor Sadeddin, "yatağının yanında otururdu. Bazen padişahın mübarek elleri elinde, bazen mübarek ayağı kucağındaydı. Hekimlerin tedaviye teşebbüs ettikleri anlarda ise, sultan onun göğsünden kuvvet almaya tenezzül ederdi ve bazen de, hekimlerin hareketlerini izlerken ona yaslanıp dinlenmeye tenezzül ederdi."[120] Son anında hünkarının elini kendi avuçlarının içine almıştı. Bu tutum hiç istisnai değildi: Evliya Çelebi, 17. yüzyılda, kollarında ölen hamisi Melek Ahmed Paşa'ya hastalıklarında yardım etmek için birden çok fırsat bulmuştu.[121] Bu tür bir durumun güzel bir tasviri elimizde mevcut: Eylül 1526'da isyancıları bastırırken öldürülen Hüseyin Paşa'nın ölümünü betimleyen 16. yüzyılın ortalarından kalma bir minyatür. Sonu yerde yatarken gelmiştir, başı Hüsrev Paşa'nın kucağındadır; Hüsrev Paşa ölmek üzere

119 El-Bokhari, *L'Authentique Tradition*, çev. Bousquet, s. 88 vd.

120 Sadeddin II, s. 394. Pasaja tam değerini vermek için şarbon tedavisinde kullanılan yöntemleri hatırlamakta fayda var: yaranın etrafına un ve sudan oluşan bir çember yapılır; bu çember balla doldurulur ve iyice kızgın demir uygulanırdı. Tedavi o kadar acı vericiydi ki hastanın hareketsiz tutulması gerekiyordu. (Barış, s. 78-79).

121 Dankoff, s. 264.

Levent Şahverdi Arşivi

olan adamın üzerine üzüntüyle eğilmiş, sol elini kalbinin üzerine koymuş, sağ koluyla başını desteklemektedir.[122]

Doğruyu söylemek gerekirse, özel hayatlarından çok görev anlarında anlatılan ilk sultanların yükünü azaltıp, acısını dindiren kişiler hakkında çok az şey biliyoruz. Etraflarında (ve hatta Süleyman'ın başucunda) gördüklerimiz görevleri gereği doğal olarak padişahlara yakın kişilerdir[123]: yüksek rütbeliler, iç oğlanları ve olmazsa olmaz hekimler. Peki bunlar ölüm döşeğinde yatana ne kadar yakınlardı? İş başında ilk gördüğümüz, 1481'de kötü bir dost olarak II. Mehmed'i kaçınılmaza hazırlamak yerine onu rahatlatan Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'dır. Hasan Can, 1520'de I. Selim'in yanında tam tersini yapmıştı. Belki de rolünü abartıyordu. En azından hatıraları, siyasi af dileme amacıyla kullanılmış olsalar bile, perde arkasındaki özel hayata şöyle bir göz atmamızı sağlamıştır. Özel hayatın hep var olduğunu düşünsek bile bu aslında bize hiç gösterilmemişti. Aksine, özel hayat (gördüğümüz gibi) eski bir tanıdığı olan Şeyh Gedüsli Efendi'yi yanına çağıran ve başhekimi reddederek güvendiği doktorunu talep eden ve geldiğinde ona "İnsan dostlarıyla böyle mi ilgilenir?" diye çıkışan II. Selim döneminde patlama yapar. Ertesi gün Tophane bahçelerinde Şemsi Paşa'yı çağırır ve "karşılaştıklarında gözyaşları sel olup akar."[124] III. Murad'ın son anları değilse bile, en azından hakkında bilgi sahibi olduğumuz son anları da sevdiği yoldaşları arasında geçmiştir. IV. Murad'ın son sınavında etrafını saran ağıtlar ve alınan hassas önlemler, görevleri gereği orada bulunan insanlardan kaynaklansa bile, gerçek bir samimiyet hissi de vermektedir.

Her halükârda kesin olan bir şey varsa, o da II. Selim'den itibaren sultanların ölüm anlatılarının artık hanedanın ve padişahın ihtişamını tasdik etme arzusuyla yapmacıklı abartılarla bezenmediğidir. IV.

122 Arifî, *Süleymannâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi (H. 1517), 235. *Yeniden üretim* Esin Atıl, *Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent,* New York, 1986; ve Soliman le Magnifique *içinde*, catalogue de l'exposition [sergi kataloğu] du Grand Palais, Paris, 1990, s. 92.

123 Bkz. Pl. 5 ve 6. Koşullar şaşırtıcı durumlara yol açabilir. Örneğin 1495'te Kral VIII. Charles, İtalya'da Fransız orduları saflarında ölmekte olan Osmanlı şehzadesi Cem'i düzenli olarak ziyaret etmiş ve teselli etmeye çalışmıştır (Vatin 1997, s. 234).

124 Selânikî I, s. 97 *vd.*

Levent Şahverdi Arşivi

Murad'ın son anları I. Selim'inkileri anımsatsa da, atmosfer oldukça farklıdır: bundan böyle, ölüm döşeğindeki kişi, herhangi bir insan gibi çektiği acıdan ufacık kalmış, hezeyanlı, bilincini yitirmiş ve ızdırap içinde gösterilir. 16. yüzyılın sonunda II. Selim ve III. Murad'ın son günlerini çevreleyen ve I. Abdülhamid'in ölümünde tekrar karşımıza çıkan gözyaşları ve hassasiyet, bu hükümdarların ölümü iyi Müslümanlar gibi kabul etmedikleri anlamına gelmez; ölüm bundan böyle tamamıyla özel bir meseleye dönüşmüştür. 17. ve 18. yüzyıllarda bu kadar çok padişahın ölümünün hangi koşullarda gerçekleştiği hakkında hiçbir şey bilmememizin nedeni de kuşkusuz budur:[125] Sultanların siyasi önemlerini ve bunun sonucunda da tarihsel anlamda ilgi çekiciliklerini yitirdiklerinin işareti olarak görülebilir. Bu evrimin dikkate değer bir örneği 1789'da mevcuttur: Ölümün yaklaştığını hisseden I. Abdülhamid, Kutsal Şehirlere ayrılan paranın dağıtımı gecikmesin diye hiç şüphesiz önlemler aldıysa da hiçbir siyasi tasarrufta bulunmamıştı. Solakzâde'ye göre (IV. Murad'ın 1640'ta yaptığı gibi) halefi için değil, sadece on ve beş yaşlarındaki küçük çocukları Mustafa ve Mahmud için endişeleniyordu:

> Sultan, Mahmud'u bir kenara çekip ağlayarak ona şu sözlerle veda etti: "Mahmud oğlum, seni Allah'a emanet ediyorum. Sen koruyup gözeten Allah'a aitsin: iki cihanda da yüzün her türlü kir pastan arınmış olsun!" Daha sonra dışarı çıktığında, iki gözünden akan gözyaşları haşmetli yanaklarından aşağı süzülürken hareket edemeyecek gibi göründü, bunun üzerine Kahvecibaşı Mustafa Ağa ile Berberbaşı Mustafa Ağa onu kollarından tuttular.[126]

Bu acıklı, göz yaşartan sahne tam da Greuze'ün fırçasına göre: 14. yüzyılın başında I. Osman'dan 18. yüzyılın sonunda I. Abdülhamid'e giden süreçte gazinin kahramanca ölümünden burjuva ölümüne geçtik.

125 III. Mehmed (1603), I. Ahmed (1617), II. Süleyman (1691), II. Ahmed(1695), III. Mahmud (1754), III. Osman (1757), III. Mustafa (1774). Tahttayken ölmeyen diğer sultanlar konumuzla ilgili değildir.

126 Ahmed Cevdet IV, s. 235.

Levent Şahverdi Arşivi

TAHTTAN NASIL FERAGAT EDİLİR?

Osmanlı padişahlarının üçte biri henüz hayattayken tahttan feragat etmiştir. Oysa teoride, sultanların saltanatlarına yalnızca ölümün son vermesi gerekirdi. Dolayısıyla istisnai koşulların bu hadiselere açıklık getirdiğini düşünmek tutarlıdır. Hakikaten de, en azından hukuki açıdan bakıldığında, çoğunlukla durum böyledir. Öte yandan tahttan feragat olgusu, bilhassa 17. yüzyıldan itibaren bu trajedilerin tekrarlanmasında bir mantık ve tekâmül tespit etmemize neden olacak kadar sık görülmektedir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, ilk vaka son derece özeldir ve neyse ki bu yüzden neredeyse yok olan hanedanın tarihinde bir daha hiç yaşanmamıştır. I. Bayezid, 28 Temmuz 1402'de Timurlenk'le karşı karşıya geldiği Ankara Savaşı'nın akşamında düşman tarafından esir alındı. Bölünmüş, yıkılmış imparatorluğu on yıl boyunca oğulları arasında cereyan eden bir iç savaşa sahne oldu. Kendisi ise yenildiği fatihin birlikleri arasında esir olarak öldü. Osmanlı vakanüvislerinin çoğu ya Timurlenk'i Semerkand'a kadar takip etmemek için[127] ya da ülkesini bekleyen kader karşısında duyduğu çaresizlikten[128] intihar ettiğini belirtmektedir. Bizanslı tarihçi Dukas da aynı söylentiyi aktarır.[129] Bu iddianın aslı olup olmadığını bilmiyoruz. Müslüman inancına ters düşen böyle bir hareket "Yıldırım"[130] lakabıyla bilinen bu hükümdarın meşhur kibrinin bir işareti olduğu kadar ilk Osmanlı imparatorluğunun çöküşünün de simgesi olacaktır.

Her ne olursa olsun bu eşi benzeri görülmemiş talihsizlik bir daha tekrarlanmayacaktır. Bu bölümde inceleyeceğimiz hükümdarlar, duruma yöre ya tahttan feragat etmiş ya da tahttan indirilmiştir. Bu hadiselerin sonraki bölümlerin konusu olacak büyük siyasi krizlerin neticesinde gerçekleştiği aşikârdır. Burada başka bir bakış açısıyla

127 Oruç, s. 105; Giese I, s. 46.

128 Âşıkpaşazâde, s. 58; Şükrüllah, s. 58; Neşrî I, s. 362.

129 Dukas, s. 99.

130 Yıldırım. Bkz. Oruç'un yorumu (s. 105): "Sultân Bayezid yaman bir tabiata sahipti. Bu yüzden kendini korumadı. Üzerinde zehir vardı ve bu yüzden kendini öldürdü."

Levent Şahverdi Arşivi

bu krizlere kısaca değinmekle yetineceğiz zira bu bölümün amacı saltanatın sonu tipolojisini tamamlamak -çünkü bunun tek sebebi doğal ölüm olmamıştır- ve kronolojik bir evrim taslağı çizmektir.

Tahttan feragat

> Divan halkı ve reaya saltanat günlerinin gölgesinde keyif sürerken -umutsuz Macarların kralı (Beni-Asfar[131] birliğinin lideri olan) tekrar tekrar yenilirken ve etraf ölü tepeleri ile [kesik] baş kuleleri haline gelmişken- [II. Murad] kendi özgür iradesiyle saltanatı gözbebeğine, yani Sultan Mehmed'e devretti. Bu denli üstün olmasına rağmen, aşağı olmayı kabul etti![132]

Hadiselere bizzat tanık olan Tursun Bey'in bu satırları, Osmanlı toplumunun III. Murad'ın 1444 veya 1445 yılından tahttan vazgeçtiğini öğrendiğinde yaşadığı şaşkınlığı ve kafa karışıklığını gösterir.[133] Nasıl olur da her şeyken bir anda hiçbir şey olmak seçilebilir? Böyle bir olay daha önce hiç yaşanmamıştır. II. Murad'ı bu karara iten sebepler bugün hâlâ gizemini korumaktadır. Dukas, hükümdarın bu hareketini en büyük oğlu Alâeddin'in yakın zamandaki ölümüne bağlar.[134] Tarihçi Halil İnalcık şu psikolojik açıklamaya eğilim gösterir: barışçıl bir ruha sahip, görev adamı ama zevk düşkünü, üstelik en büyük oğlunun ani ölümüyle çok sarsılmış olan II. Murad, Balkanlar'daki zorlu bir savaşın ardından nihayet halefine sükûnet sağladığını düşünerek emekliye ayrılmak istemiş olabilir. Gerçekten

131 "Sarışının oğulları": Müslüman geleneğinde Romalılar ve buna bağlı olarak Bizanslılar. Bizans kıyametinde talihsizliğin taşıyıcılarıydılar, daha sonra Müslümanlara karşı Bizanslılara ve onların müttefiklerine tabi sayıldılar. İki geleneğin bir araya gelmesiyle bu söylem Batılıları tanımlamaya başlıyor: bkz. Yerasimos 1990, s. 190 vd.

132 Tursun Bey, 26.

133 Bütün bu olay oldukça karmaşıktır ve tarihçi çoğu zaman varsayımlara indirgenir. Bkz. Babinger 1950 ve 1954, s. 58 vd. ve özellikle H. İnalcık'ın (İnalcık 1954) konuyu ele alan ve bazen farklı sonuçlara varan iki makalesi: "Fatih Sultan Mehmed'in ilk cülusu" ve "İstanbul'un fethinden önce Fatih Sultan Mehmed".

134 Dukas, s. 184-185.

Levent Şahverdi Arşivi

de Sadeddin, padişahın ağzından Sadrazam Halil Paşa'ya söylettiği sözlerle hükümdara bir bunalım hâli atfetmektedir:

> Uzun zamandır Allah'ın kulları [Müslümanlar] için çalışıyorum, Müslüman ülkeleri fitne pisliğinden temizliyorum, devletin ve dinin düşmanlarının yakalarını yırtıyorum, cihadın başarılması için ayaklarım daima üzengide ve girişimlerim daima acele, din yolunda çabalarım bol, çekilmiş kılıcımın karşısında kötü niyetli düşman dağılıyor ve Allah tarafından terk ediliyor. Bir süreliğine iktidardan vazgeçmek, inziva ve emeklilik içinde dindarca yaşamak aklıma geliyor. Aklı başında insanlar, insanoğlunun işlerinin Yaratıcıyı yüceltmeyi ihmal etmeye yol açtığını kabul etmezler![135]

Sadeddin elindeki en iyi kaynaklara dayansa da 16. yüzyılın sonunda yazıyordu. Hadiselere daha yakın yazarlar II. Murad'ın davranışına, aslında psikolojik çıkarıma ters düşmeyen yarım yamalak başka bir açıklama getiriyorlardı. Örneğin Neşrî sultana şöyle dedirtiyordu: "Ben hâlâ hayattayken oğlumu tahta geçireceğim ki, gözlerim gördüğü müddetçe onun *padişahlık* vazifesini nasıl yerine getirdiğini izleyebileyim."[136] Somut olarak bu işlem, genç Mehmed'i, gerektiğinde hâlâ yardımına gelebilecekken sağlam bir şekilde tahta çıkarmaktan ibaretti. İmparatorluğun etrafı hem Müslüman hem de Hıristiyan düşmanlarla çevriliydi ve Bizanslılar, I. Bayezid'in torunu Orhan'ın şahsında, çok geçmeden II. Mehmed'e karşı kullanacakları bir Osmanlı tahtı talibini barındırıyorlardı.

Dürüst olmak gerekirse hadiselerin cereyanına dair bilgimiz II. Murad'ın ruh hâlinden daha az karışık değildir. Görünüşe bakılırsa padişah evvelâ oğlu Mehmed'i yanına çağırmış, onu 1444 baharında tahta geçirmiş ancak hükümdarlık gücünü bir süre daha elinde tutmayı sürdürmüştür: Bizans uygulamalarını anımsatan bir siyasi çözüm. Görünüşe göre Murad, ancak 1444 yılının temmuz sonu ya da ağustos ayında Anadolu'ya geçtiği zaman tahttan çekildiğini ve

135 Sadeddin I, s. 375.

136 Neşrî II, s. 646. Bkz. Aşıkpaşazâde, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

iktidardan vazgeçtiğini askerlerine resmen duyurmuştur. *Gazavat-ı Sultan Murad* olayı şu şekilde anlatır[137]:

> Emri üzerine yeniçeri ağası ve diğer beyler kandilinin etrafında toplandılar. Her birini rütbesine göre şereflendirdi, onlara [şeref veren] kıyafetler giydirdi ve şöyle dedi: "Beni dinleyin beyler ve paşalar! Bu ana kadar sizin padişahınız bendim. Bundan sonra padişahınız oğlumdur. Bakalım nasıl idare edeceksiniz, ne kararlar alacaksınız ve her meseleyi nasıl halledeceksiniz: görelim! Çünkü ben her şeyi oğluma verdim: tacımı, tahtımı ve unvanımı. Dolayısıyla oğlumun padişahlığını tanıyın." Bu sözler üzerine yüzlerini yere sürüp "Emir hükümdarımındır," diyerek, yeniçeri olsun, sipahi olsun, bütün paşalar ve beyler olsun, hep birlikte Edirne'ye doğru yol aldılar.[138] Cihan padişahı yerinde kaldı. İslam ordusu yavaş yavaş, yiye içe Edine şehrine varıp içeri girdi. Şehzade babasının yerine sultân olup zayıfların ve fakirlerin işlerine baktı. Zevk ve neşe içinde saltanat sürdü.

Deney çok uzun ömürlü olmadı. Yeni hükümdar henüz on iki yaşındaydı; babası bu yüzden kendi veziri Halil Paşa'yı yanına vermişti. Yeni dış tehlikeler vezirin Murad'ı geri çağırmasına neden oldu, o da Varna'da Hıristiyan düşmanı yenmek için tekrar birliklerinin başına geçti (9 Kasım 1444). Fiili olarak II. Mehmed hâlâ tek hükümdardı. Bununla birlikte II. Murad'ın zaferinin ardından Manisa'daki emekli hayatına geri döndüğünü bilen nadir vakanüvislerden biri olan Oruç, sanki ilk dönüşünde tacı geri almış gibi "beyliği oğluna bıraktığını"[139] yazar. II. Murad yeniçerilerin isyanı ve Halil Paşa'nın entrikaları sonucunda ancak 1446 yazında fiilen iktidarı yeniden ele geçirmiş ve oğlunu Manisa'ya geri göndermiştir. Ne var ki vakanüvislerin birçoğu bu hadiseyi Varna Savaşı'nın ertesine yerleştirir. Bu kronolojik hata zihinlerdeki karışıklıkla açıklanabilir. Kitabın

137 *Gazavât-ı Sultân*, s. 36-37.

138 O zamanki Osmanlı başkenti, II. Mehmed de oradadır.

139 Oruç, s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

sonraki bir bölümünde tacın devrinin kurumsal sürecine tekrar geleceğiz. Burada temel unsurun, Babıali'nin ulema ve kullarının biat etmesiyle yakından bağlantılı bir tören olan yeni hükümdarın tahta çıkması olduğunu söylemek yeterli olacaktır. Demek oluyor ki II. Murad'ın tahttan feragat etmesinin tek başına bir değeri yoktur. Esas nokta, tebaasının artık Mehmed'e biat etmesi ve onun hükmetme hakkını tanımasıydı. Görünüşe bakılırsa, en azından halkın bir kısmına göre,[140] durum tam olarak böyle değildi. II. Murad'ın destanının yazarının, tahttan çekilmesine rağmen kendisinden "cihan padişahı" diye bahsetmeyi sürdürdüğü gözden kaçmaz. Aslında, 15. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinin tümünün kullandığı kelimelerin muğlaklığına baktığımızda, hiç kimsenin bir padişah mı yoksa iki padişah mı olup olmadığını bilmediği izlenimine kapılırız. Bu savunulacak bir durum değildi ve olayların çağdaşı olan Tursun Bey'in bilge sadrazam Halil Paşa'nın ruh hâlini gerçeğe yakın bir şekilde anlattığını düşünebiliriz[141]:

> "Bu kâmil vezir, Sultan Murad için ilahi nimeti muhafaza etmiş ve nihayet padişahın oğlunun hâlâ açılmamış bir gül goncası ve taze bir tomurcuk olduğunu belirtmiştir. Çocukluk âleminden henüz kurtulamamıştır. Emirlik zevkinin kibrine kapılmıştı (bu, büyüklerin akıllarını bile sarhoş eder): Allah'a şükür hükümdarlığı döneminde, emirlik uyuşturucusunu emerek kibrine karşı bağımsızlık rüzgarlarının esmesine neden olmamıştı! Allah korusun, "Bir memlekette iki padişah fitne çıkarır" kaidesi gereğince, zarar ve zarara yol açacak hareketler meydana gelmesin ve her iki taraf için de ardından kirli intikamlar takip etmesin. Padişahlığı Sultan Murad'a geri verme niyetini, gece gündüz bunu kendi kendine söyleyerek sürdürdü."

Görüldüğü gibi, Osmanlı hükümdarının tahttan çekilmesi basit bir eylem değildi. Kendine has 1444 vakasında, II. Mehmed'in kişiliği

140 Mehmed'in arkasında Halil Paşa'nınkine karşı çıkan bir grup vardı ancak bu sorular bu bölümün sınırlı kapsamını aşıyor. Bakınız İnalcık 1954, s. 80 *vd.*

141 Tursun Bey, 27.

Levent Şahverdi Arşivi

ve fazla hassas yaşı işleri bilhassa zorlaştırıyordu. Gerçek şu ki, bunu yapmak için tahtı bırakmayı istemek yeterli değildi. Bu eylemin, yalnızca toplumun halefin tam egemenliğini tanıyarak bunu kabul etmesi hâlinde bir anlam ifade etmesinin haricinde, bu şekilde yaratılan siyasi vaziyet de ağır tehdit altındaydı: Eski hükümdar, taşraya çekilmiş olsa da, her an "isyanı" kışkırtabilecek rahatsızlık verici bir Komutan heykeli olarak kalmayı sürdürüyordu. Ne var ki II. Murad'ın açıklanamayan hareketi bir emsal yarattı: Bir Osmanlı padişahı tahttan vazgeçmeyi seçebilirdi ve bu süreç daha sonra bazı siyasi krizlerin çözümünde kullanıldı.

II. Mehmed 1481 yılında vefat ettiğinde iki oğlu Cem ve Bayezid kendi valilikleri olan Konya ve Amasya'daydı. Amaçları, imparatorluğun başına geçmek için mümkün olan en kısa sürede İstanbul'a ulaşmaktı. İşte o zaman, Bayezid'in destekçilerinden ve başkentte sadrazamın "vekili" olarak bulunan İshak Paşa[142], desteklediği şehzadenin zaferini güvence altına almak için parlak bir çözüm buldu: Bayezid'in İstanbul'da kalan küçük oğlu Korkut'u tahta geçirdi. Herkes için şehzadenin sadece "geçici" padişah olduğunu söylemeye gerek yok ama bu sürenin bir ara dönem olarak görülmediğini de belirtelim. II. Bayezid'in gelir gelmez tahta çıkması gerekiyordu. Bunu yaparak Korkut'u fiilen tahttan indirmiş oldu ki Osmanlı yazarlarının neden bu durumdan küçük şehzadenin tahttan çekilmesi olarak bahsetmediğini böylece anlayabiliriz. Velhasıl yine de herhangi bir belirsizlikten ve dolayısıyla herhangi bir siyasi kriz tehlikesinden kaçınmak için eylemin resmi olarak yapılmasına izin vermesi gerekiyordu. Bu nedenle Angiolello'nun "22 Mayıs'ta Divan toplandı ve Korkut Çelebi'nin beyliği babası Sultan Bayezid'e devrettiği herkese duyuruldu"[143] şeklindeki beyanının doğruluğundan şüphe etmek için hiçbir neden yoktur.

142 *Ka'im-makam* (kaymakam), sadrazamın sefere katılmak üzere bulunmadığı zamanlarda onun adına İstanbul'daki idareyi sağlamakla görevli bir vezirdi. 1481 yılında (kendisi Cem yanlısı olan) Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa, II. Mehmed'e son seferinde eşlik etmiş ve yerine İshak Paşa'yı bırakmıştı.

143 Angiolello, s. 169. Korkut'un saltanatının önemi hakkında bkz. Vatin ve Veinstein 1996-1, s. 196-199.

Levent Şahverdi Arşivi

1446 emsalinin İshak Paşa'nın eylemiyle bir ilgisi var mıydı? Bunu bilmiyoruz. Öte yandan, II. Bayezid'in, kendisi de ileri yaş ve hastalıktan yorgun düşmüş ve ölümünden önce başlayan veraset mücadelesine bir son verme kaygısıyla 1512 yılında gözde oğlu Ahmed lehine tahttan feragat etmeyi tasarladığı sırada, dedesi II. Murad'ın tahttan çekilmesini hatırlamış olması muhtemel görünmektedir.[144] Nihayet tacı terk etmek zorunda kaldığında ise bu, Selim'in lehine olmuştu.

Selim Nisan 1512'de İstanbul'a vardığında artık her şey bitmişti. Tahttan Selim'in lehine feragat etmeye oldukça gönülsüz olan II. Bayezid'i buna zorlayanın askerler olduğuna şüphe yoktur. Hatta yeniçeriler tartışmaya mahal bırakmayacak bir açıklıkta şöyle bağırıyorlardı: "Padişahımız yaşlı ve hasta. Onun yerine Selim'i isteriz!"[145] Bir sonraki bölümde hakkında konuşacağımız isyan ve hükümdarın meşruiyeti sorununa burada değinmeyeceğiz. Üstelik, kaynaklardaki çelişkiler olayların kesin sırasını belirlemeyi zorlaştırsa da[146] o dönemde darbenin gerçekliğini en aza indirmek için her şeyin yapıldığı görülüyor. Her durumda, yaşananlara en yakın vakanüvislerin ısrar ettiği şey budur. Meselâ, Kemalpaşazâde'nin anlatısı şöyledir:

> "Sultan Selim, yüksek itibarlı bir fermana itaat ederek şehre yaklaştığında, şehrin bütün büyükleri, ileri gelenleri, divanın vazgeçilmezleri, güçlüler ve zayıflar onu karşılamaya geldiler. Mutluluk ve saygıyla, bir refah ve saadet namzeti olan [ona] gittiler ve onu şehre tanıttılar. Bütün dünya ayağa kalkmıştı; sokaklar, pazarlar kadın ve çocuklarla doluydu. *Sipahilerin* sarıkları ve yeniçerilerin beyaz başlıkları sayesinde şehrin içi açık bir zambak tomurcuğuna dönüşmüştü. Sultan Korkut da onu karşılamaya geldi ve yan yana at süren iki kardeş uzun uzun sohbet etti. Edirne Kapısı'ndan [şehre] girdikten sonra ayrıldılar ve Selim Yenibahçe'ye yerleşti. Sabah olunca yüce atına binip, talihli babası Sultan Bayezid'in elini öpmek için cennet

144 Bkz. Tekindağ 1970, s. 3-4; Tansel 1966, s. 258 ve devamı.

145 Anonim (Giese), s. 132.

146 Bkz. Tansel 1966, s. 299 vd.; Tekindağ 1970, s. 8 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

> sarayına doğru yola çıktı. Tüm Babıali çalışanları yaya ve at sırtında önünde ilerliyordu ve Konsey'e bu şekilde ulaştı. Oğlunun bu kadar itaat ve teslimiyet gösterdiğini gören Hükümdar Hazretleri ellerini [göğe doğru] kaldırıp dua etti. Yeniçeriler ve Babıali ahalisi sevgi gösterdi; Hükümdar [Selim] Hazretlerini ister istemez saltanat tahtına geçirmeye karar verdiler. Vezirler durumdan haberdar olup *padişaha* durumu açıkladıklarında, dünyanın sığınağı olan *padişah* büyük bir gönül rahatlığı ve tam bir rıza ile onay verdi."[147]

Bu anlatıyı okuyunca Selim'in başkentte iktidarın hakiki sahibi gibi karşılandığı ve kendisini babasına zorla kabul ettirdiği açıkça anlaşılıyor. Bununla birlikte, kısa süre önce rakibi olan kardeşiyle iyi ilişkileri öne çıkarılmış ve bilhassa II. Bayezid'in gönülsüzce de olsa kendi isteğiyle iktidardan vazgeçtiğinin altı çizilmiştir. Kemalpaşazâde bunu birkaç satır aşağıda daha da açık bir şekilde söylemektedir: "Kuşkusuz, sultanlığı ve tebaasını değerli evladına devretmesi kendi özgür iradesiyle olmuştur."[148] Sözün özü, resmi versiyon sabık padişahın tahttan feragat ettiği şeklinde olmalıdır. Siyasi krizden kaçınma yeteneği I. Selim'in meşruiyet unsurlarından biridir. Öte yandan, yeniçerilerin rolü hususunda Kemalpaşazâde'den daha ısrarcı olan Sadeddin, II. Bayezid'in ellerini yüzünde gezdirmeden (namaz öncesi alınan abdestin bir parçası olan hareket) ve "saltanat işlerini[149]" ona devretmeden önce oğluna saygıyla dinlenen uzun bir siyasi vasiyetnâme vermek için zaman ayırdığını anlatır. Demek ki her şey iyi dostlar ve sorumlu devlet adamları arasında yaşanır.

İlerleyen günlerde I. Selim, emekliliğinde çekilmek istediği Trakya, Dimetoka'a gitmeye hazırlanan babasına olan saygısını göstermeye devam eder. Bayezid'in sadece tüm dilekleri yerine getirilmekte kalmaz, aynı zamanda ayrılışı da son derece şerefli bir biçimde gerçekleştirilir:

147 Kemalpaşazâde (Uğur 1985), s. 63 vd.
148 *A.g.e.*, s. 66.
149 Sadeddin II, s. 203.

Levent Şahverdi Arşivi

"Padişahla askerler ol gök yüzünü andıran tahtırevanın yanınca yürüyüp saygı töresini tamamlayınca, uzleti seçen Padişah [Bayezid] için, yerini alan taç ve devlete layık, güzel yüzlüyü [şehzade] seyretmekten uzak düşmek gerçi zor idi. Ama ülkenin işlerinin düzen içinde yürümesi, insan oğlunun gereksinme önlemlerinin alınması her şeyden önce gelmeğin, boyu güzel Padişah'a rica edip atının dizginlerini geriye çevirmesini istedi. Yeni hükümdar da değerli babasından yardımcı olmasını, saltanat konularında ayın gönlünce doğru yolu kendine göstermesini diledi. Eski Padişah dua avuçlarını açıp yetişkin oğlunun her işinde başarılı olmasını ve olanak bulmasını dualarını karşılayan Kapısından yakardı. Duanın yerini bulması dünya düzeni için bir araç, toplumların sorunlarının çözümlenmesinde gereç olmağın, Cibril Emin değeri yüce Şah'ın duasına Sidre'de amin dedi. Yolcu etme töreni ve vedalaşma töresi sona erecek, ol iki, durakları yüce şahın son görüşmeleri olmağın duygu baskın geldi. Ol iki güle göz yaşı bulutlarından sular dökülüp, ayrılık ateşinden içlerine od düşüp [...] Sohbet sona erdi, görünüşte uzak kalmak ve zorunlu ayrılık gerçekleşti ve ufuklara hükmeden Şah dönen yıldız gibi tahtına doğru yöneldi."[150]

Bakın, iyi insanlara sultanlar arasında sevginin hüküm sürdüğünü göstermeyi amaçlayan güzel bir uzlaşma sahnesi! Demek ki her şey yolunda gidiyor ve ülkenin artık karmaşadan korkmasına gerek yok. Zaten 16. yüzyıl vakanüvisleri için yeni padişahın iktidara gelişinin anlamı da budur. Vakanüvisler hiç şüphesiz I. Selim'den yanadır, ancak görünüşe bakılırsa o da o dönemde, metinleri okuduğumuzda edindiğimiz nispeten barışçıl bir iktidar değişimi izlenimi vermek istemiştir.

Bayezid, en azından resmi olarak tahttan feragat eden son Osmanlı padişahıydı. Diğer hükümdarların daha sonra tahttan feragat etmeye yönlendirildikleri doğrudur, ancak göreceğimiz gibi bunlar o kadar farklı bir bağlamda gerçekleşmiştir ki, tahttan

150 Sadeddin II, s. 206 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

çekilmelerinden bahsetmek zor görünür çünkü nihayetinde çekilme eylemi, özgür irade anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, görünüşe bakılırsa böyle bir eylemin gerçekleşme ihtimali insanların aklından silinmemiştir. Olaylardan neredeyse bir asır sonra yazan tarihçi Ferâizizâde'ye göre III. Ahmed 1730'da şöyle demiştir: "Saltanattan yoruldum. Şehzade Sultan Mustafa'yı tahta çıkarmak Üsküdar'da bir iki kez aklıma geldi."[151] Bu ifadenin tamamen uydurma olmadığını varsayarsak bile, III. Ahmed zaten tahttan çekilmemişti. Ama yine de 1730 civarında, bir padişahın kendi özgür iradesiyle tahttan vazgeçmeyi seçmesi hipotezi akla yatkın görünüyordu. Öyle de olsa, bir Osmanlı hükümdarının böyle bir karar verme konusunda gerçekten ne kadar özgür olduğunu tartışmalıdır. II. Murad'ın ilk kararına sadık kalmasını hem insanlar hem de olaylar engellemişti. Diğer tahttan feragat edenlere gelince, gerçekten başka seçenekleri var mıydı?

17. Yüzyılın dönüm noktası: II. Osman'ın alçakça katli

1520'de I. Selim'den 1617'de I. Ahmed'e kadar bütün padişahlar görevdeyken ölmüşlerdi. 17. yüzyılın başında durum değişti. I. Ahmed'in halefi I. Mustafa'nın neredeyse deli olduğu kısa sürede kamuoyuna yansıdı.[152] Dolayısıyla, tahta çıktıktan yalnızca üç ay sonra, 26 Şubat 1618'de tahttan indirildi. Bu olayın gündeme getirdiği hukuki sorunlara daha sonra döneceğiz. Burada Osmanlı hanedanı tarihinde böyle bir şeyin ilk kez yaşandığını vurgulamakla yetinelim.[153] Bununla birlikte, Mustafa'nın bariz deliliği, tahttan indirilmesinin vicdanları rahatsız etmediği anlamına geliyordu. Aynı şey, korkunç ve kutsala hakaret sayılan doğası zihinlerde kalıcı bir etki bırakan halefi ve yeğeni II. Osman'ın sonu için söylenemez.

19 Mayıs 1622'de çıkan yeniçeri isyanı darbeyle sonuçlandı. Deli Mustafa çekildiği köşeden getirilip tekrar tahta oturtuldu.

151 Ferâizîzâde II, s. 1251.

152 Bkz. örneğin Kâtip Çelebi I, s. 390.

153 II. Bayezid ordunun baskısıyla tahttan vazgeçmek zorunda kaldıysa da, gördüğümüz gibi, görünüşü korumak için gereken her şey yapılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Şaşıran II. Osman (teslim etmeyi çok geç kabul ettiği iki yakını isyancılar tarafından katledildikten sonra) kaçmayı tasarladı. Ne var ki müsait kayık kalmadığından bu planından vazgeçmek zorunda kaldı. O andan itibaren hadiseler hızlandı. Gece, kendisine eşlik eden Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi üzerine II. Osman atına atlayarak yeniçeri ağasının konağına gitti. Solakzâde'ye göre tebdil gitme önlemini almıştı: Bu, gözden düşmenin ilk işaretidir.[154] Yeniçeri ağası Ali, durumu tersine çevirmek için ocak ileri gelenleriyle konuşmayı kabul etti. Ne var ki sadece oyalayıcı yanıtlar aldı. Sabahleyin yeniçeri ve sipahilere seslendiğinde ise olaylar hız kazandı ve mezalim katlanarak arttı. Kâtip Çelebi bu ilk dramı şöyle anlatır:

> Dedi ki: "Dostlar, padişahımız mübarek olsun! Ama vaziyet ortada. Sultan Osman [kapınıza] geldi. Oraya sığındı." Hediyelerden ve iyiliklerden bahsetme fırsatı olmadı: onu cübbesinden tutup çektiler, merdivenlerden yuvarladılar ve kılıçlarını çekerek parçalara ayırdılar. Cesedini sürükleyerek Aksaray kavşağına bıraktılar. Bir grup evini yağmalamaya gitti."[155]

Cinayetin dehşeti bir yana, dikkat çekici olan şey yeniçerilerin kutsal sayılan misafirperverlik görevini ihlal etmeleridir. Osman onların evindedir; onların misafiridir. Buna rağmen onu yakalamaya koşarlar. Hüseyin Paşa kaçmaya çalışır ama sipâhi ve yeniçeriler ona yetişirler, atının bacaklarını dizlerinden keser ve Paşa'yı parçalara ayırırlar, kesik başını da yeniçerilerin toplanma yeri olan Orta Cami'ye getirirler. Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak anlatacağımız olaylar dizisi tüyler ürperticidir. Orta Cami'ye götürülen Osman, durumu kendi lehine çevirmek için elinden geleni yapacaktır ama çabaları da nafiledir. İsyancıların lideri Davut Paşa iki kez boynuna ip geçirir. Ölümden kurtulmasını sağlayan tek şey oradaki ağaların tereddüdüdür. Ne var ki rezaleti doruk noktasına çıkaran son perdenin gelmesi uzun sürmez. Yeniçerilerin gidişinden yararlanan

154 Solakzâde, s. 716. Hasanbeyzâde (587) muhtemelen olayların akışının yarattığı kafa karışıklığından ötürü II. Osman'ın bir pazar arabasıyla yola çıktığını yazmıştır.

155 Kâtip Çelebi II, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Davut Paşa Osman'ı bir pazar arabasına bindirir[156] -artık at sırtında olmadığını anlıyoruz!- ve büyük bir kalabalığın ortasından geçirerek İstanbul'un batı ucundaki Yedikule Zindanları'na götürür. İlk kez bir padişah devlet hapishanesine kapatılmıştır. Bu durum çok uzun sürmez: kalın duvarların arkasında, devrik hükümdar katledilir. Çoğu vakanüvis ayrıntıya girmemeyi tercih ettiğinden yaşanan dehşete dair bilgiyi bir kez daha Kâtip Çelebi'den[157] alırız: Boynuna ip geçirilmiş olan talihsiz adam, gençliğinin tüm gücüyle mücadele etti. Katiller onu yormak ve amaçlarına ulaşmak için hayalarını sıktılar. Görmezden gelinebilecek bu hakaretle yetinmeyip, ölüye devlete karşı suç işlemiş gibi muamele ettiler ve oğlu Mustafa'yı bir rakipten kurtardığından artık emin olan Valide Sultan'a hürmetlerini sunmak için kulaklarını -hatta belki de burnunu- kestiler.

Vurgulamaya gerek var mı? Bunlar duyulmamış şeylerdi. Elbette bu Osmanlı şehzadelerinin ilk öldürülüşü değildi. Ne de olsa II. Osman artık tahtta değildi ve başına gelenler, daha ileriki bir bölümde tartışılan "kardeş katli" politikasının bir uygulaması olarak görülebilir, fakat bu her halükârda hanedanın iç meselesiydi ve yönetici ailenin bir üyesine böylesine yüz kızartıcı bir şekilde davranmak için hiçbir neden yoktu. Şubat 1411'de kardeşi Musa tarafından mağlup edilen ve herkes tarafından terk edilen Süleyman Çelebi kendisini kaçarken yakalayan Trakya Türkleri tarafından öldürülünce Musa, hanedanlığın itibarına yapılan bu saldırıyı affetmedi ve köyü yaktırdı.[158] Ne var ki II. Osman'ın son gününe ilişkin basit anlatım, meselenin çok daha ciddi olduğunu göstermektedir. Vakanüvislerin hepsi onun "şehit" olarak öldüğünü yazar. Bu kavramla, tam değerini taşıdığı bir bağlamda daha önce karşılaşmıştık,

156 Shmuelevitz tarafından incelenen anonim Yahudi el yazması, Türk vakayinâmelerinden daha kesin bir şekilde, arabanın tabanının yastıklarla değil samanla kaplı olduğunu söylüyor (bkz. s. 110).

157 Kâtip Çelebi II, s. 23.

158 Bu, en azından Oruç (s. 39), Âşıkpaşazâde (s. 82) ve anonimlerin (Giese I, s. 49), ama aynı zamanda Dukas'ın da (s. 107) versiyonudur. Neşrî (II, s. 486) ve Ruhî'ye (s. 426) göre kardeşini idam ettiren Musa'dır. II. Bayezid'in, kaçan kardeşi Cem'i yağmalamaya cüret eden Türkmenlere karşı benzer tepkisi için bkz. Sadeddin II, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

ancak kelime birbirinden oldukça farklı gerçeklikleri kapsayabilir: doğum sırasında ölen bir kadın, siyasi gereklilikler nedeniyle "yasal olarak" öldürülen bir şehzade, doğalarının gerekliliklerinin getirdiği doğal olmayan bir ölümü tatmaları anlamında "şehit"tirler. Gelgelelim II. Osman özelinde, katilleri herhangi bir niteleme olmaksızın mahkûm etmek amacıyla kullanılan bu kelimeye çok daha güçlü bir anlam yüklendiği açıktır: hiçbir devlet gerekçesi, olayların meydana geliş şeklini haklı çıkaramaz. Hem Solakzâde hem de Kâtip Çelebi hiçbir Osmanlı hükümdarına bu kadar aşağılayıcı muamele yapılmadığını ısrarla vurgularlar.[159] Peçevi ise bu içler acısı olayı şu sözlerle anlatır: "Her ne kadar bu hadise üzüntü veren hadiselerden biri olsa ve bu konuda sessiz kalmak bir lütuf olsa da, yine de bu derlemede nadir vakalardan bahsetmek uygun görüldüğünden, bu büyük hadise hakkında yazmamak düşünülemez."[160] Yine de, daha önce de belirttiğimiz gibi, hoşa gitmeyecek ayrıntılardan kaçınmayı tercih etmiştir.

Olayların çağdaşı olan yazarların bu tepkileri, II. Osman'ın 1622'de tahttan indirilmesi ve ölümünün insanların zihninde ne kadar iz bıraktığını göstermektedir. Hem Doğulu hem de Batılı yazarların anlatılarının sayısı bizi şaşırtıyor. Rum rahip Synadinos, Makedonya'daki küçük taşra kasabasından günlüğüne şunları yazmıştır:[161]

> "Aynı yıl (1622), Mayıs ayında, bütün yeniçeriler ve bütün sipahiler ve Babıali'nin bütün [kulları] Sultan Osman'a karşı ayaklandılar ve korkunç şeyler yaptılar ve veziri öldürdüler ve hatta Sultan Osman'ı boğdular ve ırklarında hiç yapılmamış olan bu büyük günahı işlediler. Onlara acıyın ve hâlâ genç ve yakışıklı olan krala acıyın; hepimiz buna pişman olmalıyız."

Bu dehşetten sonra hiçbir şey bir daha eskisi gibi olmayacaktı. Bu, Osmanlı hanedanının tarihinde bir devrimdi.

159 Solakzâde, s. 719; Kâtip Çelebi II, s. 23. Shmuelevitz tarafından analiz edilen isimsiz Yahudi elyazmasında da aynı not bulunur (bkz. s. 110).

160 Peçevi II, s. 380.

161 Odorico, s. 84-85.

Levent Şahverdi Arşivi

Darbeler

II. Osman'ın ölümünü takip eden iki yüzyıl içinde on dört padişahtan yedisi tahttan indirilmiştir. Bundan Osmanlı İmparatorluğu'nun kronik bir istikrarsızlık içinde yaşadığı sonucunu çıkarmak yanlış olur. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısı, 1730'da III. Ahmed'in gidişinden 1807'de III. Selim'in gidişine kadar, ihtilâllerden uzak geçmiştir. On yedinci yüzyılda bile IV. Murad, II. Süleyman ve III. Ahmed görevdeyken ölmüştür ve IV. Mehmed otuz dokuz yıllık saltanatın ardından 1687'de tahtı bırakmak zorunda kalmıştır. Yine de 1622'de yaşanan dram bir tabuyu yıkmıştır. Artık sultanın dokunulmaz olmadığı ve toplumun onu kendi başına alaşağı edebileceği biliniyordu.[162] Bu durum davranışları ciddi biçimde değiştirdi.

Elbette, I. Mustafa'nın ikinci saltanatı uzun sürmedi. İlk tahttan indirilişinin gerekçesi olan deliliği, 10 Eylül 1623'te bir kez daha ileri gelenlerin onu görevden alıp tahtı IV. Murad'a bırakmalarına yol açtı. Birlikler tarafından desteklenen aynı seçkinler, 1648'de IV. Mehmed'in tahta çıkmasını dayattılar, ancak daha sonra Sultan İbrahim'i bir oldubitti ile karşı karşıya bıraktılar. İbrahim bu isteğe tepeden bakan bir tavırla yaklaştı, tartıştı ama sonunda pes etti. Hükümdarın isyancıların taleplerine boyun eğdirilebileceği gerçeği artık kabul gören bir uygulama haline gelmişti. 1687'de IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine askerlerin karar vermesi -bu tüm vakanüvislerin hemfikir olduğu bir noktadır- ve ekabirin de onları takip etmesiyle yeni bir adım atıldı. Sultan bir kez daha darbeden haberdar edilmedi ve darbeye boyun eğmek zorunda bırakıldı, o da bunu memnuniyetle yerine getirdi.

Hadiseler 1703'te neredeyse daha da kötü bir hâl alır. II. Mustafa Edirne'deyken İstanbul'da bir askeri ayaklanma çıkar. Padişah savunmasını organize etmeye çalışır. Bir iç savaş çıkmak üzeredir ancak meşru saflardan ayrılmalar, halefi III. Ahmed (Edirne'de olduğundan isyancılardan ayrı olan) daha tahta bile çıkmadan havlu atan II.

162 Daha sonra tekrar dönmeden önce burada kısaca belirtelim: II. Bayezid'in durumu bambaşkaydı, zira varisleri arasında veraset savaşı çoktan başlamıştı. Bir bakıma 1512'de tahtı zaten boş sayılabilirdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa'nın tüm umutlarını ortadan kaldırmıştır. II. Mustafa'nın vaziyeti annesine duyurmak için kullandığı söz her şeyi anlatıyor: "Kullar beni tahttan indirdi ve yerime kardeşim Sultan Ahmed'i padişah yaptı.[163]" II. Mustafa katiyen kendi isteğiyle gitmez. "Hayır, hayır -der bir süre önce vakanüvis Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa'ya- bitti artık, her şey söylendi. Vezirlerim ve kullarımın ağaları gelen eşkıyalarla gönülde ve düşüncede bir olmuş. Onların zulümlerinden Rabbime sığınırım; [Allah] onları cezalandırsın ve hepsini yok etsin![164]" Amma velakin o içinde ne düşünürse düşünsün, kullarının artık Kanuni Sultan Süleyman döneminde akla hayale gelmeyecek bir güce sahip olduğunu ve onu devirebileceğini kabul etmesi gerekmektedir. 1703 yılındaki emsaller, "eski uygulamanın" (*âdet-i kadîm*) her zaman kuvvetli bir yasal dayanak, bir nevi kanun olduğu bir dünyada, bunun yerleşik bir geleneğe dönüştüğünü görmekten kaçınamayacağımız kadar çoktu.[165] Bu zoraki bağımlılık hissi, hadiselerin bir başka çağdaşı olan Raşid Mehmed Paşa'ya göre, yeni hükümdar III. Ahmed'in bir süre sonra söylediği şu sözlerde açıkça ortaya çıkmaktadır: "Ülkeleri fetheden *şahın* sahip olduğu mülkiyet *sipahiye* bağlıdır, *padişah kul* aracılığıyla var olur.[166]"

Zaman zaman yaşanmaya devam eden tahttan indirilmeler hakkında ayrıntıya girmek can sıkıcı olacaktır. 1730'da iktidardan yorulan III. Ahmed, kendi isteğiyle iktidarı yeğeni I. Mahmud'a bıraktı. Yine de bir isyanın şiddetine boyun eğmek zorunda kalacaktı. 1807 yılında III. Selim de, kuşkusuz bir fetvanın etkisiyle, uğursuz bir tehdide boyun eğdi. Nihayet ertesi yıl bir taşra generali tarafından

163 Silahdâr, Nusretnâme II/1, p. 184.

164 *A.g.e.*, p. 183.

165 Esas olarak olaya karışanların dediklerine ve olayları anlama biçimlerine baktığımızı hatırlamakta fayda var. Hukuki meselelere gelince, işler biraz daha karmaşıktı çünkü -ilk kez- dini makamlar tarafından Sultan'a yönelik yasal kınamalar yapılmıştı. Ancak bu, bu bölümün konusunun dışındadır. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, 1703 isyanı hakkında öncelikle hizipler ve menfaat sahipleri gibi siyasi olgulara odaklandığı bir kitap yazmıştır.

166 Mehmed Râşid III, s. 74-75. Yüksek rütbeli ulema, 1713'ten 1723'e kadar resmi müverrih olan Mehmed Raşid'in oldukça bilgili olduğu açıktır. Bu sözler uydurma olsa da zamanın ruhunun göstergesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

kışkırtılan bir askeri darbe IV. Mustafa'yı devirdi. Bu, ordunun sarayı bile işgal ettiği kanlı bir olaydı. Güçlü bir adam olan yeni hükümdar II. Mahmud birlikleri yola getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi modernliğe taşıyacaktı.

Elbette her birinin kendine has özellikleri olan tüm bu olaylardaki ortak nokta, hanedan dışındaki toplum unsurlarının hükümdarı devirme hakkını kendilerinde bulmaları ve hükümdarın da her zaman kendini devrilmiş bulmasıdır: böylece her seferinde, II. Osman'ın 1622'de devrilmesinin emsalini biraz daha güçlendiriyordu. Dolayısıyla yönetici aileye sürekli olarak gösterilen saygı ne kadar yüksek olursa olsun, bizzat padişah olan kişi ağırlığını kaybetmişti. Bu, bir bakıma II. Osman'ın[167] talihsizliklerini açıklamaya yardımcı olabilir. Ne var ki Osman'ın başına gelenlerin aşırılığı o tarihten itibaren ayaklanmaların çoğalmasında kuşkusuz büyük ölçüde etkili olmuştur. Gerçekten de (sabık) bir padişaha el uzatmak, ona en rezil muameleyi yapmak mümkündü. Bu nedenle yetkililer, yeni bir darbenin on gün önce tahttan indirilen İbrahim'i tekrar tahta çıkaracağından korktuklarından 1648'de bunu tekrarlamakta pek tereddüt etmediler.

Her ne kadar bir fetva İbrahim'in idamına bir nevi meşruiyet kazandırmışsa da, bu yine de celladın ancak titreyerek sonunu getirebildiği dehşet verici bir eylemdi. Okur, kitabımızın üçüncü bölümünde olayın içler acısı ve iğrenç ayrıntılarını bulacaktır. Naima'ya[168] göre, tahttan indirilen hükümdarın öldürülmesi "yasal" olsa bile ancak dine hakarete benzetilebilirdi. Onun açısından İbrahim hiç şüphesiz bir "şehit"ti. II. Osman'da olduğu gibi bu sözün değeri oldukça yüksektir. Vakanüvisler bunu söylemese de 1622'deki emsal olmasaydı böyle bir skandal asla yaşanmazdı. Bu olay onun da ağırlığını arttırmıştı. Daha sonra tahttan indirilen hükümdarların yumuşak başlılığında bu trajik kaderi yaşama korkusunun büyük rol oynadığını düşünebiliriz. 1687 yılında beklenmedik bir anda yerine II. Süleyman'ın geçtiğini öğrenen IV. Mehmed ilk

167 Bkz. Peirce, s. 262 ve devamı.

168 Naima III, s. 331 ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

başta sadece şunu söylemiştir: "Beni öldürmek söz konusu mu?"[169] Demek ki bu ihtimal ona doğal görünüyordu. Abdi'ye inanacak olursak, bu korkunun III. Ahmed'in 1730'daki teslimiyetine büyük katkı sağladığı açıktır. Bu 18. yüzyıl müverrihine göre, isyancıların güzel sözleri reddederek çığlık çığlığa bağırdıkları padişaha bildirildi: "Konuşmayı bırak. Bize Sultan İbrahim'in başına gelenleri anlat, bu bize cevap olur." Bu tehditler gerçekten açıkça söylenmiş miydi? Her halükârda III. Ahmed pes etmeyi tercih ederek şöyle der: "Demek öyle? Ne istediğinizi anlıyorum. Allah'ın (azze ve celle) rahmeti üstünüze olsun."[170]

Takip eden sekiz sene boyunca taht herhangi bir dram yaşanmadan sultanın ölümüyle el değiştirdi. Ne var ki 1808 yılı bir kez daha eski bir hükümdarın, ister istemez İbrahim'in idam edilmesini hatırlatan korkunç koşullarda öldürülmesine tanık oldu. Gerçekten de, IV. Mustafa'nın bazı taraftarları, isyancıların III. Selim'i yeniden tahta çıkaracağı korkusuyla eski padişaha saldırmaya karar verdiler. Bununla birlikte, iktidarda o sırada yaşanan ayrışma durumunun altını çizmemiz gerekiyor. Bir taşra ordusu başkenti işgal etmişti ve sarayı ele geçirmekle tehdit ediyordu -ki bunu gerçekleştirmesi çok uzun sürmeyecekti. Bunlar kaba saba korkutucu adamlar ve yamaklardı. Sarayda hüküm süren panik, şüphesiz III. Selim'e reva görülen akıbetin vahşetini açıklamaktadır: "Selim'in dairesine saldırdılar ve birkaç cariyenin yardımıyla onu kan ve toprakla kirlettiler, ardından cesedini dışarı attılar ve üzerine bir örtü serdiler ve isyan ateşini söndürdüklerine inanarak bıraktılar."[171] Tarihçi Ahmed Cevdet'e bakılırsa, neredeyse IV. Mustafa'nın ölümüne yol açan rezil bir ölüm. Hatta çok öfkeli olan isyancıların lideri Alemdar Paşa'nın onu görünce şöyle bağırdığı söylenir: "Kimdir bu? Sultan Mustafa mı? Söyle ona köşesine çekilsin, yoksa kıyamete kadar lanet getirecek bir şey yapmama

169 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 298. O dönemde bu yazar sarayda hizmetliydi. (*A.g.e.*, s. 296).

170 Abdî, s. 41.

171 Mütercim Ahmed Asım II, s. 204 (1807'den 1819'a kadar resmi tarih yazarı).

Levent Şahverdi Arşivi

neden olacak!"[172] Öyle görünüyor ki, 1808'de padişahın şahsında artık pek bir kutsallık kalmamıştı.

Nitekim Osmanlılarda saltanat değişikliklerinin tek nedeni ölüm değildi. Pek çok padişah yerini babaya, oğula, erkek kardeşe, amcaya ya da yeğenlere devrederek emekliye ayrılmak zorunda bırakıldı. Üstelik anlam ve bağlam, doğal olarak, dört yüzyıllık tarih boyunca önemli ölçüde değişiklik göstermişti. 15. yüzyılda tahtın itibarını tehlikeye atmayan, oldukça iyi idare edilen siyasi birleşimlere tanık olduk. Yine 1512 yılında tüm oyuncuların en mükemmel vakarla oynamaya büyük özen gösterdiklerini gördük. II. Bayezid'ın tahtı istemeden bıraktığı doğrudur, fakat kendisi, Selim ve Korkut padişahlık makamının bu durumdan daha güçlü çıkmasını nasıl sağlayacaklarını bilmişlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısında hükümdarların itibarının giderek azalması, 1622 dehşetini mümkün kıldı, yine de vurgulamak gerekir ki, başlangıçta isyancılar II. Osman'ın gitmesini istememişlerdi. Mamafih, II. Osman tahttan indirilip katledildikten sonra padişahlar bir daha asla kutsal bir karakter kazanmayı başaramadılar. Siyasi bir kriz durumunda onların gitmesini istemek, tehdit etmek, hatta el koymak artık olağandı. Bu itibar kaybını kendileri de kabul etmişlerdi ve tahttan ayrılmayı alışılagelen bir talihsizlik olarak görmeye başladılar. İbrahim ve IV. Mehmed bir oldubittiyle karşı karşıya kalsa da, 1703'te II. Mustafa'dan itibaren devrilen hükümdarların daha halefleri tahta oturmadan kaderlerine razı olmaları manidardır.

Peki padişahların tahttan indirilmesi veya tahttan feragat etmesi sıradan bir durum muydu? Bunu söylemek biraz fazla olur. II. Murad'ın emekliye ayrılması tebaasını ve hizmetkârlarını şaşkınlığa sürüklemişti, ayrıca da siyasi bir başarısızlıktı. Diğer ayrılışlara gelince, bunların hepsi Osmanlı toplumunu -oldukça çelişkili bir şekilde- dehşete düşüren ciddi krizlerin neticeleriydi. Vakanüvisler, devrik hükümdarları sert bir şekilde yargıladıklarında bile, şüphesiz onların devrilmesine neden olan "âsileri" kınamışlardır.

172 Ahmed Cevdet VIII, s. 310.

Levent Şahverdi Arşivi

STATÜ KAYBI

"Bugün bana yarın sana." Bu uyarı Osmanlı mezar kitabelerinde oldukça yaygındır. Çünkü iyi bir Müslümanın bundan şüphesi olamaz; her insan Allah tarafından tayin edilmiş bir tarihte ölmeye mahkumdur. Bu mukadder terim ne ertelenebileceği, ne de öne alınabileceği umumiyetle kabul edilen eceldir ve Osmanlı kabristanlarında yaygın görülen bir diğer mezar taşı yazısı da şöyledir[173]: "Geldi ecel, vermedi aman." Bu aynı zamanda padişahlar için de geçerlidir: Mehmed Raşid, 1691'de II. Süleyman'ın ölümüne sebep olan hastalığın iyileştirilemeyeceğini zira "[ecel] vaktinin geldiğini"[174] söylemektedir. Ölüm karşısında tüm insanların eşit olduğunu vurgulayan alıntıları çoğaltabiliriz. II. Bayezid'in 1512'deki vefatını Sadeddin şöyle yorumluyor:

> Tanrı emriyle gösterdi kaza kendini. Yolda teslim aldı Sultan Bayezid'i. [...] Şefkat umma fitneler saçıcı felekten. Ayrı tutmaz işinde yaşlıyı gencinden. Şah ile derviş eşittir onun katında.[175]

Öleni nasıl bir kader beklemektedir?[176] Ölüm yorucu ve acı verici bir deneyimdir. Yalnızca şehit doğrudan cennete gider. Diğer müminler kabirde ilk yargılamadan geçecek, sonra dirilişi bekleyecektir. Gazali'ye göre o gün herkes eşit olacak, herkes kabrinin başında oturacak, inancına göre az ya da çok parlak bir ışık taşıyacak, amellerine göre az ya da çok hızla ilerleyecektir.[177] Azizin kendisi de Tanrı'nın huzuruna çıkmaktan korkar ve ölümü sert bulur.[178] Gelgelelim padişahlar aziz olmaktan çok uzaktı ve gördüğümüz gibi ölümleri de pek öğretici değildi. Bununla birlikte, pek çoğu sıradan Müslümanlar gibi davranmayı biliyordu: Tanrı'ya ve O'nun iyiliğine inanmaya devam ederek sabır gösterdiler.[179]

173 Cf. Abrahamov; art. «Ecel» in İA 2X; Idleman-Smith et YaşbeckHaddad, s. 5.
174 Mehmed Râşid II, s. 158.
175 Sadeddin II, s. 207.
176 Idleman-Smith et Yaşbeck-Haddad, s. 37.
177 *A.g.e.*, s. 74.
178 Cf. Geoffroy, s. 26.
179 Cf. Watt, s. 13.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük siyah haremağası İdris Ağa'nın 7 Nisan 1789'da amcası I. Abdülhamid'in cesedi önünde III. Selim'e verdiği küçük ahlak dersini kelimesi kelimesine birinci ağızdan okuyabiliriz:

> Ey yeni padişah! Soylu amcan senden önce talihli işlerin hükümdarıydı. Ve zalim kader onu ecel şerbetiyle sersemletti. Ona bakın efendim ve ibret alın. Bu dünya geçicidir. Ebedi olan yalnız Allah'tır. Ömrünü Allah'a emanet et. Gece gündüz bu Kadirimutlak ve Kıskanç Tanrı'dan korkarak yaşa. İnsanlara karşı hoşgörülü ol. Tüm âlem adaletin sığınağı olan gölgen altında bahtiyar olsun. Allah'tan yardım dile. Allah seni korusun! Gelin efendim, kullarınız gelişinizi bekler.[180]

Elbette bu biraz ağır çıkış, III. Selim'e görevlerini hatırlatan bir *memento mori*'dir. Ama burada bizi ilgilendiren daha ziyade eski ve yeni hükümdarın arasındaki dramatik yüzleşmedir: Selim'in padişah olabilmesi için I. Abdülhamid'in artık bir hiç olması gerekiyordu.

Yukarıda alıntılanan kısmın devamında Sadeddin, feleğin, yani Allah'ın, "şahların tahtını tahta ağaç eylediğini" yazmıştır. Bu söz, çok fazla özgünlük olmaksızın, taht ve tahta arasındaki homofoni (eşseslilik) üzerinde oynamaktadır. Bize, ölüm karşısında eşitliğin, Allah'nın yeryüzündeki gölgesi için, herhangi birinden daha sarsıcı sonuçlar doğurduğunu hatırlatan bir kelime oyunu: Padişah öldükten sonra müminlerin safına geri döner. Göreceğimiz gibi, cenazesinin elbette kendine has özellikleri vardır ancak bundan böyle her şey, gömüleceği yerin seçimi de dahil olmak üzere, halefine bağlıdır. Ne de olsa, ölü bir padişah yalnızca başka bir ölü adamdır.

Bu statü kaybı, tahtı bırakan hükümdarlarda da yaşanır. 1446-1448 arasında birkaç aylığına padişahlık yapan II. Mehmed, 1481 yılında birkaç hafta tahtta kalan Korkut, daha sonra ergenlik çağında bir Osmanlı şehzadesinin olağan hayatına dönerler: babalarından kalacak tahtın potansiyel varisleri olarak, lalaları olan deneyimli bir paşanın kontrolü altında, heybetli bir maiyetle, minyatür bir imparatorluk sarayı gibi işleyen bir sancağa yerleşirler. 1451'de sadece

180 Cf. Ahmed Cevdet IV, s. 236.

Levent Şahverdi Arşivi

beşikte bir erkek kardeşi olan II. Mehmed, II. Murad'ın yerine hiç zorluk yaşamadan geçmiştir. Öte yandan, kardeşi I. Selim'e boyun eğmek zorunda kalan Korkut'a tahta ve taca sahip olmanın özel bir hak vermediğini de belirtmek gerekir.

1444 yılında II. Murad kırk, 1512 yılında II. Bayezid altmış yaşındaydı. Şüphesiz onları bir lalanın yetkisine vermek söz konusu değildi. Ancak bu ayrıntı bir yana, yeni durumları aşağı yukarı bir şehzadenin durumuydu: geniş bir maiyet ve yüklü maddi imkânlarla bir taşra kentine (Murad Manisa'ya, Bayezid Dimetoka'ya[181]) doğru yola çıktılar. Teorik olarak, yeni hükümdar onlara, bu ortaçağ toplumunda deneyimleri doğal olarak onurlandırılması gereken baba ve yaşlılara gösterilen saygı işaretlerini gösterse bile, onlar da intibak etmişlerdi. En azından teoride öyleydi. Bunu hayata geçirmenin hiç de kolay olmadığını gördük. Eski tebaasının ve hizmetkârlarının çoğunun gözünde II. Murad "gerçek" padişah olmayı asla bırakmamıştı ve sonunda onu yeniden tahta çıkardılar. Genç II. Mehmed için, sessiz ama varlığıyla tehditkâr olan bu kumandan heykelinin varlığı şüphesiz acı verici bir çileydi. II. Bayezid ise, 1512 yılında, Sadeddin'in belirttiği gibi, altmışlı yaşlarına, "ölümlerin savaş alanına"[182] girmiş, kırık dökük bir yaşlı adamdı: artık hayat geride kalmıştı. Yine de tehlike olmayı sürdürüyordu ve I. Selim'in onu zehirleterek tedbir almış olması imkânsız değildir.[183] Siyasi gerçekler kolay ölmez. Bununla birlikte, II. Murad ve II. Bayezid emekliye[184] ayrılarak hafife alınmaması gereken bir statü kaybına uğradılar. Buna

181 Anadolu'da değil Rumeli'de olan Dimetoka'nın seçilmesi, bizzat II. Bayezid'in seçimi gibi görünmektedir. Manisa şehzadelerin alışıldık sancağı biri hâline gelmişti ve eski bir hükümdarın buraya yerleşmesi kuşkusuz düşünülemez görülüyordu. Gerçekleşmeyen emsal -Bayezid yolda öldüğü için- görünüşe bakılırsa Osmanlıların zihninde bir gelenek yarattı: Şehzade Mustafa'nın destekçilerinin yaşlanan babası Süleyman'ı 1552'de sürgüne göndermeyi önerdikleri yer gerçekten de Dimetoka sarayıydı. Bkz. Selânikî I, s. 300.

182 Sadeddin II, s. 207.

183 Bkz. Tekindağ 1970, s. 11 vd.

184 Buradaki kelime iki farklı terimi tercüme ediyor. Görünüşe göre rahat bir yaşam sürmek için iktidar yükünden kurtulmak isteyen II. Murad kendini bir nevi izne çıkarmıştı (*tekaüt*: bkz. Tursun, 26). II. Bayezid için ise tam tersine, kelimenin dini anlamda anlaşılması gerekir (*vahdet*: bkz. Sadeddin II, s. 204).

Levent Şahverdi Arşivi

ikna olmak için, Tursun Bey'in II. Murad'ın tahttan çekilmesiyle ilgili daha önce alıntıladığımız şu yorumunu hatırlamak yeterlidir: "O, bu denli üstün iken, aşağı olmayı kabul etti!"[185]

II. Bayezid'in 1512'de tahttan çekilmesi ile I. Mustafa'nın 1618'de tahttan indirilmesi arasında, hiçbir hükümdarın hayattayken tahttan inmediği bir asır geçti. Ne var ki bu iki tarih arasında pek çok şey değişmişti. 1618'de şehzadeler artık gelecekteki padişahlık görevlerinin işleyişini öğrenmek üzere sancağa gönderilmiyorlardı. Saray'da "kafes" adı verilen bir yerde tutuluyorlardı. Bu kafes sanıldığından daha az altındandı. Mesela Kâtip Çelebi'ye göre I. Mustafa'nın akıl zayıflığına, yani cülusu esnasında ortaya çıkan ve o zamana kadar ciddiyeti anlaşılmamış deliliğine, "hapisliği" sebep olmuştu.[186] Dünyadan kopuk ve bilinmeyenden korkarak yaşayan bu şehzadelerinin nevrozunun başka belirtileri de elimizde mevcut. Naima'ya göre, IV. Murad'ın 1640'ta ölümü üzerine, kardeşi ve halefi İbrahim (kardeşlerinin öldürüldüğü doğrudur), kendisini tahta çıkarmak üzere onu aramaya geldiklerine bu habere inanmak istememişti. Bunun bir tuzak olduğundan emindi. Dışarı ancak zorla çıkarılabilmişti ve ancak merhum padişahın cansız bedenini görünce rahatlamıştı.[187] 1687 yılında II. Süleyman da babası gibi davranacaktı. Kendisini öldürmeye geldiklerine inandığından gözyaşlarına boğulmuş ve baş hadıma şöyle seslenmişti: "İzâlemiz emrolunduysa söyle, iki rekat namaz kılayım. Ardından sana verilen emri yerine getirirsin. Çocukluğumdan beri kırk yıldır hapisim. Her gün ölmektense bir gün evvel ölmek yeğdir. Bir can için nedir çektiğimiz bu korku?"[188] Bu talihsizlerin maddi durumuna gelince, Silahdar Fındıklılı Mehmed'in anlattıklarının geri kalanına bakılırsa, o da pek parlak görünmez: "Uzun zamandır zelil ve sefil bu varlığın üzerinde hiçbir şey yoktu; sadece sırtında eski

185 Tursun Bey, 26.

186 Kâtip Çelebi I, s. 386. Şehzadeler artık kamuya mal olmuş kişiler olmadıklarından, tahta çıkmadan önce kamuoyunun onlar hakkında bilgi sahibi olamayacağı konusunda bkz. Peirce, s. 26.

187 Bkz. Naima III, s. 450 vd.

188 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târih* I, s. 298. Bu yazarın o dönemde sarayda kâtip olduğu ve kendisini birinci elden tanık olarak sunduğu unutulmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

kırmızı atlas entari ve ayaklarında süvari çizmeleri vardı. Ağa kendi kürklerinden meneviş çuka kumaşla kaplı, erkânın giydiği bir samur kürk getirip entarisinin üzerine giydirdi."[189]

17. yüzyılda devrilen padişaha mahsus olan da aynı parya kaderidir. 1622 yılında aniden II. Osman'ın yerine Mustafa'yı geçirmeye karar veren âsiler onu aramaya koyulduklarında bulmakta biraz zorlanırlar. Haremin damında bağırarak dolaşırlarken nihayet aşağıdan gelen bir ses duyulur: "Sultan Mustafa burada." Kelimenin tam anlamıyla hapsedildiği odanın kubbesinde baltalarla bir gedik açıp aşağıya indiklerinde şaşırtıcı bir manzarayla karşılaşırlar: Yarı karanlıkta pis bir şiltenin üzerine oturan şehzade, ellerini kavuşturmuş iki cariye eşliğinde Kuran okumakla meşguldür. Muhtemelen etraftaki kargaşadan ötürü herkes tarafından terk edilmişlerdir. Mustafa üç gündür hiçbir şey yiyip içmemiştir ve ilk sözü su istemek olur. Su getirildikten sonra yanındakilerle birlikte çatıya çıkarılır. Onu ata bindirmek için boşuna uğraşırlar çünkü çok zayıftır. Bir saray ambulansıyla Orta Camii'ye götürülür, insanlıkla tek bağı olan iki kız ona eşlik etmeyi sürdürür ve tüm gün boyunca yanından ayrılmazlar.[190]

Mustafa'nın kaderinin istisnai olduğunu düşünmek cazip gelebilir. 1648'de İbrahim'e yapılanın gösterdiği gibi durum böyle değildir. Daha ileride, Naima'nın, olayların görgü tanığı olan Bahayi Efendi'ye[191] dayandırdığı canlı anlatımına sahip olduğumuz İbrahim'in tahttan indirilme koşullarını inceleyeceğiz. Özellikle bazı kimselerin, direnmeye ve tartışmaya çalışan İbrahim'e davranışlarındaki hürmetsizlik onu bilhassa etkilemişti. Şeyhülislam Karaçelebizâde, devrik hükümdara sen diyerek hitap etmiş, ona sitemler yağdırmış ve "tashih nedeniyle buraya aktarılmayan daha birçok şey söylemişti". Doğruyu söylemek gerekirse, orada bulunanların hepsi bu tutumu onaylamıyordu, ancak Bahayi Efendi'ye ait bir alıntının fikir verdiği bir şiddet ortamı hüküm sürüyordu: "İbrahim Han hazretlerinin lütuflarını bildiğimden içim rahat etmedi ve

189 *A.g.e.*

190 Birkaç küçük nüans dışında, Osmanlı vakanüvisleri Mustafa'nın durumu ve kurtarılma şartları konusunda aşağı yukarı hemfikirdir.

191 Naima III, s. 326 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

bu yüzden kazaskerin arkasına saklandım ve belki de bakışlarının beni tanıyacağından, bahşettiği ihsanları sayıp bana sitem edeceğinden korktuğum için görülmekten utandım. Şimdi Allah'ın inayetiyle kalabalığın arasında beni seçemedi ve benimle hiç konuşmadı." Çok geçmeden yeniçeri ağası, muzaffer isyancılara karşı bir şey yapamayacağını ileri sürerek İbrahim'in tarafını tutmayı reddetti. Kısacası, tahttan indirilmiş olan padişah artık bir aşağılama ya da en iyi ihtimalle bir acıma nesnesinden başka bir şey değildi. Nihayet iki adam onu kolundan tutarak, "Haydi padişahım, şimdi gitmeye tenezzül edin de bu kavgayı bitirelim," dedi ve bir süre daha itiraz etse de sürüklenerek götürüldü. Naima olayların devamını şu şekilde anlatır:[192]

> "Nihayet hapishanesinin kapısına vardılar. Bu, üzerine bir tepsi yiyecek geçebilecek kadar geniş bir metal açıklığın delindiği ve diğer pencerelerin ve camların tuğlayla örüldüğü bir duvar parçasıydı. [...] Oda hazırlanmıştı: iki cariye[193] ve gerekli tüm alet edevat oraya yerleştirilmişti. Hemen talihliyi[194] [İbrahim] içeri getirip, metal kapıyı itip büyük bir demir kilit yerleştirdiler, derhal kurşunu eritip içine döktüler ve geri döndüler. [...] Bahayi şöyle dedi: "Zaten defnedilmiş sayılırdı. Çünkü bunlar bir küvet, bir yatak ve bir şömineden oluşan, içinden gökyüzünün görülebildiği küçük bir tavan penceresi ve sofanın duvara bakan, ancak bir tepsi yemek için yeterli büyüklükte bir açıklığı olan iki bitişik odaydı. Dış dünya görülmüyordu. Rahmetli Padişah'ın lütuf ve ihsanlarını bildiğimden, hapishanesine girdiğinde üzerime o kadar büyük bir üzüntü çöktü ki, kendime rağmen ağlamaya başladım ve gözyaşlarımı mendille diğerlerinden gizledim."

Bahayi Efendi'nin tepkisi, bu alçakça muamelenin, başta sabık hükümdarın koruması altındakiler olmak üzere pek çok kişinin

192 Naima III, s. 329 vd.

193 Hatırlanacağı üzere 1622'de Mustafa'nın maiyetinde iki de cariye bulunuyordu.

194 Doğası gereği tamamen Homeros'a özgü olan bu sıfatın kullanımında hiçbir ironi yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

gözünde dayanılmaz olduğunu gösteriyor. İnsanın her şeyi olan ve her şeyini borçlu olduğu bir adamı bir gecede unutmasına engel olacak kadar çok bağ kurulmuştu. Zaten saray çalışanları tepki vermekte gecikmedi:

> "Meskûn dünyanın padişahı zindanına yerleştirilip kapı ve parmaklıklar takıldığında, gece gündüz ağlamaya ve feryat etmeye başladı ve onun gözyaşlarını ve iniltilerini duyan enderûn halkı, yas tutarak, lükse ve zevke alışmış bir insanın başına böylesine üzücü bir felaket gelmesine dayanamayanlar, kendi aralarında üzülerek şöyle dediler: "Bu ne anlama geliyor? Şanlı padişahı açıkça tahtından indirip diri diri gömdüler! Tahta masum bir çocuğu oturttular. Bir zamanlar zevk ü sefaya dalmış bu adamın şimdi ağlayıp ağıt yaktığını duymaktansa ölmeyi tercih ederiz!"[195]

Dolayısıyla, çağdaşları için İbrahim'e reva görülen muamele duyulmamış ve kabul edilemez görünüyordu. Yine de ona öngörülen kader, kırk yıl önce Mustafa'nın maruz kaldığı kaderi garip bir şekilde anımsatmaktadır. Her şey sanki tahttan indirilmiş bir hükümdarın bakım koşullarını tanımlayan yazılı olmayan kurallar varmış gibi cereyan etmektedir. Siyasi açıdan, saray hizmetkârlarının tepkisi belki de bu güvenlik önlemlerini haklı çıkarıyordu; ama her halükârda, ilk bakışta çelişkili görünen sonuç, eski bir padişahın vaziyetinin kafeste yaşayan bir şehzadeden bile daha kötü olduğudur.

İbrahim'in halefi IV. Mehmed, kendisi de 8 Kasım 1687'de tahttan indirilmeden önce otuz dokuz buçuk yıl hüküm sürdü. Bu süre zarfında koşullar çok az değişmiş görünmektedir. Daha sonra tahta çıkan II. Süleyman'ın ne kadar perişan ve manen kötü bir durumda olduğunu yukarıda görmüştük. Kendisi sarayın Şimşirlik adı verilen ve babaları ölmüş şehzadeler için ayrılmış bir düzine daireyi barındıran hareme bitişik bir bölümünde yaşıyordu.[196] IV.

195 Naima III, s. 330 vd.

196 Bkz. Sertoğlu, s. 325. Mehmed Râşid'in ifadesiyle (II, s. 3), "kadim Osmanlı kanunlarına göre inziva ve emeklilik hayatı yaşadığı yer" idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed tahttan indirildikten sonra, tıpkı oğulları gibi bir kez daha şehzadelerin kaderini paylaşacaktı: bizzat II. Süleyman'ın emriyle, "kendisinin olan hapishaneye"[197] götürüldüler. Bu ifade, tahttan indirilen padişahın saflara geri dönerek hoş bir emeklilik yaşamayacağını göstermektedir. En azından artık I. Mustafa ya da İbrahim'in kötü kaderine maruz kalmamıştı. Beş yıldan biraz fazla bir süre sonra öldüğünde, IV. Mehmed saray maiyetiyle gittiği Edirne'deydi. Haremde, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın "hane" olarak tanıttığı bir odada kalıyordu[198] - muğlak bir terim, ancak kardeşi II. Ahmed'in ona çok fazla titizlik göstermediğini düşünmemiz için yeterince tarafsız bir terim.[199] Görünüşe bakılırsa resmi cenaze töreni kendisinden bir aydan kısa bir süre sonra ölen yedi aylık şehzade Selim'inkine çok benziyordu...[200]

Bu nedenle, 1703'te bir sonraki hal sırasında daha da belirginleşen, biraz daha insanileşmenin başladığını ayırt ediyoruz. Gördüğümüz gibi II. Mustafa oldukça yumuşak başlılıkla zora boyun eğmiş olsa da bunu gönülsüzce yapmıştır, zira tarihçiler tahtı kaybetmenin getirdiği küskünlükten öldüğü konusunda hemfikirdirler.[201] Aslında tüm özerkliğini kaybetmiş ve teamüllere (başka bir deyişle yasalara) [202] uygun olarak kendisini saraya hapsetmek zorunda kalmıştı, ancak ilişkiler artık sakinleşmiş görünüyordu ve devrik hükümdarı çok fazla aşağılamaktan kaçınılmaya çalışılıyordu. O yıl imparatorluğun mali hizmetlerinin başına getirilen Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, III. Ahmed'in kardeşi ve selefiyle ilgili olarak aldığı tedbirleri bu şekilde aktarır:

197 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 296.

198 *A.g.e.*, II, s. 690.

199 II. Ahmed görünüşe göre IV. Mehmed'in rakibi olmaksızın 1691'de II. Süleyman'ın yerine geçmişti.

200 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 690 vd, 698.

201 Mehmed Raşîd III, s. 116; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 835; Feraizizâde II, s. 1064.

202 III. Ahmed'in İstanbul'a dönüşü ve divanın isyancıların istediği gibi Edirne'den ayrılması iyi bir örnek teşkil eder. Gerçekten de sultan bir gün başkente girişinin ihtişamına hazırlanmak için şehrin dışında kamp kurarken, Valide Sultan, II. Mustafa ve şehzade büyük bir ihtiyatla "kendilerine ayrılan yerlere" götürülmek üzere derhal Topkapı Sarayı'na doğru yola çıktılar (Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 821).

Levent Şahverdi Arşivi

> Bu talihli şah, saltanatın yerleşik âdetlerine ve devletin ebedi kaidelerine uygun olarak, kadr ü kıymeti yüksek kardeşi Sultan Mustafa Hazretleri'ni, neşe sureti sarayında kendisine ayrılan yere nakletti ve o da o günden itibaren orada, yalnızlığın köşesinde yaşadı. [III. Ahmed] kardeşini ziyarete gitti, ona nezaket ve saygı göstererek ondan tesellisini ve iyiliklerini esirgemedi.[203]

III. Ahmed'in kendisi de yirmi yedi yıl sonra tahtı bırakmak zorunda kaldı. Bu durum onu şaşırtmadı. Gördüğümüz gibi, tahttan çekilmeyi zaten düşünmüştü, bu da sabık hükümdar kaderinin dayanılmaz olmaktan çıktığının kanıtı olarak ele alınabilir. Olayların gerçekleşme şekli on yıllar içinde ne kadar yol kat edildiğini gösteriyor. Abdi, III. Ahmed'in I. Mahmud'a uzun bir siyasi vasiyette bulunduğunu anlatır. Feraizizade onu alnından öptüğünü söyler; bu, Mahmud'un bir saygı işareti olan el öpmeyle karşılık verdiği babacan bir harekettir.[204] Ardından III. Ahmed ve oğulları "kendilerine tahsis edilen yere"[205] giderler. 1807'ye kadar bir daha sorun çıkmaz. III. Selim ve ertesi yıl IV. Mustafa'nın akıbetleri hakkında çok az şey bilinmektedir. III. Ahmed'in 1730'da yaşadıklarından çok farklı olmadığını ve onlara uygun şekilde davranıldığını varsayabiliriz. Ne var ki kafes uygulaması hâlâ varlığını sürdürüyordu.

Toplamda, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar ölümün ya da bir ayaklanmanın tahtı bir başkasına bırakmaya zorladığı Osmanlı padişahını neyin beklediğine genel olarak baktığımızda, ortaya her zaman Osmanlı tarihinin çeşitli evrelerine özgü kurumsal ve siyasi bağlama bağlı olarak aşağı yukarı koyu renklerle çizilen aynı resim çıkıyor. Padişahlık görevinden yoksun bırakıldığında kendisinden başka bir şey değildir: Ölürse ölüler arasında bir diğer ölü olur; eğer hayatta kalırsa, Osmanlı hanedanı teşkilatının evrimine göre değişen sonuçlarla birlikte, sadece şehzade statüsüne sahip sıradan bir hanedan mensubu olur. Fiili olarak, siyasi güçler dengesi onu hâlâ potansiyel bir tehlike haline getirebilir, ancak talihli padişahı tanımlayan

203 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 815.

204 Abdî, s. 41 vd.; Ferâizîzâde II, s. 1251.

205 Ferâizîzâde II, s. 1251. Abdî eski dairesi olduğunu belirtiyor (s. 42).

Levent Şahverdi Arşivi

o özel niteliğini kaybetmiştir. Artık ailenin başka bir üyesi hüküm sürdüğü için zaten başka türlü olamaz. Kemalpaşazâde'nin yazdığı gibi: "Bir kilime iki dilenci sığar, bir iklime iki padişah sığmaz."[206]

Nasıl yok olur bir padişah? Savaş meydanında şehit olmanın görkemiyle; imparatorluğun dizginlerini hâlâ elinde tutuyormuş gibi davranırken hastalığının ne kadar ilerlediğini gizleyerek; kendi isteğiyle ya da zorla tahttan feragat ederek; isyan sonucu asker eliyle tahttan indirilerek... Cevaplar o kadar çok ki bir neticeye varmaya çalışmak suni bir çaba gibi geliyor. Bununla birlikte, birkaç gözlem yapmak mümkün.

Her ne kadar cefasını çok çekmiş olsa da, Osmanlı toplumu daima krizlerden korkmuştur. Ayrıca padişahın saltanatına doğal olarak son verecek şey yalnızca ölümdü: gerçekten de üç seferin ikisinde bu böyle olmuştur. Vakanüvislerin padişahların ölümlerine ilişkin anlatıları, padişahın iki tabiatının karşıtlığını açıkça vurgulamaktadır. O bir insandı, ölümü herkesin ölümü gibi olan sıradan bir Müslümandı. Philippe Ariès'in aslında aynı dönemin (14. yüzyıl sonları - 18. yüzyıl sonları) Hıristiyan dünyası hakkında geliştirdiği kavramı İslami bağlama uygularsak "evcilleşmiş" bir ölüm. Elbette hekimlerin yardımıyla hastalıkla mücadele ediliyordu. Yine de ölüm, iç çekişlerle ama aynı zamanda onurlu bir şekilde kabul ediliyordu. Etrafı hususi çevresinden yakınlarıyla çevrili biçimde ölmekte olan kişi neredeyse hiç değişmeyen bir manevi ve davranışsal ritüeli takip ediyordu: I. Selim'in 1520'de ölümü, 20. yüzyıl Müslüman el kitabından bir bölümü uyguluyor gibi görünüyor! Daha detaylı bir inceleme gelişmeleri ayırt etmeyi mümkün kılar mı acaba? Kuşkusuz, bu toplumda geleneğin ve yasanın ağırlığı o kadar büyüktür ki, bu tür alanlarda büyük bir kalıcılık imkansız değildir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren anlatılan sahnelerde görülen ve 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin kıymetli bir tanığı olduğu, artık kraliyet olmayan ama yine de oldukça aristokratik bir ortamda gelişen duygusallık üzerinde durabiliriz. Ne yazık ki elimizdeki belgeler ancak ihtiyatla kullanılabilir. Zira muhtemelen her zaman var olan bu hususi ölüm, bize sadece 16. yüzyılın sonlarından itibaren gizli amaç olmaksızın anlatılmaktadır. Çalışmamızın

206 Kemalpaşazâde (Uğur), s. 354.

Levent Şahverdi Arşivi

kapsadığı dönemin ilk yarısında vakanüvisleri meşgul eden, insanın değil padişahın ölümüydü. Elbette sağda solda bu kişilerin mahremine giriyoruz. Bununla birlikte, aslında şehit olarak ölen hükümdar II. Murad'dı; kâmil bir Müslüman olarak ölen hükümdar I. Selim'di. Hastalığın uzun sürdüğü durumlarda bile 15. ve 16. yüzyıl vakanüvisleri bu konu hakkında çok az konuşurlardı: padişahın ölümü dünyayı altüst eden sert ve ani bir kriz olarak sunulurdu.

16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren hava değişir: Görevini ihmal etmemiş olsa bile ölen kişi artık bir insandır. Ancak bahsi geçen tüm izleklerde kendini gösteren 17. yüzyıldaki bu kopuş elbette bir tesadüf değildir. Bundan böyle, saltanatının sonunu haber veren alametler hükümdardan çok imparatorluğu ilgilendiriyor gibi görünmektedir. Artık padişahların meşruiyeti, hanedanın meşruiyeti karşısında yavaş yavaş önemsizleşmeye başlamıştır. Bu da, Mustafa'nın önce 1618'de ardından 1622'de tahttan indirilmesini ve, Osmanlı toplumunu derinden sarsan ve asır boyunca süren darbelerin yolunu açan bir ayaklanmanın ardından II. Osman'a dehşet verici bir son yaşatılmasını mümkün kılar.

Demek ki Osmanlı İmparatorluğu'nda saltanatların sonunu anlatan metinleri okurken üstü kapalı olarak ortaya çıkan şey her zaman hanedanın ve liderinin meşruiyeti meselesi olmuştur. Bu kişi, yani padişah, onu insan olmanın çok üstüne yerleştiren bir konumdadır. Ölüm ve hatta belki de ölümün yaklaştığını haber veren hastalık nedeniyle ya da dramatik koşullar sonrasında tahtı terk eder etmez artık ölüm karşısında artık diğerleriyle eşit bir Müslüman veya yeni padişahın gücüne tabi bir birey olur. Sabık padişahın içler acısı vaziyeti on yıllar içinde ancak yavaş yavaş iyileşecektir ve çelişkili biçimde, bu düzelmeyle beraber taht adaylarına verilen (ve onların kendilerine verdiği) ehemmiyet gitgide azalır.

Padişah olan kişi ile dünya düzenindeki yeri arasındaki bu derin ayrılık, saltanat değişikliğinin (ister ölüm, ister tahttan çekilme, ister darbe sonucu olsun) her zaman son derece ciddi bir konu olduğu anlamına gelir. Taht devrinin usulüne uygun ve sakin bir şekilde gerçekleşmesi için tüm koşullar yerine getirildiğinde bile bu siyasi, hatta kozmik bir krizdir.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Bölüm

Siyasi Kriz I: Açık oyun yahut Allah'ın işi (14. - 16. yüzyıl)

Osmanlı tarihinin ilk asırlarında, padişahın yok oluşu (II. Murad'ın kendi isteğiyle ve II. Bayezid'in hemen ardından ölümüyle neticelenen cebren tahttan feragat etmesi haricinde) gördüğümüz gibi çoğu zaman sadece (I. Bayezid'in bazılarının iddia ettiği intihar veya I. Murad'ın Kosova savaşında öldürülmesi hariç) doğal nedenlerden kaynaklanan bir ölüm sonucu olsa bile, yine de imparatorluğun yaşayışında şiddetli bir travmaya neden oluyordu. Burada görülen, ölçeği ve hayalin gerçeklik kadar ya da ondan daha fazla rol oynadığı abartılışıyla bizi şaşkına çeviren ilk siyasi kriz türüydü. Daha sonra, 16. yüzyılın sonlarından itibaren, farklı türden siyasi krizler ortaya çıkmaya ve çoğalmaya başladı. Bunlar artık sultanların yok olmasının sonucu değil, nedeniydi: duruma göre değişen büyüklüklerde halk ayaklanmaları, askeri isyanlar ve saray ihtilâllerini içeren huzursuzluklarla karşı karşıya kalan padişahlar tahttan indirildi ve bazı durumlarda idam edildi (II. Osman, İbrahim). Bugün dünyanın dört bir yanında örnekleri bolca bulunan, alışkın olduğumuz siyasi karışıklıklara daha çok benzeyen; genellikle öncekilerden daha şiddetli ve kanlı olan bu "modern" krizler bir anlamda daha az ciddidir: bunlar, bir zamanlar ilk padişahların yok oluşuna eşlik eden kutsal huşudan kurtulmuş insani meselelerdir. Bundan böyle krizden çıkış yolu açıkça tanımlanmış bir süreçtir ve bu sürecin sonunda düzen kaçınılmaz olarak yeniden tesis edilecektir - az ya da çok hızlı bir şekilde ve az ya da çok bir süre için.

Levent Şahverdi Arşivi

"Saltanatın tek güneşi"

Cumhuriyetlerimizde her türlü hükümet değişikliğini, hatta basit bir bakanlık değişikliğini bile kriz olarak nitelendiriyoruz. Terim, bu değişikliklerin hükümet içindeki gerilimlerden, hükümetin meclis çoğunluğu veya kamuoyuyla arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı ölçüde haklıdır. Gelgelelim eğer gerçekten bir kriz varsa ve buna geleneksel olarak gizlilik eşlik ediyorsa bile (krizi "yönetmek" zorunda olan siyasiler, bunu yapmaya karar verdikleri ana kadar ortalıkta dolaşmaya başlayan söylentileri yüzsüzce inkâr ederek, krizi dikkatle gizlerler), yine de bir trajediden söz edemeyiz. Bunun yerine, sorumluların bu karmaşadan nasıl bir üstalıkla sıyrılacağını, operasyonun bedelini kimin ödeyeceğini ve hepsinden önemlisi -bu en keskin olanı- yeni atananların kimler olacağını keşfetmeye hevesli medyayı ve kamuoyunu merak ve hatta belirgin bir heyecan ele geçirir... Elbette, bunun padişahın ölümünün bıraktığı korkunç boşlukla pek ilgisi yoktur: saltanatı boyunca her şeyin, en azından teoride, salt onun iradesine bağlı olmasıyla daha da dipsiz hale gelen bir boşluk; ne zaman ve nasıl doldurulacağının bilinmemesinden ötürü daha da baş döndürücü hâle gelen bir uçurum.

O dönemde yaşanan çöküşü daha iyi anlayabilmek için Osmanlı rejiminin bazı özelliklerini hatırlatarak başlamalıyız. Bu geniş imparatorluk, başlarında birbirini izleyen hanedanların ötesinde, sürekliliğini ulusal ya da en azından tarihsel-coğrafi temellerinin sağladığı devletlerden biri değildir. Kesin konuşmak gerekirse, bu bir imparatorluktur; yalnızca onları aynı asa altında bir araya getiren hanedanın egemenliği aracılığıyla bir bütün oluşturan heterojen bir halklar ve krallıklar toplamıdır. Dolayısıyla devlet, kendisini oluşturan hanedandan ayrılamaz. Varlıkları, birinin diğerinden daha uzun yaşama şansına sahip olamayacağı kadar birbirine bağlıdır. Osmanlı hanedanının inkırazı durumunda orada burada hayal edilen ikame çözümlerinin yanıltıcı niteliği haklı olarak vurguladık.[1]

Hüküm süren padişah bu hanedanın tek yetkili temsilcisidir. O, bir vakanüvisin II. Selim için kullandığı -birçok benzeri bulunan- bir

1 Bkz. Alderson, s. 14-15.

Levent Şahverdi Arşivi

ifadeyle "saltanat semasındaki tek güneştir"[2]. Hanedan üyeleri arasında, Moğollar başta olmak üzere diğer pek çok doğu imparatorluğunun örneğini sunduğu ailevi güç paylaşımı bulunmamaktadır. Bu tür bir örgütlenmenin izleri şüphesiz imparatorluğun ilk yıllarında mevcuttu, ancak bu izler çok geçmeden sınırlandı ve önce bey ardından sultanın üstünlüğünün erken dönemde belirginleşmesiyle hızla silindi; bu durum, iç işleyişlerini bildiğimiz kadarıyla 13. ila 14. yüzyıllardaki Anadolu beyliklerinden herhangi birinden çok, Osmanlılarda geçerliydi. I. Mehmed, Timurlenk'in oğlu ve halefi Şahruh'a yazarak soyunun bu benzersizliğini gururla vurgulamıştı: "Osmanlı padişahları, başlangıçlarından bu yana deneyimlerden ders almış ve idarenin paylaşılmasını kabul etmeye karşı çıkmışlardır."[3] Güç birliği ilkesi, daha az soyut olmayan toprakların bölünmezliği ilkesiyle başa baş gidiyordu: bu, beylerin, emirliğini farklı oğullarının yararına birkaç beyliğe bölen Aydınlı Mehmed gibi akrabalarına ayrıcalık göstermediği anlamına geliyordu.[4] Aynı şekilde, Şehzade Bayezid'in (müstakbel I. Bayezid), çeyizi babasının beyliğinin büyük bir kısmından oluşan eşi Germiyan prensesi Devletşah'ın aksine, hiçbir Osmanlı prensesi nişanlısına babasına ait ufacık bir arazi bile getirmemiştir.[5] 16. yüzyılın sonuna kadar, hüküm süren padişahın oğulları olan şehzadelerin, babalarının Anadolu'da kendilerine tahsis ettiği sancak yönetimi altında, mali ve askeri kaynaklar ile hafiyeler ağından yararlanarak devlette -bu konuya tekrar döneceğiz- özel ve kamusal bir role sahip olduğu doğrudur. Bu şekilde sahip oldukları siyasi ağırlık ve eylem yöntemleri hiç de azımsanacak gibi değildi. Dolayısıyla bu şehzade-valiler kendilerini son derece muğlak bir konumda buldular: bir yandan, göreceğimiz gibi onları tahtın meşru adayları haline getiren o doğaüstü ve silinmez nitelik, o karizma sayesinde sıradan ölümlülerden ayrılıyorlardı; öte yandan, devletin diğer tüm temsilcileri gibi, siyasi varlıkları (ve hatta

2 Mehmed bin Mehmed, s. 105. Osmanlı hanedan kurumu hakkında, bkz. İnalcık 1959 ve 1993.

3 Ferîdûn 1857, s. 143-144, Kafadar tarafından alıntılandı 1995, s. 137.

4 Mélikoff 1954, s. 48-49.

5 Peirce, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

göreceğimiz gibi sadece varoluşları) için önemli olan tek otoriteye, hükümdarın otoritesine bağımlıydılar. Sakal bırakmalarının yasak olması (daha sonra sarayda tutulan prenslerin çocuk sahibi olmaları bile engellenecektir), babalarının soyun tek hakiki erkek üyesi olduğunu açıkça gösteriyordu.[6]

Batı'da yüzyıllar boyunca Osmanlı padişahını tiranın, daha doğrusu despotun vücut bulmuş hali olarak görmeye alıştık. Oysa bu her zaman tartışmalı bir fikirdi, üstelik çoğunlukla polemik amaçlı art niyetlerden de yoksun değildi: Padişahın her şeyi yapabileceği, tüm insani ve ilahi yasaların üstünde olduğu doğru değildir. Şeriatın emirlerine boyun eğmek zorunda olmasının yanı sıra, gerçekte dikkate alması gereken baskı gruplarından (askerler ve başkent nüfusu; ulema) ve arzularının gerçekleşmesinin önündeki tüm maddi engellerden bahsetmeye gerek bile yok; tehlikesiz bir biçimde uzaklaşamayacağı gelenekler, düsturlar ve teamüllerden oluşan bir deli gömleğinin içine hapsedilmişti. Bununla birlikte, sultanın prensipte mutlak bir hükümdar olduğu, tüm yetkilere sahip olduğu ve tüm otoritenin kaynağı olduğu da bir gerçektir (kamu işlerine fiilen karışma derecesi, otoritesini devretme eğilimi ve çevresinin iradesi üzerindeki etkisi ne olursa olsun, tüm bunlar hükümdardan hükümdara değişen faktörlerdir). Sonuç olarak, tüm kamusal eylemler normalde onunla birlikte ölürdü. Birçok örnekten biri: Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'da Zigetvar Kalesi'nde ölümünden hemen sonra, Rumeli beylerbeyine, görünürde padişah adına Babofça (Babócsa) kalesini fethederek Macaristan seferine devam etme emri verildiğinde, bu kıdemli devlet adamı şu cevabı verdi: "Askerler durumu biliyor. Kimin emriyle yola çıkacağız?"[7]

Tüm kanunlar ve antlaşmalar padişah adına yapılır ve padişahın kişisel amblemi olan tuğrasını taşırdı, bu da onların doğruluğunu tasdik ederdi, ancak aynı şey merkezi otorite tarafından çıkarılan tüm fermanlar için de geçerliydi, önemli konularda olduğu kadar önemsiz konularda ve hatta basit bireysel davalarda, en uzak

6 Peirce, s. 20 ve n. 21, s. 293.

7 Selânikî I, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

eyaletlere veya yakın ya da uzak yabancı ülkelere gönderilirdi. En mütevazısından en güçlüsüne kadar sivil ya da askeri, dini ya da din dışı tüm devlet görevlilerinin göreve alınışlarını onaylayan sayısız atama beratı da hüküm süren sultanın tuğrasını taşıyordu. Bu, elbette hepsinin bizzat onun tarafından seçildiği anlamına gelmiyordu -ki bu sadece iktidar merkezine en yakın olan en seçkin rütbeliler için geçerli olabilirdi- ama en azından bulundukları konumun ayrıcalıklı niteliğinin kefili olduğunun anlaşılmasını sağlıyordu. Padişahın yok olması halinde, bu konum fiilen sorgulanmaya başlanacaktı: alt kademelerde bu risk teoride kalsa da göz önündeki pozisyonlarda bu gerçek bir tehlikeydi. Sokollu Mehmed Paşa, kendisini bu yüce makama yükselten Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra kâtibi Feridûn'a "Hâlâ vezir olup olmadığımızı nereden bileceğiz?" diye soruyordu. Padişahın, yeni göreve gelen ve henüz karşılaşmadığı halefi II. Selim için de ekliyordu: "İstediğini atama hakkına sahiptir".[8] Tüm atamalar padişahın yetkisinden geldiği için, vezirlerinin onun ölümünü gizlemekte kullandıkları hilelerden biri, göreceğimiz gibi, ne pahasına olursa olsun onun adına atamalar yapmayı sürdürmekti.

Dahası, hükümdarın ortadan kaybolmasıyla kaderi değişebilecek olanlar sadece devlet memurları değildi: herkese göre padişah en yüce hakemdi, bir adaletsizliği gidermek ya da umutsuz bir durumu çözmek için son çareydi. Sonuç olarak, pek çok kişi ve topluluk, hiyerarşiyi ve normal prosedürleri atlayarak, sarayına arzuhaller getirerek veya nadiren halkın huzuruna çıkması vesilesiyle ona bir yakarış iletmeye çalışarak doğrudan ona hitap ederdi: Mustafa Ali'nin hatırladığı şekliyle, ilke, "padişahın yüce kapılarının her zaman lütuf dilemeye gelenlere açık olması"ydı.[9]

Bir yönetmeliğe, bir antlaşmaya, bir atama kararnamesine, bir imtiyaza ya da başka herhangi bir fermana mührünü basmış kişinin varlığının sona ermiş olması, sadece ihtiyaç duyulması halinde sorumluluğu üstlenmek için artık orada olmayacağı ve hayırsever

8 Selânikî I, s. 49-50.

9 Mustafa Âlî, s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

ile borçlu arasındaki kişisel ilişkinin koptuğu anlamına gelmiyordu: aynı zamanda imzaladığı tüm akitler bir gecede geçerliliğini yitirmişti. Gerçekten de, bu rejimin felsefesine göre, seleflerinin kararları bir padişahı bağlamazdı. Dolayısıyla her bir saltanatın başlangıcı, en azından teoride, mutlak bir başlangıçtı; tıpkı bir saltanatın her bitişinin her şeyin sonu olması gibi. Yeni padişaha taht yolunda eşlik eden dalkavuk sürüsü de buradan geliyordu. Devletteki bu süreklilik noksanlığının pratikte bir dizi kopuşa, pürüzlü bir tarihe yol açmadığı doğrudur. Yeni padişahın karşı karşıya kaldığı yasal boşluk, seleflerine saygı gösterilmesini emreden ve gelenekle kurulmuş her şeye en yüksek değeri veren temelde muhafazakâr monarşik etik tarafından dengeleniyordu. Bu etik, her türlü yeniliğe şüpheyle yaklaşıyor, böylece, daha önce de belirttiğimiz gibi hükümdarın gerçek manevra özgürlüğünü kısıtlıyordu. Bu koşullar altında, çoğu durumda (özellikle, göreceğimiz gibi, yeni sultanın, saltanatının ilk günlerinde selefinin tam tersi bir çizgi izlediği birkaç sembolik tedbir dışında), halef sadece önceki icraatleri tasdik etmekle yetiniyordu. Bununla birlikte, az çok uzun süren, zahmetli ve masraflı yenileme süreci tamamlanana kadar, padişahın tebaası, devlet memurları ve yabancı muhatapları güncelliğini yitirmiş belgelerle baş başa kalıyorlardı.

Yıkıntı sahası

Yukarıdaki değerlendirmeler, bir padişahın yok olmasının sadece siyasi değil, aynı zamanda hukuki bir boşluğu da beraberinde getirdiğini göstermektedir. Sarayının derinliklerinde inzivaya çekilmiş şahsı ne kadar gizli ve erişilmez olsa da, en azından ismiyle, kendi adına inşa edilen kurumsal yapı aracılığıyla imparatorluğunun her yerinde mevcuttu. Mamafih tüm bu yapı onunla birlikte tamamen batıyordu.

Dahası, imparatorluğun hayati organlarından birçoğunun değişmeyen babadan kalma doğası nedeniyle, hüküm süren sultan, tebaasının -şüphesiz (sayıları artıyor olsa da) sadece küçük bir azınlığı oluşturan, ancak toplumsal ve siyasi rolleri çok mühim olan- bellibaşlı kategorileri için kurumsal bir varlıktan daha fazlasıydı: ona

Levent Şahverdi Arşivi

kişisel bir bağımlılık bağıyla bağlıydılar. Sefer olmadığı zamanlarda çoğu başkentte padişahın yakınında konuşlanan yeniçerilerin ve sipahilerin maaşlı piyade ve süvarileri "kapıkulu" statüsündeydiler. Nasıl elde edilmiş olurlarsa olsunlar (*devşirme*, genç Hıristiyan tebaanın toplanması, bu yöntemlerden biriydi), kelimenin tam anlamıyla padişahın köleleri olmuşlardı. Daha sonra, çeşitli birliklere katılmalarının ardından, artık tam anlamıyla köle statüsünde sayılmasalar da (artık satılamaz veya herhangi bir göreve tahsis edilemezlerdi), yine de kendilerini uğruna kurban etmeyi öğrendikleri, kendisinden eğitim ve yiyecek aldıkları ve en azından prensipte canlarının ve mallarının sahibi olan efendinin mahlukları olarak kalırlardı (başlangıçta evlenmelerine bile izin verilmiyordu, bu yasak I. Selim döneminden itibaren geçerliliğini yitirdi). 17. ve 18. yüzyılların en korkunç isyanlarının bile tamamen ortadan kaldırmaya gücünün yetmediği, sultan ile kulu arasındaki (ileride bahsedeceğimiz ayinlerle sembolize edilen) bu kişisel bağ nedeniyle, padişahın yok oluşunun bu grup üzerinde özel etkileri oldu: daha sonra bundan kaynaklanan şaşırtıcı derecede şiddetli ve umutsuz tepkilere değineceğiz. Ne var ki, milislerin ötesinde, yine sultanın kulları arasından devşirilen, saraylarında eğitim görmüş ve ekmeğini yemiş, bazıları gençliklerinde bizzat ona hizmet etmiş ve böylece onun yakınında yaşamış olan tüm devlet erkanı için, bu kamusal olay şüphesiz daha samimi yankılara sahipti. Ölüm anında sarayda çalışanlar (birkaç bin kişi) ve özellikle de padişahla doğrudan temas halinde yaşayan tek kişiler olan farklı kategorilerdeki enderûn (sarayın iç, kapalı kısmı) sakinleri için durum daha da farklıydı. Daha sonraki dönemlerde bu yakın hizmetkârların, tahttan indirilen bir hükümdarın, diğer herkes onu reddettiğinde son desteği olabildiğini göreceğiz: Saray bahçıvanları (bostancı), en yakın muhafızları, hizmetkârları, beyaz ya da siyah haremağaları, annesi Valide Sultan'ı da içeren hareminin kadınları, henüz evlenmemiş kızları, hasekileri ve çok sayıda cariyesi. Tüm bu kadınlar için efendinin ölümünün ani ve radikal bir sonucu vardı: derhal "eski saraya" gönderilmek. Aralarından sadece oğlu saltanat sahibi olan bir gün

Levent Şahverdi Arşivi

Topkapı Sarayı'na geri dönebilirdi. O gün geldiğinde onun Valide Sultanı olarak haremine hükmederdi.[10]

Kısacası, padişahın yok olmasının yarattığı boşluk, işgal ettiği merkezi yerle orantılıydı. Cansız beden, yıkılmış çadır[11], çökmüş ve harabeye dönmüş yapı metaforları vakanüvislerin kaleminden oldukça doğal biçimde dökülmüştür. Kemalpaşazâde'nin II. Mehmed'in ölümüne dair anlatısı bu açıdan örnek teşkil eder:

> Cihan padişahının beka sarayı harap ve viran olmuş, binanın sütunları yıkıntılar gibi baş aşağı dönmüş ve neticede ehl-i İslam'ın sağlam kalbi ve belki de bütün insanlığın sağlam omurgası kırılmıştır.[12]

Koşullara atfedilen kozmik boyut, açıkça serbest bırakılmış olsa bile, kesinlikle sadece bir belagat meselesi değildi: Zamanlaması ve nedenleri Tanrı'nın esrarengiz tasarımlarına bağlı olan bir hadise, bir insanın ölümü, dünyanın düzenini (*nizâm-ı âlem)* altüst ederek işlerin normal akışını kesintiye uğratıyordu: Celalzâde[13] 1520'de I. Selim'in ölümü hakkında "Taht boş kaldı ve talih sersemledi," diyordu. Kemalpaşazâde'nin II. Mehmed'in ölümünü tasvirinde, olayın kozmik boyutu -az çok tumturaklı ve yapmacık bir şekilde de olsa- tüm evreni matemde gösteren bir metaforla aktarılmıştır: "Dünya siyahlara büründü ve yas tuttu; gökyüzü güneşin sarığını başından çıkarıp yere attı; ışıklı giysilerinden sıyrıldı, omuzlarını karanlığın örtüsüne sardı."[14]

Bu vurucu anlara eşlik eden endişenin dengi ancak, ileride de göreceğimiz gibi, az çok uzun bir aradan sonra tahta yeni bir padişahın geçmesi tüm kaygıların sonunu getirdiğinde duyulan rahatlama iç çekişleri ve sevinç çığlıkları olabilirdi. II. Selim Belgrad'a geldiğinde Sadrazam Mehmed Sokollu, "Ölü bedenimize hayat geri

10 Bkz. Alderson, s. 81.
11 Selânikî I, s. 45.
12 Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 1.
13 Celâlzâde, 25.
14 Kemalpaşazâde VII, s. 600.

Levent Şahverdi Arşivi

döndü,"[15] diyebilmiş, ciddi Celâlzâde ise genç Süleyman'ın cülusunu haber verirken şu ilahiyi terennüm etmekten çekinmemişti:

> Tanrı'ya şükürler olsun, ufuklara sevinç geldi / Her taraftan taht ve bahta ışık nüfuz etti / Dünya halkları sevinç ve memnuniyete kapıldı / Selamet ve güvenlik yeryüzüne gölgesini düşürdü / Yepyeni ruh İstanbul şehrine geldi / Vaziyetin yeniden düzenlenmesi girişlerini böyle buldu.[16]

BU DÜNYANIN KÖTÜLÜĞÜ

Fetret devri daima büyük bir tehlike zamanı olarak görülür, dünyanın yönünü kaybettiği ve tüm şeytanlarına yenik düştüğü çalkantılı bir dönemdir. Lütfi, Süleyman'ın, babasının ölümünden sonra "Sultan Selim sanki bu dünyadan kötülüğü kaldırmış gibi, hiçbir bedel ödemeden, ülke savaş ve muharebeye maruz kalmadan"[17] iktidarı ele geçirebilmiş olmasına hayret eder.

Bu hassas dönemin tehlikeleri ve belirsizlikleri genellikle Osmanlı monarşisinde tartışmasız bir veraset kanununun olmamasına bağlanır:[18] böyle bir kanun olsaydı, veraset meselesi otomatik olarak çözülür ve huzursuzluk çıkma riski önlenir ya da en azından azaltılırdı. Örneğin Fransız monarşisi bunu başarmıştı: Capet hanedanı kralları, varlıklarının ilk iki yüzyılı boyunca, ölümlerinden sonraki anlaşmazlıkları önlemek adına henüz hayattayken en büyük oğullarına *rex designatus* unvanını verirlerdi. Zaman içinde -Philip Augustus'tan (ö. 1223) itibaren- tahtın en büyük oğula geçmesi hakkı bu uygulamanın gerekliliğinin sona ermesini sağlayacak ölçüde yerleşti ve doğum sırasına göre tahta geçme anlamına gelen "*primogéniture*" (kadınları verasetten dışlamak için başvurulan "*loi salique*" gibi) krallığın temel yasalarından biri haline geldi. Osmanlı tarihinin büyük bölümünde bir veraset kanununun

15 Selânikî I, s. 44.
16 Celâlzâde, 25.
17 Lütfi, s. 291.
18 Bkz. Alderson, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmamasının (17. yüzyıldan itibaren ekberiyet sırasının yavaş yavaş nasıl geçerli hale geldiğini göreceğiz) saltanatlar arası dönemlerde sorun yaşanmasına önemli ölçüde katkıda bulunduğuna, imparatorluk için müthiş bir düzensizlik sebebi olduğuna ve birçok padişahın başına büyük dertler açtığına şüphe yoktur... Ne var ki Osmanlıların ve danışmanlarının, en azından 17. yüzyıldan önce, başka pek çok konuda düzenlemeler yapabildikleri halde neden böyle bir kanun çıkaramadıkları hâlâ açıklığa kavuşmuş değildir; özellikle de, göreceğimiz gibi, fetret döneminin tehlikelerine karşı durmaksızın çeşitli geçici çözümler bulmaya çalıştıkları halde. En sonunda veraset sorununa gerçekten değinen bir yasa çıkardılar, ancak bu da, söz konusu alanda doğrudan yasa yapmaktaki yetersizliklerinin sonuçlarını en kötü uçlara çekmekten başka bir şey olmayan meşhur "kardeş katli yasası"ydı. Öyle görünüyor ki, veraset kanunu, başka yerlerde açıkça ifade edilen ve Osmanlıların Türk-Moğol mirasından gelen, Tanrı tarafından seçilmiş kraliyet soyunun her üyesinin (en azından erkeklerin) doğası gereği meşru veraset hakkına sahip olduğu inancına ters düşüyordu. Herhangi bir veraset ilkesinin (örneğin, doğum hakkı veya ekberiyet hakkı) oluşturulması, kimseye hak iddia etme ve şansını deneme seçeneği tanımadan, tüm hak sahiplerinin *apriori* tek birinin lehine elenmesi anlamına geliyordu. Bu, rekabetin (şekli ne olursa olsun kaçınılmaz bir rekabet, çünkü gücün birliği ilkesi sadece tek bir kazananı kabul eder) yaşanmasına fırsat verilmeden keyfi olarak bitirilmesi anlamına geliyordu. Müdahalesine izin verilmediği iddia edilen kişi ise Tanrı'dan başkası değildi. Yarışmayı erkenden bitirmek, O'nun yüce hikmetiyle adaylar arasında karar vermesini, lütfunun kime gideceğini belirlemesini engellemekle eşdeğerdi. Neşrî, babası II. Murad'ın art arda yaptığı iki düzenlemeyi göz ardı ederek, II. Mehmed'in tahta çıkışı hakkında şunları yazmıştır: "Hak Teala onu saltanata layık görerek, Osman'ın hanesinin tahtgâhını varlığıyla müşerref kıldı."[19] Tanrı bu şekilde seçkin kıldığı kişilere hükümdarlara özgü bir karizma bahşetmiştir. Bu aşkın ve spesifik özellik, Orhun yazıtları kadar erken bir dönemde Türkçe *kut* terimiyle ifade

19 Neşrî II, s. 682.

Levent Şahverdi Arşivi

ediliyordu. Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyılda yazdığı Türkçe sözlükte bu terime şu eşanlamlıları vermiştir: uğur (Türkçe), devlet (Arapça: güç), baht (Farsça: talih), tâli (Arapça: şans).[20] Osmanlı yazarları da bu zarafeti sultanlarının alamet-i farikası haline getirmişlerdir. Behişti, II. Bayezid'in cülusunda herkesin şöyle haykırdığını aktarır: "Hem akıl hem de gelenek, saltanat tahtının kesinlikle saadetle donatılmış bu varlığa ayrılması gerektiğini buyurur."[21] Hüseyin Paşa, 17. yüzyılın başında, I. Mustafa ve II. Osman iktidar için yarışırken yine şu sözleri söylemiştir: "İktidar (devlet) kime aitse ona ait olacaktır: nizam-ı alem bozulmasın."[22] Rakipler arasındaki mücadelenin Tanrı'nın iradesini göstermesine izin veren bir emir olarak algılanmasına örnek olarak, I. Bayezid'in oğulları arasındaki büyük çatışma sırasında, kardeşi Musa'ya karşı savaşan Mehmed'e teslim olmayı reddeden Edirne sakinlerinin söylediği, Neşrî tarafından aktarılan şu sözleri gösterebiliriz: "Ne şehri ne de kaleyi sana teslim edeceğiz. Yüce Tanrı'nın iradesine uygun olarak karşı karşıya geleceksiniz ve içinizden kim iktidarı (devleti) alırsa kaleyi de o alacak". Vakanüvis, "Mehmed bunu duyunca hak verdi," diyerek müstakbel muzafferin ilahi hükme peşinen boyun eğdiğini vurgular.[23]

Göreceğimiz gibi, padişahın mutlakıyetinin güçlenmesiyle dayatılan kardeş katli yasası, bundan yararlanan galip söz konusu yasayı oyunu kesin olarak sona erdirmekte kullansa bile, Tanrı'nın seçimi ilan edildikten sonra ancak *aposteriori* devreye giriyordu. Aynı doğrultuda devam edersek, neredeyse kozmik öneme sahip bir olay olan padişahın ölümünün, basit insan idaresine bırakılamayacak kadar ciddi ve gizemli bir mesele olarak ele alındığını görürüz. Bu, sıradan insanların anlayış ve melekelerinin ötesinde, prensler ve Tanrı arasında bir meseledir. Nitekim Aşıkpaşazâde'nin anlatısına göre, Süleyman Çelebi kardeşi Musa'nın emriyle değil, köylülerin girişimiyle öldürülmüştür. Musa onları ateşe verip öldürmeden önce

20 Bkz. kut ve baraka, İnalcık, 1993, s. 40-41.
21 Behiştî, 6.
22 Kâtip Çelebi, s. 18; Naima II, s. 223.
23 Neşrî, ed. Taeschner, s. 138.

Levent Şahverdi Arşivi

manidar bir şekilde sorar: "Benim kardeşimi neden öldürdünüz? Kardeşimin sizinle ne ilgisi vardı?[24]"

Elbette en başından beri, ister yüksek rütbeli, ister ulema, ister yeniçeri olsun, bu meseleye müdahale etmeye çalışanlar oldu. İşlerin gidişatını kendi arzularına göre yönlendirmeye çalıştılar, ancak bu gelişigüzel ve ikincil kıpırdanmaların acıklı bir yönü vardı. Asıl karar başka bir yerde alınıyordu. I. Selim'in ya da Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışında olduğu gibi, geriye tek bir varisin kaldığı ve sürecin üzerinde kardeş kavgası tehdidinin bulunmadığı konjonktürlerde bile, vaziyeti her halükârda bu kadar öngörülemez ve bu kadar ürkütücü kılan şey buydu. Bu açıdan bakıldığında, daha sonra geçerli olacak olan, padişah seçiminin sıradan insanların mutabakatıyla yapılabileceği ve kişilerin bu seçimin kurallarını belirleme hakkına sahip oldukları fikrinin ancak köklü bir düşünce değişikliğinin sonunda ortaya çıkabildiği anlaşılır. Bu değişim, Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarın kutsallığını derinlemesine yitirdiğini gösteriyordu. Osmanlı devletinin, aynı zamanda, bağrında siyasetin ve dinin kaynaşmasını güçlendirerek sadece İslami görünümünü vurgulamış olması bu hususta herhangi bir yanılsamaya sebebiyet vermemelidir.

İç savaşlar

Taht adayları arasındaki iç savaşlar Osmanlı tarihi boyunca teoride kalan bir risk değildi. En azından imparatorluğun ilk iki yüzyılında bu tür hadiseler gerçekten meydana gelmiştir. Zamanla sınırlı olan bu olaylar yine de yeterince ciddiydi -hiç değilse bir vakada söz konusu devletin varlığını sorgulatacak kadar ileri gittiler- ve uzun süre insanların zihnini meşgul ettiler. Halkokondilis, Türklerin hiçbir şeyden iç krizler kadar korkmadığını yazmıştır.[25]

Hanedanın kurucusu Osman'ın, babası Ertuğrul'un yerine, kardeşlerinden biriyle olmasa da amcası Dündar'la yaşadığı bir çatışmadan sonra geçmiş olması imkânsız değildir. Bahsi geçen

24 Âşıkpaşazâde, s. 82.

25 II. Murad ve II. Mehmed arasında cereyan eden 1444 krizine dair. İnalcık 1993, s. 59 tarafından alıntılanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kahramanların tarihselliği şüphe götürmese de, Osmanlı beyliğinin kökenleriyle ilgili hemen her şey gibi bu olayın kendisi de sorgulanmaya ve tartışmalı yorumlara açıktır. En eski vakanüvisler bu konuda tek kelime etmezler. Ertuğrul'un ölümü üzerine halef belirlenmesinin oğlu Osman'ın destekçileri ile merhum Bey'in kardeşi Dündar'ın destekçilerini karşı karşıya getirdiğini öğrenmemiz ancak 16. yüzyılın başında tarihçi Neşrî'yle olmuştur. Bununla birlikte, aynı Neşrî anlaşmazlığın kısa sürdüğüne işaret eder. Dündar, yeğeninin kendisinden daha kuvvetli bir desteğe sahip olduğunu anlayarak, onun tahta geçmesine sadakatle razı olmuştu. Gelgelelim Neşrî daha sonra amca ve yeğenin komşu bir Hıristiyan hükümdarı olan Bilecik tekfuruna karşı takınılacak tavır konusunda uzlaşmazlığa düştükleri bir olayı anlatmaya devam ettiğinde, önceki anlaşmanın samimiyeti ve hatta gerçekliği sorgulanır. Otoritesine yapılan bu saldırıya katlanamayan Osman, Dündar'ı bir okla öldürmüştür.[26]

15. yüzyılın ilk yıllarında, Osmanlı devletinin Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yükselen bir uluslararası güç haline geldiği bir dönemde, aralarından birini seçmeye karar verecek herhangi bir kuralın yokluğunda her bir potansiyel adayın şansını denemeye kararlı olduğu bir Osmanlı veraset krizinin nasıl olabileceğine dair akla gelebilecek tüm karmaşıklıklarla dolu tam ölçekli bir gösteri yapıldı. Sarsıntıları on yıldan fazla bir süre devam edecek ve bu süre zarfında devletin birliğe dönüşü ve hatta varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği bile belirsiz kalacaktı. Ülkenin başına birbirinden kötü talihsizlikler gelmişti: iç savaşlar, kardeş kavgaları, yabancı güçlerin müdahalesi, toprak kayıpları; hatta toplumsal devrim bile eksik kalmamıştı. Örnek olarak kullanılan bu krizin istisnai koşullarda patlak verdiğini söylemek gerekir: I. Bayezid, 28 Temmuz 1402'de Ankara Savaşı'nda, pervasızca meydan okuduğu Orta Asya'nın büyük fatihi Timurlenk karşısında ezici bir yenilgiye uğramıştı. Benzeri görülmemiş bir şekilde, savaşın galibi tarafından esir alındı ve onun ganimetinin bir parçası olarak götürüldü (birkaç ay sonra, Mart 1403'te öldü). Bu felaket derin bir huzursuzluğu ortaya çıkardı. "Yıldırım"

26 Bkz. Neşrî, s. 78-79 ve 92-95; Kafadar 1995, s. 105 ve n. 122-124, s. 180.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayezid devletine, onu kesinlikle daha büyük ama aynı zamanda daha kırılgan hale getiren hızlı bir genişleme sağlamıştı ama acımasız fetihleri onu alt edilmez düşmanlarla çevrelemişti; ayrıca, bu kadar çok mutlakiyetçilik ve *Realpolitik* iç gerilimleri şiddetlendirmişti.[27]

Yenilginin hemen ardından, yeniden doğuya doğru yola çıkmadan önce, bunu Osmanlıların küstah yükselişini kesin olarak ortadan kaldırmanın bir yolu olarak gören Timurlenk tarafından körüklenen bölünmeler ortaya çıkmaya başladı.

Bu bozgun sırasında Bayezid'in büyük oğlu Süleyman, Edirne'ye ulaşmayı başarmış ve oradan Rumeli'nin kontrolünü ele geçirmişti. Kendisine sadrazam, yeniçerilerin ağası ve onu efendilerinin en doğal halefi olarak gören diğer ileri gelenler eşlik ediyordu. Gelgelelim kendisi gibi savaştan sağ kurtulan iki kardeşi bunu böyle görmüyordu ve Anadolu'ya yerleşmeyi başarmışlardı: İlki, İsa, başkent Bursa'ya gitmiş; ikincisi, henüz ergenlik çağında olsa da Arnavut kökenli kurnaz bir devlet adamı olan Bayezid Paşa'nın gözetimindeki küçük kardeşi Mehmed ise Amasya ve Tokat bölgelerine çekilmişti. Her üçü de henüz birer emirdi ama Bayezid'in meşru varisi gibi davranıyor ve saltanatı kendi çıkarları için yeniden birleştirme hırsına kapılıyorlardı. Ne var ki Mehmed aralarında sultan unvanını alan tek kişiydi, en geç 1407'den beridir bu unvanı kullanıyordu.[28] İşe İsa'yı Bursa'dan sürerek başladı, bu da İsa'ya yanına sığındığı kardeşi Süleyman'ın desteğini kazandırdı. Süleyman İsa'yı silahlandırarak Anadolu'ya geri gönderdi; orada, eskiden Osmanlılara düşman olan emirler arasından başka müttefikler de kazandı. Bir kez daha yenilgiye uğrayan İsa, meydanı Mehmed'e bırakarak oyunu tamamen terk etti ve Anadolu'da Süleyman'ı harekete geçmeye zorlayacak kadar güçlendi: Süleyman ordusunu Boğazlar'dan geçirerek Mehmed'i Bursa ve Ankara'dan sürdü. O zamana babası Bayezid'le birlikte Ankara'da esir düşen ve serbest kaldıktan sonra Mehmed'e sığınan dördüncü kardeş Musa devreye girdi. Başlangıçta, kendisini himayesi altına alan bu kardeşin sadece bir aracısıydı: Süleyman'a arkadan saldırmayı

27 Bkz. Wittek 1938, s. 25.

28 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

planlayan Mehmed, onu Avrupa'ya, Eflak Voyvodası Mircea'nın yanına gönderdi. Musa, Balkanlı müttefiklerinin yardımıyla Süleyman'ın temsilcisi Rumeli beylerbeyine karşı büyük bir zafer kazanarak (13 Şubat 1410) Avrupa'da kendini kabul ettirdi. Süleyman'ın, bu yeni rakibi ortadan kaldırmak için derhal Anadolu'dan geri dönmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı: 1410 yazında İstanbul ve ardından Edirne yakınlarında art arda iki savaşta onu yendi. Ancak ertesi yıl Musa, hatırı sayılır bir ordu toplayarak mücadeleye yeniden başladı. Süleyman'ın kuvvetleri de ona katıldı. Nihayet, herkes tarafından terk edilen Süleyman İstanbul'a kaçmaya çalıştı, ancak yolda yakalandı ve Türkmenler, Bizanslılar ya da Musa'nın emriyle idam edildi (kaynaklar bu noktada farklılık göstermektedir)[29]. Böylece Rumeli'nin efendisi olan karanlık ve fanatik Musa, Süleyman'ın tam aksine son derece kişisel bir politika izledi: saldırgandı, selefi tarafından iade edilen şehirleri ve toprakları geri almaya çalıştı; âsi, nefret ettiği ve korku saldığı "büyüklere" karşı Müslüman ve Hıristiyan halka bel bağladı. Büyükler de o sırada tüm Anadolu'yu yeniden ele geçirmiş olan Mehmed'i yardıma çağırdı, ancak Musa ilk Anadolu ordusunu Temmuz 1412'de İstanbul yakınlarındaki İnceğiz'de yenmeyi başardı. Durumun önemini kavrayan Mehmed, Anadolu kuvvetlerini kardeşinin bütün Avrupalı düşmanlarınınkiyle birleştirerek ikinci büyük bir ordu topladı. Musa, 5 Temmuz 1413'te Sofya dağlarındaki Çamurlu Muharebesi'nde nihayet yenilgiye uğratıldı. Yakalanarak idam edildi.[30] Neşrî'nin yazdığı gibi, "Bundan sonra, Sultan Mehmed Han kendisini saltanat tahtına mutlak padişah olarak oturmuş buldu."[31] Öte yandan, düşman kardeşlerinden hiçbiri, kaynaklarda buna benzer bazı ifadeler yer alsa da, kendi başlarına hükümdar olarak tarihe geçmeyecektir: Bazı vakanüvisler (Neşrî, Ruhî, Enverî) kardeşlerin en büyüğü olan Süleyman'ı gerçek bir hükümdar

29 Bkz. sırayla Âşıkpaşazâde, s. 82; Oruç, s. 39; Dukas, s. 107-107; Neşrî II, s. 484-486; Rûhî, s. 426; Enverî (sözleri çelişkili), s. 91-92; Halkokondilis.

30 Savaş meydanı hakkında (Neşrî II, s. 514-516; Rûhî, s. 433; Dukas, s. 110), veya Mehmed'in yanına götürüldükten sonra (Âşıkpaşazâde, s. 84; Oruç, s. 41; Giese I, s. 52).

31 Neşrî II, s. 517.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak sunarlar. Enverî[32] şöyle yazar: "Mir Süleyman padişah olunca / başına altın külah kondu" ve devamında: "Ülke ve ordu ona aittir." Benzer şekilde Oruç, Süleyman'ın öldürülmesinden sonra "Musâ Çelebi'nin tahta çıktığını ve padişah olduğunu"[33] bildirir. Dukas ise onun "batının hükümdarı" ilan edildiğini söyler.[34] Bununla birlikte, tarihyazımı geleneğine göre, Ankara yenilgisi ile I. Mehmed'in kesin zaferi arasındaki karanlık on yıl, Timur'un Anadolu'yu tahrip etmesinin ardından gelen talihsizliklerle dolu bir huzursuzluk dönemi olan "fetret devri"dir.

Üstelik, taht adaylarının rekabeti bir kez harekete geçtikten sonra kolay kolay durdurulamayacak bir düzenektir: I. Mehmed'in 1413'te gerçekleştirdiği yeniden birleştirme hamlesi bu mekanizmayı kesin olarak durdurmaya yetmez. 1415 yazında Makedonya'da, Bayezid'in Ankara savaşında öldüğü sanılan, ancak cesedi hiçbir zaman bulunamayan beşinci oğlu Mustafa olduğunu iddia eden bir kişi ortaya çıktı. Osmanlı geleneği onu bir sahtekâr olarak görmüş ve ondan "Düzmece Mustafa" olarak bahsetmiştir. Mehmed'in baş düşmanlarından biri olan Mircea'nın ülkesi Eflak'tan Bulgaristan üzerinden gelerek kendi haklarını talep etti. Sonunda Bizans'ın Selanik kalesine sığınmak zorunda kalarak 1416'da Mehmed tarafından kuşatıldı. Bizanslılar, Düzmece Mustafa'yı Limni adasına sürmeyi kabul ederek kuşatmacıyı uzak tutmayı başardılar. Amma velakin I. Mehmed'in ölümü ve halefi II. Murad'ın 1421'de tahta çıkmasıyla sorun yeniden belirdi: fırsattan istifade bazı toprakları geri almak isteyen Bizanslılar, 1421 yazında Düzmece Mustafa'yı Gelibolu'ya çıkardılar ve burayı kuşatmasına yardım ettiler. Ardından, girişimin devamını müttefiklerine bırakarak Rumeli'ye ilerleyen Mustafa birçok Rumeli askerinin desteğini alarak, II. Murad tarafından üzerine gönderilen, sadrazam Bayezid Paşa komutasındaki orduyu yenmeyi başardı (Paşa bu başarısızlık nedeniyle idam edildi). Düzmece Mustafa böylece Rumeli'nin efendisi oldu, Edirne'yi işgal etti ve Gelibolu'yu ele geçirerek boğazların ve donanmanın kontrolünü sağladı. Ocak 1422'de Anadolu'ya

32 Enverî, s. 91.
33 Oruç, s. 39.
34 Dukas, s. 107.

Levent Şahverdi Arşivi

geçti. Ancak II. Murad ve yeni sadrazamı Çandarlı İbrahim Paşa, gaspçının desteğini ortadan kaldırmak ve durumu kendi lehlerine çevirmek için usta diplomatlar gibi çalıştılar: Murad'ın ordusu, Düzmece Mustafa'ya bağlı son birlikleri Ulubat nehri üzerindeki köprü yakınlarında katletti, ardından Cenevizlilerin yardımıyla boğazları geçerek Avrupa'ya kaçan liderlerinin peşine düştü. Yakalanan Düzmece Mustafa 1422 kışında Edirne'de idam edildi.

II. Murad'ın, saltanatının başlarında yaşadığı hanedan sıkıntıları bu kadarla kalmadı. Sözde amcası onun tek rakibi değildi: küçük kardeşlerinden en büyüğü, bir başka Mustafa, tıpkı onun gibi babalarından Anadolu'da bir sancak almıştı. Kendisi [Murad] Amasya'dayken, o zamanlar on iki yaşında olan bu Mustafa, I. Mehmed'in ölümünden bir yıl önce, 1420'de Hamideli'yi yönetmek üzere Isparta'ya gönderilmişti.[35] Murad'ın tahta çıkışıyla birlikte, hâlâ etkin olan Bizanslılar ve aynı zamanda Osmanlılara en düşman olan Anadolu emirleri bu rakibi kullanma fırsatını kaçırmadılar. Mustafa İznik'e yerleşti ve oradan aldığı destekle güçlenerek Bursa'yı kuşattı (Ağustos 1422). Bunun üzerine Murad, başladığı İstanbul kuşatmasından vazgeçerek misilleme yaptı ve küçük kardeşini Bizans başkentine sığınmaya zorladı. Bizans İmparatoru VIII. İoannis ile ittifak kuran Murad, Kocaeli'de bir direniş başlattı. Ancak konumu hızla zayıfladı ve nihayet 20 Şubat 1423'te yakalanarak idam edildi. Neredeyse iki yıl süren belirsizlikten sonra, II. Murad artık tahtta sağlam bir şekilde yerleşmişti.

Altmış yıldan kısa bir süre sonra, İstanbul fatihi II. Mehmed 1481'de öldüğünde iç savaş yeniden patlak verdi. İmparatorluk o dönemde her zamankinden daha büyük ve daha güçlüydü, ancak doymak bilmeyen hükümdarın mali talepleri özellikle din adamları arasında hoşnutsuzluğu artırmıştı. Padişahın sağlığı beklenmedik bir şekilde ve hızla kötüleşmişti (Mısır'ı hedeflediğine inanılan yeni bir sefere henüz çıkmıştı). Ardında iki oğul bırakmıştı: büyük oğlu Bayezid Amasya sancağına, küçük olan Cem ise Konya sancağına yerleştirilmişti. Fatih'in halefi konusundaki görüşleri -ki buna tekrar döneceğiz- belirsizliğini koruyordu. İç savaş bu kez sadece bir yıldan

35 Bkz. Alderson, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

biraz fazla sürdü. Her rakibin destekçileri vardı: Bayezid yeniçeriler ile yüksek rütbelilerin oluşturduğu bir ağ tarafından desteklenirken, Cem'in arkasında Karamanî Mehmed Paşa vardı. İstanbul'a önce varan (bu arada yeniçerilerin taşkınlıklarını durdurmak için Korkut'u geçici sultan olarak atamanın nasıl gerekli olduğunu göreceğiz) Bayezid derhal burada tahta çıkarıldı, ancak rakibi pes etmedi: Oğlu Oğuzhan'ın kendisinden önce geldiği eski başkent Bursa'yı ele geçiren Cem de kendini sultan ilan etti. Orada para bastırdı ve kendi adına hutbe okuttu. İmparatorlukta fiili bir bölünme yaşanıyordu. Bayezid bunu kabul etmedi. İki kamp arasında 14 Haziran 1481'de Yenişehir'de gerçekleşen nihai çatışma Cem için ölümcül oldu. Kaçmak zorunda kalan Cem, ailesiyle birlikte Kahire'ye, Memlük sultanı Kayıtbay'ın yanına sığındı. Oradan Mekke'ye doğru hac yolculuğuna çıktı. Ancak ertesi bahar, Bayezid'in düşmanlarının, özellikle de Osmanlıların eski rakibi Karaman Beyi Kasım'ın baskısı altında Anadolu'ya dönen Cem, Karamanlılarla güçlerini birleştirerek mücadeleye yeniden başladı. Bu yeni girişim başarısız olunca, tekrar kaçmaktan başka çaresi kalmadı. Bu kez, 29 Temmuz 1482'de kendisini adalarına kabul eden Rodos şövalyelerinin misafirperverliğine sığındı. Bir daha asla Osmanlı topraklarına dönmeyecekti.

Sadece varlığı bile, kardeşinin başı üzerinde sallanan Demokles'in kılıcı, meşruiyetine bir meydan okuma, gücünün bütünlüğüne ve imparatorluğunun birliğine bir tehdit ve sonuç olarak, Memlük Sultanı, Macaristan Kralı Matyas Korvinus, Papalar VIII. Innocentius ve VI. Aleksander, Fransa Kralı VIII. Charles gibi gerçek veya potansiyel tüm düşmanlarının en cazip rehinesi olmasaydı, her şey burada biterdi. Bu, padişah ve bir anlamda sürekli huzursuzluk tehdidi altında yaşayan tebaası için uzun sürecek bir kâbusun başlangıcıydı. Kardeşi hayatta olduğu müddetçe Bayezid, Cantacasin'in ifadesiyle, "imparatorluğunda kendini asla güvende hissetmedi"[36]. Onun hakkında güvenilir bilgi toplamak, onu elinde tutanların bunu kendisine karşı kullanmasını engellemek ve aynı zamanda ortadan kalkmasını sağlamak için padişah bizzat yoğun bir diplomatik faaliyete girişti. Batı'ya elçiler, hediyeler yolladı ve çılgın vaatlerde bulundu.

36 Cantacasin, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Uzun yıllar boyunca imparatorluğun tüm dış politikası bu öncelikli mesele tarafından ipotek altına alındı.

İlk adım olarak, Rodos Şövalyelerinin Büyük Üstadı değerli rehinesini Savoy'a, oradan da Fransa'ya gönderdi. Cem, Fransa Kralı onu Papa'ya teslim etmeye karar verene kadar altı yıl boyunca Limousin'de esir yaşadı. Daha sonra Roma'da altı yıl kaldı, ta ki VIII. Charles bir haçlı seferi hayaliyle Napoli'ye doğru giderken yolda onu ele geçirene kadar. Cem 24 Şubat 1495'te ölmeseydi, bunu hiç şüphesiz yeni olaylar izlerdi. Tarihçi Sehî Bey, "ancak o zaman halk biraz huzur ve sükûnete kavuştu"[37] diye yazmaktadır. Ne var ki Bayezid için kurtuluş vakti henüz gelmemişti: kardeşinin ölümünün reddedilemez kanıtı olan cesedi bulunmadığı sürece, sahte bir Cem her zaman ortaya çıkabilirdi: değerli cesedini ancak 1499 yılında, uzun pazarlıklardan sonra elde edebilecekti.[38] Bayezid tahta çıkışından on sekiz yıl sonra nihayet kardeşinden yana huzura kavuşmuştu. Gel gör ki bu arada oğulları olgunlaşmak için zaman bulmuştu ve bu durumun padişahın karşısına ne gibi yeni sıkıntılar çıkaracağını daha sonra göreceğiz.

İsyanlar

Padişahın ölümünün neden olduğu tek musibet, taht adaylarının mücadeleleri değildi. Farklı nitelikte bir başka felaketten de korkuluyordu, ancak göreceğimiz gibi, iki olgu arasındaki etkileşim göz ardı edilemezdi.

Başta yeniçeriler olmak üzere güçlerinin farkındaki Babıâli birlikleri, çok erken bir dönemde bile çıkarlarının tehdit altında olduğunu hissettiklerinde padişahın otoritesine meydan okumaktan çekinmediler. Nitekim 1444 yazında, Edirne'deki babası II. Murad'ın saltanat naipliğini yürüten Şehzade Mehmed (müstakbel II. Mehmed), ulufelerinin artırılmasını talep eden yeniçerilerin isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı: İsyancıların henüz padişah olmayan ergenlik çağındaki bir gençle karşı karşıya oldukları ve muhtemelen sadrazam

37 İnalcık 1979, n. 7. Tarafından alıntılanmıştır.

38 Bkz. Vatin 1992. Cem'in maceraları hakkındaki bol miktarda yazın mevcuttur. Bkz. Vatin 1994, 1997 (bir kaynakça görebiliriz) ve 1997-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Çandarlı Halil Paşa[39] tarafından el altından kışkırtıldıkları doğrudur. Bununla birlikte yeniçeriler, I. Selim gibi otoriter bir padişaha bile karşı çıktılar ve 1514 yazında Çaldıran'da kazanılan zaferin ardından özellikle yorucu bir seferi sürdürmeyi kesin olarak reddederek onu İran şahı İsmail'e karşı giriştiği mücadeleye ara vermeye zorladılar. Askerlerin bu cüreti, artık bir efendileri kalmadığı ve ölüm, yukarıda bahsettiğimiz, kulu efendisine bağlayan göbek bağını koparttığında on kat artıyordu. Bazı tasvirler bir delilik dalgasının onları ele geçirdiği, kederin çaresizliği ile özgürlüğün baş döndürücülüğünün patlayıcı bir karışım yaratarak onları her şeyi yapabilecek hale getirdiği izlenimini vermektedir. Biriken hayal kırıklıkları ve kızgınlıklar daha sonra yeni bir efendinin gelişi her şeyi yeniden düzene sokana kadar uğursuz sefahatlerde dışa vuruluyordu. Yahudi Salomon Cormano 16. yüzyılın sonunda "Yeniçerilerin bir sultanın öldüğünü duyar duymaz ayaklanıp İstanbul şehrini yağmalamaları eski bir gelenektir" diye yazmıştır.[40] Bu olgunun eşdeğerlerine başka yerlerde ve başka dönemlerde de rastlamak mümkündür. Peki bu sözde "gelenek" Osmanlı tarihinde ne kadar eskiye dayanıyordu?

Kuşkusuz hadiselerden sonrasına ait olan (ve bu nedenle daha sonraki olaylardan etkilenmiş olması muhtemel) kaynaklara göre, I. Mehmed'in 1421'de Edirne'de ölümü üzerine, bu türden aşırılıkların riski sorumlular tarafından açıkça algılanmış ve bunu önlemek için önlemler alınmıştı. Aşıkpaşazâde'nin anlatısına göre:

> Kapının hafiflemesi için Hacı İvaz Paşa, "Geliniz kulu maslahata gönderelim, ondan sonra bir çaresine bakarız," dedi. Hemen divanı topladılar ve "Padişahımız İzmiroğlu'nun üzerine sefere çıkıyor. Kulu olanlar gitsin Anadolu birlikleri ve beylerbeyiyle Biga'da buluşsunlar. Hiç vakit kaybetmeden çıksınlar!" buyurdular. Ayrıca ulufelerini verdiler ve onları Anadolu beylerine yolladılar.[41]

39 Bkz. Babinger 1954, s. 51-52. Ama İnalcık 1954, s. 92 vd., bu olayları II. Mehmed'in ilk saltanatına, 1446 yılına yerleştiriyor.

40 Rosedale, s. 24.

41 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 94.

Levent Şahverdi Arşivi

Neşrî vezirlere daha da açık bir şekilde şunu söyletmiştir: "Hükümdarın ölümü duyulursa, kul taifesi şehri yağmalar."[42]

Bizanslı yazarlara göre, otuz yıl sonra, II. Murad'ın ölümü üzerine işler daha da ileri gitti: Yeniçeriler, şehri nasıl ele geçireceklerini müzakere etmek ve böylece "ulufelerini kendileri temin etmek" amacıyla Edirne'nin dışında toplandılar. Bunun üzerine Sadrazam Çandarlı Halil Paşa emrindeki diğer birlikleri harekete geçirdi ve isyancılara "kendi felaketlerine sebep olma pahasına" silahlarını bırakmalarını emretti... Vakanüvis devam eder: "Silahlarını bıraktıklarında, onları doğru bir amaç için almadıklarını, Murad oğlu Mehmed'in yakında Asya'dan gelip iktidarı ele geçireceğini ve onun cömertliğine güvenmenin daha akıllıca olacağını söyleyerek onlara nasihat etti"[43]. Dukas aynı olayları aktarırken, "Bir hükümdardan diğerine geçiş sürecinde isyan etmek onların âdetidir"[44] der.

İşlerin tehditler ve önleyici tedbirlerle bitmediği, krizin eninde sonunda patlak vererek oldukça ciddi sonuçlara yol açtığını bildiğimiz ilk vaka, bir sonraki padişah II. Mehmed'in 1481'de ölümüne ve bunun üzücü meyvelerinden biri olan Bayezid ile Cem arasındaki hanedan çatışmasıyla bağlantılı olarak biraz önce bahsettiğimiz olaylara dayanmaktadır.

Padişah sefere daha yeni çıkmıştı ve hastalık onu ansızın hayattan çekip aldığında, ordusu İstanbul'dan sadece birkaç kilometre uzakta, Boğaz'ın Asya yakasında onun yanındaydı. Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa başkenti korumak için I. Mehmed öldüğünde alınanlara benzer tedbirler aldı. Bazı kaynaklara göre[45], padişah ölmeden önce bu önlemleri ona bizzat tavsiye etmişti: Bayezid tahta çıkmadan önce yeniçerilerin Boğaz'ı yeniden geçmesini engellemesini emretmiş, "çünkü ondan önce girerlerse bütün şehri yağmalarlar" diye öngörmüştü.

Sadrazam, hekimlerin sefere devam etmeden önce padişahın sağlığını düzeltmek için birkaç günlüğüne hamam seansları reçete

42 Neşrî II, s. 553; ayrıca bkz. Giese I, s. 55-56 ve Oruç, s. 45.
43 Halkokondilis VIII, 375-376.
44 Dukas, s. 187.
45 *Testament*, s. 24-25.

Levent Şahverdi Arşivi

ettikleri bahanesiyle, cesedi arabayla İstanbul'a taşıtarak ölümü gizlemeye çalıştı. Aynı zamanda askerlerin erzak tedarikinin planlandığı menzilleri terk ederek İstanbul'a dönmelerini de yasakladı. Ayrıca, güvenlik açısından herhangi bir geçişi imkânsız kılmak için limanları kapattırdı ve Üsküdar sahiline tekne ve kayıkların yaklaşmasını yasakladı. Öte yandan, başkentte bulunan acemi oğlanlarını Despine'de, Fil Çayırı'ndaki bir köprüyü onarma (ya da Neşrî'ye göre hendek kazma) bahanesiyle şehirden çıkarttı ve arkalarından şehir kapılarını kapattı.[46]

Mamafih bu önlemler yeniçerilerin öfkesini daha da artırmaktan başka bir işe yaramadı, çünkü "büyük sır" hemen açığa çıkmıştı: "Bütün alem hükümdarın ölümünden haberdardı" diyor Neşrî, yeniçerilerin saflığını abartan yetkilileri ironiyle anarak. Bu aynı şahit, ordugâhtan Üsküdar'a doğru gelirken, Tuzla'yı "suya batırdıktan" sonra ana yoldan ayrılan tüm yeniçerilerin şimdi de Üsküdar'ı "su altında bıraktığını" nasıl tespit ettiğini anlatıyor. Sonra sahilde toplanıp, "kışkırtıcı sözler söyleyerek" orada tekneleri beklemişler. Daha önce Pendik yakınlarında bir kadırgayı ele geçirmiş olan bazı yoldaşları, onlara Üsküdar'a ulaşmaya zorladıkları at gemileri göndermeyi başardılar. "Hiç vakit kaybetmeden," diye yazıyor Neşrî, "kayıkların taşıyabileceği kadar insan bindirildi ve bir anda İstanbul'a geçtiler. Bundan sonra sandallar hiç durmadan tekrar tekrar karşıya geçtiler."[47] İstanbul'da, padişahın ölümünden sadece yirmi dört saat sonra saldırganların ilk kurbanı sadrazamın kendisi oldu: Sarayını yerle bir ettikten sonra kellesini vurdular. Tanığımız devam eder: "O gece Üsküdar'da, dini yapılar kompleksinin önünden bir kayığa bindim ve ertesi gün İstanbul'u dolaştım. Süleyman'ın bağlarından kurtulmuş cinlerine benzeyen yeniçeriler, aç bir kurdun koyuna saldırması gibi şehrin üzerine çullanmışlardı."

46 Sadeddin II, s. 1-2; Neşrî, ed. Taeschner, s. 309.

47 Neşrî, ed. Taeschner, s. 309/264. Müneccimbaşı'na göre (s. 400), "çevredeki sahil köylerinde çok sayıda kayık" bulmuşlardı; *Testament*'e göre (s. 27), bazı yeniçeriler şamandıralarla desteklenerek yüzüyor ve diğerlerinin geçebileceği gemileri Galata'da ele geçiriyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Veciz bir şekilde vardığı sonuç ima yüklüdür: "Bu olaylar sırasında pek çok şey oldu."[48] Diğer yazarlar, amirlerinin uyarılarına kulak asmayan yeniçerilerin yüksek rütbeli kişilerin evlerinin yanı sıra "zenginlikleriyle tanınan"[49] Hıristiyan ve Yahudilerin evlerini de yağmaladıklarını belirtir. Venedik balyosu vatandaşlarının mallarını ancak para dağıtarak kurtarabilmiştir.[50]

O andan itibaren, Yahudi evlerinin yağmalanması, 1524 yılında Mısır'ın hain valisi Ahmed Paşa'nın isyanı sırasında Kahire'de olduğu gibi, ister hayal ürünü olsun ister gerçekten gerçekleştirilsin, Osmanlı şehir isyanlarının yerleşik bir özelliği haline geldi.[51] Zimmî statüsü bağlamında İslam'ın Yahudilere tanıdığı göreceli hoşgörü ile Osmanlı makamlarının bu alandaki genel uygulamaları hakkında bildiklerimizi göz önünde bulundurarak bu olguyu nasıl yorumlamalıyız?[52] Bu durum, örneğin daha sonra Orta Avrupa ve Rusya'da yaşanan pogromlarla karşılaştırılmalı mıdır? Bununla birlikte, kaynakların zulmün sadece Yahudilerin evlerini değil, genel olarak zenginlerin evlerini hedef aldığı konusundaki ısrarına dikkat çekmek gerekir. Bu da bazı Yahudilerin Yahudi olmalarından ziyade zengin olmalarının hedef alındığını düşündürmektedir, her ne kadar servet ve "küfür" birleşimi şüphesiz başlı başına patlayıcı olsa da. Dahası, 1481'deki İstanbul yeniçerilerinin ayaklanması örneğinde, özel koşulların bir katalizör görevi gördüğü ve askerlerin Yahudilere, daha doğrusu esasen dönemin baş hahamı Moşe Kapsali'ye karşı hıncını körüklediği görülmektedir. Kapsali, padişahın ölümünden önce bile yeniçerilerin başkentteki genç Yahudi oğlanları sürüklendikleri sefahate karşı feveran ediyordu. Geleneğe göre düzenli olarak görüştüğü padişaha, o sırada İstanbul'un muzdarip olduğu korkunç veba salgınının sadece ilahi gazabın bir sonucu olduğunu, böylesi bir çürümüşlüğe ortam hazırlayan bir şehrin tüm sakinlerini, masumları

48 Neşrî, ed. Taeschner, s. 309/263-311/265.
49 Müneccimbaşı III, s. 402. Bkz. Sadeddin II, s. 2.
50 Bkz. Angiolello, s. 118.
51 Bkz. Lellouch 1999.
52 Bkz. Braude ve Lewis 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu kadar suçluları da ayrım gözetmeksizin vuran o toplu cezalardan biri olduğunu açıklıyordu.[53]

1481'de İstanbul ayaklanmasıyla karşı karşıya kalan yetkililerin çözmeleri gereken hayati bir sorun vardı: bu yangın, Amasya'daki sancağından gelmesi birkaç gün süren yeni sultan Bayezid tahta çıkmak üzere başkente girmeden önce nasıl söndürülecekti? Yeniçerilerin sözünü dinlediği[54] *muhafız* (başkenti savunmakla görevli kişi)[55] İshak Paşa bu iş için doğru adam olduğunu kanıtladı ve kendi yükselişi için eşsiz bir fırsat doğduğunu ve devletin kaderinin yanı sıra kişisel yazgısının da buna bağlı olduğunu fark ettiğinden daha da şevkle harekete etti. İsyancıları yatıştırmanın yolunu hiç beklemeden onlara bir padişah sunmakta buldu: eşi benzeri görülmemiş bir usulle Bayezid'in o esnada İstanbul'da bulunan oğlu Korkut'u, "yüce rütbeli hükümdar olan şanlı babasının gelişini beklerken"[56] geçici sultan ilan etti.[57] Babası gelir gelmez oğlan tahtı ona devredecekti. Müneccimbaşı'ya[58] göre, İshak Paşa yeni padişahtan yeniçerilerin isteyebileceği tüm lütufları elde etme görevini üstlenmişti. Onların gözünde bu vaadin kefili olarak, kendisini yeni padişaha sadrazam olarak dayatmaları için onları ustalıkla ikna etti:

> "Sultan Bayezid hazretleri tahta çıktığında," dedi onlara, "hiç şüphesiz Hamzabeyzâde Mustafa Paşa'yı sadrazam yapacaktır. O size söz verdiğim zamları ve lütufkâr bahşişleri vermeyecek. Padişah gelir gelmez benim şahsımı talep edin. Eğer sadrazam olursam, size vaat ettiklerimi ve daha fazlasını vereceğim."

53 Bkz. Capsali I, s. 82; Rosanes I, s. 40; Wittmayer Baron, s. 195. tarafından alıntılanmıştır.

54 Bkz.. Sadeddin II, s. 2: "Onun tavsiyelerini alan padişahın hizmetkârları topluluğuyla oldukça iyi ilişkiler sürdürdü."

55 Müneccimbaşı'nın dediğine göre Selanik sancakbeyi değil: bkz. Reindl, s. 288. Testament'da *kaymakam* diye geçer (s. 28) ve Sadeddin (II, s. 2) "kendini İstanbul'un muhafazasına adadığını" belirtir.

56 Sadeddin II, s. 2.

57 Bu konuyla ilgili kurumsal yorum Vatin ve Veinstein 1996-1, s. 197-198.

58 Bkz. Müneccimbaşı III, s. 403.

Levent Şahverdi Arşivi

Manipülasyon işe yaramıştı: II. Bayezid şehre geldiğinde "anın gereklerine boyun eğerek" onu sadrazam yapmaktan başka seçeneği olmadığını gördü. Yanında getirdiği ilk adayına gelince, topraklarına geri dönmekten başka yapcak bir şeyi kalmamıştı. İlaveten yeni padişah, İshak Paşa'nın vaatlerini yerine getirmek ve hatta üstüne çıkmak için hiçbir masraftan kaçınmadı ve destek vermesini istediği tüm grupları lütuf yağmuruna tuttu. Kemalpaşazâde, şüphe çeken aşırılıklara dokundurarak, "karada ve denizde öyle bir akçe bolluğu vardı ki, balıkların üzerini kaplamıştı"[59] diye yazacak kadar ileri gitti

Görünüşe bakılırsa yeni efendi her şeye boyun eğmiş ama görüntüyü kurtarmıştı: "Padişah İstanbul'daki saraya yaklaştığında, yeniçeriler yol boyunca dizilip kusurları için af dilediler."[60] Ölçüyü kaçırdıkları kesin olmakla beraber acaba en çok nerede günah işlemişlerdi? Başkenti yağmalarken mi, tehditle zam talep ederken mi, yoksa padişaha sadrazam seçimini dayatırken mi?

Geçici de olsa bir efendi bulduklarında (Korkut'un sultanlığı on sekiz gün sürecekti) ve talepleri lafzen de olsa karşılandığında, kullar sakinleşmişti. Önceki yöneticilerin zaten korktuğu fetret dönemi isyanı bu kez gerçeğe dönüşmüştü. Ancak, bu isyan "saf bir kimyada" değildi. Yeniçeriler bir yandan kendi çıkarlarını tatmin etmeye çalışırken, diğer yandan da Bayezid ile Cem arasındaki taht rekabetine alenen müdahale etmişlerdi. Bayezid'in padişah olmasını istiyorlardı[61] ve Karamanî Mehmed Paşa'nın (kaynaklarda açıkça belirtilmese de) II. Mehmed'in ölümünü beceriksizce kendilerinden gizleyip onları başkentten uzak tutmaya çalışmasının sebebinin muhtemelen Cem'i kayırmak olduğundan şüpheleniyorlardı. "Çok yaşa Bayezid![62]" diye bağırarak başını bir mızrağın ucunda şehirde dolaştırdıkları iddia edilen bu sadrazama karşı duydukları yakıcı öfke bundandı. İshak Paşa'nın geçici padişah olarak Cem'in yine

59 Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 3.

60 Müneccimbaşı III, s. 403.

61 Bu konuyla ilgili destekleyici belgelere bakınız: Uzunçarşılı 1975, s. 476-478.

62 Bkz. Angiolello, s. 118; Testament, s. 27-28. Tursun Bey, *kapı tâ'ifesi*'nin bir an önce yeni bir padişah istediğinin altını çiziyor (160).

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da bulunan oğlu şehzade Oğuzhan'ın yerine Bayezid'in oğlunu seçmesinin nedeni Karamanî'nin aksine gerçekten de yeniçerilerin arzularını yerine getirmek istemesiydi.

Her halükârda bu olay, yeniçerilerin artık bir efendileri olmadığında neler yapabileceklerinin ibret verici bir göstergesi olarak akılda kaldı. Bunun etkisi, I. Selim 1520'de Çorlu yakınlarında öldüğünde, ileride Hadım Süleyman Paşa adıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamlarından biri olacak olan hadım Süleyman'ın davranışlarında görülebilir. O sırada sultanın özel hazinesinden (hazinedarbaşı) sorumluydu; ancak padişahın ölümünü duyunca "aklı başından gitti; yeniçerilerin haberi duyup hazineye el uzatmasından korktu". Bu yüzden durumu vezirlere aktarıncaya kadar içi rahat etmedi.[63] Kısa bir süre önce, Selim'in hastalığına dair ilk söylentilere cevaben, İstanbul'da kalan Venedikli tüccarlar Venedik'e mektup yazarak padişahın ölümünün başkentte yağmaya yol açacağından korktuklarını ifade etmişlerdi.[64]

Örneğin, imparatorluk elçisi Friedrich von Krekwitz'in maiyetinde yer alan Baron Wratislaw von Mitrowitz'in anlatısında bu süregelen endişelerin -biraz çarpıtılmış da olsa- bir yankısı bulunabilir. III. Murad'ın 1595'te ölümünün, halefinin gelişini beklerken sır gibi saklanması hakkında şunları yazmaktadır: "Aksi takdirde, askerler onun ölümünden haberdar olsalardı tüm şehri, Yahudi ve Hıristiyanları yağmalarlardı. Çünkü sultan öldüğünde askerlerin tüccarları yağmalamasına izin verilmesi onların âdetidir."[65]

Aynı zamanda, Mayıs 1481'de yaşanan ciddi hadiseler başka bir bilgi daha içeriyordu: iktidar boşluğu sadece her türlü aşırılığa yol açmakla kalmıyor, aynı zamanda taleplerde bulunmak için de ayrıcalıklı bir fırsat oluşturuyordu. İsyan sadece öfkenin özgürce dışa vurulması değil, aynı zamanda bir güç gösterisiydi. Askerlerin yeni efendiyi beklediğine şüphe yoktu ama efendi öylece eli boş gelmekle yetinemezdi: yeni kullarının itaatine bir tür karşı hediye, yani

63 Sadeddin II, s. 395-396.

64 Sanudo XXIX, kol. 323.

65 Wratislaw von Mitrowitz, s. 166 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

meşhur "cülus bahşişi" ve doğal olarak onunla birlikte gelen ulufe artışlarıyla karşılık vermek zorundaydı. Şiddet parantezi, ancak anlaşmanın ayrılmaz bir parçası olan bu şartla kapatılabilirdi. Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunda şiddet döneminden kaçınılabilmiştir; Lütfi Paşa'nın bunu rahatlama ve hayranlıkla karşıladığını görüyoruz: yeni padişah gelir gelmez bahşiş dağıtmıştı. Hatta talep edilen 5.000 akçe yerine yeniçeri başına 3.000 akçeyi kabul ettirmeyi bile başarmıştı. Ayrıca tımarlara da zam yaptı.[66]

Buna karşılık oğlu II. Selim'in hatası, 1566'da tahta çıktığında, bu şekilde yerleşmiş olan oyunun kurallarından habersizmiş gibi davranmak olmuştu. İktidara özel koşullar altında gelmişti, çünkü babası Kanuni Sultan Süleyman Zigetvar'da seferde ölmüştü ve askerden arındırılmış bir başkentte tahta çıkmak için Kütahya'dan İstanbul'a gittiğinde ordu çok uzaklarda, ta Macaristan'daydı. Böylece şehir olağan yağma risklerinden fiilen kurtulmuştu ve yeni padişah bu nedenle kendisini genellikle bu risklerin savuşturulmasını sağlayan lütûflardan muaf sayabilirdi. Bu onun hoşuna gitmedi. Tahta çıkma merasiminin ardından, Macaristan'dan dönüş yolundaki ordusuna katılmak üzere son sürat yola koyuldu. Orduyla Belgrad'da karşılaştı. Öncesinde, merhum sultanın sadrazamı Sokollu Mehmed Paşa ona tavsiyelerini göndermişti: "Yeniçerilerin yeni padişaha biat etmeleri köklü bir gelenektir" diye hatırlattıktan sonra, olabildiğince açık bir şekilde, "kul taifesi sizin yüce ağzınızdan bahşiş ve zam sözlerini duymalıdır"[67] diye eklemişti. Sadrazama düşman olan yakın danışmanlarının etkisi altında kalan Selim bu tavsiyeleri dinlemedi. Askerlerin önüne çıktığında, babasına hürmeten cenaze namazını kılmakla yetindi.[68] Hayal kırıklığına uğrayan yeniçeriler hemen homurdanmaya başladılar: "Bahşiş ve zam konusunda sessizliğini koruyarak geleneklerimize ve eski kurallarımıza saygı göstermedi"[69]. Gerilim o kadar arttı ki, Sadrazam Süleyman'ın cenazesini vakit

66 Sanudo XXIX, kol. 357 et 359.
67 Selânikî I, s. 48.
68 Selânikî I, s. 50.
69 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

kaybetmeden İstanbul'a göndermeye karar verdi. Muhtemelen isyancıların bir şekilde ona saygısızlık edeceğinden korkuyordu. Kısa sürede aklı başına gelen Selim, Belgrad'da ilk ödemeyi, ardından da İstanbul'a dönüşünde ikinci ödemeyi yaparak kullarının taleplerini nihayet karşılamak zorunda kaldı -sarayına girmesine izin vermeleri için gerekli bir koşuldu bu. Osmanlı'da verasete dair bu can alıcı bölüme daha sonra daha ayrıntılı olarak tekrar döneceğiz.

Uyarı fazlasıyla etkili olmuştu: İlgili kişinin yaptığı bir muhakeme hatası yüzünden, Süleyman'ın cülusunda olduğu gibi sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi gereken bir taht devri, devleti uçurumun eşiğine getirmişti. Dava çözüme kavuşmuştu: cülus bahşişi bundan böyle yerleşik bir uygulama haline gelecekti.

Sonraki taht devirlerinde, her ne kadar hâlâ kulların olası bir isyan riskinden söz edilse de, alınan tedbirlerin aslında başka potansiyel bela unsurlarına, yani reayaya, daha doğrusu başkentin "tehlikeli sınıflarına" yönelik olması dikkat çekicidir. Naima, 1595'te III. Murad'ın ölümü üzerine kaymakam Ferhâd Paşa'nın "birkaç mahkûmu hapisten çıkardığını ve alt sınıfları korkutmak için onları idam ettirip cesetlerini alenen teşhir ettiğini" bildirir. Ferhâd Paşa, aksine yeniçerilere güvendiğinden İstanbul emniyetini onların sorumluluğuna vermişti: "Kullar devriye gezip kendilerini düzen ve güvenliği korumaya adadılar."[70]

Benzer şekilde, I. Ahmed'in Aralık 1603 sonunda babası III. Mehmed'in vefatını bildirmek ve aynı zamanda kendisinin cülusunu duyurmak için kaymakam Kâsım Paşa'ya hitaben yazdığı birkaç satır, şu içten sözlerle sona erer: "Şehri muhkem zapteyleyesin; bir fesat olursa senin başını keserim."[71]

Aslında bu hususta gelişmeler, hiçbir şekilde yeniçerilerin uslandığı, efendilerine karşı tüm kibir ve hırçınlıklarını kaybettikleri anlamına gelmiyordu. Daha sonra geniş ölçüde üzerince duracağımız sonuç aslında bunun tam tersiydi: Güçlerinden yeterince emin hâle geldiklerinden ve tüm kartları ellerinde tuttuklarına artık

70 Naima I, s. 107 (Hasanbeyzâde'ye dayanarak, 475).
71 Naima I, s. 374 (Hasanbeyzâde'ye dayanarak, 556).

Levent Şahverdi Arşivi

şüpheleri kalmadığından, bundan böyle taleplerini dile getirmeye cesaret etmeden önce bir güç boşluğunun ortaya çıkmasını beklemelerine gerek duymuyorlardı. Hatta aksine, yeni eylem biçimlerinde, kendi iradelerini dayatmaya yarayacak krizi kendilerinin başlatmaktan da çekinmediklerini göreceğiz.

ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Yukarıdaki anlatılarda birçok kez, hâlâ bunu yapabilecek güçleri varken padişahların ve padişah ızdırap içindeyken yahut son nefesini verdikten sonra dizginleri ister istemez ele alan yakınlarının, verasetin belirsizlikleri ve tehlikeleri karşısında hareketsiz kalmadıklarını belirtme fırsatımız oldu. Aynı zamanda, aktardığımız iyi kötü çarpıcı hadiseler, üstlenilen görevin güçlüğünü ve nihayetinde krizleri önleme ya da hafifletme çabalarının sınırlı başarısını kanıtlamaktadır. Şimdi bu amaçla kullanılan usul yelpazesine daha yakından bakalım.

Hazırlık

Geçerli bir veraset kuralının yokluğunda, ilk Osmanlılar, doğum sırası hakkının tanınmasından önceki ilk Capet krallarının örneğini izleyerek, henüz hayattayken bir halef belirlemeye özen gösterdiler. Bu uygulamanın daha önceki Türk ve Moğol devletlerinde birçok emsali vardı. Bu kural hiçbir zaman mutlakiyet kazanmasa da, en büyük oğlun seçilmesi yönünde güçlü bir eğilim mevcuttu. Kaldı ki, yukarıda belirtilen ilkeler uyarınca, selefin seçimi yalnızca gösterge niteliğindeydi: hükümdar öldüğünde, ilgili taraflar buna uyar ya da uymazdı.

İlk Osmanlılar arasında, gözde oğullara tanınan öncelik, bazı Türk-Moğol göçebeleri arasında yürürlükte olan uygulamalara mutabık olarak, sancakların dağıtılması yoluyla ifade ediliyordu: oğullardan birine, genellikle ama zorunlu olmayan bir şekilde en büyüğe (kaynaklar, bahsettikleri şehzadelerin doğum sırası hususunda her zaman uyumlu veya açık değildir), babası tarafından, devletin sınırları içinde, en önemli yayılma cephesine karşılık gelen bölge emanet

Levent Şahverdi Arşivi

ediliyordu. Sonuç olarak, bu sınırı ilerletmesi için kendisine kuvvetli askeri kaynaklar ve büyük ölçüde özerklik sağlanıyordu.[72] Osman, yerine geçen oğlu Orhan'a karşı da bu şekilde davranmış olabilir. Gerçekten de kaynaklar, hayatının sonlarına doğru yaşlanmış ve acı çekmekte olan Bey'in, bazı vakayinâmelerde en büyük olarak geçse de hepsinde öyle olmayan bu oğula (varlıkları kanıtlanmış diğerlerine tercihen) kendini teslim ettiğini göstermektedir. Babası tarafından bu oğula bırakılan kesin sorumluluklar konusunda da anlaşmazlık vardır: bazı yazarlara göre ordunun komutasını ona vermiştir[73]; diğerlerine göre kayıtsız şartsız onun lehine tahttan feragat etmiştir[74]; ötekilere göre ise birbiri ardına işler yapmıştır.[75] Her halükârda hepsi Orhan'ı Bursa fatihi olarak kabul eder ve Osman'ın bu fetih sırasında, ya zaten hasta olduğu için oğluna eşlik ettiği söylenen Bursa'da ya da hanedanın ilk merkezi olan Söğüt'te öldüğünü belirtir. Bu tutarsızlıklar, hanedana ismini veren kurucuyu ne pahasına olursa olsun devletin ilk başkentinin fethiyle ilişkilendirmek isteyen bir tarihsel geleneğin yerleşmesi için gerekli deneme yanılma yönteminin bir yansımasından başka bir şey olamaz (ilaveten bazı yazarlar bu başkentte Osman'ın bir mezarının bulunmasını da böyle açıklamak istemektedirler); tüm bunlar inatçı gerçeklere rağmen ileri sürülmüştür: Bursa 1326'da fethedilmiş, Osman ise 1324'ten önce ölmüştür. Gelgelelim tüm kaynaklarımız Osman'ın gerçekten de Orhan'ı seçtiği konusunda hemfikirdir. Babalarının ölümünün ertesi günü Orhan ile kardeşlerinden Alâeddin arasında her şeye rağmen gerçekleşen "açıklama"yı daha sonra incelerken göreceğimiz gibi, Alâeddin'in bu gerçeğe itiraz etmemiştir: "Haydi kardeşim," diye kolayca kabullendi, "babamızın duaları ve lütufları sana yönelikti, ne de olsa sağlığında orduyu sana teslim etmişti."[76]

72 İnalcık 1980, s. 76, "fethedilen toprakların bey ailesi üyeleri arasında paylaştırılması ve en büyük oğlun bağımsız hareket için uç bölgesini alması"ndan bahsediyor ve bu uygulamayı çağdaş Türk-Moğol nüfusları üzerine yapılan antropolojik çalışmaların sonuçlarıyla ilişkilendiriyor (Kraders, Irons). Ayrıca bkz. İnalcık 1993, s. 54.

73 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 36; Neşrî I, s. 148.

74 Bkz. Oruç, s. 14; Giese I, s. 13.

75 Bkz. Kemalpaşazâde I, s. 193. Bu yazar farklı versiyonları listeliyor, s. 190-196.

76 Âşıkpaşazâde, s. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

Halil İnalcık tarafından tanımlanan Türk-Moğol modelinin bir sonraki saltanatta, altmışlı yaşlarındaki Orhan ile en büyük oğlu Süleyman Paşa arasındaki ilişkide uygulanması daha nettir (ve tarihsel olarak zaten daha iyi yerleşmiştir): Babası ona devletin bölgesel yönetiminde başka görevler de emanet ettikten sonra, 1347 ve 1349'da iki kez, müttefiki (ve kayınpederi) *basileus* İoannis Kantakuzenos'un (Cantacuzene) (Orhan, 1346'da *basileus*'un kızı Theodora ile evlenmişti) Sırp ve Bulgar muhalifleriyle savaşması için Boğazlar üzerinden Trakya'ya yolladı. Onu 1352'de, bu kez İmparator V. İoannis Paleologos ile Kantakuzenos'un oğlu Matheos (Orhan'ın kayınbiraderi) arasındaki anlaşmanın bir parçası olarak aynı yere geri gönderdi. Süleyman Paşa bu vesileyle Avrupa'daki Osmanlı varlığının temellerini atmış, önce Gelibolu Kıstağı'nda artık var olmayan Çimpe'yi, ardından da şehir surlarını sarsan bir deprem sayesinde 1354'te Gelibolu'yu ele geçirmiştir. Süleyman'ın, zamanı geldiğinde babasının yerini alacağı aşikârdı, ancak aktarılanlara göre 1357'de atından düşerek vaktinden önce öldü. Teselli bulamaz bir halde tasvir edilen Orhan (üç yıl sonra ölecekti), umutlarını başka bir oğluna, çok daha genç olan Murad'a bağlamak zorunda kaldı ve o da Rumeli beylerbeyi ve dolayısıyla veliaht oldu. Ne var ki bu durum, Murad'ın babasının ölümü üzerine I. Murad adıyla bey olduktan sonra, isyan ettikleri için öldürttüğü iki küçük kardeşi İbrahim ve Halil'in hak iddialarıyla karşı karşıya gelmesini engellemedi.[77]

Bu bağlamda, veliaht sadece fiili olarak ayırt edilmekle ve gelecekteki bey rolüyle ilgili eğitilebilecek bir konuma yerleştirilmekle kalmıyor, aynı zamanda belirli bir unvan tarafından teyit edilmiş gibi görünen bir nevi kurumsal bir konuma da sahip oluyordu: *paşa* unvanı. Çok geçmeden vezirlere ve idari-askeri hiyerarşinin en tepesindeki üyelere verildiği için Osmanlı terminolojisinde büyük bir ehemmiyete sahip olacak olan bu unvan, başlangıçta belirlenmiş haleflere ayrılmış görünüyor.[78] Aynı zamanda, bu uç lideri, her

77 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 132; İnalcık 1993, s. 58.

78 Melikoff, 1954 *içinde* Aydınlı Umur Paşa vakası ve d'Ohsson'un bu alıntısı (VII, s.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman iktidarın yalnızca kendisine ait olduğunu vurgulamaya fazlasıyla önem veren beyin üzerinde gölge düşürebilecek kadar güçlü bir kişilikti. Bu nedenle I. Murad, Rumeli'yi büyük oğluna değil, sadık hizmetkâra Lala Şahin'e emanet ederek önceki uygulamaya son verdi (aslında, daha sonra bahsedeceğimiz oğlu Savcı'nın isyanı vesilesiyle Rumeli güçlerinin otoritesine karşı oluşturabileceği tehlikeyi ölçme fırsatı bulacaktı).

Bütün bunlara rağmen, I. Murad ve halefleri eski Türk-Moğol uygulaması olan, şehzâdelere sancak yönetimleri verme uygulamasından vazgeçmediler (kardeşler ve amcalar bundan böyle kardeş katliyle ortadan kaldırılacaktı). Böylece şehzadeler, çocukluktan daha yeni çıkmışken, annelerinin refakatinde, yerel beyler olarak yönetecekleri taşra sancaklarına gönderilmeye devam edecek, bir meclis (divan) ve bir saray ile başkentin benzer kurumlarını daha küçük ölçekte taklit edeceklerdi. Sanatın hamileri olarak, taşra başkentlerini anıtlarla süslediler[79] ve sanatçıların ve âlimlerin yardımıyla, birçoğunun bütünüyle rol aldığı bir kültürel yaşamı beslediler. Babaları gibi, kararlarını kişisel tuğralarıyla imzalayarak kraliyet soyuna ait olduklarını ve bir gün hükümdar olmaya yatkınlıklarını gösterdiler. Gelecek kuşak mensuplarının sayıca fazlalaştığı II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde, daha az öneme sahip sancaklar da hüküm süren padişahın torunlarına verilirdi.[80]

Ancak bu sancaklar, babasının en güvendiği hizmetkârları arasından genç şehzadeye rehberlik etmek ve onu izlemek üzere seçilen bir akıl hocası olan lala tarafından temsil edilen merkezi otoritenin giderek daha keskinleşen kontrolüne tabi olduklarından, beyliğe benzerlikleri giderek azalıyordu.[81] Dahası, tüm bu sancaklar artık

96), çok muğlak olmasına rağmen dikkate değer: "İlk dört Osmanlı hükümdarının yönetimi altında, bu şehzadelerin en büyüğü [hüküm süren padişahın oğullarına] Paşa deniyordu."

79 Vilayetlere gönderilen şehzadeler hakkında bkz. Uzunçarşılı 1975, Kappert, Kunt çıkacak. Amma velakin kendi adlarına dindar miraslar bırakma kapasitelerini kaybedecekler (bkz. Peirce, s. 20).

80 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 119.

81 Lalaların bir listesini bulabiliriz. *SO* IV, s. 715.

Levent Şahverdi Arşivi

yalnızca şehzadelerin babaları için tehlikeli bir güç elde etme ihtimalinin Avrupa'dakinden daha düşük olduğu Anadolu'da yer alıyordu. I. Selim'in, babası II. Bayezid'i tahttan indirmeden kısa bir süre önce, kendisine Tuna'daki Semendire sancağını vermeye zorlayarak bir istisna yarattığını göreceğiz. Anadolu'daki şehzade sancakları, vakti zamanında Osmanlılar tarafından ilhak edilmiş, başkentleri sancak merkezi ve şehzade ikametgâhına dönüşmüş eski bağımsız beyliklerdi: Başlangıçta Balıkesir, Kütahya, Manisa, Isparta, Antalya, Konya, Aydın, Amasya, Sivas, Kastamonu, Bolu, Çankırı, Trabzon ve hatta Kırım'daki Kefe gibi şehirleri içeren bu ikametgâhlar, fiili olarak Süleyman döneminden itibaren Amasya, Manisa, Kütahya ve Konya ile sınırlandırıldı.[82] Adaylar babalarının ölüm haberini İstanbul'dan az ya da çok uzak olan bu çeşitli yerlerde (Kütahya ve Manisa en yakın olanlarıydı) alır; tahta çıkmak için mümkün olduğunca çabuk başkente ulaşmaya çalışırlardı.

Padişahlar bir süre daha kendi haleflerini belirleyerek süreci kontrol etmeye çalıştılar. Gel gör ki, halef artık en başta kendisine aitmiş gibi görünen yarı-kurumsal veliaht statüsüne sahip değildi: Sadece ölüm döşeğindeyken son arzularını "devletin temel direklerine"[83] ileten bir baba tarafından son nefesinde tayin edilirdi. Sultanın aslında yaptığı, her zaman en büyüğü seçerek beklenen çözümü teyit etmek olurdu (çok eşlilik çocuklar arasında büyük yaş farklarına izin verdiğinden, yalnızca en büyüğün bir yetişkin olduğu ve yönetimi hemen ele alabileceği durumlarda daha da doğal olan bir çözüm). I. Murad, Kosova savaş meydanında öldüğünde, doğrusu az sayıda olan ve olayların devamından etkilenmiş olması muhtemel kaynaklara göre, Bayezid'i tercih ettiğini ifade etmiştir.[84]

82 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 123.

83 Devlet erkânı sözü yazarlar tarafından Fransızcaya devletin temel direkleri, devletin sütunları anlamlarına gelen *piliers de l'état* ifadesiyle aktarılmıştır. Terimin aslı kitabın ilerleyen bölümlerinde açıklanmaktadır. Biz de yazarların çevirisine sadık kalmak amacıyla çeşitli yerlerde Fransızca ifadenin Türkçe çevirisini kullandık. (ç.n.)

84 Bkz. Enverî, s. 87 ve Ibn Hacer, *Anbâ ül-Ghumr*, s. 350 (İnalcık tarafından alıntılanmıştır 1993, s. 53).

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara felâketinden sonra Timurlenk'e esir düşen I. Bayezid, herhangi bir arzusunu dile getirememişti; ancak Osmanlı ileri gelenlerinin çoğunun gözünde, Edirne'ye yerleşmiş olan büyük oğlu Süleyman'ın doğal halef olarak göründüğüne işaret etmiştik. Amma velakin bu, kardeşlerinin hırsını engelleyemedi.

Nihayetinde zaferle çıktığı uzun iç savaştan ders alan I. Mehmed, kendisine usulüne uygun, bolca şahidi bulunan bir vasiyetnâme hazırlattı. Edirne'de hastalanıp yatağa düştükten sonra, "Bu yataktan kalkamayacağım bellidir,"[85] tespitinde bulundu ve halefi olarak oğlu Murad'ı tayin ederek alelacele Amasya'daki sancağından çağırttı. Bazı yazarlar Murad'ın en büyük oğul olduğunun altını çizerler.[86] I. Mehmed ayrıca yedi ve sekiz yaşlarındaki en küçük iki oğlunun *basileus* II. Manuil'e gönderilerek güvende tutulmasını istedi.[87] Bu dindarca önlemler Mustafa Çelebi'nin II. Murad'a karşı isyanını önlemeye yetmedi, tıpkı Mustafa Çelebi'nin en küçük kardeşlerine hazırladığı hazin kader gibi: Mustafa Çelebi bu rehineleri Bizanslılara vermeyi reddetti ve Bizanslılardan öğrendiği bir yöntemle çocukları saltanata uygunsuz hale getirmek amacıyla gözlerini kör etti.[88]

II. Murad da, 1451'de ölüm döşeğindeyken oğlu II. Mehmed'i halefi olarak belirledi. Bu kez de tercihi aşikârdı, çünkü o sırada on dokuz yaşında olan Mehmed'in sadece bir yaşında bir erkek kardeşi vardı (diğer dört erkek kardeş daha önce ölmüştü, bunlardan ikisi, Mehmed'den daha büyük olan Ahmed ve Alâeddin Ali, gizemli koşullarda ölmüşlerdi)[89]. Neşrî aynı zamanda, yukarıda önceden alıntıladığımız mutlak bir ifadeyle, bu mantıksal çıkarımın sadece görünüşte olduğunu ve Allah'ın Mehmed'i saltanat için tayin ettiğini önemle vurgular.[90]

85 Âşıkpaşazâde, s. 94.

86 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 94; Neşrî II, s. 551; Şükrüllah, s. 61; Dukas, s. 127. Oruç'ta kesinlik yok (s. 45) ve Giese'nin şu formülasyonu içeren anonim geleneği (I, s. 56): "Sultan Mehmed'in dört oğlu ve yedi kızı vardı, fakat tahtı Sultan Murad'a miras bıraktı."

87 Bkz. Dukas, s. 129.

88 Bkz. İnalcık 1993, s. 59.

89 Bkz. Babinger 1954, s. 24 ve 36.

90 Neşrî II, s. 682.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca, bu varisin istisnai bir durumu vardı: II. Mehmed zaten Aralık 1444'ten Eylül 1446'ya kadar padişahlık yapmıştı. Üstelik, şüphesiz tam da bu dönem kötü geçtiği ve aynı sıkıntıların tekrarlanmasını önlemek için, ölüm döşeğindeki II. Murad son arzularına alışılmadık bir madde ekledi (doğrusu saltanatın II. Mehmed'in kaderi olduğuna pek uymayan bir madde): sadrazam Çandarlı Halil Paşa'yı halefinin yanına "gözetmen" (nazır) verdi.[91] II. Mehmed, İstanbul'un ele geçirilmesinden bir gün sonra kendi hedeflerine karşı çıkan bu akıl hocasından kurtulacaktı.

Seleflerinin aksine, Fatih öldüğünde veliahtlık meselesini halletmemişti. Geride bıraktığı, sırasıyla otuz üç ve yirmi iki yaşlarındaki Bayezid ve Cem gibi hemen birbirlerine rakip olacak iki oğul arasındaki tercihini sonuna kadar belirsiz bırakmış gibi görünüyor. Niyetlerinin belirsizliği ya da en azından bunları açıkça ifade etmekteki isteksizliği, kaynaklardaki tutarsızlıklardan anlaşılabilir.

Kaynakların çoğu büyük oğul olan Bayezid'i babasının doğal halefi olarak sunar: Nitekim Neşrî onu *halifesi* olarak belirtir.[92] Diğerleri ise -ki bu çelişkili bir durum değildir- iki adamın arasının kötü olduğuna işaret etmektedir.[93] Bazıları Bayezid'in babasını zehirletme komplosuna karıştığından şüphelenecek kadar ileri gider. Benzer şekilde, II. Mehmed'in, âdeti olduğu üzere[94] hedefini gizli tuttuğu son seferinin aslında o sırada Amasya'da idaresini kurmuş olan Bayezid'e yönelik olduğu varsayılır. Bazıları yaşlı sultanın gözdesinin aslında küçük oğlu Cem olduğuna inanıyordu. Genel olarak iyi bilgilendirilmiş Cantacasin'in kaleminden şunları okuruz:

91 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 140; Neşrî II, s. 681: "Vasiyetinde oğlu Sultan Mehmed'i veliaht yapmış ve Halil Paşa'yı ona nazır olarak vermişti."

92 Bkz. Neşrî, ed. Taeschner, s. 309/263, ayrıca Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 1 ve *Testament*, s. 25.

93 Bkz. Angiollello, s. 164; Cantacassin, s. 43.

94 Bkz. Solakzade, s. 266: "Bu şah [...] her sefere çıktığında, sırrını dünya insanlarından sakladı ve varış noktası olarak belirlediği yere varmadan bunu açıklamadı." 1565-1566 kışına yönelik hazırlıklarının hedefini ancak geç saatlerde açıklayan Kanuni Sultan Süleyman da aynı taktiği uygulamıştır: hedef Macaristan'dır; bkz. Hammer V, s. 66.

Levent Şahverdi Arşivi

> Bazıları, babası Sultan Mehmed'in, en büyük olmasına rağmen çok sayıda çocuğu olduğu için bu kişinin [Bayezid] tahtına geçmesini istemediğini söyler. Ancak bir diğer çocuğu olan Gem Sultan'ın imparator olmasını istemişti çünkü onun diğeri kadar çok çocuğu yoktu ve bu Bayezid'den daha cesur ve savaş adamıydı.[95]

Ne var ki, böylesine ani bir ölümün onu gafil avlamış olabileceği gerçeği bir yana, Tursun Bey'in içten ifadelerine göre[96], "böylesine mükemmel bir hırçınlık ve zalim irade, böylesine gelişmiş bir güç ve hükümdarlık ruhu" diye karakterize edilen II. Mehmed gibi bir adamın, prensip olarak, yerine geçmesi muhtemel herhangi bir adama pek sıcak bakmamış ve onu mümkün olduğunca uzun süre bekletmek istemiş olabileceği ihtimalini göz ardı edemeyiz. Dahası, her iki varisinden de *apriori* kuşkulandığı gerçeği, her ikisinin de birer oğlunu İstanbul'da yanında rehine olarak tutarak aldığı önlemle oldukça iyi bir şekilde kanıtlanmaktadır: Bayezid'in oğlu Korkut ve Cem'in oğlu Oğuzhan, sonraki olaylarda -gördüğümüz gibi- rol oynayacak iki genç şehzade (II. Bayezid aynısını Alemşah'ın oğlu olan torunu Osman'la yapacaktı). Bu bakımdan, Tursun Bey'in sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'ya, can çekişen II. Mehmed'e hitaben söylettiği, devletin en kutsal ilkelerini ayaklar altına alan şaşırtıcı sözler, şüphesiz ölmekte olan adamı teselli etmek, "sıkıntısını ve kızgınlığını yatıştırmak ve ortadan kaldırmak" amacını taşıyordu, ancak vezirin bunu, yaşlı efendisinin en derin hasretlerini delip geçen eşsiz bir içgörüyle yaptığını düşünebiliriz: Aslında onun önünde sallandırdığı şey neydi? "Allah'ın izniyle Mısır'ın [fethetmek üzere sefere çıkması gereken ülkenin] sultanı olacaksınız. Bu krallığı seçecek ve Rum ülkesini [yani Anadolu ve Rumeli'yi] şehzade oğullarınıza bırakmaya tenezzül ederek orada kalacaksınız."[97] Başka bir yerde, saltanatların en itibarlısında hüküm sürmeye devam etmekle kalmayacak, oğullarını miras karmaşasını çözmek için kendi başlarının

95 Cantacasin, s. 43-44.
96 Tursun, 159.
97 Tursun, 158.

Levent Şahverdi Arşivi

çaresine bakmak zorunda bırakacaktı, ama asla gerçek anlamda yeri doldurulamayacaktı: "Padişahın refah taşıyan yüzünden ayrıldıklarından, miras aldığınız ülkenin eski tanıdıkları olan fakirleri pişmanlık duyacaklar."

Her halükârda, padişahın muğlaklığı hiziplerin entrikalarına alan tanımıştı: Bayezid yeniçerilerin ve din adamlarının gözdesiydi ve bilhassa damatları aracılığıyla değerli bir hafiye ağından yararlanıyordu; ancak yukarıda Cem'in sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın tercihi olduğunu görmüştük.[98] Bu koşullarda İstanbul'a ilk ulaşan (biri Amasya'da, diğeri Konya'daydı) kazanacaktı. Angiolello'nun yazdığı gibi, "bütün mesele Konstantinopolis'e kimin önce ulaşacağıydı. Saraydaki insanların çoğu onu kolayca tanıyabilirdi [...]. Hazineyi kim ele geçirirse her şey kendi lehine düzenleyecekti"[99]. Bilginin hızı önemli bir faktör haline geliyordu ve her iki taraf da bu hedef doğrultusunda çalışıyordu. Sadrazam, tercihlerine rağmen, her iki adaya da II. Mehmed'in vefatını bildirmeye özen gösterdi, ancak Cem'e gönderilmek istenen mesaj Bayezid'in damadı Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa tarafından ele geçirildi. Bu dolap şüphesiz nihai sonuçta rol oynadı.

Ne olursa olsun, padişahın son eyleminin halefini belirlemek olduğu evre II. Mehmed ile sona ermişti. Bu padişahın tahtının devrinden alınacak bir ders daha vardı: yaş ve kişisel durum adaylar arasında çok büyük bir eşitsizlik yaratmadığında, kısacası ortada gerçek bir rekabet olduğunda, doğum hakkı artık belirleyici değildi ve ölüm döşeğindeki padişahın son arzusu -açıkça belirttiği varsayılırsa- ancak ilahi bir dilek olabilirdi. Önceki hükümdarlıklar döneminde adaylardan biri, *apriori* diğerlerinden daha meşru olmadığı hâlde yine de onlara açıkça üstün geldiği takdirde, ölmekte olan babası daha sonra yalanlanma korkusu olmadan bu kanıtı kabul edebilir ve gerçekte en güçlü olanın hakkının tanınmasından başka bir şey olmayan bir doğum sırası hakkı öne sürebilirdi.

98 Uzunçarşılı 1945, s. 129, bilinçli bir şekilde, II. Mehmed'in bu vezirin yetkisi altında hazırlanan kânunnâmesinde verilen şehzade unvanı örneğinin Bâyezîd'le değil Cem'le ilgili olduğunu belirtmektedir.

99 Angiolello, s. 164.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir sonraki taht devri olan II. Bayezid'inki bu göreceliliği daha da açık bir şekilde ortaya koyar: saltanatının sonunda, hepsi de olgunluk çağında olan üç oğlu vardı. Korkut en büyükleriydi ve dahası, babasının tahta çıkmasından önce birkaç günlüğüne İstanbul'da babasının geçici vekil-sultanı olarak hareket ederek çok kısa da olsa zaten hüküm sürmüştü. Bununla birlikte, gözde değildi: entelektüel niteliklere sahip olduğu kabul edilse de, liderlik erdemlerine sahip olmadığı düşünülüyordu. Bununla birlikte, bu kusurun ciddiyeti, kusurun kendisinden ziyade, her ikisi de tam olarak Korkut'ta eksik olan özelliklerle donatılmış iki erkek kardeşi olduğu gerçeğinde yatıyordu. İkinci oğul Ahmed, babasının tercihi gibi görünse de en küçük Selim daha becerikli ve savaşçı olduğundan yeniçerilerin gözdesiydi. O kadar başarılıydı ki, babasını tercihlerini ortaya koyma imkânından mahrum bıraktı: liderliği ele alarak onu tahttan çekilmeye ve kendisini halefi olarak tanımaya zorladı.

Mamafih, bir padişah varislerinden birinin lehine açıkça beyanda bulunmayı reddetse bile, rakipler arasında az çok net ve her zaman revizyona tabi bir hiyerarşi kurarak hislerini duyurmanın ve rekabete müdahale etmenin -daha dolaylı ve kısmen belirsizliğini koruyan- başka yollarını elinde tutar.

Padişah (kendi inisiyatifiyle hareket ederek ya da her zaman olabileceği gibi çevresinin baskısına boyun eğerek) sancakların tahsisi ve zaman içinde bunlarda yapabileceği değişiklikler yoluyla, kendisine lütûf bahşedildiğini veya gözden düştüğünü her bir oğluna sembolik ve uygunsa uygulamalı olarak (bir şehzadeyi başkente yaklaştırarak, babası onun yerine geçme şansını pratik olarak artırır) bildirmiştir. Muhtemelen çok eski zamanlardan beri sancakların tahsisine, kısmen gözümüzden kaçan bu tür hesaplamalar eşlik etmiştir. Fakat az önce bahsedilen II. Bayezid'in oğullarına dönecek olursak, babaları Ahmed'i Amasya'ya, Korkut'u Antalya'ya ve Selim'i Trabzon'a, yani çok uzaklara yerleştirerek niyetini oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir.

Bununla birlikte, Anadolu'daki şehzade sancaklarından hiçbirinin o dönemde hâlâ iktidarın zorunlu bekleme odası rolünü

Levent Şahverdi Arşivi

oynamadığını belirtmek gerekir: I. Bayezid Kütahya'dan; I. Mehmed, II. Murad ve II. Bayezid Amasya'dan (İstanbul'a oldukça uzak olsa da itibarlı bir sancak olduğu açıktır); I. Selim Trabzon'dan; II. Mehmed ve Süleyman Manisa'dan gelmişti.

1541'den beri Amasya'da yaşayan ve doğal veliaht olarak görülen Kanuni Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu Mustafa, 1553'te Hürrem Sultan ve sadrazam Rüstem Paşa'nın kışkırtmasıyla ortadan kaldırılınca, gözde hâline gelen şehzade Bayezid Konya'dan Kütahya'ya taşındı ve böylece başkente oldukça yaklaştı. Ne var ki 1558'de anneleri Hürrem'in ölümünden sonra, birkaç tedbirsiz hareketinin ardından yavaş yavaş gözden düşen Bayezid ile kardeşi Selim arasında gerginlik baş gösterince babaları ortalığı yatıştırmaya çalıştı: Selim Manisa'dan Konya'ya (daha uzak bir yere), Bayezid de Kütahya'dan Amasya'ya (daha uzak olsa da yine de itibarlı bir yere) tayin edildi. Gel gör ki Bayezid, rakibiyle aynı muameleyi gördüğü kisvesi altında babasının onu bertaraf etmek istediğini anlayarak yeni görevini reddetti. Böylece, isyan etmiş oldu. O andan itibaren Süleyman açıkça Selim'i destekledi ve 29 Mayıs 1559'da Konya ovasında kardeşini yenmesine yardım etti. Yenilen Bayezid ailesiyle birlikte İran'a kaçtı ve orada öldürüldü. Tahtın tek adayı olarak kalan Selim, Kütahya sancağına taşındı ve 1566'da babasının ölümüne kadar burada yaşadı.

Müstakbel II. Selim'in çalkantılı kişisel deneyimlerini, birden fazla yönden yenilikçi olan bu padişahın uygulamaya koyacağı yeni çözümü elbette etkilemişti: sadece büyük oğlu şehzade Murad'a sancak tahsis edildi. İşin doğrusu Murad'ın tek yaptığı, dedesi Kanuni Sultan Süleyman'ın sağlığında Akşehir'den sonra gönderildiği Manisa'da kalmak oldu. Selim'in diğer oğulları (tahta geçtiği zamanki yaşlarını bilmiyoruz) babalarıyla birlikte sarayda kaldılar. Böylece veliaht mümkün olduğunca açık bir şekilde belirlenmiş oldu. Kardeşleri arasından sivrilerek, gelecekteki rolüne hazırlanabilecek bir konumdaydı; orduda ve devlette bağlantılar kurma fırsatına sahipti. Topkapı'nın münzevileri her halükârda büyük oğul için potansiyel rakipler olarak kalsalar bile, en azından babalarının sağlığında kardeşler arasında

Levent Şahverdi Arşivi

kavga imkânsız hale geldi. III. Murad da aynı şekilde hareket edecekti: 1583'te, tahta çıkışından dokuz yıl sonra, on yedi yaşına gelmiş ve sünnet olmuş büyük oğlu Mehmed'i artık veliaht sancağı olarak görülen Manisa'ya gönderdi. II. Selim'in medresesinde hocalık yapmış olan hocası Nevali Efendi ile eski sipahi ağası lala Ali Bey'in yanı sıra yaklaşık iki bin kişilik bir maiyet eşliğinde babasına veda eden şehzadenin yola çıkışı, üst düzey devlet erkânı ve ordu birliklerinin katıldığı görkemli bir törene vesile oldu. Öte yandan, kendisinden bir yaş küçük olan kardeşi Selim ve kendisinden çok daha küçük olan diğer kardeşleri saraydan hiç ayrılmadılar.[100]

Böylece yerleşmeye başlayan uygulama III. Mehmed tarafından kesintiye uğratıldı: iki selefinin yaptığı gibi büyük oğlunu Manisa'ya göndermedi. Bu çekimserlik, o dönemde Celâli isyanlarıyla boğuşan Anadolu'da hüküm süren güvensizlikle açıklanmıştır.[101] Ancak asıl neden, daima oğullarından biri tarafından yerinden edilmekten korkan III. Mehmed'in onları yanından tutmak istemesi olabilir. Nitekim 1597'de Selim ve 1603'te Mahmud olmak üzere iki oğlunu isyan ettikleri gerekçesiyle idam ettirmiştir. Bu padişahın zamansız bir ölüm nedeniyle sadece sekiz yıl saltanat sürdüğü de unutulmamalıdır. Manisa sancağının, muhtemel veliaht olan en büyük oğula tahsis edilmesi uygulaması yine de devam ettirildi, ancak tahttaki padişah için bir risk oluşturmayacak şekilde: Sarayda tutulan veliaht sancağa sadece ismen sahipti; sancağı orada bulunan bir temsilci onun adına yönetiyordu.[102] Bu nedenle, 1647 gibi geç bir tarihte, Sultan İbrahim'in oğlu Mehmed beş yaşındayken Manisa'ya sancakbeyi olarak atandı. Ne var ki ertesi yıl, tahttan çekilmek zorunda kalan babasının yerine kendisi padişah olduğunda, bu hayalet sancak idareleri tamamen ortadan kalktı.[103] Her halükârda, bu tarihte kadar veraset koşullarının ve veraset krizlerinin doğasının kökten değiştiğini göreceğiz.

100 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 127-128; Kunt çıkacak.

101 Bkz. Müneccimbaşı III, s. 617: "Celalî isyanının Anadolu topraklarında yarattığı karışıklıklar nedeniyle şehzade [bu durumda Ahmed] sancağa çıkmamıştı."

102 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 120.

103 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Bir önceki rejimde, 16. yüzyılın sonuna kadar, çoğu sultanın en büyük oğulları lehine karar vererek veraset konusundaki belirsizlikleri gidermeye çalıştığını gördük. Bununla birlikte, bu seçenek döneme bağlı olarak farklı biçimler almıştır: başlangıçta belirli koşullar tarafından dayatılan ve başka koşulların az ya da çok kalıcı olarak değiştirdiği gelenekler oluşturulmuştur. Sıralama şu şekilde özetlenebilir: uç bölgelerine yerleştirilen *paşayla* başlayıp, ölüm anında ilan edilen ve daha sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden geri çağrılan veliahda geçtik ve nihayet Manisa'ya gidip zamanını beklemek üzere Saray'dan ayrılan tek şehzade olan veliahtla son bulduk. Gelgelelim, taht devrini hazırlamaya yönelik bu çözümlerin hiçbiri tehlikeleri bertaraf etmek için tek başına yeterli değildi.

Benzetme ve gizleme

22 Aralık 1603'te -Sultan III. Mehmed'in saltanatı sırasında- divan üyeleri ve imparatorluğun diğer üst düzey yetkilileri, yani "devletin temel direkleri" ve "saltanatın ileri gelenleri", başkentte bulunmayan sadrazamın temsilcisi kaymakam Kâsım Paşa tarafından beklenmedik bir şekilde saraya çağrıldılar. Hiçbirinin kendilerini neyin beklediği hakkında en ufak bir fikri yoktu ve birçoğu o gün hayatlarının sürprizini yaşayacaktı. İkinci avluya girdiklerinde, hemen göze çarpan bir manzarayla karşılaştılar: Sultan'ın tahtı, sarayın iç kısmına, yani enderûna giriş sağlayan Saadet Kapısı'nın önüne dikilmişti. Vakanüvis, "Divan üyelerinden hiçbiri tahtın [enderûn dışına] çıkarılması ve yerleştirilmesi için bir neden bulamadı ve gizli anlamı bilmediklerinden Sultan Mehmed Han'ın çıkacağı sonucuna vardılar," diye yazar. Şeyhülislâm onlara katıldıktan sonra hepsi tahta doğru ilerler ve protokol sırasına göre tahtın önünde yerlerini alırlar. Sonra sarayın içinden, bekledikleri padişah değil -o zamanlar otuz yedi yaşındadır- on üç yaşında bir delikanlı, "saltanat alametini taşıyan siyahlara sarınmış bir şehzade, her iki tarafa selam vererek doğruca şanın yattığı tahta gitti ve kendini Allahü Teala'ya teslim ederek mükemmel bir ihtişam ve heybetle tahta çıkmaya tenezzül etti".[104]

104 Naima I, s. 374-375: bkz. Hasanbeyzâde, 556.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sahneyle birlikte her şey netleşir: Hasta olduğundan hiç şüphelenmedikleri III. Mehmed artık hayatta değildir ve yerine oğlu Ahmed geçmiştir. Aynı zamanda verasetin açılıp kapandığını da öğrenirler. Bir bakıma, asırlar boyunca nafile aranan Osmanlı'nın fetretsiz taht devri ideali bir kez olsun gerçekleşmişti; bu duruma gölge düşüren tek şey yeni padişahın henüz çok genç olmasıydı. Çok sayıda koşulun bir araya gelmesi bu neticeyi mümkün kılmıştı: şüphesiz, henüz genç olan bir sultanın canını alan hastalığın aniliği; kızlar ağasının, başmabeyinci aracılığıyla yeni sultandan gelen ve kaymakamı olanlardan haberdar eden mesajı iletmesindeki sağduyu (ilk başta duyduğuna inanmayan kaymakam, hadiseyi bizzat görmekte ısrar etmişti). Ne var ki belirleyici olan mekân birliğiydi: baba ve oğullar aynı kapalı alanda, sarayın içinde birlikte yaşıyorlardı. Padişah ile halefin uzun mesafelerle birbirinden ayrıldığı, ilkinin sarayında ya da daha kötüsü sefer yolunda öldüğü ve ikincisine haberin sancak idaresinin derinliklerine kadar ulaştıktan sonra verildiği ve ancak başkente ulaştığında tahta oturduğu sürece göre durum oldukça farklıydı. Bu gidiş gelişlerin sonucu olarak birkaç günden birkaç haftaya kadar sürebilen fetret dönemleri yaşanmıştı: I. Mehmed'den II. Murad'a iktidar devri kırk bir gün; Süleyman'dan II. Selim'e iktidar devri ise kırk sekiz gün sürdü.

O andan itibaren, sorumluların tüm çabaları, padişahın ölümünü ve halefinin çağrılmasını mümkün olan en kalın ve sağlam sır perdesiyle çevreleyerek, aradaki iktidar boşluğunu gizlemeye yöneliyordu. Umut edilen, sistematik olarak gizliliğe başvurarak, veraset krizini inkâr yoluyla kontrol altına almaktı. Müthiş bir saklambaç oyunu başlıyor, saray bir gölge tiyatrosuna dönüşüyordu.

Gizliliğin ilk kullanımı 1389'da I. Murad'ın ölümüne kadar uzanır, ancak yine de sadece kısa süreli ve sınırlı bir görünüm sergilemiştir: Padişah Kosova'daki savaş meydanında haince öldürüldükten sonra, geleneğe uygun olarak, ileri gelen beyler cenazenin üzerine mümkün olduğunca çabuk bir çadır kurdurdular, yerine oğlu Bayezid'i tahta çıkarmaya karar verdiler ve ardından ikinci oğlu Yakub'u çağırarak babasının ölümünü söylemeden onu da aynı çadırın altında idam

Levent Şahverdi Arşivi

ettirdiler. Yani ortada gerçekten de bir örtbas vardı, ama sadece hakkı gasp edilen şehzadenin şüphesini gidermek üzere tasarlanmıştı. Öte yandan, sorumlular askerlerin tepkisinden endişe duymuş gibi görünmemektedir.[105] Bununla birlikte Dukas, gizliliğin, düşmanlarının liderini kaybettiğini öğrendikleri takdirde yeniden cesaret kazanabilecek Sırplara yönelik olabileceğini da ekliyor.[106]

"Fetret devri"nin boğucu sıkıntılarından zaferle çıkmış I. Mehmed'in ölümü ve yerine tartışmalı bir şekilde II. Murad'ın geçmesiyle birlikte, gizlilik stratejisi tüm özel koşulları ve ereklilikleriyle birlikte otuz yıl kadar sonra ortaya çıktı. Bu strateji, ölüm döşeğindeyken vezirlerine, "Bu yataktan kalkmayacağım. Murad gelmeden ölürsem, ülke karışıklığa sürüklenir. Ölümümün duyulmaması için gerekli önlemleri alın,"[107] diyen tecrübeli padişah tarafından bizzat reçete edilmişti. O andan itibaren bu davranış, en azından 17. yüzyılın başına kadar, her saltanatın sonunda uygulanan mutlak bir kural haline geldi. Bu uzun ömürlülük şaşırtıcı gelebilir, zira tecrübeler defalarca göstermiştir ki sultanın ölümünü uzun süre gizli tutmaya çalışmak, bilhassa sefer sırasında gerçekleştiğinde imkânsız bir bahistir: Ordugâhın yakın çevresinde olağandışı her hareket şüpheli görünür ve bir ipucuna dönüşerek hemen söylentilere yol açabilirdi; ancak gizlilik uygulamasının ampirik bir yöntemden nasıl hızla bir ayine, başlangıçtaki ereklerinden bağımsız olarak belirli durumlarda zorunlu olarak uyulması gereken bir davranışa dönüştüğünü de göreceğiz.

Gizliliğin ilk şartı, ölümün tartışılmaz tek kanıtı olan cesedin gizlenmesiydi. Aşıkpaşazâde, II. Murad'ın ölümü hakkında şunları aktarır: "On üç gün boyunca paşalar cenazeyi sakladılar ve kimseye göstermediler."[108]

Aynı tutum, İstanbul fatihinin naaşının saklı bir yerde terk edilmesine, herkes tarafından unutulmasına ve en sıradan Müslümanın hakkı olan temel cenaze bakımından mahrum bırakılmasına yol açmıştır.[109]

105 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 63-64; Neşrî I, s. 305.
106 Bkz. Dukas, s. 61.
107 Âşıkpaşazâde, s. 94; Neşrî II, s. 551.
108 Âşıkpaşazâde, s. 140.
109 Bkz. Vatin ve Veinstein 1996-1, s. 200.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordugâhta ölüm gerçekleştiğinde, padişaha ilk olarak çadırında geçici (*emâneten*) bir cenaze töreni yapılırdı: I. Selim ilk olarak ölüm döşeğinin altına gömülmüştü.[110] Kitabımızın beşinci bölümünde ölen sultanın naaşına uygulanan az çok geleneksel muamelelere daha ayrıntılı olarak döneceğiz.

Kanuni Sultan Süleyman da seferde, ordusu Zigetvar Kalesi'ni kuşatırken öldü. Veraset krizi çok tehlikeli görünüyordu, çünkü ordu İstanbul'dan çok uzakta düşmanla karşı karşıyaydı ve halef Selim ise ordudan çok uzakta, Kütahya'daki sancağındaydı. Ordugâhta bulunan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, Hicri 974 yılının Safer ayının 21'i (7 Ağustos 1566) Pazar günü, güvendiği bir adamdan, padişahın gecenin yedinci ve sekizinci saatleri arasında çadırında öldüğünü bildiren gizli bir not aldı.[111] Bunun üzerine "Jüpiter gezegeninin etkisi altında"[112] Selim orduya katılana kadar sultanın ölümünü gizleme kararı aldı. Geleneğe uygun olan ve koşulların özellikle gerekli kıldığı bu mühim karar, aynı zamanda, aynı şartlar nedeniyle, çok cüretkâr bir kumarı temsil ediyordu. Görünüşe göre diğer vezirler, sonucu son derece belirsiz olan ölümcül bir tiyatronun aktörleri olmaktansa, kederlerini dışa vurmaya ve herkesin kendi selametini düşünmesini savunmaya daha meyilliydiler. Sokollu'nun en yakın yardımcıları onlara bu hususta Osmanlı teamüllerini hatırlatmak ve birbiri ardına akıllarını başlarına getirmek zorunda kalmıştı. Örneğin, kendisi de Sokollu'nun hizmetinde olan (ve hiç şüphesiz efendisinin tutarsız meslektaşları üzerindeki üstünlüğünü vurgulamaya meyilli olan) Selânikî'nin onlardan birine, sözlerini sakınmadan söylediği şey şuydu:

> [Mevcut padişahtan] önceki padişahlar da aynı duruma düştüklerinde vezirlerin [...] neler yaptıklarını aklınızdan çıkarmadınız mı? Padişahımız tahta çıktığı zaman kendisi nasıl davranmıştı? Vezir-i âzam hazretleri o zaman ne yaptılar? Eğer şu anda, Allah'a şükürler olsun ki, Padişahımızın daha iyi ve hâlâ

110 Bkz. Sadeddin II, s. 397.

111 Bkz. Ferîdûn, 42-43.

112 Mehmed b. Mehmed, s. 105.

Levent Şahverdi Arşivi

> hayatta olduğunu tüm halka duyurursanız, kimse size karşı çıkmaz; bunu saf gerçek olarak kabul ederler. O hâlde bize, kararsızlık ve tereddütlerinize son verip daha sağlam bir yürek gösterme iyilik ve lütfunda bulunun.[113]

Sokollu bu nedenle naaşı bir tabuta yerleştirip tahtın altına gömerek padişahın çadırında gizledi.[114]

I. Süleyman'ın oğlu II. Selim, sarayın içinde hayata veda ettiğinden daha az maceralı koşullarda ölmüştü. Naaşı, başhekim ve birkaç beyaz haremağası tarafından gizlice yıkandıktan sonra, dul eşi hâseki Nurbanu'nun ısrarı üzerine, halefi gelene kadar buzda bekletildi.[115]

Murad'ın durumunda, naaşını saklama gayreti öyle bir hal almıştı ki, cenaze bakımı ihmal edilmiş ve daha sonraya ertelenmişti.[116] En azından bir kefene sarılması umuluyordu, ancak bu amaçla kullanılabilecek bir bez parçası bulunmadığından ve sarayın dışından getirilerek dikkat çekilmesi gibi en ufak bir riskin alınması dahi söz konusu olmadığından, nihayetinde dindar bir Müslüman olan harem kethüdası Canfedâ'nın kendi kullanımı için hazırladığı kefene konuldu ve "ebedi cennetin yolunu tuttu."[117]

Yine de cenaze bakımı sağlandığında, yakınlar kederlerine teslim olduklarında, her şey büyük bir ihtiyatla yapılmalı ve sırra vakıf olanların oluşturduğu mümkün olan en dar çevreyle sınırlı kalmalıdır.

Vakanüvis Sadeddin, I. Selim'in yakınlarından olan babası Hasan Can'ın, Selim'in ordugâhında ölümü ve takip eden hummalı gece hakkında kendisine anlattıklarını titizlikle kaydeder. Tüm enerjisini, gürültülü ağıtları zaten padişahın durumunu merak eden ordunun büsbütün huzursuzlanmasına neden olacak hizmetkârları ve merhumun diğer yakınlarını susturmaya harcamıştı: "Maiyetin ve hizmetkârların ağlama ve ağıt yakma yönünde hareket ettiklerini ve yüksek sesle keder çığlıkları attıklarını tespit ettim," diye anlatıyor

113 Selânikî I, s. 37.
114 Bkz. Selânikî I, s. 39; Peçevi I, s. 442; Ferîdûn, 96.
115 Bkz. Selânikî I, s. 98.
116 Bkz. Müneccimbaşı III, s. 578.
117 Kâtip Çelebi I, s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

ve şöyle açıklıyor, "Sesli ağlaşmak, ölümün kesinleştiği anlamına geliyordu. Bu nedenle, 'Allah vere de, [bu çığlıklar] duyulup sırrın ortaya çıkmasına neden olmasın,' diye haykırarak bu ağlayışları sona erdirmeye cüret ettim." "Birkaçını susturmayı başardığımda," diye devam ediyor, "diğerleri başlıyor ve bir ağızdan ağıt yakıyorlardı. Bu tedbirsizlerin sessiz kalamayacaklarını görebiliyordum." Bilge Hasan Can bu taşkınlığı durdurmak için kurnaz bir haremağası olan Süleyman Ağa'nın (ileride Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı olacaktır) yardımına güvenmişti, ancak "aklı başından giden" haremağası o sırada yalnızca hazinedarbaşı olarak görevlerini yerine getirmekle ilgileniyordu zira bir asker istilası durumunda hazinenin vaziyeti tehlikeli bir hal alabilirdi: "Hazinenin muhafazası benim sorumluluğumdadır," diye açıklıyordu bu durumu, "herhangi bir zarara uğradığı takdirde, kınama ve cezayı çekecek olan benim." Hasan Can'ın yapabileceği tek şey, Süleyman Ağa tarafından olay yerine gelip gerekli tedbirleri almak üzere gelmeleri için acilen vezirlere gönderilen *kapıcılar kethüdasının* peşinden koşmaktı. Ona yetişince, bu haberciye, "işlerde tecrübesi olan ve incelikleri bilen biriyle" konuşur gibi hitap etti: "Ordunun kuşku içinde olduğu böyle bir zamanda, gece yarısı kapıcılar kethüdası sadrazama giderse ne gibi karışıklıklar çıkacağını biliyoruz. Bu kararın yanlış olduğu sağduyu sahibi insanların gözünden kaçmaz." Kethüda hak verdi, ama o sadece görevinin gerektirdiği gibi emirlere itaat ediyordu. Bununla birlikte, Hasan Can'dan kendisine "doğru kararı" göstermesini istedi: "Bu gece için," diye yanıtladı Hasan Can, "bilgece davranış Saadet Kapısı'nı korumak ve kollamak, dolayısıyla gizlilik ve sırdadır." Ertesi sabaha kadar hiçbir şey yapılmayacaktı: vezirler âdet olduğu gibi divanlarını toplayacak ve gerekli tüm düzenlemeleri yapacaklardı. Ertesi sabah Sadrazam, Hasan Can'ı akıllıca davranışından dolayı tebrik etti ve tam tersine Selim'in maiyetindeki haremağalarının pervasızlığını kınadı: "Sen olmasaydın, haremağaları çetesinin yürek parçalayıcı kararı yüzünden ülke yerle bir olurdu."[118]

118 Sadeddin II, s. 395-396.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Selim son nefesini vermeden önce bile, askerlerin arasında gizliliği korumanın zor olacağı o kadar iyi hissedilmişti ki, başka bir örneğini hiç görmediğimiz bir önleyici tedbir alınmıştı: çok güvenilir olmayan üst düzey bir devlet görevlisi acilen görevden alındı. Sadeddin şöyle devam eder: "Mısır'ı yönetirken hainlik yaptığı için [daha sonra] idam edilen Rumeli beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gelince, sır saklamaktan aciz olduğundan, şehri koruma bahanesiyle Edirne'ye gönderildi."[119]

Oldukça benzer şekilde, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa da, Süleyman'ın Zigetvar kampında ölümünün sırrına vakıf birkaç kişiden biri olan, padişahın hazinedarbaşı hadım Yusuf Ağa'ya, o sırada boşalan kapı ağalığı (beyaz hadımların başı) görevini kendisine vermeyi reddettiği anda güvenmemeye başlamıştı: "İstanbul'dan gelen Mahmud Ağa'nın eğitimi ve kişisel becerileri senden fazladır; kapı ağalığı makamı onundur; onun meziyetleri ve hakları daha üstündür; senden daha kıdemlidir."[120] Kaybetmiş bir adayın kızgınlığına maruz kalmak, böylesine hassas bir durumda alınacak bir risk değildi.

Sırrın muhafazası sadece ölünün gizlenmesi anlamına gelmiyordu, aynı zamanda onun yerini alarak krizi çözmeye gelenin da gizli saklı biçimde hareket etmesini gerektiriyordu. III. Mehmed'in cülusuna kadar, baba ve oğullar aynı yerde bulunmadıkları müddetçe, bir yandan ulağın padişahın ölümünü sancağındaki halefine bildirme görevini, öte yandan, söz konusu halefin imparatorluk sarayına ulaşmak üzere sancağından çıkıp nihayetinde olanlara şaşırmış gibi tahta oturduğu ve "devletin temel direkleri"nin biatını kabul ettiği yolculuğu içeren süreç aynı gizemli atmosferde gerçekleşmek zorundaydı: En ufak bir sızıntıda her şey açığa çıkardı. Oğulun çağrıldığını öğrenmek, babanın öldüğünü ve iktidarın boşaldığını anlamak demekti. Aktörlerini birer hayalete dönüştüren bu hamlelerin gizliliğini sağlamak için kimi zaman rahatsız edici tedbirlere başvurulurdu.

Böylesine hassas ve böylesine sembolik bir ağırlığa sahip bir görevin emanet edildiği kişinin seçiminde hiçbir şeyi şansa bırakılmazdı

119 Sadeddin II, s. 394.

120 Selânikî I, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

ve tarihçiler bu "saltanat müjdecilerinin" isimlerini özenle muhafaza etmişlerdi[121]: II. Murad'a çeşnigirbaşı Elvân Bey; II. Bayezid'e Keklik Mustafa; Süleyman'a silahdâr kethüdâsı Süleyman Eflâk; II. Selim ve III. Murad'a Hasan Çavuş; III. Mehmed'e Bostancıbaşı Ferhâd Ağa.[122] Hasan Çavuş, müstakbel II. Selim ve III. Murad ile iki kez bu görevi yerine getirme ayrıcalığına sahip olmuştu. Her iki durumda da operasyonları yöneten sadrazam Sokollu Mehmed Paşa olduğuna göre, bu çavuşa bilhassa güven duymuş olmalıdır.

II. Mehmed örneğinde olduğu gibi, padişahın ölüm haberinin en baştan sızdırıldığı durumlarda, elçinin ilgililerin dikkatinden kaçması ve gizli kimliğini koruması zorlaşıyordu: Bu durum, Bayezid'in kayınpederi olan Anadolu Beylerbeyi Sinân Paşa'nın, Karamanî Mehmed Paşa'nın Konya'daki diğer taht adayı şehzade Cem'e gönderdiği mektubu nasıl ele geçirebildiğini açıklamaktadır.

Süleyman'ın durumunda da teyakkuz halinde olunması gerekmişti çünkü bir süredir yaşlı padişahın sağlık durumu ve hatta olası ölümüyle ilgili sorular soruluyordu. Bu yüzden Sadrazam bir hileye başvurdu: Elçisi Hasan Çavuş, Mekke'ye giden hac kervanıyla ilgili meseleleri halletmek üzere Halep'e gitmek için Zigetvar'dan ayrılmak zorunda kaldı. Şehzade Selim'in o esnada bulunduğu yer olan Sıçanlı ovası, tam da elçinin güzergâhı üzerindeydi. Bu nedenle, oradan geçerken şehzadenin huzuruna çıkıp Zigetvar kuşatması ve muhterem babasının sağlığı hakkında haber vermesi son derece doğaldı. Mamafih kendisine emanet edilen sözlü mesaj iki şekilde anlaşılabilirdi: "Ona talihli padişahın kale tamamen takviye edilene kadar harekete geçmeyeceğini ve [Süleyman'ın] iyi ve güvende olduğunu söyle". Bu zararsız sözlerin altında, Süleyman'ın öldüğü, ancak bu ölümün gizli tutulmasının mümkün olduğu ve orduyu geri göndermeden önce şehzadenin cepheye gelmesini ("kalenin mükemmel bir şekilde takviye edilmesi") bekleyecekleri anlaşılmalıdır. İlaveten, Hasan'a şehzadeye gerçekte ne olduğunu anlamasını sağlayacak

121 Selânikî I, s. 98.

122 Bkz. sırayla: Giese I, s. 55 ve Oruç, s. 45; Neşrî, ed. Taeschner, s. 309/263; Celâlzâde, 24; Selânikî I, s. 40, 98, 99; Selânikî I, s. 426.

Levent Şahverdi Arşivi

biçimde yazılmış bir mesaj emanet edildi. Selânikî bu mesajın şekli ve içeriği konusunda çok açık değildir. Bununla birlikte, sadrazamın kendi eliyle yazılmış olmasının mesajın doğru anlaşılmasının ipucu (ya da ipuçlarından biri) olduğunu vurgular. Her halükârda Selim bunun anlamını hemen kavramıştır. Elçiyi geri çağırıp ödüllendirdikten sonra, hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam etti. Tabii derhal kendi adına gerekli düzenlemeleri yapmayı ihmal etmeden.[123]

III. Murad'ın zamanının çoğunu geçirdiği haremde gerçekleşen ölümü üzerine, sarayın dış dünyadan en kopuk kısmı olan kadınlar bölümünün yetki sahipleri olan Valide Sultan, kızlar ağası ve harem kâhyası, bu sırrı kendilerine saklamak istediler ve ne vezirlere ne de divanın diğer üyelerine haber vermeden (onlar ancak birkaç gün sonra kendi imkanlarıyla öğreneceklerdi) veliahda saadetli cülusunu bildirmeyi görev edindiler. Ne var ki sarayın derinliklerine hapsolmuş olan bu yetkililerin veliahtla iletişim kurmak için dışarıdan bir aracıya ihtiyaçları vardı. Doğal olarak kendilerine en yakın görevliye başvurdular: Saray bahçıvanları birliğinin komutanı bostancıbaşı. Ama bırakalım bu stratejiyi anı yazarı Kâtip Çelebi açıklasın:

> Bâbüssade ağası vezirlerden hiçbirine haber vermeden, Bostancıbaşı Ferhâd Ağa'yı su getirme bahanesiyle çağırdı ve sırrı ona açık etmeye cesaret etti, bir an önce (Manisa livâsında vali olan) ekber şehzade Sultan Mehmed Han'a ulaşmasını söyleyerek onu hilâfet tahtına çıkmaya davet eden bir mektupla gönderdi.[124]

Bu özel durumda, bir bostancıbaşı, bostancılarından bazılarının refakatinde, gizli görevle görevlendirilmişti. Dahası, kendisine verilen mektubun vezirlerden değil de Valide Sultan'dan gelmesine şaşırmış olmalıydı: "Kendisine haberin vezirlere ifşa edilmediği, Allah'ın izniyle şehzade geldiğinde kendilerine haber verileceği söylendi."[125]

123 Selânikî I, s. 40. Almosnino, s. 39, mektubun bizzat sadrazamın elinde olduğunu da belirtiyor ve bunu gizlilik kaygısına bağlıyor.

124 Kâtip Çelebi I, s. 44.

125 Selânikî I, s. 426

Levent Şahverdi Arşivi

Prensi uyarmak için bu elçilere iletilen yazılı mesaj da herhangi bir zamanda sızdırılabilirdi: yazıldığı, gönderildiği ya da alındığı sırada. Burada da her türlü önlemin alınması gerekiyordu.

I. Selim'in ölümü üzerine, sadrazamı Piri Paşa, makam sahiplerine güvenmediğinden, Süleyman'ı bilgilendiren mesajı kendi eliyle yazmıştı.[126] Az önce Zigetvar'da Sokollu'nun Selim'i uyarmak için aynı şeyi yaptığını gördük. Buna ek olarak, Hasan Çavuş'a emanet edilen mektubu, alıcı bunun önemini hemen kavramasını sağlayacak bir şekilde sunmuştu (daha fazlasını söyleyemiyoruz): "Yeni gelen mektup, taç ve tahtın ait olduğu talihli şehzade hazretlerinin mübarek ellerine teslim edildiğinde, sadrazam hazretleri tarafından gönderilen mektup, saltanatın bir işareti olarak tecelli ederek dikkatleri üzerine çekti." Selânikî esrarlı bir biçimde devam eder: "Mektubu açtıktan sonra, içeriğinin sadrazamın el yazısıyla yazıldığını görür ve [neler olduğunu] mükemmel bir şekilde anlar."[127]

Mantıken, günlerce sürecek bu taht yürüyüşünün de kusursuz bir gizlilik içinde gerçekleştirilmesi gerekirdi. Gelgelelim 1481'de yeni padişah olan II. Bayezid'in Amasya ile Üsküdar arasında yapmak zorunda kaldığı yolculuk sırasında durum hiç de böyle değildi. Aksine, yeni padişahın kafilesi eklenen destekçilerle her aşamada daha da genişledi, "öyle ki, bize aktarıldığına kadarıyla, dünya hizmetkârlar ve takipçilerle kaplanmış; tez canlı bir birlik vadilere dağdan inen çağlayanlar gibi yayılmıştı."[128] Ancak mevcut şartlarda, bu tanıtımın hiçbir önemi yoktu: gördüğümüz gibi, II. Mehmed'in ölümü çoktan sır olmaktan çıkmış, dolayısıyla ortada saklanacak hiçbir şey kalmamıştı.

Müstakbel II. Selim'in durumu ise oldukça farklı olacaktı. Babası Süleyman'ın ölümü henüz herkes tarafından bilinmezken (ya da bilinmediği varsayılırken), kendisi -yukarıda gördüğümüz gibi, sadrazamdan gelen özel bir mesajla bilgilendirilmişti- ve yakın hizmetkârları, Kütahya'nın en iyi atlarını alarak Üsküdar'a doğru dörtnala

126 Bkz. Celâlzâde, 24.

127 Selânikî I, s. 40.

128 Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 2.

Levent Şahverdi Arşivi

yola çıktılar. Şehzade hâlâ hissettiği çekingenlikle karşı konulmaz bir sabırsızlık arasında kalmış gibiydi. Bir yandan, yolda karşılaştığı aziz bir şahsiyet olan cami vaizine şöyle diyordu: "Hükümdar babamızın [...] Rahim ve Rahman Olan'ın rahmetine gittiği haberi bize ulaştı. Bizim adımıza hutbe okuyarak bunu ümmet-i islama duyur."[129] Öte yandan, lütuf istemeye başlayan ve hatta kendisine usulüne uygun arzuhâller sunan hizmetkârlarını şiddetle azarlıyordu: "Geldik ve tahta çıktık bile mi? Devlet erkânıyla karşılaştık ve vaziyetimizi tam olarak belirledik mi? [...] Aranızda biraz tevazu sahibi olan ve konuşmanın ne demek olduğunu anlayan kimse yok mu?"[130]

İstanbul'un karşısındaki Kâdiköy'e varan Selim, durumdan haberdar olduğuna inandığı başkentin ileri gelenlerinden kaymakam İskender Paşa ile bir çavuş aracılığıyla gizlice temasa geçti: "Buraya kadar sizden hiçbir haber veya işaret almadan gelmiş olmamız çok ilginç," diye yazdı ona, "Bunun nedeni nedir?" Aslında kaymakam, sadrazamın kendisine ve sarayı korumakla görevli bostancıbaşına gönderdiği mesajların anlamını çözememiş gibi görünüyordu: mesajlarda Süleyman'ın öldüğü bildiriliyordu bildirilmesine, ancak gizliliğin korunması amacıyla bu gerçekten çok üstü kapalı bir biçimde yapılmıştı. Bu koşullar altında, kaymakam şehzadenin (talihsiz bir şekilde babalarının yerini almak istemekle suçlanmış kardeşleri gibi) bir darbe planladığını düşünmüştü.

Çavuş'un önünde "Şehzade neden böyle davranıyor?" diye sordu. "Bu hikâyeye dair hiçbir haberimiz ya da bilgimiz yok. Kim bu şekilde davranarak bundan faydalanmayı başardı?" Öfkelenen Selim, henüz açıkça ifşa edilmesine izin verilmeyen, suskunluk yasasının henüz kaldırılmadığı bir konuda her şeyi, en azından yapılabildiği kadarıyla, açıklaması için çavuşunu gönderir: "Yukarıdan [yani Sadrazam'dan] kendisine gelen mektubu dikkatle okusun ve anlasın. Bu tür haberler açık bir dille değil, sadece ima yoluyla ifşa edilir. Aptalı oynamayı bıraksın, gözlerini açsın."[131]

129 Selânikî I, s. 40.
130 Selânikî I, s. 41.
131 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet, bahçıvanların başı ve saray muhafızlarının komutanı olan bostancıbaşına Topkapı'da kendisini karşılamak için yapılacak hazırlıklar ve karaya nasıl çıkacağı konusunda ayrıntılı talimatlar gönderdikten sonra, Selim gene örtü ile saklanma önlemini alsa da yine de saltanat kayığına binerek Boğaz'ı geçti. Gizliliği bu noktada sona erdi: Kız Kulesi ve Tophane'den atılan toplar, müjdecilerin şehrin her yerinde ilan ettiği cülusunu duyurdu. Saraya girdikten sonra, gösterişli bir şekilde koşumlanmış atını fiyakayla gezdirdi ve halka altın sikkeler dağıttı.[132]

II. Selim'in ölümünün ardından III. Murad'ın Manisa'dan yeni başkentine gelişi daha da gizli koşullarda gerçekleşmişti. Olay 1574 yılının Aralık ayında soğuk ve rüzgârlı bir gecede yaşanmıştı. Veliaht ve küçük hizmetkâr grubu, Mudanya limanında kendilerini bekleyen küçük bir kadırgaya bindi. Bu zahire gemisi, sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın sır kâtibine, yani açıkça işin içinde olan nişancı Feridûn Bey'e aitti.[133] Hoş olmayan bir anlatıya göre, deniz o kadar kötüdür ki, "büyük padişahın yüce vücudu [bundan] sarsılır". Kusar. "Mübarek başın altına su geçirmeyen bir yastık" konulması gerekir. Hasta su ister ancak su olmadığı için ellerini deniz suyuyla yıkamak zorunda kalır.[134] Kuvvetli bir rüzgârın sürüklediği tekne, Topkapı olarak bilinen saraya adını veren Top Kapısı'nın önünde kıyıya varır. Gemiden inen şehzade, Bayezid köşkünde biraz dinlenmek üzere inzivaya çekilir ve çağrılan sadrazamın gelmesini bekler. Sadrazam, elinde bir fenerle nihayet gelir. Yeni efendisinin önünde eğildikten sonra onu tahta götürür.[135] Daha sonra hükümdar kendisini rahatlatan birkaç ilaç alır. Ertesi sabah, şehir tellalları onun cülusunun saadetli haberini duyururlar.

Buna karşılık, oğlu III. Mehmed'in ilk eylemlerinin selefleri-nin çekingenliğiyle yakından uzaktan alakası yoktu: Manisa'da III. Murad'ın öldüğünü ve kendisinin tahta çıktığını bostancıbaşı Ferhâd Ağa'nın ağzından öğrenir öğrenmez, ona Mısır valiliğini

132 Bkz. Selânikî I, s. 42-43.
133 Bkz. Selânikî I, s. 99
134 Selânikî, ed. Schwarz, s. 125.
135 Bkz. Selânikî I, s. 99-100.

Levent Şahverdi Arşivi

teklif etti. Ferhâd Ağa hiç etkilenmeden teklifi reddetti ve mevcut görevini ömür boyu sürdürmeyi tercih ettiğini açıkladı. Bunun üzerine görev derhal kendisine bahşedildi. Şehzade İstanbul yolunda avuç avuç altın para saçarak "neredeyse her gün" yirmi bin florin dağıttı. Mudanya limanına vardığında, yerel sancakbeyinin kadırgasını ziyaret etme teklifini kabul etti. Ardından Kıbrıs'ın idaresini sancakbeyine ihsan eyledi; kürekçileri serbest bıraktı ve kendi isteği üzerine çalışanların geri kalanını Tophane'ye atadı. Aynı şekilde, varlığından haberdar edilen bazı yeniçerilerin isteklerini de kendisine arz ettirdikten sonra hepsini kabul etti. Sonra, aynı sabah denizi geçti, görünüşte hiçbir engelle karşılaşmadan Bayezid Köşkü önünde karaya çıktı ve zaferle tahta oturmak için hemen sağlam adımlarla saraya girdi.[136]

Bu alışılmadık davranışı nasıl yorumlamalıyız? Yeni gücünün sarhoşluğuna kapılan bu şehzadenin kendine has mizacına kuşkusuz biraz yer verilmelidir. Belki de babasının sevilmemesi ve kendisine bağlanan umutlar hakkında bildiklerini de dikkate almıştır: Yahudi bir muhbir, bağlantılarına Türklerin cömertliği ve adaletiyle ün salan yeni padişaha duyduğu saygı ve güvenden bahsetmiştir.[137] Bununla birlikte şehzadenin tutumu, 16. yüzyılın sonunda, dönemin siyasi değişimleriyle bağlantılı olarak gizlilik inancının ehemmiyetini kaybetmesinin yansıması da olabilir. Bu konuya daha sonra değineceğiz.

Her ne kadar veraset krizlerini gizli tutarak, gözyaşlarını veya naaşları gizleyerek, ulakların ve varislerin hareketlerini sır gibi saklayarak bu tür krizleri atlatmaya çalışsak da, bu yeterli olmadı.

Ortaya çıkan şüphelere karşı sırrı korumak için, yine de bir şeylerin ters gittiği izlenimini vermek gerekiyordu. Ölüm, hekimlerin güçsüzlüğünü veya Sadeddin'in deyişiyle "tıbbi gücün zamanının geçtiğini"[138] gösterdikten sonra, onlara hâlâ yapacak bir şeyleri varmış gibi davranmaları emrediliyordu. Vakanüvisler bize onları, *cum*

136 Bkz. Peçevi II, s. 163-164.

137 Bkz. Yahudi Salomon'un raporu, Rosedale *içinde*, s. 24-25.

138 Sadeddin II, s. 395.

Levent Şahverdi Arşivi

grano salis (pek ciddiye alınmayacak biçimde), faaliyetlerini iki katına çıkarırken, hummalı bir gidiş geliş içinde, durmaksızın yeni tedaviler uygularken, yeni ilaçlar getirirken, yeni şuruplar kaynatırken gösterirler. Hayali başarılarından dolayı onları ödüllendirmek için, kamuoyu önünde lütuf yağmuruna tutulurlar ve şeref elbiseleriyle kuşandırılırlar. Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa tarafından uydurulan ve hamam seanslarının iyileşmesi üzerinde kuvvetli bir etkisi olacağı düşünüldüğünden (yeni ölmüş olan) II. Mehmed'in arabayla İstanbul'a geri götürülmesi gerektiği masalı, bu tıbbi komedilerin -burada biraz fazla abartılı (Neşrî "saçma bahanelerden"[139] söz eder)- bölümlerinden biriydi. Süleyman'ın haftalardır ciddi biçimde hasta olmasına rağmen veziri Sokollu Mehmed Paşa "kutlu sağlığının iyiye gittiği bahanesiyle kurban kesilmesini emretti."[140]

Benzer şekilde ayinsel olan diğer kandırmacalar da tahtın boş kaldığı, artık bir devletin olmadığı hakikatini gizlemeyi amaçlıyordu: divan üyeleri hiçbir şey olmamış gibi olağan oturumlarına devam ettiler hatta daha kesin söylemek gerekirse, gündemlerinde hükümdarın onayına sunulması gereken konuları vurguladılar. Başka bir deyişle, tımar dağıtımı[141], kadı, müderris, sancakbeyi ve tımarlı sipahilerin atanması, görevden alınması[142] ve terfiler[143] üzerinde durdular.

Bu kararlar göstermelik ve hiçbir etkisi olmayan kararlar mıydı, yoksa padişahın onayı olmadan salt vezirlerin inisiyatifiyle alınmış olsalar bile uygulanabilirler miydi? Vakayinâmelerde kullanılan ifadeler bu açıdan muğlaktır. Bununla birlikte, Sokollu Mehmed Paşa'nın Süleyman'ın Macaristan'da ölümü vesilesiyle yaptığı etkileyici gösteriler konusunda ifadeler biraz daha açıktır: "Devletin tüm yükü üzerine düşen"[144] sadrazam, sanki her şey normal seyrinde ilerliyormuş gibi divanı topladı. Bu duruma şaşıran bir paşaya Selânikî, daha önceki padişah ölümlerinde yaşananları ima ederek haklı olarak

139 Neşrî, ed. Taeschner, II, s. 310.
140 Müneccimbaşı III, s. 516. Bu paragrafın tamamı için bkz. Vatin 2000, s. 244-245.
141 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 140.
142 Bkz. Neşrî II, s. 552 I. Mehmed içinr; Müneccimbaşı III, s. 516 Süleyman için.
143 Bkz. Sadeddin II, s. 396-397 I. Selim için.
144 Selânikî.

Levent Şahverdi Arşivi

şunları söylemiştir: "Divan toplamak zararlı mıdır? Geçmişte işlerin nasıl halledildiğini bilmiyor musun? Tarihçileri okumadınız mı?"[145]

Takip eden haftalarda, halefi Belgrad'da orduya katılana kadar Sokollu "padişah adına"[146] birilerini atadı, birilerini azletti, kısacası devleti yönetti. Ona danışıyormuş gibi yaparak, sultanın olması gereken çadıra tezkereler gönderdi: bir saat içinde cevap geliyordu.[147] Feridûn tüm bunları şaşırtıcı ayrıntılarla anlatır; yeri geldiğinde bu ayrıntılara yer verilecektir. Peçevi ise bu bağlamda silahdâr Cafer Ağa'nın oynadığı rolden bahsetmekle yetinir: "Bazı sorulara ilişkin rapor aldığında, el yazısı merhum padişahınkine benzediğinden, bir cevap yazardı."[148]

Ardından, aynı Peçevi'ye göre sadrazam, Zigetvar'dan Belgrad'a giden yolda güya sağlığı bozuk padişahın naaşının yattığı tahtırevana gider ve naaşa danışıyormuş gibi yapardı: "Zaman zaman, sanki kararlar sunacakmış gibi tahtırevana yaklaşır, telhis okur ve çeşitli konuları tartışmış gibi yaparak oradan ayrılırdı."[149]

Üstelik padişahın hayatta olup olmadığına dair şüpheler arttıkça, bu koşullar altında alınan kararların geçerliliği de giderek daha fazla sorgulanır hale geldi. Dahası, daha önce de belirttiğimiz gibi, krizin ilk aşamalarında ve sultanın ölüm haberi henüz yayılmaya başlamışken, Rumeli beylerbeyi doğrudan konuya girmiş ve kendisine padişah adına çıkarılmış, Bobofça Kalesi'ni kuşatmak için adam toplama emrini getiren bir çavuşa, daha önce de vurguladığımız şu cevabı vermişti: "Kış geldi ve üzerimize çöktü. Askerler durumu biliyor [padişahın ölümüne yapılan ima]. Kimin emriyle yola çıkacağız?"[150] Süreklilik aldatmacasının ardında sadrazamın çıplak olduğunu açıkça görmüştü.

III. Murad'ın ölümü üzerine, sırra ilk vakıf olan harem, müteveffa padişahın büyük oğlu Mehmed Manisa'dan gelene kadar bu

145 Selânikî I, s. 37.
146 Müneccimbaşı III, s. 516.
147 Ferîdûn, 74, 85-86, 90.
148 Peçevi I, s. 423.
149 *A.g.e.*
150 Selânikî I, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgiyi saklamak için elinden geleni yaptı. Vezirler durumdan habersiz olduklarından, rol yapacak fırsatı bile bulamadılar. Sadece padişahın divandan sonra âdet olduğu üzere kendilerini huzura çağırmadığını fark ettiler ki, söz konusu hükümdarın pek gayretkeş ve titiz biri olmadığının herkesçe bilindiği göz önüne alındığında, bu onları çok şaşırtmamış olmalıydı: "Bir iki hafta boyunca vezirler ve kazasker raporlarını sunmak için huzura çıkmadılar ve meseleler görüşülmedi."[151] Bununla birlikte, *kaymakam* (sadrazam vekili) Ferhâd Paşa gerçeklerden şüphelenmekte gecikmedi ve işin aslını öğrenmek için padişaha iki yazılı soru yöneltti: "Geri döndüklerinde, tezkeredeki yazının padişahın el yazısının bir taklidi olduğunu görünce, artık şüphesi kalmadı." Derhal meseleleri eline alarak, benzer durumlarda seleflerinin gösterdiği davranışlara uymuştur, ancak Kâtip Çelebi'nin bu konuda kullandığı ifadeler, bu sefer, bu koşullarda aldığı kararların hem etkili hem de kaçınılmaz olarak kurallara aykırı olduğunu vurgulamaktadır: "Aynı gün, arz[152] olmaksızın belirli sayıda sancak tahsis etti."

Yukarıda birçok kez gösterdiğimiz gibi, ölü sultanı saklamak ve yaşıyormuş gibi davranmak her zaman mümkündü. Ne var ki bu uygulamanın büyük bir zorluğu vardı: insanlara padişahın görünmezliği nasıl kabul ettirilecekti? Osmanlı imparatorluk ideolojisinde hükümdarın şahsının erişilmezliği ne kadar artarsa artsın, uzun süreli görünmezlik bir anomali olarak kalmaya devam etti. Bu, padişahın liderlik etmesi gereken askeri seferler sırasında zaten tartışma götürmezdi, ancak başkentinde ikamet ettiği sıradan zamanlarda da geçerliliğini koruyordu: halka görünmesi kuşkusuz az sayıdaydı, ancak hepsi titizlikle düzenlenmişti; bu da padişahın yokluğunu iyice anormal ve şüpheli hâle getiriyordu. Aslında, halk bu yokluklara anlam vermeye daha da meyilliydi çünkü ölümün görünmezliğin asıl nedeni olduğu gün, kendilerine söylemekten itinayla kaçınacaklarını biliyorlardı; bunu ancak geriye yönelik olarak öğreneceklerdi. Kul taifesi herkesten daha fazla tetikteydi, çünkü gizliliğin özellikle

151 Kâtip Çelebi I, s. 44.
152 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

kendilerine yönelik olduğunu düşünüyorlardı. Bunu onları alaya almanın ve taleplerini kısa kesmenin, kısacası kandırmanın bir yolu olarak görüyorlardı. Bu yüzden, hâlâ hayatta olduğundan emin olmak için padişahı görmeyi talep eden ilk kişiler onlar olurdu.

Örneğin, hastalık I. Selim'i ele geçirip, ordusunu iki ay boyunca Çorlu civarında ablukaya almaya zorladığında, "birlikler arasında her türden binlerce haberin dolaştığını"[153] gördük. Ölümcül sonuç yakın göründüğünden, vezirler yapılacak düzenlemeler konusunda ölmekte olan adamın yakınlarından Hasan Can'a danıştılar: "Merhum babam," diye bildiriyordu Hasan Can'ın oğlu, "incelikli davranarak, askerlerin [sultanın] kutsal mükemmelliğini tefekkür etme arzusunu giderdi." Şüphesiz durumunun ciddiyeti nedeniyle isteksiz olan hükümdar, ancak "binbir dua ile" çadırından çıkıp bir anlığına halka görünmeye ikna oldu.[154]

Selim hâlâ hayattaydı, en azından birkaç dakika daha. Gelgelelim çoktan ölmüş olsaydı bile askerlerin talebi daha az buyurgan olmayacaktı: Bu talep o durumda nasıl tatmin edilebilir ve ölümünün sırrı nasıl saklanabilirdi? I. Mehmed'in vezirlerinin, sultanın 1421'de ölümünü takip eden uzun fetret döneminde çözmeleri gereken sorun buydu. Ölümünden birkaç gün sonra, enderûn mensupları, silahdârlar ve akağalar,

> toplanıp, "Padişahımızı mutlaka görmek isteriz. Neden divana gelmez? Nasıl olduğunu görmek isteriz," diye isyan edince paşalar bahaneler öne sürmeye başladılar: "Hekimler divana gitmesine izin vermiyorlar. Hareket etmemesi gerektiğini, yoksa pişman olacağını söylüyorlar." Ama haremağaları kararlı durunca, söz vermek zorunda kaldılar: "Yarın onu divana götüreceğiz ve siz de gelip padişahınızı görebilirsiniz."

İşler bu noktaya geldiğinde vezirler ne yapacaklarını bilemediler. Tam o sırada, Mehmed'in babası I. Bayezid'in hizmetinde bulunmuş Gerdran adında Acem bir doktor, yarattığı sahneyle onları

153 Sadeddin II, s. 393.

154 Sadeddin II, s. 393-394.

Levent Şahverdi Arşivi

içinde bulundukları çıkmazdan kurtardı: "Naaşın arkasına, kimse görmeden cesedin elini hareket ettirecek bir oğlan yerleştirdi ve böylece ceset sanki eliyle sakalını sıvazlıyor gibi göründü." Gerdran odaya dalıp sarığını öfkeyle yere fırlattıktan sonra bağırarak sahneyi oldukça kısa kesti: "Demek bırakmıyorsunuz padişah sağlığına kavuşsun! Eğer tekrar yorulursa, tüm çabalarımız boşa gider! Sizin burada ne işiniz var?" Vezirlerden biri öfkesi burnunda hekimden özür diledi: "Ağalar hünkarı görmek istediler. Şu andan itibaren korkacak bir şeyimiz yok. Allah'a hamd olsun, hükümdarın mübarek sağlığı iyi." Padişahlarının elini kısa süreliğine oynattığını gören haremağaları daha fazlasını istemeyi göze alamazlar. İkna olsalar da olmasalar, ısrar etmeye cesaret edemez ve işlerine geri dönerler.[155]

Bu bölüm, bu ürkütücü sahnelemelerin en eski örneğidir; Osmanlı tarihi, bildiğimiz kadarıyla, gizlemek için benzetmenin kullanıldığı iki örnek daha sunmaktadır.

1474'te, az önce anlatılan olaylardan elli yıldan fazla bir süre sonra, II. Mehmed'in oğullarından o sırada Konya valisi olan Mustafa Çelebi (geleneğe göre gözde oğul, ama bu, vaktinden önce kaybedilen varislerin alışıldık nitelemesidir...), altı ay boyunca kendisini pençesine alan gizemli bir hastalıktan sonra yoldayken Bor'da ölür. Naaşının Bor'dan Konya'ya taşındığı altı günlük yolculuk sırasında, maiyeti ölümünü gizlemenin ihtiyatlı olacağını düşünür (bu kez gizliliğin özel nedenleri vardı: eşlikçi kafilenin "acemilerden" oluşmasının yanı sıra, yakın zamanda boyunduruk altına alınan bu bölgenin sakinleri pek güvenilir değildi). Şehzadeye yakın olan İtalyan asıllı uşak Angiolello, iç organlarının çıkarılan cesedin mumyalandıktan sonra kapalı bir arabaya yerleştirildiğini anlatır. Nesef adında bir cüce ve merhumun sesini taklit etmeyi bilen İsmail adında başka bir kimse de aynı arabaya biner. Yolda arabanın etrafını saran küçük acemiler grubu şehzadeye sorular sorar, İsmail de cevap verir. Konya'ya varıldığında, grup rahatlamış olarak tiyatroyu sona erdirir ve nihayet yas başlayabilir.[156]

155 Bütün bu olay hakkında, bkz. Neşrî II, s. 535-555, alıntılar buradan alınmıştır.
156 Bkz. Angiolello, s. 65; Babinger 1954, s. 397-401.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün gizlendiği kırk sekiz gün boyunca, ürkütücü sahnelemeler en unutulmaz hâlini aldı. Doldurulması gereken süre ve durumların çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, bu, Sokollu Mehmed Paşa ve yardımcıları tarafından, II. Selim'in gelişini nefeslerini tutmuş beklerken durmaksızın sürdürülen gerçek bir gösteriydi.

Tarihçiler kullanılan yöntemler konusunda biraz farklılık göstermektedir. Bu konunun herkesin hayal gücünü, hatta fantezilerini harekete geçirdiği doğrudur. Askerler Zigetvar'da kaldıkları müddetçe, geçici olarak gömülmüş olan padişahı göremediler. Yetkililer, Zigetvar'daki eski bir kilisede kurulan camide Cuma namazlarına katılmayışını nispeten iyiye giden sağlık nedenleriyle açıklamakla yetindiler: "Dünyanın sığınağı Padişah Hazretleri'nin mübarek ayakları ağrıdığı için dışarı çıkamadığı duyuruldu."[157]

Kalenin ele geçirilmesinin üzerinden beş haftadan fazla bir süre geçtikten ve yeniden inşa çalışmaları tamamlandıktan sonra, kampın dağıtılması emri verildi ve sultan mezardan çıkarıldı. Ardından naaşı bir arabaya konularak İstanbul'a doğru yola çıktı. Protokole titizlikle uyulmuştu: araba alayda sultana ayrılan yerde, davul, tef ve borazan sesleri eşliğinde, coşkulu alkışlarla ilerliyordu.[158] Sokollu'nun sır kâtibi Feridûn Bey'in anlattığına göre, sadrazam başlangıçta, sözde hâlâ hayatta olan Süleyman'ı taşıyan arabanın içine tabutu gizlice yerleştirirken, daha önceki dolaplarında yeteneklerini kullandığı bir başka yakınına, silahdâr Cafer Ağa'ya aşağıdaki talimatları vermiştir:

> Sen, silahdâr, onun arkasında, mübarek başıyla aynı hizada duracaksın ve elinde mübarek sarığını tutacaksın. Vezirler ve askerler ona saygı göstermek için ayağa kalktıklarında sanki oymuş gibi selamlamak için sallayacaksın.[159]

Peçevi ise Mustafa Çelebi'nin nakliyesi hakkında yukarıda aktardıklarımıza çok benzeyen ayrıntılar vermektedir. Bu yazara göre, vezir

157 Selânikî I, s. 36.
158 Selânikî I, s. 46.
159 Ferîdûn, 98-99.

Levent Şahverdi Arşivi

bazen "kararları sunacakmış gibi arabaya yaklaşır, mesajını okur ve çeşitli konuları görüşmüş gibi yaparak ayrılırdı". Gösteriye daha fazla inandırıcılık kazandırmak için, hafiyelerinden damadı olacak olan silahdâr Cafer Ağa'nın cenazenin yanına bindirildiğini ekler: "Sadrazama cevap veriyor ve zaman zaman tahtırevanı sallıyordu." Saltanat çadırında da daha önce yaptığı gibi, kendisine verilen kâğıtlarda padişahın el yazısını taklit edecek kadar ileri gitti.[160]

Olayların şahidi Selânikî, -eğer başka bir olaydan bahsetmiyorsa- kandırmacanın daha ilginç bir versiyonunu aktarır. Ona göre, ilk altı aşama sırasında, Zigetvar'ın ötesinde, "arabaya yerleştirilen Hasan Ağa adında bir kişi, muzaffer orduyu bütünüyle selamladı: imparatorluk odasının (*hâs oda*) ağalarından biri olan bu Boşnak, dikkat çekici bir görünüme sahipti: ince uzun yüzlü, şahin burunlu, seyrek sakallıydı; hastalıklı bir hâli vardı ve boynuna bezler sarılmıştı". Bu tuhaf mahluk daha sonra en ihtişamlı anını yaşadı: cılız düşmüş padişaha benzerliği sayesinde, "reaya hiçbir şeyden şüphelenmemişti."[161]

Başka kaynaklara göre, "[Sokollu] belirli günlerde padişahı arabada oturuyormuş gibi gösteriyordu; kısacası, her gün zekice bir hareket tarzı icat ederdi."[162]

Sokollu gizliliği ortadan kaldırmak için ordunun Osmanlı topraklarında iyice ilerlemesini ve Selim'in Belgrad'a varıp orada orduyu beklediğinden emin olmayı bekledi. Bir gece, "şafaktan dört saat önce", "kasvetli bir ormanın kenarından" geçerken, arabayı başından beri çevreleyen resmi kafilenin yerini, avazları çıktığı kadar Allah'ın isimlerini haykıran ve durmadan Kuran'dan ayetler okuyan altı hafız aldığında, Belgrad'dan sadece altı günlük mesafedeydi. Sahnede yaşanan değişim oldukça çarpıcıydı ve mesaj tüm ordu tarafından çabucak anlaşıldı. Hemen şiddetli bir umutsuzluğa kapıldılar ve sadrazam onları tekrar yola çıkarmakta büyük güçlük çekti. Bunun üzerine, gizlilik stratejisini ilk başta eleştiren vezirler, emri

160 Bkz. Peçevi I, s. 422-423.

161 Selânikî I, s. 46-47.

162 Müneccimbaşı III, s. 516.

Levent Şahverdi Arşivi

çok erken kaldırdığını ve Belgrad'a kadar önceki koşullar altında yürüyüşe devam etmelerinin daha iyi olacağını söylediler.[163]

Bu, ordunun onun yaklaşık yedi hafta önce gerçekleşen bir ölümü gerçekten bu ana kadar öğrenmediği ve oynanan tiyatroyu yuttuğu anlamına mı geliyor? Bilhassa padişahın ileri yaşı ve sağlık durumu nedeniyle sefer sırasında ölme ihtimalinin en başından beri yüksek olduğu düşünüldüğünde, bu şüphelidir: Vezir Kızıl Ahmedlü Mustafa Paşa akıbeti öğrendiğinde "Bu sefer her halükârda böyle bitecekti," çıkarımında bulunmuştur.[164]

Bu koşullar altında zihinler herhangi bir anormalliğe, herhangi bir uyarı işaretine karşı tetikte olacak kadar uyanıktı ve söylentiler oldukça yaygındı.

Bununla birlikte, yazarların hepsi egemen ruh halini tam olarak aynı şekilde değerlendirmiyor. Peçevi, Sokollu'nun dalaverelerinin inandırıcı olabileceğine dair kararsız bir görüş öne sürmektedir: "Doğruyu söylemek gerekirse, bu konu bazen halk arasında konuşuluyor, ancak şüpheler daha sonra ünlü vezirin önlemleriyle tekrar dağılıp gidiyordu. Nihayetinde hiç kimse sultanın ölü mü diri mi olduğunu tam olarak bilmiyordu."[165] Hadiselerin merkezinde yer alan Selânikî daha kesin konuşur: Ona göre, vefat resmen ilan edildiğinde, orduda "bundan haberdar olmayan ve merhum padişahın Rahman'ın rahmetine kavuştuğunu bilmeyen" kimse kalmamıştı. Bunu başka bir yerde de tekrarlar: "Gerçekten de merhumun vefatından habersiz kimse kalmamıştı."[166]

Bazıları derhal anlamış olmalı. Olaydan hemen sonra Rumeli beylerbeyinin muhtemelen abartıya kaçan şu ifadesini yukarıda aktarmıştık: "Askerler durumu biliyor."[167] Farkına varmak şüphesiz daha yavaş gelişen bir olguydu. Selânikî özellikle İstanbul'dan gelen ve "haşmetli tahta çıkış koşullarını anlatan ayrıntılı mektupların"[168]

163 Bkz. Selânikî I, s. 47.
164 Bkz. Selânikî I, s. 37.
165 Peçevi I, s. 423.
166 Selânikî I, s. 44, 47.
167 Selânikî I, s. 38.
168 Selânikî I, s. 39-40.

Levent Şahverdi Arşivi

son şüphelerin giderilmesinde oynadığı rol üzerinde ısrarla durur: Selim'in başkente gelişine ve ardından yapılan cülus törenlerine atıfta bulunur -tüm bunlar Süleyman'ın gerçekten öldüğünü kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlayan olaylardır. Bu şartlar altında, yaşlı padişahın benzerini sergilemek gibi şarlatanlıkların artık ordudaki kimseyi aldatmaması gerekiyordu. Bunları Selânikî'nin de belirttiği gibi, en fazla alayın güzergâhı boyunca yığılmış bölge köylülerinin, basit reayanın üzerinde bir etkisi olabilirdi. Aynı zamanda, II. Mehmed'in ölümü sırasında yeniçerilerin karşı konulmaz bir biçimde başkente akın etmelerinden farklı olarak, herkesin bildiği bu gerçek dile getirilmemişti. Bunun sebebi belki herkesin bunu ifşa etmenin hesaplanamaz risklerinin farkında olması ve Pandora'nın kutusunu açmama konusunda bir fikir birliğine varması; belki de Sokollu'nun casuslarının herkesi izlemesi ve çok fazla konuşanın kellesini kaybetme tehlikesiydi: Sadrazam, padişahın ölümünden önce bile, öngörü sahibi ve bilhassa çok geveze olan ve dinleyen herkese ölüm döşeğindeki sultanın kurtulma umudu olmadığını söyleyen bir falcıyı idam ettirmemiş miydi?[169] Ne var ki Selânikî askerlerin ağız sıkılığını açıklarken bu şekilde ifade etmez: "sırrı ifşa etmeyi *uygun* görmediklerini" belirtir.[170] Bu yöntem, aynı yazarın Selim'in İstanbul'a girmeden önce kaymakama yazdığı mektupta kullandığı terimleri hatırlatmaktadır: "Bu tür haberler açık bir dille değil, ima yoluyla ifşa edilir."[171] Bu, padişahın ölümünün daha yüksek bir makam (bir sonraki padişah, en olmadı sadrazam) tarafından açıkça ifşa edilene kadar tabu olduğunu göstermektedir. Öyle görünüyor ki bu aşamada, uzun süredir kural olan gizlilik, başlangıçtaki ortaya çıkış nedeninden bağımsız olarak kendi başına varlığını sürdürecek kadar içselleştirilmiş bir yasak hâline gelmiş; bir ayine dönüşmüştür. Kavrayışı Peçevi'den daha kuvvetli olan Selânikî, bu noktada askerleri eminlik ve şüphe arasında değil, bilinen ve söylenebilir olan arasında kalmış olarak sunmuştur: Sokollu, Belgrad'dan

169 Selânikî I, s. 45.

170 *Keşf-i sırrı layık görmeyüb* (Selânikî I, s. 44).

171 Selânikî I, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

altı menzil ötede yas tutma işaretini vererek onları bu şizofreni hâlinden kurtarmıştır.

Her zaman çok sayıda olan ve somut durumlara göre dengesiz bir şekilde dağılan gizlilik gerekçelerinin zaman içinde değiştiği doğrudur: siyasi değişiklikler bazılarını geçersiz kılarken, diğerlerini devralmıştır. Özetleyelim. Anthony D. Alderson[172] gizliliğe duyulan ihtiyaçta veraset rekabetinin oynadığı rolü vurgulamıştır: adaylardan birinin rakiplerinden önce haberdar olmasına ve böylece başkent yolunda onların önüne geçerek tahta çıkma oldubittisi yaratmasına izin verilerek iç savaş riskleri sınırlandırılıyordu. Saklambaç oyununun bir koşu yarışı ile birleştirilmesi fikri çarpıcıdır. Gelgelelim bu şema sonuçta yalnızca çok nadir görülen somut durumlara karşılık geliyordu: Karşılaştığımız en eski gizlilik delili olan I. Murad'ın Kosova'da ölümü üzerine Şehzade Yakub'u, kardeşi Bayezid'i henüz tahta çıkarmış olan beylerin çağrısına çekinmeden gitmeye teşvik etmek için korunan sessizliğin bu türden bir manevra olduğu doğrudur. Bununla birlikte, yarışa eşit derecede hazır iki rakip arasında gerçek bir rekabet yaşanması için II. Mehmed'in ölümünü beklemek gerekecekti. Bu iki rakip, bilindiği üzere Bayezid ve Cem'dir. Dahası, dönemin sadrazamının adaletli iradesi sayesinde, hikayenin iki kahramanı da eşzamanlı olarak bilgilendirilmişti.

Gizliliğin tek nedeninin bu olmadığı açıktır (Alderson aksini iddia etmemekle birlikte, diğer olası nedenleri belirtmez), çünkü belli ki tek bir varis söz konusu olduğunda da sır tutmak gerekli görülüyordu ve sorumluların çektiği eziyet de yine aynı derecede büyüktü. Öte yandan, tek neden bu olsaydı, en büyük oğul sancağa gönderildikten sonra da gizliliğe gerek kalmazdı. Ne var ki bu sonuca ancak III. Mehmed'in azametli bir biçimde tahta yürümesi sayesinde varılacaktı.

Daha merkezi ve daha kalıcı olan ise kuşkusuz Babıali'nin paralı askerlerinin ve özellikle de yeniçerilerin aşırılıklarından duyulan korkuydu. Bunun kanıtı, gizliliğin korunmasının, bu birlikleri çeşitli bahanelerle uzak tutmak ve böylece sorun yaratma güçlerini

172 S. 6, 37.

Levent Şahverdi Arşivi

azaltmak için alınan önlemlerle birbirini tamamlamasıdır. I. Mehmed öldüğünde, Vezir Hacı İvâz'ın ilk tepkisi meslektaşlarına şu açıklamayı yapmak oldu: "Kul taifesini bir göreve gönderelim, böylece Babıâli boş kalsın. Ondan sonra tedbirimizi alırız." Bu düşünceyle divan, padişahın sağlığının hâlâ yerinde olduğu fikrine itibar kazandırmak ve aynı zamanda yeniçerileri Edirne'den Anadolu'ya taşıyarak Biga'daki yerel birliklerle güçlerini birleştirmek için İzmir beyine karşı bir sefer tasarlamayı iyi bir yol olarak gördü. Vakanüvisler[173] bu bağlamda yeniçerilerin tehdidini o kadar vurgulamışlardır ki, II. Mehmed'in ölümünün yarattığı unutulmaz sarsıntılarla ilgili bir değerlendirmede bulunup bulunmadıkları merak konusudur: O sırada Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın, bir yandan yeniçeri adaylarını (acemi oğlanları) şehrin dışında çalışmaya göndererek başkentten uzaklaştırmak, diğer yandan da orduyla birlikte Asya kıyısına giden yeniçerilerin İstanbul'a saldırmak üzere tekrar Boğaz'ı geçmelerini engellemek için nafile bir çabayla aldığı tedbirleri hatırlıyoruz. Vezir daha sonra onları karargâhlarına hapsetti, limanları kapattı ve kadırgaların Üsküdar'a girmesini yasakladı.[174] Bu koşullarda ihtiyatlı kimselerin yapması gerekenin padişahın hazinesini korumak ya da en azından olabilecekler karşısında kişisel sorumluluktan kurtulmak olduğunu da görmüştük.[175] Benzer şekilde, Kadıköy'den gizlice Topkapı sarayına girmeye hazırlanan II. Selim, bostancıbaşıya şu talimatı vermiştir: "Bostancıları bahçelerde çalışmak üzere dışarı çıkartın, [binaları] boşaltın."[176]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, sonraki padişahlar III. Murad ve III. Mehmed'in ölümünde artık korkulan yeniçerilerin çıkardığı huzursuzluklar değil, ayaktakımının yarattığı kargaşaydı ve yeniçeriler tam tersine düzeni sağlamak için en iyi araçlar haline gelmişti.[177] Kaynaklarımızın öne sürdüğü ayrım gerçekten de vaziyette gözle görülür bir değişime, iki saltanat arası yaşanan boşluk döneminin

173 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 94; Neşrî II, s. 550-552; Oruç, s. 45-46; Giese I, s. 55.
174 Bkz. *supra*, s. 102.
175 Bkz. Sadeddin II, s. 395; Selânikî I, s. 36 vd.
176 Selânikî I, s. 42.
177 Bkz. Hasanbeyzâde, 475, 556; Naima I, s. 107, 374.

Levent Şahverdi Arşivi

yarattığı kaygılarda bir kaymaya karşılık geliyorsa bile, bu yeniçerilerin yumuşadığı, zamanla zararsız hale geldiği sonucuna vardığımız anlamına gelmez. Aksine, kibirlerinde ve güç duygularında yeni bir seviyeye ulaşarak, iradelerini dayatmak için artık iktidarın krizde olmasına ihtiyaç duymadıklarını öne sürdük.

Gizliliğin uygulanmasına açıkça katkıda bulunan bir başka faktör daha vardı: düşman korkusu. Osmanlı sultanının öldüğünü öğrenen düşman, intikam almak ve kazanç sağlamak için fetret döneminin doğasında var olan zayıflama ve kırılganlıktan yararlanmak isteyebilirdi. Kosova'da I. Murad'ın suikastının gizlenmesi şüphesiz sadece taht adayı Yakub'u etkisiz hale getirmeyi değil, aynı zamanda Sırplara cesaret kazandırmaktan kaçınmayı da amaçlıyordu.

Osmanlı yazarları bu faktörü göz ardı etmese de,[178] 15. yüzyıl padişahları açısından ehemmiyetini en çok vurgulayan kişinin yabancı bir vakanüvis olan Bizanslı Dukas olması manidardır: Dukas, I. Mehmed'in ölümü duyurulmuş olsaydı, çevredeki ulusların yani Bizanslıların, Sırpların, Cenevizlilerin, Venediklilerin ve Anadolu'da Karaman beyinin kuvvetlerinin Şehzade Murad'ın o sırada bulunduğu Doğu Anadolu'dan Edirne'ye dönmesini engellemek için her şeyi yapacaklarını anlatır. Veraset sorunları patlak verecek, ordu isyan edecek ve Karaman Beyliği bu durumdan yararlanarak doğudaki Osmanlı topraklarını yağmalayacak, batıda ise Hıristiyanlar aynı şeyi Trakya'da yapacaklardı. Dukas, bunun Bizans için talih, Türkler içinse talihsizlik olacağı sonucuna varmıştır.[179]

Aynı yazar, II. Murad'ın ölümü üzerine, sadrazam Çandarlı Halil'in o sırada Manisa valisi olan halefi Mehmed'e gönderdiği mektupta, şehzadenin mümkün olan en kısa sürede -çevre halklar babasının ölümünü öğrenmeden önce- Edirne'ye gelmesini istediğini bildirmektedir.[180]

II. Mehmed'in oğullarından Konya sancakbeyi Mustafa Çelebi'nin ölümünün inkâr edilmesi de kısmen benzer bir saikle

178 Bkz. örneğin Neşrî II, s. 552, 554-556, I. Mehmed hakkında.

179 Bkz. Dukas, s. 130.

180 Bkz. Dukas, s. 187.

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekleşmiştir: yukarıda da belirttiğimiz gibi, mesele naaşın hâlâ yeterince kontrol altına alınmamış bölgelerden geçirilmesidir.

Bununla birlikte, imparatorluk güçlenip büyüdükçe, içerideki hâkimiyeti daha iyi tesis edildikçe ve uzağa püskürtülerek ihtiyatlı olmaya zorlanan düşmanları tarafından daha az baskı altında hissettikçe, bu düzenin kaygıları azaldı. Mamafih, padişahın ölümünün açığa çıkmasının güç dengesini yine de sarsabileceği bir durum vardır: olayın ordu düşman topraklarında savaşırken meydana gelmesi.

Süleyman öldüğünde böyle olmuştu: Ordu o sırada Macaristan'daydı ve daha da kötüsü merhum da onlarla birlikteydi. Düşmanın yakınlığı muhtemelen Sokollu'nun başlıca endişelerinden biriydi ve ölümü gizleme stratejisinde önemli bir faktördü. Ne var ki, ölen sultan orduyla olmadığında bile -ki padişahlar savaşta orduya liderlik etmeyi neredeyse tamamen bıraktığında bu durum kural haline gelecekti- hükümdarın ölümünün açıklanması, savaşçılara nerede olurlarsa olsunlar kötü bir darbe indirir, morallerini bozar ve aksine düşmanı cesaretlendirirdi.

Nitekim, 1595 yılında Macaristan'da Habsburglara karşı yürütülen "uzun savaşı" yöneten Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın, İstanbul'dan acı haberi aldığı vakit III. Murad'ın ölümünü gizlemeye çalıştığını görüyoruz. Ölenin sultanın kardeşi Mahmud Paşa olduğunu iddia etmiştir -şüphesiz tam olarak bastıramadığı duygu ve telaşı açıklamanın bir yolu olarak bunu bulmuştu.[181]

Gelgelelim başkentte meydana gelen bir olayı gizli tutmak, ordunun ortası da dahil olmak üzere imparatorluğun herhangi bir yerinden çok daha zordu: I. Selim Çorlu yakınlarındaki ordugâhında 22 Eylül 1520'de ölmüş olsa da, Venedik balyosu ölüm haberini bildirmeye 21 Ekim'e kadar başlamadı.[182] Öte yandan Zigetvar ordusunun, bizzat sahne olduğu bir olayın, yani Süleyman'ın ölümünün teyidini İstanbul'dan gelen mektuplar aracılığıyla aldığını görmüştük. Aynı şekilde, 1595'te Koca Sinan Paşa da Sultan III. Murad'ın öldüğünü Macaristan ordusundan uzun süre gizleyemez: "Cihan

181 Bkz. Talikizâde, s. 362.

182 Bkz. Sanudo XXIX, kol. 303.

Levent Şahverdi Arşivi

şahının vefat ettiği gizlenebilir mi?" diye sorar resmi tarihçi, ancak hemen cevap verir: "Güneş dünyadan gizlenmez." Ardından daha somut konulardaki görüşlerine dönerek, Belgrad'daki Hıristiyanların ("kötü niyetli kâfirler") bu bilgiyi Osmanlı ordusuna ifşa etmek için nasıl acele ettiklerini açıklar. Bu kâfirler bizzat Habsburglar tarafından bilgilendirilmişti. Habsburg İmparatoru Rudolf'a gelince, "Galatalı kâfirler"den aldığı malumat sadrazama ulaşmadan iki gün önce kendisine ulaşmıştı.

Bu yüzden Belgrad'daki kâfirler "haberi yayarak 'Paşanın saklamasının ne faydası var, Sultan Murad öldü' dediler". Netice çok geçmeden geldi: "Müslümanlar dehşete kapıldılar, endişe ve şaşkınlığın esiri oldular ve üzüntü kemendiyle kıskıvrak bağlandılar. Ve her tarafta Hıristiyan düşmanlar başlarını kaldırdılar ve hazır ve istekli bir şekilde durarak haykırdılar: 'Hükümdar öldü. Şans ayağımıza geldi! Haydi Türk ülkesine saldıralım!'"

Vezir bu çıkmazdan ancak saldırıya geçmiş gibi yaparak ve "kışın ortasında" düşmanın kalelerinden birine saldırmaya hazırlanarak kurtuldu.

Bu "hoş hile", hasmına şu bilgece ilkeyi hatırlatarak aklını başına getirmeye yaradı: "Düşüncelerimizi ve öngörümüzü en yüksek derecede meşgul etmesi gereken şey Türklerin mülklerine saldırmak değil, kendi ülkemizi savunmaktır."

Bu arada, Belgrad ile Budin arasındaki mesafeyi atlı kızakla iki haftada aşan bir ulak, III. Mehmed'in tahta çıktığı haberini getirdi. Aynı tarihçiye göre, o andan itibaren hava tamamen değişti ve Osmanlı ordugâhını coşku sardı. En iddialı hedefler bile artık mümkün görünüyordu.[183]

16. yüzyılın sonlarına doğru, önceleri insanları padişahın ölümünü gizlemeye iten tüm nedenler gücünü yitirip bu eski uygulamaya bir tür şartlı refleks, derinlemesine içselleştirilmiş bir yasak niteliği kazandırdığında, gizliliğin somut kazançlarından biri yine de tüm değerini korudu: bunu paylaşan mutlu azınlık (*happy few*) için, kişisel geleceklerini hazırlayabilecekleri bir sığınak olarak

183 Talikizâde, s. 362-365.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldı. Örneğin, eski efendinin gözdelerinin önemini yitirdiğini ve diğerlerinden önce yeni efendinin gözüne girme vaktinin geldiğini herkesten önce biliyorlardı. Bu da onlara, durumu henüz anlamamış ya da haberdar olmayanlara karşı paha biçilmez bir "konum avantajı" sağlıyordu - günümüz borsa meselelerinde "içeriden bilgi sızdırma suçu" başlığı altında cezalandırılan o ölçüsüz ayrıcalıklardan biri.

Bu "sır temettüleri" kuşkusuz daima elde edilmek istenmiştir ve ihtiyatlılığın bariz zorunluluklarının yanı sıra, sırra vakıf olanlar çemberinin mümkün olduğunca sınırlandırılmasını telkin etmekten de geri kalmamışlardır. Her yüksek mevki sahibi bunu en güvendiği kişilere indirgemek zorundaydı. Doğası gereği, bu gerçekler kaynaklarımızda pek görünmez. Yine de, I. Selim'in ölümünden hemen haberdar olan Süleyman Ağa'nın, haberin duyulmasının ardından tehlikeli bir hal alma riski taşıyan özel hazinedarlık görevinden azledilmek istediğini görüyoruz.

Sokollu, Süleyman'ın ölümünü diğer vezirlere bildirmekten kaçınamasa da, çok az müdahilden danışman ve uygulayıcı olarak yararlanmıştı; bu kişiler ilerleyen yıllarda en yakın yardımcıları arasında yer alacak, hatta bunlardan biri olan Cafer Ağa damadı olacaktı. Ayrıca, II. Selim'e ve sekiz yıl sonra III. Murad'a cüluslarını bildirmek için aynı haberciyi, Hasan Çavuş'u kullandı.

Bununla birlikte, sırrı bilenlerin sayısı ne kadar az olursa olsun, her zaman en azından divan üyelerini ve enderûnun en yüksek rütbelilerini, yani sarayın iç ve dış hiyerarşisinin en tepesini içeriyordu. Yukarıda, Valide Sultan Nurbanu'nun oğlu III. Murad'ın ölümü üzerine, bu padişahın alışıldık inzivasından yararlanarak kaçınmaya çalıştığı şeyin tam da bu olduğunu gördük. Gerçekten de torunu, müstakbel III. Mehmed ile iletişim kurmak için sadece bostancıbaşını kullanarak divandan bu sırrı saklamaya çalıştı. Ne var ki enderûnun sır üzerindeki tekelini çok uzun süre koruyamadı. Bostancıbaşının Manisa'ya gönderilmesinden iki gün sonra vezirlerden İbrahim Paşa haberi duydu ve bostancıbaşının izinden gitmesi için ağası Osman'ı bir mektupla gönderdi. Ardından, meraklanmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başlayan kaymakam Ferhâd Paşa işleri bizzat açıklığa kavuşturmaya çalıştı: "[Padişah'a] divanın [son oturumuna] karşılık gelen iki tezkere sundu ve tekrar eline geçtiklerinde üzerlerindeki yazının padişahın el yazısının bir taklidi olduğunu görünce, artık hiçbir şüphesi kalmadı."[184] Yapılacak tek şey, daha fazla gecikmeden yeni efendiye taziyelerini ve tebriklerini göndermekti.

O halde Valide Sultan ve suç ortağı Kızlar Ağası ne diye vezirleri böylesine ortada bırakmışlardı? Cülusunun saadetli haberini ilk verenler olarak kendilerini yeni padişaha iyi göstermek istedikleri açıktır -vezir İbrahim'in haberdar olur olmaz ellerinden almaya kalkıştığı bir ayrıcalık. Elçileri olan bostancıbaşına biçilen kader, bu tür bir haberi ilk veren kişinin bekleyebileceği nimetleri göstermektedir: elçiyi karşılayan hükümdar ona Mısır'ın idaresini teklif eder lakin bostancıbaşının tercihi doğrultusunda onu ömür boyu mevcut görevinde tutmayı kabul eder.

Harem yetkilileri, yeni padişahınki kadar, bu görevi ona vererek servetine servet katacağını bildikleri elçinin de minnetine de güveniyor olabilirler. Selânikî, biraz muğlak bir alıntıda, Manisa'ya doğru yola çıkarken bostancıbaşına "Valide adına gümüşle süslenmiş mühürlü bir kap verildiğini ve bunun aklından çıkmamasına özen gösterilerek ona şöyle dendiğini aktarır: 'Cülus gerçekleşirse bunu hatırla; sakın unutma!'"[185]

Sonraki cüluslarda, seçilmiş saadetliye ilk ulaşan olmak için koşmaya gerek kalmayacak; kendisi zaten orada olacaktı. Gizliliğin bu son bahsi de böylece kapanacaktı.

Kesip atmak[186]

Racine'in *Bajazet* (Bayazıt) isimli oyununun ilk perdesinin ilk sahnesinde Acomat (Ahmet), Osmin'e (Osman) şu korkutucu hatırlatmayı yapar:

184 Hasanbeyzâde, 475; Kâtip Çelebi I, s. 44.

185 Selânikî I, s. 426

186 Osmanlı hanedanında kardeş katli hakkında çok şey yazıldı. En yeni iki çalışma Vatin (yakında çıkacak) ve Akman'dır.

Levent Şahverdi Arşivi

Padişahlarımızın acımasız göreneğini bilirsin:
Kardeşlerini, kendi yerlerine pek fazla yaklaştıran
Bir soydan olmanın onurundan yararlanmaya
Pek öyle izin verdikleri görülmemiştir.[187]

Bu bilgiyle seyirci, hemen ardından gelecek korkunç oyunun kurallarından biriyle, tanık olacağı trajedinin başlıca nedenlerinden biriyle tanıştırılır. Seyirciler, seyahatnâmelerden öğrendikleri tuhaf ve bazen de tiksindirici gelenek ve alışkanlıklara sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezine taşınırlar. Osmanlı İmparatorluğu, siyasi suçlar ya da devletin çıkarları için gerekenlerin acımasızca yerine getirilmesi konusunda tekeli elinde bulundurmasa ve kesinlikle yönetici aile mensupları arasında cinayetlerin işlendiği tek ülke olmasa da, özel bir uygulama türüne sahiptir. Bunun mahiyetini anlamak için, önceki yazarlardan daha fazla (Alderson her şeyi karıştırıyor), Osmanlı tarihinde, iç savaşlar bağlamında gerçekleşen infazları (I. Bayezid'in oğullarının Fetret Devri sırasında birbirlerini öldürmeleri örneğinde olduğu gibi) veya gerçek ya da sözde isyanlar sırasında (örneğin Süleyman'ın oğulları Mustafa ve Bayezid'i idam ettirmesi gibi), padişahın cülusunda ya da saltanatı esnasında padişahın emriyle işlenen, bazı durumlarda küçük yaşta çocukların bile kurtulamadığı masumlara yönelik görünüşte nedensiz cinayetleri ayırt etmek gerekmektedir.

İlk suç kategorisi, siyasi huzursuzluk ve iktidar mücadeleleriyle boğuşan tarihteki tüm devletlerde gözlemlenebilecek olgulara benzerken, ikincisi Osmanlı hanedanının yukarıda açıkladığımız temel gerçekliğinden ayrılamaz: veraset kanunun yokluğu, soyun tüm erkek üyelerinin *apriori* meşruiyeti, devletin bölünmezliği dogmasıyla bağlantılı bir ilkedir. Bu gerçeklik, tahta çıkan aile üyesi için, yaşayan her erkek kardeşi, yeğeni ya da yeğen çocuğunu, hatta her türlü siyasi hırstan en uzak olanları bile, potansiyel bir rakip, düşmanlarının elinde olası bir araç, iktidarına karşı hâlâ vakit varken etkisiz hale getirilmesi gereken ölümcül bir tehdit haline getirir.

187 *Bajazet*, I. Perde , I. sahne, 105-109 dizeler. Çeviri: Racine, *Bayazıt*, çev: Reşat Nuri Darago, Cumhuriyet Kitabevi - Dünya Klasikleri dizisi 77, 1999, s. 22.

Levent Şahverdi Arşivi

Osman'ın ölümü üzerine, iki oğlu Orhan ve Alâeddin'in, bir derviş topluluğunun hakemliğinde, babalarının veraseti konusunda tam bir anlaşmaya vardıkları garip sahne -birincisi güç ve serveti miras alırken, ikincisi kendisi ve soyundan gelenler için kamusal yaşamdan kesinlikle uzak, dindar bir inzivayı tercih eder- tarihçi açısından birçok soruyu gündeme getirir, ancak tarihselliği ve nasıl yorumlanması gerektiği ne olursa olsun, en azından Osmanlılar için bir nostaljiyi ifade etmektedir: Şiddet ya da günahın olmadığı, uyumlu bir şekilde düzenlenmiş, barışçıl bir veraset. Anonim bir vakanüvis bu kayıp rüyayı yineler:

> "O zaman kardeşler birbirlerini onurlandırdılar ve birbirlerine saygılı davrandılar. [...] Sonra beyler kardeşleriyle istişare ettiler. Birbirlerine yarenlik ettiler ve yan yana durdular. Birbirlerini öldürmediler."[188]

Aynı yazar, bu övgüye değer hükümlerin ölümcül sonuçlar yaratan biçimde terk edilmesini Yıldırım lakaplı I. Bayezid'e atfetmeye devam eder: "Kardeş katli uygulaması bize Yıldırım Han'dan gelmiştir."[189]

Bu yaklaşım, Yakub'u Kosova savaş meydanında idam etmesiyle, sözü geçen padişahı saltanatına kardeşini öldürerek başlayan ilk kişi olarak sunan tarihsel geleneğin öğretisiyle uyumludur; ancak bu olayın doğruluğu tarihçi Colin Imber'e o kadar kesin görünmemektedir.[190] Gerçek şu ki, farklı koşullarda da olsa, başka aile suçları da işlenmişti: Osman'ın, gelenekte anlatılan amcası Dündar'ı öldürmesinin gerçekten de tarihsel bir olguya tekabül ettiğini varsayarsak, bu olay her halükârda saltanatının başında, herhangi bir hanedan rekabetine son vermek amacıyla gerçekleşmemişti. Dündar'ın ölümü Osman'ın saltanatının ilerleyen dönemlerinde meydana gelmiştir ve ille de bir meşruiyet çatışmasının sonucu olması gerekmez.

Öte yandan, Biga'yı ele geçiren I. Murad'ın, orada, merhum kardeşi Süleyman Paşa'nın Melik Nasırî adında bir oğlunu bulup

188 Giese I, s. 14.
189 *A.g.e.*
190 Bkz. Imber 1990, s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

idam ettirmesi, açıkça daha sonraki padişahların davranışlarının habercisiydi.[191]

Buna karşılık, Bayezid'in Kosova savaş meydanında kardeşi Yakub'dan kurtulması, kardeş katlinin gelecekteki özelliklerini kesin olarak ortaya koymak için yeterli sayılamaz: Ölüm döşeğindeki I. Mehmed'in, halefi II. Murad'ın en küçük iki oğluna reva göreceği akıbet hakkında hiçbir yanılsaması yoktu. Ne var ki onları Bizans *basileus*'unun yanına sığındırarak kurtarmaktan da umudunu kesmedi. İşe yaramayan bir sığınak, çünkü II. Murad yine de kardeşlerini ele geçirmeyi başardı; ama korkulanın aksine, iki masumu ölüme terk etmedi. Bizans uygulamasını taklit ederek, onları tahta çıkamayacak hale getirmek için kör ettirmekle yetindi.[192] Üstelik bu, Osmanlıların Bizans'tan öğrendiklerini ilk kez hayata geçirmesi değildi: I. Murad, oğlu Savcı'nın gözlerini kör ettirmişti (gerçi Savcı bundan sağ çıkamayacaktı); daha sonra, Fetret Devri'nde Mehmed Çelebi (Alderson'da Musa diye geçiyor) aynı işlemi Emir Süleyman'ın oğullarından Orhan'a uygulamıştı.[193]

Sultan II. Mehmed'den, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, o zamana kadar sadece sağda solda birkaç dağınık örneği bilinen kardeş katlinin hanedanın temel bir kuralı olarak kesin bir şekilde dayatıldığı sonucuna varmalı mıyız? İlk bakışta bunun böyle olduğunu akla getiren ipuçları mevcut: Bu padişah, saltanatına bir "ilke gereği kardeş katli" ile başladı ve kalan tek kardeşi, henüz bir yaşında bir bebek olan küçük Ahmed'i başkent Edirne'ye gelir gelmez idam ettirdi. Ancak dahası da var: II. Mehmed'in saltanatının sonunda devletin tüm din harici mevzuatını bir araya getirmek üzere çıkardığı Kânunnâme'de, şu sarsıcı maddeyle karşılaşırız:

> Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münâsibdir. Ekseri ulemâ dahi tecviz etmiştir. Anınla âmil olalar.[194]

191 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 118, n. 2.

192 Bréhier, s. 28.

193 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 133, 137; Alderson, s. 27.

194 Mehmed Ârif XIV tarafından yayımlanan metin, s. 27; Akgündüz İ, s. 341; Özcan, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

Kânunnâme'de yer alan hükümler arasına kardeş katlinin de dâhil edilmesiyle, bu artık sadece belirli bir hükümdarın kişisel inisiyatifine bağlı bir uygulama, hatta teamül haline gelmiş bir adet olmaktan çıkmış, devletin temel bir kanunu statüsü kazanmıştır. Hatta, kullanılan terimlere dikkat edersek, sadece yasal değil, aynı zamanda tavsiye edilebilir olarak da sunulur: münâsib ("uygundur"), amel olalar ("öyle olsun"). İlaveten, ulemanın onayına yapılan güçlü bir atıfla kânunnâmenin diğer tüm hükümlerinden ayrılır: böylesine korkunç bir tedbirin yol açacağı itirazları veya tereddütleri önlemeye yönelik olduğu aşikâr olan bu açıklama, yasanın, eğer gerçekten şeriatın değil de laik yasamanın kapsamına giriyorsa bile, şeriata da aykırı olmadığını vurgular.

Peki, bu kanun koyucu sultanın saltanatının kardeş katlinin evriminde belirleyici bir aşamaya işaret ettiğini düşünmekte haklı mıyız? Hiçbir şey daha az kesin değildir. Kânunnâme'nin Karamanî Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, 1478 ile 1481 yılları arasında hazırlandığına dair şüphe olmamasına rağmen, bu metni yalnızca çok daha sonraki nüshalardan, en erken 17. yüzyıldan itibaren öğrendiğimiz ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, bu nüshalar birçok noktada açıkça daha sonra yapılan eklemeler içermektedir.[195] Aynı durum ünlü "kardeş katli yasası" için de geçerli olamaz mıdır? Bu tezi desteklemek için, kanunun II. Mehmed'in saltanatının sonlarında herhangi bir somut ihtiyaca karşılık gelmediği iddia edilmiştir. Bu iddia tartışmaya açıktır, çünkü tam tersine, şehzade küçük Ahmed'in öldürülmesi için geriye dönük bir gerekçe olarak görülebilir -ki bildiğimiz gibi, bu hoşgörüyle karşılanmamıştır- ya da her şeyin açıkça işaret ettiği Bayezid ile Cem arasındaki rekabete bir hazırlık düzenlemesi olarak ele alınabilir. Ne var ki bu maddenin Kânunnâme'nin bilinen metnindeki diğer hükümler arasında bir kestirim olmadığına dair kesin bir kanıt bulunmadığı da bir gerçektir.

Dahası, bir tespit bunun II. Mehmed tarafından ilan edildiği konusunda şüphe uyandırmaktadır: kardeş katli, bu padişahın hükümdarlığı sayesinde bir nevi resmi tanınma ve meşruiyet

195 Bkz. Dilger, s. 8-36.

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmak şöyle dursun, daima kapatıldığı karanlık alandan çıkmamıştır. II. Mehmed'in doğrudan halefi olan II. Bayezid bu hususta özellikle muğlak bir görüntü çizer: Gördüğümüz gibi kardeşi Cem ondan kaçmıştı, ancak Cem'in oğlu Oğuz elindeydi. Bununla birlikte, başta onun canını bağışlar. Vezir Gedik Ahmed Paşa'nın idam edilmesine yol açan ciddi bir siyasi krizle karşı karşıya kaldığı tahta çıkışından bir yıldan fazla bir süre sonrasına kadar onu öldürmeye karar vermez. Yine de gizli gerçekleşen bu işlem, padişahın tuğrasını taşıyan, İskender Paşa'ya hitaben yazılmış ve Topkapı arşivlerinde muhafaza edilen bir emirden de anlaşılacağı üzere, açıkça söylemek gerekirse utanç vericiydi:

> İskender kulum, bu mektup sana ulaştığında bil ki Gedik'ü [Ahmed Paşa] ortadan kaldırdım. Sıra sende, Cem'in oğlunu kaçmasına izin vermeden boğacaksın, çünkü bu son derece önemli bir mesele. Ama bundan kimsenin haberdar olmasına izin verme. Bunu iyi bil ve kutsal işaretime güven.[196]

Aynı padişah, daha sonra oğlu I. Selim tarafından iktidardan uzaklaştırıldığında, son arzularından biri olarak oğlundan kardeşlerini öldürmeyeceğine dair kendisine söz vermesini istemiştir.[197] Gerçekten de, saltanatının ilk aylarında Selim, babasının kendisinden dilediği kardeşleriyle barışçıl ilişkiler kurmayı iyi niyetle denemeye hazırmış gibi, kardeşlerine ve yeğenlerine karşı herhangi bir saldırıda bulunmaktan kaçındı. İçlerinden Şehzade Ahmed'in ve babası için çalışan oğullarından Alâeddin'in ayaklanması bu deneye son verdi. Lütfi Paşa'nın Selim'in ağzına yerleştirdiği bir şiirde Selim, davranış değişikliğinin tüm suçunu Ahmed'e yükler:

> Saldırgan olarak yola çıkan ben değildim // Aksine, hanedan çatışması kardeşimden geldi / Yoksa sözüme sadık bir dosttum // Öldüğünde, Şah bu son dileği yayınladı: / "Kardeşlerine karşı kötü niyet besleme" // Kendi adıma, kardeşimden intikam

196 Ertaylan tarafından yayımlandı, s. 167.

197 Bkz. Lütfi, s. 203; Uğur tarafından alıntılanan Şükrî, s. 214; Müneccimbaşı III, s. 442.

Levent Şahverdi Arşivi

> almamak için / Anlaşmaya ve yemine tamamen uydum // Kalbimde ve verdiğim sözde sadıktım / Kalbimde doğruluk ve samimiyetimden hiçbir sapma olmadı // Beni yeminimden mecburen azat ettiler / İyiliğimi karanlığa çevirdiler.[198]

Her halükârda bu isyan, kardeş katli kaderinden kaçmanın imkânsızlığını I. Selim'in gözlerinin önüne açıkça sermiş gibiydi: Sadece Ahmed'i değil, aslında anlaşma yaptığı diğer kardeşi Şehzade Korkut'u da idam ettirdi. O andan itibaren gözünü iyice karartarak Ahmed'in oğullarını, kendisine boyun eğmiş olan ve aralarında iki küçük çocuğun da bulunduğu yeğenlerini de katletti. Kemalpaşazâde bu karanlık olayı şöyle anlatarak haklı çıkarmaya çalışır:

> İkisi de yetişkinlikten uzak çocuklar olmasına rağmen, tecrübeli ihtiyarların tavsiyesine uyuldu ve "Sonunda yavru aslan büyür aslan olur; emirin oğulları da büyük bir emir olur" diyenlerin haklı olduğu kabul edildiğinden, o üzücü gecede beşinin de hakkından geldiler.[199]

Böylece II. Bayezid'in kardeş katline son verme umudu da suya düşmüş oldu: Selim, karşı konulmaz bir güç tarafından yakalanmışçasına ölümcül çarkın içine geri yuvarlanmıştı.

Bu belirgin başarısızlıktan sonra gelen Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim'in saltanatları, uygulamanın tatbikinde bir duraklama sağlamış gibi görünürler. Gelgelelim daha yakından bakınca, bu duraklamanın sadece koşullardan kaynaklandığı görülür; gerçek şu ki, bu iki sultan, kardeşleri olmadığından [veya kardeşleri babalarından önce öldüğünden], vaktinden önce gelen doğal bir ölümle ölmedikleri müddetçe, tahta rakipsiz olarak çıkacaklardır. Gerçekte, birkaç ikincil olgu, kardeş katli mantığının, şimdilik sadece yanal olarak hareket etse bile, iş başında olmayı bırakmadığını açıkça göstermektedir: Süleyman'ın 1523'te, Rodos'un fethi sırasında Rodos'ta bulduğu, üstelik Hıristiyanlığı kabul etmiş iki zararsız kuzeni olan

198 Lütfi, s. 204-205.

199 Kemalpaşazâde (Uğur), s. 74.

Levent Şahverdi Arşivi

Cem'in çocukları ve torunlarını ortadan kaldırma ihtiyacı duymasına başka nasıl yaklaşabiliriz?[200]

Öte yandan, aynı padişah, iki oğlu Mustafa ve Bayezid'in idamını, isyan ederek yasaları ihlal ettiklerini ileri sürerek haklı çıkarabilirken, onlarla aynı anda öldürdüğü torunları için kullandığı yasal argüman daha zayıftır. Bayezid'in, yaşı küçük olduğu için kaçarken yanına almaktan vazgeçip Bursa'da bıraktığı en küçük oğlunun bile canını bağışlamamıştır.

Şehzade Mustafa'nın infazından kısa bir süre önce balyos Navagero'nun aktardığı bir kıssa, kardeş katlinin zihinleri rahatsız etmeyi nasıl sürdürdüğünü yeterince göstermektedir. Süleyman'ın şehzadesi Cihângir'e şöyle dediği söylenir: "Benim şehzadem, Sultan Mustafa, Büyük Efendi olacak ve hepinizin canını alacak."[201]

Benzer şekilde, II. Selim'in 1573'te ölümünden önce bile, bir başka Venedikli diplomat Andrea Barbaro, müstakbel III. Murad'ın imparatorluğunda sorun çıkmasını önlemek adına "Türklerin olağan geleneği" uyarınca tüm kardeşlerinden kurtulacağından emin olduğunu belirtmişti.[202]

Sonra yaşanan olaylar bu öngörüyü tamamen doğruladı. Kardeş katli uygulaması, 1574'te III. Murad'ın ve hatta ondan da çok, halefi III. Mehmed'in 1595'te bir kıyımın eşlik ettiği cülusuyla en müthiş ve canavarca hâlini aldı. İlki, beş kardeşini tek seferde boğdurmuştu, ancak çok daha fazlasına sahip olan ikinci padişah on dokuzunu birden öldürttü. Manisa'dan geldiği haberi saraya yayıldığında, kardeşlerinin çaresizce saklanmaya çalıştıkları söylenir.[203] Belki de bu ölümcül aşırılıklardan fazla etkilenen bazı yabancı gözlemciler, Osmanlı yazarları tarafından görmezden gelinen ilave bir dokunuş bile eklemişlerdir: eski padişahın hamile olan cariyeleri de çocuklarının hayatta kalmasını önlemek için öldürülmüştür.[204]

200 Dinden dönmeleri de idam edilmeleri için bir bahane olarak kullanılabilirdi. Bkz. Vatin 1994, s. 501-502.

201 Albèri, s. 77

202 Bkz. Albèri, s. 362.

203 Bkz. Selânikî II, s. 426.

204 Bkz. Sanderson, s. 58; Denize atılan iki hamile duldan bahseden Wratislaw von Mitrowitz, s. 166.

Levent Şahverdi Arşivi

Birçok Osmanlı vakanüvisi bu uygulamanın halkta yarattığı duyguyu incelikli bir şekilde betimlerler. III. Murad'ın beş kardeşinin idamından bahseden Hasanbeyzâde, "talihsizliklerle dolu ve bir türlü bitmek bilmeyen bu geceyi"[205] hatırlamaktadır. Selânikî, beş kurbanın cenaze törenlerini acıklı ve suçlayıcı vurgularla aktarmıştır:

> Beş şehzadenin tabutlarını kaldırdılar [...]. Kalabalığın feryadı imarete kadar ulaştı [...]. O gün, Allah'ın görkemli tahtını taşıyan melekler İstanbul halkının şikâyetlerini ve feryatlarını duydular. İbret ve ders, ruhu olan herkes tarafından hissedildi. Bu şartlar altında masumların tabutlarını iç çekişler ve iniltilerle götürdüler [...].[206]

III. Mehmed'in kardeşlerinin ölümünü resmederken de aynı tonları kullanmıştır:

> On dokuz şehzade için daha önce servi tabutlar hazırlanmıştı ve cenazeleri için gerekli tüm malzemeler mevcut ve hazır olduğunda, dili olmadığı gibi dini de olmayan [*dilsiz ü dinsiz*: yazar burada kelime oyunu yapıyor] kişiler, yakarışlarını ve ağıtlarını dinlemeden onlara saldırdılar ve yapacaklarını yaptılar.[207]

Cenazede,

> "Ah!" sesleri ve bu masumların talihsiz kaderi üzerine iniltiler göklere yükseldi. O ateşin yakmadığı yürek yoktu! Ağlayan gözler ve yanan dillerle naaşlar götürüldü ve babalarının ayaklarının dibine nizami bir şekilde gömüldü.[208]

II. Selim'den beri sürdürülen, sancağa tek bir oğul gönderme ve onu açıkça varis tayin etme politikası iç savaş riskini azalttıysa da

205 Hasanbeyzâde, 439.
206 Selânikî I, s. 102.
207 Selânikî II, s. 436.
208 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

(amacın bu olduğunu varsayarsak), bunu sadece kardeş katlini daha gösterişli ve korkunç hâle getirerek yapmıştı, çünkü bu artık tek seferde, soğukkanlı ve metodik bir şekilde, cerrahi bir operasyon gibi gerçekleştiriliyordu.

Bir sonraki cülusta, I. Ahmed'in küçük kardeşi Mustafa'nın canı, ileride bahsedeceğimiz nedenlerden ötürü bağışlandı ve kardeş katli yaşanmadı. Daha sonra, uygulama tamamen ortadan kalkmasa da, şüphesiz daha nadir hale geldi. Bu nedenle, çoğu tarihçinin yaptığı gibi, kardeş katlinin kayboluşunu, III. Murad ve III. Mehmed'in tahta çıkışları sırasında uyandırdığı yoğun duygularla, değişen hassasiyetler nedeniyle kamuoyunun bir tür reddi üzerinden açıklamak cazipti. Başka bir deyişle, Osmanlı hanedanında kardeş katlinin terk edilmesi zihniyetlerin tarihiyle ilgiliydi: ilkel katılıklarını geride bırakarak âdetlerin yumuşamasında ve ahlaki bilincin yükselmesinde birkaç derece ilerleyen zihinlerdeki değişim, kardeş katlinin yerini -nispeten- daha az insanlık dışı bir sistemin almasını zorunlu kılacaktı: şehzadelerin, halk arasında "kafes" olarak bilinen, sarayın iç kısmındaki (*enderûn*) bir alana hapsedilmesi. Bu bize tam olarak tatmin edici görünmeyen ve nihayetinde sorgulamamız gereken bir yorumdur. Lakin, olayların sırasını daha doğru bir şekilde yeniden oluşturmaya çalışarak başlayalım. Bunlar bizi hangi tespitlere götürüyor?

16. yüzyılın ikinci yarısındaki tüyler ürpertici kardeş katillerinin kamuoyunu özellikle sarsmış olmasının bu uygulamanın tarihinde mühim bir aşamayı temsil etmesi çok muhtemeldir: gördüğümüz gibi bu ölümler, şartlar nedeniyle yarım yüzyıldan uzun bir süre nispeten durduktan sonra meydana gelmişti; bilhassa sistematik ve kitlesel bir niteliğe sahiplerdi; acınası küçük tabutları, usulün kör şiddetini ve temel adaletsizliğini her şeyden daha iyi resmeden küçük çocukları da içeriyorlardı. İngiltere büyükelçisinin bir muhbirinin raporuna göre, on dokuz talihsiz şehzadenin cenaze töreninde, bir önceki gün gerçekleşen babaları III. Murad'ın cenazesinden iki kat daha fazla insan vardı.[209] Mitrowitz'in aktardığı, olayla ilgili pek çok uğursuz söylentiden biri, hakim duyguyu göstermektedir: III. Mehmed'in on

209 Bkz. Rosedale, s. 27-28.

Levent Şahverdi Arşivi

dokuz kardeşinin idamının "kötü geçtiği", içlerinden birinin idamdan önce "kardeşinin yüzüne bakmasına" izin verilmesi için ısrar ettiği, ancak zavallının bu lütfu bile elde edemediği söyleniyordu.[210]

Bu yankı uyandıran gösterilerin ardından, kardeş katlinin 17. ve 18. yüzyıllar boyunca çok daha seyrek hale geldiği de doğrudur, ancak bu, ne eylemlerde ne de -dahası- düşüncelerde ortadan kalktığı anlamına gelmiyordu. Her halükârda, kafese kapatılan prenslerin, cariyeleri olmasına rağmen çocuk sahibi olmaları yasak olduğu için, doğum kontrol tekniklerinin yanı sıra muhtemelen düşük yapmayı sağlayan yöntemlerin de kullanılması gerektiği anlamına gelen yeni ve daha sinsi bir biçim aldı. Öte yandan, eski hâliyle de varlığını sürdürüyordu.

I. Ahmed tahta çıktığında kardeşi Mustafa hayatta bırakılmasına rağmen, padişahın daha sonra ondan kurtulmayı düşündüğü söylenir, ancak Contarini'ye göre "midesini o kadar bulandırdı ki bu fikirden vazgeçti."[211]

Oğlu II. Osman, gerçekten de kardeşi Mehmed'i cülûsunda değil, yaklaşık üç yıl sonra idam ettirir: Lehistan seferine çıkarken kardeşinin "saltanatı ele geçireceğinden[212]" korkuyordu. İşler bir kez daha "fena halde ters gitti": Şeyhülislâm Esad Efendi, katli onaylayan bir fetvâ vererek bu karara yasal destek sağlamayı reddetti. Padişah, onsuz yapamayacağı fetvayı almak için başka bir müftüye başvurmak zorunda kaldı: bu şahıs Rumeli kazaskeri Taşköprüzâde Kemâl Efendi'ydi.[213] Vakanüvis Peçevi bu fiili günah olarak nitelemekten çekinmez.[214]

İlaveten, genç şehzade celladına çok kısa bir süre sonra hatırlamak zorunda kalacağı ifadelerle lanet okudu: "Osman, dilerim Allah'tan, ömrü devletin berbad olup benim ömrümden nice mahrum eylendinse, sen dahi behremend olmayasın!"[215]

210 Wratislaw von Mitrowitz, s. 166.
211 Barozzi ve Berchet I, s. 131-132.
212 Solakzâde, s. 719.
213 Bkz. Naima II, s. 188.
214 *Günâh*: bkz. Peçevi II, s. 375.
215 Bkz. Solakzâde, s. 719; Kâtip Çelebi I, s. 404; Naima II, s. 188.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. Murad da üç kardeşini ne tahta çıktığında, ne de 1632'de (reşit olup işlerin kontrolünü bizzat eline aldığı tarihte) değil, daha sonra idam ettirmişti: bir kez 1635'te Safevîlere karşı kazandığı başarılardan yararlanarak, ikinci kez de 1638'de Bağdat'ın yeniden fethini kutlamak bahanesiyle. Bu iki tarihten ilkinde hayatını kaybeden özellikle Şehzade Bayezid'dir ki bu da bizi Racine'in *Bajazet*'ine, Fransız oyun yazarının olaylardan kırk yıl sonra (kronolojiyi bozmadan) ilham aldığı, sultanların 'acımasız göreneğinin' trajik kurbanına geri götürür. Bununla birlikte, dördüncü bir kardeşin canı bağışlanmıştır:

> Böyle bir korkusu olmayan ahmak İbrahim
> Her türlü tehlikeden uzak, çocuk gibi yaşıyor.
> Ne yaşamasının değeri var, ne ölmesinin;
> Acıyıp kendine bakanların elinde kalmış.[216]

Böyle olunca, IV. Murad vaktinden evvel ölüp de (Naima'nın[217] altını çizdiği gibi, iki yıl önce üçüncü kardeşini boğdurduğu odada) tahta çıkarmak için enderûnda İbrahim arandığında, "Sultan İbrâhîm, kardeşlerinin çektiklerinin bilgisi kalbini Sultan Murad korkusuyla doldurduğundan, şiddetle reddetti". Kardeşinin kendisine tuzak kurduğundan korkan şehzade (Racine kuşkusuz zeka geriliğini abartmıştı), taht odasına gitmek için enderûndan ayrılmayı inatla reddetti. Girişte kendisini bekleyen sadrazamı uzaklaştırmak zorunda kalındı, çünkü sarayın o bölümündeki tümü sakalsız erkeklerin (*ex officio*) aksine sadrazamın sakalı vardı ve bu nedenle, İbrahim onu, kendisini boğmaya gelen saray bahçıvanlarının başı ve mühim işlerin icracısı bostancıbaşı sanabilirdi. Nihayet, iki kez merhumun yüzünü dikkatle inceleyip kardeşinin şüphesiz olarak öldüğünden emin olduktan sonra tahta çıkmaya rıza gösterdi.[218]

Sonraları, IV. Mehmed 1687'de tahttan indirildiğinde ve siyah haremağası yerine kardeşi II. Süleyman'ı yeni padişah yapmak

---

216 *Bajazet*, I. Perde, I. Sahne, 109-112. dizeler. Çeviri: Racine, *Bayazıt*, çev: Reşat Nuri Darago, Cumhuriyet Kitabevi - Dünya Klasikleri dizisi 77, 1999, s. 22.

217 Naima II, s. 451.

218 Bkz. Naima III, s. 451.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere almaya geldiğinde, dışarıda yaşanan hadiselerden bihaber II. Süleyman da aynı korkulara kapıldı. O da, oldukça barışçıl biri olmasına rağmen (Fransız elçi Nointel'e göre Turhan Sultan, kendi çocukları olmadıkları hâlde IV. Mehmed'in kardeşlerini koruması altına almak zorunda kalmıştı)[219] hükümdar kardeşi IV. Mehmed tarafından kendisine tuzak kurulduğuna inanmıştı: "Korktu ve dışarı çıkmadı". Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlattığına göre, Kızlar ağası onu rahatlatmak için elinden geleni yapmıştı: "Korkmayın, haşmetli padişahım, dedi ona, Allah şahidim olsun, kötü niyetle gelmedim. Bütün vezirler, ulema ve kulunuz, ocak erkânı sizi padişah yapmışlar ve şu anda sizin gelişinizi bekliyorlar. Size yalvarıyorum." Vakanüvis şöyle devam eder:

> Bu sözlere rağmen kalbi sakinleşmedi ve gözyaşlarına boğularak şöyle haykırdı: "Eğer ortadan kaldırılmam emredildiyse, öyle söyleyin ki usulüne uygun iki dua okuyabileyim. Sonra da aldığınız emri yerine getirin [...]." Ağa tekrar ayaklarını öptü ve "Allah'ım beni affet! Allah size karşı kötü niyet beslemekten korusun [...]" dedi. Kendisine eşlik eden küçük kardeşi Sultan Ahmed [müstakbel II. Ahmed] ise onu şu sözlerle teselli etti: "Haydi, korkma, ağa yalan söylemez." [...] Böylece onu dışarı çıkarmayı başardılar.[220]

III. Ahmed'in tahttan çekilmek zorunda kaldığı 1730'de bile, yeğeni ve halefi I. Mahmud'a yönelttiği tavsiyeler, hâlâ mevcut olan bazı endişeler hakkında çok şey anlatıyordu. Gerçekten de kendi çocuklarını "Tanrı'nın bir emaneti olarak" korumasını ondan isteme ihtiyacı hissetmişti.[221]

Demek ki eski şeytan hâlâ gölgelerde gizleniyordu. Artık o kadar sık meydana çıkmıyorsa da, bazı ipuçları bunun nedeninin duyarlılıklardaki değişimden ziyade siyasi ve kurumsal değişimlerde

219 Bkz. Vandal, *Les Voyages du marquis de Nointel (1760-1680)*, Paris, 1900, s. 107, Peirce tarafından alıntılanmıştır, s. 260.

220 Bkz. Silahdâr, *Tarih* II, s. 297-298, bu paragraftaki alıntılar buradan alınmıştır.

221 Abdî, s. 42. Bkz. Ferâizîzâde II, s. 1251.

Levent Şahverdi Arşivi

yattığını gösteriyor: yeniçeriler "kafese" kapatılan şehzadelerin hayatta kalmasına dikkat ediyorlardı.

Bununla birlikte, III. Selim 1807'de yeniçeriler tarafından devrilip kafese yerleştirildiğinde (isyancıların asıl amacı buydu), yerine geçen ve taşradan gelen Alemdâr Mustafa Paşa liderliğindeki yeni bir isyancı türü tarafından tehdit edilen kardeşi IV. Mustafa'nın eylemlerine karşı artık hiçbir koruması kalmamıştı. Böylece, 19. yüzyılın başında Osmanlı'da korkunçluğundan hiçbir şey kaybetmemiş yeni bir kardeş katli yaşandı: Dairesinde saldırıya uğrayan Selim olabilecek en barbar şekilde katledildi; kan ve toprakla lekelenmiş cesedi dışarı atıldı ve üzerine bir örtü serildi. Küçük kardeşi, geleceğin II. Mahmud'u ise kurtuluşunu, saklanmasına yardım eden ve tehlike geçtikten sonra yeniden ortaya çıkması için ona işaret veren hizmetkârlarına borçluydu.

Mahmud tahta geçtikten sonra kardeşi IV. Mustafa'yı Selim'e karşı işlediği suçun cezası olarak boğdurttu ve onu bu günahı işlediği yerde cezalandırdı.[222]

16. yüzyılın bitiminden sonra gerçekleşen ve az önce listelediğimiz kardeş katillerinin hepsi şiddetle kınanmış ve faillerinin (örneğin II. Osman ya da IV. Mustafa) başına gelen talihsizlikler adil bir intikam olarak yorumlanmıştır. Amma velakin bu tepkinin tamamen yeni olduğuna inanmak yanlış olur; başka bir deyişle, kardeş katlinin aşağı yukarı hoş görüldüğü bir ilk dönem ve ardından, uygulamanın terk edilmesinin zihniyet değişikliği ile açıklanmasının gösterdiği gibi, bunun normal veya neredeyse normal bir uygulama olmaktan çıkıp kabul edilemez bir suç haline geldiği ikinci bir dönem vardı. Aslında, uygulamanın tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim, hiçbir zaman gerçekten kabul görmediği, uygulayanlar için olduğu kadar tanık için de her zaman bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. Tarihçinin bu olguları kolayca kavraması zordur, ancak dayandığı vakanüvisler, bağlı oldukları kuralların ötesinde, sessizlikleri ve mahcup ifade biçimleriyle olduğu kadar, onaylamadıklarını doğrudan ifade etmeleriyle de konu hakkında oldukça fazla şey söylerler.

222 Mütercim Ahmed Âsım, s. 255.

Levent Şahverdi Arşivi

Orhan ile kardeşi Alâeddin arasında yapılan ve Alâeddin'in kendi isteğiyle iktidardan feragat ettiği anlaşmanın tarihselliği ve anlamı ne olursa olsun, bu kusursuz sükûnet sahnesinin daha sonraki sapmalarla olan tezadını açıkça vurgulayan yazarlarda uyandırdığı nostaljiden bahsetmiştik. Osmanlıların kaybolan saflığına duyulan bu aynı nostalji, Lütfi Paşa'nın, Şeyh Bedreddîn'in büyük isyanının bastırılması esnasında I. Mehmed'e atfettiği tereddütler hakkındaki yorumunda da iş başındadır: "O zamanın padişahları o kadar iyi Müslümanlardı ki, böylesine büyük fitnelerden suçlu isyancıları öldürmeyi kendilerine yediremiyorlardı" diyerek, masum kardeşleri öldürmemeleri için bir neden daha olduğunu ima eder.[223]

Gördüğümüz gibi, kardeş katlinin yerleşmesini genellikle I. Bayezid'in saltanatının başlangıcına kadar götürseler de[224], çoğu yazar bunun sorumluluğunu Bayezid'in kendisine atfetmemeye özen gösterir[225]: suçu Kosova savaş meydanında I. Murad'ın yerine geçirmek için onu kardeşi Yakub'a tercih eden ve hakkını elinden aldıkları kişiyi ortadan kaldırmanın akıllıca olacağına karar veren beylere yüklerler. Diğer aktörlerin ya da danışmanlarının rolünü vurgulayarak hükümdarın bu meselelerdeki sorumluluğunu hafifletme arzusuna çoğu kez rastlanır. Kardeş katlinin tamamen önleyici bir tedbir olmayıp savaşın bir parçası olduğu bir vaka -iç savaş olması bunu daha da kabul edilmez kılar- olan Süleyman Çelebi'nin kardeşi Musa tarafından öldürülmesinde Aşıkpaşazade, suçun gerçek failinin Musa değil, inisiyatif alan köylüler olduğunu vurgulamıştır: "Neden kardeşimi öldürdünüz? diye sordu Musa onlara; kardeşimin sizinle ne ilgisi vardı?" ve onları cezalandırmak için, onları içine kapadıktan sonra evlerini ateşe verdi.[226]

Musa'nın son anlarını anlatan Neşrî, tam tersine, Musa'nın bu kez artık aklanmadığı eski hatasını hatırlatır: "Sonra Baltaoğlu geldi: "Süleyman Bey'e ne yaptın?" diye sordu ve onu oracıkta boğdurdu.

223 Lütfi, s. 74.

224 Bkz. Giese I, s. 14; Lütfi, s. 43; Flemming tarafından alıntılanan Mevlânâ İsa, s. 54.

225 Sadeddin I, s. 24 haricinde; Karâmânî Mehmed Paşa, s. 40; Halkokondilis I, s. 57.

226 Bkz. Âşıkpaşazâde, s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra cesedini alıp sultana getirdi. Bu manzara karşısında sultan acımış ve kanlı gözyaşları dökmüş."[227] Neşrî bu anlatımıyla I. Mehmed'i kardeşi Musa'nın öldürülmesinin dışında bırakır, ama aynı zamanda padişahın faydalandığı suçu da meşrulaştırır: Musa sadece işlediği günahtan ötürü cezalandırılmıştır. Böylece, 17. yüzyılın başında şehzade Mehmed'in kardeşi ve katili II. Osman'a beddua etmesiyle ve daha da doğrudan, 19. yüzyılın başında II. Mahmud'un kardeşi IV. Mustafa'nın idamını ortak kardeşleri III. Selim'i öldürmüş olmasıyla daha da doğrudan meşrulaştırmasıyla yeniden ortaya çıkan bir tema kendini gösterir.

Padişahın sorumluluğunu hafifletme arzusu, göreceğimiz gibi kardeş katlini savunanlardan biri olan şeyhülislâm Kemalpaşazâde'de de görülür: I. Selim'in suçlarının en adaletsizine, yani kendisine teslim olmuş ve dahası henüz çocuk olan yeğenlerine karşı işlediğine atıfta bulunarak, yukarıda verdiğimiz bir alıntıda, küçük yavrunun ileride dönüşeceği vahşi aslanı gören "tecrübeli ihtiyarların"[228] etkisini vurgulamaktadır.

Aynı yazar, özellikle dehşet verici bir başka kardeş katlini de aynı şekilde sunar: II. Mehmed'in tahta çıktığında, henüz bebek olan küçük kardeşi Küçük Ahmed'i öldürmesinde suç derhal "tecrübeli ihtiyarların"[229] tavsiyelerine yüklenmiştir.

Birçok vakanüvis böylesine utanç verici bir gerçeği daha da vurucu bir şekilde ele almıştır: tamamen görmezden gelerek.[230]

Başkaları ise, tam tersine, açıkça kınamaktan çekinmemiştir. Örneğin Hasanbeyzâde kurbanların masumiyetini vurgulamakta ısrar eder ve onlara şehit payesi verir: "On dokuz asil şehzade, yüksek şöhretli şâhın kardeşleri," diye yazar III. Mehmed'in cülusu hakkında, "hiçbir suç işlemeden ve bunu hak etmeden şehit mertebesine yükseldiler."[231] Selânikî gibi bir vakanüvisin, III. Murad'ın ve III.

227 Neşrî II, s. 516.

228 *Cihândide pîr*: Kemalpaşazâde (Uğur), s. 74

229 Kemalpaşazâde VII, s. 9-10.

230 Bkz. Oruç, Enverî, Şükrüllâh, Tursun Bey, yine de kardeş katli kanunu kendisine atfedilen Karamanî Mehmed Paşa.

231 Hasanbegzâde, 476.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed'in cülüslarında kardeşlerine biçilen kaderin İstanbul sakinlerinde uyandırdığı dehşeti ne kadar da gizlemediğini yukarıda görmüştük. Bir başka yazarın, Sadeddin'in tutumu da pek farklı değildir -gerçi bu biraz çelişkilidir, zira kendisi III. Murad'ın çok nüfuzlu bir "hocası", imparatorluğun yarı resmi tarihçisiydi ve göreceğimiz gibi kardeş katlini katiyetle savunuyordu. Örneğin, I. Selim'in kardeşi şehzade Korkut'un öldürülmesini anlatırken, suçu emreden kişiyi değilse bile, en azından bunu gerçekleştirenleri açıkça suçlar ve "ilmik uzmanı iblisler"[232] diye tanımlar (bu, Selâniki'nin "dili gibi dini de olmayan dilsizler" kelime oyununa yakındır). Ne var ki daha sonra dile getirdiği dilek, haşmetli öğrencisine olan bağlılığı kadar endişesini de ele verir: "Allah bu şaha ceza vermesin!"[233]

Başkent halkının ya da padişahların maiyetinin ne düşünmüş olabileceğini değil de bizzat sultanların tutumlarını anlamaya çalışıp, kardeş katlini işlerken bir ruh halleri olup olmadığını sorarsak daha da belirsiz bir alana girmiş oluruz.

Bununla birlikte, doğruluğundan şüphe etmemize hiçbir neden olmayan yazarlar tarafından aktarılan bazı öğretici gerçekleri not ettik: II. Bayezid'in oğlu Selim'e kardeşleriyle "mümkün olduğunca" iyi ilişkiler içinde kalması için ettiği dua[234]; Selim'in ilk başta bu konuda gösterdiği iyi niyet. II. Mehmed'e ait olduğunu varsaydığımız, kardeş katlini "önemsizleştiren" bir kanunun çıkarılmasının haleflerini kafa karışıklığından tamamen kurtarmadığını vurguladık. Bu metin, gerçek tarihi ne olursa olsun, ulema tarafından getirilen yaptırımlar üzerinde -bir kânunda alışılmışın dışında- ısrar etmesiyle, çözmek için yeterli olmadığı problemin zorluğunu daha fazla göstermektedir. I. Ahmed'in ise kardeşi Mustafa'yı boğdurtma planından, bu fikrin kendisine verdiği mide bulantısı nedeniyle vazgeçtiği söylenir.

Bu hal ve şartlarda başka yerlerde bahsedilenlere kıyasla daha vicdanlı davrandığını söyleyeceğimiz Kanuni Sultan Süleyman'a gelince, tanınmayan kardeşi Üveys Paşa konusunda benzer bir

232 Sadeddin II, s. 233.
233 Sadeddin II, s. 230.
234 Lütfi, s. 203.

Levent Şahverdi Arşivi

"tıkanıklık" yaşamıştır. Kendisine neden ondan kurtulmadığı sorulduğunda şu cevabı verir: "Kalbimden hiç çıkmayan Allah korkusu beni bundan alıkoydu."[235]

III. Mehmed'in on dokuz kardeşini idam etmesini çevreleyen söylentiler arasında, Venedik balyosu tarafından rapor edilen bir tanesi, o sırada yeni padişahın içinde bulunduğu kararlılık ve üzüntü karışımından bahseder: kardeşlerinin en büyüğü, herkes tarafından sevilen yakışıklı bir genç adam, elini öpmeye ve gençliğini bağışlaması için yalvarmaya geldiğinde, padişahın şiddetli bir kederin tüm belirtileriyle sakalını sıvazladığı, ancak tek kelime dahi etmediği söylenir.[236]

Öte yandan, kardeş katili padişahların görünüşe göre şizofrenik olan bazı davranışlarını birkaç şekilde yorumlamak mümkündür: bunu oldukça basit bir şekilde ikiyüzlülüğün ve dolayısıyla mükemmel bir alaycılığın ifadesi olarak görebiliriz; ya da yeni boğulmuş olanların asil doğumuna ve şehzadelik onuruna saygı gösterme kaygısı; ama aynı zamanda Shakespearevari kalp kırıklığı ya da daha açık ifadeyle katillerin vicdan azabı olduğunu da düşünebiliriz.

Bu yüzden icracılar soğukkanlı bir şekilde kınanır ve acımasızca cezalandırılır: Örneğin, yukarıda gördüğümüz gibi, emir Süleyman'ı öldürdükleri için kardeşi ve hasmı Musa tarafından evlerinde diri diri yakılan köylülerin durumu böyledir. Gelgelelim II. Mehmed'in, küçük kardeşi Ahmed'in katilinin arkasında durmadığı ve muhtemelen onu idam ettirdiği de söylenir.[237] III. Mehmed'in on dokuz kardeşine "ne yakarışlarını ne de ağıtlarını dinlemeden"[238] musallat olan saray hizmetkârlarının da boğdurulduğu rivayet edilir.[239]

Öte yandan, bu şehzadeler ortadan kaldırıldıktan sonra, daima mertebelerine yakışır bir cenaze ve defin töreniyle gömülürler. III. Mehmed'in on dokuz kurbanı söz konusu olduğunda, onun açık

235 Bkz. Uzunçarşılı 1964, s. 395, n. 2.

236 Bkz. Peirce, s. 103. Belki de bu, Wratislaw von Mitrowitz'in tekrarladığı söylentinin başka bir versiyonudur (bkz. *supra*, s. 158)?

237 Bkz. Dukas, s. 190. Bu bilginin şüpheli niteliği hakkında bkz. Vatin, yakında çıkacak, n. 61.

238 Selânikî II, s. 436.

239 Bkz. Sanderson, s. 141. Burada geçen yine Osmanlı kaynakları tarafından doğrulanmayan ve şüpheli bir rivayettir.

Levent Şahverdi Arşivi

emirleri üzerine cenaze törenlerinin özel bir şekilde parlatıldığı görülmektedir: Selânikî'nin aktardığına göre, "tabutları süslenmiş ve üzerlerine mücevvezeler ve sorguçlar yerleştirilerek son rötuşları yapılmış, her tabutun etrafı dört baltacı ve kapıcı tarafından sarılmış, haremağaları ve içoğlanları onları Saadet Kapısı'ndan çıkarmışlardır."[240]

Demek ki herkes, padişahların, sıklıkla henüz çocuk hatta bebek olan ve hükümdar için sanal bir tehlike teşkil etmekten başka suçları olmayan masum kardeşlerini ve yeğenlerini öldürerek tüm beşeri ve ilahi yasaları ayaklar altına aldıklarının her zaman farkındaydı. Haklı veya haksız yere isyanla suçlanan şehzadeler ile suçlanacak hiçbir şeyi olmayanlar arasındaki ayrımın hukuki açıdan önemini bir kez daha hatırlamakta fayda var. İkincileri, yani masumları öldürmek doğaya aykırı olduğu kadar, Osmanlı padişahlarının koruyucusu ve savunucusu olduklarını iddia ettikleri İslam'ın şer'i hukukuna da aykırıydı. Gerçekten, şeriat hiçbir koşulda masum bir insanın öldürülmesine göz yumamazdı. Bununla birlikte, hukukta her zaman olduğu gibi, işler bu kadar basit değildi. Ünlü alimler tarafından savunulan eski bir Müslüman hukuku teorisi, padişaha (ve sadrazamına) şeriatın usul ve ceza hükümlerinden bağımsız olarak cezalandırma hakkını tanıyordu: cezalar *siyâseten* uygulanıyordu, yani idari veya siyasi gerekçeleri vardı ve kamu yararı ile devletin çıkarları tarafından meşrulaştırılıyorlardı. Çok sayıda Osmanlı hukukçusu sırası gelince bu doktrinin sözcüsü olmuştur.[241] Görülebileceği gibi, bu doktrin siyasi otoritelere cezai konularda önemli ölçüde özerklik tanıyordu. Buna rağmen, onlara açıkça şer'i hükümlere karşı gelme, bunları açıkça ihlal etme yetkisi vermiyordu. Bu bir tartışma konusuydu. Bazıları bu istisnanın gayrimeşru, "zalimce" kullanımının (*siyâsa zâlima*) karşısına meşru, "adil" kullanımını (*siyâsa âdila*) koymuştur. İkincisi onlara şeriat ile uyumlu, hatta bazılarına göre onun ayrılmaz bir parçası gibi görünmüştür. Bu durum bazen, en

240 Selânikî II, s. 436; Her tabutun üzerinde muhteşem bir sorguçlu sarığın varlığından bahseden Wratislaw von Mitrowitz (s. 166) tarafından doğrulanmıştır.

241 Bkz. Heyd, s. 192 vd., Dede Efendi'nin *Risâlat al-siyâsa (al-siyâsât) al-şar'îya* adlı eserinden alıntı yapmıştır (s. 198). Türkçeye *Siyasetnâme* olarak çevrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

azından idam cezalarında, padişahın her halükârda ulemadan birine danışması gerektiği sonucunu doğurmuştur.

Taşköprüzâde tarafından aktarılan ve Sultan I. Selim ile şeyhülislâmı Ali Çelebi'yi karşı karşıya getiren bir anekdot bizi meselenin özüne götürür. Sultan kırk adamına çok kızmış ve onları yargılamadan ölüme mahkûm etmişti. Şeyhülislâm onlar adına araya girdi: "Saltanatın işlerine karışmayın!" diye karşılık verdi Selim. "Affedin padişahım, diye devam etti müftü. Bu emir dinî bir meseledir [...]. İdam meselesi daima şer'î bir emir gerektirir. İdamlarını haklı gösteren sebepleri açıklayınız. Eğer şeriata uygun ise idamlarına fetvâ vereceğim," dedi. Müftü, "Padişahımın günah işlemesine müsâade etmem"[242] diyerek en büyük savını ortaya koymuştur.

Hüseyin Hezârfen de 17. yüzyılda benzer bir tutum sergileyerek, padişahın "şer'i hükümlere göre yasal bir karara varılmadan"[243] herhangi bir idam emri vermemesi gerektiğini düşünmüştür. Dolayısıyla, ceza seçimi hükümdarın takdirine kalsa bile, bir kadı suçluluğa hükmetmesi gerekiyordu. Kadının müdahale edemediği durumlarda, padişah en azından bir müftüden fetvâ almak zorundaydı. Kardeş katli söz konusu olduğunda, bu "hukuki istişare" hiç de yersiz değildi. II. Mehmed, kendisine atfedilen hususla ilgili kanunda, bu nedenle "ulemanın çoğunluğunun" onayından bahseder. Bu arada, bu ifade, azınlıkta kalsa da, farklı görüşlerin var olabileceğini açıkça ortaya koyuyordu. Gerçekte, bir hukukçunun kardeş katlini şer'an caiz görmesi en hafif tabirle büyük bir esneklik gerektiriyordu. Rumeli kazaskerince daha anlayışla karşılanmadan önce şeyhülislâmı tarafından reddedilen II. Osman'ın yaşadığı aksilik, temelde şüphe uyandırmak için yeterliydi.

Bununla birlikte, bu fetvalarda mevcut olan ve vakanüvisler tarafından ele alınan kardeş katli lehine bir argüman gelişmiştir; bu argüman, olayların daha ihtiyatlı veya eleştirel değerlendirmeleriyle bir arada bulunabilir. Kardeş katlini savunan tarihçilerin birçoğu, sadrazam Karamanî Mehmed Paşa, şeyhülislâm Kemalpaşazâde, başvezir

242 Taşköprüzâde I, s. 65-66.

243 Heyd tarafından alıntılanmıştır, s. 192.

Levent Şahverdi Arşivi

Celâlzâde Mustafa veya III. Murad'ın hocası Hoca Sadeddin gibi çok yüksek rütbeli kişilerdi. Argümanları çok az değişiklik gösteriyordu. Tahmin edilebileceği gibi, iç savaş ve devletin parçalanması risklerine ve dolayısıyla birkaç fedakârlığı hak edecek kadar değerli olan genel çıkarlara, kamu barışına ve devletin birliğine değiniyorlardı. Tekrarlamaktan hoşlandıkları gibi, özelde bir üzüntü yaşamak daima kamusal bir talihsizlikten daha iyiydi. Kosova'da şehzade Yakub'un öldürülmesini -gördüğümüz gibi geleneğe göre uygulamanın sembolik başlangıç noktası- aktaran Karamanî Mehmed Paşa, bunu açıkça kardeşi Bayezid'e atfetmekten çekinmez ve şu yorumu yapar: "Doğru düşünenlerin gözünden kaçmayacağı gibi, bunun [Yakub] varlığı büyük sakıncalar doğurdu. Sultan onun canını aldı. Çünkü zorunluluk insanlara yapılmaması gereken şeyleri yaptırır. Böylece, bir rakibin düşmanlığı ve dolapları olmadan, atalarından miras aldığı ülke yiğit, cömert ve seçkin bir sultanın elinde kaldı."[244] Bu sözlerin yazarının, II. Mehmed'in Kânunnâme'sine eklenen "kardeş katli kanunu"nun atfedildiği sadrazamından başkası olmadığına dikkat çekmek elzemdir. Bu ifade, atfın gerçekliğinin lehine bir katkıdır, ancak bunun kesin olarak kanıtlanması için yeterli değildir.

Küçük Ahmed'in II. Mehmed tarafından öldürülmesinden bahseden Ruhî'nin yaklaşımı şöyledir: "Fitneyi önlemek için onu öteki dünyaya gönderdi."[245]

Kemalpaşazâde, I. Selim'in yeğenlerini öldürmesini tartışırken, iki hükümdarın aynı ülkede birlikte var olmasının imkânsızlığına dair pek çoğu metafor olarak kullanılan tüm imkânsız ikilikleri sıralamaya girişir:

> Bir ülkenin iki yöneticisi ve hükümdarı olamaz; bir ordunun iki komutanı ve başkomutanı olamaz. İki aslan bir ine giremez, iki kılıç bir kında duramaz.
>
> Şah baş, ülke gövde olduğuna göre / Bu gövdenin iki başlı olması uygun değildir // Bir kilime iki dilenci sığar / Bir iklime iki padişah sığmaz.

244 Karamanî Mehmed Paşa, s. 347.

245 Rûhî, s. 446.

Levent Şahverdi Arşivi

> Düzen ve intizam, büyük sultanların sultanlık gücünün uygulanmasında bağımsız olmalarını gerektirir. Bir ülkede birden fazla padişah olduğu vakit, askerlerin ve kulların rahatsız olmasından ve büyük bir kargaşanın ortaya çıkmasından korkulur.[246]

Bu durum, birden fazla hükümdarın tek bir krallıkta karşı karşıya gelmesini önlemek için, birden fazla meşru taht adayının bir arada bulunmasına izin verilmemesi gerektiği sonucuna götürmektedir. Kardeş katli uygulaması ile veraset kuralının yokluğu arasında önemli bir bağ olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, her meşru adayın şansını deneme olanağını *apriori* kaybettiği ve iktidarın ele geçirilmesi, öne sürdüğümüz gibi, artık sadece şehzadeler ve Tanrı arasında bir mesele olmaktan çıkıp, veraseti düzenleyen organlar ve ilkeler yavaş yavaş uygulamaya konulduğu ölçüde, kardeş katli azalır: insanlar daha iyi hale geldiği için değil, artık siyasi ve kurumsal koşullara, hakim monarşi anlayışına uymadığı için.

Son tahlilde, kardeş katlinin temsil ettiği bu şeriat ve en temel doğal ahlak ihlâlinin tek ve olası gerekçesi, kamu barışının ya da daha ziyade, zamanın tabiriyle, nizâm-ı âlemin korunmasıydı. Bu son ifade, hükümdara tanınan yer ve rolün kozmik boyutunu yansıtıyordu. Padişah olur olmaz rakiplerini ortadan kaldıran yeni sultanın ilk kaygısı şüphesiz kendi iktidarını güvence altına almaktı, ancak bunu yaparken -ve yaklaşımındaki kör bencilliği aşan şey buydu- dünyayı en korkulan kötülüklerden koruyordu.

Kardeş katlini veraset krizi bağlamında ele alırsak, bu krizden çıkışı olağanüstü bir etkinlikle sağlamlaştırdığını söyleyebiliriz. Böylesine vurucu bir eylem sayesinde, fetret döneminin karanlık kaosuna kıyasla bir cülusun temsil ettiği genel diriliş sadece geçici bir parıltı, çabucak inkar edilen bir yanılsama olmayacak, yeni sultana hayat vermek Tanrı'nın hoşuna gittiği müddetçe devam edecekti.

246 Kemalpaşazâde (Uğur), s. 354-356. Ayrıca bkz. Mehmed b. Mehmed, III. Murâd'ın kardeş katilleri hakkında: üstü kapalı olarak ele alınan alışılagelmiş argümanlara yasanın yetkisini ve geleneğin ağırlığını da ekler: "Osmanlı'nın kadim yasasına uygun olarak, bunun getireceği sayısız avantaj nedeniyle, onlara idam talihsizliğini yaşatmayı seçtik." (s. 129).

Levent Şahverdi Arşivi

Tanrı tercihini belirterek bir bakıma sultana oyunu sonlandırma yetkisi vermiş ve bir anlamda bizzat Tanrı'nın bile yargısını değiştirmesini yasaklamıştı. Zorluk, iki imgenin başarıyla üst üste bindirilmesinde yatıyordu: Hükümdar ve halkı, masumları katleden celladın arkasında, dokuz başlı korkunç bölünme canavarının başlarını kesip atan bir kurtarıcı gördüklerine kendilerini inandırmak zorundaydı.

Öngörmek

Padişahlar kardeşlerini ve yeğenlerini ortadan kaldırarak rakiplerinden etkili bir şekilde kurtulmuşlarsa da, aynı kaderi kendi oğullarına da -en azından sistematik biçimde- yaşatmaları ihtiyatlı bir adım olmazdı: böyle bir politika izlemenin manevi ve duygusal olarak muhtemelen daha da zor olmasının yanı sıra, her şeyden önce hanedanı için ölümcül olurdu. Yine de bu oğullar (ve onların oğulları) hüküm süren padişahın potansiyel rakipleriydi -geriye kalan tek rakipler. Onun kadar saltanat sürmeye yazgılı olduklarından, zaman geçtikçe ve babanın ölümü geciktikçe hırsa ve dolayısıyla sabırsızlığa kapılabilirlerdi. Ayrıca bu oğullar, iç hizipler ya da dış düşmanlar için hazır bulunmuş araçlardı. Bu koşullar altında, kardeş katlinin engellenemez ve kitlesel yapısına sahip olmasa ve olamasa da, evlat katli Osmanlı sultanlarının tarihinde yok değildi.[247] Bununla birlikte, ortak özelliklere ve birçok yazarda görülen benzerliklere göre, padişahlar tarafından işlenen bu ikinci tür aile suçu, en azından hukuki açıdan ilkinden her zaman temel bir farkla ayrılmıştır: Babalarının emriyle idam edilen oğullar daima itaatsizlik, isyan, vatana ihanet -devlete karşı işlenen suçlar, ama her şeyden önce, daha somut olarak, ataerkil bir bakış açısıyla, baba otoritesine karşı işlenen suçlar- ile suçlanan suçlu oğullar olarak sunulmuştur.

II. Bayezid'in şehzadelerinden biri olan ve 1507'de idam ettirdiği Şehzade Mahmud'un tek suçu sancağını izinsiz terk etmekti.[248] Ne var ki baba-sultan, en hafif suçun, görünüşte en zararsız kabahatin ardında, her zaman, vaktinden önce yerine geçmek için az ya da

247 Genel tablo, Alderson *içinde*, s. 30-31.

248 Bkz. Alderson, s. 18 (S.N. Fisher'a göre, s. 104).

Levent Şahverdi Arşivi

çok gelişmiş bir komplodan şüphelenmekte gecikmezdi. Peki işin aslı neydi? Tarihçiler genellikle cevap bulmakta zorlanırlar zira burada hassas ve karmaşık olduğu kadar hayati önem taşıyan, gelecekteki soruşturmalarını kolaylaştırmak için hiçbir şeyin yapılmadığı, hatta tam tersine en başından beri izleyebileceği ipuçlarını örtmek adına her şeyin yapıldığı meselelere el atmaktadır. Suçlanan oğul ne kadar suçluydu ve gerçek niyeti neydi? Şüpheli III. Mehmed'in en büyük oğlu, on altı yaşındaki şehzade Mahmud'un boğdurulmasında, devrilmekten korkan bir babanın paranoyasının rolü neydi? Varislerden birini ortadan kaldırmak için çalışan bir zümrenin entrikaları bu dramda nasıl bir rol oynadı? Tarihçimiz bu soruları kesin olarak yanıtlamaya çalışırken, Kanuni Sultan Süleyman'ın en büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı idam ettirmesi hakkında yerli yersiz konuşanlarda (belli ki çok sayıda kişi vardı) Celâlzâde Mustafa Paşa'nın kınadığı hataya düşme riskiyle karşı karşıya kalır: "Kimse bu olayın esasını bilmediği ya da özüne nüfuz etmediğinden, herkes kendi zihin yapısına uygun dedikodu ve gevezeliklere daldı."[249]

Mamafih, şu ya da bu hadisenin yarattığı şüpheler ne olursa olsun, oğulların birçok durumda gerçekten de babalarının yerini almak istedikleri açıktır, her ne kadar sonunda sadece bir tanesi, II. Bayezid'in oğlu I. Selim, 1512'de bunu başarmış olsa da. Bunun nedeni, ölmeyi göze alamayan bir baba tarafından çok uzun süre kenarda tutulan şehzadelerin iktidar arzusu ve sabırsızlığı olabilir. Gelgelelim tek varis konumunda olmadıklarında ya da durumları pek parlak görünmediğinde (özellikle de kardeşlerinden birinin gözde olması nedeniyle), bu şehzadelerin liderliği ele almaya karar vermeleri için illa iktidarı ateşli bir şekilde sevmeleri gerekmiyordu: Tek yapmaları gereken hayata ve çocuklarına tutunmaktı, zira kardeş katli kuralı onlara tahttan ya da ölümden başka seçenek bırakmıyordu... Dolayısıyla, bir veraset krizinin risklerine karşı kendilerini daha iyi korumak için normal vadeleri öne çekmek isteyebilir, hatta buna zorlanabilirlerdi. Bu asi şehzadeler de kendilerince, hükümdarların ve maiyetlerinin yüzleştiği ve çeşitli çözümler aradığını

249 Celâlzâde, 437.

Levent Şahverdi Arşivi

gördüğümüz sorunu çözmeye çalışıyorlardı: Halkokondilis'in de belirttiği gibi Türkler için bilhassa iğrenç bir kriz olan verasetin ölümcül belirsizlikleri nasıl etkisizleştirilebilirdi?

Yaklaşımları önleyiciydi: asi şehzadeler, gidişatını daha iyi kontrol edebilmek umuduyla krizi yapay olarak tetiklediler. Elbette deneme yanılma yöntemiyle ilerliyorlardı, ama kabul edelim ki kaybedecek pek bir şeyleri yoktu: veraset yasasının yokluğu ve kardeş katli uygulamasına oğulların isyan tohumları ekiliydi. En ünlü örneklere bir göz atalım.

Savcı, I. Murad'ın en genç oğluydu. İlk kez 1373 yılında, *basileus* Andronikos Paleologos'un oğluyla birlikte isyan etmiş gibi görünüyor. İki isyancı daha sonra babaları tarafından affedildi. Lakin babasının Bursa'ya yerleştirdiği Savcı yeniden suç işledi: I. Murad'ın Balkanlar'da seferde olmasından yararlanarak kendini sultan ilan etti ve kendi adına hutbe okuttu. Bunu yaparak sadece babasını değil, veliaht olan ağabeyi Bayezid'in de haklarını çiğnemiş oluyordu. Bu sefer canının bağışlanmamasında şüphesiz bunun da payı vardı: öldürülmedi, ama Bizans usulü gözlerine mil çekildi, bu da onu verasetten menetmeye yetecekti. Ancak zaten bu işlemden sağ kurtulamadı.[250]

Kardeşi Cem'in Batı'daki varlığının iktidarına yönelik uzun vadeli tehdidinden ancak 1499'da kesinkes kurtulan II. Bayezid artık yaşlanmıştı ve çok sayıda huzursuz evladının kendisine uyguladığı baskıya uzun süre dayanamayacaktı. Evvel yıllardaki ilk uyarılardan sonra, kriz 1511'de akut aşamasına girdi. Sultan, nesnel olarak halefiyetinin yakın olduğu düşünülebilecek ölçüde yaşlıydı, ancak ilaveten herhangi bir gecikmenin çok uzun görünmesine neden olacak kadar da çökük ve günün sorunlarıyla başa çıkamayacak durumdaydı. Avrupa'daki vilayetlerde, savaşçı unsurlar onu kâfirlere karşı takındığı barışçıl tavırdan dolayı suçluyorlardı, ancak vaziyet her şeyden önce Anadolu'da kritik bir hal almıştı: Safevilerin siyasi-dini propagandasıyla kışkırtılan Türkmen halkları büyük bir kargaşanın eşiğindeydi.

250 Bkz. Alderson, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine taht talipleri harekete geçti. Rekabet artık üç kişiyle sınırlıydı: Korkut, Ahmed ve Selim. Korkut en büyükleriydi ve Mayıs 1481'de, Bayezid'in İstanbul'a girişini beklerken yeniçerileri yatıştırmak amacıyla geçici olarak tahta oturtularak birkaç gün hüküm sürmüştü. Kendisini kesinlikle en meşru aday olarak görüyordu, ancak bu düşüncenin Osmanlı veraset sisteminde ancak göreceli bir değeri olabilirdi. Aslında bir savaş ve eylem adamından ziyade bir entelektüel ve sanat düşkünü olan bu seçkin zihin, devlet erkânının ve ordunun gözünde padişahlık için gereken niteliklere sahip değildi. Bu özellikler rakiplerinde bolca bulunurken kendisinde azdı. Bu koşullarda asıl rekabet Ahmed ile üçünün en genci olan Selim arasında cereyan etti. Ahmed, başta sadrazam Ali Paşa olmak üzere ileri gelenlerin desteğine sahipti. Üçü arasında en savaşçı olan Selim ise yeniçerilerin adayıydı. Mücadelenin hazırlık aşaması ister istemez jeopolitikti ve sancakların tahsisi etrafında dönüyordu: sultanların bu atamaları haleflerini hazırlamak için nasıl kullanabileceklerini gördük, ancak rakipler de bu sancak idarelerini piyonlarını ilerletecekleri bir satranç tahtası olarak ele alabiliyorlardı.

Daha önce Antalya'da Teke Sancağı'nda görev yapan Korkut, babasından başkente en yakın olan Saruhan Sancağı'nın başkenti Manisa'nın idaresini aldı. Ahmed'in, tahta çıkmadan önce Bayezid'in sancağı olan Amasya'da bulunması, bu aday için iyiye işaretti. Öte yandan Selim'in uzak Trabzon'a sürülmüş olması, onun gözde olmadığının yeterince kanıtıydı. Yine de, nitelikleri ve dinamizminin bir ölçüsünü ve aynı şekilde hırslarının açık bir işaretini verdi. Orada bir ordu kurdu ve Safevi topraklarına akınlar başlattı. Destekçilerinden biri, belki de damadı olan İskender Bey'in donanma komutanı olarak atanmasını sağlayarak bir darbe yaptı: Zamanı geldiğinde Şehzade Ahmed'in boğazları geçmesini engelleyecek veya Selim'in geçişini kolaylaştıracak bir konumda olacaktı. Selim ayrıca, kardeşini Amasya'dan İstanbul'a götürecek yola bir kilit daha koymayı başardı: Bayezid'in, şehzadesi genç Süleyman'a, bu yolun üzerindeki önemli bir nokta olan Bolu sancağını vermesini sağladı. Bu kötü hamleye tepki gösteren Ahmed, atamayı iptal ettirdi. Bunun üzerine Selim

Levent Şahverdi Arşivi

başka planlar yaptı: Rumeli'de bir üs kurmak ve buradan Tuna'yı geçerek başkente ulaşmak. Bu yöndeki ilk adımı, oğlu Süleyman'a Bolu sancağı yerine Kırım'ın güneyindeki Kefe (eski Ceneviz kolonisi Caffa) sancağını alarak attı. Böylece, kuvvetlerini konuşlandırmayı planladığı bölgenin kuzeydoğu ucunu kontrol edecekti. Kırım Tatarlarının hanı Mengli Giray ile bir ittifak kurdu ve birliklerini Trabzon'dan Kefe'ye doğru yola çıkardı. Bunu yaptıktan sonra, gördüğümüz gibi şehzadelere sadece Anadolu sancakları verme geleneğinin aksine, babasından kendisine Rumeli'de bir sancak vermesini istedi. Bayezid önce reddettikten sonra, Şehzade Ahmed'in itirazlarına rağmen pes etti ve ona Semendire sancağını verdi.

Gelgelelim Selim, Kırım Hanı'nınkilerle birleşen Trakya'daki birliklerinin ilerleyişini durdurmadı. Artık iyice belirginleşen bir tehditle uğraşmak zorundaydı: Kendisini Mehdi (Tanrı'nın "iyi yönlendirdiği") olarak tanıtan Şah İsmail'in destekçisi Şahkulu'nun önderliğinde Anadolu'da patlak veren büyük kızılbaş isyanını bastırmak üzere sadrazam Ali Paşa ve şehzade Ahmed'in liderliğinde büyük birlikler toplanmıştı. Dolayısıyla Selim, kendisinden kaçmak için Edirne'yi terk ederek İstanbul'a gelen II. Bayezid ve askerlerine karşı yola çıktı. İki ordu 3 Ağustos'ta Çorlu'da karşılaştı. Selim ve Tatar müttefikleri, yeniçerilerin savaşçı ruhuna boyun eğmek zorunda kaldılar: Aykırı şehzadeye duydukları sempati, babalarına duydukları sadakatten daha ağır basmamıştı.

Selim'in tek yapabileceği Kefe'ye dönmekti, ancak bunu takip eden aylarda saltanat mücadelesi giderek şiddetlendi. Eylül ayında yeniçeriler İstanbul'a girmeye çalışan Ahmed ve ordusunun yolunu kesti: Şahkulu'ya karşı mücadelede kötü bir savaş lideri olduğunu gösteren birini padişah olarak kabul etmeyeceklerinin işaretini veriyorlardı. O andan itibaren şehzadenin elinden gelen yegane şey, direnişini hazırlamak üzere Anadolu'ya çekilmekti. Bu amaçla babasının izni olmadan Karaman'ı ele geçirdi. Bayezid bu itaatsizlik hareketine, Semendire hükümetinde görevlendirdiği Selim'i kayırarak tepki gösterdi. Taht artık onun avucunun içindeyken rakibi şüpheli kartlarla oynamak zorunda kalıyordu: Kırım Hanı'nı kendi lehine çevirmek

Levent Şahverdi Arşivi

için boşuna uğraştı ve şeytanla anlaşmak anlamına gelen Şah İsmail'le ittifakı kurmayı deneyerek davasını daha da tehlikeye attı.

Tam da yeniçeriler Bayezid'den Selim'i başlarına geçirmesini isterken, ki bu onun tahttan feragati anlamına gelecekti, üçüncü aday kendini hatırlattı: Şehzade Korkut yeniçerileri kışlalarında ziyaret etmeye İstanbul'a gelmiş, ama onlar onu desteklemeyi reddetmişlerdi. Otuz yıl önce, henüz çocuk yaştaki bu adamı efendileri olarak kabul ettikleri günler geçmişte kalmıştı.

Selim ise 19 Nisan'da önünde kamp kurduğu başkente yaklaşıyordu. Bayezid bir hafta sonra onun lehine tahttan feragat etti. Doğum yeri olan Dimetoka'ya çekilmesine izin verilen ihtiyar padişah, 26 Mayıs 1512'de yolda öldü. Böylece, soyun her ikisi de saltanat görmüş iki üyesinin -baba ve oğul- bir arada bulunmasından kurtulunmuş oldu. Bu durumun sadece bir emsali vardı[251]: II. Mehmed'in kısa süren ilk saltanatı. O deneme babasının tahta dönüşüyle hızla sona ermişti. Ne var ki 1512'de durum, sadece hikayenin iki kahramanının yaşları nedeniyle olsa bile, kökten farklıydı. Bununla birlikte, II. Bayezid'in ölüm nedenini merak edebiliriz: bitkin düşmüş yaşlı bir adamın doğal ölümü mü yoksa ihtiyati bir baba katli mi? Spekülasyon yapmaktan başka seçenek yok gibi.

Selim'in ilk başlarda, kardeş katline başvurmadan kendi yarattığı veraset krizini durdurabileceğine inandığını ve bu dindarca yanılsamaların kısa sürdüğünü gördük.

II. Bayezid'in son yılları, Osmanlı monarşi anlayışında baba ve oğulların meşruiyeti paylaştıklarını -ortak bir tuğra sahibi olma ayrıcalığının gösterdiği gibi- ancak taraflar arasındaki ilişkinin zamanla tersine döndüğünü ibret verici bir şekilde göstermişti: Zaman, görevdeki hükümdara yönelik saldırılarını artırarak, onu görevlerini yerine getiremez hale getirerek ve özellikle de bunların en önemlisi olan orduları zafere götürmesini engelleyerek geçtikçe, otoritesi daha da sorgulanır hale geldi ve yerine geçmeye en uygun olan oğlunun hakları daha da belirginleşti. Kısacası, sanki değişimin gerçekleşmesi için babanın ölmesine gerek kalmadan, bu şehzadenin

251 Korkut'un 1481'de icra ettiği geçici padişahlık özel bir durum olmayı sürdürüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

meşruiyetinin sanal olmaktan çıkıp giderek daha gerçek hale geldiği ve sonunda, aynı zamanda yaşın etkisiyle zayıflamaya devam eden babasınınkinden daha gerçek olduğu bir süreç işliyor gibiydi. Elbette yaşlı sultan ve maiyeti hiç de bu görüşte değildi. Çoğu insanın doğal bulduğu şey onlar için kabul edilemezdi.

Süleyman gibi bir padişah böylece, uzun yaşamının sonuna kadar imparatorluğunda meşruiyetin yegane sahibi ve barışın güvencesi olduğuna ikna olmuştu. Bu durum onu, şüphesiz üzüntü duyarak ama görünüşe göre vicdanı rahat bir şekilde, iki kez evlat katline yöneltti. Gerçekten de, başlangıçtaki eşsiz ihtişamı ne olursa olsun, uzun bir yaşam sürdüğü ve çok sayıda oğlu olduğu için, o da az önce tarif ettiğimiz amansız düzenekten kaçamadı. Bunun ilk etkilerini 1550'lerin başında, ilk zaferlerinin çoktan geride kaldığı, savaşçı dinamizminin çoktan azaldığı ve dahası ciddi bir hastalıktan iyileşmekte olduğu bir zamanda hissetti.[252]

1552'de İran'a karşı çıktığı seferin komutasını sadrazamı Rüstem Paşa'ya bırakarak düşüşünü teyit etti. O sırada Amasya sancakbeyi olan büyük oğlu Mustafa ile arasındaki tezat apaçık görünür olmuştu. Henüz kırk yaşında olan, mükemmel niteliklere sahip şehzade, özellikle ordu içinde çok popüler hale gelmişti. Endişe verici söylentiler Süleyman'ın kulağına sadrazamı aracılığıyla ulaştı. Vezir, askerler arasında konuşulanları efendisine tekrarlamaktan hiç çekinmiyordu:

> Meşhur babanız yaşlandı. Seferden ve hareketten uzak kaldı. Sadrazamı başkomutan olarak ataması ve sefere göndermesi zorunluluktan kaynaklanıyordu. Sizi kendi isteğiyle varisi olarak belirlemesini engelleyecek hiçbir şey yoktur. Buna taş koyan Rüstem Paşa'dır. Eğer onun başını kesip askerin huzuruna çıkarsanız, bütün askerler sizi isteyecek ve dileyecektir. İhtiyar padişah ömrünün geri kalan kısmını Dimetoka sarayında dindarlık ve ibadetlerle geçirsin![253]

252 Bkz. Peçevi II, s. 283; İnalcık 1969, s. 111.

253 Selânikî I, s. 300.

Levent Şahverdi Arşivi

Rüstem, bu şekilde I. Selim'in babası II. Bayezid'e biçtiği ve yaşlı sultan için çok kötü sonuçlanan kadere atıfta bulunduktan sonra, Şehzade Mustafa'nın bu kışkırtıcı sözlere duyarsız kalmadığını ekledi. Süleyman'ın planlarını altüst etmesine bu kadarı yetti: kış boyunca birlikleri dinlendirdi, sadrazamı İstanbul'a geri çağırdı ve ertesi bahar İran seferini, bu kez komutayı bizzat üstlenerek, yeniden başlattı. İlaveten, Anadolu'da, Ereğli yakınlarında bulunan Mustafa'yı yanına çağırdı ve o da hiç çekinmeden babasının ordugâhına gitti. Orada, kendi çadırında oğlunu dilsizlere boğdurdu ve sahneyi ipek bir perdenin ardından izledi.[254]

Bu olay yeniçeriler arasında öylesine öfke uyandırdı ki, padişah onları yatıştırmak için sadrazamı (geçici olarak) görevden almak zorunda kaldı. Fitil görevi gören Rüstem'in bu olayda karanlık bir rol oynadığı inkâr edilemezdi. Mustafa'nın gerçek niyeti ne olursa olsun, imalarıyla onu babasının gözünde karalamıştı. Bunun, yaşlı sultanı manipüle ederek Mustafa'yı veliahtlıktan uzaklaştırma planının bir parçası olduğu açıktı. Bu komplonun ardında, Süleyman'ın sevgili karısı Hürrem vardı ve başka bir kadından, Mahidevran'dan doğma Mustafa'ya karşı kendi oğullarının çıkarları için çalışıyordu. Sadrazam onun müttefiki olmasının yanı sıra, aynı zamanda kızı Mihrimâh'ın kocası, yani damadıydı.[255]

Mustafa'nın kaybını kısa bir süre sonra, zayıf bünyesi üvey ağabeyinin sarsıcı ölümünün yarattığı acıya dayanamayan Cihangir'in vefatı izledi. Bu ölümün, en küçük ve en savunmasız oğluyla kurduğu yakın ve samimi ilişkiyle orantılı olarak padişahta derin bir keder yaratmış olması mümkün. Genç şehzadenin bu özelliklerinin kendi başına bir babanın şefkatini uyandırmaya yetmesinin yanı sıra, bunların aynı zamanda onun içindeki her türlü art niyeti ortadan kaldıracak ve böylece küçük oğluyla diğerleriyle olduğundan çok daha rahat ve özgür ilişkiler sağlayacak nitelikte olduklarını da düşünmeden edemiyoruz. Bu haliyle Cihângîr pratikte miras oyununun dışında bırakılmıştı: Peçevi'nin deyişiyle, "tüm dünyevi bağlardan

254 Bkz. Hammer VI, s. 56.

255 Bu yorum için, bkz. Busbecq, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

ve bağlılıklardan arınmıştı"[256]. Süleyman'ın, şüphe gölgesinin değiştiremeyeceği babalık duygularını doyasıya yaşayabildiği tek oğlunun kaybının üstesinden gelebilmesi için büyük metanet göstermesi gerekti: "Halifeliğin sığınağı olan [Padişah] hazretleri, kadere razı olduğunu göstererek, [kaftanının] eteğini asil bir sabırla kavradı ve kendini Müslümanların işlerine adadı."[257] Yarışta iki aday kalmıştı ve ikisi de Hürrem'in oğluydu: Bayezid ve Selim. Süleyman aslında seleflerine göre bir yenilik yapmış ve aynı kadından birçok oğul sahibi olmuştu. Amma velakin bu, anneyi ikilemlerin en içinden çıkılmazına mahkûm etmek anlamına geliyordu: birbirini öldürmeye mahkûm evlatlar arasında seçim yapmak.

Gerçekten de, Mustafa ortadan kaldırıldıktan sonra geriye kalan iki kardeş Selim ve Bayezid arasında amansız bir mücadele başladı. Rekabet, 1558'de annelerinin ölümünden sonra daha da şiddetlendi. Kişisel nitelikleri nedeniyle Bayezid önde başlamış gibi görünüyordu, ancak geleceğini güvence altına almak ya da sadece kendisinin ve çocuklarının hayatını korumak için birçok tedbirsiz hamle yaptı. Ahlaksızlıkları yüzünden gözden düşen, ancak daha becerikli, daha iyi tavsiye alan ve daha iyi hizmet eden Selim, nihayetinde galip geldi.

Bayezid en ciddi ve aleni suçunu, ona olan güvenini çoktan yitirse de bunu gizli tutan babasının emrettiği sancak değişikliğini reddederek işlemişti: Kendisi Konya'dan Amasya'ya taşınacak, kardeşi ise Manisa'dan Kütahya'ya nakledilecekti. Selim buna uydu, ancak Bayezid asker toplayarak karşılık verdi. Selim böylece yasallığın savunucusu olarak ortaya çıktı ve bu nedenle babasının ve düzenli kuvvetlerin desteğini aldı. Bayezid ise karşı konulamaz bir şekilde muhalefet sarmalının içine çekildi. Kardeşi tarafından yenilerek Amasya'ya sığındı ve buradan babasına bağlılığını ve sadakatini dile getiren manzumeler gönderdi. Kendisine inanılmadığından, isyandan ihanete kayarak cehenneme doğru inişini sürdürdü: İran'a, Osmanlıların can düşmanı Şah Tahmasp'a gitti ve böylece ona değerli

256 Peçevi I, s. 305.
257 Celâlzâde, 439-440.

Levent Şahverdi Arşivi

bir diplomatik koz kazandırdı. Şah, Bayezid'e onu Süleyman'ın elçilerine asla teslim etmeyeceğine dair söz vermişti. Sözünü tuttu, onu ve beş oğlunu Selim'in elçisi Çavuş Ali Ağa'ya teslim etti. Böylece cellatları olan Ali Ağa hepsini kendi elleriyle boğdu.[258] Yaşı çok küçük olduğundan babası tarafından Bursa'da bırakılan Bayezid'in bir başka oğlu, babası ve kardeşlerinin ölümünden önce Süleyman'ın emriyle idam edilmişti.

Yaşlı sultanın sadece bir varisi kalmıştı ve bu da daha sakin bir veraset vaat ediyordu (yine de yeniçerilerle yaşanan bir çatışmayla bunun ciddi şekilde sekteye uğrayacağını gördük). Yakın vadede bu, toplumsal huzurun garantisiydi: Selim, işleri aceleye getirmesini gerektirecek başlıca nedenini gerçekten de kaybetmişti.

Bize daha sonra babasına karşı herhangi bir girişimde bulunduğunu düşündürtecek hiçbir kanıt yoktur. Yine de, babası daha da ihtiyarladıkça, güçten düşmüş yaşlı bir adamın hâlâ hayatının baharında olan bir adama ait olan yeri sonsuza dek işgal etmesinin tabiatın düzenine aykırı olduğu fikri devam etti. Selânikî'nin, Süleyman'ın Zigetvar'da ölümü ve Selim'in İstanbul'da tahta çıkışını çevreleyen olaylara dair uzun anlatısına eklediği iki anekdot bu ruh haline tanıklık eder.

Şehzade Selim'in başkente gelişi duyurulduğunda, sadrazamın yokluğunda İstanbul'un idaresinden sorumlu eski Anadolu beylerbeyi İskender Paşa'nın tepkisi açıklayıcı oldu. Süleyman'ın ölüm haberini almamış ya da anlayamamış olsa da, bu girişimi onaylamasa da, veliahdın babasının ölümünü beklemeden kendisini tahta çıkarmaya giriştiğini kendiliğinden anlamıştı: "[Şehzade] neden böyle davranıyor?" diye sordu devletin Süleyman'a sadık bu büyük hizmetkârı, "Yakında size yasal olarak gelecek bir şeyi neden yasadışı yollardan ele geçiriyorsunuz?" diye sordu ve şu yorumu yaptı: "Böyle davranarak kim başarılı oldu? Bunun ne faydası var?"[259]

Amma velakin, ikinci anekdotun[260] da gösterdiği gibi, herkes olaylara aynı şekilde bakmıyordu. Selânikî, Macar kalesinin surları

258 Bkz. Hammer VI, s. 139; Ş. Turan.

259 Selânikî I, s. 41.

260 Bkz. Selânikî I, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

altında kurulan ordugâhta, sağlık durumu büyük endişe yaratan yaşlı padişahın iyileşme ihtimali hakkında bir toprak falcısına danışma fikrine kapılmıştı.[261] "Allah'ın ona sağlık ve zindelik bahşetmesi talihine sahip olabilecek miyiz?" diye sorduğunda, uzman tahmin için gerekli işlemleri yaptıktan sonra kendisine şu cevabı vermişti: "Ciddi bir meseleden bahsediyorsunuz. Hastanın sağlığına kavuşması neredeyse imkânsızdır, tıpkı çadırın direğinin kırılması ve yarım direğin üzerinde durması gibi. Yeni bir sütun getirilir ve yerleştirilir, böylece tüm çadır [artık] dik durur." Metaforun anlamı yeterince açıktı: Süleyman artık görevlerini yerine getirmek için uygun değildi. Selim onun yerine geçmeliydi.

Sonu gelmeyen saltanatların bıkkınlığı ve bitiş tarihini öne çekme eğilimi Osmanlı tarihine özgü değildir. Bu rejime daha özgü olan, başlangıçta tamamen açık olan bir veraset oyununu daraltmaya çalışmanın tekrar eden cazibesidir. Şehzadelerin beklentisi bu yöndedir. Fakat, karmaşıklığını en başta vurguladığımız bu olayların resmi versiyonları bizi yanıltmamalı. Gerçek öngörücüler kimlerdi? Kardeş katlinin şeytani mantığının yarattığı yaygın şüphe ortamında, tüm varsayımlar mümkündür ve hayaller serbest bırakılabilir: Şehzade Mustafa'nın idamı örneğinde, şehzadenin gerçekten suçlu olması ile Hürrem ve müttefiklerinin onu tahttan indirmek için entrikalar çevirmesi arasında ayrım yapmanın ne kadar zor olduğunu görmüştük. Bu ikinci şemada, padişahın kendisi manipüle edilmiş görünür. Başka bağlamlarda, söylentiler onu orkestranın gerçek şefi haline getirir; artık verasetini küçük bir sancak tahsisi oyunu ya da gözdesinin tayini gibi belirsiz önlemlerle düzenlemekle yetinmez, hedeflerine ulaştığından emin olmak için onarılamaz olanı yapar.

1504 sonbaharında, Üsküp sancakbeyinin maiyetinde, II. Bayezid'in o zamanlar sayıları hâlâ altı olan oğullarının, aile buluşmasının bir katliama dönüşmesinden korktukları için hep birlikte

261 Hikâyedeki kronolojik kesintiler göz önüne alındığında, olayın Süleyman'ın ölümünden önce mi gerçekleştiğini ve anlatıcının gerçekten geleceği bilmek mi istediğini, yoksa Süleyman'ın çoktan öldüğü bir zamanda mı yaşandığını belirlemek zordur: bu ikinci durumda, yazar, daha Makyavelist bir yaklaşımla, sırrın yayılma derecesini bu yolla değerlendirmeye çalışırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a gitmeyi reddettikleri ve padişahın bunlardan beşini öldürdüğü söyleniyordu: varisini dayatmak ve herhangi bir kardeş savaşı tehdidini önlemek için şaşmaz bir yöntem.[262] Bu varsayımları destekleyecek başka bir kaynak yoktur, ancak bunlar bir veraset kanununun yokluğunun yarattığı endişelerin göstergesidir.

Bir padişahın, oğullarından birinin lehine diğerlerini öldürerek veya sadece çocuk yapmayarak tahta kimin geçeceğini öngörmesi örneği veya belki de sadece fantezisi, eski bir gelenekte bulunur -şüpheli[263] olsa da yakın dönem tarihçileri tarafından tekrarlanmıştır. Bu geleneğe göre I. Selim 1514'te, Şah İsmail'e karşı çıkacağı seferin arifesinde üç küçük oğlunu en büyük oğlu Süleyman'ın önünü açmak için ortadan kaldırır. Bu üç oğlun gerçekten var olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur, üstelik onlara atfedilen isimler (Mahmud, Murad ve Abdullah) Süleyman'ın bebekken ölen üç çocuğunun isimleriyle örtüşmektedir.[264] Bir karışıklık olup olmadığı ciddi bir şekilde merak edilebilir. Bu üç oğlun Selim Camii mezarlığına gömülmüş olması da bu karışıklığı teşvik etmiş olabilir.[265] Bununla birlikte, I. Selim'in Çaldıran seferinden önce evlat öldürme geleneğinin uzun süredir devam eden bir gelenek olduğu, Guillaume Postel'in daha 16. yüzyılda buna atıfta bulunduğu unutulmamalıdır.[266] Ancak, I. Selim'in çağdaşı olan iki Venedikli diplomat, bu sultanın büyük oğluna rakipler vermekten nasıl kaçındığına dair tamamen farklı bir versiyon sunmaktadır: Şubat 1514 tarihli Giustiniani ve Haziran 1518 tarihli Mocenigo'nun raporlarına göre, Selim, Süleyman'ın doğumundan sonra kadınlarla her türlü temastan kaçınmıştır.[267] Gel gör ki bu iddiaya inanmak zordur, çünkü başka yerlerde Süleyman'ın en az altı kız kardeşi ve bir cariyeden doğan Üveys Paşa adında tanınmayan bir erkek kardeşi olduğu bilinmektedir.[268]

262 Bkz. Sanudo V, kol. 670.
263 Bkz. Vatin, çıkacak.
264 Bkz. Lütfi, s. 303-304; Peçevi I, s. 19.
265 Bkz. Kuran, s. 221.
266 Postel, s. 60.
267 Bkz. Albèri III, s. 48, 54.
268 Bkz. Uzunçarşılı 1964, s. 395-396, n. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Selim'in Süleyman'ın önünü açmak için iddia edilen yöntemlerden birini ya da diğerini kullandığı varsayımı, ortaya çıkardığı güçlüklere rağmen bir temele dayanıyorsa, Lütfi Paşa'nın, oğlunun tahta çıkış koşullarıyla ilgili olarak kendisine yaptığı iltifat, alaycılıktan yoksun olmayan başka bir yankı kazanır:

> Bedel ödemeden, ülke savaş ve çekişme nedir bilmeden tahta çıktı. Sanki Sultan Selim bu dünyâdan kötülükleri koparmış, dikenleri ve yabani otları temizleyerek onu bir bağ ve bostan eylemişti. Süleyman da o bağ ve bostanın meyvelerini zahmetsizce ve meşakkatsiz olarak ele geçirmiş, onlardan yiyip içiyordu.[269]

Öte yandan, belki de bu övgü, Selim'in biri hariç tüm oğullarını ortadan kaldırdığı anlamına değil, sadece bunu yapmış olsaydı, sonucun daha iyi olamayacağı anlamına geliyordu.

269 Lütfi, s. 288.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Bölüm

Siyasi Kriz II: Kilitli Oyun yahut İnsanların Meselesi (17.-19. Yüzyıllar)

Osmanlı tarihinin ilk asırlarında, büyük siyasi krizler, beşeri iradenin dışında kalan öngörülemez hadiseler olan padişah ölümlerinden kaynaklanıyordu. Bu krizlerde, sonradan gelen etkilere rağmen atalardan kalma kadim inançlarda sabit kalmayı sürdüren iktidar, meşruiyet, hükümdar ile Tanrı arasındaki ilişki ve kainat tasavvuru anlayışları ifade buldu. Bununla birlikte, birkaç kurumsal değişikliğin ve her şeyden önce başlangıçta işlevsel olan davranışların zamanla gelenekleşmesinin bir neticesi olarak gelişen bu krizler, on altıdan on yedinci yüzyıla geçişte nitelik değiştirdi. Elbette bu tarihten itibaren ortadan kalkmadılar: Aksine, geçmişe kıyasla daha da sık ve şiddetli hale geldiler; o kadar tekrarlanıyorlardı ki, baştan aşağı istikrarsızlaşmış ve yeni bir denge arayışına girmiş kaotik bir rejimin ayrılmaz bir parçası gibi görünüyorlardı. Tecrübe edilmekten çok tahayyül edildiği evvelki asırlarda çok korkulan devletin temellerini sarsacak büyük felaketler, şimdi yıkım, suç ve küfürle birlikte tekrarlanıyordu. 1622'de II. Osman'ın saltanatına son veren İstanbul'daki yeniçeri ve sipahilerin büyük ayaklanmasını, II. Mehmed'in ölümünün ardından 1481'de aynı şehirde patlak vermiş ve insanların zihninde her saltanat döneminin sonunda hatırlanacak kadar güçlü bir etki bırakmış isyanla karşılaştıran bir tanık, kendiliğinden şu sözleri söyledi:

Levent Şahverdi Arşivi

> O gün Konstantinopolis'te gerçekleşen toplanma hiçbir şehirde ve hiçbir sultanın hükümdarlığı altında gerçekleşmedi. Benzer bir kargaşanın, Sultan Mehmed Han'ın oğlu Sultan Bayezid'in cülusu sırasında, yeniçerilerin sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'yı katletmeleri ve bazı vezirlerin sarayını yağmalamaları şeklinde meydana geldiği doğrudur. Fakat kalabalık [o zaman] bu kadar yoğun değildi.[1]

Ne var ki bu yeni krizler geçmişte olduğu gibi yaşanmaz, çünkü padişahlar artık aynı değildir ve onlara bakış açısı da değişmiştir. Yine de bu değişimler 17. ve 18. yüzyıllar boyunca kademeli olarak hayata geçer. Elbette bu gelişmeler dirençsiz ve pürüzsüz bir şekilde gerçekleşmez, dolayısıyla onların dolambaçlı seyrini, izlediği ana eksenler boyunca takip etmek ilgi çekicidir.

ÖZERKLİK KAYBI

Önceki yüzyılların veraset yarışlarında silahlı kuvvetler ve devlet erkânı rol oynamıştı. Bazı adayların yeniçeriler tarafından nasıl desteklendiğini gördük: Cem'e karşı Bayezid, Korkut'a karşı Selim, hatta bir dereceye kadar babası Kanuni Sultan Süleyman'a karşı Mustafa. Öte yandan, sadrazamın ve divan mensuplarının eylemleri fetret dönemlerinde çok önemliydi ve en azından kısmen olayların gidişatını belirliyordu. Bununla birlikte, bu çeşitli türden "insani" müdahaleler, şehzadeye taht yarışında en fazla engel ya da destek olabilirdi. Bu, çoğunlukla özerk gelişen bir süreçti ve yeni padişah, nihayetinde arzusuna ulaştığı takdirde bu başarıyı her şeyden önce kendisine, yani kendi yorumlayacağı terimlerle ifade etmek gerekirse, Tanrı'nın iradesine borçlu olurdu. Belki sadece nispeten uzak bir geçmişten kalma, üstelik yeterince aydınlatılmamış birkaç olay istisna sayılabilir: I. Murad'ın Kosova'da ölümünden sonra, en azından bazı kaynaklara göre, Bayezid ve kardeşi Yakub'un "beyler" tarafından birincisinin lehine olacak şekilde tamamen "manipüle"

1 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 104.

Levent Şahverdi Arşivi

edildiği ileri sürülmektedir. II. Murad ve oğlu II. Mehmed arasındaki taht değişimlerinde, babanın hayatının sonlarında, sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın az çok görünür olan eli belirleyici olmuş gibi duruyor. Benzer şekilde, 1481'de Şehzade Korkut'un, babası II. Bayezid'in İstanbul'a gelişini ve tahta çıkmasını beklerken birkaç günlüğüne padişah ilan edilmesi, vaziyetten sorumlu İshak Paşa'nın eylemlerinden kaynaklanıyordu. Ancak bu akıllıca tedbir sadece veraset yarışının galibi olan Bayezid'in önünü açmaya yaradı.

Esasında, Tanrı'nın seçtiği hükümdara bahşettiği doğaüstü karizma anlamına gelen *kut* kavramının kanıtı, yalnızca kendi başına hareket eden kişide tezahür edebilir ve başarısının gerekli ve yeterli açıklamasını sağlayabilirdi.

17. yüzyılın ilk yıllarında, hepsi elbette yüksek rütbeli olmakla beraber hanedanın dışında kalan ve sadece seçilmiş soya bahşedilen karizmaya yabancı olan askeri liderler, divan mensupları ve ulema, çoğu sefer sürece hafifçe dokunmanın ötesine geçerek hanedanı ve istikbalini ilgilendiren kararlar alma hakkını kendilerinde görmüşlerdir.

III. Mehmed'in tahta çıkışı ve "kafes" uygulamasının başlatılması

III. Mehmed 1603'te, halefiyetini hazırlamaya (iki oğlunu idam ettirmesi dışında) vakit bulamayacak kadar erken bir ölümle bu dünyadan ayrıldığında geride sadece iki küçük oğlu kalmıştı: ikisi de sarayda yaşayan on üç buçuk yaşındaki Ahmed ile on iki yaşlarındaki Mustafa. Büyük olan, geleneklere tamamen uygun bir şekilde derhal tahta oturtuldu. Tam olarak bilmediğimiz koşullar altında alınan ikinci karar ise aksine teamüllere oldukça aykırıydı: Mustafa'nın yaşamasına izin vermek. I. Ahmed hayatta kalıp kalamayacağı belirsiz bir yaştaydı ve henüz çocuğu yoktu. Dolayısıyla hanedanın soyunun tükenmesi tehdidi, III. Mehmed'in bıraktığı durum nedeniyle, başka hiçbir zaman olmadığı kadar gerçekti. Bu hiç şüphesiz devletin bekası için en büyük tehlikeydi. Çağlar boyu Osmanlı soyuna düşünülen birkaç alternatif (Sokollu ile Esmahan Sultan'ın soyundan gelen İbrahimhanzâdeler gibi yan kollar; diğer Anadolu

Levent Şahverdi Arşivi

Türkmen hanedanları veya Kırım'daki Giray hanedanı Al-i Cengiz)[2] hiçbir zaman tamamen yersiz faraziyeler olmaktan öteye gidemedi. Yinelenen bir endişeyi ortaya çıkarsalar da gerçekçi bir çözüm sunmuyorlardı. Dolayısıyla, küçük oğulun canının bağışlanmasının altında bu türden bir kaygının yatması muhtemeldir. Ahmed ve Mustafa aynı anneye sahip olduklarından[3], annenin bu kararda etkili olması da ayrıca mümkündür.[4] Her halükârda I. Ahmed, yaşı göz önüne alındığında, muhtemelen tahta çıktığı sırada küçük kardeşini boğdurtma kararını kendi başına vermeye muktedir değildi. Cülusu esnasındaki çocuksu kırılganlığı, Cigalazâde ile yaptığı bir konuşmadan anlaşılmaktadır: Yaşlı kapudan paşaya "babam" diye hitap etmiş ve sadrazamlık görevini kabul etmesini rica etmiştir. Cigalazâde çok yaşlı olduğunu ileri sürerek teklifi reddeder.[5] Peki bu çocuğun yerine kim emir vermeye cesaret edebilirdi? Masumlara yönelik cinayetlerin ne kadar kınandığını gördük. Yaklaşım hep bu yönde olsa da, III. Mehmed'in cülusunun henüz yarattığı emsal bu hissiyatı doruk noktasına çıkarmıştı. Yalnızca bir sultan, insan üstü statüsü sayesinde kendisini bu şekilde doğal kanunlardan azat edebilir ve "nizam-ı âlemi" korumak için böyle bir zilleti üstlenebilirdi. Selânikî, III. Mehmed'in Manisa'dan İstanbul'a gelişinden önce sarayda "uygunsuz hiçbir şey [yaşanmadığını]" açıkça belirtir; bununla kastettiği, kimsenin yeni padişahın kardeşlerinden birine, padişah bizzat "yeşil ışık" yakmadan dokunmaya cüret etmemiş olduğudur.[6] Fetret devrindeki hesaplaşmalarda olduğu gibi, şehzadelerin işlerine burnunu sokanların en korkunç cezalara maruz kaldığı zamanlar henüz geçmemişti. Birkaç on yıl sonra, sarayın kapı ağalarından biri, sarayda tutulan genç şehzadelerden müstakbel IV. Murad'ı öldürmeye çalıştığı gerekçesiyle oğlanları tarafından idam edilip ayaklarından Atmeydanı'ndaki yılanlı sütuna asıldı. Tüm hikayenin nefret edilen bir âmirden kurtulmak için uydurulmuş olması mümkündür,

2 Bkz. Alderson, s. 14-15.
3 Kitapta verilen bu bilgi hatalıdır. (ç.n.)
4 Alderson, s. 14.
5 Bkz. Müneccimbaşı III, s. 618.
6 Bkz. Selânikî I, s. 426.

Levent Şahverdi Arşivi

ancak bu durumda bahane şüphesiz iyi seçilmiştir.[7] Öte yandan, I. Ahmed'in, tahta çıktığında kimsenin kendisi için almadığı korkunç tedbiri daha sonra almayı düşünmesi dikkate değerdir. Böyle bir hareket ona, genç yaşı nedeniyle sultan olarak ilk başta mahrum kaldığı tam özerkliğini verebilirdi. Ne var ki bu gerçekleşmez, zira zamanla bu kararı almak iyice zorlaşır ve daha önce de belirttiğimiz gibi sadece fikri bile padişahı hasta etmeye yeter[8]: fırsat geçmiş ve karar onun adına geri dönülemeyecek biçimde verilmiştir.

Bu olayın kalıcı bir sonucu daha oldu. Mustafa'ya biçilen kader, bu seçeneğin ikinci döneminin altını çiziyordu: kardeşler öldürülmediyse bile, tahttaki padişahın saltanatına zarar vermemeleri için etkisiz hale getirilmeleri gerekiyordu. Çözüm, onları enderûnun bir köşesinde, yani sarayın "yaşak" kısmında, dış dünyadan yalıtılmış bir şekilde esir tutmaktı. Topkapı Sarayı, 16. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu'daki sancak yönetimlerinin kendilerine verilmesi uygulamasının, gördüğümüz gibi kısmen ve nihayetinde tamamen terk edildiği zamandan beri, çocukluktan çıkan şehzadelere zaten ev sahipliği yapıyordu. Ne var ki bu şehzadeler o zamanlar yalnızca hüküm süren sultanın oğullarıydılar. Mustafa ve onunla aynı kaderi paylaşan diğer tüm şehzadeler ise, saltanatlar birbirini takip edip inzivaları uzadıkça sultanla aralarındaki akrabalık ilişkisi değişebilen ve genel anlamda "sultanla kan bağı bulunan şehzadeler" hâline geldiler: kardeşler, aynı zamanda yeğenler veya kuzenler. "Kafes" adı, Topkapı hareminin bu şehzadelerin içine kapatılıp sadece ölümle ya da göreceğimiz gibi tahta çıkmalarıyla sona erebilecek yalnız ve sefil bir tecrit hayatına mahkûm edildiği bölümünü tanımlamak için kullanılmaya başlandı. Gizemle ve uğursuz bir havayla dolu bu yer aslında kubbelerle örtülü, her biri birkaç oda içeren ve yüksek bir duvarla çevrili bir dizi kasırdan (d'Ohsson'a göre on iki[9]) oluşuyordu. Yapı, Valide Sultan taşlığının kuzeydoğu köşesinde yer alıyordu ve şimşir ağaçlarının dikili olduğu küçük bir avluya

7 Bkz. Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 110-111; Hammer VIII, s. 317-318.
8 Bkz. Barozzi ve Berchet I, s. 131-132.
9 Bkz. d'Ohsson VII, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

bitişikti, dolayısıyla en eski vakanüvisler tarafından buraya genellikle Şimşirlik veya Şimşirlik odası adı verilmiştir. Başlangıçta tutulan ve anlaşılır olduğundan kullanılan "kafes" terimi, sonunda hem somut bir yeri, hem de daha soyut anlamda temsil ettiği kurumu belirtmek için kullanılacaktır.

I. Ahmed 1617 yılında, henüz çok gençken hastalıktan öldü. Başka zamanlarda, henüz reşit olmamasına rağmen en büyük oğlu Osman doğal olarak onun yerine geçerdi (on üç yaşındaydı, yani babasının tahta çıktığı yaşta). Gelgelelim Mustafa'nın kafesteki varlığı Ahmed'in veliahtı hususundaki verileri değiştirdi:

> Oğulları küçük olduğundan, ashâb-ı hall ü 'akd [bağlayanlar ve çözenler], kardeşi Sultan Mustafa'nın onun yerine geçmesini uygun gördüler. Bu nedenle kaymakam Mehmed Paşa, şeyhülislam Esad Efendi ve diğer ileri gelenler ve devletin temel direkleri [sair ayan u erkân] divanda toplandıktan sonra, geleneğe uygun olarak, sabah ezanından önce taht-ı hümayun kuruldu ve [...] Sultan Mustafa Han hilafet tahtına çıktı.[10]

İlk kez, sadece doğrudan soyun en büyüğüne öncelik tanımak değil, ekberiyeti uygulamak, yani yan kollar da dahil olmak üzere geniş anlamda ailedeki en büyüğü, ya da Hasanbeyzâde'nin ifadesiyle, "[tüm] şehzadelerin en büyüğünü"[11] tahta çıkarmak mümkün olmuştu. Öte yandan Osman bu kararla kendisine haksızlık yapıldığını düşünüyor ve kararı alanlara karşı küskünlük besliyordu.[12]

Bir kez daha, siyasi ve dini yetkililer, yani "ashâb-ı hall ü 'akd", hanedanın işlerini eline almıştı. Bunu tekrar yapmaları uzun sürmeyecekti. Kafeste geçirdiği yıllar Mustafa'nın zihinsel durumuna iyi gelmemişti: "Biraz zayıf bir zihne sahip olduğundan, bu mağara benzeri hapishanede geçirdiği onca zaman onu hasta etmişti."[13] Davranışları görevlerini yerine getirmeye uygun olmadığını kısa

10 Kâtip Çelebi I, s. 385.
11 Hasanbeyzâde, 580. "*Ekber-i Şehzâdegan*"
12 Hammer VIII, s. 251.
13 Solakzâde, s. 698.

Levent Şahverdi Arşivi

sürede kanıtladı. Kâtip Çelebi, üç ay on gün süren endişe verici bir sürecin ardından, sorumluların yaptıklarından geri adım atmaya karar verdiklerini ve Mustafa'yı görevden alarak yerine daha önce kenara ittikleri genç II. Osman'ı getirdiklerini bildirir:

> Padişahın akli dengesinin bozukluğu kısa sürede anlaşıldı ve tuhaf hareketleri halk arasında meşhur oldu [...]. Aklının başında olmadığı biliniyordu. Darüssade ağası Mustafa Ağa [...] şeyhülislam Esad Efendi'ye ve kaymakam Sofu Mehmed Paşa'ya şöyle bildirdi: "[Padişahın] hali halk tarafından bilinmekte ve sohbet konusu olmaktadır. Eğer bu konuda ihmalkar davranırsak, hazine dağılmaya devam eder ve biz de pişman oluruz. Bir gün önleyici tedbirlerin alınması gerekecektir." Bu nedenle devletin ileri gelenleri ve temel direkleri [ayan u erkân], ulufe bahanesiyle divana davet edildi [...]. Bağlayanlar ve çözenler divana gelip Mustafa Ağa, Sultan Mustafa'nın dairesinin kapısını kapadıktan sonra taht-ı hümayun kuruldu. Şehzadelerin büyüğü Sultan Osman Han dışarı çıktı ve tahta oturdu.[14]

Mustafa'ya gelince, kendini tekrar "kafes"te buldu. Naima'nın ifadesiyle, "eski dairelerine geri döndü."[15]

Nihayet tahta geçen Genç Osman, padişah olarak tam otoritesini ortaya koymaktan asla vazgeçmedi. Bunu, göreceğimiz gibi, müthiş bir ayaklanmaya neden olan reformları dayatmaya çalışarak, ama aynı zamanda saltanatının süresine ve ardında bırakacağı veraset düzenine kendinden başka kimsenin (Tanrı haricinde) hakim olamayacağını ilan ederek yaptı -"bağlayanların ve çözenlerin" önceki müdahalelerine karşıt bir tutum takınmanın bir yolu. Bunu, atalarının yaptığı gibi, bu bağlamda özel bir sembolik değer kazanan ölümcül bir karar alarak yaptı: Lehistan'a bir sefere çıkarken (savaş alanında da şanlı atalarının örneğini izliyordu), herkesin tepkisini çekme pahasına -ve kurbanın dualarına ve yankılanan lanetlerine

14 Kâtip Çelebi I, s. 390.
15 Naima II, s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen-, erkek kardeşlerinin en büyüğü Şehzade Mehmed'in idamını emretti. Kararını desteklemek için iki kez fetva istemek zorunda kalması (şeyhülislam Esad Efendi ilk seferinde reddedince, başka bir müftüye, Rumeli kazaskerine[16] başvurmak zorunda kalmıştı), böyle bir kararın ima ettiği özerklik savına ters düşmüyordu: bu, kamuoyuna verilen asgari bir tavizdi ve dahası, II. Mehmed'in Kanunnâme'sinde yer aldığı şekliyle "kardeş katli kanunu"nun ruhuna uymanın bir yoluydu. Bu hususta seleflerinin çoğundan daha az esnek olan şeyhülislamın gösterdiği muhalefete gelince, bu muhalefet hiç şüphesiz verasetlerin, gerektiğinde başı olduğu ulemanın düzenleyici müdahalesi de dahil olmak üzere, geçmişten farklı bir şekilde gerçekleştiğini görme arzusunu ifade ediyordu.

İlk kenara itilme deneyimiyle ikaz edilmiş II. Osman'ın, kardeşine sırtını dönerken aynı kaderi amcası zavallı Mustafa'ya neden yaşatmadığı merak konusudur. Büyük olasılıkla, Mustafa'nın acizliğini kanıtlayan daha önceki talihsizliği, ona duyduğu güvensizliği hatalı bir şekilde yatıştırmıştı.[17] Ayrıca, özel bir ilahi korumaya sahip bir kıt akıllıya saldırmanın ağırlaştırıcı bir durum olarak görülmüş olması da mümkündür. İlaveten, padişahlık yaptığı için artık diğerleri gibi basit bir şehzade olmadığı da düşünülmüş olabilir mi? Bunu kesin olarak ortaya koyan hiçbir şey yoktur, ancak yeniden tahta çıkarılması söz konusu olduğunda Mustafa'nın destekçileri tarafından öne sürülen savlardan birinin, zaten padişahlık yaptığından bu makama ait özel bir erdemi koruduğu düşüncesi olduğunu belirtmek gerekir.

Aslında, daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz koşullar altında, II. Osman'ın sonunu getiren yenilikleri tetiklemek için yaptığı tüm girişimler, aradığı şeyin tam tersi bir sonuca yol açtı: kendi kaderini ve verasetini belirleyen de bir kez daha dış müdahale oldu. Bu kez, kendilerini "padişah yapıcılar" olarak ortaya koyanlar "bağlayanlar ve çözenler", yani devletin ve dinin ileri gelenleri değil, isyan eden

16 Bkz. Peçevî II, s. 375; Naima II, s. 188.

17 Bir süre sonra "Sultan Mustafa ol divanedir, kendi adın bilmez," denilecekti. (Kâtip Çelebi II, s. 22; Naima II, s. 229).

Levent Şahverdi Arşivi

Babıali yeniçerileri ve sipahileriydi. Sarayı işgal edip üçüncü kapıdan enderûnun yasak bölümüne girmek üzereylerken, saflarından hepsini ele geçiren bir haykırış yükseldi: "Sultan Mustafa Han'ı isteriz!" Sabık padişahı kafesten kurtardıktan sonra ona "hızla", Osman'ın fiilen tahttan indirildiği anlamına gelen bir cülus töreni düzenlediler. II. Osman gözlerinde tek meşru padişah olduğundan, deliliği kanıtlanmış bir padişaha itaat yemini etmeyi reddeden devlet erkânına âsiler şu cevabı verdiler: "Biz padişahımızı bulduk. Elbette, biat eyleyin!" Vakanüvis sözlerini şöyle bitirir: "Böylece uzun bir tartışma oldu. Bitirmek için askerler onlara saldırdı ve en güçlü olanın kanunu [hükm-i galip] uygulanmak zorunda kaldı."[18]

İsyancıların davranışlarının arkasında, onları bizim gözümüzden kaçacak derecede ve şekillerde yönlendiren bir saray komplosunun olduğu doğrudur: Osman'ın gözden çıkardığı Davud Paşa ve kayınvalidesi, Mustafa'nın annesi Valide Sultan, ayaklanmayı Mustafa'yı tekrar tahta geçirmek ve böylece yeni padişahın kaybetmelerine neden olduğu nüfuzu yeniden kazanmak için kullanmaya çalıştılar.[19] Dolayısıyla öne sürülen hanedan çözümü sadece silahlı kul taifesinin esinlenmesinden kaynaklanmıyordu.

Bununla birlikte, bu çözümü yeniçerilerin dayattığı ve ulemayı, Mustafa'nın ikinci kez yemin etmesine istemeye istemeye razı olmaları için zorladıkları da bir gerçektir. Kul, onları bu şekilde zorlayarak, ulemayı padişahın seçiminde (tanınmasında olmasa da) oynadığı rolden mahrum bıraktı. Öte yandan, bu usulsüzlüğün yeni düzende açtığı gediğin de farkındaydılar: Ulema onların bilmediği bir hususta meclis toplar toplamaz, padişah değişikliğini müzakere etmek istediklerinden, kendi dayattıkları seçimi sorguladıklarından şüpheleniyorlardı.[20]

Buna karşın, on altı ay sonra Kemankeş Kara Ali Paşa'nın yeni sadrazam ilan edilmesiyle, I. Mustafa'nın en az ilki kadar vahim olan ikinci saltanatı daha fazla gecikmeden sona erdirildiğinde gücü ele

18 Kâtip Çelebi II, s. 16.

19 Bkz. Peçevî II, s. 386.

20 Bkz. Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 113-114.

Levent Şahverdi Arşivi

alan yine devletin ileri gelenleri -yani "bağlayanlar ve çözenler"- olmuştu. Kâtip Çelebi, uygulanan prosedürün açık bir tanımını verir:

> Kemankeş vezir olunca, şeyhülislam, iki kazasker, diğer ileri gelenler ve devletin temel direkleri [sair ayan u erkân] toplanıp müzakere ettiler ve Sultan Mustafa'nın deli olduğu için hükümet etmeye muktedir olmadığının açık olduğu konusunda müşterek bir karara vardılar [...] Bu nedenle Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve şehzadelerin en büyüğü Sultan Murad Han'ın tahta çıkarılması [iclas olunması] gerekiyordu.[21]

Bu şekilde, ileri gelenler önce kendilerinin, sonra da diğerlerinin yaptıklarını geri alıyor ve Mustafa'nın hükümdarlık süreçlerinin açtığı çifte parantezi nihai bir sona erdiriyorlardı.

İleri gelenlerin karar verme yetkisi

Yukarıdaki hadiseleri aktaran yazarlar, böylece padişahı belirlemeye ve alaşağı etmeye başlayan ileri gelenlerin müdahalelerinin arkasındaki nedenler hakkında fazla bir şey söylemezler. Saltanata hükmetmeyi, fiilen bunu yapabilecek konumda olduklarından yaptıklarını anlıyoruz; gerçek güç onların elindeydi ve siyasi, dini ve askeri alanları kontrol ediyorlardı. Bunun yanı sıra, eylemlerine düzenli olarak genel bir gerekçe sunmaya özen gösteriyorlardı: devletin düzgün işleyişini ve korunmasını sağlıyor, böylece kamu yararına hizmet ediyorlardı. Yine de, müdahalelerine daha kesin bir hukuki temel arıyorsak, -yazarlarımızdan hiçbiri bu noktayı açıkça geliştirmese de- bunların, aynı kişilerin yeni tahta çıkan hükümdarın tanındığı *biat* törenine -dördüncü bölümde bu konuya döneceğiz- bir bakıma anayasal katılımlarının mantıksal neticesi olduğunu düşünebiliriz: bu durumda basit bir tanıma merasiminden fazlası yoktur, ancak padişahı resmen tanıma yetkisine sahip olanlar, hanedan işlerine yalnızca *aposteriori* değil, gerekirse *apriori* olarak daha geniş bir şekilde müdahale etme yetkisine de sahip olabilirler.

21 Kâtip Çelebi II, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaygın olarak adlandırıldıkları eskicil ifadenin ima ettiği şey budur: "bağlayanlar ve çözenler". Bu ifade aslında klasik İslam hukukunda halifeyi yahut imamı seçen kişilere uygulanan formülü tekrarlamaktadır: Maverdi 11. yüzyılda, "İmamet iki şekilde verilir; bağlama ve çözme yetkisine sahip olanların seçimi ve önceki imamın bunu tahsisi", diye belirtmiştir.[22] Vakanüvislerin bu şekilde kendiliğinden yaptığı özdeşleştirme, böyle bahsetmeyi uygun gördükleri kişilerin elinde, en azından potansiyel olarak, muazzam bir güç bulundurduğunu düşündüklerini göstermektedir, ancak aynı yazarlar bu güçlü kimselerin söz konusu gücü nasıl kullandıklarını bildirdiklerinde her şey esasta olması gereken noktaya döner: kurulu düzeni altüst etmekten imtina ederler. Sadece hanedanın münhasır haklarına saygı duymakla kalmamışlar, aynı zamanda amaçları hanedanın devamlılığını sağlamak olmuştur. Dahası, her zaman "şehzadelerin en büyüğüne" öncelik tanıyarak, veraset konusunda isteklerini dile getiren hükümdarların genel eğilimini tekrarlamaktan başka bir şey yapmadılar. Dolayısıyla, müdahalelerinin tek belirgin etkisi, doğum hakkı kavramını doğrudan soyun ötesine genişletme etkisine sahip olan kafes sisteminin tatbiki oldu.

I. Mustafa'nın ikinci kez tahttan indirilmesinin de gösterdiği gibi, hal daha hassas bir konuydu. Bu koşullarda, sorumlular artık girişimlerini desteklemek için biraz daha ileri bir hukuki argümana başvurmalılardı. Hasanbeyzâde'nin bu vesileyle mecliste yaptıkları "mülahazalara" dair anlattıkları özellikle öğreticidir:

> Sultan Mustafa Hazretlerinin aklında noksan olduğu zâhir ve bu defa [olan saltanatında] asla tasarrufa kadir olmadığı öğle güneşi kadar açıktı [...]; bu nedenle yavaş yavaş din ve devlet işleri kötüye gidiyor, mülk ile milletin zabtı ve muhafazası bozuluyordu; [...]; Kanun'a göre, halifeliğe getirilen kişinin akıl sağlığının yerinde, dürüst, dindar züht sahibi ve doğru yolu izleyen biri olması, krallıklara ve [Müslüman] ülkelere erişim sağlayan boğazları koruyabilecek ve inananların işlerini ve sorunlarını

22 Bkz. Mawardi, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

> yönetebilecek kapasitede olması gerekiyordu, idare ve yönetimde rakipsiz olması gerektiğini, aksi takdirde emirlerin yerine getirilmesinin, emirlerin ve kadıların atanmasının, evliliklerin ve birleşmelerin yapılmasının, dul ve yetimlerin rızıklarının temin edilmesinin imkansız hale geleceğini söylemeye gerek yoktur. Bu sorular karşısında sessiz ve hareketsiz kalmak bir hata olur ve haram ile helal arasında karışıklığa yol açar.[23]

Cümlelerin bazılarının içeriği ve arkaik tonu onları hemen tanınabilir kılmaktadır: Vakanüvislerin kullandığı ifadelerin birçoğu, klasik İslam hukukunun halifelik makamına uygunluk koşullarına ilişkin hükümlerinden Osmanlıcaya uyarlanmış alıntılardır. Maverdi'nin öne sürdüğü yedi şarttan ikisi, beşinci ve altıncı şartlar, doğal olarak davanın amaçları doğrultusunda vurgulanmıştır: halkı yönetmek ve işleri idare etmek için gereken muhakeme ile Müslüman topraklarına saygı gösterilmesini sağlamak ve düşmanla savaşmak için gereken cesaret ve enerji.

Şeriatın hükümdarla ilgili hükümlerini uygulayarak "devletin temel direklerinin" hanedan meselelerine müdahalelerini bu şekilde meşrulaştırmak sonuçsuz değildi: Bu, şer'i kanunun yetkili yorumcuları ve koruyucuları olan ulemanın yönetim organı içindeki baskın ağırlığını kabul etmek demekti. Aynı zamanda, dini metinlere yapılan atıflar aracılığıyla, sadece Osmanlı yöneticilerinin "bağlayanlar ve çözenler"le değil, İstanbul padişahlarının da, bu metinlerle statüsü tanımlanan peygamberin ilk halefleri eski halifelerle bir tutulmasını desteklemek anlamına geliyordu. Bu benzetme aslında imparatorluk belagat sanatlarında uzun zamandır olağan bir durumdu, ancak medrese âlimlerine has klasik kültürlerini dönemin Osmanlı gerçeklerine yansıtan kanun adamlarının dilinde ve kaleminde daha büyük bir tutarlılık ve ağırlık kazandı.

I. Mustafa'nın yerine IV. Murad'ın geçmesiyle bir anlamda her şey düzene girdi -bu düzen artık "kafes sistemi" damgasını taşısa da. Genç yaşına (on dört) rağmen ailenin en büyüğü olan Murad,

23 Hasanbeyzâde, 592-593.

Levent Şahverdi Arşivi

aslında II. Osman'ın kardeşi, I. Ahmed'in daha küçük bir oğluydu. Reşit olup başta bir tür naiplik yapmış annesi kudretli Valide Kösem Mahpeyker'in vesayetinden kurtulmasının ardından, ağabeyini örnek alarak padişahlık otoritesini bütünüyle yeniden tesis etmeye çalıştı. Ağabeyinde olduğu gibi, bu azim, diğer meselelerin yanı sıra, kardeş katli uygulamasına geri dönüş olarak tezahür etti ve bu hususta, genel duygu ile herkese karşı tek duran hükümdarın iradesi arasında yine aynı uzlaşmaz anlaşmazlık yaşandı. Kardeşleri Bayezid (Racine'in Bajazet'i) ve Süleyman 1635'te padişahın emriyle boğduruldu. Bir diğer kardeşi Kasım da üç yıl sonra aynı akıbete uğradı. Ancak son bir kardeş, İbrahim, görünüşe göre onu zararsız gösteren akıl zayıflığı sayesinde kurtuldu.

Naima, IV. Murad'ın "şehzade Sultan Kasım'ı boğdurduğu odada öldüğünü"[24] kaydetmiştir: vakanüvis bu tesadüfü vurgulayarak, bu erken ölümü, padişahın önceden işlediği suçun cezası haline getiriyordu. Böylece, diğer pek çokları gibi, bu eylemin kendisinde uyandırdığı dehşeti ifade ediyordu.

Hastalıkla boğuşan ve ölümün yaklaştığını gören bu tabiattaki bir hükümdarın verasetini düzenlemek isteyeceğini hayal etmek kolaydır. Aynı zamanda, vakanüvislerin sultanın niyetleri ve olayların nasıl geliştiğine dair paylaştıkları çelişkili görüşler de görünüşe bakılırsa bu geçiş evresindeki olası seçeneklerin çokluğuyla açıklanabilir.

Olayların yakın tanığı Karaçelebizade'nin, ölüm döşeğindeki sultanın "ünlü çocukları arasından kendi seçtiği bir şehzadeyi yerine geçmek üzere belirlediği"[25] iddiası, bu sultanın -başka yerlerde, bilhassa kardeş katlinde görülen- saf hanedan geleneğine dönme arzusuyla birebir örtüştüğü için akla yatkın görünmektedir. Aynı zamanda yazarımız, işlerin bu şekilde sonuçlanmadığını, başka bir seçim yapıldığını, bunun da kardeşi İbrahim olduğunu belirtmek zorundadır ve bu kararın, Murad'ın çocuklarının en büyüğünün henüz reşit olmadığı için hâlâ kırılgan ve üreme yeteneğinden yoksun olmasıyla açıklar.

24 Naima III, s. 450.

25 Karaçelebizâde I, s. 610.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu "diğer seçim" ve onu yapanlar hakkında biraz daha ayrıntıyı vakanüvis Naima'nın yazdıklarından öğreniriz: Murad'ın enderûndaki odasında can çekişmesi sona erdiğinde, bize en yakın hizmetkârlarının, özellikle de silahdârı ile çuhadarının Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı gelip sarayın içinde, ölüm odasında kendilerine katılmaya davet ettiklerini anlatır. Vakanüvisin bize yalnızca neticesini aktardığı bir tartışma yaşanmış olmalıdır: kapı ağası (beyaz hadımların başı), şehzade Sultan İbrahim'in bulunduğu yere (muhtemelen kafese) gider ve ona şöyle der: "Şehzadem, mübarek başınız sağ olsun! Talihli kardeşiniz Sultan Murad, ebedi yurduna gitti. Saltanat tahtı sizindir. Biz senin emrindeyiz."[26]

Bu anlatıya göre, İbrahim'in tahta çıkarılması emrinin Sadrazam'dan geldiği açıktır; Sadrazam belki de iyi ilişkiler içinde olduğu İbrahim'in annesi Kösem Mahpeyker ile anlaşarak hareket ediyordu.[27] Yine de, bu kararın gerçekten de bir tercihe karşılık geldiğini varsaysak bile, bu açığa kavuşturulmaz: Naima Murad'ın yetimlerine hiçbir atıfta bulunmaz.

Solakzâde, olayların özür dileme niyeti taşıdığı anlaşılan bir başka versiyonunu daha aktarır: IV. Murad'ın eski bir hizmetkârı olan bu yazar, onun son anlarını ibret verici olarak tasvir eder. Ölüm döşeğindeki padişah verasetini düzene koymakla ilgilenmektedir, ancak bunu İbrahim'in yararına yapar (burada yine kendi çocukları söz konusu değildir). Izdırap içinde ve ara ara bilincini yitirirken kardeşini yanına çağırarak ona "mükemmel bir saygıyla şöyle der: 'Kardeşim, benim gitme vaktim geldi. Taç ve taht senindir. Dualarında beni unutma.'" Bundan sonra, ona çok aydınlatıcı bir siyasi vasiyetnâme sunar.[28] Kısacası, ikinci yazarın versiyonunda, ölmekte olan hükümdarın istekleri ekberiyete saygı ile uyum içindedir.

Sultan İbrahim'in 1648'de tahttan indirilmesi ve ardından idam edilmesiyle birlikte, devletin en yüksek siyasi, askeri ve dini kuvvetlerin kendilerini hükümdarları belirleme ve alaşağı etme yetkisine

26 Naima II, s. 450.
27 Bkz. Peirce, s. 150.
28 Solakzâde, s. 766.

Levent Şahverdi Arşivi

sahip bir tür makam hâline getirme iddiası en belirgin hale geldi: Şimdiye kadar sadece ilk taslak şeklinde var olan ve II. Osman ve IV. Murad gibi padişahlar tarafından hararetle karşı çıkılan bu iddia, artık tam anlamıyla hayata geçirilmişti. Böylece, ulema haricinde, başlangıçta hükümdarın kullarından başka bir şey olmayan (ve dahası, zaman zaman onlara hatırlatmaktan geri durmadığı gibi, her şeyini sultanın tayinine borçlu olmaya, sultanın hizmetkârı olmaya devam eden) kişiler ile hükümdarın şahsı arasındaki güç dengesinin ne ölçüde tersine döndüğü ölçülebilir.

Hadiselerin kendileri kadar, aldıkları biçim ve hatta Kâtip Çelebi ve Müneccimbaşı[29] gibi yazarların bunları tanımlamak için kullandıkları terminoloji de dikkat çekicidir.

Her şey, Girit Savaşı'ndaki kuşatmalardan başkente dönen öfkeli bir grup askerin, tartışmalardan sonra birliklerin desteğini almaya karar vermesi ve "ölümü hak eden kötü bir düzenbaz" olan Sadrazam Ahmed Paşa'nın görevden alınması için padişaha bir arzuhal sunmasıyla başladı. İlaveten "ısrarla" onun yerine kendi istedikleri kişinin, Koca Mehmed Paşa'nın getirilmesini talep ettiler. Sultan bu değişiklik konusunda tevazu gösterdi, ancak daha ileri giderek henüz azlettiği sadrazamı idam ettirmeyi şiddetle reddetti. Hareket hâlindeki isyancıların isyanı daha yüksek bir seviyeye ulaştı: Ahmed Paşa'nın ölümünü talep etmeyi sürdürdüler ve dahası padişahın da tahttan indirilmesini istediler. Hareketin merkezi her zamanki gibi yeniçerilerin karargâhıydı ve ayaklanmaya dahil olan yüksek rütbeli kişiler de sırayla onlara katıldı: "Bütün ulema ve vezirler yeniçerilerin kışlasındaki Orta Camii'ye gittiler. Daha sonra şehrin kapılarının kontrolünü ele geçirdiler ve Ahmed Paşa'nın idam edilip padişahın tahttan indirilmesi konusunda anlaştılar."[30]

Tuhaflıklarıyla bilinen bu padişahın kişiliği göz önüne alındığında, teslim olma koşulları kendisi ile devlet seçkinlerinden oluşan yapı arasında değil, bu topluluk ile oğlunun koruyucusu ve kollayıcısı olarak hareket eden Valide Sultan arasında müzakere edildi.

29 Bkz. Kâtip Çelebi II, s. 327-330; Müneccimbaşı III, s. 690-693.

30 Kâtip Çelebi II, s. 327.

Levent Şahverdi Arşivi

Valide cevap verilemeyecek bir mesaj aldı: "Erkân ve ayanlar caminin [Yeniçerilerin Orta Camii] avlusunda divana oturdular ve validenin yanına şu ricayla bir adam gönderdiler: 'Padişahın haline ittifak olunmuştur. Cumhura muhalefet caiz değildir.'"[31]

Kâtip Çelebi, az önce "topluluk" ile ifade ettiğimiz kavramı belirtmek için, açıkça özel bir ilgiyi hak eden *cumhur* terimini kullanır. Arapça kökenli olan bu terim, kelimenin tam anlamıyla halk kitlesini, kamuyu[32] ifade eder ve daha ileride cumhuriyet kavramında kendini gösterecektir. Bununla birlikte, bağlam içinde, daha sınırlı bir şekilde, devletin temel direkleri ve diğer ileri gelenlerden [ayan u erkân] oluşan yapıya uygulandığı açıktır (Kâtip Çelebi, bu grubun camideki divanda oturduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: "Cumhur [ayağa] kalkıp..."[33]). Gerçek şu ki, bu yapı kendisine cumhur adını vererek genel iradeyi temsil ettiğini öne sürmektedir (aynı kasıtlı muğlaklık Müneccimbaşı'nın bu terimi kullanışında da mevcuttur). Bunu yaparak, padişahın halini talep etmek için kendisine biata katılımının aynı şekilde tanımadığı yarı-demokratik bir meşruiyet bahşetmiştir.[34] Öte yandan, bu tahttan indirme vakasında, söz konusu yapı şeriatın koruyucusu olduğunu pek iddia edemezdi, zira İbrahim'in yerine yedi yaşında bir çocuk olan en büyük oğlu Mehmed'i geçirme kararları bu kez de halifelik için gereken yasal koşullarla çelişiyordu. Bu zorluk, ayaklanmanın hukukçuları tarafından açıkça gölgede bırakılmıştı, ancak belki de en azından sürecin bu ilk aşamasında neden İbrahim'in görevde kalmasına yasal engeller çıkarmaktan kaçındıklarını açıklıyordu (örneğin Mustafa'nın durumunda olduğu gibi delilik).

Valide Sultan'a gönderilen mesaj, yazarların biat yemini edebilmeleri için torunu Mehmed'i toplandıkları camiye göndermesini istemeleriyle son bulur.

Valide Sultan, yeniçerilerin camisinin (ya da genel anlamda herhangi bir caminin) cülusa uygun bir yer olmadığını söyleyerek

31 Kâtip Çelebi II, s. 328.

32 Bkz. J. Redhouse, *A Turkish-English Lexicon*, Konstantinopolis, 1880, s. 678.

33 Kâtip Çelebi II, s. 329.

34 Bkz. Tyan, s. 333: "Her türlü halkın temsili fikri göz ardı edilmelidir."

Levent Şahverdi Arşivi

karşılık vermiştir. Geleneklere uygun olarak törenin sarayda yapılması gerekiyordu ve Valide de ileri gelenleri kendisine katılmaya davet etti: bu kelimesi kelimesine uyulması gereken bir itiraz mı, bir oyalama taktiği mi, yoksa Valide'nin kurduğu bir tuzak mıydı? Sarayda padişahın son bir kalesi daha vardı: enderûnu korumakla görev "saray bahçıvanları", yani bostancılar. "Cumhur" ancak bostancıların hareket ihtimali olmadığına dair güvence aldıktan sonra "kalkıp divan-ı hümayuna gitti" (daha sonra naipliğin Valide ile aynı zamanda bostancıbaşına da verildiğini öğreneceğiz, bu da onun İbrahim'in düşmanlarına katılmasının müzakere edildiğini göstermektedir)[35]. Padişahın asıl öznesi olmasına rağmen tamamen dışında kaldığı hararetli bir tartışma başlar: Bu tartışma cumhur ile padişahın koruyucusu olan Valide Sultan'ı karşı karşıya getirir. Kösem Mahpeyker, kendilerini sorumlu olarak sunanların sorumsuzluğunu kınamaktadır:

> Bu kadar zamandır oğlum ne arzu ederse müsaade gösterip fesada sebep oldunuz! Biriniz bile ona kendi iyiliği için nasihatte bulunmadı. Ve şimdi onu tahttan indirip yerine masum küçük bir çocuk koymak istiyorsunuz! Bu nasıl şeytani bir plan?[36]

Dolayısıyla Valide'ye göre bu yapı, rolünü oynaması gereken zamanda oynamadığı için saygınlığını yitirmiştir.

Münakaşalar iki saat boyunca aynı canlılıkla devam etti, fakat meselenin ne tartışmalar ne de cumhurun sahip olduğunu iddia ettiği "kamusal" meşruiyetle ilgili olmadığı, aksine aleni bir şekilde ifade ederek sözü bitirdiği güçlü konumuna bağlı olduğu aşikârdı: "Eğer bize şehzadeyi vermezseniz, saray-ı amire haremine girer ve onu zorla ele geçiririz."[37] Bu tehdit hafife alınacak gibi değildi, zira yirmi altı yıl önce II. Osman'a karşı ayaklanan asiler, I. Mustafa'yı gidip getirmek için enderûna tecavüz etmişlerdi bir kere. Valide Sultan'ın boyun eğmekten başka seçeneği yoktu ve bundan böyle istikrarla ve hatta

35 Bkz. Naima IV, s. 326.
36 Kâtip Çelebi II, s. 329.
37 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

kararlılıkla, torunu IV. Mehmed'in davasını üstlenerek cumhurun kararının yanında yer alacaktı. Oğluna sadık olduğundan başlangıçta reddettiği bu çözümün kendisi için kazanımları yok değildi: Gelini, yeni padişahın annesi Turhan Hatice'nin rekabetini hesaba katmak zorunda kalsa bile, oğulları üzerinde sahip olduğu nüfuzu torunları üzerinde de sürdürmeyi umabilirdi. O andan itibaren meseleye bizzat el koyan Valide Sultan oldu: genç şehzadeyi sarayın içinden kendisi alarak tahtın dışarı çıkarılması ve cülus törenlerinde adet olduğu üzere Üçüncü Avlu'nun girişindeki "Saadet Kapısı"nın önüne yerleştirilmesi emrini verdi.[38] İbrahim'in enderûna hapsedilmesini emrederek oğlunun durumuna mantıklı bir çözüm getiren de oydu (belki de bunu onu korumanın bir yolu olarak görüyordu -ve kim bilir, belki de I. Mustafa örneğini izleyerek onu yedekte tutuyordu).[39]

Naima'nın orada bulunan Bahayi Efendi'nin tanıklığına dayanarak aktardığı çarpıcı bir sahnede[40] (bu sahneyi daha sonra padişaha hakaret suçu açısından yeniden inceleyeceğiz), Mehmed'i henüz tahta çıkarmış olan devlet erkânı saraya gider ve kararlarını destekleyen, hükümdara yakın hizmetkârların önderliğinde, İbrahim'e halini ilan ederek onu sarayda kendisi için öngörülen hapishaneye çekilmeye çağırırlar. Devlet erkanı, sükûnet ve vakarla gerçekleştirmeye niyetlendikleri bu ciddi teşebbüsle, daha önce bir başkasına ettikleri biatı iptal etmelerini sağlayan bir tür karşı-biatla, isyancı olmadıklarını açıkça ortaya koyar (her şey zabitlerin ayaklanmasıyla başlamış olsa da): aksine, sarayda ilerlerken, yürüyen yasallık, işleyen bir düzenleyici mekanizmadırlar. İbrahim'e yakın hizmetkârlar, onu boyun eğmeye teşvik etmek için başka bir söz söylemezler: "Ulema ve diğer kulunuz, devlet-i aliyyeyi korumak amacıyla bu hazırlıkları titizlikle yaptılar."[41]

Şimdiye kadar tartışmanın dışında tutulan İbrahim ise kendisine dayatılan karara büyük bir tepkiyle karşı çıkar. Bu nedenle

38 Bkz. Na'îmâ IV, s. 326.
39 Bkz. Kâtip Çelebi II, s. 329.
40 Naima IV, s. 326-329.
41 Naima IV, s . 327.

Levent Şahverdi Arşivi

taraflar, alınan tedbiri haklı çıkaran ve destekleyen şikayetleri, başlangıçtaki soğukkanlılıklarını kaybetmeden padişaha açıklamak zorunda kalırlar. Bazıları ise, sebepleri açıklamaktan hızla kişisel hesaplaşmaya geçer.

Öfke ve kızgınlıktan kendini kaybeden hükümdar, verdiği cevapların harareti içinde iki güçlü siyasi mesajın ortaya çıkmasını sağlar: Sadece kendisinin var ettiği, yetkilerini sadece kendisinden alan insanların kaderini tayin etme hakkını reddeder. Aksine, meşruiyetinin değiştirilemez doğasının üstüne basar: "Bre hainler! Bre filânlar! Bu nasıl iştir? Ben her birinize ihsanlar etmedim mi? Şimdi, keyfinize göre hareket etmediğim için, beni aşağı indirmek için düzenlemeler yaptınız!"[42] Tanığa göre, "en çok söylediği şey şuydu: 'Ben padişah değil miyim? Bu ne demektir?'"[43] Başka bir noktada, "büyük bir öfkeyle bağırdı: 'Ben niçin tahtımdan kalkarım?'"[44]

Aksine, ulemanın bazıları tamamen hükümdara bağlı olduklarını reddediyor ve padişah da dahil olmak üzere herkes için bağlayıcı olan daha yüksek bir ilke adına konuştuklarını iddia ediyorlardı. Bu kez mesele artık genel iradenin içkin gerçekliği değil, Mustafa'nın tahttan ikinci indirilişi sırasında olduğu gibi, daha üstün bir ölçüttü: ulemanın sözcüsü ve kefili olduğu ilahi hukuk. Kendisine "Seni ben müftü yapmadım mı?" diye soran sultanla girdiği hararetli tartışmada, şeyhülislam ona şu mağrur cevabı vererek ulemanın otoritesinin bağımsızlığını ve aşkın doğasını teyit etmişti: "Hayır, beni müftü yapan sen değilsin, Allahü Teala'dır".[45] Orada bulunan ulemadan bir diğeri olan (*Revzatü'l-Ebrar* adlı eserin yazarı) Karaçelebizâde, (hukuki tartışma amacıyla halifeye benzetilen) İbrahim'e karşı tüm şikayetlerini şu cevaplanamaz hükümle özetlemişti: "Senin halifeliğin yasal değildir."[46] Aynı şekilde, devrik hükümdara yönelik şu kibirli ikazlarla ulemanın padişaha rehberlik etme görevini

42 *A.g.e.*
43 *A.g.e.*
44 Naima IV, s. 328.
45 Naima IV, s. 329.
46 Naima IV, s. 328.

Levent Şahverdi Arşivi

-ve dolayısıyla devlet yönetiminde bir anlamda organik rolünü- ilkesel olarak tesis etmişti: "Öğrenmeyi reddettiğin ve ıslah olmak istemediğin için tahta layık değilsin [...]. Buna karşın, şehzade öğrenmeyi kabul ediyor."[47]

Aynı zamanda, ulemasının hikmetli tavsiyeleriyle aydınlanmış bir şehzadenin ideal yönetimine dair bu gönderme, şeriat açısından küçük bir çocuğun "halifeliğe" atanmasına getirilen itiraza üstü kapalı bir yanıttı -ulemanın görmezden gelmek istediği, ancak İbrahim'in alanlarına girerek onlara karşı çıkmakta zorlanmadığı bir itiraz: "Bu kadar küçük bir çocuğun sultanlığı nasıl uygun olur?"[48] diye sormuştu ulemaya. Bu ifadesiyle, Karaçelebizâde, bilge kişilerin tavsiyelerine açık olan çocuğun yumuşak başlılığının, olgunlaşmamış olmasının engellerini telafi edeceğini öne sürüyordu.

Bununla birlikte, başlangıçta ordudaki bir isyana dayanarak genel iradeyi temsil ettiklerini iddia eden ileri gelenler ve kanun adamları biraz aceleci davranmış gibi görünüyorlardı. Bu kez "gerçek halktan" gelen tepkiler, onların girişimlerine hızla karşılık verdi: "Ertesi Pazar, sarayın dışında padişahın tahttan indirildiği söylentisi yayıldı. Dükkanlar tekrar kapandı ve halk velveleye kapıldı."[49] Tam olarak ne anlama geldiğini bilmediğimiz bu karışıklıklar (meşruiyetçi refleks mi yoksa iktidar boşluğu karşısında yaşanan geleneksel baş dönmesi mi?), muhtemel destekçilerini onu serbest bırakma girişiminden caydırmak için İbrahim'in hapishanesini daha da sağlamlaştıran yetkilileri endişelendirdi. Ayrıca, bu dış tehdide sarayın içinden gelen bir başka tehdit de eklenmişti: enderûn çalışanlarının ya da en azından orada bulunan bazı oğlanların ve haremağalarının, hapishanesinde gece gündüz inleyip uluduğunu duydukları eski efendilerinin yazgısına acıyarak onu tekrar tahta çıkarmaya karar verdikleri söylentileri yayılıyordu. Bunu yaparak, şimdi de başka bir yapı -artık devletin temel direkleri değil, enderûn halkı- kimin hükümdar olacağına karar verme iddiasında bulunmuş oluyordu.

47 *A.g.e.*
48 *A.g.e.*
49 Naima IV, s. 330.

Levent Şahverdi Arşivi

Padişah değişiminden sorumlu olanlara yönelik tehdit daha da keskinleşmişti:

> Sadece onların bu tür sözler söylemeye başladıklarını değil, dışarıdaki sipahilerin de padişahın tahttan indirilmesine karşı çıkmaktan bahsettiklerini devlet adamlarının malumu olunca, ayan ve erkânın kalbine korku düştü.[50]

Muhaliflerin bu birleşimi, kendilerine pervasızca evrensel bir destek sağladığını iddia edenleri savunma pozisyonuna sokuyordu. Köşeye sıkıştıklarında kurtuluşu kendilerine kalan tek çözümde aradılar: tahttan indirilen hükümdarı idam ettirmek. Bu, kendileri açısından eşi benzeri görülmemiş bir karardı (II. Osman'ın idamına hiçbir şekilde devleti yönetenler tarafından karar verilmemişti; son tahlilde, komplocular tarafından emredilen adi bir suikasttı): o zamana kadar sadece şehzadeler başka şehzadeleri öldürtme haklarını teyit etmişlerdi. Dahası, kararın yazarlarının kararı haklı çıkarmak için, kardeş katlini savunanlar tarafından sürekli öne sürülen savları kelimesi kelimesine kullanmaları dikkat çekicidir:

> Bağlayanlar ve çözenler bir araya gelerek şu konuda anlaştılar: "Padişah yaşadığı müddetçe alemin nizamı mümkün olmayıp hakimler (hükkam) can korkusundan kendilerini kurtaramayacaklardır. Umumun zararından zarar-ı has tercih olunagelmiştir."[51]

Elbette en az kardeşlerini öldürmeye kararlı bir padişah kadar fetvaya ihtiyaçları vardı. Bunu hiç zorlanmadan sağlayan şeyhülislam, bu kez hilafetle ilgili şer'i hükümlerin lafzına başvurmaya gerek duymadan, sebepleri sıralamakta hiç zorlanmadı:

> "Vazifeleri hukûki ve askeri işlerde ehil olanlara vermeyip de rüşvet karşılığında ehliyetsizlere dağıtan ve bu sûretle nizam-ı aleme halel getiren bir padişahın tahttan indirilip

50 Naima IV, s. 331.

51 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

ortadan kaldırılması caiz olur mu?" sualine "Olur" cevabını vermişlerdir.[52]

O andan itibaren, "devletin temel direkleri" sorumluluklarından kaçmazlar. Böyle davranmaya elverişli bir mevzu olmasına rağmen gizlice, sinsice hareket etmezler. Çok açık, çok resmi bir şekilde, sanki geçit yaparlarmış gibi hepsi birden saraya giderler. Orada idam kararı ve buna dayanak gösterilen fetva okunur. Sadrazam, profesyonel bir cellat olan Kara Ali'yi çağırmaya özen gösterir.

Saray hizmetkârları, bazılarının belirttiği niyetleri yerine getirmeden, dört bir yana kaçtılar ve İbrahim'in esir tutulduğu kafese doğru ilerleyen resmi alaya karşı hiçbir direniş göstermediler. "Vezirin ve müftünün hizmetkârları hapishanenin kapısını kırdılar." Cellat kendisinden istenen görevden korkarak kaçtığından, sadrazam ona görevini yaptırmak için zor kullanmak zorunda kaldı. Kendisi ve şeyhülislam, ona ve çırağına infaz mahalline kadar eşlik ettiler. Naima'nın bu sahnelerin olağanüstü dramatik yoğunluğunu ortaya çıkarmak için verdiği tüm ayrıntılar arasında, önceki satırlarda paylaştıklarımız olayın boyutlarından birini hakkıyla yansıtır: bu, karanlık bir siyasi suç değil, hiç şüphesiz olayların akışıyla en baştaki niyetlerinin ötesine sürüklenseler de "kötü hükümdar" karşısında yasanın temsilcileri ve meşruiyetin koruyucuları olarak kamusal rollerinde böylesine uç noktalara kadar sebat eden devletin en yüksek makamları tarafından emredilmiş usulüne uygun bir idamdır.

Ekberiyet ilkesinin benimsenmesi

IV. Mehmed'in, imparatorluğun üzerinde kara bulutların dolaştığı neredeyse kırk yıllık bir saltanatın ardından 1687'de tahttan indirilmesi de yenilmiş ve aşağılanmış bir ordunun hoşnutsuzluğundan kaynaklanıyordu. Başkente yürürken, Silivri'de cülûs talep ettiler -başka bir deyişle, hüküm süren padişahın gitmesini ve yerine bir başkasının gelmesini istediler.[53] Kaynaklar bu talebin oybirliğiyle

52 *A.g.e.*

53 Olayların detayları için bkz. Hammer XII, s. 228-241.

Levent Şahverdi Arşivi

kabul edilmiş olmasının yanı sıra sürecin tıkır tıkır işleyen, neredeyse rutin mekaniğini de vurgulamaktadır. Ordu artık "kullanım talimatlarına" sahipti: bir padişahın değiştirilmesi için nasıl bir tutum takınacağını biliyordu. Tek yapması gereken, artık gerekli yetki ve bilgiye sahip olanlardan, yani başkentteki üst düzey yetkililerden süreci gecikmeden başlatmalarını istemekti. Onlara baskı yapmaya gerek yoktu. Başka seçenekleri olmadığını kendileri de anlıyor ve (içten içe başka türlü düşünüyorlarsa da) bunu uyguluyorlardı. "Padişah'ın hali için [ve] başkentteki tüm ulema, ayan, eşraf ve ocak ihtiyarlarına hitaben" bir dilekçe hazırlandı. Metodik olarak oluşturulan bir heyet (her bir ocak zabitlerinden iki kişi) dilekçeyi başkentin kaymakamı Köprülü Mustafa Paşa'ya ulaştırmakla görevlendirildi.[54]

Her şey ordu sözcüleri ve başkentteki yetkililer arasında geçer. Padişahın kendisi tamamen kenara itilmiş vaziyettedir. Gerçeklikten kopuktur, olaylar üzerinde hiçbir kontrolü bulunmaz. Kendisine ulaşan söylentilerin ötesinde neler olup bittiğini öğrenmek isteyen padişahın tek çaresi başkentin en yüksek dini otoritesi olan şeyhülislama başvurmaktı. Aynı gün ona şu oldukça utanç verici ifadelerle yazdı: "Kul ve sadrazama dört kez yazdım, ancak yüce mektuplarıma (hatt-ı hümayun) bir yanıt alamadım. Askerle birlikte İstanbul'a doğru hareket etmeleri hakkında bilgi alın." Ayaklanmaya destek veren müftü de hükümdara cevap vermekten özenle sakınıyordu.[55]

Bu arada, dilekçeyi alan kaymakam, ulemanın en yüksek mensuplarına (şeyhülislam dahil) danıştıktan sonra, başkentin bütün ulemasını (şeyhülislam, iki kazasker, İstanbul kadısı, nakibüleşraf ve "müsait yahut görevde olan diğer ulemayı"[56]) ve ileri gelenlerini ertesi sabah "Ayasofya Camii'nin mihrabı önüne" çağırdı. Meclise, mevcut padişaha karşı ayrıntılı bir iddianâme içeren askerlerin dilekçesi okundu. Kaymakam daha sonra ordunun temel şikayetlerini kendi sözleriyle tekrar dile getirdi:

54 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 252.
55 Silahdâr, Tarih I, s. 295, 298.
56 Mehmed Râşid II, s. 2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

> Gece gündüz, insanlık padişahının faaliyeti ve eylemi avcılığa ayrılmıştır [...]; din ve devlet işlerinin düzeni onun dikkati ve düşüncesinin dışında kalmıştır [...]; din düşmanları bu yüce devlete her taraftan saldırmaktan ve iyi korunan ülkelerin hudutları içinde her tarafa ayak basmaktan asla vazgeçmezler.[57]

Bu ithamdan sonra kaymakam dinleyicileri konuşmaya davet etti, ancak kimse tek kelime etmedi: "Toplantıda bulunanlar sessizliği koruyarak kaymakam paşayı tasdik ettiler."[58]

Anlatının devamında, vakanüvisler, iştirakçilerin halefi bulmak ve onu tahta çıkarmak için saraya nasıl gittiklerini aktarırlar.

Görünüşe göre ordunun kendilerine bıraktığı kararı vermek zorundaydılar (ordu yeni bir padişah istiyordu, ancak sıranın hangi şehzadede olduğuna karar vermek ileri gelenlere kalmıştı). Kaynaklar yaptıkları seçimin şartlarını tam olarak açıklamıyor. IV. Mehmed'in en büyük oğlunu seçmiş olabilirlerdi ki bu hanedanın geçmişindeki en tutarlı uygulamaya uygun olurdu ve bu durumda (I. Ahmed ya da IV. Murad'ın tahta çıkışlarında olduğu gibi) reşit olmamanın sakıncalarını da beraberinde getirmezdi; zira söz konusu şehzade o sırada yirmi üç yaşındaydı. Gel gör ki, kafesin varlığının onlara bir seçim şansı verdiği her durumda olduğu gibi, halef olarak doğrudan soyun en büyüğünü değil, geniş anlamda ailenin en yaşlısını tercih ettiler: Mevcut durumda bu kişi, IV. Mehmed'in henüz çocukken kafese girmiş ve neredeyse kırk yılını orada geçirmiş olan küçük kardeşi II. Süleyman'dı.[59]

Bunu yaparken, Türk ve Moğol hanedanlarında ve basit emirliklerde genel olarak saygı görmesine rağmen Osmanlılar tarafından en başından beri reddedilen bir veraset ilkesine -ekberiyet- bir kez daha bağlı olduklarını gösterdiler. II. Süleyman'ın seçimine atıfta bulunan vakanüvis Raşid, bunu o kadar doğal ve aşikâr olarak sunar ki, sonuç basittir: işin doğrusu, "karar vericiler"in kararını verecek

57 Mehmed Râşid II, s. 3.
58 *A.g.e.*
59 Silahdâr, Tarih I, s. 298.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şeyi yoktu. Ayasofya'da kaymakam tarafından toplanan meclisin son aşamasını anlatırken, kendinden emin bir dille şöyle yazar:

> Hep birlikte kalktılar ve Şimşirlik denilen yere (kadim Osmanlı kanununa göre emeklilik ve inziva hayatının yaşandığı yerdi), mevcut hükümdar hazretlerinin en büyük kardeşi olan ve doğum sırasına göre[60] saltanatın başına geçme sırası gelen yüce kişi[61] Süleyman Han Hazretlerini getirmeye gittiler.

Yazar, Osmanlı tarih yazınının alışık olduğu tarihe aykırılıklardan ya da daha doğrusu kronolojik derinliği bir bakıma ezen geçmişe dönük yanılsamalardan birini kullanarak, ekberiyeti (ayrıca kafesi), görece yeni olmasını gizleyerek kadim çağlara dayandıran tartışılmaz bir temele oturtmaktadır: atıfta bulunduğu gelenek gerçekte bir göz yanıltmacasından başka bir şey değildir.

Yine de, "bağlayanlar ve çözenler"in 17. yüzyıl boyunca, diğer veraset ilkelerini dışlayarak, neden sürekli olarak ekberiyet lehine hükmettiği merak edilebilir.

Ekberiyet sistemini yeniden getirerek, sorumluların en eski Türk geleneklerini canlandırmayı amaçladıklarını düşünmek için çok acele etmemeliyiz (bildiğimiz kadarıyla, böyle bir niyetleri olduğunu asla söylemediler, hatta bağlı oldukları ilkeyi açıkça Türk olarak tanımlamadılar).[62] Belki de onlar için en mühimi, her ne olursa olsun, herkes tarafından kabul edilen, kesinlikle tartışılmaz bir oyun kuralını, ondan beklenebilecek dengeleyici ve düzenleyici etkilerle birlikte benimsemekti -bu, kendilerine tanıdıkları seçim hakkını fiilen geçersiz kılmak anlamına gelse bile. Gerçekten de, bir ilkenin titizlikle uygulanmasının, verasete her zaman sahip olmadığı otomatikliği nasıl kazandırdığını göreceğiz. Dahası, ekberiyet muhtemelen kafesin varlığının ardında yatan mantıkla da uyumluydu: Doğrudan veraset ilkesi tercih edilmiş olsaydı, bütün hükümdarlık

60 *Tertîb-i sinn-i vilâdet üzre*: Mehmed Râşid II, s. 3.

61 *Nöbet-i saltanat*.

62 Türklerde ekberiyet üzerine bkz. Giese 1925; Toğan, s. 42-57. Tartışmalar bkz. İnalcık 1993, s. 37-41.

Levent Şahverdi Arşivi

umutlarından mahrum bırakılmış yan soy şehzadeleri korumanın ne anlamı vardı? Aksine, ekberiyet, herkesin fiilen tahta çıkmaya uygun olduğuna dair geleneksel inancı koruyordu; kafes ise sadece bu süreçte ölmemelerini sağlamanın bir yoluydu!

Ekberiyet ayrıca kasıtlı olarak amaçlandığına inanmamız için hiçbir neden bulunmayan siyasi neticelere de sahipti (ya da sahip olabilirdi, çünkü doğa doğumlara ve ölümlere hükmederek veraset koşullarının efendisi olmayı sürdürdü): Padişahların gücünü zayıflatma eğilimindeydi, çünkü tahta sadece ileri yaşın zayıf düşürdüğü kişileri değil (özellikle de bu kişiler on yıllarını tecrit, mahrumiyet ve hareketsizliğe mahkum edildikleri kafeste geçirdikten sonra), aynı zamanda saltanat süreleri muhtemelen daha kısa olacak hükümdarları çıkarıyordu.[63] Nihayetinde, mevcut padişahın gücü ve otoritesi belki de bir miktar azalmıştı; saltanatının sınırlı ve geçici doğası, çocuklarından hiçbirinin doğrudan onun yerine geçmeyeceği ve aralarından hangisinin ne zaman saltanat süreceğini, hatta sürüp süremeyeceğini kimsenin bilmediği gerçeğiyle vurgulanıyordu: örneğin, IV. Mehmed'in en büyük oğlu, iki amcası II. Süleyman ve II. Ahmed'in saltanatlarının ertesine kadar tahta çıkamayacaktı.

Böylece tercihlerini IV. Mehmed'in kardeşi Süleyman'dan yana kullanan "sorumlular", görünüşe bakılırsa artık hedeflerine ulaşmanın önündeki tek bir engelden korkuyorlardı: Padişahın, sarayın iç kısmındaki yakın muhafızları (belki de birkaç on yıl önce, İbrahim'in kafesteki feryatlarından etkilenen yakın hizmetkârlarının eski efendilerini tekrar tahta geçirme girişimlerinin yarattığı endişeleri hatırlıyorlardı). Üstelik artık ne II. Osman zamanında olduğu gibi "bostancıların", ne siyah haremağalarının, ne de İbrahim'e karşı ayaklanmanın başlangıcında olduğu gibi Valide'nin (Valide Sultan bu krizde yok gibidir) değil, enderûndaki iç oğlanların ve silahdârların direnişinden korkulmaktadır. Eski efendilerini savunmaya veya onun yerine geçirilmek istenilen kardeşe saldırmaya kalkışmamaları için, içlerindeki bütün güvensizlik ortadan kaldırılmalıdır. Bu hassas görev, akağaların ve iç oğlanların başı olan "kapı ağasına" verilmiştir.

63 II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695) ve III. Osman (1754-1757) örneklerde olduğu gibi saltanatların kısalığı bunu göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendini bunu yerine getirebilecek konumda olduğunu inkâr eder: "Sarayın ve iç oğlanların kontrolü uzun yıllar önce elimizden alındı ve silahdârlara verildi," diye itiraz eder. Komplocuların elçisi çavuşbaşı şöyle karşılık verir: "Cumhurun ["cumhur" terimi bu bağlamda, geniş ve sınırlı olmak üzere iki anlamı üzerinde aynı oyunla yeniden ortaya çıkıyor] size ihtiyacı var. Sizi vekil tayin etti ve bu emri yerine getirmekten yalnızca siz memursunuz; bu hizmetin itmamı sizin elinizden olmalıdır."[64] Bunun üzerine kapı ağası emre itaat etti. Bir bahaneyle tahtı dışarı çıkardı ve gizlice yeni sultanı tahta oturtmayı başardı. Bu manevra ancak iç oğlanların operasyondan tamamen habersiz bırakılmasıyla muvaffak olabilmişti. Buradaki gizliliğin varlık nedeni, iç oğlanlarıyla ilgilidir: padişahın vefatını ilk öğrenenlerin yakın hizmetkârları olduğu, onların "devletin temel direklerine" bu bilgiyi ilettiği ve bu mutlu azınlığın, sır dış dünyaya yayılana kadar bilgi tekelini elinde tuttuğu döneme kıyasla durum tersine dönmüştür. Enderûn halkı artık tam aksine, dışarıdan karar verilen ihtilâlin yarattığı krizden en son haberdar olanlardır. Onlara ancak artık müdahale etme ihtimalleri kalmadığında haber verilecektir. II. Mehmed'in ölümü üzerine Karamanî Sadrazam Mehmed Paşa acemi oğlanlarını ("dışarıdaki oğlanlar") saraydan uzaklaştırmıştı. IV. Mehmed tahttan indirildiğinde ise kaymakam paşa iç oğlanları ("içerideki oğlanlar") saray içinde kontrol altına aldı: İmparatorluğun veraset krizlerindeki dönüşüm hakkında çok şey söyleyen bu tersine dönüş tarihin bir ironisidir!

Bu krizde, ileri gelenler yeni padişah II. Süleyman'a biat ederek yeterince şey yaptıklarını düşündüler: bu hareket IV. Mehmed'in tahttan indirildiğini belirtmek için yeterliydi. Başka bir deyişle, hal artık İbrahim'de olduğu gibi özel bir merasim, bir "karşı-biat" gerektirmiyordu: belki de bu sefer, önceki tecrübenin göstermiş olduğu gibi pek yolunda gitmeyen acı verici bir sahneden kaçınmayı tercih etmişlerdi. Belki de, daha ziyade, bunun sadece gereksiz olduğu düşünülmüştü; zira olaydan önce, tehditler ortaya çıkmaya başlarken, kendisine direnmesini tavsiye edenler ile Tanrı'nın iradesine boyun eğmesi gerektiğini

64 Silahdâr, *Tarih* II, s. 296.

Levent Şahverdi Arşivi

öğütleyenler arasında bölünmüş olan devrik sultan, sonunda "tek kelime etmeden"[65] tahtı bırakıp kafese girmeye razı olmuştu.

Seleflerinin aksine, II. Süleyman 1691'de saltanatını olması gerektiği gibi sonlandırdı: sağlığının bozulmasının öngörülebilir kıldığı doğal bir ölümle. Bu şartlar altında, saltanat değişikliği haberi bu kez mantıklı bir şekilde sarayın içinden dışarıya doğru yayıldı: Kızlar ağası, II. Süleyman'ın ölüm haberini kaymakam paşaya duyurarak süreci başlattı.[66] Daha önce tahttan indirilen Sultan IV. Mehmed hâlâ hayattayken ve verasete getirilebilecek çok sayıda çözüm teorik olarak hâlâ mümkünken ne olacaktı? Bir ayaklanma durumunun olmaması, (sadrazam, ordu ve bazı nazırların seferde olması nedeniyle sarayın taşındığı) Edirne'de bulunan nazırların ve devlet erkânının bu soruyu bir kez daha gündeme getirmelerini engellemedi.

Önceki saltanat değişikliğinde de aynı fikri desteklemiş olan vakanüvis Raşid'e göre, bunu sadece zaten yerleşik olan ekberiyet ilkesini iyice pekiştirmek için yapmışlardır:

> Osmanlı saltanatının başına geçme sırası ve bu cihan devletinin işlerinin idaresi merhum hükümdarın küçük kardeşine, yani Sultan II. Ahmed Hazretleri'ne geçtiğinden, şeyhülislam Feyzullah Efendi, kaymakam Ali Paşa, nişancı Elmas Mehmed Paşa, nakibüleşraf, kazasker ve diğer devlet erkânı saray-ı hümayuna gittiler ve kadim teamüllere uygun olarak büyük bir saygı ve hürmetle biat ederek elini öptüler ve saltanat makamına ulaştığı için kendisini tebrik ettiler.[67]

Bir başka kaynak olan Silahdâr Fındıklılı Mehmed, herhangi bir anlaşmazlık olduğunu öne sürmese de, en azından tartışılacak bir şeyler olduğunu ima ederek şöyle yazar: "Derhal nazırlar (vükelâ) anlaştılar ve merhum padişahın küçük kardeşi Ahmed Han Hazretlerini tutulduğu yerden çıkardılar."[68]

65 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 253.
66 Bkz. Silahdâr, *Tarih* II, s. 572.
67 Mehmed Râşid II, s. 156.
68 Silahdâr, *Tarih* II, s. 572.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Ahmed'in cülus töreni, yeni padişahın orada bulunan bazı ileri gelenlere görüşlerini alaycı ve tehditkar bir şekilde ifade etme fırsatını bulması bakımından sıradışıydı.[69] En hafif tabirle alışılmadık olan bu öfke patlamalarında, devlet erkânının artık kendi heveslerine göre yönlendirdikleri hanedan üyelerine istedikleri gibi davranmalarına karşı bir protesto sezmek mümkündür: bir sultandan gecikmiş bir bağımsızlık ve gurur hamlesi!

Bilhassa aynı erkânın kardeşi IV. Mehmed'e reva gördükleri akıbeti kafasına takmıştı. Bunun için onları suçluyor ve kendisine de benzer bir kadar biçilmesinin önünü almaya çalışıyordu. Aynı zamanda, iktidarı konusunda o kadar güvensiz hissediyordu ki, aynı Mehmed'in kendi aleyhine tahta çıkarılmasından korkuyordu. Hatta bu, onu Edirne'den bir süreliğine ayrılıp İstanbul'daki olağan cülus ayinlerinden birini yerine getirmekten alıkoyan nedenlerden biri bile olabilirdi: Eyüp'ün türbesi önünde kılıç kuşanmak. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, "halkın gözü Sultan Mehmed'in üzerindeydi ve [...] nişancı paşa onun sevdiği ve arzuladığı kuluydu ve [...] belki de bu [onun için] şartlardan yararlanarak onu tahta çıkarmak için bir fırsat olabilirdi," yorumunu yapmıştır.[70]

Aslında saltanatı sadece dört yıl sürmüş, fakat sağlığının bozulmasının öngörülebilir hale getirdiği bir ölümle doğal bir şekilde sona ermiştir: bu nedenle, bir kez daha, haber ilk olarak sarayın içinde (bu vakada Edirne Sarayı) duyulmuştur. Kızlar ağası, sadrazamı bilgilendirmek üzere derhal bir haberci gönderdi; böylece sadrazam ve hükümet gerekli önlemleri alabilecekti. Divanın ortasında haberi alan sadrazam hiçbir şey söylemedi, ancak oturuma hemen ara verdi ve muhtemelen gerekli önlemleri orada, sakin ve ihtiyatlı bir şekilde almak üzere konutuna döndü. Hadiseleri aktaran yazarlar arasında Silahdâr Mehmed, bu koşullarda ileri gelenlerin oluşturduğu meclisin oynadığı rolü özellikle vurgular. Sadrazam Ali Paşa, sarayında,

69 Bkz. Silahdâr, *Tarih* II, s. 573.

70 Silahdâr, *Tarih* II, s. 579.

Levent Şahverdi Arşivi

> İstanbul'da bulunan vezirleri, ulemayı, ocak ağalarını, ileri gelenleri ve divan memurlarını toplayarak Sultan Ahmed'in yerine kimin padişah yapılacağı meselesini görüştü. Bu toplantıda, bu hususta yükselen seslerin merhum Sultan Mehmed'in [IV] şehzadelerinin en büyüğü olan Sultan Mustafa [II] isminde birleştiği anlaşıldığında, cülus töreninde hazır bulunmak üzere hep birlikte Bab-i hümayûn'a giderek yeni padişahın çıkışını beklemeye başladılar.[71]

Tartışmaların ciddiyeti ile içeriksizliği arasındaki tezat aşikâr olduğundan, yazarın asıl niyetinin, bu seçimin gerçekliğinden ziyade, bu durumda "ileri gelenler"in de eklendiği üst düzey siyasi, dini ve askeri yetkililer meclisinin yarı anayasal rolünü ve seçme haklarını vurgulamak olduğundan şüphelenilebilir. Gerçekten de IV. Mehmed'in erkek kardeşi kalmamıştı ve en büyük oğlu Mustafa'nın nasıl tahttan uzak tutulabileceğini anlamak zordu: bu, geleneksel olarak en büyük oğula öncelik tanımaya ve hatta birkaç nesildir zaten yürürlükte olan ekberiyet uygulamasına aykırı olurdu. Her halükârda, artık ailenin en yaşlı şehzadesi Mustafa'ydı. Mustafa'nın bu konuda yanılgıya kapılmadığını Raşid bize ustalıkla gösterir; nihayet sırasının geldiğine şüphesi yoktur, yerinde duramaz ve cülus töreni için sadrazamın saraya gelmesini o kadar sabırsızlıkla beklemektedir ki, onu defalarca çağırtır. Sonunda sabrı tükendiğinden, törenin ne sadrazam ne de şeyhülislam olmadan başlamasını sağlar...[72]

Aynı müverrih, bir başka ordu ayaklanmasının ardından tahttan indirilen ağabeyi II. Mustafa'nın yerine 1703'te geçen III. Ahmed'in tahta çıkışına atıfta bulunarak, bir kez daha kendisine göre Osmanlı meşruiyetinin tartışmasız temeli olan ekberiyette ısrar etmiştir. Onu, "haklı olarak ve miras yoluyla apaçık ona gelen ve tartışmasız onun kısmeti olan" yüce talihli Osmanlı tahtı [taht-ı alibaht-ı Osmani] üzerinde otururken gösterir.[73]

71 Silahdâr, *Nusretnâme* I/1, s. 3.
72 Mehmed Râşid II, s. 293-294.
73 Mehmed Râşid III, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında, ekberiyet ilkesinin yeniden değerlendirilmesi için son bir girişimde bulunulmuştu, ancak bu nihai olarak aşılmıştı. Şimdi bu önemli olaylara daha yakından bakalım.

II. Mustafa'ya karşı başlatılan bu ayaklanmanın kökenleri, 1699'da imzalanan feci Karlofça Antlaşması'nın yarattığı aşağılanmaya ve ardından padişahın, suçlunun öfkeli bir yeniçeri sürüsü tarafından Edirne'de öldürülmesine kadar artmasına göz yumduğu Şeyhülislam Feyzullah'ın suistimallerine kadar uzanıyordu.[74] İsyancılar, önceki olaylarda olduğu gibi, mevcut padişahın haledilmesini talep etmek ve onun yerine geçecek kişiyi belirleme işini yüksek rütbelilere bırakmakla yetinmediler. Yerine kimin geçmesi gerektiği konusunda kendi görüşleri vardı: "Herkes, eğer bir padişah değişikliği olacaksa, bunun merhum II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim Han [olması gerektiği] konusunda hemfikirdi."[75] Gelgelelim bu aday henüz reşit değildi, mevcut şehzadelerin en yaşlısı, tahttan indirilen sultanın kardeşi, IV. Mehmed'in bir diğer oğlu Ahmed ise elli altı yaşını geçmişti. Göreceğimiz gibi, akli dengesizliğiyle nam saldığı doğrudur, bu da muhtemelen isyancıların tercihini açıklamaktadır. Şeyhülislam yine de ekberiyet sistemini ve bu fırsatla, ileri gelenlerin, bilhassa ulemanın, bir ayaklanma bağlamında bile olsa, saltanat değişiklikleri sırasında görüşlerini ifade etme haklarını savunmuştur. Bu durumda, Silahdar Mehmed Ağa'nın öne sürdüğü gibi, bu ilkeleri daha kişisel ayrıcalık nedenleriyle savunmuş olması önemli değildir. Gerçekten de müftü, "merhum Sultan IV. Mehmed'in imametinden geldiği" için, "merhum efendisinin akıllı, olgun, namuslu ve yiğit bir oğlu dururken daha genç birinin halefiyetinin caiz olmadığını" düşünüyordu.[76] Bununla birlikte, son derece kararlı isyancılar karşısında kendi görüşünü ulemanın oybirliğiyle kabul ettiği bir görüş haline getirerek pekiştirmesi gerektiği gözünden kaçmadı. Ne var ki meslektaşlarından biri olan fetva emini Gelibolulu Sümüklü Mehmed Efendi'nin muhalefetiyle karşılaştı. Bu muhalefetin pek

74 Bkz. Abou el-Hadj, 1984. İsyanı bir hizipler çatışması olarak görmektedir.

75 Silahdâr, *Nusretnâme* II/1, s. 177.

76 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

çok gerekçesi olabilirdi, ancak önemli şer'i hukuk savlarına dayanıyordu. Silahdâr Mehmed, âlimin elindeki kanun kitabını[77] sallayarak tepinip durduğunu ve şöyle dediğini aktarır: "[Bu kitabı] takip ederseniz, padişah olmak için on şart olduğunu görürsünüz. Bunlardan biri, eğer bir aday kusurlu ise, tahta geçemeyeceğidir."[78] Tartışma, doğru ya da yanlış, müstakbel III. Ahmed'e atfedilen ve müftünün tamamen göz ardı ettiği zayıflıklara dayanıyordu: I. Mustafa'nın tahttan indirilmesini haklı göstermek için başvurulan aynı şer'i engel, ekberiyet ilkesiyle (şeyhülislamın kişisel bağlılıklarında olduğu gibi) açıkça çatışıyordu. Üstün gelen ikincisi oldu. "Bu konuyu sonlandırmak isteyen bazılarının" desteği sayesinde, kendi konumu üzerinde oybirliği sağladı ve rakibini sessizliğe gömdü. Bu fikir birliğinin verdiği güçle, ulema ve elebaşılarından oluşan bir heyet "ayaklanmayı tüm ayrıntılarıyla organize eden ve her konuda nihai kararı veren yeniçeri ağası Çalık Ağa'nın çadırına"[79] gitti. Bir yandan, II. Mustafa'nın direniş girişimini başarısızlığa mahkum ederek, ulema ve isyancılar arasındaki bir anlaşmanın ayaklanmanın başarısını güvence altına almanın önüne geçilemez bir yolu olduğunu; diğer yandan Ahmed'in hem ekberiyet ilkesi hem de -ulemanın nihai olarak kabul ettiği gibi- şeriat hükümleri açısından meşru aday olduğunu savunarak sesini duyurmayı başardı:

> Akıl ve şuur sahibi olanlar, veraset sırasına (tertib-i nöbet) ve zat-ı alilerinin istihkakına göre Şehzade Sultan Ahmed Han'ın hilafet tahtının varisi olduğunu açıkça görürler. Daha da ötesi, açıkça kendisine ait olan veraset sırasını başkasına devretmeyi haklı gösterecek hiçbir neden görünmemektedir [Ahmed hakkında dolaşan söylentiler bir kenara itilmişti] ve Şehzade İbrahim Han henüz reşit değildir [şer'i kanundaki engel sadece rakibi etkiliyordu]."[80]

77 *Eşbah ve nezair*: içtihatların benzer davalara verdiği farklı yanıtları ele alan yasal kılavuzlara verilen başlık, bkz. M. Baktır'ın makaleleri IA2 XI *içinde*, s. 456-458.

78 Silahdâr, *Nusretnâme* II/1, s. 177.

79 *A.g.e.*

80 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Konuşmacılar kesin olarak şu sonuca varmışlardır: "Eğer benimsediğimiz uygunsuz (na-hemvar) tutumla halifeliğin tertibinde bozukluğa neden olursak, kıyamete kadar suçlama taşlarının hedefi ve tüm hakaret ve lanetlerin nesnesi oluruz."[81] Başka bir deyişle, ekberiyet ilkesi bu kez ihlal edilseydi, kazanmakta olduğu sağlamlık ortadan kalkacak ve geçmiş yılların tehlikeli belirsizliklerine geri dönülecekti. Silahdâr Mehmed'in belirttiği gibi, dava karara bağlanmıştı: "Ahmed Ağa onların kesin tutumuna karşı çıkamadı ve onlarla anlaştı." Kuşkusuz, ayaklanmanın elebaşısı olan yeniçeri ağasının bu kadar dindarca konuşmasından ve en kutsal ilkelere bağlılığından, ulemanın aday seçimi konusunda taviz vermeyeceği ve girişiminin başarısı için önceliği padişahı değiştirme ilkesine vermesi gerektiği sonucuna vardığı anlaşılmalıdır. Yerine geçecek kişinin başlangıçta onda çekinceler uyandırmış olması ikinci planda kalmıştır.

O andan itibaren II. Mustafa'nın kaderi çizilmiş oldu. Kalan son destekçilerinin de kendisini terk ettiğini ve yapabileceği tek şeyin çekilmek olduğunu çabucak anladı. Ancak bundan fazlasını yaptı: âsilerin yerine kardeşi Ahmed'i geçirdiklerini öğrenir öğrenmez, Ahmed'in meşruiyetini tanımaya ve onu, o zamana kadar bir muska gibi yanında tuttuğu ve özenle koruduğu mukaddes bir emanet olan "Peygamber kaftanı"nın (*hırka-i şerif*) gerçek sahibi olarak görmeye hazır olduğunu gösterdi: "Onu efendisine teslim edelim, Allah onun saltanatını bereketlendirsin," diye ilan etti daha sonra bu sözleri aktaran silahdarına.[82] Bu davranışıyla o da ekberiyet ilkesine bağlı kalıyordu.

III. Ahmed'in saltanatını 1730'da sona erdiren, ordularının İran'da uğradığı başarısızlıkları takip eden korkunç ayaklanmada, bu kadar öfke ve kan dökülmesinin ortasında, ekberiyetin ne ölçüde sağlam bir şekilde yerleştiğini ve bir halefiyet ilkesi olarak oybirliğiyle kabul edildiğini görebiliriz. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu durum 17. yüzyıl boyunca "bağlayanların ve çözenlerin", yani devletin en üst düzey yetkililerinin halef seçiminde oynadıkları

81 *A.g.e.*

82 Silahdâr, *Nusretnâme* II/1, s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

rolü geçersiz kılma etkisi yaratmıştır: Az önce gördüğümüz gibi, bu yapı ya da en azından dini bileşeni, II. Mustafa'nın devrilmesinin ardından isyancıların isteklerine karşı III. Ahmed'i dayatmak için tekrar müdahale etti, böylece ekberiyeti, sorgulanmasına neden olabilecek son bir tehlike anında kurtardı. İsyancılar kendiliğinden, III. Ahmed'in kendi oğullarından daha büyük olup kafeste yedekte duran yeğeni, en yaşlı şehzade Mahmud'u talep ettiler. Dahası, onu sarayın içinden kendileri alıp getirdiler.

Devletin üst düzey ileri gelenlerinin hanedana ilişkin rolü böylece her zaman sahip oldukları sınırlı ayrıcalığa indirgenmiş oldu: biat töreni esnasında, seçimi kendi kontrolleri dışında gelişmiş bir hükümdarı tanıdılar.

İlaveten, III. Ahmed'in halefiyetinin özel şartları, selefinin saltanatının sonunda gözlemlenen evrimi daha da açık bir şekilde ortaya sermektedir: ekberiyet ilkesi bizzat hanedan üyeleri tarafından kabul edilmiş, hatta içselleştirilmiştir. III. Ahmed, isyancıları uzlaştırmaya yönelik ilk girişiminden sonra, fazla zorlanmadan dizginleri devretmeye razı olduğunda, kendi oğullarından biri lehine hiçbir girişimde bulunmamakla kalmadı, yeğenini meşru halefi olarak açıkça tanıdı. Dahası, hükümdarlıktan yorulduğu için emekli olmayı zaten aklından geçirdiğini itiraf ederek, yerine geçmesini düşündüğü kişinin doğal olarak bu yeğeni olduğunu belirtti: İsyan gümbür gümbür gelirken şeyhülislama ve Anadolu kazaskerine "Ben kendi hesabıma saltanattan yoruldum," demiş ve eklemişti: "Şehzade Sultan Mahmud'u tahta çıkarmak Üsküdar'da bir iki defa aklıma gelmişti."[83] Halefinin tahta çıkmasından önce, çekilmek üzereyken, Feraizizade'nin aktardığına göre "Sultan Ahmed Han, Şehzade Sultan Mahmud Han Hazretleri'ni alnından öptü"[84] ve emsali olmayan bu sembolik hareketle onu açıkça tanıdı. Emekliye ayrılırken, hayalden öteye geçemeyecek tek bir şart koştu: Daha önce isyancılara teslim olmadan önce yaptığı gibi, yeğeninden de kendisinin ve çocuklarının hayatını korumayı üstlenmesini istedi.

83 Ferâizîzâde II, s. 1251.

84 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Oyunun yeni kuralları konuyordu konmasına ama oyunu eski haline çevirecek bir akraba katli riski her zaman mevcuttu.

III. Ahmed'in oğullarına gelince, belki canlarını korumak için, ama aynı zamanda ekberiyet ilkesini de onaylayarak, daha önce görülmemiş bir davranışla, kendilerinden üstün konumdaki kuzenlerine itaat yemini ettiler. "Bundan sonra, diye bitirir vakanüvis, Sultan Ahmed Han Hazretleri, şehzadeleriyle birlikte kendilerine tahsis edilen yere gitti."[85]

Osmanlı hanedanı nihayet, en parlak dönemlerinde eksikliğini hissettiği, kardeş katline yol açan ve iç savaş endişesini körükleyen şeye sahipti: herkes tarafından kabul edilen ve herkes için bağlayıcı olan açık ve net bir veraset kuralı. Bu kuralın vuzuhunun artık devletin yönetici yapılarına herhangi bir seçenek hakkı bırakmadığı gerçeği, ilk Osmanlıların tüm güçleriyle reddettikleri veraset ilkesinin varlığını mümkün kılan tek şeyin hanedanın yine aynı yapılar tarafından "evcilleştirilmesi" olduğu hakikatini gizlememelidir.

I. Mahmud 1754'te öldüğünde, sıra kardeşi, II. Mustafa'nın bir diğer oğluna, III. Osman'a gelmişti. "Osmanlı tahtının varisi"[86] ve yaşayan şehzadelerin en yaşlısı, elli beş yaşındaydı. Üç yıl sonra öldüğünde, nihayet III. Ahmed'in oğullarının zamanı geldi: önce en büyükleri, III. Mustafa. Onun 1774'te ölümünden sonra, "taht-ı hilafete çıkma sırası kendisine gelen" küçük kardeşi I. Abdülhamid, "inananlar topluluğunun rızası ve saltanatın temel direklerinin toplu onayı ile" tahta oturdu.[87] Kırk sekiz yaşındaydı. Kendisi 1789'da öldüğünde, yirmi sekiz yaşındaki yeğeni III. Selim "eldeki" şehzadelerin en yaşlısıydı. Kızlar ağası kimseye danışmaya gerek duymadan haremde onu aramaya çıktı: "Şevketlü şehzade Sultan Selim Han hazretlerinin dairelerine girip, yüce huzurunda yeri öptü ve ona dedi ki: 'Ey yüce bahtın şahı! Mülkün ve saltanatın sahibi olan Allahü Teala, yüce atalarınızın mirası olan taht-ı hümayunu size vermiş ve ihsan etmiştir.'"[88] Esad Efendi onu "veraset

85 *A.g.e.*
86 Vâsıf I, s. 34.
87 Vâsıf II, s. 221.
88 Ahmed Cevdet IV, s. 236.

Levent Şahverdi Arşivi

yoluyla yüce saltanatın varisi"[89] olarak takdim etti. İleride, kuzenleri IV. Mustafa ve II. Mahmud, hanedanın bekasını tehlikeye atan en kanlı sarsıntıların ortasında bile ekberiyet sırasına riayet ederek onun yerine geçeceklerdi.

KUTSALLIĞI YİTİRME

Her şey Osmanlı sultanını diğer insanlardan ve hatta insanlıktan üstün biri haline getirmeye katkıda bulunmuştu: Gücünün doğaüstüne göz kırpan kökenleri, soyunu diğerlerinden ayıran ilahi seçim ve bu soy içinde kendi kişiliği; bilinen dünyanın büyük bir bölümünü bir araya getirmek için fetihleri artırıp tarihteki en itibarlı devlet miraslarının çoğunu toplayarak imparatorluğunu olağanüstü ölçüde genişletmesi; bu başarıların tekrar tekrar ortaya serdiği, yine doğaüstü olan, küffara karşı savaş yoluyla "İslam mülkünü" birleştirme, genişletme ve orada şeriata uygun olarak düzen ve adaleti egemen kılma çağrısının kanıtı. Aynı zamanda, en başından beri kaderinden emin olan ve başkalarını buna ikna etmekte becerikli bu yeni yetme, başlarda nispeten basit ve gösterişsiz dış görünüşünü, ilk günlerin samimiyetini yavaş yavaş terk ederek, bu süre zarfında miras aldığı en yüksek monarşi fikrinin varlık sebebi imparatorlukların davranışlarını, protokolünü ve törenlerini benimsemişti. "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi", tüm otoritenin yayıldığı gizemli, neredeyse görünmez bir merkez haline gelmişti; bu görkemli, dilsiz ve dehşet verici ikon, sarayının erişilmez derinliklerinde, eşlerinin, iç oğlanlarının ve haremağalarının ortasında ve nadir gezintileri sırasında, "Yüce Efendi"nin tebaasında uyandırdığı korkuyla karışık saygının yabancı tanıkların dikkatini çeken işareti olan mutlak bir sessizlikle çevriliydi.

Bu tapınma hali göz önüne alındığında, memnuniyetsiz yeniçerilerin çeşitli vesilelerle, bilhassa II. Selim'in cülusu esnasında, padişahlarına yönelttikleri hakaretlerin şiddeti ve kabalığı şaşırtıcı gelebilir, ancak hiç şüphesiz, itaatlerinin karşılığını ödeyen ve bir

89 Esad Efendi, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

bakıma bağlılıklarını mühürleyen lütufları reddederek gerçek bir padişah gibi davranmadığı için onu suçladıkları anlaşılmalıdır. Bu arada, bu patlamalar ara sıra oluyordu ve tehlike geçtikten sonra her şey düzene giriyordu -en son bu aynı yeniçerilerin sorgulamayı isteyecekleri bir düzen.

17. yüzyılın ilk on yıllarında ise tam tersine, mağrur padişah tasviri, defalarca tekrarlanan korkunç darbeler altında yere çakılmış ve hatta bazen insanlığın en alt seviyesine inmişti. Hakaretlerin, saygısızlıkların ve bizzat padişaha karşı işlenen suçların [*lèse-majesté*] vaktiydi artık. Ne var ki, bu tekrarlanan saygısızlıkların birçok insanda uyandırdığı dehşet, aynı zamanda, kolay kolay yıkılamayan bir tabunun direncinin en güzel ifadesidir. Rejimin "anayasal" evrimini izlerken daha önce bahsettiğimiz bazı olaylar, farklı bir bakış açısıyla yeniden incelenmelidir: padişahın, sultan imgesinin bozulması yüzünden kutsallığını yitirdiği kilit anlar olarak.

Kuşkusuz padişahın imajı ilk darbeyi, I. Ahmed'in, yöneticilerin önce yaşamasına sonra da hüküm sürmesine izin verdiği dindar bir ruha ve zayf bir akla sahip olan küçük kardeşi I. Mustafa'nın tuhaflıklarıyla aldı.

Gördüğümüz gibi, I. Mustafa, kafeste kalışının muhtemelen arttırdığı hafif bir delilikten muzdarip olarak tahta çıkmıştı. Hasanbeyzâde, eskide kalmış hukuk dilini kullanarak, üzücü gerçeği ve durumun siyasi sonuçlarını gizlemek için gösterilen çabaları anlatır:

> Muhterem annesinin yardımıyla toprakların kontrolü, müminlerin güvenliği ve cihat için maddi hazırlıklar sağlandı. Bir süre boyunca halifeliği ve sultanlığı bu yol ve yöntemle devam etti; nazırların tedbirleri aklı ve zekasındaki zayıflığın görünmemesine ve âlemin gözünde açıkça ve görünür bir şekilde kendini göstermemesine izin verdi.[90]

Kâtip Çelebi'nin anlatısı ise aksine, hükümdarın gerçek durumunu halktan gizleme olasılığı hakkında hiçbir yanılsama bırakmazken, aynı zamanda sonuçları biraz daha netleştirerek, kısa süren ilk

90 Hasanbeyzâde, 581. "*Vâlidesi imdâdı ile zabt-ı bilâd u ibâd olındı...*"

Levent Şahverdi Arşivi

hükümdarlığı sırasında zihinsel dengesizliğinin onu saçma sapan bir israfa sürüklediğini öne sürer:

> Padişahın akli dengesinin bozukluğu kısa sürede anlaşıldı ve tuhaf hareketleri halk arasında meşhur oldu. Türbeleri ziyaret ederken, denizdeki balıklara altın para atmaya veya yollarda yürüyenleri hedef alıp onlara altın para fırlatmaya eşdeğer hareketlerle kendini cümle âleme gösterirdi, böylece herkes onun aklının başında olmadığını bilirdi.[91]

Sadrazam seferde olduğundan, "hazinenin çarçur edilmesinden ve acı pişmanlıklardan başka bir sonuç vermeyen" bu duruma son verenler başkentte kalan yetkililer oldu. İnisiyatif almak, "merhum Sultan Ahmed Han'ın saltanatı döneminde cemaatin işlerini idare eden ve bir başvuru mercii olarak hizmet eden" kızlar ağası Mustafa Ağa'ya düştü. Şeyhülislam ve kaymakamı harekete geçmeye teşvik etti. Onlar da bir saray ihtilâli gerçekleştirmek için gerekli sağduyuyu gösterdiler. "Ulufe meselelerini halletmek bahanesiyle" bir divan toplandı ve burada hükümdar değişikliği gündeme alındı. Bu durumda rolü bir psikiyatri servisi hastabakıcısına benzeyen kızlar ağasına Mustafa'yı dairesine "kilitleme" görevi verilirken, sarayın üçüncü avlusunun girişine yeğeni II. Osman'ın oturması için bir taht kuruldu.[92]

Osmanlı yazarlarının bu olayı nispeten alçakgönüllülükle aktarması, olayın acıklı doğasını küçümseme ve önemini azaltma arzusunun bir göstergesidir. Ancak Karayim şair Elias Afeda Beghi, İbranice yazdığı kasidede biraz daha fazlasını, biraz daha acımasızca söyler:

> Ne zaman dışarı çıksa yanına gelenlere para saçardı.
> Hiçbir kadını yatağına yaklaştırmayan inatçı bir kadın düşmanıydı.

91 Kâtip Çelebi I, s. 390. İfadeler, kendisi için muhtemelen travmatik olan bu cülûs törenini sürekli hatırladığını düşündürmektedir.

92 Kâtip Çelebi I, s. 390.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm eylemlerinde ve davranışlarında Yehu gibi davrandı.
Müftüleri ve hadımları
Görünce bu kralın zihniyetini
Onu tahttan indirmek için bir araya geldi.[93]

Her ne olursa olsun, bu saltanatın üzücü etkisi nihayetinde halkın onun sergilediği aldırışsızlık ve iffetlilikten oluşan delilik biçimi hakkındaki fikrine bağlıydı. İşin aslı, fikir tamamen olumsuz olmaktan çok uzaktı. Bu delilik halkın gözünde sanki padişaha bir kutsallık havası katıyordu.

Aslında bu durum, daha önce de belirttiğimiz gibi, II. Osman'ın küçük kardeşi Mehmed'i öldürürken amcasını bağışlamış olması nedeniyle, bazı kişilerin dört yıl sonra Mustafa'yı tekrar tahta geçirmek için yaptıkları çılgınca planı teşvik etmiş olabilir. Dahası, ikinci saltanatı sırasında I. Mustafa'nın kutsallık imajının kasıtlı olarak ne kadar vurgulandığını göreceğiz.

II. Osman veya hakaret zamanı

Halefi ve yeğeni II. Osman'ın (Genç Osman) kısa süren saltanatı, şüphesiz çok daha ciddi ve geniş kapsamlı olaylarla sona erdi. Buna ikna olmak için, vakanüvislerin genç sultana yönelik eleştirileri ne olursa olsun, böylesine trajik ve skandal niteliğindeki olayları aktarmaktan duydukları rahatsızlığı ve bazı ayrıntılar konusundaki sessizliklerini utançla nasıl gerekçelendirdiklerini hatırlamak yeterlidir. Naima daha önce hiç yaşanmamış ve kesinlikle hiç duyulmamış "durumlardan" söz eder.[94] Peçevi, kendi hassasiyetlerine uyguladığı şiddeti tarihçinin kapsamlı olma görevine bağlar: "Bu tüyler ürpertici olayı burada anlatmaktansa susmak çok daha kolay gelirdi," der anlatısına bir giriş uyarısı olarak, "Ama, bu kitapta az rastlanan olaylara yer vermek yolunu tutmuş olduğundan, bu çok nadir olayı yazmamak

93 Danon, s. 244-245. Yehu, Omri hanedanının yok edicisidir ve aceleci hareketleri onu bir deli prototipi haline getirir.

94 Naima II, s. 230. Bu konuda G. Piterberg tarafından *Ottoman Tragedy* başlıklı bir kitap yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

elbette ki doğru olmazdı. İşte bu nedenle yazdık."[95] Anlatısının geri kalanında sultanın adına düzenli olarak "mazlum" sıfatı eşlik eder. Karaçelebizâde, "gururlu sultan Gazi Osman Han'a" reva görülen "acıklı muameleye", "ormanın erkek aslanının" içine düşürüldüğü "üzücü vaziyet"e atıfta bulunarak, kendi payına genç sultanın "şehitlik saadetiyle doyduğu" ve ancak sonunda "babasının aydınlık türbesinin yanında"[96] huzur bulduğu "aktarıldıklarında üzüntü veren olaylardan" bahseder. Tûgi Hüseyin, (Antoine Galland'ın çevirisinden alıntı yapıyoruz) genç sultanın "Adem'den bu yana hiçbir kralın başına gelmemiş olanı"[97] yaşadığını yazacak kadar ileri gider. Ne var ki sessizlik bazen en tumturaklı sözlerden daha fazlasını ifade eder: daha mütevazı bir kökene sahip bir yazarın akrabasının el yazmasında, talihsiz hükümdara nihai olarak reva görülen muameleyi belirten ölümcül kelimeyi yazmak yerine, suskunluk işareti olarak tepesinde üç nokta bulunan bir boşluk bırakmak tercih edilmiştir.[98]

Bu eşi benzeri görülmemiş olayların temelinde, Osmanlı geçmişinde emsali olmayan bir durum yatıyordu: kötü sonuçlanan Lehistan seferinin ardından padişah ile kulları, yani Babıali'nin piyade ve süvarileri arasında kesin bir ayrılık yaşanmıştı. Padişah, düşman karşısında yumuşak davranmalarından ve nihayetinde otoritesi ile devletinin gücünü yeniden tesis etme konusunda daha da kararlı çıktığı seferin başarısız olmasından ötürü yeniçeriyi suçluyordu. Hatta bazılarına göre, kullarından "yüz çevirmeye" ve "nefret etmeye" başlamıştı.[99] Yeniçerilerin ve sipahilerin şikayetlerine gelince, bunlar çok sayıda ve karmaşıktı; söylentiler ve yorumlarla hakikatler birbirine karışmıştı. Kaynaklarda çeşitli ve genellikle imalı şekillerde kaydedilmişlerdir, şüphesiz bu durum hüküm süren karışıklık ve gerginliğin bir ifadesidir. Bu nedenle, daha net bir resim elde etmek için dağınık ve kısmi bilgileri bir araya getirmemiz gerekiyor.

95 Peçevî II, s. 380.
96 Karaçelebizâde, s. 548.
97 Tugî Efendi, s. 180.
98 Bkz. Danon, s. 100 ve n. 2.
99 Tugî, s. 23; Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 104; Peçevî II, s. 380; Karaçelebizâde, s. 546.

Levent Şahverdi Arşivi

Sefer sırasında sultanın askerlere verdiği hediyeler ve bahşişler konusunda çok cimri davrandığı söyleniyordu. Onları suçladığı gayret eksikliğinin asıl sebebinin bu olabilirdi.[100]

> Sultan sefere çıkıp [Tuna'daki] İsakça kasabasına ulaştığında, bazılarının anlattığına göre, büyük köprü üzerinde savaş hediyelerini orada bulunan imparatorluk muhafızlarına dağıttı, böylece geç gelenler bu cömertlikten yoksun kalarak hüsrana uğradılar. İşte bu yüzden, ihsan alamayanlar savaş için tembelleştiler ve "İhsan alan kullar gidip savaşsınlar!" diye cevap verdiler.[101]

Kullar ayrıca, daha genel olarak, maaşın düşüklüğünden şikayet ediyorlardı: "Defterdar," diye yakınıyorlardı, "maaşlarımızı değersiz paralarla ödüyor; kaymakam başkentteki muhafızları ve garnizonları haklarını vermeden oyalıyor."[102]

Bu tür şikayetler yeni olmadığı gibi, hoşnutsuzluklarının temelinde yatan askeri kıskançlık da yeni değildi: yeniçerilerin ve sipahilerin eski üstünlüğü, daha yeni unsurlara verilen iltimasla zayıflatılmıştı.[103] Talep ettikleri şey bu yeniliklerin kaldırılması, önceki düzene, kadim kanuna geri dönülmesiydi.

İlaveten, ayaklanmanın hararetiyle, I. Ahmed dönemine kadar uzanan eski kırgınlıklar su yüzüne çıkmış ve doğrudan genç sultana ve çevresine atfedilebilecek daha yeni kırgınlıklarla karışmıştı. I. Ahmed'in Edirne'de yaşadığı süre boyunca yeniçeriler Tunca Nehri'nde boğulmuş, diğerleri de idam edilmişti. Genel olarak, "imparatorluğun yüce şanı için ellerinden geleni yapmış ve canlarını vermiş olan eski hizmetkârlar ve kullar"[104] kötü muamele görür, dirlikleri ellerinden alınır ya da sürgüne gönderilirken, bu meziyetlere sahip olmayan diğer birlikler her türlü lütfa mazhar oluyordu. Kulların

100 Tugî, s. 20-23.

101 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 81-82.

102 Kâtip Çelebi II, s. 13; bkz. Naima II, s. 216; Danon'da Hüseyin bin Sefer, s. 87: kullar[ın maaşı] "kırık ve kesik bakır para" ile ödenir.

103 Bkz. İnalcık 1980-2.

104 Naima II, s. 226.

Levent Şahverdi Arşivi

kızgınlığı esas olarak iki gruba yönelikti: enderûn birlikleri, yani bostancı ve siyah haremağaları (onlardan "zenciler" diye bahsederlerdi) ve sahadaki büyük rakipleri sekbân: İsyancılar II. Osman'ın yüzüne, "Büyük atalarınız dükkanı sekbânla mı kontrol ediyordu? Bütün bu kaleleri zenciler ve bostancılarla mı ele geçirdiler? Anadolu'yu harap eden sekbânın itaatsizliğidir," diye bağırırlar.[105] Ayrıca ona, "atalarının küffarın topraklarını fethetmesinin sadece kendilerinden öncekilerin yardımıyla olduğunu"[106] hatırlattılar.

II. Osman, kulların ayrıcalıklarını yeniden tesis etmek şöyle dursun, askeri seferin başarısızlığından ders çıkararak, söylenene göre Halep'te yeni birlikler toplamaya başlamış ve böylece yeniçerilerin hasedini daha da körüklemişti.[107] Hatta eski orduyu tamamen dağıtmaya ve Anadolu'daki diğer birlikleri, Türkmen atlılarını ve sekbânları askere almaya hazırlandığından şüpheleniliyordu.[108]

Daha da spesifik olarak, Osman'a yöneltilen suçlama, "ilk gençliğinin bir etkisi olarak"[109], kışlalarda ve başkentin şarap ve boza (mayalanmış arpadan yapılan bir içki) satış yerlerinde yeniçerilere ve sipahilere karşı gece düzenlenen disiplin seferlerinde, kılık değiştirmiş hâlde bostancıbaşının yanında bizzat yer almasıydı.[110] Bu uygulamalar, halkın gözünde bir grup sarhoş durumuna düşürülen birlikler için aşağılayıcıydı. Ayrıca verilen cezalar da acımasız ve orantısızdı. Meyhanelerde yakalanan herkesin öldürülüp denize atıldığı bile söyleniyordu. Diğerleri ise ulaşımda kullanılan kadırgalarda kürek çekiyordu. Bu adaletsiz tedbirlerin amacı, yakalanan birlikleri "alçakça bir yöntemle" zayıflatmak değilse neydi?[111] Ama dahası da vardı: kendi içinde iğrenç olan bu operasyonlar, (bunları aktaran yazarlar da dahil olmak üzere) herkes tarafından, bizzat bu baskınlarda yer alan padişah için onursuzluk olarak görülüyordu.

105 Naima II, s. 227.
106 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 104.
107 Tugî, s. 26.
108 Tugî, s. 25-26; Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 80.
109 Karaçelebizâde, s. 548.
110 Tugî, s. 18-19; Karaçelebizâde, s. 548; Hüseyin bin Sefer in Danon, s. 81.
111 Bu suçlamalar hakkında bkz. Tugî, s. 18-19.

Levent Şahverdi Arşivi

Tıpkı başka zamanlarda genç Kanuni Sultan Süleyman'ın, gözdesi İbrahim Paşa'nın refakatinde Venedik Doçesi'nin gayrimeşru kızı Aloïse Gritti'nin hususi konutuna gitmesinin şok edici bulunması gibi, genç Osman'ın kılık değiştirerek yaptığı gece teftişleri de "bir sultana yakışmayan"[112] hareketler olarak görülüyordu.

Biriken tüm anlaşmazlıklar ağırlaşmaya başlamıştı. Ne var ki fitili ateşleyen, hem inatçı hem de tecrübesiz genç sultanın başka bir kararı oldu. Yanlış yönlendirilerek ya da hiç de ihtimal dışı olmayan bir şekilde kimseye danışmadan aldığı kararla, Mekke ve Medine'ye hacca gitmek üzere Üsküdar'a geçme niyetini açıkladı. Peçevi'nin kesin ifadeleriyle, "Beytullah'ı tavaf etmek ve insanların seyyidinin (salat üzerine olsun!) pak türbesini ziyaret etmek"[113] niyetini beyan etmiştir. Bir Müslüman için gayet övgüye ve takdire şayan olan bu istek, bir Osmanlı sultanından gelince tamamen sıra dışı ve dolayısıyla şüpheli hâle dönüşmüştü. Sırf kendisinden önce hiçbir Osmanlı sultanının Hicaz'a gitmemiş olması sebebiyle, Osman'ın oraya gitmesine gerek yoktu ve üstüne üstlük gitmemeliydi. Karaçelebizâde'nin hatırladığı üzere, "devlet erkânı ve sultana yakın olup söz söyleme hakkına sahip olanlar, asil atalarının gayretli ayak izlerinin takip etmediği bir yolu takip etmenin fitneye ve kötü niyetli eylemlere neden olacağını söylüyorlardı."[114] Bunun, arkasında başka planların gizlendiği dindar bir bahaneden başka bir şey olmadığı kimsenin dikkatinden kaçmamıştı. Peki bunlar tam olarak neydi? Kaynaklar, şüphesiz dönemin çeşitli varsayımlarını tekrarlayarak birbirinden ayrıldıkları için kesin bir cevap vermemize izin vermiyorlar: Karaçelebizâde, "Bir süre o ülkede kalmak ve aydınlık yüzünü görme saadetini paylaşmayan kınanası davranışlı kötü tebaayı bastırmak için [...] kutsal hac yolculuğu yapma bahanesiyle küçük bir maiyetle Anadolu'ya gitmeye karar verdi," diye belirtir.[115] Daha şüpheci olan diğerleri ise taşra sorunlarının basit bir şekilde bastırılmasını hayal etmekle yetinmiyorlardı. Padişah Anadolu'ya geçtikten sonra, Halep'te yaptığı gibi orada da yeni

112 Tugî, s. 19.

113 Peçevi II, s. 380.

114 Karaçelebizâde, s. 546. Bkz. Hasanbegzâde, 585.

115 Karaçelebizâde, s. 546.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikler kuracak ve bu birliklerle nefret ettiği kul taifesinden kurtulacak ya da en azından onları etkisiz hale getirecekti.[116] Peçevi ayrıca ne doğruladığı ne de yalanladığı üçüncü bir varsayımı da aktarır: "Halk arasında bazı kimseler hac yolculuğunun kutsal olduğunu, ancak bunun bir aldatmaca olup gerçek niyetin başka olduğunu, Darüssaâde ağasının teşviki ile padişahın 'Kahire'yi saltanatın başkenti yapmak' istediğini etrafa yaydılar."[117] Diğerleri de ona Şam hakkında aynı görüşü bildirirler.[118] Kızlar ağası Süleyman Ağa, yeniçerileri ve sipahileri kötüleyerek Mısırlı süvarileri övüyordu: "Bu askerler aciz ve işe yaramaz kimselerdir. Bunları kul yapmaktansa Anadolu ve Arap atlılarına sahip olmak daha iyi olur."[119] Mekke'ye gidişle ilgili daha dolambaçlı bir açıklama da ortalıkta dolaşıyordu: Padişahın hocası Ömer Efendi, kardeşini çok kârlı olan Kabe şeyhliği makamından mahrum etme cüretini gösteren Mekke şerifini cezalandırmak ve Mısır'a sürgün etmek için bu fikri efendisinin kulağına fısıldamıştı.[120]

Nasıl yorumlanırsa yorumlansın, bu hedef kullar için sadece tehditlerle dolu olmakla kalmıyor, onları fiilen eski efendilerinin vefatlarının yol açtığına benzer bir duruma sokuyordu. Padişahın firarı, önceleri ölümün sebep olduğu şeyi gerçekleştirmişti: efendi ile köleleri arasındaki bağın kopması. Aynı şekilde, önlerine iktidar boşluğunu, kenarında her zaman başlarının döndüğü o uçurumu kazmıştı. II. Osman ölümcül kararından çabucak geri döndü ama olan olmuştu. Kaçışının gölgesi onu kulunun gözünde geri dönülmez bir şekilde itibarsızlaştırdı. Daha sonra, isyan sürerken, devletin ilk başkenti olan Bursa'ya gitmek için İstanbul'dan kaçmayı tekrar düşünecek, ancak planın uygulanamaz olduğu anlaşılınca bu fikirden cayacaktı.

Ayrıca, padişahın başkentten ayrılacağı ve hatta başkentin Kahire ya da Şam'a taşınacağı söylentisinin, yeniçeriler ve sipahilerin yanı sıra, bu tür beklentilerin doğrudan tehdit ettiği şehirlilerin, yani İstanbul nüfusunun da ayaklanmaya katılmasına katkıda

116 Bkz. Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 80.
117 Peçevî II, s. 380.
118 Bkz. Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 75.
119 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 79-80.
120 Bkz. Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmuş olması muhtemeldir. Benzer şekilde, daha sonraki saltanat dönemlerinde de İstanbul sakinleri, bazı sultanların uzun süre Edirne'de kalmalarını protesto etmek amacıyla isyancılarla ortak hareket etmişlerdir.[121]

Nihayet, sanki eksik parça kalmasın istermiş gibi, pervasız sultan büyük ulemayı hoşnutsuz etme beceriksizliğini de göstermişti:

> Karaçelebizâde, "Sümbül Ali ve Hekim Musa gibi akılsız, eğitimsiz, alçak soylu eşekler Büyük Kadı olma saadetine sahipken, eski ailelerin üyeleri ve atadan kalma koruyucuları ve maiyetleri olanlar aşağılandı ve hor görüldü" diye anlatır; soylu ulemanın geçimini sağladığı arpalığın kaldırılması[122], her birini bir altın peşinde koşacak kadar sefilleştirmiş, kendilerini ve ailelerini açlıktan ölmeye mahkûm etmişti.[123]

Osman'ın kardeşi şehzade Mehmed'in öldürülmesine fetva vermeyi reddeden şeyhülislam Esad Efendi ile kızını kendisiyle evlendirmeye zorlayan padişah arasındaki anlaşmazlığı da hatırlıyoruz.[124]

II. Osman'ın önde gelen bazı ulemaya karşı düşmanca tutumu, isyanın ilk gününde, o sırada hâlâ meşruiyet yanlısı olan bu ulema onunla âsiler arasında arabuluculuk yapmaya çalıştığında açıkça ifade edilmiştir. Karaçelebizâde ulemanın hissettiklerini (en doğrudan şekilde değil, dosdoğru!), "insanın başını gurur ve küskünlükle sallamasına neden olan çatık kaşlarıyla" onlara şöyle dediğini söyleyerek ifade eder: "Eğer yeniçeriler ve sipahiler bu yakışıksız şekilde davranmakta diretmişlerse, bu sizin teşvikiniz yüzündendir."[125] Hatta -bazılarının inanmayı reddettiği- bir söylentiye göre, Esad

121 Bkz. 1703'te II. Mustafa'ya karşı isyan vakası: "Halk, Yüce Efendi'nin yokluğunda hiçbir şey kazanamadığından şikayet ediyor" (Ferriol'dan resmi mektup, CPT, cilt 40, 119). III. Ahmed, padişahların bundan sonra İstanbul'da ikamet edeceğini öngören bir ferman yayınlamak zorunda kaldı. Bkz. Abou el-Haj 1984, s. 86.

122 Emekli maaşı (kelimenin tam anlamıyla "arpa parası"). Daha fazla ayrıntı için bkz. *Sözlük*.

123 Karaçelebizâde, s. 547.

124 Bkz. Naima II, s. 234; Hammer VIII, s. 288-289.

125 Karaçelebizâde, s. 547.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendi'den Mekke'ye gidişini onaylamayan bir fetva aldıktan sonra onu yırtıp atmıştır![126]

Düşmanlıkların kendisine karşı birleşmesine neden olmuş olsa bile, genç sultanın otoritesi ve şahsı bu aşamada henüz doğrudan tehdit altında değildi. Bunu takip eden üç günlük çılgınlığın ulaştığı neticenin en başından "tasarlanmış" olduğuna inanmak hata olur. Aksine, hükümdarı eleştiri ve kızgınlıkların üzerinde tutmaya ve onun sorumsuzluğunu ve dokunulmazlığını korumaya yönelik eski düzeneklerin hâlâ iş başında olduğunu görebiliriz. Tüm fenalıklar gençliğinden (hataların en dokunaklısı ve en geçicisi!) ve her şeyden önce kötü danışmanlarından kaynaklanıyordu: aktardığımız kınanası tedbirlerden hiçbiri, bu uğursuz ilham verenlerden birine veya diğerine kesin olarak atfedilemezdi. Padişah ne kadar masum, iyi niyetli ve biraz da saf sa, onlar da o kadar yozlaşmış ve kötüydüler. Kul taifesi gerçek düşmanlarını tanıyordu. Tek yapması gereken bu şahısların bir listesini çıkarmaktı ve ister istemez dağınık olan öfkesi bu sayede doğrudan onlara odaklanacaktı.

İşte her şey böyle başladı. Heyecan artıp birlikler kitle hâlinde silahlı olarak Atmeydanı'nda toplandıkça, "İslamın askerleri arasında mantıklı birkaç düşünen kişi"[127] meydanın bitişiğindeki Sultan Ahmed Camii'nde bir araya gelen ulemaya doğru döndü ve padişahtan Boğaz'ın öte yanına geçme kararını geri almasını ve isimlerini yazdıkları kişilerin -kulların bilhassa kin beslediği hükümdarın gözdeleri- kellelerini isteyen bir arzuhali onlara teslim etti: Padişahın hocası Ömer Efendi; haremin başı, Darüssaâde ağası Süleyman Ağa; başkentten sorumlu kaymakam Ahmed Paşa; sadrazam Dilaver Paşa ve sekbân komutanı Nasuh Ağa.[128] Hedeflerin bu şekilde belirlenmesi hareketi kontrol altına almanın; ulemanın şefaatini talep etmek ise belli bir yasallık içinde tutmanın bir yoluydu.

Kendisine sunulan fırsatı değerlendirmek Osman'a kalmıştı ve görünüşe göre her şey hâlâ düzelebilirdi. Fakat o dikbaşlılığını

126 Bkz. Tugî, s. 51; Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 86.
127 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 87.
128 *A.g.e.*; Tugî, s. 59-63.

Levent Şahverdi Arşivi

sürdürdü.[129] Mekke'ye gidişinin iptali üzerine bile pes etmedi, çünkü ulemaya bundan zaten kendisinin vazgeçtiğini söylemişti. Öte yandan, kendisinden istenen adamları feda etmeyi kesin bir dille reddetti: "Korkmayın," diye tembihledi onları, "bu fitneci kalabalık hiçbir şey yapamaz ve bu lidersiz ordu yakında ya dağılacak ya da kendini imha edecektir."[130] Durumun vahametini ondan daha iyi anlayan ulema ısrarını sürdürdü: "Atalarınızın zamanında," diye yalvardılar, "benzer fitneler bu yolla [günah keçileri kurban edilerek] bastırılmıştı."[131] Amma velakin ısrarları padişahın onlara karşı daha da öfkelenmesine neden oldu. Bunun üzerine çoğu tek kelime etmeden geri çekildi. Uzlaştırma vazifelerinde başarısız olmuşlardı: sonucu gidip müvekkillerine, Atmeydanı'na dönmelerini bekleyen mahşeri kalabalığa bildirmemek için mükemmel bir neden.

Bir anlatıya göre, bu din büyüklerinden biri olan nakibüleşraf Gubari Efendi yine de âsilerin yanına dönerek onlara şu mesajı iletti: "Bizim sözümüz geçmedi. Kendiniz gidin ve ne söyleyecekseniz söyleyin."[132]

Bununla birlikte, çoğunlukla isyancıların, ulemanın geri gelmesini boşuna bekledikten ve arabuluculuk girişimlerinin sonucuna dair tüm umutlarını yitirdikten sonra, lafı dolandırmaya devam etmeden, taleplerini padişaha bizzat götürmeye karar verdikleri ve onu sarayında görmeye gittikleri anlatılır.

Kulların Topkapı Sarayı'na girmelerinin kendi başına olağandışı bir yanı yoktu; yeter ki emir üzerine yapılsın, sarayın düzenli olarak sahne olduğu geçit törenlerinin özellikle katı kurallarına uyulsun ve her şeyden önce, imparatorluk konutunun sadece 'açık' kısmıyla, yani kulların girmesine müsaade edilen ilk iki avluyla sınırlı kalsın. Mevcut baskın ise bu alışılagelmiş, son derece kurallı katılımlara hiç benzemiyordu ve bu nedenle daha da olağanüstü gelişmelere yol açma riski taşıyan başlı başına olağanüstü bir olaydı: ne kadar ileri gidecekleri, aşina oldukları dış avlular olan birûn ile sarayın şimdiye

129 Bkz. Karaçelebizâde, s. 546; Peçevi II, s. 382; Tugî, s. 66.
130 Tugî, s. 67-68.
131 Peçevi II, s. 382.
132 Peçevi II, s. 382; Naima II, s. 217.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar onlara yasak ve yabancı bölgesi olan enderûnu birbirinden ayıran sembolik sınırı geçmelerinin gerekip gerekmeyeceği sorusu ortaya çıktı. Aslında olaylar zinciri onları bu sınırı zorlamaya götürecek ve Hasanbeyzâde'nin deyimiyle "harem-i muhterem"e böyle tecavüz edilmesi, geriye dönüp bakıldığında padişahın bizzat şahsına yapılan saygısızlığın ön aşaması olarak görünecektir.

Giderek yasaklanan alanlara doğru bu tereddütlü ve yavaş ilerleyişi aktaran yazarlar, olayın ciddiyeti konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır.[133] Aynı zamanda, davetsiz misafirleri saran baskın duygunun artık öfke ya da kibir değil, korku olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu korkunun, bir tabunun çiğnenmesi gibi daha yaygın nedenleri ne olursa olsun, bir isim verilebilecek somut bir sebebi vardı: bostancılar. Sarayı korumakla yükümlü bu "bahçıvanlar" onların düşmanıydı ve gördüğümüz gibi, aralarında çözülemeyen bir rekabet vardı. Bu düşmanlar daha da korkutucuydu çünkü yeniçerilerin aksine, kendi bölgelerindeydiler. Kendilerini neyin beklediği hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyen kullar, saray duvarlarının içinin görülebildiği Ayasofya'nın minarelerine birkaç kişi çıkartarak oradan sarayı gözlediler: "Ulemanın gelip gitmediğini ve bostancılardan eser olmadığını tespit ettiler."[134] Emin olduktan sonra temkinli bir şekilde yola koyuldular. Saray kapıları açık olduğundan kolaylıkla içeri girdiler. Ancak geçerlerken kapıcılar onlara tehlikeyi hatırlattı: "Sakının, bostancılara gafil avlanmayın."[135] Önlem olarak saray kapısına ve "Demir Kapı"ya üç yüz tüfenk-endazlı asker yerleştirdiler.[136] Onlarla birlikte, bir odun deposuna yığılmış kütüklerden kendilerine sopa yapan silahsız bir kalabalık da saraya girdi: "Bu kalabalık arasında zırhçılar, topçular, saray halkı olan Acem oğlanı gibi birçok zanaatkar ve hatta yeniçerilerin birkaç kez geri çekilmelerini söylediği birçok şehir sakini vardı."[137] Yeniçeriler

133 Bkz. Kâtip Çelebi II, s. 14-15; Tugî, s. 75-88; Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 91-92; Naima II, s. 217-218.

134 Naima II, s. 217.

135 *A.g.e.*

136 Demir Kapı, Saray'ın dış surlarında, şehir tarafında, mevcut Sirkeci istasyonunun arkasında bulunan bir kapıdır.

137 Tugî, s. 77-78.

Levent Şahverdi Arşivi

dediklerini dinlemediler. İlk avluyu doldurduktan sonra orada durdular, bağırdılar, çağırdılar, ateş ettiler ve önceden belirttikleri isimlerin kellesini istediler. Fakat hiçbir yanıt gelmedi: Sarayın geri kalanı mutlak bir sessizliğe gömülmüştü. Bekleyiş yaklaşık iki saat sürdü. Ardından tekrar yola koyulan kalabalık, "bin bir korkuyla" bostancıların her an ortaya çıkmasını bekleyerek ikinci avluya "sel gibi aktı". Ama hiçbir şey olmadı. Bağırış çağırışlarına devam ettiler, istedikleri kişilerin isimlerini haykırdılar. hâlâ yanıt yoktu. "Yaklaşık üç saat [Tugi Hüseyin'e göre beş saat] orada kaldılar ve tek kişi geçmedi." Göze aldıkları işin ciddiyetinin farkında olup olmadıkları merak ediliyorsa, ardı ardına yaptıkları uzun duraklamalar bir cevap sayılabilir. "Nihayet cesaretlerini topladılar ve birkaç beyaz hadımın durduğu üçüncü kapıya geldiler [...] [hadımlar] askerlerin kapıdan zorla girdiklerini görünce içeri kaçtılar."[138]

Artık asiler "silah sesleri arasında naralar atarak" enderûna girmişlerdi. Talepleri karşısındaki sessizlik ve ilerlerken önlerinin boş bırakılması onları bir mıknatıs gibi çekmişti. Hep kaçan padişahlarını, sığınağının derinliklerinde aramaya koyuldular (aslında Osman o sırada bir köşke çekilmişti).

Amaç hâlâ şikayetlerini padişahın kendisine iletmekti. Mamafih üçüncü kapının geçildiği bu belirleyici anda, yeni bir olgu hedefi değiştirecek ve olayların seyrini dönüştürecekti: "Kimden geldiği anlaşılamayan ama diğerlerinden ayırt edilebilen bir ses kalabalığın ortasından avazı çıktığı kadar bağırdı: '"Şer' ile Sultan Mustafa Han'ı isteriz."'[139] O andan itibaren kullar artık talepleri karşısında susan ve onları karşılıksız bırakan sultanı aramayı bırakıp, onu suçlayacakları hiçbir şeyi olmayan ve gerçekten de orada, bu labirentin bir yerinde bir tutsak olduğunu bildikleri başka bir sultanı aramaya başladılar.

Durumun böylesine etkileyici bir şekilde tersine dönmesini mümkün kılan iki etmen vardı: sarayın içinde olası bir başka hükümdarın varlığını koruyan kafes; ama ayrıca, hiç şüphesiz ustalıkla hazırlanmış bir komplo. Doğru zamanda doğru sözleri söyleyen

138 Hüseyin bin Sefer, Danon *içinde*, s. 91.
139 Tugî, s. 83-84.

Levent Şahverdi Arşivi

-anonimliği çeşitli kaynaklar tarafından belirtilen- bu isimsiz sesin arkasında, II. Osman'ın düşman kayınbiraderi, vaziyeti kendi çıkarına göre yönlendirmeyi çok iyi bilen kalleş Davud Paşa'nın makyavelist planını fark etmemek mümkün mü? Girişimin başarıya ulaşması için, isimsiz haykırışın herkesçe benimsenmesi ya da başka bir deyişle, ortaya çıkan teklifin isyancılarda karşılık bulması gerekiyordu. Ve olan da tam olarak buydu. Naima'nın Mustafa lehine beklenmedik bağırışı aktardıktan sonra belirttiği gibi: "Hepsi bir ağızdan tekrarladı: Onu isteriz!"[140]

Kullar, kendilerinden kaçan efendinin yerine, henüz bulup kurtaramadıkları bir diğerini koymuştu. Sarayın girişini ilk kez böyle zorladıklarından, içerinin dolambaçlı yollarından habersizdiler. Kaynaklar, "küçük gruplar halinde" odalar ve koridorlar arasında dolanıp durduklarını, "korkudan titreyerek" hiçbir şey bilmediklerini söyleyen oğlanlara boşuna yol sorduklarını anlatır. Nihayet kendilerine harem yönünü gösteren biriyle karşılaşırlar: "Sultan Mustafa Han orada olmalı."[141]

Aynı anlatılar, takip eden beklenmedik gelişmelerin trajikomik yönlerini de gizlememektedir. Haremin kapısını sımsıkı kapatılmış bulan ve kafesin kasırlarına giremeyen saldırganlar, kubbelere tırmanmış ve sendeleye sendeleye bir aşağı bir yukarı yürüyerek Mustafa'nın adını haykırmışlardır. "Bir süre sonra, kubbenin altından, askerlerin kulaklarına ulaşan kederli bir ses duyuldu." Mustafa'yı hapishanesinden çıkarmayı düşünerek hemen mutfağa koşup baltaları alırlar ve kubbeyi kaplayan kurşunu kırarlar. İşlem esnasında birkaç siyah haremağası yıkıcıların üzerine ok yağdırarak harem muhafızlarının onurunu kurtarır. İki haremağası karşı ateş altında can verir.[142] Sonunda, "bin bir çabayla kubbede bir delik açmayı başardılar." Aralarından üç cesur, divanhaneden kesip getirdikleri perde iplerinden kayarak hücreye indiler. Hükümdarlarının huzuruna varan doğaçlama cambazlar, onu iki hizmetçisiyle birlikte

140 Naima II, s. 218.

141 Danon, s. 92.

142 Kâtip Çelebi II, s. 15; Naima II, s. 218; Tugî, s. 99.

Levent Şahverdi Arşivi

oturur vaziyette bulurlar. Ayaklarına kapanırlar ve "Padişahım, asker dışarıda sizi bekler" derler. Mustafa cevabı ise onlardan su istemek olur: "Üç gündür yiyecek ve içecek hiçbir şey verilmeden hapishanesinde kilitli kaldığı söylenmektedir."[143] Derhal üç ayrı yerden iplerle üç testi su indirirler. Ardından Mustafa ve iki cariyesi zindandan çıkarılır.

Bu arada, asilerin sarayı işgal ettiği ve Mustafa'yı padişah ilan ettikleri haberi nihayet Osman'ın uzlaşmazlığını kırmıştı. Tüm taleplerini kabul edeceğini bildirmek üzere ulemayı gönderdi. Ulema onları, Mustafa'nın tahta çıkarılmak üzere götürüldüğü Arz Odası'nda buldu. Padişahlarına biat etmeye davet edilen bu din adamları, amcasının haremden "çıkışına" ve ona karşı duydukları tüm şikayetlere rağmen Osman'ı hâlâ tek meşru sultan bildiklerinden kabul etmediler:

> "Gelin dostlar, vazgeçin, dediler askerlere. Padişahınız, Sultan Osman Han size selamlarını gönderdi. İstediğiniz kişileri size teslim etmeye hazır olduğunu söylüyor. Biz buna kefiliz. Sultan Mustafa'yı orada bırakın, sonra pişman olursunuz." Bunun üzerine isyancılar şu cevabı verdiler: "Bunu daha önce söylemeliydiniz. Bize kalırsa biz padişahımızı bulduk. Kesin olarak biat edin."

Gelgelelim şeyhülislam ısrar etti: "Sultan Osman Han hâlâ tahttadır. Bir başkasına biat etmek caiz olmaz, üstelik bu kişinin aklı başında değildir." Asiler kılıçlarını sallamaya ve tehditler savurmaya başlayana kadar tartışma "yaklaşık bir saat boyunca" karışıklık içinde devam etti (bu arada, görünmez düşmanların ısrarlı korkusu sinirlerini gerdiğinden birçok yanlış alarm yaşamışlardı). Nihayet, baskıya boyun eğen ulema biat etti.[144]

Osman'ın ve ona bağlı kalanların tahta yeni çıkardıkları sultana bir şeyler yapmasından korkan isyancılar, onu yine oldukça acınası koşullarda saraydan çıkardılar. Ata binemeyecek durumda

143 Naima II, s. 218; Kâtip Çelebi II, s. 15.
144 Naima II, s. 219-220.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğundan, iki cariyesinin eşliğinde onu bir tür hasta arabasına bindirerek eski saraya, evvelden haber uçurulan annesinin yanına götürdüler. Valide Sultan, o andan itibaren, yeni el değiştirmiş olan devlet işleriyle birlikte oğlunun sorumluluğunu üstlendi. Atamaları yapmaya başlayarak damadı Davud Paşa'yı yeni sadrazam olarak belirledi. Ardından, sultanlarını daha iyi korumak için onu aynı arabayla kışlalarının merkezindeki Orta Camii'ye götürdüler.

Bu arada Osman'ın nihayet kabul ettiği görevden almalar, vazifesine son verdiği kişilerin aranmasına, katledilmesine ve evlerinin yağmalanmasına neden olmuştu. Yeni sadrazamı yaptığı ikinci veziri Hüseyin Paşa'nın tavsiyesi üzerine Bursa'ya kaçmayı düşündü[145], ancak müsait kayık bulunamaması nedeniyle bu planın uygulanamaz olduğu ortaya çıktı. Çaresizlik içinde bostancıbaşının meclisine giderek, yeniçerileri, davalarını sipahi davasından ayırmalarını sağlamak maksadıyla, her biri için yüklü hediyeler, kırmızı çuha kumaş ve altın vaatleriyle kazanmaya çalıştı. Sadrazamının refakatinde yeniçeri ağasının konağına gitti.[146] Hüseyin Paşa ise bu müzakerenin şansı konusunda kuşkuluydu ve siyasi krizler karşısında eski Osmanlılar gibi kaderciliğe kapılmış görünüyordu: "Devlet kiminse onun olsun," dedi ve ekledi: "Nizam-ı alem bozulmasın."[147]

Aslında bu girişim tam bir başarısızlıktı: Padişahın tekliflerini "üssüne" götüren yeniçeri ağası, yeniçeriler tarafından paramparça edildi. Adamlar daha sonra kaçmaya çalışan Hüseyin Paşa'yı yakalayıp boynunu vurdular. Asiler eline düşen padişah ise, yeniçerilerin karargâhı olan Orta Camii'ye götürüldü.

Osman'ın cehenneme inişi böylece başladı. Kendisine göstermekten zevk aldıkları Hüseyin Paşa'nın korkunç bir şekilde öldürülmüş cesedinin önünde soğukkanlılığını kaybetti ve sürüklenerek götürülürken hıçkıra hıçkıra ağladı: "Bu acı kadere mahkum edilen

145 Zaten daha önce sadrazamlık yapmıştı.

146 Bazı kaynaklar onun kılık değiştirerek bir pazar arabasıyla oraya gittiğini söylüyor, ancak şüphesiz daha sonra olanlarla ilgili kafa karışıklığı mevcut: "Orta Cami"den Yedikule hapishanesine nakledilmesi." Peçevi (II, s. 384) oraya at sırtında gittiğini yazar.

147 Kâtip Çelebi II, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

mazlum günahsızdı! Kul hakkında bana hep iyi öğütler verirdi. Eğer onun tavsiyelerine uysaydım, bu duruma düşmezdim. Beni yoldan saptıran hoca ile Darüssaâde ağasıdır."[148] -oldukça uzun sürecek ızdıraplı bir özeleştirinin başlangıcı.

II. Osman'ın zayıflığı, henüz on sekiz yaşında bile olmadığı düşünüldüğünde daha da doğal gelir. Yine de, Katip Çelebi'nin bize anlattığı gibi, "kimse ona acımamıştır".[149] Belli ki geçmişteki küstahlığı gerçek bir nefret uyandırmıştı. Şüphesiz gençliği, bazılarının ona çöküşünü hissettirmekten duyduğu kötücül zevke katkıda bulunmuştu. Yakındaki bir konağın penceresinden izleyen Peçevi, Osman'ın Orta Cami'ye götürülüşünü kendi gözleriyle gördü:

> Perişan halli bir herifi bulup atından indirmişler ve mazlum padişahı o ata bindirmişlerdi. Sırtında eski bir beyaz entari, başında yıpranmış bir kadife kavuk koydular, kavuğun üzerine kirlice bir sarık sarılmıştı. Bunları da yolda rastladıkları birinden alıp ona giydirmişlerdi. Dünyada ne kadar fitneci, fesatçı varsa zavallının çevresine dizilmişlerdi. Yaptıkları garip davranışlar ve savurdukları yakası açılmadık küfürler değil kaleme, dile bile gelecek türden değildi. Gerçi bulunduğumuz yerden onları görüyorduk, ama söylediklerini işitmezdik; ancak daha sonra söylenenleri Karamızrak'tan dinledik.[150]

Peçevi, söylenenleri tekrarlayarak padişaha edilen hakaretlere dahil olmayı reddeder. Vakanüvislerin çoğu bu hicabı paylaşır. Sadece Kâtip Çelebi (Naima'nın aktardığına göre) birkaç "sefil" tarafından söylenen şu cümleyi aktarır: "Cânım, Osman Çelebi, meyhane basıp sipahi ve yeniçeriyi taş gemisine koymak olur mu?"[151] Bir hükümdardan ziyade bir şehzadeye yakışan çelebi unvanı ve canım sözü, artık Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak görülmeyen ergenden alaycı bir bahsediştir. Öfkeden gözü dönmüş ahali hakaretten

148 Naima II, s. 226.
149 Kâtip Çelebi II, s. 20.
150 Peçevi II, s. 385.
151 Kâtip Çelebi II, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

saldırıya geçer: Altıncıoğlu namındaki kötü ruhlu bir şaki, Osman Han'ın baldırını sıkıp ona en ufak bir saygı göstermeden hakaret edince talihsiz merhum ağlamaya başlayarak şöyle dedi: "Behey, edepsiz melun! Padişahınız değil miyim? Nedir bu ettiğiniz cefa?"[152]

Böylece Orta Camii'ye ulaştı ve burada yeniçeri alaylarından birinin, 14. cemaat ortası olan Hasekilerin muhafazasına teslim edildi. Nihayet kalabalıktan kurtulan II. Osman bir anlığına her şeyin iyi olacağına inansa da kısa süre sonra hayal kırıklığına uğradı. Camide yaşananlar konusunda sözü yine bir görgü tanığına, Peçevi'nin muhbiri Karamızrak'a bırakalım. Anlattıkları Shakespeare'in oyunlarından bir sahne olabilirdi:

> Merhum Sultan Osman camiye girince, Sultan Mustafa'nın annesinde oğlunun sultan olduğuna dair hiçbir şüphe kalmadı. [Osman'ın amansız düşmanı olan damadı Davud Paşa'yı sadrazam tayin ettirdi]. [...] Bu arada annesi Sultan Mustafa'yı mihraba oturttu. Etekleri üzerine oturtulan dadısı da padişahın ellerini tutuyordu. Arasıra Sultan Mustafa, dışarıdaki halkın şamatası fazla olunca dayeçinin elinden kurtulup caminin penceresindeki demirlere tutunarak dışarıyı seyretmek istiyordu. Böyle yaptıkça annesi yanına varıp, "aslanım", "kaplanım" diyerek pencere demirinden büyük bir dikkatle ve dadısının yardımıyla parmaklarını ayırıp yine mihraba götürür ve oturturdu. Birçok kez bu olay tekrarlandı. Bu hali gören rahmetli Sultan Osman, "Görün ey çaresizler! Kimi padişah ettiniz! Siz neslin kesilmesine sebep olursunuz ve kendi ocağınıza bir işe edersiz ki, kıyamete değin pişmanlıktan kurtulmazsız!" diye daha nice sözler söyleyip dururdu. Sonra başındaki tülbendi çıkardı ve yere bıraktı. Böylece başı açık olduğu halde kalkıp mübarek gözlerinden yaşlar akıttı. Yine halka dönerek: "Behey ağalar! Ben bilmeyerek tazelik nedeniyle ve yaramaz eğitimcilerin etkisi altında bir hata ettimse, siz etmeyin," diye tekrar tekrar yalvardı. "Görün dünyanın halini, sabahleyin

152 Naima II, s. 227.

Levent Şahverdi Arşivi

padişah iken, giysi ve malımın haddi hesabı yokken, şimdi on akçelik bir arakiyeye (takke, sarığın altına giyilen baş terliği) gücümüz yok," diye gözünün yaşını döker, ağlardı. Bu hali gören yufka yürekli turnacıbaşı, külahındaki tülbent sargıyı çıkararak "padişahım, temizcedir, mübarek başınız çıplak durmasın, sarın," diye uzattı. Sultan Osman önce almak istemedi fakat sonra alıp başına doladı. Bu sırada Davut Paşa da oraya geldi. Yanındaki cebeci olacak dinsiz kafirin meğer kemendi elinde hazır imiş. Gelir gelmez hemen kemendi attı. Fakat rahmetli padişah kendi eliyle sıkıca ipi tuttu ve can korkusuyla o melunu geri itti. Biz de bu taraftan, "Hey Sultanım, ne yaptın, şimdi dışarıdan duyulursa hepimizi paramparça ederler," dedik ve davranışına [Osman'ın cebeciye vurmasına] engel olmaya çalıştık. Bunun üzerine Sultan Osman, Davut Paşa'ya dönerek, "behey zalim, ben sana neyledim? İki üç kez ölecek kadar suçun varken seni öldürmedim, sana mansıplar verdim, saygınlık gösterdim. Bana bu kadar düşmanlığın ve ihanetin neden?" diye birçok sözler söyledi. Sonra, yine bize dönerek, "bu zalim beni komaz, öldürür" dedi. Biz de "Hey padişahım, buna ihtimal var mı? Mübarek hatrınızı hoş tutun, ortalık bir miktar sükun bulsun, yine padişahımız, hünkarımızsınız; haşa ki, vükela kulların sana kıysın ve ihanete layık görsün!" diye moral verip teselli ederdik. Ama öte yandan Sultan Mustafa'nın annesi, "ah ağalar, siz bilmezsiniz, bu ne yılandır, buradan sağ kurtulursa bizden ve sizden bir canlı komaz," diye bize fısıldar gibi gizli söyledi. Yine Davud Paşa, cebecibaşı melununa işaret ederek kement attırdı. lanetli adama bir işaret daha yaptı ve ipi ona attı. Bu kez de biz, güç halle engel olduk. İkindi vakti yaklaşırken Sultan Mustafa'yı padişah sarayına götürdüler. Sultan Osman ise ağlaya ağlaya camide kaldı. İşte ben de burada geldim ve görüp işittiklerimi tümüyle size anlattım.[153]

153 Peçevi II, s. 385 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Çok canlı bir anlatım olduğundan bu uzun alıntıyı olduğu gibi tutmanın en iyisi olduğunu düşündük. Kendimizi, aktardığı hikayenin belli başlı aşamalarıyla sınırlayacağız.

Olayların bu evresinde, Osman lehine belli bir hareketlilik hissedilmeye başlanmıştı; bu belki padişaha hakaret suçunu tahammül sınırlarının ötesine taşıyan bazılarının aşırılıklarına bir tepki; belki de aynı zamanda ve aynı yerde, akli durumuyla ilgili endişe verici işaretleri artıran diğer padişahın, zavallı Mustafa'nın acayip davranışları karşısında sağduyuya bir dönüştü.

Osman'ın camiye girmesinden kısa bir süre sonra, "Cuma olduğundan, müezzinler dua okumaya başladığında, askerler Sultan Osman'ın öldürüldüğünü zannettiler ve şöyle bağırdılar: 'Sultan Osman'ın hayatına kastedilmemesine ve başına bir şey gelmemesine dikkat edelim. Bizim istediğimiz bu değil.'"[154] Sözleriyle bir çözümün ana hatlarını çizdiler: Mustafa'nın kısa kesilen ilk saltanatının sonunda meydana gelenle birebir aynı müstakbel bir değişim olasılığı: "Şu anda padişah olan Sultan Mustafa'dır. Sultan Osman esir tutulsun. Sonra durum neyi gerektiriyorsa öyle olsun."[155] Ayaklanma sayesinde sadrazam olan Davud Paşa, Osman'ın hâlâ hayatta olduğunu kanıtlayarak sükûneti sağlamak için askerlere onu göstermek zorunda kalır.

Osman, isyancıların çoğunu hayatta kalmasına mecbur eden karışık güdüler üzerinde ustalıkla oynar: şeriat kaidelerine aşırı riayet, insani merhamet ve onarılamaz olana duyulan korkudan ve kendisinin yerine koydukları çözümün uygulanabilirliğinden şüphe duymalarına neden olan mantıktan arta kalanlar. Kısa sürede bir vaaza dönüşen yakarışı, turnacıbaşının davranışının da gösterdiği gibi, asilerin tutumunda değişikliğe yol açar.

Osman belki de bir padişah için eşi benzeri görülmemiş kişisel bir aşağılanma pahasına da olsa başarılı bir toparlanma sürecindeydi ve saltanatına devam etmesine izin verilseydi, bunun hükümdar olarak gelecekteki imajında nasıl bir iz bırakacağı merak konusudur.

154 *A.g.e.*
155 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Aslına bakılırsa, elinde Mustafa'nın deliliği gibi bir kozu olsa bile, isyancılar amcasını kafesten çıkardıkları andan itibaren oynadığı oyuna hile karışmıştı: hayatına yönelik ilk suikast girişiminin de o anda yapıldığını hatırladı. Ağaları yumuşatmayı yine başarsa da Valide onlara zaten çok fazla taviz verdiklerini söyleyerek durumu tersine çevirir. Vaziyet artık geri döndürülemez bir hâl almıştır.

Komplocular daha sonra Osman'ı Orta Camii'den çıkararak bir pazar arabasına bindirdiler ve Kilinder Uğrusu diye bilinen kötü şöhretli birini de arabaya aldılar.[156] Onu bu ekiple birlikte, büyük bir kalabalığın ortasından geçirerek Yedikule Zindanları'na götürdüler. Orada, işlerini halletmeden önce askerlerin dağılmasını beklediler. Kâtip Çelebi ve Naima diğer yazarların bahsetmemeyi tercih ettiği ayrıntılar verir: "Davud Paşa, kethüdası Ömer Ağa ve baş silahşor birkaç serseri ile Yedikule'de kaldılar, kapıyı kilitlediler ve Sultan Osman'ı idam etmeye koyuldular."[157] Padişah kendini genç yaşının verdiği tüm gayretle savunurken, Kilinder Uğrusu adındaki adam, onu hayalarından yakaladı ve ölene kadar sıkarak alt etti.[158]

Bu alışılmadık infaz yöntemi tarafsız değildir. Vakanüvis buna biraz teknik bir açıklama getirse bile (kurbanın güçlü direnişi, onu öldürmek için başka, daha olağan yolların kullanılmasına izin vermemişti), eğer olay gerçekse suikastçının ya da en azından söylentiyi yayanların sembolik bir niyeti olduğunu görmekten kendimizi alamayız: Bir padişaha suikast düzenlemek başlı başına bir saygısızlıkken, ona tam da ırkının kutsallığının devamını sağlayan en mahrem yerinden saldırmak bir saygısızlık daha yapmaktı. Cinayetin temsil ettiği kraliyet şahsına yönelik sembolik tecavüze, muamelenin cinsel niteliği nedeniyle neredeyse kelimenin gerçek anlamıyla bir tecavüz ekleniyordu. Bu korkunç durumu, arkasında belli bir mantık bulunmasına rağmen, daha az iğrenç olmayan

156 Bkz. Peçevi II, s. 388; Naima II, s. 230.

157 Naima II, s. 230; Kâtip Çelebi II, s. 23.

158 Peçevi (II, s. 38) yalnızca celladın boğmasından söz eder. Sadece "alçakça muameleden" bahseden Solakzâde (s. 719) ve Tugî Hüseyin (s. 172) infaz yöntemi konusunda sessiz kalırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

başka bir durum izledi: "Kanıt olarak kullanmak üzere, cebecibaşı kulaklarını kesti ve onları valideye gönderdi."[159] Başka kaynaklar burundan da bahsetmektedir.[160]

İlk kez bir padişahın ölümüyle sonuçlanan bu isyanın seyrini izlerken, bu sonucun harekete katılanlar tarafından en başından beri "tasarlanmadığını" ve hiçbir zaman çoğunluğun iradesine karşılık gelmediğini vurguladık. Bunu, askeri ve toplumsal ayaklanmanın arka planında, Osman'ın zamanında yerine geçtiği devrik sultan Mustafa'nın maiyetinin dahil olduğu bir "saray ihtilâli"nin varlığı mümkün kılmıştı. Katlin cezasız kalmadığına ve süreci başlatan yeniçeri ve sipahilerin, kendilerini istediklerinin çok ötesine götüren Davud Paşa, cebecibaşı ve Kilinder Uğrusu'nun cezalandırılmasını sağladıklarına da işaret etmek gerekir.

Her ne olursa olsun, kasıtsız ve sadece bir komplonun sonucu olsa bile, padişah katli gerçekleşmiş ve tabu sonsuza dek ortadan kalkmıştı: ardından gelen tüm dehşet verici beddualar, padişahın sıradan ölümlüler gibi öldürülebileceği gerçeğini değiştirmedi. Aslında çok daha karmaşık olan bu olaylardan geriye kalan tek şey şu basit şemadır: yeniçeriler padişaha karşı ayaklanmış ve onu öldürmüşlerdir.

Şehit sultanın hatırasının tutkulu bir savunucusu ve katillerini büyük bir nefretle anan mirliva Osman Bey, bir mersiyesinde böyle bir suçun ahlaki ve dini bedelini şu ifadelerle değerlendirmiştir:

> Onun üzerine çullandılar, ihsanlarını inkar ettiler, ahde vefa etmediler, ne atalarına ne de kendisine saygı göstermediler, onda ilahlık vehmetmediler ve Allah'ın intikamından zerre korkmadan ona karşı yalanlar ve iftiralar uydurdular; sınırı aştılar, ona karşı adaletsizlik ve düşmanlık yaptılar, onurlu olanı aşağıladılar ve onu zalimce ve gaddarca öldürdüler; bu gerçek, ezelden beri kadirimutlak yargıç tarafından belirlenmiştir.[161]

159 Naima II, s. 230; Kâtip Çelebi II, s. 25.

160 Bkz. Peçevi II, s. 388: "kulak ve belki burun da".

161 Danon, s. 128.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Mustafa (tekrar) ya da göz boyama zamanı

Saraya tecavüz, Osman'ın aşağılanması ve yüz kızartıcı ölümüyle zarar gören imparatorluk haşmeti, I. Mustafa'nın yeni saltanatındaki davranışlarıyla başka bir anlamda daha zarar gördü. İlk saltanatı sırasında, sultanın maiyetinin onun yetersizliklerini ve tuhaflıklarını gizlemek için ne kadar çaba sarf ettiğini ve nihayetinde kimseyi kandıramayan yakışıksız yöntemler kullandığını görmüştük. Tahta geri döndüğünde, geleneksel olarak kabul edilen imaja uygun bir padişah gibi davranmaktan acizdi. Aziz olduğuna inandığı Mustafa'nın büyük bir hayranı olan Hüseyin bin Sefer adında eski bir sekbân tarafından ikinci saltanatına dair anlatılanlar, hem iktidarının istikrarsızlığını -buna dair söylentiler sonun habercisiydi- hem de destekçilerinin ilk seferinde başarısız olunan şeyi başarmak uğruna gösterdikleri acınası çabaları ortaya koymaktadır: onu şu ya da bu şekilde insanların karşısına çıkarılabilir bir hükümdar haline getirmek.[162]

İlk olarak, cuma namazı için, III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde aynı vesileyle kullanılan ancak bir sultana yakışmayacak sadelikte bir görünüme sahip olduğu için eleştirilen II. Osman tarafından terk edilen görkemli tören kıyafetleri giydirildi.[163] "Cihan padişahının at sırtında oturmaktan aciz olduğu"[164] söylentisini yayan "gıybetçilerin" pabucunu dama atmak amacıyla camiye (nasıl olduğunu bilmiyoruz) at üzerinde gitmesi sağlandı. Eyüp Sultan türbesini ziyarete giderken de bu kahramanlığı tekrarlamak zorunda kaldı: oraya kayıkla gitti, ama "at sırtında döndü".[165]

Benzer şekilde, I. Mustafa'nın diğerlerine kıyasla daha yatkın olduğu dini işlevin de onda yüceltilmeye çalışıldığı anlaşılıyor. Ramazan ayını takip eden bayram gününde, ilk halifelere atfedilen ve el öptürmeyi tahtında oturarak değil ayakta ve dahası sarayında değil camide kabul etmesini gerektiren muhterem bir gelenek, padişah için yeniden tesis edildi. Hüseyin bin Sefer şöyle diyor:

162 Bkz. Danon, s. 113-114, 119-120.
163 Bkz. Danon, s. 113.
164 Danon, s. 113-114.
165 Danon, s. 122.

Levent Şahverdi Arşivi

"Nitekim, selefleri olan halifelerin merasimine hürmeten ayakta kaldı" ve "padişahımızın biatı da kutsal camide gerçekleşti."[166]

Benzer şekilde, her şeyini isyana borçlu olanlardan birinin, Osman'ın öldürülmesinde suç ortağı olan yeniçeri ağasının, tahta çıkmasına yardım ettiği şahsın mucizelerini herkese yayması şüphesiz önemsiz değildir. Hüseyin bin Sefer böyle bir mucizeyi aktarır:

> O gün Orta Cami'de Derviş Ağa, Padişah hazretlerinin büyük kerametlerinden birini anlattı: Bir gün Padişah hazretleri Üsküdar'da bir bahçedeyken Hoca Mahmud Ağa ile konuşmuş ve ona demiş ki: "Falanca yere git, orada bir evliyanın türbesi var, içinde canlı bir koyun gömülü. Bu türbeyi aç ve bu koyunu getir." Bu emir üzerine, bostancıbaşı hemen birkaç bostancı ile birlikte gitmiş, kutsal padişahın işaret ettiği mezarı açmış ve içinde dört ayağı bağlı, ağzı ve gözleri dikilmiş bir koyun bulmuş. Bostancıbaşı koyunu alıp sultana getirmiş. Padişah hazretleri koyunun ayaklarındaki bağları çözmüş, gözlerindeki ve ağzındaki iplikleri yırtmış ve onu bostancıbaşına teslim ederek şöyle demiş: "Git. Koyunu besle."[167]

Üstelik, yeniçeri ağası Derviş Ağa da bu koyunu bizzat gördüğüne dair tanıklık ediyormuş.

Padişahın gerçekleştirdiği sayısız harikalar arasında bu harikanın, kendi lehine gerçekleştirilen darbe için bir tür doğaüstü yaptırım teşkil etme erdemine sahip olduğu bildirilmiştir: "Saltanat tahtından indirildiğinde, kendisine 'kul taifesi seni istemiyor' denildi. Sultan Mustafa'nın o zaman, "Beni istemediğini söylediğin kullarım bir gün gelip beni arayacaklar ve bulacaklar," diye cevap verdiği söylenir. Hüseyin bin Sefer, "Yaklaşık dört buçuk yıl sonra, padişahın kehaneti gerçekleşti, kul taifesi sultanı aradı ve onu kurtardı. Bu sayede itham edildikleri karalamadan kurtuldular"[168] sonucuna varır.

166 Danon, s. 121. Hammer (VIII, s. 321-322) yalnızca Mustafa'nın tuhaflığını görür.
167 Danon, s. 118.
168 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Daha da hassas olan nokta, Mustafa'nın kutsallığı ile lehtarı olduğu ve hatta Davud Paşa gibi kendisini sorumluluktan muaf tutmaya çalışanların iddia ettiği gibi, asıl faili olduğu suçun uzlaştırılmasıydı. Cerrah Mehmed Paşa Camii vaizi İbrahim Efendi, Ramazan ayının son Cuma günü verdiği vaazda, Hüseyin'in kayda değer bulduğu bir şekilde, Sultan Mustafa'nın "rüyalar alemindeyken, Sultan Osman Han'ın çok yüksek bir mertebeye ulaştığını rüyasında gördüğünü" ilan eder; amca ve yeğeni aynı duada birleştirerek sözlerini şöyle tamamlar "Yüce Allah, Sultan Osman'a merhamet etsin ve padişahımız Sultan Mustafa Han'ı hatalardan korusun!"[169]

Bu emek isteyen çabalara rağmen, Mustafa'nın on altı ay kadar süren ikinci saltanatı, genç IV. Murad'a yol açmak amacıyla "bağlayanların ve çözenler" tarafından bir kez daha ve Mustafa'yı yeniden iktidara getirme tehlikesini göze alanların herhangi bir muhalefeti olmaksızın sona erdirilen üzücü bir ara dönemden başka bir şey olmamıştır.

İbrahim veya istihfaf zamanı

Osman'ın öldürülmesi bir bakıma kardeşi İbrahim'in öldürülmesine emsal teşkil etse bile, iki infaz birbirinden tamamen farklı tabiattaydı; ikincisi, ilkinde bulunmayan bir kanuna riayetle çevrelenmişti. Benzer şekilde, eğer padişahın saygınlığı Osman'a yapılan zalimce muamele ya da bambaşka bir şekilde Mustafa'nın davranışlarıyla zaten zedelendiyse de, devletin askeri, dini ve siyasi ileri gelenlerinden oluşan hanedanı düzenleyici bir yapının ortaya çıkışı ile hükümdarın kişisel statüsünün düşürülmesi arasındaki doğrudan bağlantıyı tüm açıklığıyla ortaya koyan asıl İbrahim'e biçilen kaderdir. Hadiseleri daha yukarıda bu iki açının ilkine göre inceleyerek kurumsal ve hatta anayasal önemlerini vurgulamıştık; şimdi de ikincisine bakalım: padişahın haysiyetinin ne ölçüde çiğnendiğini keşfedelim.

Hatırlanacağı üzere, 1648'de İbrahim'i tahttan indirmeye karar veren devlet erkânı, bunu kendisine resmi olarak belirtmek niyetiyle

169 Danon, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

geçit yapar gibi sarayına yürümüştü -bizim "karşı-biat" diye adlandırdığımız, benzeri görülmemiş bir tören. Muhtemelen bu eylemin hükümdar değişikliğinin nizam içinde yapılmasını sağlayacağı ve yerleşik düzene karşı herhangi bir fitne ya da başkaldırı şüphesini ortadan kaldıracağı umuluyordu. Bu, her şeyin düzen ve sükûnet içinde gerçekleşeceğini ve tahttan indirilen sultanın haysiyetinin korunacağını varsayıyordu. İlk başta herkes davranışlarını bu amaca göre ayarladı: "Başta yürüyen silahdâr, çuhadar ağa ve bostancıbaşı, [sultana] nazikçe yaklaşıp ona şöyle dediler: 'Padişahım, lütfen ulema ve eşrafın görüşüne uyun ve içeriye gidin [yani kafesin yolunu tutun]."[170] Ne var ki bir engel operasyonun sorunsuz yürümesini engelledi: İbrahim hiçbir şekilde boyun eğmeye hazır değildi. Gerçek zihinsel durumu ne olursa olsun (bu açık değildir)[171], durumu hiçbir şekilde amcası Mustafa'nın yumuşak ve itaatkâr deliliğine benzemiyordu. Mertebesinin ve kendisine nasıl davranılması gerektiğinin tamamen farkındaydı. Bu yüzden bağırarak karşı çıkmaya başladı: "Şimdi keyfinize göre hareket etmediğim için, beni kaldırmak çaresini düşündünüz! Ben padişah değil miyim? Bu ne demektir?"[172] İşte bu noktada, orada bulunan bazı ileri gelenler, öfkeye kapılıp tüm kontrollerini kaybederek kendilerini koyverdiler ve padişahla sanki karşılarında herhangi biri varmış gibi konuşarak ona açıkça gerçeği söylediler. Ayaklanmanın ortasında bazı yoldan çıkmış askerlerin sokakta ya da "Orta Camii"de II. Osman'a yaptıklarını, şimdi devletin en üst düzey yetkilileri sarayda görkemli bir törenle yapıyordu. Tarihçi Naima'nın sahneyi anlatırken tanıklığına dayandığı Bahayi Efendi gibi diğer katılımcılar ise aksine, bazılarının davranışlarındaki münasebetsizlikten fazlasıyla rahatsızdı:

> Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, bu mecliste fuzulluk edip, hünkâra gösterilmesi gereken hürmete aykırı birtakım sözler sarf etti. "Hayır, padişah değilsin! dedi. Şer'i ve dini işlere dikkat etmemekle cihanı harâba verdin ve vaktini oyun ve gaflet

170 Naima IV, s. 327.
171 Bkz. Uluçay 1952.
172 Naima IV, s. 327.

Levent Şahverdi Arşivi

> ile geçirip rüşveti yaydın. Ve zalimleri âleme musallat ve hazineyi telef ve israf ettiniz." Bunu söylerken yüzüne karşı o kadar paylamalarda bulundu ki herkes şaşırdı.[173]

Padişaha gelince, ne kadar tedirgin olursa olsun, hükümdarın dokunulmaz haklarını savunduğu ("En çok söylediği şey şuydu: "Ben padişah değil miyim?"[174]), hatta kendisini eleştiri yağmuruna tutanlara onsuz bir hiç olacaklarını hatırlattığı sürece rolünde kaldığını düşünmek mümkündür. Ne var ki, bu eleştirilere madde madde yanıt vermeye ve basit bir nazır gibi kendini haklı çıkarmaya başladığında şüphesiz bu rolün dışına çıkmıştır. Aziz Efendi "cüret" edip kendisine, "Bu tahtta oturan büyük atalarının gittiği yoldan gitmediğin için tahta layık değilsin. Küffâr Bosna'yı kapladı. Seksen parça kalyon hâlen boğazı kapatmış cenk etmektedir ve senin bundan haberin yok," dediğinde, ayrıntılara kadar girerek şu cevabı verdi: "Yalan söylüyorsun! Küffar Bosna'yı almadı ve kullarım Zara'yı fethetti. Küffar gemileri çoktan boğazdan gittiler."[175]

Bu fırtınalı alışverişler sırasında üç kez, gerçek gücünün sınırları ve hükümdarın her şeye kadir olduğu yanılsamasının beyhudeliği acımasızca yüzüne vuruldu. İlk seferinde, yeniçeri ağası, hâlâ hürmetkâr ve sıcakkanlı, ama tamamen hayal kırıklığına uğramış bir şekilde ona şöyle dedi: "Padişahım, ben sizin kulunuz ve çırağınızım, ama ne yapabilirim? Bütün halk bu hususta birleşti. Ben herkese karşı gelmeye muktedir değilim."[176] İkinci kez, önceden bahsettiğimiz gibi, şeyhülislam, bu konuda ne söylerse söylesin, ona hiçbir şey borçlu olmadığını kibirli bir şekilde vurguladı: "Hayır, beni sen müftü etmedin, Allahü Teala eyledi!"[177] Hükümdara üçüncü darbeyi, parmaklarına inen cetvel darbesini ise yine konuşmak için ayağa fırlayan Aziz Efendi indirdi: "Öğrenmeyi reddettiğin ve kendini ıslah etmek istemediğin için tahta layık değilsin."[178] Bu yorumda

173 *A.g.e.*
174 *A.g.e.*
175 Naima IV, s. 328.
176 Naima IV, s. 329.
177 *A.g.e.*
178 Naima IV, s. 328.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde durulması gereken nokta, ulemanın şehzadeye nasihat etme hakkının teyidinin, özellikle de söylenme şeklinin, devrik sultan açısından ağır bir hakaret olmasıdır; zira kendisinin yerine geçecek oğlu genç IV. Mehmed ile yapılan manidar bir karşılaştırma bu söze eşlik etmektedir: "Öte yandan şehzade öğrenmeyi kabul ediyor."[179]

Nihayet, "bu tür soru-cevaplarla belli bir süre geçtikten sonra", İbrahim'in yakın hizmetkârları, onun direncinin sonuna geldiğine ve götürülmesine izin vermeye hazır olduğuna inanarak, şüphesiz saygılı bir görünümle, ama aynı zamanda yaşlı bir adamın kaprislerine gösterilen bir tür tevazuyla ona hitap ederler: "Gel, padişahım, artık gitmeye tenezzül edin de bu kavga son bulsun." Gelgelelim İbrahim'in öfkesi henüz dinmemiştir; boyun eğse de geri dönüp itirazlarını birkaç kez daha tekrarlar ve nihayetinde umutsuzluğa teslim olur: "Kollarını kavuşturdu ve 'Pekâlâ. Hakkımda yazılan bu imiş. Emir Allah'ın.' diyerek uzaklaştı."[180]

Ne var ki emekliye ayrılması yaşadığı sıkıntıların sonu değildi. İşin doğrusu, talihsizlikleri daha yeni başlamıştı. Sadece gücünü ve statüsünü kaybetmekle kalmıyor, aynı zamanda özgürlüğünü, ihtişamını ve hatta bir nebze de olsa refahını kaybediyordu. Daha önce tarif ettiğimiz uğursuz hücreye kapatılmıştı, parmaklıklı demir kapısı, içine kurşun dökülmüş büyük bir kilitle kilitlenmişti:[181] dışarı çıkması zor görünüyordu.

Yine de, bu yeterli değildi. İbrahim'in tahttan indirilmesinin sükûneti sağlamak şöyle dursun, şehirde huzursuzluğu nasıl kışkırttığından daha önce bahsetmiştik: "dükkânlar yine kapandı." Bu nedenle ek önlemler alınmalı ve mümkünse zindanı daha da sıkıca kapatılmalıydı:

> Valide Sultan, halktan korktuğu için hapishanesine barikat kurulmasını ve güçlü bir şekilde takviye edilmesini talep eden mesajlar göndermişti. Sadrazam, müftü, diğer vezirler ve

179 Naima IV, s. 328-329.
180 *A.g.e.*
181 Bkz. Naima IV, s. 330.

Levent Şahverdi Arşivi

> ulema, bir mimar eşliğinde saraya gitti. Hapishanesinin kapısı ve pencereleri tuğla ve çimento ile güçlendirildi, sadece yiyeceklerin geçmesi için tasarlanan delik bırakıldı.[182]

O andan itibaren, enderûn halkı kısa sürede dayanılmaz hale gelen benzersiz bir çileye maruz kaldı: gece gündüz, bir zamanlar her şeye kadir efendileri olan ve bir türlü teslim olmayan devrik padişahın ağlamalarını, feryatlarını ve iniltilerini duymak. Öyle olunca kendi aralarında mırıldanmaya başladılar: "Bu ne demektir? Şanlı bir padişahı göz göre göre tahtından indirip diri diri mezara koydular. Bir masumu tahta geçirdiler. Bunun nimetine gark olup, şimdi feryat ve figanını işitmektense bize ölmek yeğdir. Hemen birleşelim, onu dışarı çıkaralım ve tekrar tahta oturtmanın yollarını düşünelim!"[183] Bu planlardan haberdar olan ve dışarıdaki sipahilerin taşkınlık çıkarmalarından endişelenen devlet erkânının, sabık padişahı ortadan kaldırmaktan başka bir çözüm yolu görmediklerini bildirmiştik -ancak bu ortadan kaldırışa tamamiyle yasal bir infaz biçimi vermek istiyorlardı. Bununla birlikte, tecrübe, kurban padişah olunca bu kararı almanın uygulamaktan daha kolay olduğunu gösteriyordu! Sadrazamın vazifelendirmeyi gerekli gördüğü cellat Kara Ali'nin davranışı bu açıdan açıklayıcıydı. Padişahının feryatlarını ve ağlayışlarını duyan bu meslek erbabı, "çekinip kaçtı". Sadrazam tekrar bulana kadar elinde asayla onu aramak zorunda kalmıştı.[184] Bahayi Efendi, Naima'nın yer verdiği tanıklığına bu şekilde devam eder:

> Bunun üzerine Kara Ali ağlayarak vezirin ayaklarına kapandı ve hummalı gibi titreyerek ona yalvardı: "Öldür beni talihli efendim! Korku ile titremekten elim ayağım tutmaz!" Bunun üzerine vezir asa ile başına gözüne acıtacak şekilde vurmaya girişip şiddetle ısrar etti. Kara Ali çaresiz ağlayarak, hamhal Ali adındaki çırağı ile içeri girdi.[185]

182 *A.g.e.*
183 Naima IV, s. 331.
184 Bkz. Naima IV, s. 332.
185 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazam ve müftü de onlara katıldı. Bahayi Efendi'ye göre, ölüm cezasına çarptırılan sultan, infaz anında gözyaşları içinde sadrazama şu soruyu sordu: "Beni ne hüküm ile öldürürsünüz zalimler?"[186]

İstifa zamanı

Yeni bir model oluşturmasalar bile (III. Selim ve IV. Mustafa 19. yüzyılın başında çok farklı koşullarda öldüler), İbrahim'in kanuna uygun idamının failleri hanedan tarihinde çok önemli bir aşamaya işaret ediyorlardı: şehzadelerin taht yarışından menedilme sürecinin ve devlet erkânının monarşinin işleyişi üzerindeki kontrolünün doruğa çıkması. Aynı zamanda, hanedan mensuplarının aşkınlığına dair her türlü fikri acımasızca reddettiler (Sadrazamın celladın kafasına indirdiği darbelerde olduğu gibi!).

Bundan böyle hâkim olan gözü açılmış, faydacı ve alaycı ruh, kafes uygulamasında da iş başındadır. Genel olarak İbrahim ve özel koşullara bağlı olarak muhtemelen Mustafa'da olduğu gibi bilhassa kötücül niteliğe sahip olmasa da, her halükârda, hüküm süren padişahın teminatları olan bekleyen şehzadeler (oğulları nispeten daha iyi durumdadır) veya devrik hükümdarlar için acınası bir kaderi saklı tutar. Bu kraliyet esirlerinin maruz kaldığı ve ancak tahta çıktıklarında ve tahtta kaldıkları müddetçe yerini saygı ve dalkavukluk ifadelerine bırakan ihmal ve aşağılama, itibarın kişiye değil makama verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bu özel soya mensubiyet her ne kadar en yüksek makama erişim için gerekli koşul olsa da, hanedana gösterilen genel saygı gerçekte yalnızca bu makama ulaşan üye için geçerliydi. Bununla birlikte, 17. yüzyılda hanedana bu yeni koşullar dayatıldığında, üyelerinin bunları kabul etmeye hazır olmadığı açıktı. Kurbanı oldukları kardeş katlinin bazı şehzadelerde (örneğin III. Mehmed ve II. Osman'ın kardeşleri arasında) uyandırdığı isyan çığlıklarını aktarmıştık; kafesler de aynı şekilde acı itirazlara yol açtı. Bu itirazlar önceki tepkilerden tamamen ayrı değildi, çünkü sürekli siyasi suç korkusu haremdeki esirlerin maruz

186 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

kaldığı -en küçüğü olmayan- sınavlardan biriydi (bu korku, haklılığını III. Selim ve IV. Mustafa vakalarında dehşet verici biçimde gösterecekti), ancak buna, esaretin kendisiyle, yıllarca, hatta on yıllarca maruz bırakıldıkları tecrit, terk edilmişlik ve can sıkıntısıyla ilgili başka sınavlar da ekleniyordu. İtiraz artık, kardeş katlinde olduğu gibi, kurbanlarla aynı "ayrıcalıklı" kandan gelen belirli bir faile değil, anonim ve kolektif bir varlığa, "sistemin" atfedildiği belirsiz bir "onlar"a yöneliktir.

Otuz dokuz yıl boyunca toplumdan dışlanmış biçimde yaşadığı kafesin acı tecrübesi, bu uygulamanın, II. Süleyman'ın 1687'de tahta geçer geçmez aldığı ilk tedbirler arasında yer almasına engel olmadı; bir hatt-ı hümâyunla, ölen kardeşinin iki oğlu Mustafa ve Ahmed'in yanı sıra, kafesten salıverildiği esnada cesaretini koruyan kendi küçük oğlu, müstakbel II. Ahmed'in de aynı yerlere nakledilmesini emretti.[187] Gerçekten de, "sistemin" hanedanı içine hapsettiği cehennemî tuzak öylesine büyüktü ki, sistemin işlemesini, en azından resmen emredenler aynı zamanda onun kurbanları olan ve günün birinde yine kurbanı olabilecek kişilerdi.

Dört yıldan kısa bir süre sonra, II. Süleyman'ın hastalıktan ölmesinin ardından yerine kardeşi II. Ahmed geçtiğinde, yeni sultanın cülusu esnasında kendisine biat etmeye gelen çeşitli devlet erkanına karşı yukarıda değindiğimiz "patlaması", padişahlık otoritesini tam anlamıyla yeniden tesis etme ve son seleflerinin maruz kaldığı zulümlere bir son verme arzusu hakkında çok şey anlatıyordu.[188]

Peygamber soyundan gelenlerin reisi olan nakibüleşrafa, bıyıklarını çekerek sitemle bağırdı: "Behey! Allah'tan korkmaz! Beyaz sakalından utanmaz! Beni bu duruma düşürerek hapse attınız. Acaba beni saltanata layık görmemek için ne gibi bir sebep bulabilirsin?"

Kaymakamı, vazifesini düzgün bir şekilde yerine getirmediği takdirde ağır cezalara çarptırmakla tehdit etti ve tahttan indirildikten sonra kafese kapatılan kardeşi IV. Mehmed'e atıfta bulunarak "Beni başkalarıyla karıştırmayın," dedi.

187 Bkz. Silahdâr, *Tarîh* II, s. 297.
188 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

Birçoğuna, şu acımasız uyarıda bulundu: "Bana ihanet ederseniz, bunu öğrenir ve sizi idam ettiririm."

Nihayet, şeyhülislam yaklaşınca ona doğru ilerledi ve şu iğnelemeyi yaptı: "Hey, efendi! Biz değerimizi kaybedince gözlerinizi bizden kaçırdınız!"

Gel gör ki, kırk üç yılını kafeste geçirdikten sonra yaklaşık elli yaşında tahta çıkan ve iktidarda dört yıldan az bir süre kaldıktan sonra vefat eden bu sultanın, kurulmuş olan düzeni tersine çevirme arzusu ancak acınası bir hayal olabilirdi. Halefleri bunu daha iyi anlayacaklardı.

Aynı zamanda sarayın içeri kısmı, II. Mehmed'in burayı yarı-tanrıya ait bir sığınak olarak gördüğü günlerden, II. Osman'ın hâlâ ürkek ve mahcup olan asi kulunun baskınına kadar dokunulmazlığını koruyan kutsal alan olmaktan çıkmıştı: III. Ahmed'e karşı 1730'da çıkan isyan sırasında, padişahın yerine yeğenini geçirmeye yeminli isyancıların en öfkelileri, yeni sultanlarını aramak üzere hiç tereddüt etmeden destursuz içeri gireceklerdi. Vakanüvis Abdi'nin kullandığı sözler, kısa ve öz olmasına rağmen etkileyicidir: "Pazartesi gecesiydi. İçeriden Sultan Mahmud Han Hazretlerini getirip taht-ı hümâyûna çıkardılar."[189]

Bir zamanlar saygısızlık olarak algılanan bu olaya karşı aynı duyarsızlık, daha önceki bir olayda, 1703'te, II. Mustafa'ya bağlı kalan birlikler ile onun devrilmesini isteyen asiler arasındaki kısa çatışma sırasında da gösterilmişti: asiler, savunucuları tarafından terk edilmiş olan saltanat çadırını yağmalamaktan çekinmemişlerdi. Bu olayı aktaran Silahdâr, olayın kutsala saygısızlık içeren şiddetini vurgulamıştır: "O zamana kadar meydana gelen olayların hiçbirinde o geceki kadar korku yaşanmamıştı. Tam bir dehşet ve şok haliydi. Allah büyüktür!"[190]

Bu tekrarlanan acziyet öyküleri, birbirini takip eden padişahlarda, şanlı seleflerine ilham veren ruhun tam tersi olan bir teslimiyet duygusunu besledi.

189 Abdi, s. 41. Bu isyan hakkında bkz. Aktepe ve Olson'un eserleri.

190 Silahdâr, *Nusretnâme* II/1, s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

Silahdâr Fındıklılı Mehmed, Mustafa'nın yenilgiye uğramış, çaresiz ve düşmanlarına karşı savaşmaktan vazgeçmiş bir halde Edirne'deki sarayına dönüşünü anlatır:

> Annesi onu ağlayarak karşıladı. Elini öptükten sonra şöyle dedi: "Kul beni tahttan indirdi ve yerime kardeşim Sultan Ahmed'i padişah yaptı. Allah ondan razı olsun; çocuklarım ve cariyelerim ona Allah'ın emaneti olsun!" Sonra da hayatının sonuna kadar bir daha çıkmasına izin verilmeyen özel dairesine gitti.[191]

Bununla birlikte, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'ya inanılacak olursa, bu gerçekten kabul edilmiş bir feragatten ziyade aklın dayattığı bir feragatti. Nitekim defterdâr, halinden birkaç ay sonra hızla ölmesini şu (pek de kesinlik içermeyen) ifadelerle açıklar: "Taç ve taht özlemi, Edirne olaylarından beri eski hükümdar Sultan Mustafa Han'ın başını hastalık yastığına koymuştu."[192]

Öyle görünüyor ki, halefi III. Ahmed, yirmi yedi yıl sonra kendisi de isyanın hedefi olduğunda, vaziyeti kabullenişi daha da ileri götürmüştür: ilk başta taleplerine boyun eğerek isyancıları yatıştırmaya çalışmış, fakat onlara gönderdiği elçi, en radikallerinin "Konuşmayı bırak. Biz Sultan İbrahim'e ne olduğunu anlat, bu bizim için bir cevap olacaktır," sözlerini "çekinmeden" kendisine aktardığında, dedesinin kaderiyle ilgili bu ima onu ısrarından vazgeçirmeye yetti. Şu basit cevapla yetindi: "Demek öyle? Ne istediğinizi anladım. Allah (şanlı ve yüce olsun!) sizi korusun!"[193] dedi ve meşaleyi yeğeni I. Mahmud'a devretmekten başka bir şey düşünmedi.

Padişahların kendilerinden üstün kuvvetlere -elbette, İslam'ın doğasında var olan Allah'a teslimiyet kılıfı altında meşrulaştırıp yüceltilmiş- bu kademeli teslimiyeti, kafesin biraz daha insanileşmesini (Bobovius, IV. Mehmed döneminde zaten "gayet nazik bir hapishane"[194] çağrışımı yapmıştı) ve verasetlerin daha sakin ve ağırbaşlı bir

191 *A.g.e.*
192 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 835.
193 Abdî, s. 41.
194 Bobovius, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

şekilde gerçekleşmesini sağladı. III. Ahmed'in yerine geçtiği kardeşi II. Mustafa ve ardından tahtı kendi özgür iradesiyle bırakmış gibi göründüğü yeğeni I. Mahmud ile ilişkilerinde, şefkat ve saygıdan oluşan "doğal" ailevi duygular kisvesi altında, soyun tüm üyeleri arasında iyi günde kötü günde bir kader dayanışmasının çaresiz ve hayal kırıklığına uğramış farkındalığını görebiliriz. Bu, kardeş katli zihniyetinin tam olarak zıt kutbunda yer alır.

KIŞKIRTILMIŞ HALEFİYETLER

Geçmişteki taht değişimleri pek çok belirsizlikle doluydu: Sebepleri mevcut padişahın ölümü olduğundan, ne zaman gerçekleşecekleri meçhuldü. Vakit geldiğinde ise, hanedanın her üyesinin iktidar için rekabet etme hakkı ve kaderde yazılanının bilinmemesi nedeniyle, ne zaman ve nasıl çözülecekleri bir muamma olurdu. Ehemmiyetleri ve uyandırdıkları kaygı bundan kaynaklanıyordu: her seferinde "nizam-ı alemi" tehlikeye atıyorlardı. Öte yandan, 17. yüzyılda monarşinin işleyiş biçimindeki değişiklikler bu belirsizlikleri sona erdirecek nitelikteydi: Devletin dini, siyasi ve askeri ileri gelenleri, artık hanedanın hangi üyesinin meşru olarak tahta geçeceğine karar verme yetkisine sahipti. Bu seçimler daima ailenin en yaşlı üyesi lehine yapıldığından, başlangıçta bir uygulamadan öteye gitmeyen şey zamanla itibarlı bir veraset ilkesine, ekberiyete dönüştü. Ekberiyet artık kimse tarafından itiraz edilemeyecek kadar yerleşik hale geldiğinde ise devlet erkânının seçme hakkının varlık nedenini ortadan kaldırdı: dolayısıyla bu hak gereksiz ve fiilen kullanılmaz hale geldi.

Ufkun bu şekilde aydınlanması yeni perspektifler açtı: Yaşadığı tüm kederleri, ister beceriksizlik, ister ihmal, ister kötü niyetlilik ya da yolsuzluk olsun, insani kusurlar, "suistimaller" söylemiyle yorumlayan bir toplumda insanlar, tıpkı çektikleri acılar için en iyi teselliyi suçlu olarak seçilenlerin mümkün olan en sert şekilde cezalandırılmasında buldukları gibi, zorlukları ortadan kaldırmak için insanları değiştirmenin yeterli olduğuna ikna oldular. İstanbul ayaklanmaların gittikçe nispeten az sayıda kurban ve çok az hasarla

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlanmasının nedeni buydu: Olaylara karışanların tüm şiddeti, nöbetvari bir nefret ve öfke patlamasının nesneleri olan birkaç sorumlu kişi üzerinde yoğunlaşıyordu. Kurbanlar, sınır tanımayan bir barbarlık ve sadizmle paramparça ediliyordu. Evleri ve malları yağmalanıyor, talan ediliyor ve eser kalmayana kadar yakılıp yıkılıyordu. Örneğin, Edirne'de bulunan dragoman Fonton, 1703 yılında kızgın yeniçeriler tarafından hor görülen müftü Feyzullâh'a reva görülen akıbet hakkında şunları aktarmaktadır: Kendisine soru soruldu, ancak "hiçbir şey itiraf etmedi". Bunun üzerine hapisten çıkarıldı ve başı kesildi. Sonra kafası cesede dikildi "ve bu şekilde çok sayıda Rum, Ermeni ve Yahudi tarafından sürüklendi [...]. Hıristiyanlara, cenazeye gittiklerinde söyledikleri gibi sopalarla şarkı söyletildi". Dragoman şu sonuca varmıştır: "Daha önce hiç buna eşit bir zulüm görmedik."[195]. Zulüm ile kutsala saygısızlığı aynı şekilde birleştiren bir başka güzel örnek de, vakanüvis Abdi'nin aktardığına göre, 1730 yılında Sadrazam İbrahim Paşa'nın cesedinin korkunç Patrona Halil'in yandaşlarının elinde oyuncak edilmesidir:

> Sadrazam [...] İbrahim Paşa'yı, Kapudan Paşayı ve Kethüdâ Mehmed'i tek seferde öldürdüler, cesetlerin her birini bir kağnıya yüklediler ve olay yerinde bulunan asi liderlerine bir adam göndererek "Gelin ve istediğiniz adamları alın" dediler [...]. Meydanda, çadırlarda ve kışlada bulunan isyancılar hep birlikte "Allah, Allah!" diye bağırarak ileri atıldılar. Cesetleri arabalardan indirdiler, üçünü tekrar astılar [...] ve onları izlemeye başladılar. Sonra dediler ki: "Bu sadrazam [...] İbrahim Paşa değil. Sünnetsizdir ve başında bir takke vardır. Bu Ermeni bir kafirdir (bazıları Rum olduğunu söyler). Sadrazam [...] İbrahim Paşa'nın [...] baş kürekçisidir (kürkçü). Birbirlerinden kesinlikle ayırt edilemezler. İkiz kardeş gibi görünüyorlar" [...]. Cesedi bir hamalın arkasına yük selesi ile yüklediler [...]. Saraya dönerken, İbrahim Paşa'nın cesedini defalarca hamalın sırtından indirdiler ve nihayet cesedin boynuna sağlam bir ip geçirerek hamalın

195 CPT, cilt. 40, 165.

Levent Şahverdi Arşivi

> kancasına bağladılar. Bu şekilde onu Divan Yolu'ndan geçirerek Bâb-ı Hûmâyûn'a götürdüler ve orada bıraktılar. Orada kapıcılara padişahın nerede olduğunu soran ve Alay Köşkü'ndeki Demir Kapı'da (Timur Kapı) olduğunu öğrenen bu köpekler oraya gittiler ve yakışıksız sözlerle Sultân Ahmed Han'ı rencide ettiler [...]. Köşkün kapısını açıp onlara bizzat hitap ederek, "Eğer bu o değilse, yarın size gerçeğini vereceğim." dedi.[196]

Bu koşullar altında, öfke akımının sadece "sigortalarda" durmaması, onları atayan ve komuta eden, belki de onları koruyan ve her halükârda muhtemelen yerlerine aynı türden başkalarını getirmeye hazırlanan kişiye kadar devam etmesi mantıklı görünüyordu; aksi takdirde, sadece etrafını yeni adamlarla çevreleyecek yeni bir padişahın gelişinin -ona bu kişilerin isim listesi verilecekti, fakat onaylamaktan başka yapacak bir şeyi yoktu, böylesi daha iyiydi (en azından daha kötü olamazdı)- günün sorunlarına gerçek bir çözüm sağlayacağı fikri ortaya çıkıyordu: demek oluyor ki bir ihtilâl, ama bu toplumun arzulayabileceği türden, kurulu düzeni bozmayan, aksine kötü yöneticilerin saptırdığı eski düzeni geri getiren bir ihtilâl. 1703'ün isyancıları "yaptıklarının bir isyan değil, kanuna uygun bir şey olduğunu"[197] defalarca tekrarlamayacaklar mıydı?

Ne var ki böyle bir projenin yalnızca tahayyül edilebilmesi için bile iki koşulun yerine getirilmesi gerekiyordu: Kulun ve halkın yaktığı adalet ateşinin hükümdara ulaşması için, onu çevreleyen kutsal havanın bir an önce dağılması, bulutları ondan uzak tutan, şahsını ve otoritesini aşılmaz bir bariyerle koruyan bir tür yüksek basınç merkezi oluşması gerekiyordu. II. Osman'ın öldürülmesi ve İbrahim'in idamı gibi olaylar hiç kuşkusuz bu çözülme sürecine az katkıda bulunmamıştır. Bu hadiselerin yaşanmasından sonra -ve gördüğümüz gibi, gerçekte ne olmuş olursa olsun- hiçbir şey bir daha eskisi gibi olmadı: büyü bozulmuş, tabu yıkılmıştı. Kutsal padişah insan durumuna indirgenmişti ve bu nedenle herhangi bir ölümlü gibi muamele görebilirdi: suçlanabilir, tahttan indirilebilir,

196 Abdî, s. 39-40.

197 CPT, cilt. 40, 121.

Levent Şahverdi Arşivi

öldürülebilirdi. 1703'te isyancıların "Yüce Efendi'nin kendisinin de bir tebaa olduğunu ve adalet talep eden tebaadan adaleti esirgeyemeyeceğini ya da nazırların onlara ettiği zulmü destekleyemeyeceğini"[198] tekrarladıkları duyuldu.

Bilinmezin sancıları olmadan yenilenmenin faydalarını getiren "yumuşak bir devrim"in ikinci koşulu, veraset kurallarının en ufak bir tereddüt veya ihtilaf olmaksızın uygulanabilmesi için gereken özelliklere sahip haleflerin mevcudiyetiydi, yani Osmanlı ailesinin hüküm süren padişah haricindeki erkek üyeleri. Aralarından en büyüğünü almak yeterliydi. Bu, kafesin dolu olması ve öyle kalması gerektiği anlamına geliyordu. Aksi takdirde, iktidardaki hükümdar, şantajla her şeyi sorgulatacak konumda olurdu: ya ben ya hiç. Böylece kafes, padişah ile, tahttan indirme aracına başvurmaya bu kadar meyletmeden önce, hep kişiyi değiştirerek kötü gidişatı düzeltmeyi tercih eden kulu arasındaki kilit mesele haline geldi. Padişah, gücünün en iyi kalesi olarak kalan kardeş katli yoluyla daima burayı boşaltma eğilimindeydi (iyi huylu IV. Mehmed, ayaklanmayı kavradıktan sonra ebeveynini öldürtmek için boşuna uğraşmıştı). Bu anlamda, sıklıkla yapıldığı gibi, kardeş katli ile onun yerini alan kafesi karşılaştırmak doğru değildir: gerçekte, kafes, padişahın kendini tahttan indirilmekten korumasının tek yolu olarak, bütün varlık sebebini kardeş katline borçludur; ancak kardeş katlinin ayartıcılığı gücünü korusa da, değişim, değersizleştirilmiş ve zayıflatılmış hükümdarın genellikle artık bu cazibeye kendini kaptıracak imkanlara sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kafes, sultan ile manevra alanlarını sıfıra indirecek bir eylemi gerçekleştirmesini engelleyen kulu arasında gerilim yaratır: Örneğin, 1622'de yeniçeriler haremi işgal edip II. Osman'ı orada bulamayınca, Hasanbeyzâde'ye göre "bütün şehzadeleri yanına alarak"[199] Üsküdar'a gittiği sonucuna vardılar -böyle kıymetli varlıkları düşmanlarına bırakmamaya özen göstermişti. Benzer şekilde, on yıl sonra, 1632'de, isyancı yeniçeriler IV. Murad'ı kardeşlerinin hâlâ hayatta olduğunu kanıtlamaya

198 CPT, cilt. 40, 152.

199 Hasanbeyzâde, 586.

Levent Şahverdi Arşivi

zorladılar.[200] Bobovius haremde hapsedilen şehzadeler hakkında şunları yazmıştır: "Asker her zaman onların koruyucusudur."[201] Bu ifade, isyancılar adına konuşan şeyhülislâmın 1807'de III. Selim'in yüzüne karşı çektiği nutukta da benzer şekilde geçer:

> Kafeste inziva hayatı süren şehzadelerin [Mustafa ve Mahmud] başına bir felaket gelmesinden korktuğumuzdan, onların iyi korunmalarını isteriz. Dolayısıyla, bu endişeleri gidermek adına ulema ve odacılar tarafından adamlar atanmalı ve bunlar iyi korunmalıdır.

Selim bu yersiz şüpheleri ancak acı bir dille kınayabilir:

> Çocuğum olmadığı için Osmanlı soyundan gelenleri koruduğumu ve Hakan soyundan gelenlere saygı duyduğumu; ilaveten, bu iki şehzadenin de gözbebeğim olduğunu, her ikisinin de kederli kalbimin merkezinde bulunduğunu hepiniz bilmez misiniz? Şimdiye kadar her zaman onların korunmasına büyük önem verdiğim herkesin malumu değil mi?[202]

Her halükârda, sözlerin gerçek anlamı kesinlikle gözünden kaçmamıştı: şehzadelerin yazgısı hakkında endişeliymiş gibi davranılması, dolaylı olarak yakında görevden alınacağının işaretini veriyordu.

1622-1730 yılları arasında tahttan indirmeye yol açan ayaklanmaların sayısındaki eşi görülmemiş artış (yüz yıldan kısa bir süre içinde beş, ardından 19. yüzyılın başında yeniden alevlenmeler), az önce tanımladığımız koşulların oluşmasına tekabül etmektedir. Bu isyanların her biri ayrı bir çalışmayı hak eder. Maaşların ödenmesindeki gecikmeler, askeri aksaklıklar, yiyecek kıtlığı, artan vergiler, başkentin İstanbul'dan Edirne'ye taşınması: her biri farklı bağlamlarda belirli şikayetleri, belirli "suistimalleri" ön plana çıkarmıştı. Yeniçeriler, sipahiler, cebeciler ya da daha sonra, 1808'de, becerikli Bayraktar Mustafa Paşa'nın önderliğinde yeniçerilerin ve ulemanın

200 Bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 227-228.

201 Bobovius, s. 31.

202 Mütercim Ahmed Asım II, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

kendilerinden önce yaptıklarını bozmaya gelen taşra birlikleri: başarı genellikle, en azından sürecin zirvesinde sağlanan fikir birliğine bağlı olsa da, her birinin kendi öncüsü vardı. Elçi Ferriol, 1703 hareketinin en güçlü olduğu zamanda, "Tüm askerler halkla ve kanun adamlarıyla hemfikirdir" diye aktarmıştır.[203] Villeneuve Markizinin belirttiği üzere, 1730'da da olan budur: "O zaman çare yoktu ve tüm şehir en güçlü olanın, yani ayaklananların tarafını tuttu."[204] Her bir isyanın kendi kahramanları ve kendi işleyiş tarzı olsa da arka plan hep aynıydı: İstanbul. Ferriol'un 1703'te gözlemlediği üzere, "Konstantinopolis şehri çok eski zamanlardan beri imparatorluğun geri kalanına tüm zamanların kanununu vermiştir, çünkü tüm parti liderleri [çeşitli askeri birlikleri kastediyor] ve Kanunun başlıca memurları orada ikamet etmektedir." Ancak bu başkentte merkez sayılan tek yer, et pazarı, "Orta Camii" ve Atmeydanı gibi "devrimci noktalar"ı da içeren saray ve yeniçeri kışlaları arasıdır. İlaveten, bu "devrimci kültür" zaman zaman çok daha önceki örneklerle ilişkilendirilmiştir: 1730'da isyancıların sadece kendilerine katılmayı reddeden Müslümanları öldürdüğünü ve Hıristiyanlara zarar vermediğini kaydeden Büyükelçi Villeneuve, yine de birkaç Yahudi evinin yağmalandığını belirtmiştir.

Bununla birlikte, farklılıkları ne olursa olsun, birkaç değişmezin yanı sıra, tüm bu hareketlerin ortak noktası, hanedan dışındaki unsurlar tarafından kışkırtılan veraset krizleri olmalarıydı: sadece monarşinin işleyiş biçimindeki ve hükümdar algısındaki değişikliklerin mümkün kıldığı yeni bir olgu.

Gelgelelim vakanüvisler (Raşid, Defterdâr Sarı Mehmed Paşa) 1687'deki isyancı askerleri anlatırken onları IV. Mehmed'in gitmesini dileyenler şeklinde değil, "niyet ve arzularının özünde yer alan yüce cülusu gerçekleştirmek"[205] isteyen kişiler olarak tasvir ederler. İster IV. Mehmed'in hali olsun ister II. Süleyman'ın tahta geçmesi; hedefin daima aynı olduğu söylenecektir. Yine de, birbirine bağlı

203 CPT, cilt. 40, 119.
204 CPT, cilt. 82, 131.
205 Defterdâr, s. 252.

Levent Şahverdi Arşivi

iki olayın fikriyle yola çıkan isyancıların kendiliğinden ikincisini vurgulamaları dikkat çekicidir. Bunu yaparken, eylemlerine neden olan ve onları azimle harekete geçiren tüm yanılsamalara ihanet ederler. Tahta yeni bir padişahın ve devletin başına yeni birinin geçmesi yeniden doğuş, refah ve zenginlikle eş anlamlıydı. Bobovius, "Bugünkü imparatorun biraderi Sultan Süleyman, mülkün dört bir yanında evrensel bir saygınlık kazandı [...] ve şöhreti, tüm askerlerin kendilerini onun koruyucusu ilan etmesine neden oldu."[206] diye yazıyordu, lakin burada bir paradoks yok değildi zira erken dönem çocukluğundan beri kafese gömülmüş ve otuz dokuz yıl boyunca orada tecrit altında ve ihmal edilmiş bir şekilde yaşamış olduğundan, padişahın kendini herhangi bir konuda kanıtlama şansı neredeyse hiç olmamıştı! Öte yandan, Süleyman'ın tüm umutların odağı, yenilenmenin sembolü haline gelmesinin nedeni, veraset sırasındaki bir sonraki aday olması haricinde kimsenin onun hakkında hiçbir şey bilmemesiydi. IV. Mehmed'in tepesinde kara bulutlar toplanmaya başlar başlamaz, Fransız elçisi Marki de Girardin, Bobovius'un sözlerini tekrarlayarak, herkesin Süleyman'ı tahta çıkarmaktan bahsettiğini belirtti.[207] Kaldı ki, bu konuda içten içe ne düşünürlerse düşünsünler, bu öncül coşkuyu desteklemek, olayı kışkırtanların her türlü çıkarınaydı.

Elbette ki bu tür serapların çabuk dağılması kaçınılmazdı. Bu yüzden padişahın değişmesinin, değişime katkıda bulunan herkesi memnun etmemesi pek şaşırtıcı değildi (özellikle de yeni sultan verdiği sözlerden dönmekte, hatta zirveye çıkmasına yardımcı olan fitnecileri bastırmakta hızlı davrandığında). Dolayısıyla, bu koşullar altında yeni saltanat döneminde sarsıntılar genellikle uzar ve sükunetin geri gelmesi biraz zaman alırdı. Bununla birlikte, gerçek şu ki, taşıdığı belirsiz tehditler nedeniyle uzun zaman korkulan taht devri, 17. ve 18. yüzyılların kulları açısından, şüphesiz cülusa eşlik eden şenlikler ve ihsanlar nedeniyle olduğu kadar, beslediği yenilenme hayalleri nedeniyle de tüm umutlarının ufku -ve hududu- hâline gelmiştir.

206 Bobovius, s. 122-123.

207 Milli Arşivler, AE B1, cilt. 380, 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Dördüncü Bölüm

Saltanat Başlarken

CÜLUS TÖRENİ VE BİAT YEMİNİ: İKİ KURUCU EYLEM

Cülus

> Ve üçüncü saatte taht-ı hümayun Bab-ı saadet-makrûn önünde kuruldu. Saadetli Padişah üstüne uzun kollu siyâh çapraz düğmeli nimtene ve mor atlas ḍolama giyip ve başına şemle [Osmanlı Sarayı'nda matem alameti olan siyah baş örtüsü] örtmüştü. Çıktığında sağında ve solunda ağalar ve çeşnigirler [sıralanmıştı]. Vüzeraya selam verip taht-ı hümayuna oturdu. Evvela Veziriazam hazretleri varıp selam yerinde durdu. Yeryüzünün halifesinin büyüklüğünü dile getirdiği [tazim-i Halife-i rûy-ı zemin eylediği] gibi kalkıp mübarek damanına [etek] yüz sürüp öyle durdu. Yüce makamının itibarına layık biçimde davrandı.[1]

Vakanüvis Selânikî, Sultan III. Murad'ın 1574 tarihli cülus törenini böyle anlatır. Bir talibin tahta ulaşmasını sağlayan koşullar her ne olursa olsun -önceki bölümde gördüğümüz gibi, bunlar çok çeşitliydi-, kendisi ancak bu ritüel tamamlandığında gerçek anlamda padişah olurdu. Arapça *bay'a* [Türkçe: bey'at, günümüzde biat] olarak bilinen bu tören ilk halifeler zamanına kadar uzanır ve birçok Müslüman hanedanda yer almıştır. Para bastırma hakkı ya da Cuma

1 Selânikî I, s. 100.

Levent Şahverdi Arşivi

hutbesinde kişinin adının okunması gibi, İslam'da hükümranlığın bir özelliğidir. Az ya da çok kapsamlı olabilen, ancak her durumda rejimin başlıca ileri gelenlerini içeren bir grup Müslüman, biat yoluyla yeni hükümdarın otoritesini tanır ve ona itaat ve sadakat yemini eder.[2] Bu Arapça terimin etimolojisi (al-bû': "ayak tarağı", "el"; bâ'a, yabû'u: "el uzatmak", "kol uzatmak"), en azından başlangıçta, bu teslimiyeti ve bağlılığı somut olarak ifade eden harekete atıfta bulunur: *manumissio*, kişinin elini biat edilen kişinin ellerine bırakması eylemi. Emevi ve Abbasi dönemlerinde ve daha sonra kurulan devletlerde, bu temel eylem yer, döneme ve yetkili meclisin bileşimine bağlı olarak muhtelif usullere göre gerçekleştirilmiştir. Göreceğimiz gibi, Osmanlılarda da bu usuller zaman içinde değişime uğrar.

Öte yandan, en başından beri, *bay'a* terimi, hükümdarın tüm olası adaylar arasından seçilmesi gibi bazı durumlarda özel bir anlam kazanabilir: Bu gibi durumlarda, *bay'a* artık sadece bir otoritenin tanınması ve onaylanması değildir: bir seçimi ve bir atamayı temsil eder. 17. yüzyıl Osmanlı yazarlarından Hasanbeyzâde, 1595'te III. Mehmed'in *bey'atından* "halifenin atanması" diye bahsetmiştir. Bunu yaparken, bize öyle geliyor ki, dönemin Osmanlı gerçekliğini doğru bir şekilde yansıtmaktan ziyade, terimin arkaik anlamına bir gönderme yapıyordu.[3]

Osmanlılar için *bey'at*, ne şekilde gerçekleştiğine bakılmaksızın, tamamlanmış bir olguyu onaylamaktan ibarettir. Saltanata bu fiili katılım, kaçınılmaz olarak biattan önce gelen "tahta çıkış" (cülus) ile gerçekleşir. Yeni padişah, biatı ancak kraliyet haşmetini ortaya seren bu yolla kabul eder.

Tarihsel yazın, cülus tahtını belagatin en göz kamaştırıcı ifadeleriyle bezeyerek kavramı parlatır: o, saadet dağıtan tahttır (*taht-ı sa'âdet-baht*); cömertlik dağıtan tahttır (*taht-ı âli-baht*); dünyanın ikametgâhı olan tahttır (*serir-i âlem-masir*) vb.

2 Tyan, s. 315 vd. Tarikatlarda mürşit ve mürit arasındaki başlangıç akdine benzerliği hakkında bkz. Chodkiewicz, s. 46-47.

3 *Nasb-i halife ou ta'yin-i halife*: Hasanbeyzâde, 474-476.

Levent Şahverdi Arşivi

Şu da bir gerçektir ki, nasıl evvela cülus olmadan asla *bey'at* olmazsa, cülus da kendi başına yeterli değildir ve ille de *bey'at* tarafından temsil edilen tamamlayıcıya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bu iki unsur birbirinden ayrılamaz. Tahta çıkışın esas ayinini oluşturan da bunların birbirine bağlanmasıdır.

Daha önce bahsetme fırsatı bulduğumuz bazı olaylar, tahta çıkışın "oldubitti" niteliğini özellikle çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir. Örneğin 1603'te I. Ahmed'in tahta çıkışını hatırlayalım: Topkapı'ya gelen devlet erkânı, tahtın cülus törenlerinde yapıldığı şekilde sarayın ikinci ve üçüncü avlularını birbirinden ayıran "Saadet Kapısı"nın önüne yerleştirildiğini ve tahtta bekledikleri gibi padişahları III. Mehmed'in değil de yas içinde bir gencin, III. Mehmed'in oğlunun oturduğunu görünce şaşırıp kalmışlardı.[4] Bu noktada ona biat etmekten başka yapacak bir şeyleri yoktu.

Birkaç on yıl sonra, 1648'de, İbrahim'e karşı kurulan komployа dahil olan Valide Kösem Sultan da benzer bir "beklenmedik manevra" ile "Saadet Kapısı"nın (Bâbüssaâde) önüne "âdet olduğu gibi" "taht-ı hümayun"u kurdurarak hareketi hızlandırmıştı. Ardından yedi yaşındaki torunu IV. Mehmed'i sarayın içinden çıkarıp "başı uygun mücevveze sarıkla örtülü" bir şekilde tahta oturtarak orada bulunanlara göstermiş, böylece krizin sona erdiğini ve yeni bir saltanatın başladığını ilan etmişti.[5]

Tarihsel bağlama bağlı olarak, *bey'at* için gerekli olan bu temel önkoşul, yani kendini tahtta bulma, çok farklı koşullar altında gerçekleşmiş ve ilgili kişinin ya kaderini kendi çizen biri ya da tam aksine az çok edilgen ve manipüle edilen bir nesne olarak görünmesini sağlamıştır. Vakanüvisler genellikle, tahta kendileri çıkıp oturanlar ile başkaları tarafından oturtulan sultanlar arasında ayrım yaparlar.

Eski dönemlere bakıldığında, I. Bayezid, en azından tahta çıkışıyla ilgili anlatılanlara göre, ikinci kategoriye girer: Kosova savaş meydanında, kaynakların hasekiler, yani "beyler ve vezirler" olarak adlandırdığı kişiler tarafından, öldürülen I. Murad'ın yerine

4 Bkz. Hasanbeyzâde, 556; Naima I, s. 374-375.

5 Naima III, s. 326.

Levent Şahverdi Arşivi

geçmek üzere kardeşine tercih edilmiş ve ilk olarak onlar tarafından "sancak altına"[6] yerleştirilmiştir -daha sonraki tahta çıkışlarda artık sözü edilmeyecek (atamayı simgeleyen) bir ifade ve uygulama. Bu ilk muamelenin tamamlanmasının ardından, ertesi gün, Neşrî'nin anlattığına göre, onu "tahta çıkardılar."[7]

I. Bayezid'in Ankara Savaşı'nda yenilgiye uğrayıp esir düşmesini takip eden fetret devrinde, devletin ileri gelenleri tarafından başkent Edirne'ye götürülen ve orada yine onlar tarafından tahta oturtulan oğlu Süleyman Çelebi için de aynı edilgen gramer biçimlerinin kullanılması manidardır.[8]

Aynı şekilde, kardeşi ve rakibi Mehmed, diğer kardeşi "İsa'nın henüz kaçtığı Bursa'ya girdiğinde, ilk Osmanlı başkenti olan bu şehrin uleması, ileri gelenleri ve halkı ona hürmet ederek "babasının tahtına çıkardılar".[9]

Buna karşılık, Oruç'un anlatımına göre tam bir *outsider* [dışlanan, dışarıda kalan] olan dördüncü kardeş Musa, Edirne şehrinde kendi kendine tahta oturur.[10] Bu üç vaka, sözü geçen rekabet döneminde tahta çıkmanın kendi başına meşruiyet sağlamaya yeterli olmadığını göstermektedir: bu eylemi, başkentlik iddiasında bulunabilecek bir şehirde gerçekleştirerek pekiştirmek gerekiyordu -az önce gördüğümüz gibi, bu şehzadelerin, doğrudan savaş meydanında tahta çıkması yeterli olan babaları I. Bayezid'in zamanında duyulmamış bir endişe.

Tahta çıkmanın başkentte gerçekleşmesi gerektiği ilkesi bundan böyle ihlal edilmeyecektir. Farsça *taht* terimi böylece hem taht hem de başkent anlamına gelen çift anlamına kavuşur.

Başlangıçta Bursa ile İstanbul arasında bir dalgalanma vardı. Muhtelif rakipleri bertaraf edildikten sonra I. Mehmed nihayet

6 Âşıkpaşazâde, s. 63 (sancak dibinde kodïlar).

7 *Tahta geçürdiler* (Giese I, s. 27; Neşrî I, s. 306); *taht-i sa'âdet-bahta çıkarup* (Rûhi, s. 392). Dukas sadece (s. 62) onun "Türkler arasında hükümdar olarak kabul edildiğini" belirtir.

8 *Tahta geçürüb beg etdiler* (Neşrî I, s. 364); *Atası tahtına geçürdiler.*

9 *Atası tahtına geçürdiler* (Neşrî II, s. 428).

10 Bkz. Oruç, s. 39 (*tahtına geçüb*); Giese, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

Edirne'de tahta çıkmıştı.[11] Oysa, ölümü üzerine yerine oğlu II. Murad'ın tahta çıkarıldığı yer Bursa'ydı.[12]

II. Mehmed'in, ilki II. Murad'ın tahttan çekilmesinden, ikincisi ölümünden sonra gerçekleşen iki cülusu da Edirne'de olmuştur. Konstantinopolis'i fethetmesinin ardından burayı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti yapar (bazı kaynaklara göre fetihten hemen sonra, bazılarına göre ise birkaç yıl bekledikten ve belki de tereddüt ettikten sonra). Bundan böyle cülus törenleri burada yapılacak ve bu da İstanbul'u tanımlamakta yaygın olarak kullanılan *dârü-s-saltanat* ("saltanat kapısı") ve hatta *dârü-l-hilâfet* ("hilafet kapısı") sıfatlarına tam anlamını verecekti.

Topkapı Sarayı, bilhassa ikinci ve üçüncü avlular arasındaki "Saadet Kapısı", cülusların mecburi yeri haline geldi.

II. Bayezid ile oğlu I. Selim arasında iktidarın el değiştirmesi burada gerçekleşmiş[13] ve Süleyman, vezirler babasının seferde öldüğünü kendisine bildirir bildirmez Manisa'daki sancağını terk ederek derhal buraya gelmiştir.[14]

Cülus töreninin tamamen meşru olması için bundan böyle İstanbul'da gerçekleşmesi gerektiğinden, babası Süleyman'ın Zigetvar'da öldüğünü yeni öğrenen II. Selim, durumun aciliyetinin gerektirdiği gibi Kütahya'daki sancağından doğrudan Macaristan'daki orduya katılmaz. Sarayı ele geçirmek, orada tahta çıkmak ve ilk biatı almak (göreceğimiz gibi ordu bunu daha sonra yetersiz bulacaktır) ve Eyüp Sultan'ı ziyaret etmek için İstanbul'da birkaç gün "kaybetmenin" gerekli olduğunu düşünür. Sonraları, Selim ve Kütahya sancağındaki yakın danışmanları ile Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa arasında bir anlaşmazlık yaşanacak olmasına rağmen, İstanbul'daki biatın yeterli olup olmadığı ya da (Sokollu'nun düşündüğü gibi) Belgrad'da, asker cephesinde ikinci bir biatla desteklenip desteklenmeyeceği ve ayrıca şehzadenin hangi güzergâhı izleyeceği gibi konularda ilk aşamada herhangi bir fikir ayrılığı çıkmamıştı: Her iki taraf

11 Dukas, p. 110.

12 Âşıkpaşazâde, s. 96; Neşrî II, s. 554.

13 Kemalpaşazâde (Uğur), s. 63-64; Sadeddin II, s. 201 vd.; Müneccimbaşı III, s. 442.

14 Celâlzâde 24.

Levent Şahverdi Arşivi

da şehzadenin önce başkentteki saraya el koyması ve ardından Macaristan cephesindeki birliklere katılması gerektiğini düşünüyordu. Sokollu'nun bu konudaki tutumu, babasının ölümünü bildirmek üzere şehzadeye gönderdiği ve çok gizli içeriği Feridûn tarafından bize açıklanan mektuptan anlaşılmaktadır: Mektupta gerçekten de Selim'in Macaristan'a gelişinden söz edilmektedir; şehzadeye mektubun başında, sırrı ifşa etmemek için, babasının onu kışı geçirmek üzere Buda'ya gelip kendisine katılmaya davet ettiğini söyleyerek bunu açıklamıştır. Ancak bu versiyon, Selim'in Kütahya'dan ayrılış nedenini yalanlamaya yöneliktir. Aslında Sokollu, şehzadenin saklandığı yerden çıkmasını sağlayacak İstanbul'daki ilk aşamayı öngörüp (kaymakam ve bostancıbaşıya yazılı talimatlar göndererek)[15] organize etmişti, lakin kurduğu senaryonun işlerin gidişatına göre değiştirilmesi gerekecekti. Sadrazamın kâtibi Feridûn tarafından yazıya dökülen sözleri tam olarak şöyledir:

> Talihli Padişah Hazretleri refah, ihtişam ve heybetle saltanatın yüksek kapısına, hilafetin yüce makamına, sevgili başkent İstanbul'a dönünceye kadar; kendisine saltanatın şerefli tahtında ve hilafetin kutlu makamında yüce tahtını kurma fırsatı verilinceye kadar; ta ki refahın mührü ve Süleyman'ın mührü cihanı tutan kutsal ellerinde olma şerefine erişene kadar; ta ki Hüsrevin [sultanlarının] bol ve engin hazineleri, saltanat tahtının refahından yararlanma sırası gelen ellerine geçene kadar: O zamana kadar bu sırları kimseye açıklamamaya dikkat et.[16]

Bu vesileyle Selim, "tahtın yeni efendisi"nin başkente gelişini şehir halkına anlamlı bir şekilde bildirmek için yeni bir yöntem geliştirdi:

15 Selânikî, bu mektubun varlığına açıkça işaret etmektedir (Selânikî I, s. 41; ayrıca bkz. Solakzâde, s. 577) ve hatta metnini de vermektedir (Selânikî I, s. 42). Almosnino da (s. 39) şehzadenin başkentte kaymakam İskender Paşa ve bostancıbaşı tarafından iyi karşılanması için sadrazamın gerekeni yaptığını yazar. Bu mektup ve yorumu hakkında bkz. Vatin 19952, s. 148-149.

16 Feridûn, 57-58. Sokollu'nun, Selim'in Macaristan'a gitmeden önce İstanbul'a geçişini öngördüğü fikri, daha önce de söylediğimiz gibi, Almosnino tarafından benimseniyor (s. 39).

Levent Şahverdi Arşivi

Henüz Üsküdar'dayken aşağıdaki talimatları verdiği mirahuru Hüsrev Ağa tarafından boğazın diğer yakasına geçirildi: "Kızıl atımı münasip bir şekilde mücevherli koşum takımımla donatacaksın, iyi bir kayıkla karşıdaki köşke geçeceksin ve beni orada bekleyeceksin. Seni orada hazır bulmak istiyorum." Çok geçmeden, oldukça şatafatlı bir biçimde süslenmiş atın üstünde saraya girmesinin ardından, attan indi ve cebinden avuç avuç altın para çıkardıktan sonra, mirahuruna başka bir talimat verdi: "Bu yeterli değil. Daha fazla para bul ve bana getir. [Sonra] atımı bahçeden merdiven kapısına, şehir kapısından Bâb-ı hümâyûna, oradan da saray ahırına doğru götürürken, altınları beşer onar keseler halinde halka dağıt, bana hizmet ettiğini göreyim!"[17] Cülus vesilesiyle İstanbul kalabalığına savurganlık yapılması yeni bir şey değildi ve bunun çağlar boyunca hiç aksamadan devam ettiğini göreceğiz. Buradaki buluş, zaten cülustan önce gelen bu hediyelere bu kez, imparatorluk ihtişamının alegorisi olarak sarayın dört bir yanında gezdirilen mükemmel koşumlu bir atın gösterisinin eşlik etmesi yatıyordu. Bu ritüel daha sonra tekrarlanmamış gibi görünmektedir, ancak bunu gerçekleştirmekle görevlendirilen kişi, mirahur Hüsrev Ağa, Selânikî'ye bundan "adil bir fikir ve parlak bir ilham"[18] olarak bahsetmiştir.

Tahta çıkma töreninin Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirilmesi mecburiyeti sonraki cülüslarda da devam etti, zaten taliplerin hepsinin sarayda yaşamaya başlamasıyla beraber bu uygulama artık iyice kolaylaşmıştı: en yüksek mertebeye ulaşan kişiyi sarayın yasak kısmı olan enderûndan "çıkarmak" törenin münasip yerde gerçekleşmesi için yeterliydi. Yine de 17. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'de üç cülus daha yapılmıştır: II. Ahmed (1691), II. Mustafa (1695) ve III. Ahmed'in (1703) cülusları.

Taht o zaman Edirne Sarayı'ndaki divanın avlusuna, "geleneksel olarak törenlerde el öpmeye ayrılan yere" yerleştirilirdi.[19]

17 Selânikî I, s. 42-43.

18 Selânikî I, s. 43.

19 II. Mustafa hakkında, bkz: Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 518. Aynı yazar biraz ileride bu odayı "misafir odası" olarak adlandırır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durum, dönemin padişahlarının İstanbul yerine, kafes sakinlerinin de kendileriyle geldiği Edirne'de kalmayı tercih etmelerinden kaynaklanıyordu. Edirne şehrinin evvelden imparatorluğun başkenti olması ve dolayısıyla şanlı ataların taç giyme törenlerine ev sahipliği yapmışlığı, bu tür cüluslara yasallık sağlıyordu. Bununla birlikte, gerçek başkentten bu uzaklık, II. Mustafa'ya karşı isyan edenlerin şikayetlerinden biriydi ve önceki bölümün sonunda gördüğümüz gibi, halefi III. Ahmed'in sultan olur olmaz İstanbul'a dönmesini talep etmişlerdi. Haleflerinin hepsi bundan böyle orada tahta çıkarılacaktı.

Yukarıda tahta çıkmanın etken ya da edilgen olmak üzere iki yolu olduğunu belirtmiştik: ya tahta çıkardınız ya da çıkarılırdınız. 17. yüzyıldan itibaren çok sayıda bileşenin bir araya gelerek edilgen yöntemi baskın hale getirdiği muhakkaktır: I. Ahmed, I. Mustafa, IV. Mehmed ve IV. Murad gibi şehzadelerin varlığı[20]; kafes sistemi, yani ilgili kişi haricinde idare ya da saray ileri gelenlerinin tahta çıkma inisiyatifini ele alması ve tahta oturacak şehzadenin, ister çocuk isterse ileri yaşta olsun, enderûndan "çıkarılması". Her halükârda, taze padişahın dünya hakkında hiçbir deneyimi olmadığından, ilk adımlarını atarken ister istemez başkalarının yardımına muhtaçtı. Hatta bazen, selefinin kurduğu bir tuzaktan şüphelenerek (İbrahim ve II. Süleyman örneklerinde olduğu gibi) dünyaya açılmayı reddederdi.

Kaldı ki, hükümdarın değişmesiyle neticelenen ayaklanmalar esnasında, bu mekanizmanın işleyişine asıl müdahale eden divan ya da harem mensuplarına kıyasla daha da dışta kalan güçler olmuştur: I. Mustafa'nın ikinci cülusu baştan aşağı asilerin eseriydi; sarayın yasak bölümünü ihlal etmeyi dahi göze alarak onu kafesten çıkarmaya kendileri gitmişlerdi. Aynı şekilde, ordunun 1687'de IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini ve yeni bir hükümdarın tahta çıkarılmasını hangi koşullar altında talep ettiğini de unutmayalım. Bu emri yerine getirmek üzere sivil, dini ve askeri ileri gelenlerin hepsi

20 II. Mehmed'in ilk tahta çıkışı esnasında ya da 1481'de babası II. Bayezid'in İstanbul'a gelişini beklerken tahta çıkarılan Şehzade Korkud'un geçici (ama etkili) tahta çıkışı sırasında ortaya çıkmıştı. Neşrî onun hakkında şöyle yazar: "Devletin direkleri onu tahta çıkardılar" (Neşrî, ed. Taeschner, s. 311/265); ve Sadeddin (II, s. 3) onu "yeni sultanın yerine vekil atadıklarını" kaydeder.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayasofya Camii'nde toplanmıştı. Silâhdâr Mehmed Ağa'nın aktardığına göre, oradan kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'ya çavuşbaşını elçi gönderdiler. Vakanüvis şöyle devam eder:

> Sultan Mehmed Han'ın tahttan indirilip küçük kardeşi Şehzade Süleyman Han'ın tahta çıkarılmasına karar verildiğini, bu sırrı kimseye açıklamadan iç oğlanlara hakim olmak, taht-ı hümayunu Saadet Kapısı'nın önüne yerleştirmek, Şehzade Süleyman Han'ı sarayın içinden [enderûn] çıkarmak ve hazır etmekle mükellef olduğunu bildirdi.

Kapı ağası bu tür düzenlemeleri yapmak için yetersiz olduğunu beyan ederek işe başladı, ancak sorumluluk duygusuna hitap eden isyancıların temsilcisinin ısrarı üzerine sonunda emre boyun eğdi.[21]

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, bu nev-i şahsına münhasır cülusun ardından yaşananları şöyle anlatır: Devlet erkânı Ayasofya'dan ayrılarak hep birlikte komşu saraya gittiler ve "Sultan Süleyman Hazretlerini bulunduğu yerden (Şimşirlik adı verilen) çıkarıp refah, talih, saadet ve ihtişam içinde getirip cihan sultanlığı tahtına oturdular."[22]

1691'de ölümü üzerine, küçük kardeşi II. Ahmed Edirne'de tahta çıktığında yine dış güçlerin, ama bu sefer nazırların (vükelâ) elinde benzer şekilde oyuncak olacaktır:

> Silahdâr Mehmed'in bildirdiğine göre, nazırlar anlaşmaya vardılar ve merhum padişahın küçük kardeşi Şehzade Ahmed Han'ı tutulduğu yerden çıkardılar. Onu Has Oda'ya [padişahın dairesi] götürdüler ve tahta oturttular.[23]

Daha önce de değindiğimiz gibi, bu "oyuncağın" tahta oturur oturmaz kendisini var edenlerin yüzüne isyanını bağırdığı bir gerçektir.

III. Ahmed'in tahta çıkışının, kardeşi II. Mustafa'ya karşı çıkan bir ordu ayaklanmasının ardından Edirne'de gerçekleşme şekli de ilginçtir. Asi birlikler Trakya'da yer alan Hafsa'ya ulaşmıştı. O

21 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 296.
22 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 254.
23 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 572.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman, "sadrazam unvanını taşıyan ve tüm bu eşkıyaların babası olarak bilinen Sührablı Ahmed Paşa, Edirne kaymakamıyla buluştu [...] ve Şehzade Sultan Ahmed Han'ın saraydaki hususi dairesinden ayrıldığı haberini verdi."[24]

Bu birkaç hatırlatma, kafes rejimi altında, belirli bir şehzadenin tahta çıkmasının ne ölçüde hanedan dışındaki unsurların seçiminden kaynaklanabileceğinin altını çizmek içindir (yalnızca ekberiyet ilkesinin kesin olarak kabul edilmesi bu keyfiliği ortadan kaldıracak ve halefin saltanat sırasının kendisinde olduğunu şüpheye mahal bırakmadan bilmesine, hatta yeri geldiğinde, II. Mustafa'nın yaptığı gibi, saltanatın kendisine geçtiğinden emin olduğundan, resmen "tahta çıkartılmadan" önce cülus töreni hazırlatmasına izin verecekti)[25]. Bununla birlikte, cülus töreninin arka planı ne olursa olsun, hükümranlığın ikinci kurucu eylemi olan bağlılık yemini ya da biat [*bey'at*] töreni başladığında yeni hükümdar çoktan tahta oturmuş olurdu.

Biat yemini [bey'at]

Cülusun biattan önce gelmesi, bu merasimi yalnızca bir tanıma ve tasdike indirgiyordu. Hasanbeyzâde gibi bir yazarın kullandığı, daha önce belirttiğimiz *ta'yin* veya *nasb* terimlerine rağmen, bu tören bizzat hükümdar seçimi yapmıyordu. Dolayısıyla, biat etmeye çağrılan meclisin önceden hükümdar değişikliğine karar vermiş olan, dolayısıyla bağlılık yeminiyle kendi eserini tasdik etmekten başka bir şey yapmayan aynı devlet erkânından veya birazından oluştuğu yukarıda anlatılan durumlarda bu tören sadece görünüşü kurtarmak adına gerçekleştirilirdi.

• Halkın alkışları

Emevilerin ve hatta ilk Abbasilerin dönemlerinde, yeni halifenin topluca tanınması için başkentin ya da törenin yapıldığı başka

24 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme* II/1, s. 184. O gün (22 Ağustos 1703) sadrazam olan Sührablı (nam-ı diğer Kavanoz) Ahmed Paşa, 18 Kasım'da azledilerek Sakız Adası'na sürüldü: bkz. *SO* I, s. 213-214.

25 Bkz. Defterdâr Sarı Mehmed, s. 518.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şehrin önde gelen camisinde toplanan çok büyük meclisler olduğunu biliyoruz.[26] Osmanlı tarihinin çok özel bazı dönemlerinde, hilafetin ilk dönemlerindeki kalabalık biatlara bir dereceye kadar benzetilebilecek bir tür halk katılımına tanık olunur. Ankara yenilgisini izleyen iç savaş sırasında Şehzade Mehmed (müstakbel I. Mehmed), kardeşi İsa'nın henüz ayrıldığı Bursa'ya yaklaştığında, Neşrî "ulema ve hayırseverler, büyükler ve ileri gelenler ve tüm Bursa halkı onu karşılamak için bir araya geldiler; saygı, şeref ve hürmet göstererek onu padişahları kabul ettiler," diye bildirir.[27] Her halükârda, devletin parçalanmışlığı göz önüne alındığında, eski başkentin bu kabulü ve peşinden gelen cülus, otoritesini tesis etmesi için yeterli olmaz. O da, ilkelerine tamamen yabancı olduğundan hanedan tarafından ileride tamamen terk edilecek bir yöntem benimseyerek, seyahat ettikçe bu kitlesel toplanmaların sayısını artırır. Neşrî onu, "Karasi, Saruhan ve Aydın ülkelerinin halkı ve sipahilerinin kendisine gelip hizmetine girdikleri"[28] Yenişehir'i alırken gösterir.

Benzer şekilde Dukas, babası II. Murad'ın 1451'de ölümü üzerine Gelibolu'dan yola çıkan II. Mehmed'in, Edirne'ye vardığını duyurduğunda, şehrin tüm sakinlerinin, vezirlerin, valilerin, din adamlarının ve halkın hep birlikte onu ovada karşılamaya geldiğini hatırlatır. İki grubun karşılaşma anında topluca II. Mehmed'e biat ederler.[29]

II. Mehmed'in iki oğlu Cem ve Bayezid arasındaki rekabetin karmaşıklaştırdığı bir sonraki taht devrinde, Behişti'nin lirik anlatımı hesaba katmamız gerekse bile, Bayezid'in İstanbul'a gelişinin benzer nitelikte büyük gösterilere yol açtığını anlaşılır. Kadırgadan iner inmez herkes onu karşılamaya koşar: vezirler, emirler, seçkinler ve halk; sonra, tahta çıkacağı saraya kadar ona eşlik ettikten sonra, emirler ve askerler bağlılık ve itaat yemini ederler, mütevazılar ve büyükler boyun eğdiklerini gösterirler.[30] Solakzâde, Bayezid'in karaya çıktığı yer ile tahtın kendisini beklediği saray arasında, "bu büyük şehirde

26 Bkz. Tyan, s. 322-323.
27 Neşrî II, s. 428.
28 *A.g.e.*
29 Dukas, s. 187 vd.
30 Behişti, 6.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan esnafın iki tarafta sıra halinde toplandıklarını ve padişahın izlediği yol boyunca halılar ve altınla işlenmiş kumaşlar serdiklerini" belirtir ki, bu da yazarın şu sonuca varmasına yol açar: "Yüce baş şaha gösterdikleri hürmette hiçbir şekilde kusur etmediler."[31]

• Biat hareketleri

Benzer gösteriler Osmanlı tarihinde istisnai olarak kalmış ve eski dönemlerle sınırlanmıştır. *Bey'at*, Osmanlılarda (tıpkı Abbasiler ve görünüşe bakılırsa onu takip eden diğer İslami rejimlerde olduğu gibi) çok daha seçkinci, katılımı sınırlı, protokolü daha kurallı ve akışı daha düzenli olan resmi bir tören niteliği kazanmıştır. Ayrıca bize, biatın çeşitli vesilelerle Cuma namazı vaktinde gerçekleştirilmesinden ötürü halkın o sırada camilerde olduğu ve bu nedenle, ister istemez sarayda gerçekleştirilen ayinin dışında kaldığı söylenmiştir. Örneğin, Silahdâr Fındıklılı Mehmed, II. Ahmed'in cülusu hakkında şöyle söyler: "Halk Cuma namazında iken *bey'at* bu şekilde tamamlandı."[32] Tören kurallar çerçevesinde yapılmasına rağmen, Osmanlı tarihi boyunca belli başlı noktalarda gelişmesine izin veren belirli bir esnekliği korudu.

Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da zamanın İslami "siyasi kültürünün" sadık mirasçıları olmaları ve dolayısıyla başlangıçtan itibaren belli bir biat biçimine sahip olmaları muhtemel olsa da, ilk Osmanlı beylerinin cülus törenlerini çevreleyen belli bir miktar belirsizlik hâlâ mevcuttur. Hepsi olayları sonradan yazan vakanüvisler, ilk cüluslardan bahsederken *bey'at* terimini (aynı zamanda cülus terimini) kullanmaktan kaçınırlar; ancak bu, onların bu törenleri bazen geriye dönük olarak yeniden oluşturduklarını kuvvetle akla getirecek şekilde tasvir etmelerini engellemez. Kemalpaşazâde'ye göre, Osman öldüğünde, "reisler ve hizmetkârlar, eşraf ve ağalar büyük oğul Orhan'ın komuta için uygun olduğunu düşündüler. Hepsi hemfikir olarak onu saltanat tahtına oturttular ve emirlik tacını

31 Solakzâde, s. 271.

32 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 573. III. Mehmed hakkında bkz. Hasanbeyzâde 475, 476.

Levent Şahverdi Arşivi

başına koydular."[33] Bu küçük tablonun tarihselliği konusunda hiçbir garanti yoktur. Benzer şekilde, Ruhî'nin I. Bayezid'e bu terimi kullanmadan atfettiği ideal *bey'at*, tarihselliğe aykırı olma riski taşır: "Yıldırım Han [Bayezid]," diye yazar, "791 yılının 4 Ramazan'ında [27 Ağustos 1389] talih ve refah ile padişah oldu ve bütün beyler ve ileri gelenler, mütevazılar ve soylular, küçükler ve büyükler yaklaşıp kaftanını öpme şerefine nail oldular."[34]

II. Mehmed'in cülusundan itibaren kendimizi daha sağlam bir zeminde buluruz. Dukas, daha önce anlattığımız Edirne dışındaki halk karşılamasına değindikten sonra, ertesi gün sarayda gerçekleşen resmi *bey'at* hakkında ayrıntılı bir açıklama yapar ve bu vesileyle incelenen protokolün sadece yerleşik gelenekleri takip ettiğini vurgular:

> [Edirne sarayına girişinin] ertesi günü, göreneğe uygun olarak resmi bir takdim gerçekleşti. Saltanatı yeni başlamış olan genç hükümdar babasının tahtına oturtuldu [...]. Halil Paşa ve İshak Paşa da dâhil olmak üzere babasının tüm valileri [Dukas tarafından "satraplar" olarak anılır] ve vezirleri iki yanda belli bir mesafede duruyordu. Kendi vezirleri Hadım Şahin ve İbrahim de âdet olduğu üzere onun yanında duruyordu. Mehmed veziri Şahin'e dönerek sordu: "Babamın vezirleri neden uzakta dururlar? Yaklaştır onları ve Halil'e de yerinde kalmasını söyle. İshak'ı ve Doğu valilerini Bursa'ya gönder ki, babamın cenazesini oraya gömsünler. Doğu vilayetleri üzerinde de yetkisi olsun." Bu sözleri duyunca ona koştular ve âdet olduğu üzere elini öptüler.[35]

Bu örnekte, diğer pek çok örnekte olduğu gibi, el öpme (*destbus*) -tam anlamıyla *manumissio* değil- biatın somutlaşmış halidir. Hükümdar otururken ve kulu ayakta dururken, bu davranış kulun en azından eğildiğini ve hatta belki de (Bizans'taki secde ya da proskinesis gibi)[36] diz çöktüğünü ima eder. Bununla birlikte, bazen hükümdarın

33 Kemalpaşazâde I, s. 195.
34 Rûhi, s. 392.
35 Dukas, s. 188. Bkz. Editörün 226 numaralı notu.
36 Bkz. Bréhier, s. 61-65. Bkz. 14. resim

Levent Şahverdi Arşivi

ayaklarına kapanmaktan ya da "yüce üzengisinin önünde secde etmekten" söz edilse bile, bu ifadeler her halükârda ima ettiği alçaltma hareketinden ziyade öpme eylemini (*takbil*) vurgular.

Dahası, farklı dönemlerin vakanüvisleri tarafından edilen *bey'at* tahayyüllerinde, hizmetkârların efendilerine olan hürmetlerini ve kendi tevazularını ifade ettikleri tek öpme şekli el öpmek değildir: Yazarların kullandıkları ve bazen aynı metin içinde değişiklik gösteren ifadeleri mecazi değil gerçek anlamıyla ele alırsak, parmak uçlarını, ayaklarını, kaftanının yanlarını, "mutlu yörüngesinin eteğini" (*zeyl-i sa'âdet-meylleri*), ayaklarının bastığı yeri, o yerin tozunu, üzerini örten halıyı, tahtın ayağını vs. öpmeyi tercih ettiklerini görürüz. Muhtemelen bu ve benzeri hareketlerin tahayyülü, vakanüvislerin uzun bir Doğu geleneğine dahil olan retorik vurgusunun bir parçasıydı, ancak bunlar aynı zamanda en azından kısmen somut icraatlara karşılık geliyordu: el öpme (*destbus*) veya ayak öpme (minyatürlerde genellikle tasvir edilen budur). Bazen ayini yönetenin, ilerlerken, önce yeri öptüğü belirtilir.

Törenin esasını oluşturan ve az önce bahsettiğimiz öfkeli gösterileri açıklayan efendi ile hizmetkâr arasındaki temel eşitsizlik, yeni tahta çıkan hükümdarın o sırada mutlak surette ihtiyaç duyduğu kabulü kendisine sunmaya gelen erkâna karşı belirli saygı işaretleri gösteremeyeceği anlamına gelmez: Bu bölümün başında alıntılanan metinde III. Murad'ın tahta çıkmadan önce vezirleri selamladığını görmüştük. Benzer şekilde, I. Ahmed de enderûndan çıktığında, oturmadan önce tahtın her iki yanındaki ileri gelenleri "iki taraftan da" selamlamıştır[37] -bu hareket daha sonraki birkaç cülusla bağlantılı olarak yeniden belirtilecektir. Benzer şekilde, tören bittikten sonra da, I. Ahmed saraya dönmeden önce hazır bulunanları selamlamıştır.[38]

Hükümdarın huzurunda yapılan saray törenlerine genel olarak damgasını vuran ciddiyet ve ağırbaşlılığın, bütün bir saltanatı bağlayan bu eylemde en üst düzeye çıkarıldığı açıktır. II. Ahmed'in Haziran 1691'de Edirne'de yapılan biat töreninde heyecan şüphesiz

37 Hasanbeyzâde, 556; Naima I, s. 374-375; Solakzâde, s. 683.

38 Hasanbeyzâde, 556; Solakzâde, s. 684.

Levent Şahverdi Arşivi

çok daha büyüktü: Padişahın kesinlikle sessiz kalmadığını, aksine kendisine saygılarını sunmaya gelen ileri gelenlere karşı müthiş bir "çıkış" yaptığını hatırlıyoruz: bıyıklarından yakaladığı nakibüleşraftan, üç adım attıktan sonra üzerine atladığı şeyhülislama herkesi sırasıyla suçlama ve tehdit yağmuruna tutmuştu. Eşi benzeri olmayan olan bu hadise, hiç şüphesiz, kendisi kırk üç yılını kafeste geçirmiş ve kardeşi IV. Mehmed ise otuz dokuz yıllık saltanatından sonra tahttan indirilip hapsedilmiş olan bir şehzadenin, ailesinin kaderine karşı duyduğu isyan ve öfkeyi dile getiriyordu![39]

• Çok anlamlı bir hürmet

Hükümdara biat yoluyla edilen hürmet aslında çoklu anlamlar bakımından zengindir: biatın kelimenin tam anlamıyla gerektirdiği gibi bir boyun eğme ve itaat taahhüdünü beraberinde getirir, ancak aynı zamanda başka niyetlerle de karışır. Cülusun selefin vefatının sonucu olduğu tüm durumlarda, ileri gelenlerin ve diğer hizmetkârların taziyeleriyle birleşir. Bu nitelik, bu vesileyle "devlet erkânı" tarafından giyilen matem kıyafetlerinde ve her şeyden önce yeni hükümdarın kendi giysilerinde ortaya çıkar. Bu, bir yandan kraliyet alametini -ki bu esasen özel bir başlıktan, "padişaha has imâmeden,"[40] daha doğrusu "Yusufi sarık"tan ibaretti-, diğer yandan da yas alametlerini bir araya getiriyordu: III. Mehmed böylece biatı "matem örtüleri ve siyah atlas giysilerle"[41], I. Ahmed ise "şemle örtülü Yusufi sarıkla"[42] kabul etti. II. Bayezid ise tahta çıkmak üzere İstanbul'a "matem elbiseleri içinde" ve "sarık yerine bir şemle ile"[43] gelmişti.

Aynı zamanda *bey'at*, ileri gelenlerin yeni hükümdarın saadetli cülusunu tebrik etmeleri (*tehniyet*) ve ona uzun ve müreffeh bir saltanat dilemeleri fırsatı yarattığından, nihayetinde sevinçli de bir olaydır.

39 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarîh* II, s. 573.

40 I. Selim hakkında (babası hâlâ hayattayken) kullanılan ifade için Müneccimbaşı III, s. 442. Yasın tezahürleri hakkında bkz. Beşinci Bölüm.

41 Selânikî II, s. 434.

42 Kâtip Çelebi I, s. 222; Hasanbeyzâde, 556.

43 Solakzâde, s. 270; cf. Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Lütfi Paşa, I. Selim'in vefat ettiği yerden getirilen naaşının İstanbul'da karşılanışını yazarken tahta çıkış döneminin müphem halini veciz bir şekilde özetlemiştir: "Herkes [...] Sultan Süleyman'a babasının [ölümü] nedeniyle taziyede bulundu ve şöyle haykırdı: 'Saltanatı kutlu olsun!'[44]

• Çavuşların alkışları[45]

Biat törenine katılanlar arasında bazılarının bu törenin kutsayıcı niteliğinin altını çizmek gibi özel bir görevi olduğu anlaşılıyor: "alkış çavuşları"[46]. Görevleri "tezahürat yapmak, dua etmek ve hamdetmekti"[47]. Bu nedenle sadece cülus töreninde değil, aynı zamanda sultanın tüm törensel halka görünmelerinde yer alırlardı.[48] Hem ilettikleri mesaj hem de ordunun temsilinin bir parçası olmaları nedeniyle *bey'at* sırasında varlıkları çok önemliydi. II. Selim'in İstanbul'dan hızlıca geçerken yapılan biat töreninde, tıpkı Zigetvar seferi nedeniyle başkentten uzak kalan ordunun tamamı gibi çavuşların da bulunmaması, ileride göreceğimiz gibi, bu törenin askerlerin gözünde geçersiz olmasının nedenlerinden biri olarak gösterilecekti. Sokollu'nun yeni sultana Belgrad'a varışında benimsemesi gereken davranışlar hakkında gönderdiği "tam ve ayrıntılı notta" hatırlattığı gibi, "kadim kânuna göre, çavuşun ellerini kaldırması, ocaktan geçen yoldaşları ve Osman'ın ailesinin padişahı için dua etmesi ve herkesin Amin diye bağırması hâlâ eski bir gelenektir. Refah ve ilahi lütuf burada yatar."[49]

44 Lütfî, s. 291.

45 Alkış kelimesi, bugün sadece el çırpmak suretiyle ifade edilen takdir gösterisinin adı olarak kullanılmaktadır. Türk-İslâm tarihinde ise devlet büyüklerine karşı törenlerde söylenen övgü, şükür ve iyi dilek sözlerine alkış adı verilmiştir. (ç.n.)

46 Bkz. Pakalın I, s. 53.

47 Solakzâde, s. 683.

48 Bkz. Selânikî I, s. 46; Hammer VI, s. 300 (alay çavuşları ifadesini kullanır). Şehzade doğumları veya III. Murad'ın oğlu Mehmed'in sancağa çıkışı münasebetiyle alkış çavuşları üzerine bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 107, n. 1 ve s. 127. Ferîdûn (13-14) Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferi öncesi yaptığı Eyüp Sultan ziyaretinde alkış çavuşlarından bahseder.

49 Selânikî I, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Sadrazamın atıfta bulunduğu, çavuşların tezahüratıyla ilgili "kadim kânun"un[50] ne zaman ortaya çıktığını belirleyemiyoruz. Her ne olursa olsun, daha sonraki biatların farklı dönemlere ait tasvirlerinde yazarlar törenin bu unsuruna düzenli olarak yer vermişlerdir: 1595'te III. Mehmed henüz tahta oturmuştu ki çavuşlar yaygara koparmaya başladı ve "sevinçli haykırışları ufukları aştı."[51] Şehzadesi, genç I. Ahmed'in sürpriz bir şekilde tahta çıkması, çavuşların tezahüratlarını tetikleyici bir etkiye sahip olacaktı.[52] Yüz yıl sonra, tahta çıkmak için sabırsızlanan II. Mustafa, törene katılacakların tamamının gelmesini bile beklemeden, "çavuşların göğün tepesine yükselen övgü sesleri arasında"[53] Edirne divanının avlusuna gitmişti.

Biat törenindeki diğer katılımcıların, Sokollu'nun tavsiye ettiği şekilde Amin demekle yetinmeyerek, çavuşların haykırdığı dilekler eşliğinde yaptığı tezahürata hep birlikte katılıp katılmadıkları merak konusudur. Öte yandan, ileri gelenler sultanın elini öperken (gerçek yapılış şekli nasıl olursa olsun) birkaç kelime söylüyorlarsa da, bunların tebrik ve iyi dileklerle sınırlı olması muhtemeldir. En azından bazı yazarların -daha çok mecazi sayılabilecek- ifadeleri bunu göstermektedir. Örneğin Celâlzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusuna katılanlar hakkında "elini öptüler ve onu tebrik ettiler"[54] diye yazar; Mehmed bin Mehmed ise II. Selim'in Belgrad'daki ikinci cülusunu şu sözlerle anlatır: "Bütün devlet erkânı ve saltanat ayanı, cihan fatihi hükümdarın cennet tahtının ayakları önünde secdeye kapandılar ve şöyle haykırdılar: 'Padişahlık tahtına oturması hayırlı olsun!' "[55]

Bu varsayım doğruysa, biat töreninde yer alan ve sözlü olmayan yollarla (secde, el öpme, yas kıyafeti) ifade edilen tüm anlatımlardan yalnızca kutsama bileşeninin bir tür sözelleştirmeye konu olduğu sonucuna varabiliriz. Halifelik döneminden farklı olarak, ne

50 Roma ve Bizans geleneğinde, özellikle taç giyme törenlerinde alkışların yeri hakkında bkz. Bréhier, s. 66-70.

51 Selânikî II, s. 434.

52 Bkz. Hasanbeyzâde, 556; Müneccimbaşı III, s. 617.

53 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 518.

54 *El öpüb mübârekbâd ettiler* (Celâlzâde, 25).

55 *Taht-i padişahiye cülousların mübârek bâd ayıtdılar* (Mehmed b. Mehmed, s. 108).

Levent Şahverdi Arşivi

kutsanmış bir sözün telaffuzu ne de 9. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerde olduğu gibi ciddi bir yemin edilmesi söz konusuydu: önceden yazılmış uzun ve sıkıcı bir metin dinleyicilere okunur ve herkesin tekrar etmesi istenen belirli uzunlukta bir yeminle son bulurdu.[56] Osmanlılarda tüm bunlar örtük kalmıştır.

• Törene katılanlar

Bu kurucu törene kimlerin katılmasına izin verilirdi? Kaynaklarımız bu noktada nadiren tam olarak kesin konuşurlar. Aksine, bu "temel eylemin" ciddiyetine uygun düşen, ancak belli bir muğlaklık taşıyan bazı dolaylamaları tercih ederler: "Devletin temel direkleri"nden (*erkân-ı devlet*), "saltanatın ileri gelenleri"nden (*a'yân-ı saltanat*), "ihtişamın tadını çıkaran tüm büyük hizmetkârlardan, Babıali'de mevcut tüm büyük şahsiyetlerden"[57] bahsedilir; ya da daha açık bir ifadeyle, "vezirlere, ulemaya, eşrafa (*a'yân*), şeriflere (Peygamber soyundan gelenler) ve genellikle divan üyelerine (*umûmen ehl-i divân*), ayrıca 'Kapı kulları' (*kapıkulu nâmına olan ru-şinâsân*) olarak bilinen görevlilere"[58] atıfta bulunulur. Her halükârda, birkaç olguya kesin gözüyle bakılabilir: biat etmek seçkin bir zümrenin, devletin yüksek hizmetkârlarının ayrıcalığıdır. Çeşitli ileri gelenler kategorilerinin temsil edilmesi gerekmektedir: vezirler ve divanın diğer üyeleri; ulemanın önde gelenleri; ordunun çeşitli birliklerinin komutanları ve sarayın başlıca faaliyetlerinden sorumlu olanlar.

Esasen kısıtlı olan meclis yine de oldukça geniş kalmaktadır (törenin daha kısıtlı *bey'at*larla tamamlandığını göreceğiz). Dahası, sınırları oldukça belirsiz olmayı sürdürür ve açıklığın, koşullara ve siyasi bağlamlara bağlı olarak az ya da çok geniş olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca, bilhassa büyük bir meclis söz konusu olduğunda, yeni hükümdar sarayın iç kısmına dönmek üzere ayağa kalkmadan önce, orada bulunan herkesin cülusa sadece mevcudiyetleriyle kefil olmaktan fazlasını yapabildiği ve tahtın önünde tek tek secde etme fırsatı bulabildiği kesin değildir: İstanbul medresesi müderrisleriyle

56 Tyan, s. 342-343.

57 Solakzâde, s. 423, Kanuni Sultan Süleyman'ın bey'atı hakkında.

58 Peçevî II, s. 164, III. Mehmed'in bey'atı hakkında.

Levent Şahverdi Arşivi

ilgili olarak, "sadece o noktaya kadar gelmiş ve yetişebilmiş olanların"[59] III. Mehmed'in tahtı önünde secde edebilme imkanı bulabildiklerini göreceğiz.

Bey'atın katı bir protokole göre yapılması nedeniyle eşitsiz muamele daha da olasıdır.[60] Yazarların sıklıkla ısrar ettikleri bu hususta aslında şaşılacak bir şey yoktur: II. Mehmed, saltanatının sonlarına doğru genel olarak el öpme merasimleri için hazırladığı yönetmelikte, bu protokolün unsurlarını zaten belirlemişti[61]; öyle olunca el öpme özel bir önem kazanmıştı.

Bununla birlikte, sağda solda verilen ayrıntılardan, bu hiyerarşinin, en azından piramidin tepesi söz konusu olduğunda -törenin açılışını yapmaya çağrılanlar- koşullara, belirli bir zamanda saraydaki güç dengesine ve hanedanın genel gelişimine göre değiştiğini görebiliriz.

Celâlzâde'nin Kanuni Sultan Süleyman'ın biat törenine yaptığı atıftan[62], yeni sultanın elini ilk öpenlerin (*el öpüb*) İstanbul müftüsü ile "bütün müderrisler ve dini ilim ehli" (*âmme-i müderrisin ve erbâb-ı yakin*) olduğu anlaşılmaktadır. "Seçkin ve nitelikli asil hizmetkârların diğer katmanları" ancak bundan sonra "rütbelerine göre [tahta] yaklaşırlardı."[63] İlaveten -eğer ifadenin inceliklerini göz ardı edersek- yazar bu kategorideki hizmetkârlara tam anlamıyla el öpme payesi vermemektedir: "Saadetli *parmak uçlarını öpme* lütfuna mazhar olmuşlardır."[64]

İstanbul müftüsüne doğal olarak tanınan aynı önceliği, II. Selim'in İstanbul'daki biat töreninde de görürüz: Dönemin müftüsü Ebusuud olağanüstü itibara sahip bir şahsiyetti; ayrıca bu *bey'at*, hükümet ile ordunun Macaristan'da cephede olması nedeniyle çok özel koşullarda gerçekleştiğinden, katılımcılar ister istemez sayıca azdı. Müftüden sonra başkentin kaymakamı ikinci sırada geliyordu;

59 Selânikî II, s. 434 (*gelüb yetişebilenler*)

60 Solakzâde, s. 684, I. Ahmed'in cülusu hakkında *Ale-t-tertîb* diye yazar.

61 Bkz. II. Mehmed'in *Teşkilât Kanunnamesi*, Akgündüz I *içinde*, s. 327.

62 Celâlzâde, 25.

63 *Sâ'ir tabakât-ı haddâm-i kirâm-ı ma'alî ü menâkib dahi be-hasbi-l-merâtib gelüb.*

64 *Takbil-i enâmil-i sa'âdet vesâ'illeri ile müsteʿed oldılar.*

Levent Şahverdi Arşivi

sonra sırayla İstanbul kadısı, başkentteki mevcut ulema[65] ve nihayet müderrisler[66] takip etmişti.

III. Murad 1574'te cülus ettiğinde, *bey'at*ın açılışını sadrazamın yaptığını gördük: bu protokol muhtemelen bu vesileyle üçüncü bir padişaha sadrazam olan Sokollu'nun kişisel konumuyla açıklanıyordu. Yazarlar bu durumda ondan *lala* ya da *atabey*, başka bir deyişle genç hükümdarın vaftiz babası olarak söz ederler. Bununla birlikte, bu son ustanın kadirimutlaklığının sorgulanması uzun sürmeyecektir.

Bu dönemin padişahları arasında, her ne kadar kaynaklarımız biraz birbiriyle çelişse de, en ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz nokta, III. Mehmed'in 1595'te tahta çıkışında gözlemlenen hiyerarşidir.

Hasanbeyzâde, III. Mehmed'in biat töreninin Cuma namazı vaktinde yapıldığını, bunun da törene katılanların müminlik yükümlülüklerini yerine getirmelerini engellediğini belirtir, ancak bunu şu gözlemiyle gerekçelendirir: "Kanun nazarında *ta'yin-i halife* işlerin en ehemmiyetlisi olduğundan, cümle ulema ve erkân *nasb-i halife*yi Cuma namazından önceye almışlardır."[67]

Aynı yazar şöyle devam eder: "Kendi hocası [III. Mehmed'in hocası] öldüğünden, *bey'atı* geleneksel âdete göre ilk olarak şanlı babasının hocası, Hasan Can'ın oğlu Mevlâna Sadeddin yaptı."[68] Böylece ilk biat eden kişinin yeni padişahın hocası olmasının âdet olduğunu ima etmektedir ki bunu doğrulayan hiçbir veri yoktur. Dolayısıyla bu, nüfuz sahibi Sadeddin'in, fırsattan istifade kendisini öne çıkaracak bir bahane sağlamak amacıyla uydurduğu bir şey olabilir.

Hasanbeyzâde devam eder: "Sonra tebrik merasiminin [kararlaştırılan] sırasına göre, bütün vezirler, ulema, devlet erkânı, hünkarın huzuruna kabul edilen tüm ileri gelenler ve diğerleri, son saka da dâhil olmak üzere bütün halkın Cuma namazından çıktığı ana kadar *bey'at-i hilâfet* etmek üzere elini öptüler."[69]

65 Aslında, eski kazaskerler: bkz. Aşağıda Selânikî'nin III. Mehmed'in bey'atına dair verdiği liste, s. 280-281.

66 Solakzâde, s. 579.

67 Hasanbeyzâde, 476.

68 Hasanbeyzâde, 475.

69 Hasanbeyzâde, 475-476.

Levent Şahverdi Arşivi

Selânikî, aynı olayın oldukça farklı bir resmini çizerken, görülmemiş derecede kesin ve ayrıntılı bir tasvir sunar.[70]

Biat töreninin Cuma namazıyla aynı anda yapıldığını iddia etmez, aksine hemen ardından yapıldığını kesin olarak söyler. Öte yandan, törene merhum sultanın hocasının biatıyla başlamaz; ilk olarak çeşitli divan mensuplarının öncelik sırasına göre sahneye girmesini sağlar. Hatta her birinin ismini belirtmenin faydalı olacağını düşünür:

> Büyük vezirler öne çıktılar: Ferhâd Paşa, İbrahim Pasa, Kapudan Vezir Cigalazâde Sinân Paşa, Cerrâh Mehmed Paşa, Halil Paşa, Hasan Paşa, Rumeli kazaskeri Mevlânâ Sunullah Efendi, Anadolu kazaskeri Sinan Çelebizâde Mevlânâ Ali Çelebi Efendi, Başdefterdâr Nuh Paia, Mir-tevki'i Hamza Bey ve Anadolu defterdârı Lâm Ali Çelebi.

Ulema ancak onların ardından gelir. Dahası, İstanbul müftüsü meşhur Sadeddin'den önce gelir ve böylece Hasanbeyzâde'nin tasvirine kıyasla açıkça değersizleştirilmiş olur:

> Sonra yüce tahtın ayak ucunda secdeye kapandılar: Ulemânın en âlimi, ilmi denizler kadar engin, müftilenâm [insanlığın müftüsü] ve şeyhülislam Bostanzâde Efendi; merhûm padişahın hocası Mevlânâ Sa'di Efendi [yani Sadeddin]; Rûmeli eski kazaskeri Karaçelebizâde Mevlânâ Hüseyin Efendi; Rûmeli eski kazaskeri Mevlânâ Abdülbâki Efendi; Rûmeli eski kazaskeri Mevlânâ Molla Ahmed Efendi; İstanbul kadısı merhûm Ebusuud'un oğlu Mevlânâ Mustafa Efendi; Mevlânâ Arabzâde Abdurrauf Efendi; Kahire eski kadısı Mevlânâ Beyzâde Efendi; Şam'dan munfasıl Mevlânâ Kethüdâ Mustafa Efendi; mahrusa-i Galata kadısı, Nakibüleşrâf Mevlânâ Keşmirizâde Efendi; Sultan Süleyman Han'ın [vakfının] müderrisleri, [II. Mehmed'in kurduğu] sekiz medresenin müderrisleri, iç (dâhil) ve dış (hariç) [medreselerin] müderrisler[i].

70 Selânikî II, s. 434-435.

Levent Şahverdi Arşivi

Selânikî, en sonda bahsi geçen müderrislerle ilgili olarak yukarıda üzerinde durulan noktayı vurgular: "gelip yetişebilenler."

Daha sonra askeri yetkilileri sıralamaya geçer: "Yeniçeri ağası Yemişçi Hasan Ağa; sekbânbaşı ve yeniçeriler kâtibi Ali Efendi; Ocak ağaları erkânı ve yeniçerilerden birkaç nefer; Rikab-ı Hümayun ağaları; Asitâne-i saadette bulunan bölük [süvari] ağaları: solda ulûfeciyân ve sağda gurebâ ağaları."

Liste saray erkânı ile sona erer: "Çavaşbaşı Çoban Süleyman Ağa, müteferrika, çeşnigirler, mehterbaşı, sakabaşı, çavuş ağaları, hassa saraçları ve kapıcılar." Yazar, bütünlük adına "hazır bulunan sipâhiler"i de ekler.

III. Mehmed'in oğlu I. Ahmed farklı koşullar altında tahta çıkarılmıştı, zira ordunun başında cepheye gitmiş olan mevcut sadrazam Ali Paşa İstanbul'da değildi ve yerini âdet olduğu üzere bir kaymakam olan Kâsım Paşa almıştı. İlaveten, törenin beklenmedik ve doğaçlama niteliği (III. Mehmed'in ani ölümü nedeniyle) ve ordu ile başlıca liderlerinin yokluğu katılımın az olduğunu düşündürmektedir. Bu koşullar altında işler şöyle ilerlemiştir: Çavuşların alkışlarından sonra, "müftilenâm Mustafa Efendi ilk biat eylemini gerçekleştirdi. Sonra sıra diğerlerine geldi: yüce divanda bulunanlar protokol sırasına göre biat ettiler. Kimse kalmayınca [Sultan Ahmed] selam verdi ve saraya girdi."[71]

• Ordunun rolü

Askeri unsurun *beyʿatın* önemli bir bileşeni olduğunu gördük. Orada "alkışçı çavuşlar"ın yanı sıra, başta yeniçeriler olmak üzere çeşitli "kapı kulları" tarafından temsil edilirlerdi. Selânikî'nin listesinde, bu önemli hadisede mevcut birkaç sıradan yeniçeriden bile bahsedilir -bu, onlar aracılığıyla tüm ocağı onurlandırmanın ve ehemmiyetini kabul etmenin oldukça sembolik bir yoludur.

Bu durum, II. Selim'in 1566'da tahta çıkışına damgasını vuran ve yukarıda birkaç kez bahsedilen sembolik krize yol açmıştır[72]:

71 Solakzâde, s. 683-684.

72 Devamı için bkz. Selânikî I., s. 48-49. Ayrıca bkz. Solakzâde, s. 581-582.

Levent Şahverdi Arşivi

Selim, Süleyman'ın ölümünün ardından, Macaristan'da orduya katılmadan önce İstanbul'da cülus eylemek üzere yola çıktığında, orada kendisine biat edecek, vezirler ve ordunun ileri gelenleri hariç (şehirde kalan muhafız birlikleri ayrı tutarsak), kaymakam dışında sadece birkaç ileri gelen din adamı bulmuştu. Şehzadeye gönderdiği babasının ölümünü bildiren gizli mektupta kendisinin de savunduğu İstanbul'da gerçekleştirilen ilk *bey'at* umdesini onaylayan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, durumun tehlikelerini sezmiş ve Selim'e Zigetvar ile Belgrad arasındaki yol üzerinde, Mitroviça durağında gönderdiği notta, orduyla karşılaştığında ikinci bir *bey'at* gerçekleştirmesini tavsiye etmişti: Yanında getirdiği sefer tahtına oturarak, orduya kendini ifade etme fırsatı vererek İstanbul törenini tamamlayacaktı. Yeniçerilerin yeni padişaha bağlılık yemini edebilmelerinin yanı sıra, padişahın da onlara, geleneklere göre bekledikleri "saadetli cülus bahşişi" dağıtmaya istekli olduğuna dair güvence vererek karşılık göstermesine ısrar etti. Böylelikle, bir tür adil takas gerçekleşmiş olacaktı:

> Otağı hümayun önüne kurulacak çardak sâyebânlar sipariş edilmiştir. İstanbul'dan gelen yeni taht-ı saadet, tuğların arasına yerleştirilsin: merhumun Allah tarafından lütuf ve mağfirete mazhar kılınan halefi Sultan Selim Han, üzerine oturarak onu şereflendirecektir. Bu şekilde saadet ve refah içinde yüce tahta çıktığınızda, erkân-ı devlet kullarınızın her birinin (yollu yolunca) saltanat tahtının ayakları önünde örfe göre secde etmeleri ve ardından kul taifesinin, büyük atalarınız ve ecdadınız tarafından eski zamanlardan beri uygulanan kânun uyarınca, mübarek ağzınızdan hediye ve bahşiş sözlerini duymaları köklü bir gelenektir. Bilhassa yeniçeriler arasında Allah rızası için bu istek iyice yerleşmiştir.

Şehzadenin Kütahya'dan kendisine eşlik eden yakın danışmanları her şeyden önce eski sultanın sadrazamının nüfuzuna karşı koymayı ve kendi nüfuzlarını ikame etmeyi amaçlıyorlardı. Sadrazamın önerilerini yalnızca kendi statüsünü yükseltmeye ve kendisini

Levent Şahverdi Arşivi

vazgeçilmez kılmaya yönelik bir hamle olarak gördüler. Bu nedenle, önerilen ikinci cülus törenine karşı gelerek, İstanbul'daki yapılan törenin gayet yeterli olduğunu düşündüler. Selim onlara göre göre zaten tamamiyle padişahtı. Bu "kötü danışmanlardan" biri, deneyimsiz ve hırstan gözü dönmüş, gözde (*musâhib*) Celâl Bey, açık bir dille itiraf ediyordu:

> Eskiden, gerçekten de olaylarla doğrulanan bir ifade duyardık: Osman'ın ailesinin, kulun kılıçlarının altından geçmeden saltanat tahtına çıkmayacağı söylenirdi ve bu doğruydu.

Ne var ki, veraset sırasının düzenliliğinin bu eski merasimleri geçersiz kıldığını düşünerek ekledi:

> Saltanatın [şu anda] tek varise kaldığı göz önüne alındığında, bu tür anlayışlara riayet etmeye gerek yoktur.

Kısa bir süre sonra, hâlâ yolda olan Sokollu, aceleyle yanına gelen otakçıbaşından, Belgrad'da Selim'in otağı hümayunu "eski geleneğe uygun olarak Hünkâr tepesi önüne" kurdurduğunu ve "yıldızlar kadar kalabalık olan harem hizmetkârları tarafından takip edilerek" at sırtında bölgeye ulaştıktan sonra oraya yerleştiğini öğrendi. Sadrazam, şehzadenin kendisini çoktan tam anlamıyla babasının yerine geçmiş olarak gördüğünü ve onun tavsiyesine uyarak orduya ikinci bir biat töreni yapma niyeti olmadığı sonucuna vardı. Artık tek elinden gelen, askerlerin vereceği korkunç tepkileri beklemekti:

> Yeniçeri Ocağı'na gelince, diye belirtti sır kâtibi Feridûn Bey'e, padişahının tahta çıkışında kaçınılmaz olarak sadece kendi konuşmasını duyma alışkanlığı edindi ve biz istesek de istemesek de bu konuşmayı insana dayatıyor.

Ardından yaşananlar bu kasvetli öngörüyü doğruladı: Ordu ve babasının cenaze alayı Belgrad'a vardığında, Selim büyük bir yas içinde imparatorluk çadırından sadece merhumun şerefine cenaze namazını kılmak için çıktı. Daha sonra biat töreni düzenlemekten kaçınarak ve bahşiş vermeyeceğini açıklayarak çadırına döndü.

Levent Şahverdi Arşivi

Huzursuzluk çıkması uzun sürmedi: "Yeniçerilerin bir kısmı kargaşa çıkararak seslerini yükselttiler ve bağırdılar: 'Bizim kadim âdetlerimize ve kanunumuza riayet edilmeyerek bahşişlerden ve terakkilerden söz edilmedi: ne demektir bu?'"[73]

Bir felakete dönüşmekte olan durumu düzeltmek üzere geri dönen sadrazamın, sefer hazinesinin elverdiği ölçüde parayı gözden çıkararak ancak geçici süreliğine ateşi söndürdüğü ancak Selim'in İstanbul'a girmesiyle krizin son derece şiddetli bir şekilde yeniden patlak verdiği hatırlanacaktır: O zaman, ancak her şeye boyun eğdikten sonra sarayına dönebilmişti.

Bu olayın da gösterdiği gibi, yeni hükümdara, ataları gibi, "kapı kulları"na karşı yükümlülüklerini yerine getirmeden biat etmek mümkün değildi, ancak bir sultanı tahta çıkarmak için ordunun tek başına yeterli olması da söz konusu olamazdı. Bir diğer ünlü hadise, I. Mustafa'nın 1622'de bir ayaklanmanın ortasında ikinci kez tahta çıkışı, bunun tam tersini kanıtlamaktadır: Asiler, kapıkulları ve İstanbul sakinleri, artık istemedikleri yeğeni II. Osman'ın yerine ikinci kez tahta oturtmak amacıyla Topkapı haremine tecavüz ederek kafesten çıkardıkları padişahın ancak ulemanın tanımasıyla meşruiyet kazanacağının farkındalardı. Bunu elde etmek için izledikleri yol, kaideye riayetin ne kadar şekilci olabileceğini göstermektedir, ancak yine de görünüşü korumaya az önem vermezler. Fitneciler adaylarını hücresinden çıkarıp alelacele, omuzlarına örtecek bir *ferace* dahi bulamadan divanhaneye taşıdılar. Orada onu taht yerine geçen bir yere oturtarak Hasanbeyzâde'nin "halkın biat eylemi" (*bey'at-ı nâs*) diye adlandırdığı şeyi gerçekleştirdiler ve böylece prosedürün sınırlarını belirlediler. Daha sonra hazır bulunan dini ileri gelenlere sırayla biat etmeleri talimatını verdiler. Başta şeyhülislâm Esad Efendi olmak üzere din adamları iki sav öne sürerek itiraz ettiler: Bir yanda, Mustafa'nın ilk saltanatında yetersizliğini kanıtlamış olan zihinsel durumu; diğer yanda, II. Osman'ın hâlâ padişah olduğu gerçeği. Ne var ki, bu geçerli nedenlerin isyancıların fazlasıyla belirgin tehditleri karşısında nasıl işlevsiz kaldığını

73 Solakzâde, s. 583; cf. Selânikî I, s. 50-51.

Levent Şahverdi Arşivi

gördük. O zaman ulema büyükleri birbiri ardına ölümcül eylemi gerçekleştirdi. İçlerinden biri aynı gün nöbet geçirip öldü.[74]

17. ve 18. yüzyıllarda, göreceğimiz gibi, *bey'at* çok sayıda önemli noktada değişime uğradı, ancak ordunun oynadığı temel rol hiçbir zaman sorgulanmadı -tam tersine. Gelgelelim, çoğu kez, hükümdar değişikliği olduğunda, onlara komuta eden sadrazam gibi askerler de uzaktaydı. Bununla birlikte, yeni tahta çıkan padişahın daha sonra bu talihsiz durumu mümkün olduğunca telafi etmeyi arzuladığını görürüz: arzu edilen tüm yolları kullanarak, kapıkullarını ve başlarını cülusundan haberdar etmek için büyük özen gösterir. Bu ilgi ve alaka, onların hiçbir şekilde unutulmadığı anlamına geliyordu.

II. Ahmed'in tahta çıktığı gün, 23 Haziran 1691'de, sadrazam Mustafa Paşa ordusuyla birlikte Sofya yakınlarına geldi: yeni sultan hemen bir ulak göndererek tahta çıktığını ve kendisinin de serdârlık makamında görevine devam edeceğini bildirdi. Bir çavuşbaşı olan ulak ayrıca ona "saltanatın kaidelerine ve devletin kadim âdetlerine uygun olarak" değerli taşlarla süslenmiş bir kılıç, yeni mühür ve "dualarının [...] asakir-i islama [islamın askerleri] eşlik ettiğini" belirten "kutsal bir mektup" (*hatt-ı şerif*) vermişti.[75]

Benzer şekilde, Ferâizizâde'nin I. Abdülhamid'in 1774'te savaşın ortasında tahta çıkışını anlatması, hâkim ruh halini açıkça ele verir, çünkü bu yazar, cülusun kendisi hakkında tek bir söz söylemesi gerektiğine inanmaksızın, tüm dikkatini cülusun sınavlardan çıkan bir orduya bildirilmesine verir:

> Yeni Padişah Hazretleri [...] Osmanlı tahtına geçince [...] İslâm askerlerinin seferlerde ve tehlikelerde canlarını ve başlarını feda etmelerinin üzerinden uzun yıllar geçmiş olduğundan, askerlerin bundan böyle anlaşma ve mutabakat hükümlerine uygun olarak düşmana misilleme yapacaklarına ve savaş ve muharebe tomarını açacaklarına ve Sadrazamın görevinde kalacağına dair bir hatt-ı hümâyûn çıkarıldı.

74 Hasanbeyzâde 586-587; Naima II, s. 219-220; Kâtip Çelebi II, s. 16; Karaçelebizâde, s. 547.

75 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 398.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazar şunu belirtir:

> Bu mektup görkemli orduda bulunan vezir ve vekillerin huzurunda okunduğunda, hepsi [ilahi] Birlik'ten eski hükümdara merhamet ve yeni hükümdara yardım dilediler.[76]

Dolayısıyla yeni hükümdar tarafından gönderilen mesaj, sahadaki ordu içinde bir tür uzaktan biatı sağlamıştı.

• Yeni gelenler

Zamanla, biat eden meclisin bileşimi de bir miktar değişir. Daha önce tanıştığımız ve adları anılmaya devam eden ileri gelenlerin yanı sıra, koşullar gerektirdikçe birkaç kişi daha ortaya çıkar: II. Mustafa'nın 1695'te Edirne'de tahta çıkması vesilesiyle Bektaşi üstadından ilk kez bahsedilir; halefi III. Ahmed'in 1703'te yine Edirne'de tahta çıkışında, önemi artan bir birliğin komutanı olan serdengeçti ağası ordu ayaklanması bağlamında giriş yapar.[77]

Bey'at meclisine geç katılmışa benzeyen bir kategori mevcuttur: divan kâtiplerinin başı (*reisülküttâb*) ile merkezi teşkilatın çeşitli yönetici memurlarının başı (*hacegân*) gibi bürokratlar (*ehl-i kalem*). Her ne kadar kanıta dayanmayan argümanın burada geçerliliği olmasa ve daha önce törene dahil edilmiş olmaları ihtimali bulunsa da, onları sadece Esad Efendi'nin, III. Selim'in 1789'da gerçekleşen cülusuna dair ayrıntılı anlatımında, ikinci dereceden ulema ile saray muhafızlarının ve ordu birliklerinin yöneticileri arasında sıralanmış olarak görüyoruz.[78]

Her şey bir yana, en çarpıcı değişiklik *bey'atın* protokol düzeninde meydana gelmişti: üstünlük artık sadrazam (tahta çıkışlarda sıklıkla orduda bulunan ve başkentte yerine vekili kaymakam geçen) ile şeyhülislam arasında gidip gelmiyordu. II. Süleyman'ın 1687'de cülus eylemesinden itibaren bir başka ileri gelen ön plana çıktı: "peygamber soyundan gelenlerin temsilcisi" nakibüleşrâf,

76 Ferâizîzâde II, s. 1670.

77 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 518, 814.

78 Bkz. *aşağıda*, s. 288-289.

Levent Şahverdi Arşivi

tanım gereği bir Arap. Selânikî'nin III. Mehmed'in cülusuyla ilgili dökümünde yer aldığını zaten görmüştük, ancak ilk baştaki isimlerin çok gerisindeydi: Bu makamın sahibi olan Keşmirizâde Efendi, görünüşe bakılırsa aynı zamanda Galata kadısıydı ve ona atfedilen rütbe, öyle görünüyor ki, bu makamınkine karşılık geliyordu.[79] Öte yandan, ordunun IV. Mehmed'in haledilip yerine başkasının getirilmesini talep ettiği arzuhalinin ardından kaymakam tarafından toplanan az sayıdaki ulema arasında yer almıştır ve daha sonra, Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in biraz da sitemkâr bir ifadeyle vurguladığı, aşırı geniş bir katılımla isyan ortamında gerçekleşen biat töreninde yemin eden ilk kişi olmuştur. Bu yazar şu sıralamayı vermektedir: "önce nakibüleşraf, sonra kaymakam paşa, nişancı paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri; sonra şeyhülislâm efendi ve diğer ulemâ, sekbânbaşı ve ocak ihtiyarları, ordudan zorbalar." Bu istisnai bağlamda kapıcılardan ve mataracıbaşından bile bahsedilmektedir.[80]

Nakibüleşrafın öne çıkarılmasına gelince, o da tesadüfi kalmayacaktı. Varlığı sonraki cülus törenlerinde de tasdik edilecek ve yeni padişahın bir diğer cülus ritüeli olarak yaptığı Eyüp Sultan ziyaretinde ona eşlik etmesiyle bu kişinin ehemmiyeti artacaktı. Takip eden bütün cülus törenlerinde biat yemini etmek üzere ilk olarak onun çağrıldığını kesin olarak söyleyebilecek durumda değiliz (III. Ahmed, I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'in cülusları hakkında net bir durum tahlili bulunmuyor). III. Osman'ın *bey'atına* gelince, Vâsıf'ın verdiği -kuşkusuz kısa- tasvir açıkça vezirleri ilk sıraya koymaktadır: "Saltanatın tüm vezirleri, uleması ve erkânı, tören şartlarını (*şart-i bey'at*) yerine getirdiler ve mecburi kutlama hareketlerini yaptılar."[81] Burada, hakkında daha sonra konuşacağımız diğer ilgili törenleri hariç tutup esas *bey'attan* bahsettiğimizi ayrıca belirtmemiz

79 Aynı şekilde Peçevî'nin III. Mehmed'in *bey'atı* için yaptığı sayımda (s. 164) peygamber soyundan gelenlerden (şürefâ) bahsedilmektedir. Ayrıca Gubari Efendi adında bir nakibüleşrâfın, II.Osman'ı taviz vermeye zorlamak için son bir girişimde bulunan büyük ulema grubuna mensup olduğu da hatırlanmalıdır. Bazı kaynaklara göre, saraydan ayrılırken isyancılara arabuluculuk görevinin başarısız olduğunu bildiren tek kişi oydu: bkz. *yukarıda*, Üçüncü Bölüm.

80 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 298.

81 Vâsıf I, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

gerekir. En azından bu öncelik II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Selim dönemlerinde teyit edilmiştir.

III. Selim'in *bey'atı* hakkında, Eski Teşrifat Usulleri'ni (*Usûl-i atike-i teşrifât*) yazan protokol uzmanı Esad Efendi'nin, sadece protokol sırası konusunda değil, aynı zamanda her bir kişinin kıyafeti, sözleri ve hareketleri hususunda da daha önceki dönemlerdeki herhangi bir biattan çok daha kesin ve açık olan tasvirine sahibiz. Ayrıca *bey'at* töreni ile büyük dini bayramlarda daha yaygın olarak uygulanan el öpme törenleri arasındaki benzerliklere de dikkat çeker. Kuşkusuz bu belgenin tüm öğretilerini alıp olduğu gibi geçmiş bağlamına oturtmak meşru olmayacaktır, zira anlatılan törenin, kalıcı unsurların yanı sıra, çağının izlerini taşıyan bir evrim ve detaylandırmanın ürünü olduğu açıktır; ancak belge yine de alıntılanmaya değecek kadar aydınlatıcıdır:

> Haşmetli ve asil efendimiz hazretleri göründü ve yüce tahta çıktı. O zaman alkışlar koptu ve önce nakibüleşrâf efendi geldi: kaftanın yanını öptü, ayağa kalktı, alkışlar yükseldi ve dua etmeye başladığında, çavuşbaşı ağa ve kapıcılar kethüdâsı ağa, selam verdikten sonra, şeyhülislâm efendi ve kaymakam paşa hazretlerini ayağa kalkmaya davet etmek için Kubbe-i hümâyûn'a doğru yollandılar. Onlar aceleyle gelmeden önce nakibüleşrâf efendi duasını bitirmiş ve [sultanın] övgüye değer endamına hürmetini ifade ettikten sonra arkasına dönmeden haşmetli efendimizin gözleri önünde, taht-ı hümayunun sağında yerini almıştı. Bundan sonra, beyaz bir ferve giymiş ve başında örfi bir sarık bulunan şeyhülislâm yaklaştı; biat etti ve ayağa kalktı. Alkışlar. Duasını ettikten sonra nakib efendinin yanına geldi. Sonra kaymakam hazretleri iki defa yeri öptü; alkışlar yükseldi ve acele ile yüce eteği öptü. Ardından efendimiz hazretleri ayağa kalkmaya tenezzül etti; alkışlar yükseldi; sonra tekrar oturduğunda, kaymakam paşa kendisini taht-ı hümayunun sağına yerleştirdi. Daha sonra bir kilavi sarık ve bir üst giyen Kapudan Paşa Hazretleri, yeri bir kez öptü, bunu alkışlar izledi, ardından [padişahın] yüce kaftanının altını öpme

Levent Şahverdi Arşivi

şerefine nail oldu ve ayağa kalktı; yine alkışlar. Kaymakam Paşa padişah hazretlerinin altında yerini aldı. Sonra, kâzaskerden İstanbul kadısına kadar, örfi sarık ve üst giyen [ulemâ] teker teker kaftanın kenarını öpüp ayağa kalktı ve alkışlar yükseldi. Kaymakam paşa hazretleri bunların her birini deftere bakmaya lüzum görmeden tayin buyurdular. Efendi hazretleri nakibüleşrâf efendinin alt tarafında yerlerini aldılar. Kısa bir süre bu şekilde kaldıktan sonra, teşrifatçı (tefrikâti efendi) ayrılmaları işaretini verdiğinde, hepsi yeri öperek yerlerine döndüler. O sırada orada bulunan büyük kadılar ve meşhur müderrisler teker teker, sırasız (bilâ ta'rif) geldiler ve işlerini bitirdiklerinde, geleneksel sarıklarını (destâr-i âdi) ve makam kürklerini [?erkân, muhtemelen erkân kürkü] aldılar, talihli defterdâr efendi, reisülküttâb efendi ve tüm hacegân ve emin kaftanın eteğini öpmek için sırayla geldiler; sonra sıra, geleneksel sarık ve erkan kürk [?] giyen, mir-'alem-i şehriyâri, mirahur ve saltanat avlarının ağaları (şikâr-i hümâyûn ağaları) geldi; daha sonra görkemli bayram merasimlerindeki sıraya göre sipahi ve silahdâr kethüdaları ile sekbanbaşı ağa ocaklıları ile, sonra arabacıbaşı kendi ocaklıları ile, sonra kapıcılar kethüdâsı kendi ocaklılarıyla geldi: Teşrifatçının emirlerine uyarak eşiği öpme şerefine nail oldular. Sonra muhterem efendimiz ayağa kalktı ve alkışlar koptu. Bayram adabına göre kaymakam paşa ve kapı ağası onu koltuklarından tuttular. [Padişah] Saray'ın iç kısmına döndüğünde ve selam verdiğinde, herkes yeri öptü ve tezahürat yaptı. Sonra herkes daha önce neredeyse oraya döndü.[82]

• Hilafet *bey'atına* doğru

Bey'atın Osmanlılarda Arap halifeliğinin uzak bir mirası olarak yer ettiğini konuya girişimizde belirtmiştik. Bu muhterem zamanlarda *bey'at* sadece halifenin tanınmasına mahsus olmayıp, her

82 Esad Efendi, s. 113-114. Aynı sahne Konstantin Kapıdağlı'ya atfedilen bir tabloda (Topkapı Müzesi, envanter no. 17/163) da resmedilmiştir ve Stefanos Yerasimos tarafından *Topkapı à Versailles*, s. 69'da bir reprodüksiyonu yorumlanmıştır. Bkz. 16. resim.

Levent Şahverdi Arşivi

makam için uygulanabiliyordu.[83] Dahası, halifenin otoritesine önce meydan okuyan ve sonra da onun yerini tamamen alan hükümdarlar söz konusu olduğunda, biat artık halifeye değil, en iyi ihtimalle padişaha yönelikti. Öyle ki, örneğin Memlükler arasında cülus töreni *bay'a*'dan ziyade *saltana* olarak adlandırılıyordu.[84]

Başlangıçta Osmanlılar da elbette benzer bir durumdaydı. Bununla birlikte, Osmanlı *bey'atındaki* en önemli gelişme, en azından 16. yüzyıldan itibaren, artık sadece bir padişah biatı olarak değil, doğrudan İslam'ın ilk günlerindeki törenleri takip eden ve referanslarını onlardan alan bir halife biatı olarak görülmesiydi. Bu noktada, Osmanlı *bey'atının* ortaya çıkışı sadece hanedanın genel evrimini yansıtır: bundan böyle Müslüman dünyasında gerçek bir rakibi olmayan ve kendini Sünni ortodoksluğun lideri olarak konumlandıran bir hanedan. Kanuni Sultan Süleyman'ın eski sadrazamı Lütfi Pasa ve müftüsü Ebusuûd Efendi, dönemin imâm ve halifesinin kendi efendileri olduğunu tasdik ederek bu tarihsel gerçeklerden gereken sonuçları çoktan çıkarmışlardı.[85] Dolayısıyla Hasanbeyzâde gibi bir yazar, İslami kültürünü ortaya koyarak III. Mehmed'in cülusundan *bey'at-i hilâfet* , "halife tayini" diye bahsederken, sadece eğilimi takip etmektedir.[86] Aynı zamanda, bu tür yazılar mecazdan tam özdeşleşmeye geçişi teşvik eder.

İlk halifelerin davranışlarına -ya da en azından bu konudaki yaygın geleneklere- uyma arzusu, I. Mustafa'nın ikinci saltanatında, ister kişinin kaprislerinden kaynaklansın, isterse de varsayımımıza göre maiyetinin kasıtlı bir taktiği olsun, tek varlığı olan kutsallık havasını vurgulayarak en aşırı biçimlerine büründü. Hüseyin bin Sefer, bu hükümdarın bayram tebriğinde tüm seleflerinin yaptığı gibi tahtında oturarak el öpme merasimini gerçekleştirmek yerine, gerçekten de tahtı kurdurduğunu, ancak ayakta durarak el öptürdüğünü anlatır; "çünkü" diye açıklar bu yazar, "dört seçilmiş sahabenin

83 Bkz. Tyan, s. 315 vd.
84 *A.g.e.* II, s. 132.
85 Bkz. Imber 1992, s. 179-180.
86 Hasanbeyzâde, 476.

Levent Şahverdi Arşivi

[ilk dört halife] halifeliği zamanında [...], kutsal bayramın gelişinde ayakta tokalaşılırdı." Paralelliği sürdüren Hüseyin, peygamberin ilk sahabelerinin, ilk dört halifenin ve diğer ashab, muhacir ve ensarın *bey'atı* "kutsal camide" gerçekleştirdiğini ve I. Mustafa'nın da aynı şeyi yaptığını bildirir: "Allah'a hamdolsun," der, "padişahımızın *bey'ati* de Kutsal Cami'de gerçekleşti. Bu nedenle, seleflerinin törenine hürmeten, ayakta durdu."[87] Bu, isyancıların ulemayı tehdit altında katılmaya zorladıkları, Topkapı'daki Arz Odası'nda gerçekleşen doğaçlama *bey'at* hakkında bildiklerimize ters düşen garip bir ifadedir. Belki de Mustafa'nın daha sonra isyancılar tarafından götürülüp koruma altına alındığı yeniçeri kışlaşındaki Orta Câmii'nde yapılan oturumla karıştırılmasının bir sonucudur.

Osmanlı gelenekleriyle keskin bir tezat oluşturan bu halife taklidi yolu izlenmedi, ancak kutsal geçmişle aradaki bağı yenileme yanılsaması, alışıldık törenlerden incelikli tavizler verme pahasına ortadan kaybolmadı. Hatta İbrahim tarafından yeni bir adım atıldı: Kardeşi IV. Murad'ın gerçekten öldüğüne ve kendisine tuzak kurmadığına, merhum padişahın naaşını iki kez kendi gözleriyle görüp doğruladıktan sonra tamamen ikna olmuş ve tahta oturmak üzere başta terk etmeyi reddettiği "kafes"ten çıkmayı kabul etmişti. Naima'nın anlattığına göre, Racine'in "ahmak" İbrahim olarak adlandırabileceğini düşündüğü adam, meseleleri kendi eline almış ve hükümdar olarak ilk girişimlerine özgün ve güçlü bir İslami dokunuş katmıştır. Üstlendiği rolün sadece bir sultan değil, terimin tam anlamıyla bir halife rolü olduğu açıktır:

> Hazreti Ömer'in (Allah ondan razı olsun!) Kendi mübarek elleriyle sardığı ve bugüne kadar bir emanet olarak muhafaza edilen meşhur sarığını getirdiler ve başını açarak onu giydi. Onu giyerken ellerini kaldırdı ve şöyle dedi: "Ya Rab, benim kadar zayıf bir kulunu bu makama layık gördüğün için sana şükürler olsun!" Sonra sadrazamın koluna girip o uğurlu vakitte saltanat tahtına cülus buyurdu. Taht üzerinde de bu suretle

87 Hüseyn b. Sefer, Danon *içinde*, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

> hamd ve şükür edip: "Ya Rab, benim hükümdarlığım altında ümmet-i Muhammedi hoşhal eyle ve birbirimizden hoşnut eyle!" diye dualar etti ve bütün hazır olanlar "Amin!" dediler.[88]

İbrahim'in, Naima'nın detaylandırmaktan kaçındığı hareketi hakkında bir yorum yapmak gerekirse, kendisini sarığıyla süsleyerek, peygamberin ikinci halefi halife Ömer'i canlandırmak ya da en azından sarığı gibi sembolik bir nesne aracılığıyla onun kutsiyetinden, bereketinden bir şeyler toplayarak himayesi altına girmek iddiasındadır. Ettiği şükür duası aracılığıyla, kendisini Tanrı tarafından ümmet-i Muhammed'in, yani tüm Müslümanların başına yerleştirilmiş olarak görür. O andan itibaren *bey'at*, yeni hükümdarın kendisinin düzenlediği basit bir formalite olarak sunulacaktır: ertesi gece, kendi eliyle yazdığı mektuplarla, her zamanki katılımcıları çağırdı ve onlara şu cevaplanamaz talimatları verdi: "İnşallah [...] yarın [...] cülus-u hümâyunum vâki olacak: biat içün divan-ı hümayunuma gelesiniz!"[89] Anlatının geri kalanı *bey'atın* ertesi gün olağan şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Görünüşe göre İbrahim, Ömer'in sarığını takmayı sürdürmeye cesaret edememiş, sadece âdet olduğu üzere selefinin "matemini göstermek için siyah sarık sarınmıştır."

Ömer'in sarığının sonraki cülüslarda hazineden çıkarılmadığı anlaşılıyor: Naima, İbrahim'in oğlu küçük IV. Mehmed hakkında sadece başına "münasip"[90] mücevveze sarığı konularak tahta oturtulduğunu söyler. Öte yandan, sarığın hilafet sembolizmi, kardeşi II. Süleyman isyancıların baskısıyla onun yerine geçtiğinde yeniden ortaya çıkar: Benzer durumlarda bahsedildiğini gördüğümüz sarığı, yani Yusufi sarığı giyerek cülusa hazırlandı, ancak daha önce sadece "Yusuf'un tarzında" bir sarık olan başlık artık Hazreti Yusuf'un kendi sarığı olarak kabul ediliyordu: Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in anlatımında açıkça belirtildiği gibi, taklit orijinale dönüşmüştü: "Geleneklere uygun olarak, iç hazinede muhafaza edilen Yusuf Hazretlerinin (salat üstüne olsun!) kutsal sarığı getirildi ve mübarek

88 Naima III, s. 452.

89 *A.g.e.*

90 Naima IV, s. 326.

Levent Şahverdi Arşivi

başına kondu. Alt kısmı mücevherlerle süslenmiş üç sorguç sarığa iliştirildi."[91]

Bey'atın icrasında nakibüleşrafın önceliğinin bu vesileyle ortaya çıktığını hatırlarsak, peygamber soyundan gelenlerin temsilcisinin bundan böyle, din adamları dahil olmak üzere bütün ileri gelenlerin önüne geçirilmesinde yine en kutsal kökenlere dönüş arzusunu görürüz.[92]

Ömer'in sarığının kullanımının bir istisna olarak kalıp Osmanlı iktidarının halifelik niteliğini vurgulamaya yönelik kısa ömürlü bir girişim olmasının aksine, Yusuf'un sarığının kullanımı -ki doğrusunu söylemek gerekirse bu bir yenilikten ziyade, eski bir uygulamanın başka bir bakışla gerçek anlamda yeniden yorumlanmasıydı- en başından itibaren cülusun vazgeçilmez bir aksesuarı olarak ortaya çıktı: Bu durum, II. Süleyman'ın küçük kardeşi ve halefi II. Ahmed'in tahta çıkma hazırlıkları sırasında Edirne'de yaşanan bir olayla örneklendirilmiştir. "Hazreti Yusuf'un kutsal sarığı [...] padişahın cülus sırasında giymesi âdet olan sarık İstanbul'da kaldığından ve orada da [Edirne] uygun bir yusufi sarık bulunamadığından," diye bildirir Silahdâr Fındıklılı Mehmed, "iki büyük yuvarlak zümrüt, küçük bir sarığa sorguç şeklinde yerleştirilmiş" ve böylece törene çok da yakışmayan bir cülus başlığı uydurulmuştur.[93] Bir sonraki cülus töreni için de yusufi bir sarık temin edilmemişti; II. Mustafa da bu yüzden tahta çıkarken "küçük bir sarığa takılmış mücevherlerle süslü bir tuğla"[94] yetinmek zorunda kalmıştı.

Bununla birlikte, Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in II. Süleyman ve II. Ahmed'in cülusuyla bağlantılı olarak yinelediği, Yusuf'un sarığının geçmişten gelen kutsallığına olan inancın belki de herkes

91 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 297. II. Süleyman'ın birkaç hafta sonraki Eyüp ziyareti için bu yazar (II, s. 308) sadece iki sorguçlu bir Yusufî sarığından bahseder. Bobovius'un (s. 38-39) verdiği, Mısır firavununun başsakisi Yusuf'un (Joseph), Yüce Efendinin içoğlanlarının manevi babası (*pîr*) olduğu bilgisini bu bağlamda hatırlamak ilginçtir.

92 Kantemir (I, s. 241) 1566'da mevcut nakîbüleşrâfı "Şafi mezhebi"nin "imamı" olarak takdim eder.

93 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II,s. 573.

94 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, Nusretnâme I/1, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından paylaşılmadığı veya resmi söylem olarak kalmadığı gerçeğini kabul etmek gerekir: Gerçekten de, II. Ahmed'den on iki yıl sonra yine Edirne'de gerçekleşen III. Ahmed'in cülusuyla ilgili olarak Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın başka bir yorum yapmadan yalnızca "yusufi olarak bilinen ve üç sorguçla süslenmiş bir sarıktan" bahsettiğini görürüz.[95] Esad Efendi'nin III. Selim'in tahta çıkışındaki kıyafetine dair ayrıntılı tasvirinde de Yusuf'un sarığından bahsedilmemektedir.[96]

Her ne olursa olsun, doğrudan peygamberle bağlantılı ve olağanüstü tarihi öneme sahip bir başka kutsal emanet, 17. yüzyıldan itibaren cülus törenlerinde kilit bir rol oynayacaktı: Peygamberin hırkası (*hırka-i şerif*). Diğer pek çok hazine gibi Osmanlı sultanlarının ikametgâhına nakledilen bu giysi, enderûnda muhafaza edildiği odaya (hırka-i şerif odası) adını vermiş ve doğal olarak sarayın tefekkür ve duaya ayrılan en kutsal yeri haline gelmiştir.

Öyle görünüyor ki, padişahlar hırka-ı şerifi her zaman yanlarında bulundurma ihtiyacı hissetmişlerdi, çünkü Edirne'ye seyahat ettiklerinde onu da yanlarında götürmeye özen göstermişlerdir. Edirne'deki sarayda da bu kutsal eşya için hırka-i şerif odası olarak bilinen bir oda hazırlanmıştı.

Burda adıyla bilinen peygamberin cübbesi, Abbasi halifeleri tarafından kabulde bulunulurken giyilmiştir.[97] Eski halifelerle özdeşleşme sürecinde her zaman ölçülü davranan Osmanlılar bu kadar ileri gitmemiştir. Sultan II. Ahmed'in, 1691'de tahta çıkışıyla bu değerli emaneti ilişkilendiren ilk kişi olduğunu görürüz; -rejimin başlıca ileri gelenlerine yönelik tehditkar bir ithamda bulunma fırsatını yakaladığından oldukça olaylı geçen- *bey'at*ını takiben Edirne Sarayı'ndaki hırka-i şerif odasına bir "hac ziyareti" yapmış ve namaza durmuştur.[98] Yeğeni ve halefi II. Mustafa, kafesten çıkar çıkmaz, dört selefinin (dedesi İbrahim ve üç amcası IV. Mehmed, II.

95 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 815.

96 Bkz. Esad Efendi, s. 113 ("mübarek başında *bous'i* [?] adı verilen saltanat giysisi ve Hüma kuşunu çağrıştıran Hüsrevi sorguç ile").

97 Bkz. mak. «Khalîfa» EI2 IV *içinde*, s. 973.

98 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 573-574.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman ve II. Ahmed) yaptığı gibi "halifeliğini" başlattığı şükür namazına, hırka-ı şerife bağlılık eylemi şeklini vererek bu emaneti daha da ilgi odağı haline getirdi: Silahdâr Fındıklılı Mehmed, "Peygamber Hazretleri'nin mübarek hırkasının yanında usulüne uygun olarak iki rekat şükür namazı kılıp dua etti"ğinden[99] bahseder.[100] Aynı II. Mustafa'nın tahta çıkış törenlerini tamamlayan Eyüp Sultan ziyaretinde, peygamberin bir başka emanetinin ilk kez ortaya çıktığını göreceğiz: Hz. Muhammed'in kılıcı, "ataları tarafından padişahımıza teslim edilmiş ve hasodada saklanmıştır."[101]

Aynı Silahdâr Fındıklılı Mehmed, kendisini devirmeye kararlı isyancılarla karşı karşıya kalan II. Mustafa'nın saltanatının son anlarını anlatırken, hırka-ı şerifin artık nasıl meşru hükümranlığın sembolü haline geldiğini gösterir: Tehdit altındaki hükümdar seyahat ederken onu yanından ayırmayarak, arabasında taşıyordu. İsyancıların kendisinin yerine kardeşi III. Ahmed'i geçirmeye karar verdiklerini öğrendiği bir umutsuzluk anında, kutsal emaneti bir tür geçiş aracı olarak kullanmaya hazır olduğunu gösterdi ve ister istemez bunu kardeşine devretmeye karar verdi: "Belki de," dedi silahdârına, "hemen ve mutlu bir şekilde Saray'a ulaşır ve bu emaneti efendisine teslim edersek, Tanrı onun saltanatını kutsar?" Bunun üzerine muhatabı onu bu çaresiz davranıştan alıkoymaya çalıştı, ama nafile.[102]

Bundan böyle, peygamberin hırkasını ziyaret etmek ve bu emanetin önünde kılınan şükür namazı, cülus ve *bey'attan* önce gelen zorunlu bir ayine dönüşecekti.[103] Bu yenilik çok geçmeden teamüllere göre "kadim bir gelenek" olarak sunulmaya başlamıştı bile. II. Mustafa tahttan indirildiğinde, halefi III. Ahmed derhal bu emanete koştu:

---

99 *civâr-ı hırka-i mübâreke-i Resûlullâh'da iki rek'at şükrâne edâ'-i salât ve du'âdan sonra* (ç.n.)

100 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 4.

101 *A.g.e.*, I/1, s. 5.

102 *A.g.e.* II/1, s. 183.

103 Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in (*Tarih* II, s. 573-574) II. Ahmed'in cülusu sırasında zaten hırka-ı şerif ziyaretinin olduğunu, ancak bey'attan sonra gerçekleştirdiğini bildirdiğini gördük.

Levent Şahverdi Arşivi

> Taç ve tahta layık olan talihli padişah, Sultan Ahmed Han Hazretleri [...], büyük atalarının kadim geleneğini izleyerek, sabahın erken saatlerinde Hırka-ı Şerifin bulunduğu odayı varlığıyla onurlandırarak başladı.[104]

I. Abdülhamid'in ölümü ve 1789'da III. Selim'in tahta geçmesi, bu ayinin artık ne kadar köklü bir hale geldiği bize açıkça gösterir.[105] Kızlar ağası halefi almaya gelerek ona şöyle der: "Haydi efendim, kullarınız sizi bekler: Hırka-i Şerif'e gidelim." Daha sonra kutsanmış odaya giderler ve tarihçi Cevdet, süreci belirsiz ve uzak bir geçmişe atıfta bulunarak açıklamayı gerekli görür:

> Bu odanın sadece hilafetin yüce emanetlerinin muhafaza edildiği yer olmadığını belirtti: burası aynı zamanda, Osmanlı sultanlarının tahta çıkışlarında ve diğer vesilelerle Allah'a dua ve niyazda bulunmak ve O'nun sevgilisini [Peygamber'i] şefaatçi edinmek için gitmenin âdet olduğu yerdi. Sultan Selim Han Hazretleri de bu mübarek mekâna gitmiş ve kusursuz bir içtenlikle Allah'a yönelerek tevhid kapısına arz-ı hürmet etmiştir. Ardından Devlet-i aliyyenin kadim geleneğine uygun olarak *bey'at* merasimi gerçekleştirildi.

Osmanlı saltanatı ile halifelik arasındaki kafa karışıklığı, bu yüce makama çağrılan şehzadelerin İslami coşku ve titizliğinin belirgin bir şekilde vurgulanmasıyla başa baş gider. Silahdâr Fındıklılı Mehmed, dönemin sultanlarının dindarlığını temsil eden II. Ahmed ve II. Mustafa ile ilgili olarak, cülus ve *bey'at* tamamlandıktan sonra sakal bırakmaya karar verdiklerine işaret eder. Bu olgu muhtemelen yeni bir şey değildi: kafesten çıkan şehzade, tahtla beraber, o zamana kadar kendisine hak tanınmayan erkeklik olgunluğuna erişiyordu; dolayısıyla kafeste sakalsız kalmak zorundaydı, aksi takdirde statüsünü aşmış olurdu.[106] Ne var ki tanığımızın bu "antropolojik" yorumla yetinmeyerek, her iki durumda da peygamberi taklit ederek alınan

104 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 815.
105 Ahmed Cevdet, s. 236 ve 237.
106 Bkz. Peirce, s. 20 ve s. 293, n. 21.

Levent Şahverdi Arşivi

karara farklı bir açıklama getirmesi dikkat çekicidir. II. Mustafa hakkında şöyle der: "Peygamber Efendimizin güzel geleneğini (*sünnet*) takip ederek, haşmetli padişahımız sakalının uzamasına izin verdi."[107]

Benzer şekilde, IV. Mustafa da cülusundan altı gün sonra sakal bırakır.[108]

Osmanlı halifeliğinin uluslararası hukukta tanındığı ve bir anlamda kuramlaştığı tarihin Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması olduğunu biliyoruz: Antlaşmanın şartlarına göre, Kırım Hanlığı Osmanlı Sultanı'nın hükümdarlığından çıkabilirken (geçici olarak bağımsız bir devlet olmak için; kaçınılmaz olarak Rus İmparatorluğu'na entegrasyonunun bir başlangıcı), Kırım Müslümanları Osmanlı Halifesi'nin tüm Müslümanları kapsayan ruhani otoritesi altında kaldı.[109] Ne var ki yukarıda belirtilen hususlar, bu koşullar altında tasarlanan diplomatik kurnazlığın, davanın ihtiyaçları için (padişahın, artık siyasi otoritesinden uzaklaştırılmış olan Kırım Tatarları üzerindeki ruhani otoritesini sürdürmek) öne sürülen keyfi bir kurgu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu kurgu, özellikle *bey'attaki* değişimler aracılığıyla tezahür ettiği üzere, Osmanlı egemenliği kavramının içsel evrimine uyuyordu: III. Mustafa'nın ölümünün ardından I. Abdülhamid'in 21 Ocak 1774'te, yani antlaşmanın imzalanmasından altı ay önce tahta çıktığını bildiren vakanüvis Vâsıf, "hilafeti işgal etme" sırasının -terimin yıpranmışlığı göz önüne alındığında kendi içinde oldukça zararsız bir ifade- I. Abdülhamid'e geldiğini yazmakla yetinmiyor, ancak daha da anlamlı hale getiren bir açıklamayla, bunu "inananlar topluluğunun (ümmet) rızası ve saltanatın temel direklerinin (*a'yan-ı saltanat*) ortak onayıyla" yaptığını ekliyordu[110]: kuşkusuz kendini beğenmiş ve dalkavukça, fakat Osmanlıların nesnel konumunun ve zamanın ağırlığının belirli bir gerçeklik kazandırdığı bir söylem.

107 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 6; pour Ahmed II, *id.*, Tarih II, s. 574.

108 Bkz. Ahmed Cevdet VIII, s. 184.

109 Bkz. Noradounghian, s. 322.

110 Vâsıf II, s. 221.

Levent Şahverdi Arşivi

• İlave *bey'atlar*

Önceki sayfalar, koşullara ve rejimin genel gelişimine göre ortaya çıkan birkaç değişikliğe rağmen, istikrarlı bir tören ve protokole uygun olarak, devletin başlıca ileri gelenlerinin yeni hükümdarı hükümdar olarak tanıdıkları resmi törene ayrılmıştır. Bununla birlikte, bu esas ya da resmi biat töreninin yanı sıra, yeni gelene boyun eğmenin başka tezahürleri de her zaman var olmuştur: saltanatın ilk günlerinde yeni efendiye sadakat göstermek için her fırsat kollanır ve her saray mensubu bu uygulamada diğerlerinin önüne geçerek biatına özel bir değer verdiğini, böylece lütuf yarışında kendisine öncelik sağladığını düşünür. Yeni efendiyle temasa geçen ilk devlet yetkilisinin başına böylece talih kuşu konmuş olur. III. Murad'ın Manisa'dan İstanbul'a gizlice gelişi için düzenlemeler yapan Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın durumu böyleydi; gece yarısı elinde bir fenerle sarayın girişinde onu karşılamaya gelmiş, elini öpmüş ve ardından onu saraya götürerek tahtına oturtmuş ve önünde bir kez daha secde etmişti.[111] Benzer şekilde, III. Mehmed'in beklenmedik ölümü üzerine, tek başına Arz Odası'na davet edilen ve tüm devlet erkânından önce genç I. Ahmed'in tahttaki yerini aldığını kendi gözleriyle gören zamanın kaymakamı Kâsım Paşa, tahtın ayakucundaki yeri öperek, *bey'at* için ertesi güne kadar toplanmayacak olan meslektaşlarından önce yeni padişahı tanımanın bir yolunu bulmuştur.[112]

Ne var ki koşullara göre genel biat törenine giriş sayılabilecek bu bireysel hamleler, daha önce ilk şükür namazını kılarken Ömer'in sarığını taktığını gördüğümüz İbrahim'in cülusuyla yeni bir hâl alır.[113] Her ne kadar korkunç kardeşinin öldüğüne ve saltanat sırasının kendisinde olduğuna inanmayı reddetse de, seleflerinden bir çoğunun örneğini izleyerek, kendisini haremin kapısından almaya gelen Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın biatını kabul

111 Selânikî I, s. 99-100.

112 Naima I, s. 374. Naima'nın kaynağında (Hasanbeyzâde, 556) bu ayrıntının bulunmadığına, Naima'nın olaylardan yarım yüzyıldan fazla bir süre sonrasına ait olduğuna dikkat edilmelidir.

113 Bkz. Naima III, s. 451-452.

Levent Şahverdi Arşivi

eder: "Yeri öptü, sonra ayağa kalktı ve tebriklerini ve taziyelerini sundu." Öte yandan, bundan sonra olanlar daha tuhaftır: Selefinin öldüğüne ikna olduktan sonra, "bütün yakın hizmetkârları ve akrabaları, sadrazam ve kapı ağası onun ardından taht odasına girdiler ve 'Bismillah padişahım' dediler." Tanık olduğumuz sahne kısaca söylemek gerekirse "enderûn halkı"na ayrılan ilk *bey'attır*. Bu sahnede sadrazam da yer almış olsa bile, bu durum doğal olarak kafes sisteminden kaynaklanmaktadır.

Aynı tören daha sonraki cülusların da tekrarlanacaktır. Aslında padişahın en yakın hizmetkârları olan ve gelecekte kendilerine önemli görevler vaat edilen enderûn ağalarının da diğer içoğlanları gibi itaat göstermesi mantıklı bir hareketti ama bu özel *bey'at* belki de başka bir amaca daha hizmet ediyordu: Sarayın iç kısmında, kafese yakın konumları nedeniyle, bu içoğlanları bir saray ihtilâli başlatmak için iyi bir konumdaydı ve tahttan indirilmiş bir sultanı ya da olası yeni bir adayı "dışarı çıkarmak", onu hüküm süren sultanın yoluna çıkarmak onlara cazip gelebilirdi. Gerçekten de, İbrahim'in tahttan indirildiğini ilan ettikten sonra "devletin temel direkleri"nin karşı karşıya kaldığı tehlike tam olarak buydu ve yukarıda gördüğümüz gibi, onları İbrahim'i öldürtmeye iten de yine bu olmuştu. Demek oluyor ki özel enderûn yemini yeni hükümdara kayda değer bir güvence sunuyordu. Her yönden reddedilen padişahlar genellikle son desteklerini harem hizmetkârları arasında bulurlardı.

Koşullara bağlı olarak, bu ilave *bey'at* esas biat töreninden önce ya da sonra gerçekleşirdi. Örneğin II. Süleyman, Edirne sarayında vuku bulan çok büyük bir biat töreninden sonra -belirttiğimiz gibi nakibüleşrâf tarafından açılan- Has Oda'ya gitmiş ve burada bir kez daha tahta çıkmıştır. Bu noktada, enderûnun çeşitli iç oğlanları, "hazinenin hizmetkârları, kiler odasındakiler ve seferli odasındakiler de bağlılık yemini etmek için geldiler."[114] II. Ahmed'in tahta çıkışı vesilesiyle, olayların tanığı olan Silahdâr Fındıklılı Mehmed[115],

114 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, Tarih II, s. 297. Genel olarak Enderûn halkının biatları hakkında bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 210-211.

115 "Zavallı ben de oradaydım." Bundan sonrası için bkz. Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 572-573.

Levent Şahverdi Arşivi

arka arkaya gelen üç *bey'attan* bahseder: Edirne sarayının kafesinden çıkıp aynı sarayın has odasına götürülen ve tahta oturtulan yeni hükümdar (hatırlayalım, yaşı kırk sekizin üzerindeydi), selefleri gibi, vakanüvisin deyişiyle "beliğ" ama aynı zamanda çok kişisel bir tona sahip şükran sözleriyle başlar:

> Bana gelince, ben bu makamı ne istedim, ne de arzu ettim. Rabbimiz Allah'tır (O yüce ve şereflidir!). Cömertliği ve keremiyle bunu benim gibi mütevazı ve önemsiz bir kuluna O bahşetmiştir. Bu nimet için O'na uygun bir şekilde şükretmeliyim.

Bu girizgâhı, enderûn içoğlanlarının bir kısmının *bey'atı* izler ("has oda halkı, geleneğe göre yerinde biat etti"). Bundan sonra taht "bâb-ı hümâyunun dışına" kurulur ve genel *bey'at* gerçekleşir. Daha önce belirttiğimiz gibi, kendisi için doğaçlama hazırlanan küçük sarığı takan yeni padişah, kendisine kati bir sadakatle hizmet etme sözü verenlerin ikiyüzlülüğünü kınayarak devlet erkânına karşı kapsamlı bir saldırı başlatmıştı.

Esas gösteri esnasında duygularını kamuoyuna açıklayan yeni padişah daha sonra hırka-i şerif odasını ziyaret edip burada dua eder. Nihayet Has Oda'ya geri döner ve burada ikinci bir "enderûn *bey'atı*" gerçekleşir: bu kez kapı oğlanı ve iç oğlanlara[116] özeldir.

II. Mustafa'nın tahta çıkışına yine Edirne'de tanıklık eden Silahdâr Fındıklı Mehmed, padişah için tüm oğlanları bir araya getiren ve esas *bey'atı* takip eden tek bir "enderûn *bey'atı*"ndan bahseder: "divanın önde gelenlerinden" ayrıldıktan ve onları selamladıktan sonra, padişah Has Oda'ya gitti. "Orada kullarının, hasodalıların, kapı oğlanlarının ve içoğlanların[117] tebriklerini kabul etti."

III. Ahmed'in tahta çıkışında enderûn *bey'atı* o kadar yerleşmişti ki, bu cülusun sebebi olan isyancıların talepleri arasında gösterilir. Silahdâr Fındıklılı Mehmed, başlarının "Edirne kaymakamı Moralı Hasan Paşa ile görüştüğünü ve Şehzade Sultan Ahmed

116 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 574.

117 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Han'ın saraydaki özel dairesinden çıktığını ve ilk olarak iç halkın Has Oda'da biat ettiklerini" yazmaktadır.[118]

Yirmi yedi yıl sonra devrilen III. Ahmed, emekliye ayrılmadan önce halefine daha önce görülmemiş türden bir ön *bey'at* girişiminde bulundu: Tahttan çekilmesinin ardından yeğeni I. Mahmud'u alnından öperek bir anlamda kutsamış, bu hareketiyle birbirini izleyen hükümdarlar arasındaki ilişkilerin huzura kavuştuğunu göstermiş, ama aynı zamanda II. Bayezid'in, asırlar önce padişah sarığını başına koydurarak oğlu I. Selim'in gaspına nasıl çözüm bulduğunu hatırlatmıştır. İlaveten, ona ek bir güvence de verir: III. Ahmed'in yanında bulunan iki şehzadesi, kuzenleri I. Mahmud'a "biat ederek elini öpmüşler", böylece babalarının başlarını kurtarmayı sağlayacağını umduğu sadakati yeni padişaha temin etmişlerdir.[119] Kuzenler arasında olduğu gibi amca ile yeğen arasındaki vaziyetin de böylece netleşmesiyle beraber, I. Mahmud artık çeşitli cülus törenlerine devam edebilirdi: Hırka-ı şerif'i ziyaret, Hasodalıların bey'atı. Asıl *bey'ata* gelince, vakanüvis bundan bahsetmekle uğraşmaz, zira varlığı ve usulleri apaçık ortadadır.[120]

Esas biat törenini çevreleyen özel *bey'atlar* 18. yüzyıl boyunca dönüşmeyi sürdürdü; bu dönüşümdeki etkenlerden biri de sarayın dışı ile içi arasındaki daha önce oldukça belirgin olan sınırın bulanıklaşmasıydı: yukarıda giderek daha fazla ihlal edilen enderûnun kutsallığını yitirme sürecinin altını çizmiştik. Sonuç olarak, kafes sistemi yumuşatılmış bir biçimde muhafaza edilirken, enderûn ve birûn, katı kuralları ve daima sorunlu bağlantıları olan iki ayrı dünya oluşturmayı bıraktı.

III. Osman'ın 1757'de ölümü[121] üzerine devletin bütün ileri gelenleri, sadrazam, şeyhülislam, nakibüleşraf, kaptan-ı derya, iki kazasker ve yeniçeri ağaları doğrudan doğruya sarayın iç kısmında bulunan ve o zamana kadar cülusun kutsal mekânları arasında yer

118 A.g.e.., II/1, s. 184.

119 Ferâizîzâde II, s. 1251.

120 *A.g.e.*, s. 1252.

121 Devamı için bkz. Vâsıf I, s. 74-75 (alıntılanan pasajlar buradan alınmıştır); Ferâizîzâde II, s. 1503-1505.

Levent Şahverdi Arşivi

almayan bir odaya giderler: sünnet odası.[122] Burada "sırayla durarak" halefi beklerler. Söz konusu halef, yani III. Mustafa olacak olan Şehzade Mustafa, onlara katılır ve onları "sabâhlar hayr ola!" diye selamlar. "O zaman herkes belini bükerek öne eğildi ve "Allah yardımcın olsun!" diyerek ona hürmet etti." Sonra herkes el öpmeye başlar, "sadrazam Râgıb Paşa'yla başlayıp şeyhülislâmla devam ederek hepsi teker teker hükümdarın ayaklarının tozuna secde ettiler". Bu, esas *bey'ata* katılanların hepsini olmasa da önemli bir kısmını içeren bir ilk *bey'attır* ve görünüşe göre ilk kez yeni sultanın biatı kabul etmek üzere tahtta oturmaması bakımından da esas *bey'attan* farklıdır. Sünnet odasındaki bu ilk sahneden sonra yeni padişah, "durmadan ve gecikmeden", alışıldık şükür namazını kılmak üzere hırka-ı şerif odasına gider: "Dua etmek üzere ellerini açtı ve Allah'tan yardımını ve lütfunu istedi." Ardından, ertesi sabah, esas *bey'atın* sırası gelir; ön *bey'atta* bulunmayan tüm ileri gelenler buna çağrılmıştır (ve muhtemelen bulunanlar da, ancak kaynaklarımız bunu belirtmiyor): "Böylece, taht-ı hümayun Saadet Kapısı'nın önüne kuruldu ve şafak vakti, bey'ata davet edilmiş olan diğer ulema, devlet erkânı ve müderrisler tören protokolüne göre hazır bulundular." Burada artık "enderûn *bey'atı*" diye bir konudan ya da bu durumda bir kavramdan bile bahsedilmediğini belirtmek gerekir. Vâsıf yalnızca (Ferâizizâde'de bulunmayan bir ayrıntı olarak) Mustafa'nın yanında enderûnun iki ileri geleni, sağında kızlar ağası ve solunda silahdâr ile "bir şeref nişanesi şeklinde desteklenerek" sünnet odasına girdiğini bildirmekle yetinmiştir.

Bu senaryo, birkaç değişiklik daha geçirerek, III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un trajik koşullarda gerçekleşen cülusundaki hâlini aldı: En yüksek devlet görevlilerinden oluşan bir ön *bey'at* fikri muhafaza edildi, ancak bu biat töreni artık bu vesileyle enderûna erişimi olan şeyhülislam ve sadrazamla (veya vekili olan kaymakamla) sınırlıydı. Şeyhülislamın bu ayrıcalığı, gördüğümüz gibi, artık genel *bey'atta* üstünlüğü nakibüleşrafın lehine kaybetmiş olduğu

122 Vâsıf açıklama yapma ihtiyacı hissediyor (I, s. 74): "Saray-ı hümayun'da, sünnet odası adıyla anılan bu tören yeri."

Levent Şahverdi Arşivi

gerçeğini bir dereceye kadar dengelemektedir. Ardından yeniden ortaya çıkan "enderûn *bey'atı*" gelir. Ahmed Cevdet, IV. Mustafa'nın tahta çıkışıyla bağlantılı olarak bundan *bey'at-i hâssa*[123], yani hususi biat olarak bahseder. Bunu yaparken Abbasi terminolojisini kullanmıştır, ancak farklı bir şekilde, çünkü Abbasilerde *al-bay'a al-hâssa*, çok daha geniş bir içeriğe sahip olan *al-bay'a 'amma*'nin aksine, saltanat büyüklerinin bağlılık yeminine karşılık gelir.[124] Bununla birlikte, bu yazarın tarif ettiği ayin artık enderûnun çeşitli odalarındaki oğlanlar tarafından değil, haremağaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Nihayet, âdet olduğu üzere ilk sırada yeni atanan sadrazamın (Alemdar Mustafa Paşa) geldiği ve görevinde kaldığı teyit edilen şeyhülislamın ikinci sırada onu takip ettiği "genel *bey'at*" vuku bulur. "Bu karışıklık gününde" teamüle aykırı olan tek şey, müneccimbaşının yardımıyla, "bu denli mühim işlerin üstlenilmesinde kural ve âdet olduğu üzere" bu eylemi gerçekleştirecek münasip zamanı belirlemenin atlanmasıdır.[125] Dolayısıyla bey'atın, esas bey'atı geleneksel bir formaliteye indirgeyip kapsamını zayıflatmadan, ancak aynı zamanda aranan tarihsel halife modeliyle mükemmel bir örtüşme sağlamadan belirli parçalara ayrılmasına tanık oluyoruz: özel *bey'at* adı verilen ve tek belirleyici olan sınırlı bir biat töreni ile kamu *bey'atı* adı verilen ve aslında sadece önceki *bey'atı* onaylayan genişletilmiş bir meclis tarafından yapılan biat töreninin birleşimi.[126]

İki kurucu eylem

Böylece, Osmanlı beyliğinin ortaya çıkışından Tanzimat'ın batılılaşma arifesine kadar geçen beş asır boyunca, imparatorluğun siyasi, toplumsal ve ideolojik gelişmelerine paralel olarak, cülus ve bey'at çok sayıda değişikliğe uğramıştır. Siyaset ve ritüelin ayrılmaz bir şekilde iç içe geçtiği bu protokollerdeki duygusuz veya sert değişimler, hükümdar, saray, ordu, ulema ve halk arasındaki değişen güç

123 Ahmed Cevdet VIII, s. 175.
124 Bkz. Tyan, s. 337, ve aynısı, mak. "Bay'a" *içinde* EI 2I, s. 1146-1147.
125 Ahmed Cevdet VIII, s. 311.
126 Bkz. Tyan, s. 337.

Levent Şahverdi Arşivi

dengesini yansıtır. Bunlar aynı zamanda, kutsal emanetlerin artan rolü ve Osmanlı Sultanlığı'nın önce mecazi sonra da gerçek anlamda halifeliğe asimilasyonunun gösterdiği gibi, hem ortodoksluğun güçlendirilmesi hem de hanedanın İslami niteliğine ilişkin bir gerilime bağlı gelişen yavaş ama istikrarlı bir İslamlaşma sürecinin sonucuydu.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu değişikliklerin ötesinde, şüphesiz çarpıcı olan şey, cülus ve *bey'at* törenlerinin kalıcılığıdır. Her iki tören de eski İslami uygulamalardır. Bununla birlikte, *bey'at* törenindeki her şey, üstelik yüzyıllar içinde giderek artan bir şekilde, bu geleneğe atıfta bulunurken, *bey'at* töreninin vazgeçilmez önkoşulu olan cülusun da -kesinlikle hiçbir şekilde Türklere özgü olmayan çok sayıda sembolik unsurdan bağımsız olarak- önceki bölümlerde bahsi geçen eski Türk geleneklerine atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir. Gerçekten de, tahta çıkışın yeni bir hükümdarı meşrulaştıran ve iktidarını tasdik etmeyi sağlayan *bey'ata* neredeyse otomatikman yol açan fiili bir olgu oluşturduğunu gördük. Bu da böylelikle bizi, tüm adaylar arasında kendini kabul ettirmeyi başaran kişinin ilahi kuvvet tarafından belirlendiğini ve dolayısıyla meşru olduğunu savunan temel Türk iktidar anlayışına geri götürüyor.

Demek ki, bir hükümdar dayatan cülus ve bu cülusu tasdik etmek ve toplumun çeşitli yapılarının -her halükârda seçkinlerin- bu yeni hükümdara bağlılığını ilan etmek amacıyla yapılan *bey'at* gerçekten de kurucu eylemlerdir. Pek güven vermeyen bir sadakat mi? Şüphesiz, ama bu sadakatin teyit edilmesi imparatorluğun ayakta kalması için gerekliydi. Bu nedenle, bir paradoks olarak, rejimi hiç sorgulamadan bu kadar çok darbe yapmayı mümkün kılan tam da cülus ve *bey'at* törenlerinin birleşimiydi. Aslında, veraset krizlerinin seyrinin yakından incelenmesi, açıkçası çoğu durumda sultanın tahttan indirilmediğini göstermektedir. Gerçekten de, asilerin (kendi seçtikleri adayı tahta oturttuktan sonra) ilk eylemleri doğal olarak biat etmektir.[127] Hasanbeyzâde'nin II. Osman'dan I. Mustafa'ya

127 Bunun tek istisnası, iç savaş ortamında II. Mustafa'nın 1703'te tahttan indirilmesidir. 1808'de askerlerin IV. Mustafa'yı tahttan feragat etmeye zorlamasıyla sarayda da büyük bir karışıklık yaşandı.

Levent Şahverdi Arşivi

geçişle ilgili anlatımı ayırdedicidir: I. Mustafa'nın cülusunu ve "temeli hilafet olan" *bey'atı* anlattıktan hemen sonra, Osman'ın tepkisini "talihsiz Sultan Osman, Sultan Mustafa'nın bir kez daha hilafete sahip olma saadetini yaşadığını öğrendiğinde" ifadesiyle başlayarak aktarır. Osman'a gelince, iktidara geri dönmek için yeniçerilere yeni bir *bey'at* yapmalarını teklif etmekten ve "*bey'at* yine [kendi] şerefine yapılırsa [...] arzu ve isteklerini aşan terakkiler ve bahşişler bahşedeceğini"[128] ilan etmekten başka bir yol bulamamıştı.

Sanki yeni *bey'at* eskisini kanunen devirmiş, eski hükümdarın unvanlarını hükümsüz kılmış ve bu sayede Osmanlı toplumunun kınadığı hanedan sürekliliği çözümünden kaçınmıştı.

EYÜP SULTAN ZİYARETİ VE DEĞİŞİKLİKLER

Cülus-*bey'at* merasimiyle birlikte Eyüp'e yapılan ziyaret, Osmanlı padişahlarının bir diğer büyük tahta çıkma törenidir. Ne var ki, bu hanedana -daha doğrusu İstanbul'un fethinden sonraki döneme- özgü olmasının yanı sıra, işlev bakımından da bir öncekinden farklıdır: Şehzade ilk iki törenle padişah olur; bunlar onun hükümdarlık statüsünü oluşturur (bazı titiz vakanüvisler bu noktada dikkatli davranmış, kayıtlarında hükümdarlara unvanlarını ancak bu aşama tamamlandıktan sonra vermiştir). Oysa, Haliç'in ucundaki Eyüp mahallesine giden şehzade zaten tam teşekküllü bir padişahtır; dolayısıyla bu seyahat onun halkın karşısına hükümdar olarak çıkmak için ilk fırsatı ya da ilk fırsatlarından biridir. Bu nedenle önceki örneklerde olduğu kadar aciliyeti yoktur. Aslına bakılırsa bu tören, belirlenmiş bir süre içinde yapılmazdı ve cülusun yerine getirilmesinden sonra bir, iki ya da üç hafta, hatta daha uzun müddet bekleyebilirdi. Yeni tahta çıkan kişinin peygamberin sancaktarı Eyüp Sultan'ın ve aynı zamanda ziyaret edeceği atalarının mezarında aradığı şey zaten sahip olduğu sultanlık değil, saltanatının başarısı için gerekli olan ilahi kudret, talihtir. Ayrıca, sadaka ve kurban vermeye adanmış bu yerde hükümdarların sahip olması gereken cömertlik

128 Bkz. Hasanbeyzâde, 587.

Levent Şahverdi Arşivi

niteliklerini sergileyebilirdi (örneğin III. Mehmed, "dini vecibelerini yerine getirmek ve sadaka dağıtmak niyetiyle Eyüp'te sayısız kurban ve hediye"[129] sunmuştur).

Kadim Müslüman anlatısına göre, bu sahabe İstanbul'da, ilk Arap fatihlerin Bizans'a karşı giriştikleri sonuçsuz kuşatmalardan biri sırasında ölmüştür. Şehrin fethinden sonra II. Mehmed bu kutsal mezar yerini bulmaya çalışmış ve farklı geleneklere göre biri şehrin içinde, diğeri dışında, surların dibinde olmak üzere kendisine gösterilen iki yer arasında, Haliç'e bakan bir tepenin üzerinde mükemmel bir konuma sahip olan ikincisini seçmişti. 1456-1457 yıllarında oraya bir türbe, bir cami ve bir derviş tekkesi yaptırdı. Türklerce Eyüp olarak bilinen Ebu Eyyub böylece, Müslüman İstanbul'un bir tür koruyucu azizi (tıpkı Anadolu şehirlerinin her birinin kendi koruyucu azizine sahip olması gibi) ve aynı zamanda Osmanlı fatihinin ve onun soyundan gelen, şehrin birbirini izleyen efendilerinin öncüsü oldu.[130]

II. Mehmed'in ilk haleflerinin, 16. yüzyılın başında, dua etmek ve ihtiyaç duydukları ilahi kudrete erişmek için azizin türbesine gittiklerini gösteren bir dizi kaynak vardır: I. Selim Rodos'a yapılacak bir seferin arifesinde oraya gitmiş, ancak kötü hazırlandığı gerekçesiyle seferden vazgeçmiştir. Daha sonra öbür dünyaya seferden başka bir sefer yapmayacağını ilan edecektir.[131] Süleyman da 1521'de Belgrad seferine ve 1526'da Mohaç seferine çıkmadan önce Eyüp türbesini ve diğer türbeleri ziyaret eder.[132] Gelgelelim, askeri harekât öncesine Tanrı'nın rızası için yapılan bu ayinler (daha sonraki zamanlarda da devam edecekti)[133] henüz cülus ayinlerinin bir parçası olmamıştı. Bu uygulama, II. Selim, babası Süleyman'ın naaşına ve Belgrad'daki orduya katılmadan önce tahta çıkmak üzere İstanbul'a

129 Selânikî II, s. 455.

130 Bkz. Wittek 1951; Yerasimos, Auzépy *ve diğ içinde*., s. 175-176.

131 Sadeddin II, s. 388 vd.

132 Celâlzâde, 42, 43, 132. Aynı şekilde Fas elçisi Al-Tamgrouti'ye göre, pek savaşçı olmayan hükümdar III. Murâd, Eyüp tübesini sık sık ziyaret ederdi. Bkz. Tamgrouti, s. 56.

133 Bkz., III. Mehmed'in tek sefere çıkışı vesilesiyle 1596'da yaptığı ziyaret (Selânikî II, s. 607); ya da III. Ahmed'in İran'a karşı savaşa kişisel olarak katılma beklentisiyle 3 Ağustos 1730'da Eyüp'e gitmesi (Milli Arşivler, AE B1, cilt 402).

Levent Şahverdi Arşivi

gittiğinde yer etmeye başlamış gibi görünmektedir.[134] Selânikî, yeni sultanın sarayında -yukarıda bahsettiğimiz- mevcut ileri gelenlerle sınırlı biat yeminini kabul ettikten sonra, "kadim Osmanlı geleneği uyarınca, Ebu Eyyub Ensari Hazretleri'nden başlayarak [...] türbeleri ziyaret ettiğini, ardından da büyük ataları Osmanlı sultanlarının türbelerine gittiğini"[135] bildirmektedir. Yazar hangi koşulların bunu gerekli kıldığını veya bu "kadim Osmanlı geleneğinin" tam olarak ne olduğunu açıklamaz: Eğer bunun *bey'atı* takiben türbe ziyareti yapmaktan ibaret olduğunu ima ediyorsa tarihselliğe aykırı konuşuyor demektir, zira cülus bağlamında bu uygulamadan daha önce bahsedilmediğini biliyoruz, ancak daha geniş bir âdete atıfta bulunuyor da olabilir: İstanbul'dan ayrıldıktan sonra orduya katılan II. Selim, babasının Zigetvar'da başladığı sefere devam etmeyi planlıyordu (sonunda bu seferden vazgeçip başkentine dönmek zorunda kalmıştır).[136] Belki de selefleri gibi o da hedeflerinin başarısı için gerekli olan ilahi kudreti aramaya gitmişti. Yine de Selim'in bu bölümü oldukça sıkışık olan programına dahil etme kararı, yokluğu törende büyük boşluk yaratan ordu karşısında, eksiklikleri hiç şüphesiz kendi gözünden de kaçmayan ve yakında gün ışığına çıkacak cülusunun meşruiyetini pekiştirme kaygısından kaynaklanmış olabilir.

Bu emsalin arkasındaki esas niyet ne olursa olsun, aşılama hemen tutmuştu: bundan böyle hiçbir Osmanlı padişahı tahta çıktıktan bir süre sonra bu töreni (veya Edirne'de bunun yerine geçecek bir töreni) yerine getirmemezlik etmeyecekti.

Güzergâh, II. Selim'in oğlu III. Murad'ın tahta çıkışından itibaren iyice belirlenmiş gibi görünmektedir:[137] Padişah Haliç'i bir kayık üzerinde geçerek deniz yoluyla Eyüp iskelesine gitmiş; Eyüp

134 Bu sorular için bkz. Vatin 1995. Diğer Müslüman hanedanlarda, görkemli ataların veya azizlerin mezarlarına benzer şekilde yapılan ziyaretlerin ardından veya öncesinde tahta çıkma örnekleri bulunabilir. Maveraünnehir vakaları için bkz. Babajanov ve Szuppe, s. 23, 30. Eyüp törenlerinin mekânsal ve mimari yönleri hakkında bkz. Tanman.

135 Selânikî I, s. 43.

136 Bu proje ve terk edilişi Selânikî I, s. 43 ve 44'te ifade edilmiştir (bkz. Vatin 1995, n. 29).

137 Seyyah Stephan Gerlach buna tanıklık eder: bkz, Hasluck II, s. 608.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan türbesindeki törenin ardından, Edirnekapı'dan başkentine girdikten sonra kara yoluyla, at sırtında sarayına dönmüştür. II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından şehre girişini tekrarlıyor gibi görünen, büyük bir insan kalabalığıyla çevrili bu muzaffer giriş, çeşitli duraklarla noktalanır: ataları tarafından inşa edilmiş çeşitli selatin camilerinin ya da daha doğrusu, yanlarında bulunan sultan türbelerinin önünden geçen yeni padişah, yere ayak basar ve kendisine şanlı seleflerinin kutlu etkisini aktaran bu türbelerin önünde dua eder.[138]

Öte yandan, Eyüp'teki türbe yeni padişahın için sadece bir ziyaret yeri değildir: aynı zamanda yeni hükümdarın bilhassa askeri kariyerini (kılıçla simgelenen) başlatan bir başka kutsama ayini olan *kılıç kuşanma* veya *kılıç kuşatma* töreninin de yapıldığı yerdir.

Bu törenin Eyüp türbesinde gerçekleştirilmesinden ve azizin türbesine yapılan ziyaretle birleştirilmesinden önceki geçmişi hakkında sadece belirsiz ve muğlak bilgilere sahibiz. Bursa'nın tanınmış azizlerinden, Buhara doğumlu bir mürşit olan Emir Sultan Şeyh Buhari'nin yine bu şehirde II. Murad'a kılıç kuşattığına dair anlatıya nasıl bir tarihsel değer atfedilmelidir?[139] Her halükârda bu gelenek, mürşit tarafından bir giysi parçasının veya başka bir nesnenin verilmesiyle başlayan ayinin "tarikat"e özgü doğasını vurgulamaktadır: bir hırka, basit bir pamuklu başlık (yeniçerilerin giydiği gibi), bir kumaş parçası, bir baston, bir kemer, vs... Zaten, en azından bazı anlatılara göre, Şeyh Buhari'nin Murad'a verdiği şey kılıç değil kendi gömleğidir.[140] Benzer şekilde, Aşıkpaşazâde'nin yazdığı bir bölüm, ayine bir yorum getirirken, bunu açıkça hanedanın dervişlikle olan eski bağlantılarına bağlamaktadır: Kendisi de derviş ve gâzi bir

138 Bkz. Necipoğlu-Kafadar 1996.

139 Bkz. Hasluck II, s. 6. Bu gerçek, Bibliothèque nationale de France' da bulunan (Doğu el yazmaları, Türkçe ek 887) "Relation des actions les plus remarquables de la vie d'Emîr Sultan Muhammed Buhary" (Blochet II, s. 87) başlıklı el yazmasında yer almamaktadır.

140 Yukarıda alıntılanan 887 numaralı Türkçe ekte durum böyledir; Emîr Buharî gömleğini Sultan Murad'a vermiş, Sultan Murad kardeşi ve rakibi Sultan Mustafa'ya karşı zafer kazanmış ve böylece tahta geçmiştir (16-17). Ayrıca bkz. Roux 1982, s. 11; Chodkiewicz, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

geçmişten gelen bu yazara göre, Osman kendisine ait bir kılıcı bir dervişe vermiş; bu kılıç dervişin soyundan gelen biri tarafından saklanmış ve her yeni sultan onu ziyaret etmiştir.[141]

18. yüzyılda yazan Silahdâr Fındıklılı Mehmed, "Mehmed Han [II. Mehmed] ve babası Sultan Murad Han [II. Murad], Edirne'de cülus eyledikten sonra eski camide kılıç kuşandılar" diye belirmiştir, ancak bu iddialar hiçbir eski kaynak tarafından doğrulanmamakta ve üstelik Emir Sultan Buhari'nin Bursa'da II. Murad'a kılıç kuşattığı anlatısıyla çelişmektedir. Bunlar muhtemelen, tahta çıkışı Edirne'de gerçekleşen II. Ahmed'in önyargısını sonradan haklı çıkarmak isteyen Silahdâr Mehmed'in çıkarımlarıdır. Dahası yazar, bahsettiği meşhur emsallerden padişahın "habersiz olduğunu" da kabul etmektedir.[142]

Vakanüvisler, İstanbul'un alınmasından sonra tahta çıkan ilk sultan olan II. Bayezid'in bu şekilde kılıç kuşanıp kuşanmadığını söylemedikleri gibi, nasıl ve nerede kuşandığını da belirtmezler. Gerçi ilk sorunun cevabını, II. Bayezid'in 1482'de Venedik'e verdiği ahidnâmede yer alan yemin metninde bulmak mümkün olabilir, çünkü bu metinde, diğer şeylerin yanı sıra kuşandığı kılıç üzerine yemin etmektedir.[143]

II. Selim'e gelince, Eyüp'e yaptığı ziyareti anlatan kaynakların hiçbiri orada kılıç kuşandığından bahsetmez -ki bu, eğer öyle olsaydı, bir savaş lideri olarak meşruiyetini oldukça artıracak bir olay olurdu.

Öte yandan, vakanüvisler Mehmed b. Mehmed ve Müneccimbaşı'ya inanacak olursak, kılıç merasimi III. Murad'dan itibaren ortaya çıkmış olmalıdır.[144] Bununla birlikte, olaydan sonra yazan bu yazarlar, söz konusu törenin bu kadar eski bir tarihte başladığına

141 Âşıkpaşazâde (ed. Giese, s. 10-11) ve Hasluck II, s. 604-622'ye atıfta bulunan Kafadar 1995, s. 60 tarafından alıntılanmıştır.

142 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 579.

143 *Kuşandığım kılıç hakkı için.* Bkz. M.T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler* V-VIII/9-12 (1968-1971), s. 1-151 (s. 40); veya A. Gallotta, "Il trattato turco-veneto dei 12 gennaio 1482", A. Gallotta ve U. Marazzi (yay.), *Studia turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata*, Napoli, 1982, s. 219-235 (s. 226).

144 Mehmed b. Mehmed, s. 129; Müneccimbaşı, s. 536.

Levent Şahverdi Arşivi

inanmalarına sebebiyet veren daha sonraki bir durumdan etkilenmiş olabileceklerinden, tanıklıkları bize şüpheli görünüyor. Üstüne üstlük, hiçbir ayrıntı vermezler; özellikle de sultana hangi devlet adamının kılıç kuşattığını belirtmemişlerdir. Ancak asıl itiraz, kaynaklarımızın, halefi III. Mehmed'in kendisinin de kılıç kuşandığını belirtmemesinde yatmaktadır.

Buna mukabil, 1603'te I. Ahmed'in tahta çıkmasıyla işler daha da netleşti. Müneccimbaşı, I. Ahmed'in Eyüp ziyareti hakkında şöyle der: "Orada, müftü Mustafa Efendi kılıcı Hüsrevî beline geçirdi."[145] Eyüp'teki kılıç merasiminin I. Ahmed'in cülusuyla başladığı fikrini -ki bu artık sadece bir varsayımdır- kabul edecek olursak, bu girişimi bahsi geçen hükümdarın reşit olmaması ve seleflerinin aksine sancağa çıkmamış olmasıyla ilişkilendirebiliriz. "Bağlayıp çözenler" genç padişahın, bilhassa ordunun başı olarak meşruiyetini bu şekilde güçlendirme ihtiyacı hissetmiş olabilirler.

Sonraki padişahların kılıç törenlerine yapılan atıflarda, yeni sultana kılıç kuşatmak gibi seçkin bir onura sahip bir devlet adamına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Dolayısıyla kendi kendilerine kuşandıklarını varsayabiliriz. Bunun tek istisnası, reşit olmadan tahta çıkan sultanlardır: Meşhur bir mürşit olan Üsküdari Şeyh Mahmud Efendi tarafından kılıç kuşatılan IV. Murad[146] ile şeyhülislam tarafından kılıç kuşatılan IV. Mehmed.[147]

Ne var ki bu gözlem daha sonra geçerliliğini yitirir. II. Süleyman'ın 1687'de Eyüp'e yaptığı ziyaret, diğerlerinde olduğu gibi bu noktada da, bu cülusun koşullarıyla açıkça bağlantılı bir değişime işaret ediyordu[148]. II. Süleyman'ın tahta çıkışı, kardeşi IV. Mehmed'in uzun bir saltanattan sonra beceriksizlik nedeniyle haledilmesiyle

145 Müneccimbaşı, s. 618. Şüphesiz kaynak yine daha geç bir tarihe aittir, ancak ayinin hatibi olan müftü Mustafa Efendi'nin ismen zikredilmesi ağırlığını pekiştirmektedir. Bir kılıç törenine dair ilk çağdaş anlatının Peçevî'ye ait olduğu (I, s. 361) ve 1617'de I. Mustafa'ya atıfta bulunduğu belirtilmelidir.

146 Karaçelebizâde, s. 556. Bu kişilik muhtemelen Azîz Mahmud Hüdâyî ile özdeşleştirilebilir.

147 Naima IV, s. 334.

148 1687 merasimi hakkında bkz. Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 308'den (aksi belirtilmedikçe) aşağıdaki alıntılar yapılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

kışkırtılmıştı -sadrazamın asıl elebaşı olduğu ve ordunun sabrının ne ölçüde tükendiğini gösterdiği bir ayaklanma. Özel olarak düzenlenen cülus gününde, saltanat değişikliğiyle kurulan güçler dengesini yansıtmak ve yeni hükümdarın halk nezdinde kabulü aracılığıyla, bu yeni dengeyi genel bir yenilenmenin başlangıcı haline dönüştürmek için her şey yapıldı. Bize tam olarak verilmeyen, ancak daha sonra döneceğimiz "saadetli cülus bahşişini" ödemenin zorluğuyla ilgili olabilecek nedenlerden dolayı, padişah "aydınlık kabrini [merkad-i münevver] uğur sayarak, belini [...] düşmanı yok eden kılıçla kuşatmak üzere"[149] Eyüp'e gitmekte biraz gecikmişti (cülusundan üç haftadan fazla bir süre geçtikten sonra gidecekti); "halk onun lütfunu görmeyi bekliyordu." Kayıkla yapılan olağan yolculuk Ayvansaray merdivenlerinde durakladı, "Sadrazam orada bir ziyafet verdiğinden, devletin tüm vezirleri, uleması ve ileri gelenleri oraya gitmişti. Onu karşıladılar ve hediyeler sunuldu". Görünüşe göre hükümdar, sadrazamının misafiri olduğu bu ziyafete katılmış ve ardından tören devam ederek en ciddi aşamasına girmiştir: "Öğleden sonra Sultan, mübarek omuzlarına beyaz kumaşla kaplı bir samur örttü, başındaki yusufi sarığa iki sorguç yerleştirdi, zarif bir yürüyüşle kestane rengi bir ata bindi ve tüm ayan ve erkânın önünde büyük bir ihtişamla Eyyub el-Ensâri Hazretleri'nin kutsal türbesine doğru yol aldı [...]. Elli koyun kesildi ve eti fakirlere dağıtıldı."

Ziyaret ritüelleri tam anlamıyla yerine getirildikten sonra sıra kılıç kuşanma merasimine gelir. II. Süleyman kırk beş yaşında olmasına rağmen, ileri gelenler ona kılıç kuşatmakla görevlendirilmiştir; ayrıca şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'nin yanı sıra, bir yeniçeri ağasının teşrifatçı olarak görev yapmasına ilk kez rastlanması önemlidir.

Padişaha kılıç kuşatmaktan sorumlu olan ileri gelenler sonraki hükümdarlık dönemlerinde bundan böyle düzenli olarak anılacaktır. Bununla birlikte, çözümlerin duruma göre benimsendiğini ve muhtemelen belirli kişilerin kişisel konumlarına, gündemdeki değerlere ve siyasi duruma göre değiştiğini görebiliriz.

149 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 271.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Süleyman 1691'de, kafes sakinlerinin kendisini takip ettiği Edirne'de öldüğünde, halefi II. Ahmed, cülus törenleri o anlığına İstanbul'a tercih edilen bu ikinci başkentte yapılan üç sultandan ilki oldu. Cülus, *bey'at* ve ilave törenlerin geleneksel mekânları Edirne sarayının topografyasında karşılık bulabildiyse bile, aynı durum, doğası gereği Haliç'teki kutsal mekanla bağlantılı olan Eyüp ayini özelinde geçerli olabilir miydi? Öte yandan, böylesine köklü bir yükümlülükten kendilerini nasıl muaf tutabilir ve bu kutsal mekân ziyaretin sağladığı ilahi kudretten nasıl vazgeçebilirlerdi? Bu sorular o kadar can sıkıcıydı ki, yeni padişah bir an bu güçlüğü çözmek için İstanbul'a "uğramayı" düşündü. Silahdâr Fındıklılı Mehmed, II. Ahmed'in planının ayrıntılarını verir: "Edirne'deki harem-i hümayunu nişancı paşaya teslim edecek; kendisi, paşa, beş on özel hizmetkâr ve üzengi ağaları eşliğinde acele bir yolculuk yaparak yirmi günde İstanbul'a ulaşarak orada kılıç kuşanacaktı."[150]

Aynı tanık, padişahın bu unsurun cülus töreninin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ilkesel olarak teyit eden planından vazgeçmesinin çeşitli nedenlerine işaret eder: Nişancı güvenilir bir adam değildi ve yokluğunda II. Ahmed'e ihanet etme riski vardı; kafeste hâlâ hayatta olan devrik sultan IV. Mehmed'e yakınlığı biliniyordu ve özellikle de söylentilere göre "halkın gözleri" sabık padişaha çevrilmiş olduğundan onu yeniden tahta çıkarmak isteyebilirdi. İlaveten, kamuoyu yeni sultanın savaş zamanında "bunun için" İstanbul'a gitmekten daha önemli işleri olduğunu dikkate almalıydı (bu düşünce kılıç töreninin, sultanın gözünde halkın -en azından Edirne halkının-gözünde olduğundan daha önemli olduğunu göstermektedir).

Demek ki, Eyüp Sultan kültünü kaçınılmaz olarak kılıç töreninden ayırırken, kılıç törenine de kutsama değerini koruyacak kadar saygıdeğer bir ortam sağlayacak alternatif bir çözüm bulunmalıydı. Edirne'deki bir anıt, "Eski Câmi", şüphesiz gerekli niteliklere sahip olması en muhtemel olanıydı. Gerçekten de, bu bölümün tarihçileri onun meziyetleri hakkında durmadan konuşurlar: Silahdâr

150 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, Tarih II, s. 579.

Levent Şahverdi Arşivi

Fındıklılı Mehmed, yukarıda da belirttiğimiz gibi, II. Murad ve II. Mehmed'in kılıç kuşanmak için zaten burayı kullandıklarını iddia eder (II. Ahmed'in tek yaptığı, kısaca, iki saygın atasının başlattığı geleneği yeniden canlandırmaktır); Defterdâr Sarı Mehmed ise yapıyı, istenilen vurguyu yaparak, "merhum Çelebi Sultan Mehmed Han'ın [I. Mehmed] mucizevi eserlerinin mimarı tarafından hayal edilen kutsal cami"[151] diye takdim etmiştir.

Eski Cami'deki tören, II. Ahmed'in cülusundan üç hafta sonra gerçekleşmişti; bu gecikme belki de az önce bahsedilen savsaklamalardan kaynaklanıyordu. Bu şartlar altında, padişaha kılıç kuşatma şerefine nail olanlar şeyhülislam ve nakibüleşraf olmuştu.[152] Nakibüleşrafa gelince, bu terfi, daha önce de belirttiğimiz gibi, biat töreninin protokol sıralamasındaki yükselişine tekabül ediyordu.[153]

Silahdâr Fındıklı Mehmed, II. Mustafa'nın yine Edirne'de, aynı Eski Cami'de gerçekleşen kılıç merasiminde üç teşrifatçıdan bahseder: önceki ikisi ve sadrazam. Bu yazar, II. Ahmed'in kılıç merasimi hakkında verdiği bilgilerle çelişen bir yorum ekler: "Haşmetli padişahımıza kadar, kendisinden önce padişah olan ecdâda mübarek kılıcı kuşatma şerefi nakibe nasip olmamıştı."[154]

II. Mustafa'ya kılıcın teslim edilmesi başka bir özellik arz etmektedir. Ondan önce, betimlemeler bir kılıçtan bahsediyor ve daha ileri gitmiyordu: yeni hükümdarın savaşçı kapasitesini simgelediği müddetçe silahın nereden geldiği önemli değildi.[155] II. Mustafa ile ise tam aksine, önceden de belirttiğimiz gibi, hanedanın halifelik mirasının güçlendirilmesiyle bağlantılı olarak saray emanetlerinin

151 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 398. Bu yazarların Edirne'nin "altın efsanesi"nin bir parçası olarak bu camiye dair anlatılan efsaneleri tekrarlamadıklarını belirtmek gerekir; bkz. Yerasimos 1990, s. 207-210.

152 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 580.

153 Böylece nakîbüleşrafın terfisine, Hasluck'un bu yüksek rütbeli kişinin seçimini "siyasi açıdan önemsiz bir figür" (Hasluck II, s.612) olarak açıklayan yorumuna kıyasla bir ışık daha tutmuş oluyoruz.

154 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 6.

155 Evliyâ Çelebi'nin genç yaştaki IV. Murad'a tek değil iki kılıç kuşatıldığı ve bunların sırasıyla I. Selim ve peygamberin kılıçları olduğu iddiasını ne kadar ciddiye almalıyız? Bkz: Evliyâ Çelebi, ed. Gökyay, cilt. I, İstanbul, Yapı Kredi yay, 1995, s. 92.

Levent Şahverdi Arşivi

(Ömer'in sarığı, Yusuf'un sarığı, hırka-ı şerif) kullanıldığı bir dönemin tam ortasındayız. Bu olgu muhtemelen bu hükümdarlık döneminde zirveye ulaşmıştır. İlaveten, bunun yankısının bize esas olarak Silahdâr Fındıklılı Mehmed tarafından aktarıldığına dikkat edilmelidir -bu dönemde enderûn hayatına doğrudan tanıklık eden ve onun ruh halini içeriden yeniden inşa edebilen biri olduğu doğrudur. Kılıç merasiminin de bu akımdan nasıl etkilendiğini şöyle anlatır: "Peygamberler sultanı, resullerin en büyüğü Muhammed Mustafa'nın (Allah'ın salatı onun üzerine olsun!) mübarek kılıcı, ecdâdından padişahlarımıza miras kalan ve has odada muhafaza edilen kılıç, büyük bir şerefle padişahımızın mübarek beline asıldı."[156]

Belki de kılıçların en kutsalı olan peygamberin kılıcının kullanılması, törenin bir kez daha Eyüp'ün himayesi altında yapılamayacağı gerçeğini bir nebze olsun telafi etmeyi amaçlıyordu. Aynı yazar, törenin diğer sultanların tasvirlerinde genellikle bulunmayan bir boyutunu da vurgular: olağanüstü dini coşku, bu olayda hiç şüphesiz özellikle belirgindi. "O anda," diye yazar, "padişahımız büyük bir yücelik hissetti. Bunu gören camideki kalabalık tasavvur ve tarif edilemez bir coşku göstermiştir."[157]

Edirne Eski Cami'de üçüncü kılıç töreni yapılmadı: III. Ahmed sırası geldiğinde bu şehirde tahta çıktı, ancak onu iktidara getiren asiler derhal İstanbul'a dönmesini şart koşmuşlardı. Zoraki olarak bu isteğe boyun eğdi ve başkente döndüğünde ilk işinin, bir 16. yüzyıl padişahının yapacağı gibi Topkapı'daki imparatorluk sarayına el koymak olmaması manidardır: Davud Paşa sahrasında "alayını düzene sokmak niyetiyle" bir süre durakladıktan sonra doğrudan Eyüp'e gitti. Bu hareketiyle, belki de herkesi ikna etmemiş olan Edirne'deki geçici çarelerden sonra eski düzene dönüşü işaret ediyordu. Orada, "Osmanlı sultanlarının kânununa göre", Allah rızası için, yine "peygamberler sultanı hazretleri"ne aitmiş gibi sunulan bir kılıç kuşandı. Bunu nakibüleşrafın ve görünüşe bakılırsa kendisini kimin padişah yaptığını III. Ahmed'e unutturmamak için

156 *A.g.e.*
157 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

yanında bulunan silahtar ağa ile yeniçeri ağasından oluşan iki görevlinin "yardımıyla" gerçekleştirmiştir.[158]

Bu saltanatın ilerleyen dönemlerinde, hükümdarın ve maiyetinin alafranga modaya -özellikle de daha önce Fransa'ya gönderilen elçi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin övmeye doyamadığı[159] ve planlarını temin ettiği Avrupa'dan taklit edilen bahçelere ve süslü köşklere- olan düşkünlüğü, din adamlarının kışkırtmasıyla halkta, başta İran'a karşı askeri gerilemeler olmak üzere birçok başka kaynağı bulunan bir hoşnutsuzluk yarattı. Hedef gösterilen binalar esas olarak Avrupa Tatlı Suları'nın [Kağıthane Deresi] bölgesinde, bu yapıların ilk örneği olan imparatorluk sayfiyesi Sadabad çevresinde yoğunlaşmıştı. Dolayısıyla Eyüp'e yakın, padişahların genellikle bu ziyaretgâha ulaşmak için kullandıkları güzergâh üzerinde bulunuyorlardı. Bu koşullarda, 1730'da amcası III. Ahmed'den tahtı devralan I. Mahmud'un kılıç töreni ancak çevrenin temizlenmesiyle başlayabilirdi: mahkum edilmiş bir dönemin simgelerini görkemli bir şekilde yok etmek için mükemmel bir fırsat. Nitekim, I. Mahmud'un Eyüp'ü ziyareti öncesinde, cülusundan on üç gün sonra, çavuş ağaları Topkapı Sarayı'nın girişindeki bâb-ı hümâyunda bu ilânı yayımladılar:

> Alay yolu üzerinde Sadabad'da her kimin bir köşkü var ise bilsin ki Padişah Hazretleri emir ve ferman buyurmuşlardır: Mevcut köşklerin sahipleri üç gün içinde köşklerini yıkmış olmalıdırlar.[160]

Vakanüvis Abdi'ye göre emir harfiyen yerine getirilmiştir: "Üç gün içinde Sadabad harabeye döndü." Bununla birlikte, aynı yazar daha sonra, herhangi bir açıklama yapmadan, I. Mahmud'un Eyüp'e seleflerinin âdeti olduğu üzere Haliç üzerinden değil, karadan, at sırtında, hem gidiş hem de dönüşte Edirnekapı'dan geçerek gittiğini bildirir.[161] Ferâizizâde nakibüleşrafın ona kılıç kuşattığını

158 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 822.
159 Bkz. Mehmed Efendi.
160 Abdî, s. 45.
161 *A.g.e.*

Levent Şahverdi Arşivi

belirtir[162] (Abdi'de eksik olan bir ayrıntı): Padişahın geçişi ihtimali sadece halkın nefret ettiği binalardan kurtulmak için bir bahane miydi, yoksa bölge yeni hükümdarı karşılamaya henüz hazır değil miydi?

Ertesi Cuma günü I. Mahmud, büyükannesinin inşa ettirdiği Valide Sultan Camii'nde namaza katıldı. Bu onun için bir önceki hafta ecdadının türbelerine yaptığı ziyareti, seleflerinde duyulmamış bir yaklaşımla, kendisine çok daha yakın olan ecdada, yani babası II. Mustafa, dedesi IV. Mehmed ve büyükannesine[163] genişleterek tamamlama fırsatıydı.

Mamafih vakanüvisin ismen zikrettiği yakın aile üyelerine gösterilen bu alaka, en eski zamanların, devletin kuruluşunun şanlı günlerinin büyük atalarından sadece birinin önceki hafta Eyüp'ten saraya dönüş yolunda mola verilmesine neden olduğunun belirtildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: Fatih Sultan Mehmed. I. Mahmud'un Cuma namazına katıldığı ve vaazları büyük bir dikkatle dinlediği cami bu sultanın camisiydi. Ardından, "büyük ceddi Sultan Mehmed Han Gazi Hazretleri'nin türbesini ziyaret etmekten mutluluk duymuş ve orada dua etmiştir."[164] İstanbul'un fatihi "Fethin Babası"na (Ebü'l-Feth) odaklanılması, ritüelde bir evrimin habercisiydi.

III. Osman (aralarından sonuncusu hariç) seleflerinin Eyüp'e giderken izledikleri yolu tersine çevirdi: Eyüp'e karadan, at sırtında gitti ve deniz yoluyla döndü. Bunu yaparken, İstanbul'un fethinin bir nevi metaforu olan Edirnekapı'dan saraya dönüşün sembolik önemini unutmuş gibi görünse de, bu yeni güzergâh (değişikliğin nedeni bu olsun ya da olmasın), I. Mahmud döneminde yapılanın

162 Ferâizîzâde II, s. 1252.

163 Abdî, s. 48. Vakanüvis tarafından açıkça I. Mahmud'un büyükannesine atfedilen söz konusu Valide Sultan camisi, Haliç kıyısındaki Eminönü Valide Sultan camisi (Yeni Cami) olamaz. Üsküdar'da türbesi bulunan, III Ahmed'in annesi ve dolayısıyla I. Mahmud'un büyükannesi Gülnuş adına 1710 yılında tamamlanan Üsküdar Yeni Câmi olması daha muhtemeldir (bkz. İA 136, s. 130'daki "Üsküdar" maddesi). Dolayısıyla yeni sultan oraya gitmek için Boğaz'ı geçecek, sonra da her ikisi de Yeni Câmi (bu kez Eminönü'nde) bulunan III. Mustafa ve IV. Mehmed'in türbelerine gitmek için tekrar Boğaz'ı geçecekti.

164 Abdî, s. 45.

Levent Şahverdi Arşivi

ardından, ritüelin icrasında "Fethin Babası"nın yerini pekiştirmeyi mümkün kılıyordu: Fatih Camii'nde "duraklama" artık özenle vurgulanan ilk eylemdir: "Padişah, Ebü'l-Feth Sultan Mehmed Han'ın camisine girdi," diye bildirir Vâsıf, "burada sevimli atından inip büyük atasının türbesini ziyaret ederek kutsama ve manevi feyz (*kesb-i feyz ü rûhâniyyet*) elde etti. Merhum hükümdarın kendi eliyle yazdığı Kur'an-ı Kerim'i gördükten sonra, bundan daha yüce bir hac olmadığını ilan etti ve bu Kur'an-ı Kerim'den bir ayet okunmasını emretti; bu övgüye layık eylemle müstensihin ruhunu sevinçle doldurdu."[165] Bunu Eyüp'teki türbede yapılan törenler takip eder; burada vakanüvis, her ne kadar bu durumda her iki aşama da tek ve aynı ileri gelenin, yani dönemin nakibüleşrafı Rıza Efendi'nin himayesi altında gerçekleşse de, sahabenin türbesinde kılınan namazı kılıç merasiminden açıkça ayırır.[166]

Halefi III. Mustafa da 1757'de tahta çıkışından on gün sonra yaptığı ziyarette aynı güzergâhı izlemiştir.[167] Kara yolunu izler; tüm maiyetiyle birlikte eski yeniçeri kışlasına (Eski Oda) ulaştığında durur ve "kadim geleneğe göre" 61. cemaatin odabaşı kendisine bir kasede şerbet ikram eder. Kaseyi boşalttıktan sonra, yine "kadim geleneğe uygun olarak" içini altın paralarla doldurur, ardından yemek zilini çalar ve odabaşı "yolda üç muhteşem koç kurban eder".[168] Bundan sonra sıra "büyük ceddi, cennetmekân Sultan Mehmed Han'ın türbe-i şerifesinin" ziyarete gelir ve burada "Fâtiha okuyarak saf ruhunu sevindirir". Nihayet sıra Eyüp törenlerine gelir: "Hazreti Halid'in (Ebu Eyyub) türbesine varır ve orada kendini bu emin dostun manevi yardımını aramaya adar." Akabinde, padişaha bu kez şeyhülislam kılıç kuşatır. Dönüş yolculuğu Haliç üzerinden yapılır.

Ritüelin bütün olarak bu yeni kurgusunda, Eyüp'ün türbesine yapılan ziyaretin başlangıçta esas olan kısmının, elbette varlığını

165 Vâsıf I, s. 35.

166 Vâsıf I, s. 36.

167 Bundan sonrası için bkz. Vâsıf I, s. 76.

168 *Üç reis kurbanlar zebholunup akabinde hareket olunarak.* IV. Mustafa'nın cülusunda da görülen kase merasimi (Asım II, s. 63) hakkında bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 194, Vâsıf, Edib Efendi, d'Ohsson'a atıfta bulunur, ancak daha fazla ayrıntı vermez.

Levent Şahverdi Arşivi

sürdürmekle birlikte, hem II. Mehmed'in anılması hem de kılıç kuşanma merasimi tarafından bir nebze gölgede bırakılmış olması muhtemeldir. Esad Efendi'nin, III. Selim'in tahta çıkışından yedi gün sonra onun şerefine icra edilecek törenden bir bütün olarak "mübarek kılıç alayı töreni" diye bahsetmesi manidardır; bu ifadede törenin yapıldığı yerin Eyüp'teki türbe olduğu belirtilmemiştir.[169] Benzer şekilde, artık kural haline gelen kara yoluyla gidilip Haliç üzerinden dönülmesi, Fatih'in İstanbul'a girişine ilişkin eski metaforunu silikleştirmiştir.

IV. Mustafa 1807'de cülus eylediğinde, hanedanın diğer üyelerinden ziyade İstanbul fatihinin yüceltilmesi hâlâ gündemdedir ve yeni padişah "ruhu onun manevi etkisinden sevinç ve mutluluğun rızkını alabilsin diye" II. Mehmed'in türbesini ziyaret eder.[170] Öte yandan, kılıç kuşanma töreni özellikle belirgin bir anlam kazanır: "savaş zamanı olduğundan, düşmanların yüreğine korku salmak için". Bu kez söz konusu kılıç artık ne belirsiz bir kılıç ne de başka zamanlarda olduğu gibi peygamberin kılıcı değil, "büyük ceddi Sultan Osman Gazi Hazretleri'nin kılıcıdır."[171] Kahramanlıklarla dolu efsanevi bir Ortaçağ'dan miras kalan bir kılıçtan bu şekilde bahsedilmesi, Hamidiye döneminde geçmişe yapılan romantik atıfların habercisidir.[172] Asım ve Cevdet, varlıkları sık sık yer değiştiren iki ileri gelenin, yani şeyhülislam ve nakibüleşrafın törende birlikte rol aldıkları konusunda hemfikirdirler, ancak oynadıkları roller konusunda farklı düşünürler: Cevdet'e göre, padişah kendi başına kılıç kuşanırken, iki ileri gelen sadece törene başkanlık ederler; Asım'a göre ise, şeyhülislam dua ederken, nakib padişahın beline kılıç kuşatır.

Çağlar boyunca art arda padişaha kılıç kuşatma görevinin verildiği bu ileri gelenler listesinin sonunda, Mevlevi tarikatının üstadı

169 Esad Efendi, s. 117.

170 Asım II, s. 63.

171 Ahmed Cevdet VIII, s. 185. Yukarıda Âşıkpaşazâde'nin aktardığı geleneğe göre, bu kılıç ile Orhan'ın bir dervişe verdiği ve dervişin torunları tarafından muhafaza edilen ve yeni tahta çıkan sultanların ziyarete geldiği kılıç arasında bir bağlantı kurmalı mıyız?

172 170 Bkz. Deringil, özellikle birinci bölüm.

Levent Şahverdi Arşivi

Molla Hünkâr'ın adının hiç geçmediği açıktır. Frederick William Hasluck'un, kendisinin 19. yüzyıla kadar (daha doğrusu, gösterebildiği kadarıyla 1808'de II. Mahmud'un tahta çıkış töreninden önce) bu rolü üstlenmediğine dair iddiası böylece doğrulanır. "Mevlevi müdahalesi (*the intrusion of the Mevlevi*)" diye adlandırdığı şeyin nedeni ne olursa olsun, demek ki bahsedilen geç döneme ait bir olgudur ve birçok yazarın bunu kurumun doğasında varmış gibi sunması -ve bazen hâlâ sunmayı sürdürmesi- bir hatadır. Tarikate kabul törenleriyle bizim de saptadığımız benzerlikler bu bakımdan elle tutulur değildir. Bu "geç dönem müdahalesi" ritüelin süregelen evriminin bir başka örneğidir.[173]

AÇILIŞ TEDBİRLERİ

Yeni saltanatın ilanı

Her cülusa, kaçınılmaz olarak, hadiseyi ilan etmek ve ilk sonuçları çıkarmak üzere tasarlanmış belirli sayıda önlem eşlik eder. Başlangıçta gayet gerçek ihtiyaçlara cevap vermeyi amaçladıklarından özünde işlevsel olan bu önlemler, uygulamadaki niteliklerinden bağımsız olarak, cülus töreninin ayrılmaz bir parçası haline gelirler.

Haber, halka açık yerlere gönderilen muştucular tarafından, bazen de top atışlarıyla İstanbul halkına duyurulurdu.[174] II. Selim'in saraya el koyduğunun haberini, görkemli bir şekilde koşumlanmış atını halka göstermek niyetiyle sarayın etrafında dolaştırarak verdiğini görmüştük. Tahta çıkışın selefin ölümünü takip ettiği tüm durumlarda, iki bilgi birbirine karışır ve müezzin tarafından minarelerin tepesinden okunan sela aynı anda keder ve sevinçle karışık yeni bir saltanatı duyurur.

Vilayet valileri veya eğer uzaktaysa ordu, aceleyle gönderilen mektuplarla bilgilendirilirdi. Aynı şey yabancı hükümdarlar için de geçerliydi: cülusun bildirilmesi ve hükümdarın tebrik ve iyi dileklerle karşılık vermesi dönemin diplomatik hayatının vazgeçilmez

173 Bkz. Hasluck I, s. 610-618.

174 Bkz. Selânikî II, s. 433 (III. Mehmed'in cülusu).

Levent Şahverdi Arşivi

hareketleriydi. Kanuni Sultan Süleyman, Belgrad ve Mohaç seferleri sırasında Macaristan'ı işgal etmesinin nedenlerinden biri olarak, tahta çıkışından haberdar edilen Kral II. Ludwig'in kendisini tebrik etmekten kaçınmasını (ayrıca elçisi Çavuş Behrâm'ı esir tutmasını) göstermiştir. Diplomatik nezaket gereği yabancı prenslerin cülus törenlerinden haberdar edilmeleri gerekiyorsa da, davet edilmezlerdi. Bu törenlerin aciliyeti ve doğası hakkında söylediklerimiz bunu yeterince açıklamaktadır. Bu bakımdan şunu da belirtmek gerekir ki, onları düğününe davet etmek artık pek düşünülebilir olmadığından, padişahın yabancı müttefiklerine karşı misafirperverlik gösterip onlarla sevincini paylaşabilmesi için geriye kalan tek fırsatın oğullarının sünnet düğünleridir. Örneğin III. Murad, III. Henry'yi oğullarının sünnetine katılmaya davet etmiş, ancak bu davet reddedilmiştir.[175]

İmparatorluğun beylerbeylik ve vilayetlerindeki yetkililer ise haberi duyar duymaz hemen Cuma vaazında yeni padişah adına hutbe okuturlar ve böylece onun saltanatının başladığını tescillerler.

Titizlikle üstünde durulan bir nokta, yeni sultanın adının ancak onu sultan yapan cülus ve *bey'at* tamamlandıktan sonra camide bu şekilde telaffuz edilmesidir. Ne var ki bu ideal sıralama bazen bozulur: müstakbel II. Selim, babasının Zigetvar'da öldüğü haberini gizlice aldıktan sonra derhal sancağı Kütahya'ya gitmiştir. Günlerden Cuma, vakit namaz vaktinden hemen öncedir. Şehzade yolda beklenmedik bir şekilde, camiye doğru ilerleyen İmâm Feyzullah ile karşılaşır. Selim, her ne kadar İstanbul'da tahta çıkmak için ertesi geceden önce yola koyulamayacaksa da, dayanamayıp ondan kendi adına hutbe okumasını ister.[176]

Benzer şekilde, müstakbel III. Mehmed, Manisa'daki sancağından İstanbul'a bir Cuma günü geldiğinde, "o gün mübarek ve hayırlı ismiyle başlayan hutbe okunur."[177] Cülus ve *bey'at* ancak sonra gerçekleşir. Yukarıda bahsettiğimiz, biat töreninin Cuma namazıyla aynı anda yapıldığı daha sonraki durumlarda da aynı şekilde hutbe açıkça o sırada tahta çıkan hükümdarın adına okunurdu.

175 Bkz. Lesure, s. 50.
176 Selânikî I, s. 40.
177 Selânikî II, s. 433.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha genel anlamda, İslam egemenliğinin ayrılmaz bir parçası olan hutbenin imtiyazı, ihtilaf halinde, aday adına acilen okunması, adayın meşruiyetini güçlendirmenin bir yoludur. II. Osman ve I. Mustafa'nın kısa süren bir arada varoluşları esnasında, I. Mustafa'nın isyankâr taraftarları, Orta Cami'deki karargâhlarından saraya gider gitmez, başkentin dört selatin camisinde onun adına hutbe okutmuşlardır.[178] Benzer şekilde, II. Mustafa'nın muhalifleri de, henüz hüküm süren sultan tahttan indirilmeden ve yerine geçen kişi tahta çıkmadan önce, adayları olan müstakbel III. Ahmed adına hutbe okutmuşlardır.[179]

Yeni para basılması

Hutbenin yanı sıra, para basma hakkı da Müslüman hükümdarın ikinci ayrıcalığıydı. Bu koşullar altında, yeni hükümdarın adını taşıyan sikkelerin basılması emrinin, hükümdar tarafından alınan ilk tedbirlerden biri olması anlaşılabilir bir durumdur: Buradaki eylemin sembolik önemi, uygulamadaki gerekliliğinin önüne geçmiştir (seleflerinin sikkeleri ve çeşitli yabancı kökenli diğer sikkeler imparatorlukta kullanılmaya devam eder). II. Bayezid'in tahta çıkışına atıfta bulunan Kemalpaşazâde'nin belagatli üslubu, bu ilk tedbirlerin uygulamadaki niteliklerinden ziyade sembolik özelliklerini yakalar: "Sikke ve hutbe onun şanlı adı ve kutsal unvanıyla süslenip bezendi, 'Sultan Bayezid Han oldu' ifadesi onun kıymetli tahta talihli cülusunu tarihlendirmek için bir ebced görevi gördü."[180]

178 Kâtip Çelebi II, s. 22: burada hutbe, tartışmalı koşullar altında elde edilen bir *be'yat-ı nâs*'ı pekiştirmeyi amaçlıyordu. Aksi takdirde, hüküm süren sultanın lehine hutbe okumayı reddetmek bir muhalefet işareti ve bir devrimin habercisiydi: 1703'te elçi Ferriol "sokaklarda ve meydanlarda yatan halk ve askerlerden, dükkânların kapalı olduğundan ve artık namaz kılınmadığından" söz eder. Mustafa adına hutbe okunmadan art arda beş cuma geçti: CPT, vol. 40, 120.

179 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* II/1, s. 177.

180 Kemalpaşazâde (Millet Ktp), 3. Ebced hesabı, "Sultan Bâyezîd han oldu" (han oldı sultan Bâyezîd) ifadesini yazarken kullanılan farklı harflere gelenek tarafından atanan sayısal değerlerin toplamının olayın hicrî tarihini vermesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

III. Mehmed'in tahta çıktığını Macaristan cephesinde öğrenen sadrazam, "Padişah'ın yüce adını okutarak ve [padişahın] sikkesini orada bastırmak için [yerel] kuruşları eriterek"[181] bu olayı kutlamıştı.

II. Ahmed'in tahta çıkışı özelinde, dönemin sadrazamı, selefi II. Süleyman'ın sefere çıkmak zorunda kaldığında sağlık durumunun uyandırdığı endişeleri göz önünde bulundurarak her şeyi öngörebilmişti: bu nedenle kaymakam paşaya, korkulan an geldiğinde ne yapılması gerektiğine dair çok kesin talimatlar bırakmıştı. Bu şartlarda, cülusun ertesi gününden itibaren fermanlar "bütün İslam topraklarına giderek hutbe ve paranın değiştirilmesini emrettiler."[182] II. Mustafa tahta çıktığında, "para onun adına basıldı ve hutbe onun adına okundu." Nitelikli bir elçi -bu durumda Babıâli'nin kapıcıbaşılarından biri olan sır kâtibi Osman Ağa- gönderilerek derhal bilgilendirilen ileri gelenler arasında Babıâli'nin himayesindeki Kırım Hanı Hacı Selim Giray Han da vardı.[183]

Daha az önemli olmayan bir hüküm daha vardır, ancak muhtemelen az önce bahsedilenlerle aynı sembolik öneme sahip olmadığından vakanüvislerin anlatımlarında genellikle üstü kapalı belirtilir: yeni devlet mühürlerinin kazınması ve üç ilgili alıcıya teslim edilmesi. Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in yine II. Ahmed'in tahta çıkışıyla ilgili yazdığı oldukça açık bir kısım daha da ilginçtir. Bu hadise, cülusundan iki gün sonra gerçekleşir -az önce gördüğümüz gibi, belki de başa gelenin öngörülebilir doğasının sonucu olarak tercih edilen bir hız:

> [III. Ahmed'in] emirleri üzerine Hazine kethüdâsı Helvacı Yusuf Ağa, müceddeden kazdırdığı mühürleri getirip arz eyledi. Kendisi için hazırlanan zümrüt mührü [hâtemi] mübarek parmağına taktı ve Hasodabaşına verilecek olan altın mührü [hâtem] teslim etti. [O sırada başkentte bulunmayan] Sadrazama ne gideceğine gelince: altın bir mühür [mührün üçüncü

181 Talikizâde, 104 (s. 364).

182 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 576. Ayrıca bkz. Defterdâr Sarı Mehmed (s. 398), beratların yenilenmesinden bahsediyor.

183 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

> nüshası], bir hatt-ı şerif [padişahın elinden çıkan ve kendisinin sadrazamlık makamını tasdik eden ferman], mücevher top sorguç, bir murassa kılıç ve bir hançer, ayrıca sade ve kürklü iki cübbe [tasdiknameye eşlik eden hediyeler], bunları çavuşbaşı vekili Şehri Mehmed Ağa'ya teslim etti ve ona bizzat şu emri verdi: "Mühr-i şerifim sana Allah'ın emaneti olsun, veziriazam kuluma götür teslim et ve onda olan karındaşımın mührünü [sadrazamın sefere giderken yanında götürdüğü II. Süleyman'ın mührü] alıp getir."[184]

Yeni düzenin kurulması aynı zamanda eski düzenin tasfiyesini de gerektirir: yeni hükümdarın alması gereken ve kendi yetkisi dahilinde olan ilk tedbirler arasında, geleceğin önünü açmayı amaçlayan birkaç tedbir olduğunu daha önce görme fırsatımız olmuştu. Selefin cenaze töreni için verilen talimatlar -biraz alaycı bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse- bu kategoriye giriyordu, tıpkı amansız bir kararlılıkla hazırlanan ve kardeşlerin öldürülmesine yol açan talimatlar gibi. Kardeş katli artık uygulanmadığında, akrabalarının geri kalanını korumak ve gerekirse devrik selefini ve onun oğullarını kafese sokmak (II. Süleyman'ın IV. Mehmed'e ya da I. Mahmud'un III. Ahmed'e yaptığı gibi) kafesten yeni çıkan kişinin sorumluluğundadır.

III. Mehmed'in tahta çıkışıyla ilgili bir vakada, yeni hükümdarın merhum selefinin borçlarını ödemekle ilgili kaygısından bahsedilir, ancak bu vakanın III. Murad'ın bıraktığı borçların büyüklüğü nedeniyle istisnai olduğunu düşünmek için sebepler vardır. Hasanbeyzâde, III. Mehmed'in ilk adımlarına ilham veren adalet ve hakkaniyet ruhuyla, "şanlı babasının müreffeh zamanında [...] maliye vekillerinin (vekil-i mâl) ihmali ve hataları nedeniyle saray

184 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 576-577. Ayrıca Vâsıf'ta (s. 35), III. Osman'ın tahta çıkışıyla bağlantılı olarak, göreve getirilen sadrazama verilen "yeniden kazınmış olan" mühürden bahsedilir. Tahta çıkışla ilgili hiçbir kayıt yeni tuğra meselesinden bahsetmez. Sancakta bulundukları sırada şehzadelerin tuğraları olduğu ve tahta çıktıklarında bunları değiştirmek zorunda olmadıkları doğrudur: I. Selîm ve Süleyman'ınki değişmemiştir. Bkz. Umur, s. 53-55. Kafesten çıkan hükümdarlara gelince, onların tuğraları yoktu ve bu yüzden onlara bir tuğra oluşturulması gerekiyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

mutfağı (Matbah-ı Amire) için alınan ve geri ödenmeyen borçların, iç hazinede bulunan sayısız varlıktan alınarak alacaklılara aksatılmadan ve tam olarak ödenmesi için gayri kabili rücu bir ferman [...] çıkarmış ve yayınlamıştır." Sultan, tahta çıktığında vezirliğe yeni terfi ettirdiği eski lalasını adaleti yerine getirmekle görevlendirdi. "Ve bu hayırlı vasıflara sahip vezir," diye bitirir vakanüvis, "borçların kabulüne uygun olarak müminleri haklarına kavuşturdu ve borçtan geriye tek bir akçe bırakmadı."[185]

Eski haremin taşınması

Şehzadelerden birinin kafesten "çıkışı", yeni bir cülus vesilesiyle enderûnu etkileyen tek hareket değildi. Harem de kendi payına aynı dürtüyle seferber olurdu. Anne, eşler ve cariyeler, varsa sabık padişahın kızları -geçmişin tasfiyesinin bir başka biçimi!- Topkapı hareminden ayrılıp Eski Saray'a yollanırlardı. Selânikî, III. Murad'ın eski evlerini sonsuza dek terk eden eşlerinin, kızlarının ve hizmetkârlarının, haremin eski yöneticisi, nüfuz sahibi Canfeda Hatun'un önderliğinde, acı ve yasla ah vah ederek, yüzlerce yük hayvanı ve bir yığın denk, sandık ve sepetle yüklü arabalar tarafından takip edilen dokunaklı alayını anlatır.[186]

İngiltere'nin hizmetindeki muhbir Yahudi Salomon'un bildirdiğine göre, eski tiyatro oyunlarında bulunan koro misali iktidar dramlarına tutkuyla bağlı bir seyirci olan İstanbul halkı, aynı gün, hem III. Mehmed'in öldürülen on dokuz kardeşinin cenazesine hem de III. Murad'ın hareminin Eski Saray'a yaptığı acıklı yolculuğa tanık olmuştur. Eski Saray'da bu kadınların kaybettikleri çocuklarının ardından gönüllerince ağlayabildiklerini, yeni efendilerinin çatısı altında ise bunu yapmalarının yasak olduğunu belirtir. Bizi ürperten ama Selânikî'nin yarım ağızla onayladığı şu ayrıntıyı da ekler: III. Murad'ın hâlâ hamile olan eşleri doğum yapana kadar Topkapı'da gözetim altında tutulur.[187]

185 Hasanbeyzâde, 481.

186 Selânikî II, s. 436.

187 Rosedale, s. 28-29; Selânikî II, s. 436'da yedi cariyenin hamile olduğundan bahsedilir, o kadar -ancak bu söz kendi başına yeterlidir...

Levent Şahverdi Arşivi

Oğlun annesine kavuşması

Şehzadelerin tahta çıkmadan önce sancaklarda bulundukları zamanlarda, tahta çıktıktan sonra haremleri İstanbul'da onlara katılırdı. Yeni padişahın annesi Valide Sultan, annelerin şehzadelerine kendi sancaklarına kadar eşlik etmesi ilkesi devam ettiği sürece bu hareme dahildi.[188] Ne var ki bu ilke, çeşitli oğullarının sancağa çıkmasından sonra Topkapı hareminde efendisinin yanında kalan Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan örneğiyle zayıflatılmıştır.[189] Benzer şekilde, III. Mehmed'in sarayda kalan annesi, şehzade sultan olmak üzere Manisa'dan geldiğinde hâlâ oradaydı: şehzadenin saraya vardığında ilk işi "hareme girmek" ve "muhterem annesiyle sohbet etmek"[190] oldu. Bununla birlikte, böylesine ciddi bir zamanda yapılan bu samimi sohbette neler konuşulduğu bize söylenmez.

Öte yandan, ekberiyet uygulamasıyla yeni padişahın artık ille de babasının yerine geçmediği zamanlarda, şehzade kafesten -ya Topkapı ya da yukarıda bahsedilen 17. yüzyıldaki birkaç vakada olduğu gibi Edirne Sarayı'ndaki- çıkmayı başardığında annesi, hâlâ hayattaysa eğer, Eski Saray'da olurdu. O andan itibaren, annenin tahta oturan oğluna katılmak üzere yola çıkması, yukarıda bahsedilen Eski Saray'a taşınmadan bile daha fazla tarihçilerin dikkatini çeken bir törene konu oldu: bu kez söz konusu olan, geçmiş bir dönemin kalıntılarını kenara itelemekten ziyade yeni saltanatı kurmaktı!

Hakkında ayrıntılı bilgi edindiğimiz ilk vaka, 1695'te amcası II. Ahmed'in yerine tahta geçtiğinde, tahta çıkışı Edirne'de gerçekleştiğinden annesinden daha da uzakta olan II. Mustafa'nın durumudur: Valide Rabia Gülnuş bu mutlu olaydan, sadece İstanbul'daki Eski Saray'da çekildiği inzivasında kendisine ulaşan "müjdeciler" sayesinde haberdar olmadı; "lakin Sultan Mustafa dahi kendi eliyle [hatt-ı hümâyûn] padişah olduğuna dâir bir mektup yazıp kendisi şehzade iken başhademe olan İmâm Ali Efendi vâsıtasıyla Valide Sultan'a gönderdi."[191] Bir hafta sonra haremin başı olan Darüssâde

188 Pierce, s. 47-50.

189 Pierce, s. 61.

190 Naima I, s. 107; Hasanbeyzâde, 475.

191 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 4-5.

Levent Şahverdi Arşivi

ağası "Valide sultanı Edirne'ye getirmek üzere İstanbul'a gönderilmiş ve Valide Sultan'ın muhafazası nişancı Vezir Elmas Mehmed Paşa'ya tevdi edilmişti".[192] Uygulanan protokol, hadisenin önemini ve resmi niteliğini açıkça göstermektedir. Saltanatının ilerleyen dönemlerinde bu sultan ile annesi arasında bilhassa yakın bir bağ olduğu görülüyor: tahttan çekilmesiyle sonuçlanan sancılı kriz sürecinde annesinin onun sırdaşı olarak hareket ettiğini görmüştük.

Padişahların III. Ahmed'le beraber İstanbul'a dönmesinden itibaren, Valide'nin padişah olan oğlunun yanına gitmek için "eski saray"ı "yeni"den ayıran birkaç yüz metreyi yürümesi yeterliydi; ancak bu naklin büyük bir debdebe içinde gerçekleştiğini ve saltanatın başlangıcının önde gelen anlarından biri olarak kabul edildiğini tespit ediyoruz. Vakanüvis Vâsıf, 1754'te Sultan III. Osman'ın cülusunu anlattığı eserinde buna bir bölüm ayırır (III. Mehmed'in cülusunu aktaran Selânikî III. Murad'ın hareminin saraydan ayrılışına bir bölüm ayırmıştır). Bu bölümü şu başlıkla takdim eder: "Valide Sultan Hazretleri Eski Saray'dan ayrılarak Yeni Saray'a gitmeye davetlidir." Söze süslü ifadelerle, "iffetli kadınların en başta geleni, faziletli Valide Sultan hazretlerinin, kalbinin zürriyetinin cülusunun neticesi olarak Eski Saray'dan Yeni Saray'a gitmesinin âdet olduğunu" hatırlatarak başlar. Ardından, oğlunun cülusundan altı gün sonra, Darüssaâde ağası Beşir Ağa ile haremin diğer ileri gelenleri "ve kânunun hazır bulunmalarını emrettiği tüm devlet erkânı, adı geçen sultan hazretlerini bir tahtırevana bindirerek Eski Saray'dan, dört tarafı peyk, solak ve maiyetinin haremağaları ile çevrelenmiş Yeni Saray'ın avlusuna götürdüler. Hoş tabiatlı padişah, şefkatli annesiyle buluşma fikri karşısında, şan ve şeref sahibi Efendisine hamdetti ve şükür namazı kıldı."[193]

Aynı koşullarda, "kadim kânun uyarınca" (daha önce bundan bahsedildiğine dair bir iz bulamamamıza rağmen) validenin yeni evine yerleştikten sonra imparatorluğun en üst düzey iki yetkilisine hediyeler göndermesinin âdet olduğu söylenir: sadrazama

192 *A.g.e.*, s. 7.
193 Vâsıf I, s. 35.

Levent Şahverdi Arşivi

mücevherli bir hançer ve samur kürk; şeyhülislama samur kürk. Onlar da bu hediyelere karşı hediyelerle cevap verirdi.[194]

Benzer şekilde, III. Selim'in tahta çıkışında, cülustan beş gün sonra, annesi "yeni saltanat sarayı"na gitmek üzere "eski bayındır sarayından" ayrılmıştır.[195]

Kuzeni IV. Mustafa tahtını gasp ettiğinde, Eski Saray'dan büyük bir ihtişamla ayrılma sırası onun annesine gelmiş, Topkapı Sarayı'nda Babüsselam'dan geçerken oğlu onu karşılamaya gelmiştir.[196] Bu olay, yeni Valide Sultan'ın son derece resmi bir şekilde bir saraydan diğerine naklinin, cülus ile Eyüp'e yapılan ziyaret arasında, saltanat değişiminin zorunlu bir bileşeni haline geldiğini göstermektedir.

Bağışlar ve atamalar

Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, Belgrad'da orduyu bekleyen II. Selim'e Zigetvar'dan dönerken gönderdiği "eksiksiz ve ayrıntılı" notta, her şeyin eski âdet ve kurallara göre yürütülebilmesi için yeni padişahın cülusunun askerlerin huzurunda nasıl gerçekleşmesi gerektiğini çeşitli aşamalarıyla anlatır. Hükümdarın "İstanbul'dan gelen yeni tahtına" oturtulmasından bahsettikten sonra, padişahın bahşiş ve terakki ilan ederek cevap vereceği kul biatına atıfta bulunur; daha sonra çavuşun alkışları yankılanacak; ardından Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze namazı kılınacaktır. Vezir son bir eylem daha planlamıştır: "Ertesi gün divan içeride olacak ve tehniyet için paye-i serir-i izzete [yüce tahtın ayağına] tekrar yüz süren devlet erkanına hilatları verilecek."[197]

Bahsettiği divanın, devlet işlerini görüşmek ve atamalar yapmak için haftada birkaç kez düzenli olarak toplanan sıradan divan olmadığı açıktı. Bu olağan oturumlar sadrazamın başkanlığında, padişahın özel dairesinin dışında yapılırdı; padişah ise II. Mehmed döneminden beridir bu divanlara bizzat katılmayı bırakmıştı. Oysa

194 Ferâizîzâde II, s. 1492.
195 Esad Efendi, s. 117.
196 Ahmed Cevdet VIII, s. 185.
197 Selânikî I, s. 48.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Selim bu ilk divanda hazır bulunacaktı, dolayısıyla divanın içeride (ya da daha doğrusu "içerisi" ile "dışarısı" arasındaki sınırda, erkanın girmesine izin verilen son noktada) yapılacağı özel olarak belirtilmişti. Söz konusu tören, Sokollu'nun notunda örnek teşkil etmesi amacıyla bahsettiği diğer eylemler gibi, cülusun ayrılmaz bir parçasıydı. Dahası, "hükümet" zaten kurulmuş olduğundan (bir gün önceki *bey'at* sırasında da durum aynıdır), siyasi kararların bu ilk divan toplanmadan fiilen alındığını belirtmek gerekir: Ya yeni sultan selefinin "hükümeti"ni onaylamış ve bilhassa sadrazamını devralmıştı (Sokollu örneğinde olduğu gibi, belli bir süre muallakta kaldıktan sonra bile olsa) ya da yeni sultanın tahta çıkmasıyla neticelenen ayaklanma, yapılacak atamalarda ona başka seçenek bırakmamıştı. Bu nedenle ihsan edilen ve kendileri de katı bir protokol hiyerarşisini takip eden hediyeler, Sokollu'nun ifadesiyle "devletin temel direkleri [erkân-ı devlet]" tarafından gösterilen itaat karşılığında gelir; ancak aynı zamanda efendinin hizmetkârlarını kendisine şerefle hizmet etmeleri için donattığı sembolik giysi (hilatlar, özellikle de erkân kürkü söz konusu olduğunda) veya aletler (tören silahları söz konusu olduğunda) şeklinde de gelebilirler.

Ayrıca, henüz tüm atamalar yapılmamıştı ve takip eden günlerde yönetimde, orduda ve sarayın iç ve dış bölümlerinde birçok başka görev değişikliği meydana gelmesi kaçınılmazdı: koşullara göre değişen bir dereceye kadar, her hükümdar değişikliğine kaçınılmaz olarak mevkilerde bir "vals" eşlik ederdi. Solakzâde'nin III. Murad'ın tahta çıkışıyla ilgili bir cümlesi, atamaların cülus sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini güzel bir şekilde ortaya koymaktadır: "Cülusun tam anlamıyla gerçekleşmesinden sonra," diye yazar, "yüksek makamların dağılımında bazı değişiklikler oldu. Böylece, cülus-u hümayunu tamamlayan gerekli eklemeler yapılmış oldu."[198]

Kâtip Çelebi, III. Mehmed'in cülusu ve III. Murad'a kılınan cenaze namazına ayrılan günün sonrasını şöyle anlatır: "Ertesi gün vezirler ve padişahlar matem elbiselerini çıkartarak cülus tebriklerini sunmak üzere divana gittiler ve cihan padişahının elini öpme

198 *Tetimmât-i cülus-i hümâyun tekmîl olundi.* Solakzâde, s. 598.

Levent Şahverdi Arşivi

şerefine nail oldular." Bir sonraki gün ise bahşişler ve tayinlere ayrılmıştı.[199]

Genç I. Ahmed ise, cülusunun ertesi günü, Sokollu'nun bahsettiği içeri divanına benzeyen bir törenle, ileri gelenleri Arz Odası'ndas el öpmeye kabul etmiştir.[200]

Solakzâde, kuşkusuz biraz esrarlı bir üslupla, İbrahim'in cülusunun ertesi günü "herkesin matem elbiselerini çıkarıp padişahın lütuflarına mazhar olduğu" bir divandan da bahseder.[201]

II. Ahmed'in Edirne'deki cülusunu takip eden günlerdeki davranışlarında da, daha dağınık olmakla birlikte, benzer unsurlara rastlanır: Birkaç kez, bu şehirdeki sarayın Alay Köşkü'nde oturarak, devletin, ulemanın ve sarayın çeşitli ileri gelenlerine hilatlar ve tören silahları takdim eder; beşinci gün ise haremin kapısında ikindi divanı düzenler.[202]

II. Mustafa'ya gelince, yine Edirne'de, cülusunun ertesi günü, sadrazamı ve şeyhülislamı Alay Köşkü'nde kabul etmiş, onlara erkan kürkü giydirmiş ve divan kurmadan, bu iki yüksek rütbeli kişiye, tam olarak gelecekteki divan oturumlarının düzenlenmesiyle ilgili çok genel talimatlar vermiştir: "Onlara vazifelerine devam etmelerini buyurdu ve geçmişte olduğu gibi divanın her gün günde dört kez toplanmasını istedi."[203]

Terimin tam anlamıyla atamaların yanı sıra, her saltanat değişikliğine önceki tüm beratların ve hatta daha geniş anlamda önceki sultan tarafından çıkarılan ve uluslararası antlaşmalar da dahil olmak üzere hususi veya ticari imtiyazlar tanıyan, muafiyet sağlayan ve güvence veren tüm kararların yenilenmesi eşlik ederdi. Karardan sadece onu veren hükümdar sorumluydu ve halefinin de aynı şartlarda veya gerekirse değişikliklerle taahhütte bulunması lazımdı. Bireylerin ya da toplulukların durumlarının, onları güvence altına alan resmi kararların yenilenmesi yoluyla bu şekilde genel olarak

199 Kâtip Çelebi, s. 45-46. Ayrıca bkz. Hasanbeyzâde, 476.
200 Müneccimbaşı, s. 617.
201 Solakzâde, s. 767.
202 *Harem kapısında*: Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 576-577.
203 Silahdâr, *Nusretnâme* I/1, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

güncellenmesi, idareye muazzam miktarda iş yüklüyordu ve üstelik kısa bir saltanat dönemi durumunda, bu işlerin hızla tekrarlanması gerekiyordu. Bu aynı zamanda hatırı sayılır bir gelir kaynağıydı, zira beratlarını yenileyen tüm devlet görevlileri, 15. yüzyıl kadar erken bir tarihte belgelenen bir ödenti olan resm-i berât adlı özel bir vergiye tabiydi.[204] Bu yenilemeler aynı zamanda her düzeydeki ricacılar tarafından dağıtılan daha gayri resmi rüşvetlere de fırsat yaratıyordu. Bilinmeyen bir tarihte "cülus vergisi" (resm-i cülus) olarak bilinen bir başka vergi daha ortaya çıktı. Vakanüvis Ferâizizâde, 1754'te III. Osman'ın tahta çıkışı vesilesiyle -bu padişahın merhametinden dolayı toplamaktan vazgeçtiğini belirtmek için- bu vergiden bahseder ve bir tanımını verir:

> Cülus-u hümayun zamanında, mukâta'a, ze'âmet veya bir makam sahibi olan kişilerden cülus vergileri (rüsûm-i cülus) alındığı kânun idi. Cülus, Allah'ın kullarının ızdırabını ağırlaştırdığından [bu arada, zincirleme bir cülus döneminde olmadığımızı belirtmek gerekir: bir evvelki, yani I. Mahmud'un cülusu yirmi dört yıl önce gerçekleşmişti], [sultan] kanunun belirlediği vergilerden tamamen muaf tutulmayı emreden bir hatt-ı şerif kaleme aldı.[205]

III. Osman'ın saltanatı çok kısa sürdüğünden, üç yıldan kısa bir süre tahta çıkan sultan III. Mustafa'nın cülusunda aynı sorun tekrar ortaya çıktı. Yukarıda açıklandığı üzere, resm-i cülusu oluşturan mukat'a ve ze'âmet vergileri bir kez daha tümüyle kaldırıldı. Öte yandan, beratların yenilenmesine ilişkin eski vergi olan resm-i berât sadece yarı yarıya azaltıldı[206]: hazineyi doldurma kaygısı ile vergi mükellefini koruma arzusu arasında iyi ayarlanmış bir uzlaşma, bu amaçla tanınan muafiyetler yeni hükümdarın "pek çok insanın bol duasını"[207] almasını sağlayan "saadetli cülusa şükran" olarak yorumlandı.

204 Bkz. Beldiceanu, s. 73.
205 Ferâizîzâde II, s. 1491-1492.
206 Ferâizîzâde II, s. 1504.
207 Vâsıf I, s. 78: Bu yazar, cülus vergilerinden muafiyete özel bir başlık ayırmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Dahası, "berâtın yenilenmesi" eylemi vakanüvisler tarafından, yeni padişahın ülkeye ve cihana ilan edilmesi anlamına gelen hutbede yeni ismin zikredilmesi ya da yeni sikkelerin basılması gibi[208], cülusların eşzamanlı yükümlülükleri ve ayrıcalıkları arasında gösterilse de, uygulamada bu muazzam işlemin bir kerede yapılmadığını, birkaç yıla yayıldığını, bazı taleplerin diğerlerinden önce karşılandığını, kısa süren saltanat dönemlerinde ise padişah değiştiğinde bazı kararların henüz yenilenmemiş olduğunu görebiliriz.

Örneğin Venedik Doçeliği, kendisini Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan kapitülasyonların, gerekirse neredeyse aynı şartlarda, genellikle oldukça kısa bir süre içinde, ancak yine de yeni padişahın tahta çıkışından birkaç ay sonrasını da kapsayacak şekilde yenilenmesini sağlayarak belirsizliğe son vermek istiyordu. Padişahın cülusunu tebrik etmeye gelen aynı elçi, bu amaçla müzakereleri başlatmaktan da sorumluydu.[209] Yenileme tamamlandığında, ilgili limanlardaki yerel makamlar bunun "tüm halka açık yerlerde" ilan edilmesinden sorumluydular.[210] I. Ahmed'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra, Venedik balyosu da aynı şekilde, babası III. Mehmed tarafından kendisine tanınan ve kendi tüketimi için satın aldığı şaraptan alınan, yıllık 10.000 medre olduğu tahmin edilen tüm vergilerden muaf tutulmasını sağlayan ayrıcalığı teyit etmekte gecikmemişti.[211]

Öte yandan, başka durumlarda -özellikle de ricacılar o kadar iyi konumda olmadıkları için- aynı ölçüde gereken yenileme daha belirsiz olabiliyor ve talep edilmesi ya da verilmesi daha uzun sürebiliyordu. İstanbul pazarlarındaki un ve meyve terazilerinin (*emin-i kapan-i dakik ve meyve*) müfettişi, II. Osman'ın tahta çıkışından sonra (sadece altı ay ömrü kalmış olan) bu padişahın ilgili vergilerle ilgili önceki hükümleri teyit etmesini üç buçuk yıldan fazla bekleyecekti.[212]

208 II. Ahmed'in tahta çıkışını anlatırken Defterdâr Sarı Mehmed'in (s. 398) bu unsurları ayrılmaz bir bütün oluşturacak şekilde bir araya getirişine bkz.

209 Bkz. Theunissen.

210 Selanik için bkz. ASV, Busta 375 (2), no. 18, 2 Ocak 1641.

211 Yani 20.000 ila 21.500 litre. ASV, Busta 374 (2), no. 34, 19 Kasım 1604.

212 ASV, Busta 375 (2) F6, 2 Ekim 1621.

Levent Şahverdi Arşivi

Benzer şekilde, İstanbul Yahudi cemaati, III. Osman'ın, selefi I. Mahmud tarafından verilen ve her yıl Muharrem ayından önce Amirallik'e ödemekle yükümlü oldukları vergilerden muaf olmalarını sağlayan bir imtiyazı yenilemesi için üç yıldan fazla beklemek zorunda kalmıştı.[213]

Her türden hediye

Tahta çıkan bir hükümdarın ilk görevi tebaasını mutlu etmektir. Bunu, bazılarına makamlar bahşederek ya da bulundukları konumu teyit ederek yapar; diğerlerine ise mümkün olduğunca çok sayıda hediye vererek. Bu şekilde, kraliyetle özdeş bir nitelik olan cömertliğini gösterir[214]; böylece tebaasının sevgisini ve dolayısıyla sadakatini kazanır; daha önce de belirttiğimiz gibi, geçmiş ve gelecekteki hizmetleri için onlara ödeme yapar; onları kendi cülusunun saadetine dahil eder çünkü Osmanlıların ve kullarının zihninde kraliyetin son derece imrenilen bir şey olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur (II. Ahmed'in tahta çıkışının duyurulmasına verdiği çekingen tepki bu açıdan nadir bir durumdu); Orhan'ın az çok efsanevi kardeşi Ali'nin benimsediği dindar inziva yolu hızla kapandığından, geriye kalan seçenek (öldürülme ve hatta ömür boyu kafes) hiçbir şekilde özenilecek gibi olmasa bile.

Yeni hükümdar savurganlığıyla gelecekteki saltanatının tamamı için refah teminatı veriyordu. Feridûn, II. Selim'in yaptığı üstün değerdeki hayırseverlikle saltanatını nasıl hemen en uğurlu himayenin altına soktuğunun altını çizer; çünkü hayrından yararlananlar Kutsal Şehirlerin (Mekke, Medine, Kudüs ve Yenbu) yoksullarıdır:

> Tüm divan mensupları, talihli padişah hazretlerinin bu müjdeli haberi karşısında sevinç ve saadet duydular [...] divanlarına fakirlere karşı büyük bir merhametle başlamıştı.

Şöyle yorumlar:

> Gerçekte, iki Kutsal Şehre sadaka vermek, Yaratıcının emirlerinin yerine getirilmesine yardımcı olmak ve peygamberin

213 Galanté V, s. 82-83.

214 Bkz. İnalcık 1973, s. 65 vd.; İnalcık 1993-2.

Levent Şahverdi Arşivi

> kurallarının uygulanmasına izin vermek anlamına gelir. Kısacası, kadim Ev'in sakinlerine gösterilen saygı ve peygamberin (salat O'nun üzerine olsun!) pak türbesinin komşularına gösterilen merhamet ve şefkat, yaşamın ve refahın artmasına neden olur ve bu dünyada ve öbür dünyada arzuların yerine getirilmesini sağlar.[215]

Gerçi bu saltanatın başlangıcındaki lütuflarından en azından bazılarının her halükârda padişah için mutlak bir zorunluluk olduğunu ve bunlardan vazgeçmeye kalkışırsa büyük risklere gireceğini de gördük.

Tüm bu nedenlerden dolayı, cülus tüm ricacılar için ayrıcalıklı bir fırsattır. Bu, arzuladıkları şeyi elde etmek için mükemmel bir andır -bir daha olmayabilir-: yanlışların veya daha önce nafile talep edilen veya ulaşılamaz olduğu düşünülen iyiliklerin telafisi. Her şey mümkün görünmektedir. II. Bayezid başkentine girmek için Boğaz'ı geçerken, "akıntılı denizin her noktası dilenmek için uzatılmış bir eldi ve Üsküdar ile İstanbul arasındaki alan hareketli sıralarla doluydu".[216]

İstanbul'a doğru yola çıkar çıkmaz, II. Selim'e cülusuna giderken eşlik eden ve sadece ondan arz edeceklerini düşünen küçük hizmetkâr topluluğunu, mirahuru Hüsrev Ağa dizginlemeye çalışmak zorunda kalmıştı: "Sabırlı olun ve binek değiştireceğimiz anı bekleyin." Bir sonraki aşamada, henüz resmen padişah bile olmayan kişiye bir tezkere yazmaya karar verirler: "Şanlı ve talihli padişahımızdan, takip edeceğimiz güzergâhla birlikte bize tahsis edilecek yerleri de bildirme lütfunda bulunmasını rica ederiz." Bunu okuyan şehzade öfkelenerek, "Çoktan vardık ve tahta çıktık mı?" diye sorar. "Devletin erkanıyla tanıştık ve durumumuzu tam anlamıyla belirledik mi? [...] Aranızda biraz tevazu sahibi olan ve konuşmanın ne demek olduğunu anlayan bir adam yok mu?" Şehzade tezkereyi yırtar ve mirahuru, yaşadıkları anın yazgısal niteliğini vurgulayarak,

215 Ferîdûn Ms, 112-113.

216 Kemalpaşazâde, Millet Ktp, 2.

Levent Şahverdi Arşivi

isimleri kağıdın yırtık çizgisinde olanlara şunları söyler: "Bu sizin için kötü bir işaret. Padişahı gücendirdiniz."[217]

Torunu III. Mehmed ise aynı ahlaki titizliğe sahip değildi ve İstanbul'a doğru ilerleyişini sayısız hediye ve vaatle noktaladı. Kendisine tahta çıkışının müjdesini vermeye gelen kişiye Mısır'ın idaresini ve ardından bu kişinin arzusu üzerine ömür boyu bostancıbaşılık makamını teklif ederek işe başlayan III. Mehmed, elinde sihirli bir değnek varmışçasına herkesi memnun ederek aynı şekilde devam etti: "Neredeyse her gün yol boyunca saçıp savurduğu altınlar 20.000 florini aşıyordu," diye anlatır Peçevi, "Mudanya iskelesinde kadırgasını ziyaret ettiği mirlivaya Kıbrıs eyaletini ihsan etti. Bu kadırganın iki yüz kadar forsadan oluşan kürekçilerini de serbest bıraktı. Bu kadırganın reisi ve gemicilerine, levent ve savaşçılarına gelince, onları devlet tersanesinin kulları arasına katarak isteklerini yerine getirdi. Aynı şekilde, durumdan haberdar olan bazı yeniçeriler de kendisine taleplerini sundular. Hepsinin yerine getirilmesini emretti."[218]

Bununla birlikte, yeni efendinin gelişinin uyandırdığı hezeyanlı beklentilerin en çarpıcı ifadesiyle, II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkarılması için yapılan ayaklanmanın bir bölümünde karşılaşıyoruz. Öyle görünüyor ki, isyancı bağlamın yarattığı coşku, zihinleri her zamankinden daha fazla alevlendirmişti: I. Mustafa, annesine kavuştuğu Eski Saray'dan, kendisini koruma altına alacak olan yeniçeri kışlasının merkezindeki Orta Cami'ye arabayla götürülürken, yolda "[arabanın etrafına] doluşan kalabalığın, kimi elbisesinden, kimi başlığından kimi de yeninden kumaş parçaları koparıp arabaya uzatırdı"; bu şekilde, tekrar tahta çıkarılan sultanın onların lehine, daha sonra resmi bir emir olarak kullanabilecekleri bir kelam yazması umulurdu.[219] Bu koşullarda gözlemlenen davranışlar, Kahire'den Mekke'ye giden büyük hacı kervanının yola çıkmasından önceki geçit törenleri sırasında

217 Selânikî I, s. 41.

218 Peçevî II, s. 163-164.

219 Peçevî II, s. 383; Naima II, s. 220; Peçevi kendini bir görgü tanığı olarak sunar.

Levent Şahverdi Arşivi

seyyahlar tarafından anlatılan mahmal[220] ve kisveye (kisve-i şerif) yönelik coşku gösterilerini anımsatmaktadır.[221]

Padişah, kendisinden açıkça beklenen cömertliği yerine getirebilmek için, tahta geçtikten sonra selefinin bıraktığı hazineye el koymak zorundaydı. Kaynaklar bu kararlı hamle hakkında genellikle ketumdur, ancak yine de orada burada birkaç imaya rastlanabilir. Örneğin Dukas, 15. yüzyılın ortalarında II. Mehmed'in, babası II. Murad'ın naaşını Bursa'ya gönderdikten sonra servetinin bir envanterini çıkardığını bildirir. Sınırsız sayıda altın ve gümüş çanak çömlek parçası, değerli taşlar ve altın sikke stokları bulmuştur. Daha sonra tüm bunların üzerine kendi mührünü basarak hazine-i amireye aktarır.[222] II. Bayezid 1481'de babasının yerine geçtiğinde, İstanbul'a girerken yeniçerilere para vaadinde bulunduğundan, cenazeden hemen sonra hazinenin bulunduğu Yedikule Hisarı'na gider. Orada, Angiolello'nun belirttiğine göre, muhafız birliğini değiştirip kendi istediği adamları koyar.[223] II. Selim'in 1566'da Kütahya sancağından İstanbul'a gelişiyle ilgili bir anekdot da aktarılmaya değerdir: Saraya girip tahta oturduktan hemen sonra, biat törenine çağrılan başkentteki ileri gelenler gelmeden önce, kız kardeşi Mihrimah'ı baş başa görüşmek üzere huzuruna kabul eder. Mihrimah sultan, babaları Süleyman'ın ölümünden duyduğu üzüntüyü özgürce dile getirir; "sonra da," diye devam eder vakanüvis, "hazine-i amireyi açtıramadığından, padişah hazretlerinden elli bin altın borç aldı".[224]

220 Mahmal, geleneksel olarak İslam dünyasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan bir taşıma aracıdır. Genellikle hac ziyaretlerinde Kâbe'nin örtüsü (kisve-i şerif) ve Kutsal Topraklar'a kutsal emanetlerin taşınması amacıyla kullanılırdı. (ç.n.)

221 Bkz. Thévenot, s. 244.

222 Dukas, s. 190.

223 Angiolello, s. 169.

224 Selânikî I, s. 43. Hazinenin Mihrimah Sultan için açılmamasının nedeninin, defterdârın İstanbul'da bulunmasına rağmen sultanın ve sadrazamın yokluğu mu, yoksa Süleyman'ın ölümünün duyurulması mı olduğu açık değildir. Her halükârda hazineyi sadece yeni sultan açtırabilirdi; Hammer (VI, s. 292) Selim'e ilk masrafları için 50.000 akçe borç verenin Mihrimâh olduğunu söylerken yanılmaktadır. Sokollu Mehmed Paşa'nın mektubunda Seliîm'e babasının ölümünü İstanbul'da tahta çıkıncaya ve özellikle de "Hüsrevî [sultanlarının] bol ve geniş hazineleri onun eline geçinceye, saltanatın oturduğu refahı tasarruf etme sırası kendisine gelinceye kadar" (Ferîdûn Ms, 58) mutlak bir sır olarak saklamasını tavsiye ettiğini de unutmayalım.

Levent Şahverdi Arşivi

CÜLUS BAHŞİŞİ

İster az çok eski bir gelenek tarafından kutsanmış ve resmiyet kazandırılmış olsun, isterse de tam tersine doğaçlama olsun, hem bireysel hem de kolektif pek çok hediye, bağış ve sadaka arasında, yeni sultanın yeniçerilere ve kapıkullarının diğer ocaklarına verdiği cülus bahşişi eşsiz bir siyasi öneme sahipti. Yeni hükümdar, süratle mutlak bir zorunluluk haline gelen bu yükümlülüğü yerine getirerek sadece iyi niyetli ve başarı vadeden bir cömertlik sergilemekle kalmıyor, aynı zamanda veraset sürecinin sorunsuz işlemesini ve bir hükümdardan diğerine barışçıl geçişi de güvence altına alıyordu. Gördüğümüz gibi, Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, bahşişi askerlerin *beʿyatının*, yeni efendilerine sundukları itaatin karşılığı olduğunu belirterek II. Selim'in dikkatini bu noktaya çekmeye çalışmıştı. Gel gör ki körlüğünde ısrar eden Selim, halefiyette rakibi olmadığı halde kendisine durduk yere büyük bir veraset krizi çıkarmayı başarmıştı. Diğer tüm sultanlar koşullar ne olursa olsun bu yükümlülüğü yerine getirmek için ellerinden geleni yaptıklarından, bu benzersiz bir durumdu. Dolayısıyla Osmanlı veraset tarihine, imparatorluğun mali durumundaki iniş ve çıkışların yansıdığı bir cülus bahşişleri tarihi eşlik eder. Vakanüvislerin başlıca bulgularına dayanarak, genel hatlarıyla bir taslak çizelim.

Kemalpaşazâde, tahta çıkışının başkentte yeniçerilerin çıkardığı korkunç bir isyanın ardından gerçekleşmesine ve kardeşi Şehzade Cem tarafından kabul edilmemesine rağmen, II. Bayezid'in İstanbul'a vardığında gösterdiği cömertlikten övgüyle bahseder:

> Saadetten göklere çıkan kullarına, piyade ve süvarilerine, ki o zaman otuz bin kişi idi, sultani ve filuriye ilaveten, yine hepsine ikişer bin akçe verdi. Sipahilerden yüksek mevkide bulunanların her birinin tımarını, durumlarına göre arttırdı ve maaş alanların yevmiyelerine beşer akçe zam yaptı. Birçok yeniçeri atlı alaylara terfi ettirildi ve diğerlerinin günlük maaşı herkes için beş akçeye yükseltildi, ki bu Osmanlı padişahlarının geleneğinde en iyi maaştır. Asaf'ınkine [İslami kaynaklarda Hz.

Levent Şahverdi Arşivi

> Süleyman'ın katibi veya veziri olduğu kaydedilen kişi] layık hüküm sahibi vezirlere ve açık görüşlü emirlere, diledikleri yerlerde köyler (temlik) verildi, böylece o zamanın Süleyman'ının [Hz. Davud'un oğlu, İsrailoğulları'na gönderilen hükümdar-peygamber] hayır yağmuru sayesinde herkesin arzu tarlasına ektiği dilek tohumu olgunlaştı.[225]

Marino Sanudo'nun bir notu, Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidara geldiğinde hazineden "elli yedi çuval 50.000 akçe" alarak sükûneti sağladığını belirtir. Bununla birlikte, aynı yazarın bir başka kaydı, yeniçerilerin 5.000 akçe istemelerine rağmen sadece 3.000 akçe aldıklarını göstermektedir.[226]

II. Selim'in bahşiş ödemekten kaçınmaya çalıştığı kıssaya gelince, eğer bundan bir ders çıkarılacaksa, o da daha az ödemeye çalışanın işin sonunda daha çok ödemek zorunda kalacağıdır! Olaylara biraz daha yakından bakalım.

Selim'in Belgrad'da babasının naaşını karşıladıktan sonra tek kelime etmeden çadırına döndüğünü hatırlıyoruz. Bunun üzerine, "kul birlikleri sesini yükselterek homurdandı: Bizim geleneklerimize ve kadim kânunumuza saygı gösterilmedi. Bahşiş ve terakkiden söz edilmedi!" Selânikî daha sonra sadrazam Mehmed Sokollu'nun durumu nasıl kontrol altına aldığını aktarır: "cülus bahşişi dağıtıldı" der ve bunu desteklemek için ekler: "Bölük erlerine bin, yeniçerilere iki bin akçe verildi". Ne var ki bu rakamlar talep edilenle uyuşmuyordu ve yeniçeriler tekrar itiraz ederek kendilerine 3.000 akçe ve "sefer için de bin akçe daha" borçlu olunduğunu söylediler. Verilen yanıt şuydu: "Hazineye henüz tam ödeme yapılmadı. Ödemesi gecikmiş bir borç var". Onları bekletmek için, tüm maaşlarda sistematik artışlar vaat edildi: "12.003 yeniçeriden üç akçe alan beş alacak; beş alan sekiz alacak; sekiz alan dokuz alacak." Süvari birlikleri de unutulmamıştı: ebnâ-i sipâhiyân ve silahdâr için beşer akçe; ulûfeciyân için üç akçe; gurebâ için dört akçe zam yapıldı. Silah ustaları

225 Kemalpaşazâde, Millet Ktp, 3.
226 Sanudo XXIX, kol. 359.

Levent Şahverdi Arşivi

(cebeciyân) ve topçular (topçuyân) birer akçe, seyisler (çıraklarına yarım akçe) ve zanaatkârlar (çıraklarına da beş yüz akçe bahşiş dağıtıldı) birer akçe zam aldılar. Hazine idarecileri (hâcegân) için de beş akçe artış öngörüldü.[227]

Bununla birlikte, sadrazamın sır katibi Feridûn'un aynı olayları anlatırken farklı ve bağdaşması güç bilgiler verdiğini de belirtmek gerekir. Seçkin konumu nedeniyle Feridûn'un Selânikî'den daha iyi bilgi sahibi olması muhtemeldir, ancak aynı zamanda imparatorluğun şerefine ve efendisi meşhur sadrazamın itibarına hizmet ettiğinden gerçeklikten uzaklaşma ihtimali de yok sayılamaz. Olayları sıcağı sıcağına Belgrad'dayken değil de, geriye dönük olarak, birlikler İstanbul'a girerken anlattığından her şeyin kuşkuya mahal bırakmayacak kadar basit göründüğü bir versiyon sunar...

Yazar bizi somut bir şekilde mali idarenin prosedürlerine dahil ederek söze başlar:

> Kişi başına kaç akçe verileceği bilinmiyordu ve merhum padişah gâzinin [Kanuni Sultan Süleyman] cülusunda ne kadar dağıtıldığı sorulduğunda, aradan kırk sekiz yıl gibi uzun bir süre geçtiği için kimse doğru cevap veremedi. Bu nedenle hazine-i hassa kayıtlarına başvurulması için ferman verildi. Bunun üzerine, o döneme ait defterlerin [orduyla] birlikte sefere götürülmediği ve İstanbul'da hazine-i hassada kaldığı cevabı verildi. Dolayısıyla ne kadar olduğu bilinmiyordu. Sonuç olarak, süvari olsun piyade olsun, her adama bin akçe verildi ve İstanbul'a hayırlısıyla vardıklarında defterlere başvurulmasına ve eğer daha fazla verildiği kaydedilmişse, gereken ilavenin her bir kişiye yeniden dağıtılmasına karar verildi. Cülus bahşişi meselesi bu şekilde çözüldü.[228]

O andan itibaren ortaya çıkan anlaşmazlıklar Feridûn tarafından sadece yeniçerilerin art niyetine bağlanır: "Söz konusu zümre bu

227 Selânikî, s. 50-51; Hammer VI, s. 299.

228 Ferîdûn Ms, 116.

Levent Şahverdi Arşivi

husustа anlaşmış olmasına rağmen," diye hayıflanır, "yine de kendi aralarında konuşmaya başlamışlardı."[229]

Selânikî ise tam tersine bu ön kabulden bahsetmez, fakat yeniçerilerin İstanbul'a girdiklerinde yaşadıkları korkunç öfke patlamasının en başından beri öngörülebildiğini düşünür: "Neden böyle davrandınız? dedirtir onlara vezirlere hitaben. Sonra siz zarar göreceksiniz [...]. Edirnekapı'da veya Saray kapısında, biz olmasak haliniz ne olur?"[230]

Bu noktada da Selânikî ile aynı fikirde olmayan Feridûn, yeniçerilerin saray kapısında yaptıkları darbe sonunda iddia ettikleri gibi 3.000 akçe değil, sadece ilave 1.000'er akçe alarak toplam 2.000 akçe elde ettiklerini öne sürmektedir.[231] Belki de padişahın ve sadrazamın geri adım atmasını önemsizleştirmeye çalışıyordu. Gelgelelim diğer kaynaklar, genel taşkınlığı yatıştırma ihtiyacı karşısında, olağan bahşişlere, belli ki kalıcı biçimde kök salacak bir yenisini eklemeye gerek duyulduğunun altını çizmektedir: ulemanın ileri gelenlerine verilen büyük cülus bahşişleri. Yüksek rütbeliler, yabancı elçiler ve eyalet valileri tarafından yeni sultana verilen hatırı sayılır hediyeler ile kapudan paşa Piyale Paşa'nın Sakız Adası'nda ve Apulya kıyılarında topladığı ve Pertev Paşa'nın Erdel'den getirdiği ganimetler[232] gibi istisnai kaynakların katkısı olmasaydı hazine herhalde tükenirdi.

Aynı Selânikî, 1595'te III. Mehmed'in tahta çıkışını anlatırken "Kapı halkına cülus bahşişlerinin dağıtılması" konusuna özel bir başlık ayırır. Burada, sultanın cülusundan üç gün sonra, her biri 10.000 florin (filûri) içeren yüz otuz altı kese altın sikkeyi özel kasasından (enderûn hazinesi) aldırdığını ve divan vezirlerine teslim ettiğini belirtir. Elli iki kese, adamları arasında dağıtılmak üzere hemen yeniçeri ağasına iletildi. Geriye kalanın bir kısmı o sırada seferde bulunan birliklere dağıtılmak üzere orduya gönderildi; bir kısmı da başkentte kalan çeşitli ocakların birliklerine ve emeklilere

229 Ferîdûn Ms, 116.
230 Selânikî I, s. 50.
231 Ferîdûn Ms, 118.
232 Bkz. Hammer VI, s. 303-305.

Levent Şahverdi Arşivi

gitti. Daha önce olduğu gibi, saraydaki ahır, mutfak ve zanaat atölyelerinin personeli de unutulmadı.[233]

Kâtip Çelebi, genç I. Ahmed 1603'te tahta çıktığında bahşişin, Mısır'ın sadrazam Ali Paşa'yla birlikte gönderilecek iki yıllık haraç gelirinden ödenmesinin tasarlandığını, ancak bu haracın gelişinin gecikmesi nedeniyle paşanın inisiyatif alarak cülustan iki hafta sonra iki kadırgayla başkente döndüğünü anlatır. Orada, vazifesinde bırakılan sadrazam, iç hazineden hemen askerlere dağıttığı yaklaşık 700.000 altın sikke çıkardı. Mısır haracı ancak sekiz gün sonra yerine ulaştı ve imparatorluk hazinesine dahil edildi.[234]

Kâtip Çelebi ayrıca, I. Mustafa'nın kısa süren ilk saltanatından (üç ay altı gün) sonra II. Osman'ın tahta geçmesi üzerine, "kânun gereğince, hazineyi biraz zayıflatan cülus bahşişleri ile zamlarının dağıtıldığını" belirtir. "Aslında, hiçbir cülusta, cülus bahşişi yaklaşık üç bin akçe kesesinden az olamaz," diye ekler. Son olarak bir kapıcıbaşının, "seferdeki askerler için çifte cülus bahşişiyle birlikte" cepheye gönderildiğini aktarır.[235]

Dört yıl üç ay sonra I. Mustafa'nın tahta dönmesiyle her şeye yeniden başlamak gerekti. Tugî Hüseyin karşılaşılan güçlükler ve bulunan çareler hakkında bir fikir vermektedir: "Tüm haraç defterleri sipahilere hediye edildi [gayrimüslimlerden alınan cizye vergisini toplama görevinin, bu tahsilatın getirisiyle birlikte tamamen sipahilere bırakıldığı anlaşılmalıdır] ve yeniçeriler altın sikke isteyince birkaç gün bekletildi."[236]

I. Mustafa'nın yine çok kısa süren (bir yıl dört ay) ikinci saltanatından sonra mali vaziyetin daha da zorlaşması kaçınılmazdı. Hasanbeyzâde bunu kabul eder, ancak geleneğin diğer tüm hususlara üstün geldiğini de gösterir:

> Kapı kulu, hazinenin fakirliği [zaruret-i hazine] nedeniyle ne bahşiş ne de terakki talep etmemeye karar vermiş olsa da,

233 Selânikî II, s. 438.
234 Kâtip Çelebi I, s. 222-223.
235 Kâtip Çelebi I, s. 390.
236 Tugî Efendi, s. 194.

Levent Şahverdi Arşivi

> sözlerinde durmayacaklarından ve ısrarcı olacaklarından korkulduğu için [fesada kıyam itmesünler diyü], eski geleneğe uygun olarak herkese bahşiş verildi ve zam yapıldı. Soylu vezirler ve büyük mollalar bile tam paylarını aldılar. Bütün kullar paylarını aldılar ve arzularını tatmin ettiler, hiç kimse mahrum bırakılmadı ve hüsrana uğramadı.[237]

Öte yandan, 1640 yılında, bize söylendiğine göre, IV. Murad'ın saltanatı sırasında elde edilen gelirler sayesinde, kardeşi İbrahim hak sahiplerini tatmin etmekte hiç zorluk çekmedi, böylece birlikler son sultanın demir pençesinden kurtulmuş olmalarına rağmen sakin kaldılar.[238]

Amma velakin durum, diğer şikâyetlerin yanı sıra pervasızca savurganlığı nedeniyle de kınanan İbrahim'in 1648'de haledilmesinin ardından çocuk yaştaki IV. Mehmed'in tahta çıkmasıyla birlikte yeniden kritik bir hal almıştı: "Hazinede yeterli para olmadığından, Cinci Hoca'nın malları müsadere edildi ve 3.000 kese akçe bulundu." Kethüdâsı Nuri'nin evinde de 150 kese daha bulunmuştur.[239]

Silahdâr Fındıklılı Mehmed'e göre, 1687'de II. Süleyman'ın cülusunda bahşiş dağıtımı sükûnet içinde gerçekleşmiştir: yeni padişahın Eyüp'e ziyarete gittiği gün yapılmıştır (ancak gördüğümüz gibi, bu ziyareti cülusundan oldukça uzun bir süre sonra yapmıştır). "O gün," diye anlatır bu yazar, "cem olup seyre çıkan kapıkulu ve *şehirlü* işlerinin bir anda yoluna girdiğini gördüler: [sultan] arzuhallerine olumlu yaklaştığını gösterdi ve dirlikler, terakkiler ve ihsanlar ile her birini memnun etti."[240] Makamından beklenebileceği gibi

237 Hasanbeyzâde, 593.

238 Karaçelebizâde I, s. 610.

239 Müneccimbaşı III, s. 693. Cinci Hoca olarak bilinen ve başta bahşiş için 200 kese vermeyi reddeden Hüseyin Efendi hakkında bkz. A. Özcan, "Hüseyn Efendi, Cinci Hoca", İA 2 XVIII (1998), s. 541-543. Sultân İbrahim'in himayesinde olup tahsîlini bitirmediği hâlde padişaha hoca ve birkaç defa Anadolu'ya kazasker olmuştu. İbrahim'in saltanatında çok etkili olmuş, zimmetine para geçirerek büyük bir servet biriktirmişti. İki ay sonra Mihaliç'te idam edildi.

240 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 308.

Levent Şahverdi Arşivi

daha kesin -ve daha az huzurlu- konuşan Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, taht devrinin ayaklanma bağlamında gerçekleşmesinden ötürü "aceleyle hazırlayamadıkları" ve ileri bir tarihe ertelemek zorunda kaldıkları bahşişin ödenmesinde karşılaşılan zorluklar hakkında bizden hiçbir şey saklamaz. Yeniçeri ve sipâhi isyan etmişti ve yeniçeri ağasının değiştirilmesi gerekiyordu. Ödemeler şu şekilde yapıldı: 70934 yeniçeriye 3977 akçe; 12635 cebeciye 242 akçe; 5084 topçuya 102 akçe; 670 top arabacısı için 13 akçe; sipâhi ve silahdâr bölüklerinin süvarilerine 295 akçe.[241]

II. Süleyman'ın vefatı öngörülebilir olduğundan, sadrazam sefere çıkarken müstakbel halefi II. Ahmed'e bahşiş dağıtırken uyulması gereken sınırlar hakkında talimatlar bırakmıştı: "360 şerifi altın, 400 firengi altın, 160 kuruş, 107 zolota, 53 kult (gulden?), 40 rub ve 4 akçe parayı geçmeyelim."[242]

Defterdâr Sarı Mehmed, II. Mustafa'nın 1695'te Edirne'de tahta çıkışında yaşananlara da aynı uzman gözüyle bakıyor:

> Kapı kulu maaşlarını ve sefer masraflarını karşılamak için büyük bir hazineye ihtiyaç duyulduğundan ve cülus-ı humayun bahşişi vermek kadim bir gelenek olduğundan, ancak devletin iyiliğini isteyen bazı kişilerin görüşüne göre, kadim geleneğe uygun olarak her ocağa toptan birer miktar akçe verilmesi münasip görüldüğünden, Saray-ı Amire'de bir divan kuruldu. Maaşların ödenmesiyle aynı yöntem kullanılarak verilecek olan cülus bahşişi "kubbe altına" [yani divanhaneye] getirildi ve [padişahın] lütfuyla Babıâli yeniçerilerine 250, cebecilere 15, topçulara 5 ve sipâhi ve silahdâr ocaklarına 10 kese olmak üzere toplam 300 kese akçe verildi.[243]

Aynı yazar III. Ahmed'in, dikkatini özellikle çeken tahta çıkışına da odaklanmaktadır:

241 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 268-271.
242 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, Tarih II, s. 576.
243 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 533.

Levent Şahverdi Arşivi

> Kullar zafer kazandıkça, her türlü iyi davranışın dışına çıkıp küstahça davranmaya devam ettiler ve bu da hükümdarı rahatsız etti. Böylece bu olayda teveccüh gösterip hükümdarlık lütfunu sunmaya tenezzül etti: cebecilerin talep ettiği 250 kese ve [cülus] bahşişleri için gereken 3.688 kese olmak üzere toplam 3.988 kese için, enderûn-ı hümayun hazinesinden binden fazla kese çıkarttı. Geri kalanı içinse büyük çaba sarf edildi ve her şeyi kolaylaştıran Cenâb-ı Rabbü'l âlemînin yardımıyla, her şeye rağmen, yekunun birkaç gün içinde toplanmasını sağlamak için gayret ve özen gösterildi ve böylece ocaklar arasında tevzi ve taksim edildi. Sınır kalelerinde görevlendirilenlerin bahşişleri için öngörülen 1.000 akçe ve daha fazlası için uygun mülklerden havale yapıldı ve Allah'a şükürler olsun -O'na hamdolsun!- bunlar oldukça basit bir şekilde ve katlanılabilir önlemlerle tamamlandı. Böylece Hazret-i Bârî te'âlânın lütfu, iyiliği ve desteğiyle - O yüceltilsin ve adı yüceltilsin!- hükümdarın refahının şerefi tamamlanmış oldu.[244]

I. Mahmud tarafından 1730 yılında dağıtılan bahşişler bir kez daha çok güçlü bir baskı altında yapılmıştır:

> Kadim kanuna göre cülus-ı hümayunda padişahın ihsânıyla kendilerine verilen bahşişi almaya gelen yeniçerilere adam başına yirmi beş guruş hediye ve [yevmiyelerine] bir akçe zam ve diğer ocaklara adam başına bin akçe bahşiş ve beş akçe zam [...] yapıldı. Bu para hazine-i hümayundan alınır, Bâb-i hümâyûn'da atlı arabalara yüklenir ve Süleymaniye yakınlarında dağıtılırdı.[245]

III. Osman'ın cülusundan on bir gün sonra, 10 Rebi'ül-evvel 1168'de (25 Aralık 1754) yapılan divanda, "hazine dolu ve para bol olduğu" için, bu kez cülus bahşişinin çeşitli ocaklara sıradan maaş dağıtımları gibi dağıtılmasında bir zorluk yaşanmadı; 2394

244 Defterdâr Sarı Mehmed, s. 819-820.
245 Abdî, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

divâni kese böylece "hazırlanıp getirilmişti". Vakanüvisler ayrıca bu savurganlıklardan ilk kez sadece muvazzaf askerlerin değil, emekli (mütekâ'id) askerlerin de yararlandığına işaret etmektedir.[246]

Emeklilerin unutulmadığı bu yenilik, üç yıl sonra, Ekim 1757'de III. Mustafa cülusunda yeniden uygulandı.[247]

Kuzeni III. Selim'e karşı çıkan kanlı ayaklanmanın sonucunda IV. Mustafa'nın Mayıs 1807'de tahta çıkması, beklenebileceği gibi, tarihçi Cevdet tarafından ayrıntılı olarak anlatılan özel tedbirlere yol açtı: Yeni cülus eyleyen sultan tarafından yeniçerilere 180.000 kuruş dağıtıldı, ilaveten sultanın kız kardeşi Esma Sultan da elini cebine atarak 20.000 kuruş daha teklif etti. Cevdet ayrıca 100.000 kuruşun da padişah tarafından "Yedikule'nin adamları" arasında dağıtıldığını ekler.[248] Mütercim Asım bu hediyeleri ifade etmek için *cülusiye* terimini kullanmıştır. Zimmetine para geçirmekle suçlanan sekbânbaşı Arif'in aracılığıyla, "Bektaşi ocaklarına dağıtılmak üzere verilen duyulmamış meblağlardan" bahsederken muhtemelen yeniçerilere verilen bahşişi kastetmektedir.[249]

İLK SİYASİ İŞARETLER Mİ?

Yukarıda sıralanan çeşitli tedbirler kaçınılmaz olarak her yeni padişahın göreve başlamasına eşlik eder. Bunlar, İslami gelenekten ya da özel olarak Osmanlı geleneğinden gelen çeşitli kökenlere sahiptir; aynı zamanda az çok eski zamanlarda ortaya çıkmışlardır. Her ne olursa olsun, zorunlu varlıkları ve bu nedenle gerekli tekrarları onları ayine dönüştürmüştür -gördüğümüz gibi, bu ayinler de zaman içinde değişimlere uğramıştır. Diğer "ilk eylemler" ise daha kendine özgü bir içeriğe sahiptir; bir defaya mahsus yeni kararlar ya da daha genel olarak yeni hükümdara özgü davranışlar şeklini alırlar. Daha evvel uygulananlarla ve bilhassa hemen önceki hükümdarın iktidarı altında yapılanlarla ilişkili olarak bu yenilik ve özellik, artık ritüel

246 Ferâizîzâde II, s. 1492; Vâsıf I, s. 37.
247 Ferâizîzâde II, s. 1505; Vâsıf I, s. 78.
248 Ahmed Cevdet VIII, s. 184.
249 Mütercim Asım II, s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

alanında değil, siyaset alanında olduğumuzu göstermektedir: cülusa has bağlamda istisnai bir yankı ile sembolik ağırlık kazanan bu ilk eylemler aracılığıyla, hükümdar yeni saltanatın, kendi saltanatının rengini açık eder, tarzını belirler. Bununla birlikte, daha yakından bakıldığında manevra alanının darlığı ortaya çıkar: onun için mesele mutlak yenilikler yapmak değil, sadece dengeyi yeniden kurmak -ya da en azından bunu yapma niyetini teyit etmek- selefinin suçlu olduğu sapmaların ya da aşırılıkların görünürde tam tersini yapmaktı. Böyle bakıldığında, yeni bir hükümdarın ilk "siyasi" eylemleri, halefin *vox populi* (kamuoyu) tarafından selefine yöneltilen eleştirileri dikkate almasından başka bir şey değildir: tersine çevrilmiş bir ayna. Dahası, bu düzeltici mekanizma o kadar düzenli olarak devreye girer ki bir tür ritüele dönüşür: buna karşılık gelen eylemler kendi içlerinde ritüel değildir (çünkü içerikleri koşullara göre değişir), ancak her hükümdarın geçmiş sapmalarla veya hatalarla ilgili olarak "durumu düzeltme" arzusu göstermesi bir ritüeldir. İşte özellikle önemli birkaç örnek.

II. Bayezid, II. Mehmed'e karşı, bilhassa belki de gizemini koruyan ölümünden sorumlu olan din adamlarının düşmanlığının artmasına neden olan toprak ve mali tedbirleri sistematik olarak geri alarak işe başlamıştı. Kemalpaşazâde, II. Bayezid'in tahta çıkarken verdiği söylenen taahhüde atıfta bulunur ve her ne kadar doğru ve yerinde olduğu üzere, suçlayıcı tedbirlerin bir kısmı "kötü danışmanların" sorumluluğuna bırakılmış olsa da, babası II. Mehmed'e karşı çok sert sözler sarf eder. Açıklanan program aşağıdaki terimlerle tanımlanmaktadır:

> Krallığının cennet gibi tahtına çıkıp saltanatın kilimine ayak bastığında ve baskı ve zulmün yayını gevşettiğinde, adalet ve özgürlüğün kılıcını Kanun'un tavanına astığında, Sultan Mehmed Han'ın saltanatının sonlarında, kötü işler yapan vezirlerin kararıyla para üretmek için dayatılan bu mali yenilikleri ortadan kaldıracaktı; krallığın dört bir köşesinde zarar gören dindar mirasları, kurucuların vakfiyelerinde öngörülen durumda

Levent Şahverdi Arşivi

muhafaza edecek, ellerinden alınan mülkleri sahiplerine iade edecek ve böylece hak iddia edenleri memnun edecekti.

Yazar, Bayezid'in "gölgesini saadetli tahtın üzerine yayar yaymaz, yeminini yerine getirdiğini" ve "zulmün ve suçlu yeniliklerin bayrağını yere çaldığını"[250] belirtmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk siyasi icraatlarında selefinin benzer bir şekilde kınanması söz konusu olmamıştır. Zaten, başlangıçta selefinin son sadrazamı Piri Paşa'yı muhafaza etmiştir. Bununla birlikte, çok açık bir şekilde reddettiği şey, yerini aldığı korkunç zorbanın yönetim tarzıdır. Onun örneği olan feci öfke ve aşırı gaddarlığın yerine Süleyman, eski "prenslere tutulan ayna"[251] tarafından çizilen adil hükümdar idealini yerleştirmek istiyordu. Her ne kadar ayırt edici "lakaplar" ileri tarihe kadar ortaya çıkmayacak olsa da, "Kanuni" (Kanun Koyucu) derhal "Yavuz"un (Zalim) yerini aldı. Bunu, Selim'in Mısır'dan İstanbul'a zorla sürdüğü herkese kendisiyle birlikte kalma ya da ülkelerine dönme fırsatı vererek yaptı; çoğu ikinci seçeneği tercih edecekti. Acem ve Osmanlı ipek tüccarlarına, Selim'in İran ipeğine uyguladığı ambargo nedeniyle el koyduğu mallarını iade etti. Nihayet, önceki hükümdarlık döneminde yaptıkları zorbalıklar ve suistimallerle halkı kendilerinden nefret ettiren bir dizi valiyi ve diğer devlet görevlilerini cezalandırdı.[252]

III. Murad, bir yandan dizginlenemez lüks düşkünlüğünün kendisini pervasızca harcamaya sürüklemesine izin verdiği, diğer yandan da haremin zevklerine dalıp -ve söylenenlere göre tükenip- devlet işlerini ihmal ettiği için eleştirilmişti.

III. Mehmed, daha önce de belirttiğimiz gibi, görünürde borçlarını ödemek için acele etmekle kalmamış, aynı zamanda devlet işlerinde de aktif rol almıştır. Selânikî onu, üçüncü kez halkın karşısına çıktığında, Süleymaniye Camii'nde kılmak istediği bir Cuma namazı vesilesiyle, yolda vezirleriyle "kadim geleneğe ve devletin

250 Kemalpaşazâde, Millet Ktp, 2.

251 *Miroir des princes*: Ortaçağ Avrupa edebiyatında yöneticilere öğüt ve telkinde bulunan kısa yazılar. (ç.n.)

252 Bkz. İnalcık 1993-2, s. 64; J.-L. Bacqué-Grammont, 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

hükümlerine uygun olarak" saltanatın gidişatıyla ilgili meseleleri tartışırken gösterir. Bu, "en ince ayrıntılara dahi girmekten çekinmeyen yazarın yorumuna" göre, "saltanatın saygın geleneklerinin bir parçası olan, ancak merhum Sultan III. Murad zamanında ihmal edilmiş ve yıllarca eskimiş bir uygulamaydı."[253]

Yeğeni II. Osman'ın haledilip idam edilmesine yol açan I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkarılması durumunda, selef ile halef arasındaki muhalefet, birincisinin dramatik bir şekilde ortadan kaldırılmasını *aposteriori* haklı çıkardığı için çok belirgin olmak zorundaydı: İsyancılar tarafından ulemadan Mustafa lehine koparılan *bey'at* gerçekleşir gerçekleşmez, askerler hapishanelere kapatılan ya da taş gemilerinde zorla çalıştırılan yoldaşlarını serbest bıraktılar.[254] Ne var ki daha da belirgin bir şey vardı: Genç II. Osman özensiz giyimi nedeniyle eleştiriliyordu. Sir Thomas Roe, kendisine yönelik şikâyetlerden birinin de haşmetten yoksun olması ve meyhanelerdeki yeniçerileri tutuklamaya bizzat giderek bir "zaptiye" gibi davranması olduğunu bildirmektedir. Buna karşılık rakibi mükemmel giyinmiş görünüyordu, bu da belki de eksiklerine ve abartılarına rağmen biraz haşmetli görünmesine yardımcı oluyordu.[255]

II. Ahmed'in 1691'de tahta çıktığında sergilediği davranış farklıydı, zira ne doğrudan selefi II. Süleyman'ın tavrına, ne de onun selefi olan, saltanatı çok daha uzun süren ve kafese kapatılmış olmasına rağmen hâlâ hayatta olan ortak kardeşleri IV. Mehmed'in tavrına tepki gösteriyordu. Aksine, kendisine *bey'at* etmeye gelen yüksek rütbeli kişilere savurduğu küfürlerle, onların tahttan indirmekten çekinmedikleri ve şimdi utanmadan hapiste tuttukları bu kardeşlerine karşı davranış biçimlerine tepki gösteriyordu. Onlara kendisine aynı şekilde davranılmasına izin vermeyeceğini, yemin ettikleri hükümdarın doğası hakkında yanılgıya kapılmamaları gerektiğini söyledi: kardeşi bunu yapmalarına izin verdiyse de, kendisi için aynı şey geçerli olmayacaktı.[256]

253 Selânikî II, s. 449.

254 Bkz. Kâtip Çelebi II, s. 17; Tugî, s. 119-120.

255 Bkz. Peirce, s. 183.

256 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 573.

Levent Şahverdi Arşivi

Dört yıldan kısa bir süre sonra yerine yeğeni II. Mustafa geçtiğinde, mesele bir kez daha, ölümü saltanatını aniden kesintiye uğratan bir selefin zaten oldukça silik olan imajını düzeltmekten ziyade, daha genel olarak, kraliyet işlevini toparlayıp düzeltmek, onu eski büyüklüğüne geri getirmekti. Mevcut gerçeklerin bu büyüklüğü azaltmak zorunda bıraktığına şüphe yok, ancak model yine de daha önce vurguladığımız gibi (ve bu hükümdarın durumunda özellikle vurgulanmış gibi görünen) dönemin dindarlığına uygun olarak durmadan yeniden formüle edildi. Her şeyden önce, Edirne'deki ikametgâhında, gerçekten adil hükümdarların belirleyicisi olan adaletin uygulanmasında gösterdiği titizlikle, kadim "prenslere tutulan ayna" geleneğindeki adil hükümdarı somutlaştırdığını görüyoruz:

> Aynı gün, Silahdâr Fındıklılı Mehmed'in birinci elden tanık olarak bildirdiğine göre, divan toplantılarına katılmak üzere padişahımız divanhanenin görülebildiği Adil Köşkü'ne gitmişti. Divana sunulan duaları ricaları dinlerken, Büyük Oda'dan geçen, adı kayıtlardan silinmiş Hasan adında bir sipâhiyi tanıdı. Talihsiz adamı birkaç altınla ödüllendirdi ve onu yeniden ocağa kaydettirerek memnun etti.

Yazar bu anlatıya şu yorumu getiriyor:

> Divan üyeleri, padişahın haksızlığa uğrayanlara gösterdiği şefkati ve zayıflara gösterdiği ilgiyi fark edince, saltanatının bu tutumla uzun yıllar acı ve endişe çekmeden süreceğine ve birçok başarı ve zafer kazanacağına dair mutlu bir alamet gördüler.[257]

Dahası da vardı: yeni hükümdar, seleflerinin onlarca yıldır yapmadığı, ama bunun yerine şanlı atalarının, imparatorluğu kuran ilk sultanların uygulamalarını canlandıran bir sefere çıkacağını iddia ediyordu. Üstelik bu askeri harekat arzusunda aranan şey fethin zaferi değil (hoş zaten imparatorluğun durumu bu konuda pek fazla yanılsamaya izin vermiyordu!), cihat vazifesinin yerine getirilmesiydi; sultanın cihadın kendisinde amaçladığı şey de yine

257 Silahdâr Fındıklılı Mehmed, *Nusretnâme* I/1, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

küffarın ezilmesi değil, bunun ima ettiği kişisel zahitlikti. En azından Silahdâr Fındıklılı Mehmed'e göre ağzından çıkmış sözlerden anlaşılan budur:

> Muhterem padişahımız bu yıl büyük sefere katılmak niyetinde olduğundan [ülke birkaç yıldır Kutsal Birlik'e karşı savaş halindeydi ve bu savaş 1699'da Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanacaktı], sadrazama elden (*hatt*) bu yönde bir mesaj göndermekle yetinmeyip, sadrazam huzuruna her çıktığında bu niyetini yineledi ve orduyu buna göre hazırlamasını, cephane ve gerekli diğer her şeyi tedarik etmesini emretti. Sadrazam onu bu fikrinden caydırmak için ısrarla şöyle demişti: "Padişahın hareket edebilmesi için beş-on bin kese akçeye ihtiyaç vardır. Gelirimiz giderimizi hiçbir şekilde karşılamadığı gibi, ulufeleri ödeyecek imkânımız da yok. Ülke harabeye dönmüş ve tebaanın hali perişan. Vergi tahsildarları hazinenin ihtiyaçlarını karşılayamıyor..."

Ancak Mustafa bu itirazları bir kenara itti:

> Bavula ya da bir sürü paraya ihtiyacım yok. Mecbur olduğumda kuru ekmek yerim. Bedenimi din uğruna feda edeceğim. Tüm çilelere sabırla katlanacağım. Allah'ın bir kulu olarak görevimi yerine getirene kadar sefer niyetimden vazgeçmeyeceğim.[258]

Tahta çıkan padişah, yeni bir cülusun yarattığı yanılsamalara, bıkmadan usanmadan yenilenen ve çabucak ihanete uğrayan umutlara yalnızca onlarla orantılı sembolik eylemlerle ya da hayali girişimlerle yanıt verebilirdi: cihadın şanlı savaşçısı, sırası geldiğinde, kendisi de değiştirilebilir bir başkasıyla değiştirilecek bir kukladan başka bir şey değildi. Kısacası, 17. ve 18. yüzyılların zayıflamış padişahları sadece bir günlüğüne kraldılar: devleti ayakta tutmak için sultanlıklarına bir rüyaya inanır gibi inanabildikleri ve onun yüce hareketlerini taklit edebildikleri cülus günleri.

258 *A.g.e.*, s. 7-8. II. Mustafa üç sefer düzenledi, ancak sonunda aleyhindeki Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Beşinci Bölüm

Padişah Cenazeleri

Suraiya Faroqhi, 1590-1699 yılları arasında Osmanlılarda "Güç ve Meşrulaştırma Sembolleri" üzerine yazdığı kısa bir makalede[1], ölen hükümdarların cenazelerinin genellikle çok gösterişli olmadığını belirtmektedir. Cenazelerin -özellikle de 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren- padişahın ihtişamını sergilemek için en iyi fırsat olmadığı doğrudur. Bunun birkaç nedeni vardı. İlk olarak, bazı törenler mahremdi; ikinci olarak, ölen padişah artık padişah değildi.

Hükümdar artık ölmüş bir kişi olduğunda, onun cenazesi aracılığıyla izlediğimiz, herhangi bir Müslüman Osmanlı Türkünün, İslam öncesi eski Türk geleneklerine ait hatıraların İslami bir bağlamda yer yer su yüzüne çıktığı cenazesidir.

Bununla birlikte, sadece göreceli olan bir tevazuyu abartmamalıyız. Elimizdeki tanıklıklar, padişahın bu son kamuya görünüşünün, yalnızca gösterinin büyüklüğüyle de olsa, kraliyet niteliğini koruduğunu göstermektedir. Yeni padişahın varlığına ya da yokluğuna, ileri gelenlerin yanı sıra başkentin askerleri ve halkının cenazeye katılımına ve elbette törenlerin yapıldığı yerlerin sembolik değerine, siyasi ve hanedanlıkla ilgili bir anlam yükleniyordu. Dahası, padişahın ölümü belirli sorunlar yaratıyordu ve bu sorunların çözümünün törenlerin uygulanmasını ilgilendiren sonuçları olabilirdi. Dolayısıyla hükümdar alelacele gömülmezdi: usulleri ve anlamı zamanla gelişen bir protokol oluşturulmuştu.

İşte önceki bölümlerin ışığında beşinci bölümde ele alınacak olan çeşitli sorular bunlardır. Bu, ölümü takip eden törenlerin kronolojik

1 Faroqhi, İnalcık ve Quataert II *içinde*, s. 614.

Levent Şahverdi Arşivi

sırası takip edilerek yapılacaktır: yas gösterileri; bedenin hazırlanması; cenaze namazı; cenaze alayı ve defin…

YAS

Anlık gösteriler

Geleneğe göre, inananlara örnek teşkil etmesi gereken peygamber, başkalarının ölümüne karşı çelişkili ya da en azından muğlak tutumlar benimsemiştir. Onun, "ardından ağıtlar yakılan ölünün bu ağıtlar yüzünden cezalandırılacağı" uyarısında bulunduğu söylenir. Nitekim, "Enes bin Malek'e göre, Peygamber (Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun) bir kabrin başında ağlayan bir kadının yanından geçerken ona: 'Allah'tan kork ve tevekkül eyle' dedi". Ne var ki kendisi bir çocuğun ölümü ardından ağlamış ve hayretler içinde kalan Sa'd'a şu cevabı vermiştir: "Bu, Allah'ın dilediği kullarının kalplerine yerleştirdiği merhamettir. Eğer kendileri merhametli olmazlarsa, Allah kullarına merhamet etmez." El-Buhari tarafından toplanan geleneklere inanılacak olursa, bu çelişkiler İslam'ın ilk günlerinden itibaren inananları içine almıştır. Son derece gelenekselci olan ölüm döşeğindeki Halife Ömer arkasından yas tutulmasını istememişti. Gelgelelim peygamberin dul eşi Ayşe'nin bu aşırı bağnaz yorumu kınadığı söylenir: "Vallahi Resullullah ailesi arkasından ağladı diye Allah'ın mümini cezalandıracağını öğretmedi." Aslında, bu belki de sadece bir ölçülülük meselesiydi? El-Buhari'den son bir alıntı daha yapalım: "Abdullah dedi ki: Peygamber kendisini şöyle ifade etti: 'Yanaklarına vuranlar, elbiselerinin yakalarını yırtanlar ve cahiliye dönemine ait dualar edenler bizden değildir.'"[2] Ruhani liderler tarafından genel olarak kabul edilen sonuç, hayatta kalanların acılarını ifade edebileceği, ağlamanın kendi başına kınanacak bir şey olmadığı, ancak büyük bir itidal gerektiği yönündedir. Bu ağırbaşlılığı kendine dayatmamak, ilahi kararı reddetmek anlamına gelir.[3] Bu nedenle, Mouradgea d'Ohsson'un 18.

2 Yukarıdaki alıntılar sırasıyla El-Buhari'den alınmıştır, çev. Bousquet, s. 116, 132, 185, 84; ve çev. Houdas ve Marçais, I, s. 416 ve 418.

3 Bkz. Halil bin İshak, s. 101; Laoust 1950, s. 49; Boubakeur, s. 218; Idleman-Smith ve Yaşbeck-Haddad, s. 59 vd.; İA2 *içinde* mak. "Cenaze". Bu çelişkilerin karakteristiği,

Levent Şahverdi Arşivi

yüzyılda verdiği münasip cenaze alayı tasviri bizi şaşırtmayacaktır: "Her şey dini bir sükunet içinde, hüzünlü ve kasvetli bir yüzle, ama ağlamadan, inlemeden veya ağıt yakmadan gerçekleşmelidir. Başa ya da yüze vurmak ve elbiseleri yırtmak gibi dinsiz uygulamalara bu törenlerde kesinlikle izin verilmemelidir."[4]

II. Mehmed, başkentten uzakta, Anadolu'da ölen şehzadesi Mustafa'nın vefatını öğrendiğinde şöyle tepki vermişti:

> Türk [elçiyi] görünce, ona hiçbir şey sormadan anladı ve oturduğu tahttan kalkarak yere serilmiş halıları kaldırdı, döşemenin üzerinde ayakta durdu, oğlu için ağladı ve ağıt yaktı, döşemenin çatlaklarından toprak aldı ve büyük bir acının işareti olarak başına döktü, elleriyle yüzüne, göğsüne ve uyluklarına vurdu ve büyük iniltiler çıkardı.[5]

Bu alıntının İtalyan yazarı Angiolello, merhum şehzadenin maiyetinin bir üyesiydi ve Osmanlı sarayını iyi tanıyordu. Dolayısıyla anlattıkları, uydurma olsa bile -ama neden olsun ki?- tamamen akla yatkındır. Kederli babanın ızdırabının dışavurumunun alışılmışın dışındaki doğasını vurgulamaya gerek yok. Ancak bu noktaya dönmeden önce, bu yasın belirli bir niteliği üzerinde durmak istiyoruz: aniliği. Elçi odaya girer girmez II. Mehmed kendini tahtından aşağı atar. Bu neredeyse sabit bir olguydu. Oğlu Süleyman'ın ölüm haberini alan Orhan, önce ağıtlar ve keder ifadeleriyle tepki verir, sonra da kaçınılmaz olana boyun eğer.[6] I. Mehmed, -ölümünden az çok haberdar olduğu- kardeşi Musa'nın cesedini görünce ona acıyarak ağlamaya başlar. Dukas, kardeşinin yasını "vahşi geleneklerine göre"[7]

Monique Renaerts'in (s. 24) tanımladığı çağdaş Fas uygulamasıdır: son nefesten itibaren kadınlar çığlık atar ve ağıt yakar, saçlarını yolar, yüzlerini tırmalar ve kıyafetlerini yırtarlar. Erkekler daha sonra onları durdurup dini metinler okurlar. Böylece cinsiyetler arasındaki ayrım, pagan doğasının aşırı tezahürlerine duyulan ihtiyaç ile ayık bir gelenekselciliğe duyulan ihtiyacın uzlaştırılmasını mümkün kılar...

4 D'Ohsson II, s. 315.

5 Angiolello, s. 67.

6 Rûhi, s. 386.

7 Neşrî II, s. 517; Rûhi, s. 433; Dukas, s. 110.

Levent Şahverdi Arşivi

tuttuğunu belirtir; başka bir deyişle, II. Mehmed'in yaptığı gibi. Zaman içinde ilerlemeye devam ettiğimizde, 1512'de II. Bayezid'in ölüm haberi duyulur duyulmaz I. Selim'in gözyaşlarının sel gibi aktığını[8]; II. Selim'in 1566'da büyük bir sessizlik içinde, "hoş bir tevazuyla selam vererek mübarek ellerini semaya kaldırıp" dua etmek için yaklaştığını, babası Süleyman'ın cenaze arabasının önüne geldiğinde ise aniden yüksek sesle ağlamaya başladığını öğreniyoruz.[9]

Hemen gelişen bu ani yas gösterisi sultana özgü değildir. Halk 1451'de (iki hafta önce ölmüş olan) II. Murad'ın ölümünden haberdar edildiğinde ve 1520'de I. Selim'in ölümünü duyduklarında askerlerin yaptığı gibi hemen kederlerini dile getirmişlerdi.[10] Selânikî'nin yarım asır sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne dair anlattıkları da benzer bulgularla doludur. İlk olarak, İstanbul'dan gelen mektuplar askerlere eski sultanın artık hayatta olmadığını resmen bildirir. Hemen "ağıtlar ve dualar", "feryatlar ve duygu patlamaları" başlar. Daha sonra, Belgrad yolunda, sadrazam hafızlara cenaze arabasının etrafında Kuran'dan çeşitli sureler okumalarını emrettiğinde, ölüm yetkililer tarafından kabul edilmiş gibi görünür:

> Gece vakti, bir ormanın kenarındalardı; bunun büyük bir etkisi oldu. Gerçi merhumun ölümünden habersiz kimse kalmamıştı. [...] Yasın ateşiyle herkes *ah!* çekmeye, ağıt yakmaya ve inlemeye başladı. Yüksek sesle *hay! hay!* diye ağlayıp inliyolardı. Öyle bir noktaya gelindi ki durdular, yürümeyi bıraktılar ve "Hay Sultan Süleyman Han!" diye feryat etmeye başladılar.

Hepsi bu kadar da değil: çok geçmeden, cesedi taşıyan arabayı örten örtü çekildiğinde, duygularını tekrar gösterirler! Sanki üzücü haberi üç kez duymamışlardır. Aslında, tepkilerini otomatik olarak tetikleyen şey ölümün meydana çıkmasıdır. Selânikî'nin verdiği başka örneklerde de cenaze alayı geçerken halkın ağıt yakmak üzere yol boyunca toplandığını görürüz. Benzer şekilde, 1574 ve 1595

8 Sadeddin II, s. 207; Kemalpaşazâde (Uğur), s. 68.

9 Selânikî I, s. 50.

10 Enverî, s. 94; Celalzade, 24.

Levent Şahverdi Arşivi

yıllarında II. Selim ve III. Murad'ın cenaze törenleri sırasında, sarayın kapılarına yığılan, durumun bilincindeki kalabalık, ancak cenaze namazı bittiğinde ve naaş saraydan ayrıldığında, yani artık ölümü ilan etmek mümkün olduğunda ağıt yakmaya başlamıştır.[11]

Elbette bu olaylar anlık geliştiği için, büyük olasılıkla yakın dostlar ve aile tarafından tanıklık edilmişlerdir. Elimizdeki belgeler bu konuda tam anlamıyla yetersizdir. Bununla birlikte, bize çok açık iki örnek sunarlar. Birincisi, Naima'nın IV. Murad'ın 1640'ta ölümü hakkında söyledikleridir:

> Onun zarif ruhunun kuşu cennet bahçesine uçtu. Keçi ve deve kılından yapılmış kuşağını tülbentle örttüler. Vallahi o anda şanlı haremin bütün hademe, oğlan ve cariyeleri *ah!* ve *vah!* ve vaveyla ile cihanı doldurdular. Sarayın camlarını ve kapı pencerelerini matemli kalp bilerek kırıp yıkıp feryat ile kıyamet kopardılar.[12]

İkinci örnek 1520 yılına aittir ve Hasan Can'ın I. Selim'in ölümünü takip eden anlar hakkında söylediklerini aktaran oğlu Sadeddin'in yazdıklarından alınmıştır: "[Sultanın] maiyetinin ve hizmetkârlarının ağlama ve ağıt yakma yoluna girdiklerini ve yüksek sesle keder çığlıkları attıklarını fark ettim. Ses yükseltmek ölümün gerçekleştiği anlamına geliyordu. Bu yüzden buna bir son vermeye giriştim [...]. Bazılarını sustururken, diğerleri ağıtlara eşlik etmeye başlıyordu. Bu tedbirsiz insanların sessiz kalamadıklarını fark ettim."[13]

Anlatının siyasi anlamı üzerinde durmayacağız; zira daha önceki bir bölümde değinilmişti. Burada bizi ilgilendiren, Hasan Can'ın bu istenmeyen yaygaraya bir son vermekte çektiği zorluktur. Suçladığı "tedbirsiz" insanlar için gürültülü yas gösterilerine dalmanın, yerine getirilmesi terbiyeli bir şekilde ertelenemeyecek bir vazife olduğu açıktır. Bu uygulamaların az çok bilinçli ritüel doğası,

11 Selânikî I, s. 39, 47 (alıntılanan metin), 50, 101; II, s. 435. Feridûn, sadrazamın ölümü nasıl duyurduğunu ve adamların nasıl tepki verdiğini biraz benzer bir şekilde anlatır (105-106).

12 Naima III, s. 450.

13 Sadeddin II, s. 395.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Selim'in babasının cesedini taşıyan arabanın önünde ölümle temas ettiğinde aniden ağlamaya başlamasıyla çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Dukas, babası II. Murad'ın ölümünden bir gün sonra II. Mehmed'in Edirne'ye gitmek üzere Rumeli'ye gelişiyle ilgili bir önceki sahneyi çağrıştıran bir sahne anlatır. Yöneticiler, ulema ve halk onu karşılamaya gelmiştir. Karşılamadan kısa bir süre önce karaya çıkarlar. Sultan ve maiyeti at sırtında kalır. İki grup sessizce birbirlerine doğru ilerler, sonra karşı karşıya geldiklerinde durup aniden şiddetli ağıtlara ve gözyaşlarına boğulurlar.[14] Eski sultanın öldüğünün bir işareti olan yeni sultanla temas, ölümün ani ve hassas bir tezahürü gibidir: tam da matem içinde ağlama anıdır.

Demek ki bu bir ayindir; vakaların artışı şüpheye çok az yer bırakıyor. Osmanlılar ölülere karşı yerine getirmeleri gereken acil görevleri olduğunun kesinlikle farkındaydılar. Kurallı bir geleneği takip ettiklerini düşünüyorlar mıydı? Bu kesin değildir. Ancak burada tamamen Türklere özgü bir uygulama olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten de eski ve ortaçağ Türk toplumları ölümün hemen ardından gelen eylemleri (ağıt yakma, ağlama, üstünü başını yırtma) daha sonra cenaze töreninde yenilenenlerden kesin bir şekilde ayırmışlardır.[15] Bu nedenle, ölümle temas halindeki ilk yas belirtilerinin aniliği ve şiddetinin unutulmuş bir geçmişin izleri olması imkansız değildir.

Yas hareketleri

Hareketlerin kendilerine gelince, bunlar farklı türlerdedir. Her şeyden önce ağıt yakma, ağlama ve inleme vardır. Yukarıdaki satırlarda birçok örnek verilmiştir. Daha pek çok örnek verilebilir. Sadece, Müneccimbaşı'nın vakayinâmesinden aldığımız bir tanesini aktaracağız (biliyoruz ki yanlış); belirttiğine göre "Selim Han Belgrad civarına varıncaya ve ağıtlar yakarak arabaya doğru ilerleyinceye kadar hiç kimsenin, hatta ileri gelenlerin bile Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden haberdar olmamıştı. O anda bütün olay duyuldu ve *ah!*

14 Bkz. Dukas, s. 187 vd.

15 Roux 1963, s. 120 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ve *vah!* yaygaraları ve gürültüleri göklerin zirvesine ulaştı."[16] Demek oluyor ki, 17. yüzyılın ikinci yarısının bu yazarı için "feryatlar ve ağıtlar" tam da yas işaretiydi. Elbette bu, kederin doğal bir ifadesi olarak görülebilir, ancak içinde ayin unsuru da yok değildir. Dede Korkut Kitabı'nın kahramanı Dirse Han'ın, kendisine karşı komplo kurduğundan şüphelendiği oğlunu öldürdükten hemen sonra "atından inip cesedin başında ulumak istemesini"[17] başka nasıl açıklayabiliriz? Bu, ağlamanın ve ağıt yakmanın eski bir Türk geleneğine bağlanması gerektiği anlamına mı geliyor? Kuşkusuz Türkler bu uygulamalara büyük önem vermiş, hatta 20. yüzyıl Anadolu'sunda hâlâ revaçta olan bir cenaze ağıtı sanatı geliştirmişlerdir. Ancak İslam öncesi Arabistan'da ve diğer birçok toplumda da benzer ayinler vardı...[18]

Yas tutmanın daha gösterişli biçimleri de yok değildi; II. Mehmed'in oğlunun ölümüne verdiği tepkiler bize bu konuda zaten bir fikir vermişti. İlk hareket -gerçi sultan bunu yapmamıştı- saçlarının tamamını ya da bir kısmını kesmekti. Doğrusunu söylemek gerekirse, bundan sadece bir kez bahsedilir, üstelik o da *II. Mehmed'in Ölümü ve Hadiseleri Üzerine Bir Vesika*'nın, iyi bilgi sahibi olsa da nihayetinde bir Batılı olan yazarı tarafından. Cenaze alayı Eski Saray'ın önünden geçerken, "adı geçen sarayın bir balkonunda, adı geçen efendinin, hepsi darmadağınık saçlar ve siyah giysiler içinde feryat edip acı acı ağlayan çok sayıda eşinin ve cariyesinin göğüslerini dövüp yüzlerini acımasızca tırmaladıklarını ve saçlarını kestiklerini gördük"[19] diye yazmıştır. Bu tanığa şüphesiz güvenmemiz gerekir, ne de olsa anlattığı şey aslında eski bir gelenektir: Enverî iki yerde, silah arkadaşlarının ölümü üzerine Aydınlı Umur Paşa'nın saçlarını nasıl kestiğini anlatır; ve Dede Korkut Kitabı'nda, öldüğü varsayılan Beyrek'in annesi (ama babası değil) "sazlık gibi siyah saçlarını yolar."[20] II. Mehmed'in cenazesinde olduğu gibi yine kadınlara mahsus olan bu

16 Müneccimbaşı III, s. 517.

17 Bazin ve Gökalp, s. 68.

18 Bkz. Roux 1963, s. 161 vd.; Bazin 1996; Gürsel 1996; Uludağ, mak. «Ağıt » İA 2 I içinde, s. 470-472.

19 *Testament*, s. 35.

20 Mélikoff 1954, s. 77, 125; Bazin ve Gokalp, s. 106.

Levent Şahverdi Arşivi

uygulama, 20. yüzyılda Güney Anadolu'da, Suriye sınırındaki Türkmen yerleşim bölgeleri olan Gaziantep ve Urfa'da hâlâ geçerliliğini korumaktadır.[21] Eski Türkler -yalnızca hükümdarın ölümü için olsa da- saçların kesilmesine aşinaydılar, fakat bu eylem aynı zamanda tebaanın boyun eğmesini simgeleyen eski bir Arap ayinidir...[22]

II. Mehmed'in yas tutarken göğsüne vurduğunu gördük: Umur Paşa Destanı'nda yer alan ve II. Mehmed'in ölümü üzerine askerler tarafından da uygulanan bir tutum.[23] Bu, kayıtlara geçmiş çok daha şiddetli hareketlerin hafifletilmiş bir versiyonu mudur? Enverî, II. Murad'ın 1451'de ölümünün yasını tutmak için halkın başlarına taşlarla vurduğunu söyler.[24] Sadece şiirsel bir abartı mı? İşin doğrusu bu bir geleneğe tekabül etmektedir, zira (bir asır önce yazılan) Danişmendnâme'de gazilerin, liderleri Melik Danişmend'in ölümü üzerine aynı şeyi yaptıkları gösterilir.[25] Her halükârda, bilinen bir Türk cenaze ayini olan yüz tırmalama[26] kaynaklarımızda iyi bir şekilde belgelenmiştir: II. Mehmed'in *Vesikası*, gördüğümüz gibi, ölen kişinin eşleri ve cariyelerin yanı sıra yeniçerilerin de aynı eylemde bulunduğundan bahseder. Piyale 1512'de hamisi Şehzade Korkud'un yokluğunda öldürüldüğünü öğrendiğinde, "keder tırnaklarıyla gül rengi yüzünü kana boyamış ve yas yumruklarıyla gümüş kaplı göğsünü morartmıştı." Bir süre önce, II. Bayezid'in naaşı İstanbul'a ulaştığında askerler de "göğüslerini paralamışlardı."[27]

Son olarak, kaynaklarımız, ayrı ayrı sunulsa da birbiriyle bağlantılı olabilecek iki hareketten bahseder. Bunlardan ilki kişinin başlığını yere atmasıdır. Nitekim I. Selim'in ölümü duyurulduğunda, "derhal bütün solaklar başlıklarını yere attılar ve şikayet ve ağıtlara boğuldular. İmparatorluk ordusunda ilk keder çığlıkları yükseldi ve bir anda tüm çadırlar yıkıldı".[28] Daha önce, askerlerin böylesine

21 Örnek 1971, s. 84.
22 Roux 1963, s. 151 vd.; Benkheira, s. 120, 122.
23 Mélikoff 1954, s. 77; *Testament*, s. 31. Bkz. 10. resim
24 Enverî, s. 93.
25 Mélikoff 1960, II, s. 451.
26 Castagné, s. 73; Roux 1963, s. 150 vd., 165 vd.
27 Sadeddin II, s. 234, 209.
28 Celalzade, 24.

Levent Şahverdi Arşivi

belirgin bir şekilde yas tuttuklarına dair eski çağlarda herhangi bir kanıt bulunmadığını düşünmüş ve bunun bir öfke hareketi, hatta çadırların yıkılması gibi dünyanın yok olduğuna işaret eden bir umutsuzluk davranışı olabileceği varsayımını ortaya atmıştık. Jean-Paul Roux daha çekici bir yaklaşım önerir: "Bence bu, kişinin özgürlüğüne -hizmetinde oldukları prens tarafından kendilerine [askerlere] verilen ve onun ölümüyle kaybettikleri özgürlüğe- yabancılaşmak için [...] başlığını (aynı zamanda kuşağını) çıkarmasını içeren eski bir geleneğin yankısı olabilir."[29] Gelgelelim, bu yorum henüz tespit edemediğimiz referansları dikkate alamamıştır. Bu şekilde hareket edenler yalnızca askerler değildi. Örneğin Dede Korkut Kitabı'nda, "Beyrek'in babasının," oğlunun öldüğüne inanarak "büyük sarığını kaldırıp yere attığı"[30] anlatılır. Açıkça görüldüğü üzere, bağlam farklıdır. Dahası, Kemalpaşazâde'nin, oğlu Süleyman'ın ölümünü duyan Orhan'ın "güneş gibi göksel belirsizlik tahtından indiğini ve ay gibi tacını yere attığını" yazarken sahneye koyduğu, hükümdarın kendisidir. II. Mehmed öldüğünde dünyayı saran kederi daha mecazi bir dille anlatır: "Cümle alem siyahlara bürünüp yas tuttu. Gökyüzü güneşin sarığını başından çıkarıp yere attı. Işıktan giysilerini çıkararak, omuzlarını karanlığın kumaşıyla sardı."[31] Belirtmek gerekir ki, bu sadece bir yas işareti olarak kıyafet değiştirme meselesi değildir: her seferinde, özne başlığını basitçe çıkarmakla kalmaz, belli ki anlam dolu olması amaçlanan bir hareketle onu yere fırlatır. Eğer bir baba ya da kral bunu yapıyorsa, bunun sebebi sadece hükümdarın ölümünün, nizam-ı âlemi bozarak, kullarını eylem özgürlüklerinden ve kilit taşı olmadan artık var olmayan bir toplumdaki yerlerinden mahrum bıraktığını göstermek olamaz.[32]

29 Bkz. Vatin ve Veinstein 1996-2, s. 211, n. 29; Roux 1997, s. 460, Roux 1975'e atıfta bulunuyor.

30 Bazin ve Gokalp, s. 106. Editörlerin notu (n. 191): "İktidarsız öfkenin bir işareti olarak."

31 Kemalpaşazâde II, s. 200 ve VII, s. 600.

32 Bkz. Roux 1975, s. 57, kardeşi Cengiz Han'ın "özgürlüğüne yabancılaştığını ifade etmek için" başlığını ve kuşağını yırttığı Kasar hakkında: "Başlık ve kuşak olmadan, Kasar eskisinden daha itaatkar değildir; hareket etme araçlarını kaybetmiş, toplumsal, siyasal ve dinsel sistemin dışında bırakılmıştır."

Levent Şahverdi Arşivi

Belki de bu eylemin manasını daha iyi kavramak için, onu ikinci bir ayinle ilişkilendirmemiz gerekir; bu ayin kişinin başına toprak saçmasıdır. II. Mehmed'in oğlu Mustafa'nın ölümünü öğrendiğinde bunu yaptığını görmüştük. II. Mehmed'in *Vesikası*'nda, Danişmendnâme'de ve Bayezid'in naaşını karşılamaya giden askerlerin tutumunu betimleyen Sadeddin tarafından bu uygulamadan bahsedilir.[33] II. Mehmed'in ölümünün yasını tutan Tursun Bey'in şiirsel nidasına bakılırsa, bu oldukça alışıldık bir yas hareketidir:

> Gözlerini [yaşla] ıslatmayan ateşte yansın / Başına toprak saçmayanın toprak üzerine olsun![34]

Mamafih, başınıza toprak saçmak için işe kendinizi keşfetmekle başlamanız gerekmez mi? 16. yüzyılın ikinci yarısının tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali bizi bu iki eylem arasında bir bağlantı görmeye davet eder; Celalzâde'nin I. Selim'in askerlerinin tepkisi hakkında yazdığı metni ele alarak (belki de istemeden?) şöyle tamamlar: "Başlıkları kara toprak içinde ters döndü; tuğları sanki fırtınaya kapılmış gibi devrildi; solaklar ve peyklar başlarını toprakla kirlettiler."[35] Metinler söylemeseler de, II. Mehmed'in döşeme taşlarının arasından toprak alıp başına dökmeden önce sarığını yere fırlattığını, Orhan'ın da, Kemalpaşazâde'nin anlatısında, sarığını yere attıktan sonra başına toprak saçtığını düşünmek imkansız değildir.

Birinin başını "hükümdarın ayaklarının tozuna" koyması alışıldık bir boyun eğme hareketidir ve tebaası tarafından kendisine gönderilen mektupların başında her zaman bundan bahsedilir. Selânikî, başkentten gelen mektuplarda Kanuni Sultan Süleyman'ın öldüğünün bildirilmesi üzerine askerlerin takındığı tavrı -belki de mecazi olarak- tam da bu şekilde tasvir eder:

> İslam ordusu hemen tevazu tozları içinde secdeye kapanarak "Ey kralların Kralı, her şey fani iken sen ebedisin, bizi tehlikelerden koru" sözlerini telaffuz etmiş ve feryatlar ve inlemeler

33 Mélikoff 1960, II, s. 451; *Testament*, a. 30; Sadeddin II, s. 209.
34 Tursun Beg, 160.
35 Gelibolulu Ali, 230.

Levent Şahverdi Arşivi

eşliğinde bu sözlerle ahadiyet dergahına ağıtlar ve dualar sunmuşlardır.[36]

Bu nedenle, kişinin başlığını yere atması *ve* başına toprak savurmasından oluşan bir ayinden söz etmek cazip geliyor: geçmişteki sultana değil, tüm insanların yaşamının ve ölümünün efendisi olan Ebedi'ye bir boyun eğme gösterisi.

Peygamberin arzu ettiği yasın sadeliğine açıkça aykırı olan bu tezahürlerin yavaş yavaş ortadan kalktığını da ekleyelim. II. Mehmed, kaynaklarımızın Dukas'ın deyimiyle "vahşi" bir yas tuttuğunu gösterdiği son hükümdardır. Bundan sonra bu tür hareketler, belki de geleneklerin bir tür muhafaza alanı olan ve dahası padişahla özel bir bağı sürdüren askerlere ayrılmış gibi görünüyor. Kaldı ki, 1520'den sonra, bu tür bir tavırdan yalnızca 1566'da Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünün ardından söz edilir: Feridûn'un tanıklığına göre, Süleyman'ın arabasının etrafını saran askerler onun öldüğünü anlayınca "başlarına toprak saçtılar, başlık yerine siyah şemle sardılar ve *ah!* çekip ağıtlar yakmaya başladılar."[37] Hatta bu yazar, birkaç hafta önce sultanın öldüğünü öğrenen sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın hususi çadırına çekildikten sonra "yakasını yırttığını, sarığını toprağa buladığını ve başı çıplak şekilde göğsünü döverek bin bir ah edip ağıt yaktığını", sonra da daha sakin bir şekilde Tanrı'ya dua ettiğini anlatır.[38] İlk ayinin ani oluşu ve paşanın birbirini izleyen iki tavrı arasındaki tezat dikkat çekicidir. Bununla birlikte, Feridûn'un efendisinin bu şekilde davrandığını gerçekten görüp görmediği -bunu söylemiyor- ya da bunun sadrazamın acısının mecazi bir tasviri olup olmadığı tartışmalıdır. Bahsi geçen hareketlerin (tarihi ya da uydurma) mahremiyet içinde yapıldığını ve Sokollu Mehmed Paşa'nın bunları daha sonra tekrarlamadığını belirtmek gerekir. Bunun nedeni, belki de bunların yalnızca ölümünün keşfedilmesine verilen ilk tepkiye karşılık gelmesi gerektiğidir. Öte yandan, arkaik teşhirciliklerinin, artık bu zamanda böylesine yüksek mevki sahibi

36 Selânikî I, s. 39 vd.
37 Feridûn, 105-106.
38 Feridûn, 50.

Levent Şahverdi Arşivi

biri için uygun olmaması daha muhtemeldir: Feridûn bir süre sonra cenazenin Belgrad'da eşraf tarafından karşılanışını anlatırken artık benzer bir şeyden bahsetmez.[39]

Buna karşın, katıla katıla ağlamak ve şiddetli ağıtlar yakmak gibi pagan geçmişi nispeten saklı olan davranışlar daha uzun müddet devam etti. Yine de, II. Selim'in 1565'te babasının ölümü üzerine alenen yas tutan son padişah olduğunu belirtmek gerekir. Bundan sonra bu gelenek yakınlar ve cenazelerdeki kalabalıklar tarafından sürdürülmüştür: 1574'te II. Selim'in naaşı ortaya çıktığında, "orada bulunan büyük kalabalık ağıtlar, gözyaşları, çığlıklar ve haykırışlarla inledi ve saraydan çıkarken öyle bir feryat kopardı ki, cenazenin ilerlemesini durdurmak zorunda kaldılar"; 1595'te III. Mehmed'in cenazesi nakledildiğinde, "cümle alemin ağıt çığlıkları ve iniltileri gök kubbeye ulaştı".[40] Sieur du Loir'a inanacak olursak, bunlar 17. yüzyılın ilk yarısında hâlâ çok gürültülü olan halka özgü duygulardı: "Defin saatine kadar kopardıkları korkunç feryatlar ve inlemeler nedeniyle Fransa'nın zangoçlarından daha iyi bir içkiyi hak eden"[41] (İslam'ın açıkça kınadığı) ücretli ağlayıcıların evlerdeki varlığına atıfta bulunmaktadır. Naima'ya göre, vezirlerin ve ulemanın 1640 yılında IV. Murad'ın tabutunu ağlayarak götürdükleri doğrudur. Bununla birlikte, 17. yüzyılda itidal hakim olmaya başlamıştı: Aynı Naima, 1603'te III. Mehmed'in ölüm haberinin kaymakamı telaşa düşürdüğünü söylese de, dışa vuran herhangi bir yas belirtisinden söz etmez.[42] Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, 1659'da, karısının cenazesi sırasında zayıflık gösteren Melek Ahmed Paşa'yı, ironik bir şekilde bizzat mezarlıkta suçlamamış mıydı?[43]

Aslında, "saygın" kimseler, en azından 16. yüzyılın başından itibaren, geleneksel İslam'ın gerektirdiği itidale saygı göstermeye

39 Feridûn, 107-108.

40 Selânikî I, s. 101; II, s. 435.

41 Du Loir, s. 162.

42 Bkz. Naima I, s. 374; III, s. 453.

43 Bkz. Dankoff, s. 234. Anekdotu aktaran Evliya Çelebi'nin, bunun anlayışsız sadrazamdan ziyade hamisi Melek'in itibarına daha çok yaradığını düşündüğü de eklenmelidir...

Levent Şahverdi Arşivi

kararlıydılar. I. Selim'in sadık dostu Hasan Can ona sevgiyle hizmet etmiş, ancak ölümüne ağlamak yerine merhum efendisi için dua etmeyi tercih etmiştir. Şükrî'nin *Selimnâme*'sinde I. Selim'i ölüm döşeğinde tasvir eden minyatür, sessiz bir tefekkür havasını ortaya koymaktadır.[44] Hasan Can'ın anlatısını hatırlayacak olursak, bu sahnenin belki de tarihsel gerçekle tamamen uyumlu olmadığını fark ederiz: minyatürde sultan hâlâ örtünün altındadır. Demek oluyor ki henüz ölmüştür ve hizmetkârlarının hepsinin ağıtlar yaktığını biliyoruz. Gelgelelim nakkaş şüphesiz bize, kendisine göre işlerin nasıl yürütülmesi gerektiğini gösteriyor: itidal ve vakarla. III. Mehmed de 1595'te aynı ihtiyatla hareket etmiştir: babasının yerine geçmek üzere sancaktan aceleyle gelmiş, annesini kucakladıktan sonra, olmayacak bir yas gösterisinde bulunmadan, öncelikle babasının naaşı önünde dua etmeye gitmiştir.[45] 1789'da kızlar ağası, tahta çıkmasına izin vermeden önce merhum I. Abdülhamid'in naaşı başında dua etmeye götürdüğü III. Selim'e de (ritüel haline gelmiş olabilecek) aynı tutumu dayatır.[46] Talihsiz III. Selim'in 1808'de ölümü, Ahmed Cevdet'in betimlediği bazı olağanüstü sahnelere vesile olmuştur. IV. Mustafa'nın sarayını işgal eden asilerin lideri Alemdar, "ağlamaya başladı ve şöyle dedi: 'Ah, efendim! Sizi tahta çıkarmak için aceleyle çok uzaklardan geldim ve sizi kendi gözlerimle bu halde gördüm. Enderûn halkı denilen bu hainleri öldürerek intikamınızı alacağım!' Bunu söylerken kendini mübarek bedenin üzerine attı."[47] Ne var ki kendisine de derhal belirtildiği gibi, bu abartılı ve yersiz gösterileri gerçekleştiren, yazar tarafından beceriksizliklerinden hoşgörüyle söz edilen taşralı bir hödüktü.

44 267 (6. resim). Ertuğ tarafından yeniden üretilmiştir, s. 97. Bu yazarın söylediğinin aksine (s. 98), padişah bu minyatürde artık hayatta değildir. Ekteki beyitler bunu açıkça ortaya koyar ve aynı zamanda iki mavi mumun varlığını ve orada bulunanların sarıklarını çevreleyen örtüleri (şemle) açıklar. Bu iki nokta hakkında bkz. *aşağıda*, s. 369-370, 375.

45 Hasanbegzade, 475.

46 Ahmed Cevdet IV, s. 236. Bu tarihte *Voyage pittoresque*, bu açıdan Rumlar ve Ermenilerle karşılaştırdığı Müslümanların "cenaze vazifelerini" yerine getirirken gösterdikleri "aşırı sadelikten" söz edebiliyordu: bkz. Melling, 26. resim üzerine yorum.

47 Ahmed Cevdet VIII, s. 308.

Levent Şahverdi Arşivi

Dolayısıyla, 15. yüzyıldan 19. yüzyılın başlarına kadar, yas gösterilerinin gitgide daha saf ve İslami hale geldiğini, fakat toplum merdiveninden aşağı doğru inildikçe ritminin yavaşladığını söyleyebiliriz.

Yasın renkleri[48]

Yas kıyafeti eski Türkler tarafından bilinmezdi. Onlarda daha sonra, Uzak Doğu'nun yerleşik kültürünün etkisi altında ortaya çıkmıştır. Sami geleneğine sahip Arap dünyasında matemin rengi siyahtı ama aynı zamanda beyazdı da.[49] Ortaçağ Anadolu'sundaki Türklere gelince, uygulamalarının kökeni ne olursa olsun, Dede Korkut Kitabı'nın da tanıklık ettiği gibi, yaslarını siyah ama aynı zamanda mavi renkte tutarlardı. Burada Oğuz'u ölümünü düşünürken görüyoruz: bu durumda, "annem benim için mavi giyinsin, kendini karaya sarsın!" diye haykırıyor. Benzer şekilde, Beyrek'in ölümü üzerine "kırk yiğit siyah giyinir, mavi sarık sarar".[50] Bir bağlantı kurma iddiasında olmadan, 1930'larda Mısır kırsalındaki kadınların yas için siyah veya mavi giyindiklerinin altını çizebiliriz.[51] 20. yüzyıl Anadolu'sunda ise siyah ve bazen de beyaz renk baskındı[52]: demek oluyor ki, şüphesiz geleneksel Müslüman tutumu olarak algılanan eski Arap uygulaması hüküm sürüyordu -bu da tartışmalıdır, çünkü siyah renkte yas tutmak bazıları tarafından bir *bid'at*, yani kınanabilir bir yenilik olarak görülebilir.[53] Peki ya Osmanlı dönemi? 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar İlhanlı, Timurlu, Memlük ve Osmanlı minyatürlerinde yas tasvirleri üzerine yapılan sistematik bir çalışma, siyah giyinen pek çok figürün yanı sıra, açık ya da koyu mavi veya mor giyinen figürlere de rastlamaktadır. Bununla birlikte, Osmanlılar söz konusu olduğunda bu durum, artık toplumun uygulamalarını yansıtmayan eski bir

48 Bu konularda bkz. Ertuğ (özellikle s. 153-155) ve Bağcı.

49 Bkz. Roux 1963, s. 167; Wensinck, s. 69.

50 Bazin ve Gökalp, s. 137, 234. Orta Çağ'da bu bölgelerde yas rengi olarak maviye yapılan diğer atıflar için bkz. Bağcı, s. 164.

51 Bkz. Galal.

52 Örnek 1971, a. 83; 1974, a. 401 vd.

53 Bkz. mak. "Cenaze" İA 2VII *içinde*, s. 357.

Levent Şahverdi Arşivi

resimsel sembolizmin etkisi olabilir.[54] Gerçekten de, hem vakanüvisler hem de Batılı seyyahlar Osmanlı cenazelerini siyah renkte tasvir etme konusunda hemfikirdir.

II. Mehmed'in *Vesikası,* cenaze alayında gerçek bir siyah bolluğundan bahseder: sadece çeşitli birlikler kaba siyah giysiler giymekle kalmaz, okçuların elleri ve okları da siyahtır ve şahinlerin de tespihleri ve bağcıkları siyahtır![55] Herhangi bir abartı var mıdır acaba? Kesin bir şey diyemeyiz, çünkü bu yazarın iyi bilgilendirildiği bellidir. Dahası, okçuların ellerinde tuttukları yayları -egemen gücün o önemli sembolleri- kırmaları gibi "uydurulamayacak" ayrıntılar eklemiştir. Her halükârda, Kemalpaşazâde (bir 16. yüzyıl yazarı olduğu doğrudur) Orhan'a, şehzadesi Süleyman'ın ölüm haberini getirmeye gelen ulağı siyahlar içinde hayal eder; Enverî, II. Murad'ın ölümünü duyururken sembolik ya da somut olarak halkı tepeden tırnağa siyahlara bürür; II. Bayezid, babasının ölüm haberini aldığında siyahlara sarınır; I. Selim ve eşraf, II. Bayezid'in naaşını istikbal etmeye siyahlar giyerek gider. İleri gelenler, Belgrad'da Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze arabasını karşılarken; II. Selim'in ölümü üzerine Ayasofya'da dua etmeye giderken; III. Murad'ın tabutunu türbesine götürürken yine siyahlar içindedir. III. Mehmed'in veya IV. Murad'ın cenaze törenlerinde de sarıklarına siyah sardıkları görülür.[56]

Yasın kıyafetlerdeki bir başka tezahürü de mütevazı, hatta adi kıyafetler giymektir. Yukarıda Kemalpaşazâde'nin "omuzlarını karanlığın kumaşına saran" yaslı gökyüzünü çağrıştırdığı dizeleri aktardık. II. Mehmed'in ölümünü anlatırken de aynı imgeyi kullanır ve Orhan'ın, oğlunun ölümü üzerine "yasın gölgeli eski kumaşıyla örtündüğünü ve matem giysisini omuzlarına koyduğunu" yazar. Demek ki, bu 16. yüzyıl yazarı için bu doğal bir durumdur. Nitekim

54 Resimsel temsiller ile metinlerin yazımı arasındaki çelişkiyi tam olarak sorgulayan Bağcı'ya bkz.

55 *Testament*, s. 30 vd.

56 Kemalpaşazâde II, s. 200 (Süleyman Paşa) ve VIII (Millet Ktp.), 2 (II. Bayezid); Enverî, s. 93 (II. Mourad); Behişti, 6 (II. Bayezid); Sadeddin II, s. 208 (I. Selim); Selânikî I, s. 50 (Süleyman'ın cenazesi) ve s. 100 (II. Selim'in cenazesi); Venier (Rosedale *içinde*, s. 27 - III. Murad'ın cenazesi); Naima I, s. 375 (III. Mehmed'in cenaze töreni); a.g.y. III, s. 452 ve Du Loir, s. 121 (IV. Murad dönemi).

Levent Şahverdi Arşivi

Celalzâde sayesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın edep ve itidal dolu bir tavırla 1520'de süsü ve lüks kıyafetleri terk ettiğini biliyoruz.[57] Bununla birlikte, kişinin giyim kuşamına özen göstermeyi reddetmesi çok daha ileri gidebiliyordu. 20. yüzyıl Anadolu'sunda bazı insanlar artık giysilerini yıkamıyor ya da ters giyiyordu.[58] 15. yüzyıl Anadolu'sunda, Umur Paşa'nın gazileri kaba saba kumaşlara sarınıyordu.[59] Selânikî solakların başlıklarının tepeliklerini tülbentlerle değiştirdikleri ve dilsizlerin yırtık pırtık giyindikleri bilgisini vermiştir. Osmanlı yazarları matem kıyafetlerinden ya da Selânikî'nin ifadesiyle (Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine Belgradlılar örneğinde olduğu gibi) "kederli durumların giysileri"nden genel olarak bahseder ve çok az ayrıntı verirler.[60] Görünüşe bakılırsa, batılı gözlemciler bu gelenekten etkilenmişlerdir. *Vesika,* II. Mehmed'in cenazesinde yeniçerilerin "kalın, kaba örtülerle örtündüklerini" ve okçuların "kalın, kaba giysiler" giydiklerini belirtir. Birkaç on yıl sonra Theodore Spandouyn Cantacasin, genel olarak "Türklerin" cenaze uygulamalarına atıfta bulunarak şöyle yazmıştır: "Atlarını örtmekle kullandıkları bir örtü olan *seisnia* giyerler". 1595 yılında III. Murad'ın cenaze törenini rapor eden Batılı elçiliklerin muhbiri Yahudi Salomon, yas alameti olarak küçük sarıklar, yün sarıklar ya da siyah örtüler takan devlet adamlarının giydiği kıyafetlerin sadeliğine dikkat çekmiştir. Sanderson, ertesi sabah, yeni padişahın küçük kardeşlerinin cenaze alayında, "yedi vezirin" "siyah, eski ve adi giysiler içinde ama başlarında her zamanki başlıklarıyla" en önde ilerlediğini görür.[61]

Feridûn, Selânikî, Peçevi ve Naima'nın 1566'da Süleyman, 1574'te II. Selim, 1595'te III. Murad, 1603'te III. Mehmed ve 1640'ta IV. Murad için tutulan matem vesilesiyle sözünü ettikleri "örtüler" üzerinde bir an durmaya değer. Bu "sarınılan şemleler" (*şemleler sarınub*) de neyin nesiydi? Şemle terimi bir tür şala tekabül edebileceği gibi sarık demek de olabilir. Ne var ki burada tam

57 Kemalpaşazâde VII, s. 600; II, s. 200; Celalzade, 25.
58 Örnek 1971, 1974.
59 *Pelas*: bkz. Mélikoff 1954, s. 83.
60 Selânikî I, s. 50.
61 *Testament*, s. 31; Cantacasin, s. 261 vd.; Rosedale, s. 27; Sanderson, s. 141.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak bu anlama gelmez.[62] Daha ziyade, Mouradgea d'Ohsson'un da belirttiği gibi, sarığı tamamen örten büyük bir örtüyü ifade eder: "İlk Osmanlı sultanları döneminde [...] sadece sarayın ve divanın önde gelenleri yeni sultanla birlikte yas tutardı; hatta bazıları sarıklarını şemle adı verilen siyah bir tülbentle örterdi."[63] Gerçekten de cenaze sahnelerini tasvir eden minyatürlerde örtü ya da şal görülmez. Bunun yerine, sarıkları siyah, leylak rengi veya koyu yeşil kumaşla tamamen sarılı figürler görürüz. Cantacasin'in verdiği şu bilgiyi de hatırlayabiliriz: "Matem giymek yerine, sarığa beyaz dokulu bir mendil takarlar."[64] Bu da bizi renk meselesine geri getiriyor: metinler çoğunlukla bize sultanların cenazelerinde ne renk şemle kullanıldığını söylemez. Cantacasin'in metninin (ve bazı minyatürlerin) düşündürebileceği gibi bazen beyaz mıydı? Her halükârda, Hasanbeyzâde 1595'te III. Mehmed'in sarığını siyaha sardığını yazar ve Naima da I. Ahmed ve İbrahim'in cüluslarında siyah şemle sarındıklarını resmen belirtir.[65] Bu nadiren kullanılan bir aksesuardır, bu yüzden III. Mehmed 1603'te öldüğünde, bazı ileri gelenler şemleleri olmadığından sarıklarına siyah bir *serbend* takmakla yetinmek zorunda kalırlar. Du Loir, IV. Murad'ın tabutunu omuzlarına aldıklarında vezirlerin sarıklarını kuşatan "küçük siyah yas tülü"nden söz ederken kuşkusuz bunu kastetmektedir. Nitekim Naima, ileri gelenlerin IV. Murad'ın halefi İbrahim'in biat merasimine katıldıktan sonra şemlelerini çıkarıp sarıklarına siyah koyduklarını belirtir.[66]

Anladığımız kadarıyla, ölen sultanın yası tutulurken giyilen kıyafetler, diğer büyük Osmanlı şahsiyetlerinin arkasından giyilenlerden temelde farklı değildi. Peki, asıl hayatta kalan yeni sultanın tutumu neydi? Behişti ve Kemalpaşazâde, II. Bayezid'in babasının ölümünü öğrendiğinde siyahlar giydiğini ve İstanbul'a bu kıyafetle geldiğini söylerler:

62 Pakalın III, s. 334. Bkz. Bağcı, s. 166, ona göre bu "siyah bantla çevrilmiş bir sarık" olmalıdır.

63 D'Ohsson II, s. 333.

64 Cantacasin, s. 261.

65 Hasanbeyzade, 475; Naima I, s. 374; III, s. 452.

66 Bkz. Naima I, s. 375 (1603 için); III, s. 452 (1640 için).

Levent Şahverdi Arşivi

> Ayın tutulduğu bir gecenin renginde giysiler giymişti. Saadet cennetinin güneşi olan bu ilahi görünümlü ve kutlu varlığın yüzü, kara bulutların arasından ışık saçan güneş gibi aydınlık getirmişti.[67]

II. Bayezid'in yastan ne zaman çıktığını tam olarak bilmiyoruz. Öte yandan, 1512 yılında oğlu I. Selim babasının cenazesini karşılamaya siyahlar içinde geldiğinde, saltanat süren bir sultandı.[68] Gördüğümüz gibi, cülusunun İstanbul'da usulüne uygun olarak yapıldığına inanan II. Selim, Belgrad'da birliklerin karşısına "matem elbiseleri, misk rengi saten giysiler ve siyah kumaştan uzun kollu bir selimi yelek ve bir şemle ile çıkmıştır".[69] Yas (siyah kumaş, şemle) ile satenin ihtişamının sergilediği haşmet arasında ince bir denge vardır. Bununla birlikte, bu satenin "misk rengi" olması da bir yas işareti olabilir: Mouradgea d'Ohsson aslında saraydaki yas işaretleri arasında "siyah veya kahverengi devetüyü kumaş"tan bahseder ve du Loir, IV. Murad'ın cenazesinde "askerlerin kahverengi giyindiğini" fark etmiştir.[70] III. Murad'ın 1595'te tahta çıkmasıyla birlikte bir değişiklik olmuş gibi görünüyor. Taç giyme töreninde "uzun kollu siyah çapraz düğmeli nimtene ve mor atlas dolama giyip ve başına şemle örtmüştü", yani yirmi yıl önce babasının seçtiğini anımsatan bir yas kıyafetiyle ortaya çıkmıştı. Ancak cülus töreniyle sultan olduktan sonra yarım saatliğine uzaklaşmış ve cenaze namazı için üzerine sadece "mor kadife bir nimtene giyerek" geri dönmüştür. III. Mehmed de onun ölümünde aynı şeyi yapmıştır: cülus için siyah saten giyindikten sonra ortadan kaybolmuş ve cenaze namazı için altın işlemeli kadife giyerek yeniden meydana çıkmıştır; Venedik elçisi Venier'nin verdiği bilgiden anlaşılan da bu kadifenin mor olduğudur.[71] Bu rengin seçilmesini mateme yönelik bir ayrıcalık olarak mı yorumlamalıyız? Eğer öyleyse, neden kıyafet değiştirmiştir?

67 Kemalpaşazâde (Millet Ktp.), 2; Behiştî, 6.
68 Sadeddin II, s. 208.
69 Selânikî I, s. 50.
70 D'Ohsson VIII, s. 114; du Loir, s. 121.
71 Selânikî I, s. 100 vd.; II, s. 434 vd.; Rosedale, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yenilikte, cülustan hemen sonra yastan çıkarak, varlığı selefinin ölümüyle sarsılan dünyaya yeniden can veren bir sultanın haşmetini sergileme arzusunu görmek daha cazip olacaktır. Siyahlar giyerek tahta çıkan, yas tutan oğuldur. Artık hükümdar olmayan kişinin cenaze törenine tüm ihtişamıyla katılan ise hüküm süren sultandır…

Her halükârda, matem kıyafeti çok geçmeden önemini yitirecekti. Dimitri Kantemir 18. yüzyılın başında şöyle yazmıştı:

> Geçmişte bir sultanın ölümünün ardından büyük törenler düzenlenir ve özellikle giysilerde renk seçimine dikkat edilirdi: bugün insanlar üç gün boyunca kırmızı giyerek matem tutmakla yetiniyor [bizi rahatsız eden bir durum] ve pek çok kişi bunu yapmaya gerek duymuyor; ardından olağan rutinlerine devam ediyorlar.[72]

Yüzyılın sonunda Mouradgea d'Ohsson da şu gözlemde bulunmuştur:

> Abbasi Hanedanı'nın çöküşünden sonra, özellikle de Bağdat'ta yıkıldığı sırada, siyah tüm Müslüman halklar tarafından uğursuz bir renk olarak görülüyordu. Bu nedenle, eskiden hükümdarlarının ölümünün yasını tutarken siyah giyen Osmanlı sarayı, I. İbrahim döneminde bu uygulamadan tamamen vazgeçmiştir. Zaten bu adet, Müslümanları Hıristiyan milletlerin örf ve adetlerini hiçbir şekilde taklit etmemeye iten önyargı karşısında muhtemelen uzun süre dayanmazdı.[73]

Aslında, IV. Murad'ın 1640 tarihli cenaze töreninden sonra kaynaklarımız artık yas kıyafetinden bahsetmemektedir. Bir padişahın 1691'de yeniden tahtta ölmesi için elli yıl geçmesi gerektiği ve yarım yüzyılda geleneklerin değişecek zaman bulduğu doğrudur. Yine de bu değişime bir açıklama getirmek zor görünüyor. Acaba hükümdarın ölümünün ehemmiyetini yitirdiği anlamına mı geliyor? Yoksa gelenekselciliğin

72 Cantémir II, s. 10, n. b.
73 D'Ohsson IV, s. 164 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

savunduğu gibi daha itidalli davranmaya yönelik artan bir istekle mı bağlantılı? İkinci varsayım, en azından, 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı görüşünün sadık bir yorumcusu olan Mouradgea d'Ohsson'un yorumuyla kısmen örtüşme avantajına sahip olacaktır.

20. yüzyıl Türkiye'sinde yas en az üç gün sürerdi, ancak bir hafta, bir ay, kırk gün (çoğunlukla), altı ay, bir yıl ve hatta sekiz yıl sürebilirdi. Bu, aileye, arkadaşlara ve komşulara desteklerini gösterme fırsatı veren mahrem ama aynı zamanda kamusal bir uygulamaydı.[74] Bu açıdan Osmanlı hanedanı Müslüman tebaasından çok da farklı görünmüyordu. Dukas'a göre, I. Mehmed'in defninden sonra tutulan yas sekiz gün sürmüştü; Sadeddin, II. Bayezid için bir haftadan, Mehmed bin Mehmed ise Kanuni Sultan Süleyman için kırk günden bahseder.[75] Fakat söz konusu olan, Kuran'dan okumalar ve mezar başında yapılan dualar idi. II. Mehmed (Behiştî'nin belirttiği gibi "adete uygun olarak")[76] ya da III. Murad için tutulan yas üç gün sürmüştü[77] ve Kantemir'den yukarıda alıntılanan bölüme inanacak olursak, 18. yüzyılın başında da durum aynıydı. Bu, aileye en yakın olanların, yani hanedan söz konusu olduğunda, enderûn halkının ve yeniçerilerin ve yas tutan üst düzey dini, askeri ve siyasi ileri gelenlerin meselesiydi.

Ne var ki bu aynı zamanda halkı da ilgilendiren bir meseleydi, zira hükümdar ile tebaa arasındaki ilişki samimi bağlar yaratıyordu. Bu yüzden halkın cenaze alaylarına akın ettiğini, gözyaşlarına boğulduğunu ve ağıt yaktığını gördük. II. Mehmed, 1474 yılında oğlu Mustafa öldüğünde üç gün yas tutmuş ve bu süre zarfında başkentteki dükkanları kapattırmıştı. İki yüzyıl sonra, Valide Kösem Sultan'ın öldürüldüğünü öğrenen halk da üç gün üç gece boyunca camileri ve çarşıları kapatmıştır.[78]

Böylece Osmanlı ailesi ile tebaası arasında özel bir bağ oluşmuştur. Öte yandan, padişahın ölümü dünyanın düzenini sorgulatıyordu:

74 Örnek 1974, s. 400 vd.
75 Dukas, s. 131; Sadeddinn II, s. 209; Mehmed bin Mehmed, s. 108.
76 Behiştî, 6.
77 Katip Çelebi I, s. 45; Naima I, s. 116.
78 Angiolello, s. 67; Dankoff, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

15. ve 16. yüzyıl yazarları, örneğin Kemalpaşazâde, bu vesileyle tüm alemin yas tuttuğunu alegorilerle anlatmaktan geri kalmadılar. Hükümdarın ölümünün yol açtığı matem bu gibi sebeplerden ötürü istisnai boyutlara ulaşabilirdi. Bununla birlikte, biçimleri döneme ve toplumsal ortama göre değişiklik gösterse de, sonuç olarak herhangi bir Osmanlı Müslümanının hak ettiğinden temelde farklı değildi.

BEDENİN BAKIMI

İlk bakımlar

Cem Sultan 1495 yılında Fransız Kralı VIII. Charles'ın ordusunda, İslam topraklarından çok uzakta, Napoli'de öldüğünde, yoldaşları hemen harekete geçti:

> Kafirleri uyarmadan hemen bir miktar su ısıttılar. Celal Bey [Cem'in cesedinin] üzerine serpti ve Sinan onu yıkayıp kendi sarığının tülbendine sardı. Sonra orada bulunanlardan altı ya da yedi kişi namaz kılmak üzere toplandı ve haber ancak bundan sonra Fransa Kralı'na ulaştırıldı.[79]

Bu kısa metin, İslam'ın cenaze yükümlülüklerini açık bir şekilde hatırlatmaktadır: cenaze temizliğinin mümkün olan en kısa sürede yapılması ve hemen ardından kefenleme işleminin gerçekleştirilmesi önemlidir. Bunlar, cenaze namazı ve defin için gerekli ön hazırlıklar olan techiz ve tekfindir. Bahsi geçen, sadece Müslümanları ilgilendiren, ölen kişinin yakınlarına bırakılması ve mümkün olduğunca çabuk halledilmesi gereken mahrem bir meseledir. Zor koşullar altında, sürgündeki şehzadenin arkadaşlarının, talihsiz hamileri için ellerinden geleni yaptıklarını görebiliriz. Babası, kudretli II. Mehmed, o kadar şanslı değildi. Siyasi krizin yol açtığı panik içinde, cesedi tamamen unutulmuş gibi görünür. Topkapı Sarayı arşivlerinde, Baltacı kethüdası Kasım'ın şaşkınlığını ifade ettiği bir mektup bulunmaktadır:

79 Vatin 1997, s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

> Üç gün üç gece boyunca cesedinin üzerinde hiç mum yanmadı. Oraya vardığımda kapıcı kethüdâsına haber verdim, o da İshak Paşa'ya haber verdi. Emirler verildi ve mumlar yakıldı. Kokudan dolayı kimse yanına yaklaşmadı.[80]

II. Mehmed öldüğünde, cesedine İslam'ın öngördüğü ilk bakımı yapacak kimse yoktu: ölünün gözleri kapatılmalı, çenesi bir mendille bağlanmalı, kolları ve bacakları geri̇lip uzatılmalı, soyulmalı ve dizlerinden göbeğine kadar örtülmeli, nihayet karnının üzerine ağır bir metal nesne (genellikle bir kılıç veya bıçak) konulmalıdır. Ayrıca güzel kokular kullanılması ve tütsü yakılması da tavsiye edilir; ancak Hanefiler gerçek cenaze temizliği yapılana kadar Kuran okunmasını yasaklar -Şafiiler daha da katıdır.[81] Aslında vakanüvisler ölen sultanların bedenlerine gösterilen bu ilk hizmetler hakkında çok az bilgi vermektedir. Bu sessizliğin nedeni hiç kuşkusuz bunların hemen o anda, büyük bir mahremiyet içinde gerçekleştirilmesi ve dini ve siyasi bir törenden çok insana karşı bir görev teşkil etmesidir. Üstelik bu uygulamalar apaçık ortadaydı ve bunlardan bahsetmek için I. Selim'i ölüm döşeğinde yalnız bırakmamış olan Hasan Can'ın anlattıklarını okumak yeterlidir: "Tanrı'nın yardımıyla eli benim elimdeydi, mübarek koluna dokundum ve nabzına baktım. Cansız olduğunu görür görmez, hemen ona gerekli hizmetleri sunmaya giriştim."[82]

II. Mehmed'in baltacı kethüdasından gelen mektuba bakılırsa, kokulu mum yakmak normalde yapılması gereken şeylerden biriydi. Gerçekten de buna dair bazı kanıtlar vardır. Şükrî'nin *Selimnâme*'sinin nakkaşı, I. Selim'in ölüm döşeğinin yanında yanan iki mavi mumu resmetmeye özen göstermiştir.[83] Naima, IV. Murad 1640 yılında öldüğünde halefi İbrahim'in dehşete kapıldığını ve habere inanmayı reddettiğini anlatır. Bu yüzden "taht odasına doğru döndü, ancak kapıda tekrar geri dönerek [cesedi] yeniden keşfetti,

80 Alıntıyı yapan: Uzunçarşılı 1975, s. 477, n. 4.

81 Anadolu'da 20. yüzyılda uygulanan işlemler için bkz. d'Ohsson II, s. 297; Başoğlu; mak. "Cenaze" İA 2 *içinde*; Örnek 1971, s. 44-47.

82 Sadeddin II, s. 395.

83 267 (6. resim), Ertuğ tarafından yeniden üretilmiştir, s. 97.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük bir dikkatle tekrar inceledi, ikna olduğunu ve rahatladığını gösterdi ve önüne bir kafur mumu koydu."[84] Nihayet rahatlayan İbrahim'in hemen aklından geçen bu fikir, açıkça insani saygı hareketidir: bu uygulamayı kötü kokuyla mücadele için basit bir teknik olarak görmek küçültücü bir yorum olacaktır. 1648'de saray din alimlerinin ileri gelenleri de aynı ruhla "padişahın [İbrahim haledilmesinden kısa bir süre sonra idam edildi] cesedinin önüne gelerek buhurdanlarla amber ve sarısabır yaktılar ve Kuran okudular"[85]; bu da temizlik tamamlanana kadar cesede yaklaşmadıklarını göstermektedir.

İlk bakımlar gibi, cenazenin temizliği de peygamberden bu yana İslam dininin değişmez bir ritüeli olarak sunulur; peygamberin, kızının ölümü üzerine şöyle dediği söylenir: "Onu üç ya da beş kez, hatta gerekli görürseniz daha fazla, su ve nilüferle yıkayın; son yıkamada suya kafur koyun."[86] Genellikle talimatlar şu şekildedir:[87] dişler, dudaklar ve burun bir bezle silinir; vücut çeşitli aromatik ürünlerle kokulandırılmış ılık suyla yıkanır veya sabunlanır; göbek hafif baskılarla her türlü kirden arındırılır; namaz sırasında vücudun yerle temas eden kısımları (alın, burun, eller, dizler, ayaklar) kafurla ovulur. Hoş kokulu beden kuruduktan sonra yine hoş kokulu bir kefene sarılır. Şafiiler, Hanbeliler ve Malikiler vücut deliklerini kokulu pamukla tıkarlar; bu uygulama Hanefiler tarafından (mahrem yerler hariç tutulmak kaydıyla) tavsiye edilmemekle birlikte kabul edilir. Kaldı ki, 20. yüzyıl Anadolu'sunda bu genel olarak uygulanan gelenektir. Ölüyü yıkama görevi, ölen kişiyle aynı cinsiyetten, ona olabildiğince yakın bir kişiye ya da onun yetkili vekiline verilir. Aslında günümüz Türkiye'sinde bu konuda belli bir esneklik vardır ve profesyonel yıkayıcılar bulunmaktadır. Ayin kapalı, özel, gizli bir yerde, izleyici olmadan yapılmalıdır. 20. yüzyılda Anadolu'da bu ayinlerin merhumun evinin avlusunda veya bahçesinde, gerekirse

84 Naima III, s. 452.

85 Naima IV, s. 332.

86 El-Bokhari, çev. Houdas ve Marçais, I, s. 405 vd.

87 Ardından gelenler hakkında, bkz. mak. "Cenaze" İA 2 *içinde*; Başoğlu; d'Ohsson II, s. 301; Örnek 1971, s. 49-52; Sahillioğlu.

Levent Şahverdi Arşivi

bir çadır altında yapılmasının yaygın bir uygulama olduğunu belirtmekte fayda var...

Sultanların cenaze törenlerinde bu açıdan özel bir şey olmasa da, bütünlük adına "kefenleme" (*tekfin*) ile ne kastedildiğinden kısaca söz edeceğiz. Kefen kadınlar için beş, erkekler için üç parça pamuklu kumaştan oluşur: ikisi vücudu tepeden tırnağa, üçüncüsü (kolsuz bir tunik) omuzdan ayak ucuna örter. Kefen dikilmemelidir; bu da 18. yüzyılda hanedan üyelerinin cenaze törenleri münasebetiyle verilen şükran listelerinde "kefeni diken" kişilerden bahsedilmesini gizemli kılmaktadır.[88] Kefene büyük önem verilirdi, öyle ki kefeni ele geçirmek için mezarlara tecavüz edildiği bile olurdu.[89] Kâtip Çelebi, kaynağını belirtmeden, III. Murad 1595'te öldüğünde sarayda kefeni için gerekenlerin bulunmadığını aktarır. Ne var ki dışarıdan bir kefen getirmek de söz konusu değildi, zira bu hükümdarın ölümünü duyurma riski taşıyordu. Bu yüzden harem kethüdâsı Canfeda Hatun, kendisi için hazırladığı kefeni ona vermek zorunda kalmıştı. Haremin hem genel idarecisi hem de kahyası olan kethüda hanım bu eksiklikten kendisini sorumlu tutmuş olabilir.[90] Ancak bu anekdot, kefenin insanların açıkça çok bağlı oldukları ve önceden hazırlayabildikleri kişisel eşyalar olduğunu göstermesi bakımından özellikle ilginçtir. Nitekim Zigetvar seferine giderken hem Kanuni Sultan Süleyman hem de Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ve Feridûn yanlarına kefen almaya özen göstermişlerdir.[91] 20. yüzyıl Türkiye'sinde para değiş tokuşu esnasında parayı alan kişiye "Kefen paran olsun" denmesi bu eyleme nahoş bir anlam yükler. Bununla birlikte, III. Murad bu *memento mori*yi ihmal etmiştir...

Ölen sultanların bakımları yerleşik kurallara ne ölçüde uygundu? Kuşkusuz olabildiğince uygundu, ancak iş yapılanları anlatmaya

88 Vatin 1998.

89 Bkz. Vatin ve Yerasimos 2000, s. 14.

90 Katip Çelebi I, s. 44. Kethüda hanım için bkz. Uzunçarşılı 1945, s. 150, n. 2.

91 Ferîdûn, 96, 100-101. Padişaha gelince, sadece onun bir kere kefenlendiğini, ikinci bir kefene ihtiyaç duyulduğunda ise sadrazamın kendisine ayırdığı kefeni temin etmek zorunda kaldığını biliyoruz. Bu nedenle Süleyman'ın kişisel eşyalarının arasında ilk seferde kullanılan kefen de var gibi görünüyor...

Levent Şahverdi Arşivi

geldiğinde vakanüvisler genellikle ketum davranıyorlardı. Bununla birlikte, siyasi mülahazalar Osmanlıları katı gelenekçilikten uzaklaşmaya zorlamış olabilir. Bu noktayı geliştirmeden önce, kaynaklarımızın özel bilgi verdiği birkaç konu üzerinde duracağız.

Nerede ve kim: Protokolün gelişimi

İlk sultanların cenaze temizliği hakkında hiçbir şey bilmiyoruz, ancak I. Murad ve I. Mehmed'inkilerin Edirne Sarayı'nın bir köşesinde yapıldığını varsayabiliriz. II. Mehmed'in naaşının herhangi bir işlemden geçirilmeden İstanbul'a geri getirildiğini biliyoruz; anlaşıldığı kadarıyla Baltacı Kethüdası onu sarayda bulmuş ve onunla ilgilenmiştir. I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman şehirden uzakta ölmüşler ve çadırda yıkanmışlardır. Seferde oldukları için bunun normal olduğuna şüphe yoktur. Ancak Sadeddin'in, ayinin "geniş revaklı bir çadırda" yapıldığını açıkça belirtmesine rağmen, Venedik Balyosu'nun muhbirlerinin I. Selim'in olay yerinde ahşap bir kulübe inşa ettirdiği iddialarını da dikkate almalıyız.[92] Cesedin yıkanmak üzere bir çadıra nakledildiğini mi anlamalıyız? Varsayımın göz önünde bulundurulabileceğini, ancak bunun pek de ihtiyatlı olmayacağını göreceğiz. Dolayısıyla iki kaynaktan birinin yanılıyor olması muhtemeldir... 16. yüzyılın son hükümdarları olan ve hepsi de başkentte ölen II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed'in cenazeleri Topkapı Sarayı'nın özel kısmında yıkanmış, vakanüvisler bu hususta daha fazla bilgi vermemişlerdir. Bununla birlikte, 1617'de I. Ahmed'in cenazesinde bir yenilik göze çarpar: Naima, cenazenin dışarı çıkarıldığını ve divanın avlusunda, yani halka açık olan "ikinci avluda" yıkandığını söyler. Acaba bu şaşırtıcı tercih, yıkamanın enderûndan (sarayın özel bölümü) olmayan ve oraya giremeyen bir şeyhe emanet edilmiş olmasıyla açıklanabilir mi? Cenaze temizliğinin mahremiyetini koruma kaygısı yine de canlıydı, çünkü Naima, IV. Murad'ın da İbrahim gibi sarayın özel bölümünde (Has Oda avlusunda, yani "üçüncü avluda") yıkandığını belirtir.[93] Sonraki

92 Sadeddin II, s. 397; Sanudo XIV, kol. 323.

93 Naima III, s. 453; IV, s. 332.

Levent Şahverdi Arşivi

padişahların hepsi de Edirne'de ölmüş (1691'de II. Süleyman, 1693'te (altı yıl önce tahttan indirilen) IV. Mehmed ve 1695'te II. Ahmed) ve cenazeleri bu şehrin sarayında, Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'ya[94] göre "harem kapısının iç tarafında bulunan kızlar ağasının dairesinin önünde kurulan çadırda", yani sarayın özel bölümünde hazırlanmıştır. Benzer şekilde, tahttan indirilmesinden altı ay sonra, Aralık 1703'te İstanbul'da ölen II. Mustafa da Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda (Enderûn Ağa Camii'nin önünde)[95] yıkanmıştır.

Böylece, her halükârda 18. yüzyılın başına kadar, cenaze temizliği sultanların ikametgâhında bu işe ayrılmış alanda gerçekleştirilen mahrem bir mesele olarak kalmıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise durum artık böyle değildi. Mouradgea d'Ohsson töreni şu şekilde tarif etmektedir:

> Siyah haremağaları, başlarının önderliğinde cenazeyi Harem kapısı olarak bilinen kapıya nakletti, baltacılar da oradan alıp yandaki sütunlu avlunun altına kurulan çadıra götürdüler. Yeniçerilerin başlıca üç lideri (Ağa, Segbanbaşı ve Kul Kethüdası) cesedi incelemek ve hayatta olmadığına emin olmak için oraya gittiler.[96]

Dolayısıyla tören, sarayın halka açık kısmı olan ikinci avluda, divan odasının önünde gerçekleşmiş olmalıdır. Esad Efendi'nin 1789'da I. Abdülhamid'in cenaze törenini anlatırken tasvir ettiği şey gerçekten de budur:

> Bu sırada, merhum padişahın (Zülüflü Baltacılar Kapısı yakınında bulunan) Harem Kapısı'ndan çıkarılmasından ve mermer sütunlar altında kurulan gölgelik içinde yazıcı efendi tarafından cenazesinin yıkanmasından önce devlet adamlarının cenaze namazı kılması ve gerekli dini töreni yapmaları ancak yeni padişahın yüce iznine bağlıdır. Bu nedenle teşrifat

94 Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 574, 690; *Nusretname* I, s. 4.
95 Mehmed Raşid III, s. 117.
96 D'Ohsson VII, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

> kisedarı, adab-ı muaşeret kurallarını anlatarak babüssaade ağasına durumu bildirdi. Babüssaade ağası, padişaha sorduğunda "Adab-ı muaşeret ne ise yapılsın" diye cevap verince eski padişah öldüğü zamanki elbisesiyle gölgelikte, şeyhülislam, kaymakam paşa, kapudan paşa, kazaskerler, defterdar, reisülküttab ve ocak ağaları tarafından görüldü. Bu kişiler dua edip gittikten sonra selatin şeyhleri, saray imamı ve padişah imamı tarafından ve darüssaade ağasının denetiminde cenazenin yıkanmasına başlandı.[97]

Bu metnin ilgi çekici yanı, öncelikle, adab-ı muaşeretin dayattığı, dolayısıyla daha önceki imparatorluk cenazelerinde de uygulanmış bu usulü bize aktarmasıdır. 18. yüzyılın ikinci yarısında, hanedan üyelerinin cenaze törenlerinde uyulacak protokol kuralları oluşturulmaya çalışıldığına inanmak için oldukça neden vardır ve görünüşe bakılırsa 1754'te, I. Mahmud'un ölümünde yapılanlar örnek alınmıştır.[98] Ayrıca, iki vakanüvisin, yıkamanın yapılacağı yerin seçimini, cenazenin yetkililer tarafından ziyaret edilmesiyle ilişkilendirdiklerini de belirtmek gerekir. Abdülhamid'in durumunda, yeniçeri ağalarının yanı sıra önde gelen din adamları ve başlıca devlet adamları cenazeyi görmeye gelmişlerdir. Mouradgea d'Ohsson sadece üç yeniçeri ağasından bahseder, fakat Ahmed Vasıf ve Ferâizizâde'ye göre 1757'de yeni padişahın izniyle III. Osman'ın naaşını yıkanmadan önce görmeye gidenler de aynı kişilerdir. Bu nedenle, cenaze temizliğinin sarayın ikinci avlusunda yapılması geleneğini 18. yüzyılın ortasına tarihlemek cazip gelebilir, ancak bu riskli bir varsayım olacaktır.

Mouradgea d'Ohsson "cesedin incelenmesi" ile ilgili olarak, "bu formalitenin 1648'de İbrahim'in öldürülmesinden sonra tesis edildiğini" belirtir. Aslında kaynaklarımız İbrahim için bunu doğrulamaz, ancak kendisi de yirmi altı yıl önce öldürülen II. Osman'ın durumunda geçerlidir: vezirler ve ulema onun cenazesinin yıkamasına

97 Esad Efendi, s. 115.
98 Bkz. Vatin 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

katılmıştır.[99] Koşullar kesinlikle istisnaidir. Sultanın cesedini saraya geri getirerek, şüphesiz yaşanan korkunç olayları silmeye ve hanedanın bir üyesine gereken saygıyı göstermeye çalışıyorlardı. Gerçi naaşın gizlice hazırlanmaması kararının ardında siyasi bir kaygı da yatıyor olabilir: Ölümün tanıklarının varlığı, imparatorlukta huzursuzluk yaratabilecek bir "sahte Osman"ın ortaya çıkmasını imkansız hale getiriyordu. Dahası vakanüvislerin, tahttan indirilmesinden iki yıl sonra 1693'te ölen devrik hükümdar IV. Mehmed'in cenazesinde de naaşın vezirler ve ulema tarafından ziyaret edildiğinden bahsetmesi, hatta aynı muamelenin yedi aylık bebek bir şehzade için bile geçerli olması da dikkat çekicidir.[100] Dolayısıyla bu ilginç törenin esas nedeninin siyasi olduğunu varsaymakta haklıyız: görülmesi gereken, potansiyel bir taht adayının naaşıdır. Her halükârda, ölünün ziyaret edilmesi 1757'de III. Osman'dan önce tahtta ölen bir sultan için belgelenmemiştir; o dönemde ise artık bir ayin töreninin unsurlarından biri olarak anlaşılabilmektedir. Cesedin artık -sarayın mahrem bölümü olan ve prensipte girişin saklı tutulduğu- üçüncü avluda yıkanmamasına yol açanın da bu ziyaret uygulaması olduğunu farz etmeli miyiz? Bu varsayım çekici olmakla birlikte muhtemelen temelsizdir, çünkü üçüncü avlunun sultanın hane halkından olmayan herkese kapatılması mutlak değildir:[101] konumuza sadık kalacak olursak, vezirlerin ve ulemanın padişahın naaşını seyretmek için Edirne'de "harem kapısından içeri" girdiklerini görüyoruz ve Vasıf Efendi bize, III. Osman'ın ölümü üzerine, ulemanın sarayın hususi kısmında bulunan Sünnet Odası'nda toplandığını gösteriyor.[102]

Her ne olursa olsun, ilk günlerde hükümdarın cenaze temizliği gibi son derece mahrem bir törenin giderek daha az özel hâle getirilmesi yönünde bir eğilim var gibi görünüyor. Bu gelişmenin nedeni

99 Solakzade, s. 719.

100 Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 690 ve 698.

101 Bkz. Necipoğlu 1991, s. 96: "Üçüncü avlunun erkekler bölümüne günlük olarak sadece içoğlanlarına ders veren hocaların ve namaz kıldıran imamların girme izni vardı. Ayrıcalıklı Osmanlı ileri gelenleri sadece ara sıra olağanüstü istişarelere veya törenlere katılmak için avluya veya asma bahçesindeki köşklere davet edilirlerdi."

102 Vasıf I, s. 74.

Levent Şahverdi Arşivi

1622'de II. Osman'ın trajedisi miydi? Her halükârda, cenazenin yıkanmadan önce ziyaret edilmesi uygulaması ve ardından, belki de 18. yüzyılın ortalarından itibaren, ayinin ikinci avluda yapılması kararı, imparatorluk cenazelerini giderek daha kamusal hale getirme arzusuna işaret ediyordu.

Hem zaten, yıkamanın kendisi açık havada yapılmıyordu: II. Süleyman'ın cenaze töreni tarihi olan 1691'den itibaren kaynaklarımız törenin bir çadırda yapıldığını göstermektedir[103] ki bu da 18. yüzyılda hanedan cenazelerinde neden görevleri tam olarak imparatorluk çadırlarının bakımını yapmak ve kurmak olan mehteran-ı haymeye şükranlar sunulduğunu açıklamaktadır.[104] Bize söylenmese de, bu durumun 1617'de I. Ahmed ve 1648'de İbrahim için de geçerli olması muhtemeldir; her ikisi de binaların dışında yıkanmıştır. Çadırın cenaze amaçlı kullanılması tesadüf değildi. Ölülerin çadır altında yıkanması uygulamasının Anadolu'da 20. yüzyılda görüldüğü söylenmektedir. Aslında bu, günümüzde Kazaklar ve Kırgızlar tarafından hâlâ uygulanan eski bir Türk geleneğidir.[105] Böylece, İslam öncesi cenaze geleneğinin 18. yüzyılın sonunda bile sürdürülmesi, törenin siyasi görünürlük arzusu ile mahremiyet ve tevazu gibi dini yükümlülükleri uzlaştırmayı mümkün kılmıştır.

Üzerinde durulması gereken son bir nokta daha var. Yukarıda da belirtildiği gibi, din bilginleri cenaze temizliğinin merhuma mümkün olduğunca yakın bir kişi tarafından yapılmasını tavsiye etmektedir; ancak daha iyi bir çözüm bulunmadığı takdirde herhangi bir Müslümanın da uygun olabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, ölen sultanların cesetlerini kimin yıkadığını merak etmek ilgisiz değildir. Hanedanın ilk hükümdarları söz konusu olduğunda kaynaklarımız bir şey söylemez. Baltacı kethüdâsı Kasım'ın, II. Mehmed'in naaşıyla ilgilenmesi için bir ustadan yardım aldığını biliyoruz. Bununla birlikte, göreceğimiz gibi, asıl cenaze temizliğinin bu olduğu kesin

103 Ancak, tahttan indirilmesinden altı yıl sonra, 1736'da ölen ve vakanüvislerin cenazesi üzerinde durmadığı III. Ahmed'in durumu hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

104 Bkz. Vatin 1998.

105 Roux 1963, s. 148; Perrin, bu uygulamayı, hastanın bir çadırda, yaşayanlardan uzakta tecrit edildiği bir dönemden miras kalanlar olarak sunar (s. 59-61, 65-67).

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Hekimler Kazvinli Şah Mehmed, İsa ve Osman'ın bakımına emanet edilen I. Selim hakkında daha fazla bilgiye sahibiz. Aynı görev Süleyman'ın ölümünde hekimbaşı Kaysunizade Mahmud'a, II. Selim'in ölümünde ise hekimbaşı Garsüddinzâde'ye verilmişti.[106] Bu seçim ilginçtir, çünkü iki yükümlülüğün yerine getirilmesine olanak tanımaktadır: bir yandan, meslekleri gereği hekimler cesetlerle ilgilenme konusunda yetkin olan ustalardır; diğer yandan, vazifeleri onları, ister istemez, ölüm döşeğindeki şahısla yakınlaştırmıştır. Törenin özel niteliği Kaysunizade Mahmud'un 1565 tarihli raporunda vurgulanmaktadır: "İmam Derviş Efendi, rikabdar Mustafa Ağa ve Hasan Ağa ile birlikte on iki kişi mübarek cesedi yıkadık ve kefene koyduk."[107] Ağa terimi haremağalarını ifade eder; rikabdar, "Has Oda"nın sorumlusu, hükümdara yakın bir saray mensubudur; nihayet hükümdarın imamı (*imam-ı hünkari*), "hükümdarın Muhammed'in örneğini izleyerek halka toplu bayram namazı kıldırması gereken iki bayramda sultana vekalet edebilecek" tek kişidir. Bu "birinci imam" ve "onun yardımcısı" olan ikincisi, "dönüşümlü olarak ya sarayın şapelinde[108] ya da sultanın Cuma günleri ilahi ayine katıldığı camide görev yaparlardı".[109] Demek oluyor ki tüm bu kişiler hükümdarla günlük temas halindeydi. Tam anlamıyla onun yakınlarıydılar, dolayısıyla cenaze temizliğinde bulunmaları doğal karşılanıyordu. Bu manevi kaygıya ek olarak, gizliliğin siyasi gerekliliklerini -her halükârda neler olup bittiğini zaten bilen güvenli kişiler istihdam ediliyordu- ve elbette protokol de dikkate alınmalıydı. Gerçekten de, II. Selim'in hayattayken onun bakımını reddetmesine ve daha fazla güvendiği bir hekimin yardımını talep etmesine rağmen[110], cenaze temizliği yine de başhekim Garsüddinzâde'ye emanet edilmişti: kişiliğinden çok vazifesine borçlu olduğu bir görevdi

106 Bkz. sırayla Sadeddin II, s. 397; Selânikî I, s. 39; Gelibolulu Mustafa alî, 403. Hekimlerin rolü üzerine, bkz. Vatin 1999.

107 Selânikî I, s. 39.

108 Alıntılanan yabancı yazarın (d'Ohsson) kullandığı Hıristiyan terminolojisine sadık kaldık. Bahsedilen mesciddir. (ç.n.)

109 D'Ohsson VII, s. 8. Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük itibar gösterdiği imamı Derviş Çelebi hakkında bkz. Fleischer, s. 17 vd.

110 Selânikî I, s. 98.

Levent Şahverdi Arşivi

bu. 1520'de I. Selim'in ölümünde yalnızca o anın ihtiyaçlarından doğan bir sonuç, görünüşe bakılırsa 1574'te torununun ölümünde bir adab-ı muaşeret meselesi haline gelmişti. Eğer bu varsayım doğruysa, aynı şey III. Murad ve III. Mehmed'in cenazeleri için de geçerli olabilir.

I. Ahmed araya girerek bir değişiklik yaptı. Hiç şüphesiz kendi arzusuna göre onun cenaze temizliğinden Üsküdari Aziz Mahmud Hüdayi Efendi sorumlu olacaktı. Bu, kelimenin en soylu anlamıyla kimin yakını olduğunu kendi seçmekti, çünkü sultan kendisini Celvetiyye tarikatının kurucusu olan bu saygıdeğer şeyhin müridi olarak görüyordu. İlerlemiş yaşı nedeniyle bu ulvi görevi halifesi Şaban Dede'ye devretmiştir.[111] Bundan böyle tabipler devri kapanmıştır. IV. Murad'ın 1640'ta ölümünden Abdülhamid'in 1789'da ölümüne kadar, 1565'te Kaysunizâde Mahmud'un yanında tanıştığımız bir şahıstan düzenli olarak bahsedildiğini görüyoruz: sultanın imamı. 18. yüzyılın sonunda, Mouradgea d'Ohsson ayrıntıya girmeden şöyle yazar: "Sarayın iki papazı[112] cesedi yıkıyor."[113] Belli ki o zamanlar bu kendiliğinden gerçekleşen bir protokoldü; elbette her zaman böyle olmamıştı. İmam-ı hünkari Şami Yusuf Efendi'ye inanacak olursak, ölüm döşeğindeki IV. Murad'a çok yakındı ve gerçek bir ruhani lider rolünü oynuyordu. Bu yüzden mi merhumu yıkamakla görevlendirilmişti?[114] Öyle görünüyor ki, 17. yüzyılın sonunda bu vazife, şüphesiz dinin başı olarak tanımlanan ve göreceğimiz gibi bu nedenle cenaze namazında öncü bir rol oynadığını iddia eden şeyhülislama ait kabul ediliyordu. Nitekim Silahdâr Fındıklılı Mehmed, şeyhülislamın yaşlı ve hasta olması nedeniyle 1691'de II. Süleyman'ı yıkamak üzere hünkar imamının tayin edildiğini yazar. İki yıl sonra, IV. Mehmed'in naaşını yıkayan da, yine şeyhülislamın "vekaletiyle", imam olmuştur.[115] Bununla birlikte, ilkeler ne olursa olsun, şeyhülislamın bir sultana karşı bu yakınlık görevini hiçbir

111 Bkz. Selânikî II, s. 155; Vatin ve Veinstein 1996-2, s. 217.

112 D'ohsson'un Hıristiyan terminolojisine sadık kaldık. (ç.n.)

113 D'Ohsson VII, s. 115.

114 Bkz. Naima III, s. 449 vd., 453.

115 Silahdar Fındıklılı Mehmed, Tarih II, s. 574, 690.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman yerine getirdiği görülmezken, imam tam tersine kendini fiilen dayatmıştır! II. Mustafa 1703'te son arzusunda Ayasofya'nın vaizini ve ilk imamını, ayrıca sarayın şeyhülkurrasını belirlemişti.[116] II. Mustafa öldüğünde henüz birkaç aydır tahtta olmasına rağmen, bunun protokolün evrimi üzerinde herhangi bir etkisi olmuş olabilir mi? Her halükârda, I. Mahmud'un 1753'te ölümünden sonra konulan kurallar, birinci ve ikinci imama ek olarak, on selatin şeyhinin, yani Cuma vaizlerinin istihdamını öngörüyordu.[117] Dahası, usuller kaçınılmaz bir şekilde değişmektedir: 1789'da, belki de Abdülhamid'in cenaze temizliği divanhanenin önünde yapıldığı için, divanhane imamı da temizliğe katılmıştır...[118]

Gecikme sorunu

Peygamber, ölülerin hızlı bir şekilde gömülmesini emretmiştir. İslam'ın ilk zamanlarında insanlar geceleri bile gömülürdü. Gece defni yavaş yavaş terk edildi, ancak ölüleri mümkün olduğunca çabuk gömme arzusu Müslümanlar arasında güçlü kalmaya devam etti. Yine de bazı durumlarda defin zamanı ertelenmiştir: örneğin denizde ya da defin yerinden uzakta ölüm durumunda.[119]

Eski Türk gelenekleri ise yelpazenin diğer ucundaydı. İskelet ruhun bulunduğu yerlerden biri olarak kabul edildiğinden, kemiklerin korunması için çaba gösterilir ve cenaze törenleri iki aşamada gerçekleştirilirdi: ceset önce ya hayvanlara bırakılır ya da etin çürümesi için gereken süre boyunca ağaçlarda, kazıkların üzerinde ya da bir kerevette bekletilirdi; sonrasında kemikler gömülebilirdi.[120] Ortaçağ Türk Anadolu'sunda bu uzak geçmişi çağrıştıran uygulamaların devam ettiğine dair ünlü bir tanıklık vardır. Arap seyyah İbn Battuta'nın sık sık alıntılanan bir pasajında, 1333 yılında Manisa'da gördükleri anlatılmaktadır:

116 Mehmed Raşid III, s. 117.
117 Bkz. Vatin 1998; selatin şeyhleri hakkında bkz. Pakalın III, s. 158.
118 Esad Efendi, s. 115.
119 Bkz. Ragib 1983.
120 Bkz. Roux 1963, s. 136-140, 158; Castagné, s. 94 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

> Manisa Sultanı'na dair: Kendine Saruhan ismini vermiştir ve bu şehre vardığımızda kendisini aylar önce ölen oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesini ve ertesi sabahı orada merhumun annesiyle birlikte geçirdi. Genç şehzadenin cesedi mumyalanmış ve kalaylı demirle kaplı ahşap bir tabuta yerleştirilmişti; cesedin kokusu dışarıya çıkabilsin diye çatısız bir türbenin ortasında böylece asılı duruyordu, daha sonra üzeri bir çatıyla örtülecek, tabut açıkça görülebilecek şekilde yere konacak ve ölünün kıyafetleri üzerine serilecekti. Manisa Sultanı'ndan başka hükümdarların da bu şekilde hareket ettiklerini gördüm.[121]

Bu uygulama pek çok Selçuklu türbesinin iki katlı düzenini açıklayabilir.[122] Osmanlı türbeleri söz konusu olduğunda, üst kata sahip olduğu kesin olan muhafaza edilmiş tek türbe I. Mehmed'in Bursa'daki "yeşil türbe"sidir. Selçuklu türbelerinin tipik iki katlı düzenini korumuş görünmeseler de, bir dönem kültürlerini paylaştıkları Anadolulu komşuları gibi hareket etmiş olmaları ihtimal dışı değildir.[123] Her halükârda, I. Mehmed'in oğlu II. Murad'ın son arzusu da bunu ima etmektedir: "Beni yere koymayın, sünnete uygun olarak toprağa gömün."[124] Bu ayrıntıyı belirtmesi gerektiyse, bunun nedeni ne yapılacağının açık olmamasıydı; ancak bu, İbn Battuta'nın bir yüzyıl önce tarif ettiği uygulamaların 15. yüzyılın ortalarında genel kural olduğu anlamına gelmez. Her ne olursa olsun, II. Murad'ın vasiyeti mükemmel bir gelenekçilik sergileme niyetini göstermektedir.

Bu yüzden gömmek ve mümkün olduğunca çabuk gömmek gerekiyordu. İşte asıl sorun da buradaydı. İkinci bölümde bahsettiğimiz gizliliğin siyasi gereklilikleri, bekleme süresinin bazen çok uzun sürmesine neden oluyordu. Gördüğümüz gibi, yeni sultan tahta çıkana kadar, selefinin ölümünün duyurulması düşünülemezdi. Hatta öyle görünüyor ki, belli bir dönemden itibaren, tüm

121 Ibn Battûta II, s. 174 vd.
122 Bkz. Önkal 1988, s. 57 vd.
123 Bkz. Önkal 1992, s. 7 vd.
124 Uzunçarşılı 1958, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı toplumu tarafından içselleştirilen bu yükümlülüğün ağırlığı, normalde özel bir mesele olmasına ve her halükârda mahremiyetin gizliliği içinde gerçekleştirilmesine rağmen, cenaze temizliğinin kendisine de yük bindiriyordu. Selânikî, az çok muğlak bir ifadeyle, II. Selim'in naaşının namaz için dışarı çıkarılmadan hemen önce "hazırlandığını" yazmaktadır.[125] Eğer bu ifade cenaze temizliğine atıfta bulunuyorsa, bunun III. Murad'ın İstanbul'a gelişinden sonraya kadar yapılmadığı sonucuna varmamız gerekir. Her halükârda, vakanüvisler III. Murad'ın da halefi III. Mehmed'in *bey'atından* sonra ve hatta Selânikî'nin de parmak bastığı gibi, onun emriyle yıkandığı konusunda hemfikirdirler. Bu gibi ifadeler, metinler tahtta ölen sultanların cenaze temizliğine atıfta bulunduğu zaman az çok açık bir şekilde ortaya çıkar.[126] Artık her şey yeni efendiye bağlıdır. Dolayısıyla, hükümdarın öldüğünde ya da tahttan indirildiğinde artık hükmünün kalmadığı anlamına gelen hanedanın temel kuralı, ölen sultanın, ölümünün hemen ardından, her Müslümanın vazgeçilmez hakkı olan geleneksel cenaze temizliğine bile sahip olamayacağı gibi uç bir sonuca yol açmıştır.

Bu durum 1574 yılına kadar geçerli değildi. En azından I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın cenazelerinin haleflerinin tahta çıkmasından önce yıkandığını biliyoruz. Öte yandan, gizlilik ihtiyacı defin işlemlerinin gecikmesi sorununu ortaya çıkarıyordu. Bir ceset, çürüme ve kokulara rağmen haftalarca nasıl muhafaza edilebilirdi? Bulunan çözümler Sünni gelenekselciliğiyle ne ölçüde uyumluydu?

İlk yöntem geçici gömme gibi görünmektedir. Osmanlı yazarlarının kullandığı terim "emanete koyma"dır, ancak Sadeddin, Feridûn (her ikisinin de özellikle iyi bilgi sahibi olduğu unutulmamalıdır) ve Peçevi'nin verdiği ayrıntılar, I. Selim ve Süleyman'ın gerçekten de geçici olarak çadırlarının altına gömüldüklerine dair hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Aşıkpaşazâde, I. Osman'ın geçici olarak Söğüt'e gömüldüğünü, daha sonra ise Orhan tarafından henüz fethedilen ve mezarının bulunmasını istediği Bursa'ya nakledildiğini

125 Selânikî I, s. 101.

126 Hakkında bilgi edinemediğimiz yalnızca I. Ahmed'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

iddia ettiğinden, bu tür bir uygulama muhtemelen duyulmamış bir şey değildi.[127] Doğruyu söylemek gerekirse, bu uygulama Hanefiler tarafından resmen yasaklanmış ve Şafiiler tarafından şiddetle karşı çıkılmış, ancak Hanbeliler ve Malekiler tarafından belirli koşullar altında kabul edilmiştir.[128] Osmanlılar normalde Hanefi mezhebinden olmalarına rağmen, ihtiyaç halinde diğer mezheplerin sunduğu imkanlardan faydalanmakta tereddüt etmemişlerdir. Her halükârda, bu birkaç geçici defin vakası çok zorlayıcı koşullar tarafından dayatılmış gibi görünmektedir. Jean-Paul Roux'nun önerdiği gibi, bu uygulamanın "eski Orta Asya Türkleri tarafından uygulanan (cesedin ilk aşamada yurtta, daha sonra bir kerevette ya da bir ağacın yüksek dallarında bekletildiği) iki aşamalı cenaze törenlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı"[129] merak edilebilir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Orta Asya'da, bireylerin klan mezarlığından uzakta ölmelerine yol açabilen göçebeliğin kısmen zorunlu kıldığı geçici defin uygulamalarına dair kanıtlar bulunmaktadır. Daha sonra ceset mezardan çıkarılır ve kemikler (bütün halinde) geri getirilerek atalarının yanına gömülürdü.[130] Bu belki de unutulmuş uygulamalar ile bazı padişahların çok özel koşullar altında geçici olarak gömülmeleri arasında bir bağlantı kurmak mümkün müdür? Her halükârda, elimizde buna dair başka bir kanıt yoktur ve bu geçici gömmenin, defin işlemindeki gecikmenin ortaya çıkardığı maddi zorlukları tek başına çözmeye yeterli olup olmadığını merak edebiliriz.

Bu hususlar bazı yazarların[131] mumyalama ve tahnit terimlerinden bahsetmesine yol açmıştır. Öncelikle, bu terimlerin kesin anlamı üzerinde anlaşmaya varmak gerekir. Osmanlılar vücudun iç organlarını çıkarma ve ardından mumyalama uygulamışlar mıdır? Bu İslam'ın kesinlikle yasakladığı bir işlemdir[132], ancak Osmanlıların

127 Sadeddin II, s. 397; Peçevî I, s. 422; Aşıkpaşazade, s. 35; Ferîdûn, 96.

128 Bkz. mak. "Cenaze", İA2 *içinde*, s. 356.

129 Roux 1997, s. 460.

130 Bkz. Castagné, s. 95-97.

131 Bkz. Ünver 1953, Önkal 1988.

132 Bkz. d'Ohsson II, s. 318. Bu kural günümüzde bağnazların otopsiyi reddetmesine yol açmaktadır: bkz. Boubakeur, s. 261; Idleman-Smith ve YaşbeckHaddad, s. 103.

Levent Şahverdi Arşivi

gerektiğinde dinin emirlerini çiğnemekten çekinmediklerini daha önce de görmüştük. Öte yandan, eski Türkler arasında ve aynı zamanda Selçuklu Anadolu'sunda bu uygulamalara dair kanıtlar bulunmaktadır.[133] II. Mehmed'in evinden uzakta ölen şehzadesi Mustafa'nın maiyetinde bulunan Angiolello tarafından tartışmaya yer bırakmayan bir vaka aktarılmıştır:

> Ceset açılır, iç organları çıkarılır, bal ve arpa ile doldurulur, ardından geri dikilir ve katranlı bir sandığa konurdu. [...] İç organlar ise yıkanır, beyaz *piroli* ile doldurulur ve tuz dolu büyük bir kutuya yerleştirilirdi.[134]

Dolayısıyla Halkokondilis ve Dukas'ın I. Murad ve I. Mehmed'in iç organlarının ölüm yerlerinde ayrı gömüldüğüne dair işaretlerini *apriori* reddetmek için bir neden yoktur.[135] Nihayet, Kanuni Sultan Süleyman'ın iç organlarının Zigetvar'daki çadırının altına gömüldüğü kabul edilir. Bu görüş genellikle Evliya Çelebi tarafından aktarılan geleneğe dayanmaktadır:

> Mübarek cesedini Sokollu vezir [büyük vezir Sokollu Mehmed Paşa] sakladı. Cesedini muzahferattan temizledi. Süleyman Han'ın iç organlarını Zigetvar'da Türbe Kalesi adlı yüksek bir yerde altın leğen içinde gömdüler. Orada türbe, kale ve tekke yaptılar. Daha sonra Süleyman Han'ın cesedini misk, amber ve tuz ile tuzlayıp salamura (mumya) edip gizlediler. [...] Sonra, Süleyman Han'ın cesedi sarılıp sarmalanıp İstanbul'da cami mihrabının önünde cennet bahçesine benzer bağ, bostan ve gülistan içinde olan türbesinde gömülmüştür.[136]

133 Bkz. Roux 1963, s. 81; Turan 1947, s. 208 vd.

134 Angiolello, s. 65. *Piroli* terimi normalde küçük ayak bilekleri anlamına gelir. Burada tam olarak ne ifade ettiğini bilemiyoruz.

135 Chalcocondyle I, s. 55 (I. Murad hakkında); Dukas, s. 129 vd. (I. Mehmed hakkında).

136 Evliya Çelebi I, s. 348. Çeviri: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. cilt, 1. kitap, YKY, İstanbul, s. 307.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında Süleyman'ın iç organlarının Zigetvar'a gömüldüğünden bahseden ilk Osmanlı yazarı Gelibolulu Mustafa Ali'dir. Şöyle yazmıştır:

> Müteveffa hükümdarın mübarek naaşı yine misk ve amberle temizlenmiş balmumundan bir bez içinde üstü tenteli bir tahtırevanla taşındı. Diğer kalıntılar gizlice Zigetvar'ın karşısına gömüldü ve daha sonra üzerlerine bir türbe inşa edilmesine karar verildi.[137]

Bu bahislerden ne anlamalıyız? Angiolello'nun metni, uygun yerlerde iç organları boşaltma işleminin uygulandığını kanıtlıyor, ancak bize verilen ayrıntıların ne ölçüde Batı yöntemlerini anımsattığı ve dolayısıyla belki de şehzadenin İtalyan maiyetinin etkisi olduğu merak edilebilir. Evliya Çelebi ve Mustafa Ali'nin yazdıklarına gelince, bunlar 16. ve 17. yüzyılların başında böyle bir şeyi tasavvur etmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Anlatılanların gerçekliği söz konusu olduğunda, hadiselerden bir asır sonra yazan Evliya'nın güvenilmez bir yazar olduğu ve onun versiyonunun Peçevi'nin bahsettiği tüm cesedin geçici olarak gömülmesiyle pek uyumlu görünmediği belirtilmelidir. Olayların çağdaş bir tarihçisi olan Gelibolulu Mustafa Ali'nin versiyonu daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Yine de insan, artık Osmanlı'ya ait olan ve müstahkem bir kaleyle korunan bir bölgede bu türbeyi inşa etmek için neden bu kadar beklendiğini merak ediyor. Bu yazarın *Kühnü-l-ahbar*'ı olaylardan çeyrek asırdan fazla bir süre sonra, muhtemelen Zigetvár'da bir anıt inşa etme kararı alındığında yazdığına da işaret etmek gerekir. Bu koşullar altında, verdiği ayrıntıları olduğu gibi kabul etmeli miyiz?

Süleyman'ın cesedine yapılan muamele hakkında elimizdeki en kesin ve güvenilir bilgi, sadrazamın sır katibi olan ve olay yerinde bulunan Feridûn'dan gelmektedir. Hiçbir noktada iç organların çıkarılmasından bahsetmez.[138] Başlangıçta misk, amber ve *abir* (çeşitli

137 Gelibolulu Mustafa alî, 321.

138 Ertuğ'un yazdıklarının aksine, s. 108 ve 150, n. 428. Sonrası için bkz. Ferîdûn, 96 vd, 101.

Levent Şahverdi Arşivi

esanslarla hazırlanan bir merhem) ile kokulandırılan ceset, cenaze temizliği yapılıp kefenlendikten sonra geçici olarak (tabutsuz) gömülmüştür. Feridûn şöyle ekliyor:

> Gömüldüğü günden mezardan çıkarıldığı güne kadar kırk iki gün geçti. Tüm bu süre boyunca ve sonrasında, surlarla çevrili İstanbul şehrine ulaşana ve mezarına gömülene kadar, merhumun kutsal bedeninden yayılan misk ve amber kokusu sayesinde, her saat insanların burunları güzel kokularla doldu ve her an dünya sarayının üstünden, ıtriyatçıların dairesel tepsisinden yayılan gibi tatlı bir rayiha geçti.

Bağlam içinde, bu açıkça ölünün kutsallığını kanıtlayan bir mucizedir. Ne var ki bu alıntıda mutlaka maddi bir işaret aramamız gerekiyorsa, yazarın sadece kokuların bolluğu üzerinde ısrar ettiğini ve hiçbir şekilde, mucizenin tüm değerini ortadan kaldıracak bir mumyalama işlemine atıfta bulunmadığını fark edeceğiz. Bununla birlikte, naaşın İstanbul'a geri getirilmesi gerektiğinde sadrazam tarafından cesetten sorumlu olanlara verilen talimatlara bakılırsa, özel bir önlem alınmış gibi görünmektedir. Padişahın çadırına gizlice yeni bir kefen, (öncekiyle aynı) kokular ve bir tabut getirttikten sonra onlara şöyle demiştir:

> Şimdi merhumu toprak tabakasından çıkaracak, size gönderdiğimiz Zemzem[139] suyu emdirilmiş bu kefenlere tekrar saracak, yeni muşemmaya yerleştirecek, buradaki misk ve abir sayesinde kutsal bedeninin bir kez daha sadece misk ve amberden başka bir şey kokmamasını sağlayacak ve tabuta yerleştireceksiniz.

Eğer ceset tam anlamıyla mumyalanmış olsaydı, muhtemelen bu işlemlerin tekrarlanmasına gerek kalmazdı. Belli ki amaç bir kez daha esanslar sürerek kötü kokuyla mücadele etmekti. Cesedin temiz bir kefene sarıldıktan sonra içine yerleştirileceği "muşemma" (mumlu bezler), büyük olasılıkla kokuların tabutun dışına yayılmasını önlemeye yönelik göreceli bir geçirmezlik sağlama işlevine sahipti... Bu

139 Mekke'de bulunan kaynak.

Levent Şahverdi Arşivi

muşemmadan Gelibolulu Mustafa Ali'nin de bahsettiğini belirtmek gerekir: dolayısıyla onun anlatısının, Feridûn'un metnini değilse bile, en azından aynı bilgiye dayanan bir geleneği açıklayıp açıklamadığını merak edebiliriz.

Osmanlı müellifleri tarafından iç organlarının çıkarılmasından bahsedilmeyen I. Murad'a gelince, Kosova'da, 1389'da öldüğü yerde 16. yüzyılın başından itibaren varlığı kanıtlanan bir türbe inşa edildiği kesindir ancak ilk yapı ve dönüşümleri bilinmemektedir. Neşrî, 1455 yılında II. Mehmed'in "Kosova ovasında, Gazi Hüdavendigar'ın [I. Murad] şehit düştüğü yerde"[140] ordugâh kurduğunu anlatır. Bu bilgi doğruysa ve bu cümleyi harfiyen kabul etmek gerekiyorsa, demek ki o dönemde Kosova Ovası'nda I. Murad'ın bir türbesi yoktu. Süleyman için Zigetvar'da inşa edilen yapı gibi bu yapının da meşhed olarak bilindiğini belirtmeden geçmeyelim. Christian Decobert bu kelimeyi şu şekilde tanımlamaktadır: "*Meşhed* kelimenin tam anlamıyla tanıklık eden yerdir ve tanık çoğunlukla bir şehit -inancı uğruna (özellikle savaşta) ölerek inancına tanıklık eden kişi- olduğundan *meşhed* genellikle şehit bir azizin mezarıdır. Gerçek anlamda *meşhed*, şehitliğin karşılığıdır." Mutlaka bir mezara ev sahipliği yapması gerekmez ve mezar düzmece olabilir. Bununa birlikte, Evliya Çelebi ve Gelibolulu Mustafa Ali bir türbeden söz ederler.[141] Dolayısıyla, Kosova Ovası ve Zigetvar'daki "türbelerin" I. Murad ve Süleyman'ın bağırsaklarını içerme ihtimalini bütünüyle göz ardı ettiğimizi söyleyemeyiz. Ne var ki bu bilgi hiçbir şekilde kanıtlanmış olmadığından, şüpheyle yaklaşmamız normaldir. Dukas'ın I. Mehmed'in ölümüyle ilgili metnine gelince, oldukça karışıktır, çünkü öldüğünü ve hekimlerin onu tedavi

140 Neşrî II, s. 720.

141 Bkz. Decobert, s. 249. Decobert, Mısır'ın Bahnasa şehri bağlamında, İsa ve Meryem'e adanmış bir meşhedin yanı sıra, ikili bir işlev atfettiği yapıları inceler: "hem din hem de imparatorluk kuran bir fethin hatırasını akla getirme işlevi ve bir mezarı taklit etme işlevi. Gerçek ölülerin gerçek mezarları kesinlikle en nadir bulunanlardır" (s. 254 vd.). Zigetvar türbesi hakkında bkz. Ünver 1970, s. 305. I. Murad'ın türbesi hakkında bkz. Eyice ve Eren 1976. Eyice'ye göre (s. 74), 1960-1961 restorasyonlarında dairesel temeller ortaya çıkmıştır, oysa ortadan kaybolan ilk yapının (tarihi bilinmemektedir) muhtemelen dört kenarı vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

ediyormuş gibi yaptığını söyledikten sonra, ona bir iksir içiriyormuş gibi davrandıklarını, ancak emilmeden önce hastanın karnının patladığını ve böylece iç organlarının oracıkta gömülmek zorunda kaldığını anlatır: aslında cenaze temizliği esnasında meydana gelen bir kazadan bahsediyor olabilecek bu tuhaf anlatıdan ne çıkarılmalıdır?

Kesin olan şu ki, II. Selim'in ölümünde Valide Sultan'ın tavsiyesi üzerine tamamen farklı bir teknik benimsendi: III. Murad'ın gelişi beklenirken naaşı buzda bekletildi.[142] Aynı şey II. Süleyman'ın naaşının 1691 Haziran'ının ortasında İstanbul'dan Edirne'ye naklinde de yapılmıştır:

> Bir arabaya yükledik. Dört tarafı pamukla kaplandı, güçlü kayışlarla sıkıca bağlandı ve kokmasını önlemek adına altına ve üstüne buz parçaları yerleştirildi.[143]

Cesedin içinin boşaltılması ve ardından bu şekilde muamele edilmesi tutarsız olurdu. Dahası, Osmanlı arşivlerinde II. Süleyman'ın naaşını hazırlamak için kullanılan ürünlerin bir listesi bulunmaktadır.[144] Yukarıda alıntılanan bölümde önemi anlaşılan 142,5 kilo pamuğa ek olarak amber, sarısabır, gülsuyu, kafur ve şap: çoğunlukla cenaze temizliğinde kullanıldığını gördüğümüz ürünler. Hatta İstanbul'da ölen bir hanımsultanın, defin işleminin gecikmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı cenazesinde de kullanılmışlardır. Her halükârda, Sahillioğlu'na göre, belgede belirtilen miktarlar II. Süleyman'ın kalıntılarını mumyalamak için yeterli değildir; hafif bir tahnit işleminde kullanılmış olabilirler.

Bu da bizi kelimelerin anlamı hakkındaki ilk sözümüze geri götürüyor. Yazarlar tarafından kullanılan terim genellikle tahnittir ve bu terim tam anlamıyla mumyalama kavramını değil, koku serpme kavramını kapsar, *hanut* kelimesi aromaları belirtmektedir.[145] Genel olarak bu, yalnızca bedenin üzerine güzel kokulu parfümler ve

142 Selânikî I, s. 98.
143 Silahdar Fındıklılı Mehmed, *Tarih* II, s. 574.
144 Sahillioğlu tarafından yayımlanmış ve yorumlanmıştır.
145 Bkz. Sahillioğlu, s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

reçineler sürülmesini içeriyordu. Bununla birlikte, cesedin çok hızlı çürümesini en azından kısa süreliğine önlemek için bazı tahnit teknikleri kullanılabiliyordu. Bir 14. yüzyıl hekimi tarafından yazılmış bir "cesetleri muhafaza etme reçetesi" vardır[146]: karna bastırılır ve sıvının temiz çıkmasını sağlayıncaya kadar tenkiye yapılır. Daha sonra sarısabır, mürrüsafi, akasya sakızı, ramik (?) ve kafur gülsuyu içinde karıştırılır ardından bağırsaklar bu karışımla yıkanır. Anüs, tuzlu sirke ve gül suyu karışımına batırılmış pamukla tıkanır. Burun ve diğer ağızlar cıva bazlı bir ürünle tıkanır. Tahnite sarısabır, mür, şap ve bal eklenir. Vücuda bal ve bitkisel katran sürülür. Naaşın açılmasını içermeyen bu bakımın dinin gereklerine aykırı olmadığını ve ayrıca burada saydıklarımıza II. Süleyman'ın cenazesinin mali hesaplarını tutan kâtiplerin listelediği ürünler arasında rastladığımızı, üstüne üstlük aynılarının 1575'te Venedik'te ölen bir Osmanlı tüccarının cenazesi için alınanlar listesinde de yer aldığını belirtmek gerekir.[147] Elbette, sadece dönem farkı nedeniyle bile olsa, bu benzerliklerden çok fazla anlam çıkarmak saçma olacaktır. Yine de, değişken ancak benzer tekniklerin incelediğimiz dönem boyunca sürdürüldüğünü varsaymak mümkündür. II. Mehmed'in baltacı kethüdâsı Kasım'ın 1481'de yazarken kastettiği şeyin bu olduğunu varsayabiliriz: "Kokudan dolayı kimse yanına yaklaşmadı. İçini bir ustanın yardımıyla temizleyen zavallı bendim."[148] Söz konusu işlem bir lavmadı (14. yüzyıl hekimimizin kullandığı tarifi ve belki de I. Mehmed'in başına gelen kazayı anımsatmaktadır). Dolayısıyla Kasım'a yardım eden "usta" muhtemelen bir cerrahtan ziyade bir eczacıydı.

Bir padişahın ölümüyle ilgili cenaze uygulamalarının ortaya çıkardığı sorunlar arasında en hassas olanı şüphesiz cenazeye yapılan muameleydi. Aynı durum, matem gösterileri gibi, merhumun naaşının ilk bakımı için de geçerliydi. Osmanlılar uzun süredir İslamlaşmış olmalarına rağmen, kalıntılarına hâlâ rastlanan, ancak klasik yazarların bahsetmediği İslam öncesi Türk geleneklerini miras

146 Ünver 1953, s. 583 vd.

147 Kafadar 1986.

148 Uzunçarşılı 1975, s. 477, n. 4. Ardından gelenler için, bkz. Vatin ve Veinstein 1996-2, s. 219.

Levent Şahverdi Arşivi

almışlardır. Öte yandan, Sünni gelenekselciliği uygulamak için şüpheli işlemleri terk etmeye yönelik bilinçli ve kasıtlı bir eğilim olduğu da hissedilir.

Elbette, dini gerekliliklere uyulmasını uzun süre boyunca özellikle zorlaştıran şey gizlilik sorunu ve bunun neden olduğu defin gecikmesiydi. Gecikmeyi kabul etmek zordu ama her şeyden önce, hakkında nispeten az bilgi sahibi olduğumuz ürkütücü tekniklerin kullanılması gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa oldukça savurgan bir güzel koku kullanımı vardı, ancak bunların üzücü ve kötü kokan gerçekliği kısa bir süreden daha fazla saklamaya yetip yetmediği merak konusudur. Cesedin buz içinde muhafaza edildiğine tanık olunmuştur. Birkaç hükümdarın iç organlarının ayrı gömülmüş olması mümkün, ama (bize öyle geliyor ki) şüphelidir. Bazılarının hafifçe mumyalanmış olması muhtemeldir, ancak İslami kaidelerle az çok uyumlu olması gereken ve her halükârda yalnızca hükümdara mahsus olmayan kesin yöntemleri bilmiyoruz.

Genel olarak, hükümdarların naaşı herhangi bir Müslümanınki gibi olmalıydı ve öyle muamele görüyordu: bu mahrem ayin için herhangi bir imparatorluk töreni yoktu. Ancak, bir yandan belli bir kamusallık ufak ufak bu mahrem alanı istila ederken, diğer yandan alışkanlıklar yerleşti ve yavaş yavaş, değişen ama kuralları giderek daha oturan bir protokole dönüştü.

HALKA AÇIK CENAZELER

Duyuru

Cenaze temizliği tamamlanır tamamlanmaz cenaze artık halka açık olurdu. Bütün cemaati ilgilendirdiğinden teoride cenazeye cemaatin her üyesi katılmalıydı, ancak büyük şehirlerde bir yerdeki tüm inananların birkaç kişi tarafından temsil edilmesi kabul edilebilirdi. Bu nedenle ölüm vakasının duyurulması gerekmektedir.

Sedat Veyis Örnek, 1971 yılında yayımlanan bir etnografya çalışmasında, köylerde tellal kullanımını çok yeni bir olgu olarak tanımlamaktadır. Yazdığı dönemde bu uygulama azalmakta, belediye

Levent Şahverdi Arşivi

binası ya da karakol hoparlörü kullanılmadığı sürece ölüm duyuruları çoğunlukla komşular ve akrabalar tarafından iletilmekteydi. Son olarak, minarenin tepesinden sela okunmasından -bu terime geri döneceğiz- bahseder.

Ölen sultanlar için de prosedür farklı değildi. Şehir tellallarının bahçelerde ve meydanlarda duyuru yapmasına, 1574'te II. Selim'in, 1595'te III. Murad'ın ve 1617'de I. Ahmed'in cenazeleri vesilesiyle 16. yüzyılın sonundan itibaren rastlanmaktadır.[149] Hizmetleri genellikle sessizlikle geçiştirilse de -belki de kanıksandıkları ve bu nedenle bahsedilmeleri gerekmediği için- bu habercilerin düzenli olarak istihdam edildiğini varsayabiliriz. Her nasılsa, Baron de Tott'un 1757'de III. Osman'ın ölümüne ilişkin anlatımında yeniden ortaya çıkarlar.[150]

Çok daha etkileyici olan, önemli kişilerin ölümünü duyurmak için minarelerin tepesinden okunan salatüselam ya da cenaze selası, "selamet duasına çağrı" ya da "cenaze namazına çağrı" idi. 18. yüzyılın sonunda Mouradgea d'Ohsson bu ritüeli şu şekilde tanımlamıştır:

> Bu sela, Muhammedi hiyerarşinin gövdesini oluşturan sultanların, şehzadelerin ya da hanedan mensubu erkeklerin, sadrazamın ve ulemanın, müftüden en alt rütbedeki müderrise kadar, ölümü durumunda hâlâ kullanılmaktadır. Başka hiç kimse, hatta devletin en yüksek kademesini oluşturan üç tuğlu paşalar bile bu ayrıcalığa sahip değildir. Ancak bu sela, Ayasofya ve Sultan Muhammed'in minarelerinden birinde kendisi için okunan hükümdar haricinde, ikinci caminin şerefelerinden birinden başkasından okunmaz.[151]

Aslında vakanüvisler "selatin camilerinin" minarelerinden sela okunduğundan bahsederler ki Esad Efendi'nin bize söylediğine göre bu, d'Ohsson'un bahsettiği Ayasofya ve Fatih camilerinin yanı

149 Peçevî I, s. 504 (II. Selîm II); Salomon, Rosedale *içinde*, s. 26 (III. Murâd için); Naima II, s. 154 (I. Ahmed için). Bu arada, 1575'te Venedik'te bir Osmanlı'nın ölümü üzerine "tellallara" iki duka ödendiğini de belirtmek gerekir (bkz. Kafadar 1986).

150 Tott I, s. 126.

151 D'Ohsson II, s. 354. Cenaze salası için bkz., mak. "Cenâze Salâsı", İA2 *içinde*.

Levent Şahverdi Arşivi

sıra Süleymaniye ve Sultanahmet camilerini de ifade etmektedir.[152] II. Mehmed'in cenaze töreni kadar erken bir tarihte bile sela uygulamasına rastlanır ve bundan sonra, çalışmamızın kapsadığı dönemin sonuna kadar düzenli olarak bahsi geçer. Bunun bariz önemi, açıklayıcı bir anekdotla vurgulanmaktadır: 20 Mayıs 1622'de, siyasi krizin ortasında, II. Osman isyancıların elinde esirken, minarelerden Cuma namazı için ezan okunur. Hemen kaygılanmaya başlayan halk Osman'ın öldüğünü, başka bir deyişle öldürüldüğünü düşünür.[153] Cuma günleri müezzinlerin okuduğu ezan da bir seladır ve bu da karışıklığı açıklar: bazı bağlamlarda, şüphesiz bir müminin ölümünü duyurmaktadır. Celalzâde'nin anlattığına göre, I. Selim'in naaşı İstanbul'un dış mahallelerine ulaşıp saklandığı mühürlü cenaze arabasından çıkarıldığında ve oğlu, yeni sultan Süleyman yaklaşır yaklaşmaz, kalabalık ağıt yakmaya ve müezzinler ezan okumaya başlar[154]: başka bir deyişle, cenaze selasına. Başkent sakinleri için bu, resmi cenaze töreninin başladığının işaretidir. Aslında bu işaret daha da kesindi. Bu durumda sela bir dua değil, namaza çağrıydı. Bazı kaynaklara göre, amacı cenaze namazının vaktini duyurmaktı ve günümüzde müminlerin cenaze namazına hazırlanmasını sağlamak için namazdan bir saat önce okunmaktadır.[155] Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın naaşı derhal cenaze namazının kılınacağı yere götürülmüştür.

III. Osman'ın ölümü üzerine Baron de Tott da "Sarayın topları bu ölümü halka duyurdu," diye yazmıştır, ancak bu muhtemelen bir yanlış yorumlamadır. II. Selim, İstanbul'a vardığında, babasının naaşı henüz Macaristan'dayken, top atışları yapılmasını emretmişti; ancak bu koşullarda top atışlarının anlamı cenaze töreni değil, siyasiydi.[156] Amaç cenazenin başladığını değil, yeni efendinin gelişini duyurmaktı. Öte yandan fiili olarak hemen hemen aynı anlama

152 Bkz. Naima II, s. 154 (I. Ahmed için); Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, s. 836 (II. Mustafa için); Esad Efendi, s. 115 (I. Abdülhamîd için).

153 Solakzâde, s. 718; Kâtip Çelebi I, s. 21; Na'îmâ II, s. 227.

154 Celâlzâde, 25.

155 Bkz. mak. "Cenaze salâsı", İA2 içinde.

156 Selânikî I, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

geliyordu: II. Selim'in hükümdar olarak gelişi Süleyman'ın ölümü demekti. Bunun tersi de doğruydu. III. Osman'ın ölümünün ardından, Vasıf Efendi'nin anlattığına göre, mollalar ve diğer ileri gelenler, gördüğümüz gibi her zaman namazı önceleyen biat törenine davet edilmişlerdi. Selayı duyduktan sonra, "hükümdarın gelişini seyretmek için gözlerini kocaman açarlar".[157] Elbette cülustan sonra namaz gelir ve selanın hazırladığı da bu namazdır. Sela okunması aynı zamanda orada bulunanlara yeni sultanın gelişi gibi büyük bir siyasi olayı duyurma işlevini de yerine getirir. Selânikî'nin, babası III. Murad'ın halefi III. Mehmed'in saraya gelişini takip eden anlara dair anlattıkları, bu tür karmaşasına iyi bir örnek teşkil eder. Günlerden 27 Ocak 1595, Cuma'dır:

> Aynı gün [III. Mehmed], [...] Sultan Bayezid Han'ın köşküne [...] ulaştı ve tam top atışları yapılırken, müezzinler minarelerden Cuma salasını okudular. Bu, merhum Padişah'ın cenaze namazının kılınması için yeterliydi. Munadiler [müjdeciler] cülus-ı saadeti aleme ilan ettiler ve ilk olarak tüm camilerin hatiplerine müjdeyi yetişridiler. O gün hutbeler, [Mehmed'in] mübarek ve uğurlu ismiyle başlayarak okundu. Muhammed'in dinine uygun olarak mabet ve mescidlede itaat ve ibadetle meşgul olan Müslümanlar topluluğu, ağıtlar ve dualarla *Allahümme eyyid ve ünsûr* duasını cennette mukim [meleklere] gönderdi. Merhûm Sultan Murad Han'ın ilahi rahmet ve mağfirete nail olan rûhu için (kabir toprağı ona nûr olsun!) dua ve senalar edildi ve Fatiha-i fayiha [güzel kokan Fatiha] okundu. [...] Cuma namazından sonra erkan-ı devlet, ayan-ı saltanat, vüzera-i izam [büyük vezirler] ve ulema-ı kiram [asil ulema], büyük bir hüzünle saray-ı amireye yöneldiler.[158]

Bu büyük şahsiyetlerin ölen hükümdarın cenaze namazına katıldıkları doğrudur, ancak Selânikî'nin uzun uzun anlattığı törende hürmet sunmak için acele ettikleri esas kişi yeni padişahtır. Bu, bir

157 Vâsıf Efendi I, s. 75.
158 Selânikî II, s. 433.

Levent Şahverdi Arşivi

hükümdarın cenaze törenine has özelliklerden biridir. Cenaze töreninin herhangi birininkinden kayda değer ölçüde farklı olmadığı doğrudur, ancak hükümdarın durumunda bu tören ayrılmaz bir şekilde siyasi törenle iç içe geçmiştir.

Cenaze namazı

Ölen kişinin cenaze namazına katılmak Müslüman cemaatinin temel bir görevidir. Bu nedenle cenaze namazı halka açık bir şekilde kılınır. Törenin ayrıntılarına girmeden, öncelikle Hanefi mezhebinin konumuzu ilgilendiren birkaç noktadaki tutumunu hatırlayacağız.[159] Namaz merhumun evinde ya da bir caminin önünde (ama asla caminin içinde değil) kılınabilir. Cenaze katılanların karşısına yerleştirilir, göğüs hizasında ise namazı kıldıran kişi durur. Bu kişi normalde en büyük imam olarak hükümdar ya da onun yerine vekaleten temsilcisi, kadı, kadı tarafından atanan bir kişi, mahallenin imamı ya da ölenin bir akrabasıdır. Ayrıca, Hanefilerin daha önce kılınmış bir cenaze namazının yenilenmesine normalde izin vermediklerini belirtmeden geçmeyelim.

Törenin kamusal niteliği protokolü düzenleyenler tarafından her zaman korunmuştur. Mekan seçiminden bahsetmeye dönmeden önce, hepsinin geniş bir izleyici kitlesine açık olduğunu vurgulamak gerekir. Bu durum, 1520'de I. Selim'in cenaze töreninde, oğlu onu şehrin kapısından alıp cenaze namazının kılınacağı camiye götürürken açıkça görülüyordu: Celalzâde, "Şehrin dış mahalleleri, Müslümanların kalabalığı ve ehl-i kitabın birliği ile dolup taşmıştı," diye yazar.[160] Anlaşılan, ileri gelenlerle birlikte İstanbul'un bütün sıradan halkı, namaza katılmak için Fatih Camii'ne giden kafileye eşlik ediyordu. Daha sonra sarayın halka açık bölümünde kılınan cenaze namazına, sadece yeni hükümdara az önce biat etmiş yetkililer katılır. Ancak bunun çok sayıda insanı temsil etmesi bir yana,

159 Bkz. d'Ohsson II, s. 307, 328; Başoğlu, s. 10-12; İA2 *içinde* "Cenâze" maddesi. İslamın erken dönemlerinde cenazelere katılım hakkında bkz. Zaman. Bkz. 7. resimde Belgrad'da Süleyman için kılınan cenaze namazı.

160 Celâlzâde 25.

Levent Şahverdi Arşivi

durumdan haberdar halk da çok uzakta değildir: öyle ki 22 Aralık 1574'te II. Selim'in naaşı namazdan sonra kaldırıldığında, "orada bulunan büyük kalabalık ağıtlar, gözyaşları, çığlıklar ve haykırışlarla inledi ve saraydan çıkarken öyle bir feryat kopardı ki, cenazenin ilerlemesini durdurmak zorunda kaldılar."[161]

İstanbul'da yapılan ilk cenaze töreni olan II. Mehmed'in 1481 tarihli cenazesine kadar namazı nasıl kılındığına dair bilgi mevcut değildir. Banisi olduğu ve kendi lakabını (Fatih) taşıyan caminin önünde ruhu için namaz kılınmıştır.[162] II. Bayezid ve I. Selim'in cenaze namazlarının kılındığı yer de İstanbul'dur. Oysa her ikisi de şehirden uzakta vefat etmişlerdir. Dolayısıyla bu konuma özel bir değer atfetmemiz gerekir. Ayrıca, II. Bayezid için yapılan törenin nerede yapıldığını bilmemekle birlikte, I. Selim'in cenaze namazının Fatih Camii önünde kılındığını biliyoruz. I. Selim'in bir selatin camii inşa etmeye başlayacak zamanı olmadığı doğrudur. Gerçek şu ki, Fatih Camii tercihiyle hanedanı yücelten ve 1453'te alınan şehre bir imparatorluk başkenti olarak tüm değerini veren bir yer seçmiş oluyordu. İlaveten, bu iki sultanın naaşlarının gelişi kuşkusuz görkemli bir merasime yol açmıştır: etrafı yaslı ileri gelenlerle çevrili yeni hükümdar, cenaze arabasından indirilen tabutu karşılamak için at sırtında Edirnekapı'dan çıkar. Ardından tabut kaldırılarak, hanedan tarafından fethedilmiş başkentin "içine", bu zaferi sembolik olarak tekrarlayarak meşrulaştıran bir törenle sokulur.[163] Başkent halkını, kamusal niteliği ona dini olduğu kadar siyasi değer de katan bir törene dahil etmek şüphesiz önemliydi. I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman, babalarının naaşları geldiğinde İstanbul'dalardı. Bu nedenle onlara saygılarını son bir kez daha göstermek istemeleri şaşırtıcı değildir. Vakanüvisler tarafından süratle "kadim bir adet" olarak tanımlanan bu protokolü muhtemelen I. Selim tasarlamıştı, çünkü daha önce hiç benzer bir durum yaşanmamıştı. Öte yandan, II. Selim merhum Kanuni Sultan Süleyman'a hürmetini sunmak

161 Selânikî I, s. 101.

162 Talikizade Cafer Çelebi; Tekindağ 1959, s. 92, n. 37 tarafından alıntılanmıştır.

163 II. Bayezid'in naaşının dönüşü hakkında, bkz. Sadeddin II, s. 208 vd. I. Selîm için, bkz. Celâlzâde, 25; Venedik baylosunun raporu Sanudo XXIX, 357 *içinde*.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere Belgrad'a gelmişti. Cenaze namazı onun da katılımıyla askerlerin önünde, bu şehirde kılındı.[164] Cenazenin İstanbul'a gelişi yine de görkemli bir törene vesile oldu: Kaymakam ve önde gelen ulema ve eşraf cenazeyi surların dışında karşılayarak şehre soktu. Demek ki 1566'da her şey 1512 ya da 1520'de olduğu gibi gerçekleşmişti, tek fark bu kez hüküm süren sultanın orada bulunmamasıydı. Dolayısıyla ölen hükümdarı karşılayan, deyim yerindeyse İstanbul şehriydi. Şehzade Mehmed'in naaşının 1543'te şehre varışına da etkileyici alayların damgasını vurduğu ve devletin önde gelen isimlerinin tabutu Boğaz'ın Asya yakasında karşılamaya geldiği doğrudur.[165] Dahası, Kanuni Sultan Süleyman'ın çok sevdiği oğlunun cenazesine hanedana değilse bile kraliyete özgü bir ışıltı katmak istediği açıktır. İlaveten, sultan yerinden ayrılmamış ve katıldığı cenaze namazı II. Mehmed'in değil, II. Bayezid'in camisinin önünde kılınmıştır. Bu nedenle, 1543 mateminde İstanbul halkının bir araya gelmesi önemli bir siyasi etkinlik olsa bile, bize öyle geliyor ki, hükümdarın naaşı karşılamasının da kendi başına çok özel bir sembolik değeri vardı. Bu tahlil, (Şii, Maliki ve Hanbeli din alimleri için belirli koşullar altında caiz olan) bu uygulamanın Hanefiler tarafından kınanmasına rağmen, Kanuni Sultan Süleyman'ın naaşı şehre geldiğinde başkentte ikinci bir cenaze namazı kılınmasının gerekli görülmesi ile doğrulanmış görünmektedir.[166] Seçilen yer, eski sultanın inşa ettirdiği ve gömüleceği Süleymaniye Camii'ydi. Bu durum şüphesiz ayinin neden kırk beş yıl önce olduğu gibi II. Mehmed'in camisinin önünde yapılmadığını açıklamaktadır. Süleyman'ın şanının, büyük dedesininkini gölgede bırakmasa da, buna fazlasıyla değdiği doğrudur.

Şehir sorunu, 1574'te II. Selim'den 1648'de İbrahim'e kadar hepsi İstanbul'da ölen sonraki hükümdarların cenazelerinde ortaya çıkmadı. Buna karşılık, cenazenin şehirdeki bir camiye götürülmesi geleneği terk edildi. Bundan sonra cenaze namazları sarayın ikinci avlusunda, divanhanenin önünde cülus töreninin yapıldığı

164 Bkz. Selânikî I, s. 50. İstanbul'daki törenler hakkında, bkz. Selânikî I, s. 53; Almosnino, s. 51 vd.; Müneccimbaşı III, s. 521; Mehmed b. Mehmed, s. 108.

165 Bkz. Celâlzâde, 376.

166 Bkz. mak. "Cenâze", *İA2* içinde.

Levent Şahverdi Arşivi

yerde kılındı. Bu alan halka açıktı; yazarların da hemen belirttiği gibi, tören için özellikle uygun olan servi ağaçlarıyla kaplıydı; ve özel dairelere girişi sağlayan Saadet Kapısı'nın (Babüssaade) yakınında bulunuyordu. Bu son noktanın önemsiz olmadığını göreceğiz. Nitekim Selânikî, 1574'te II. Selim'in ruhuna kılınan namazı, uzun süre model olarak kullanılan bir protokole göre şöyle anlatır:

> Sultan Murad Han üzerinde mor kadife nimtene ile dışarı çıktı ve ardından tabut-ı şerif getirilip servi ağaçlarının arasına konulan tahta bir tahta yerleştirildi. Na'aş-ı şerif kıbleye karşı oraya konulunca, müftü Hamid Efendi gelip imamet makamına geçti. Sağında padişah, yanında sadrazam, solunda da şanlı sultanın diğer vezirleri ve onların akabinde erkan ve ayan, kıbleye dönük olarak yerlerini aldılar. Bu noktada müezzinler, peygamberin (salat üzerine olsun) geleneğine göre er kişi niyetine duaya başladılar. Namaz kılınıp Fatiha okunduktan sonra, saadetli Padişah adımlarını harem-i şerife doğru yönlendirdi.[167]

Hükümdarın namaza geliş ve namaz biter bitmez ortadan kayboluş biçimine daha sonra tekrar döneceğiz. Ancak bu uygulamanın, padişahın namazı Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda kılma kararıyla ilgisiz olmadığı açıktır. II. Süleyman 1691'de, IV. Mehmed 1693'te ve II. Ahmed 1695'te yeni hükümdarın da ikamet ettiği İstanbul'da vefat etmişti. Sonuç olarak protokolün değiştirilmesi gerekiyordu. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 1691'de II. Süleyman için yapılan ve görünüşe göre 1693 ve 1695'te tekrarlananları şöyle anlatır:

> Cenaze temizliği ve kefenleme tamamlandı: [sultana] haber verildi, o da hemen atına binip Alay Köşkü'ne gitti. İkindi namazını kıldıktan sonra köşkte kurulan seccadenin üzerine inerek merhum padişahın naaşını defnetti. İmam Ali Efendi, eşraf ve hazır bulunan kalabalık cemaatle birlikte namazını kıldı.[168]

167 Selânikî I, s. 101.

168 II. Süleyman için Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 574. IV. Mehmed (*a.g.e.*, II, s. 690 vd.) ve II. Ahmed (*Nusretnâme*, s. 4) ile ilgili olanları daha az açıklar, ancak törenlerin aynı olduğu açıktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Görünüşe göre, İstanbul töreninin başlıca ilkelerine (halka açık bir yerde, ancak hüküm süren sultanı insanların geri kalanından ayırmak için saraya bağlı kalan bir imparatorluk etkinliği) saygı gösterilmesine özen gösterilmiş, ancak Edirne'nin belirli topografik özelliklerine uyarlanmıştır. Görünüşe bakılırsa, sultanların yeniden başkentte ölmeleriyle cenaze namazının ikinci avluda kılınmasına yeniden başlanmıştır: Yazarların belki de önceki vakanüvislerden daha az ilgilendikleri meseleler üzerinde artık fazla durmadıkları doğrudur, ancak Mehmed Raşid'in II. Mustafa'nın ya da Esad Efendi'nin I. Abdülhamid'in cenaze törenlerini anlatmasından anladığımız, sultanın törendeki yerinin kesinlikle değiştirilmesiyle birlikte, bu ikinci avlu meselesidir.

Gördüğümüz gibi, hükümdar selefinin cenaze namazında neredeyse her zaman hazır bulunur: II. Mehmed'in cenazesinden itibaren (bu konuda bilgi sahibi olduğumuz ilk cenaze), şehzadenin yer almadığından neredeyse emin olduğumuz tek vaka II. Osman'ın cenaze namazıdır. Eğer I. Mustafa katılmış olsaydı, örneğin Hasanbeyzâde, "şanlı vezirler ve ilim adamları cenaze namazında hazır bulundular" diye yazmak yerine bunu söylerdi.[169] Bu ihtiyat, Osman'ın korkunç sonunun haklı çıkardığı bir tevazudan mı kaynaklanıyordu? Yoksa -ki bu daha muhtemeldir- Valide Sultan ve Sadrazam, yeni padişahın zihinsel zayıflığının bu koşullarda toplum içine çıkmasına izin vermediğini mi düşündüler? Her ne olursa olsun, hüküm süren sultanın ölen sultanların cenaze törenlerine katıldığı IV. Murad, II. Süleyman, IV. Mehmed ve II. Ahmed'in vefatlarıyla kanıtlanmıştır. Gelgelelim sarayın İstanbul'a dönüşünden sonra bir değişiklik olmuş gibi görünmektedir. Bunun nedeni, II. Mustafa'nın altı ay önce tahttan indirilmiş olması mıydı? 1703'te III. Ahmed, en azından Mehmed Raşid'in anlattıklarına bakılırsa, özel bir sofuluk gösterisiyle yetinmişti:

> Tabut tahtırevanıyla musallaya ulaştığında, hükümdar hazretleri [...] Arz Odası'nın önünden Akağalar kapısına kadar

169 Hasanbeyzâde, 587.

Levent Şahverdi Arşivi

> saadet ve haşmetle takip etti ve şefkatli kardeşinin lütuf dolu ruhunu, affına yönelik bir dua ile tatmin ettikten sonra saltanat tahtına döndü. [...] Orada sadrazam Hasan Paşa, şeyhülislam Mehmed Efendi, diğer yüksek rütbeli vezirler ve devletin ileri gelenleri merhum hükümdarı karşılamaya gittiler; gün batımına doğru kapının önünde cenaze namazını kılmak için acele edildi.[170]

Akağalar Kapısı ya da "Beyaz Hadımlar Kapısı", kamusal alanı (birûn) özel alandan (enderûn) ayıran Babüssaâde ya da "Saadet Kapısı"ndan başkası değildir. Başka bir deyişle, (üçüncü avlunun hemen girişinde bulunan) Arz Odası'ndan bu kapıya kadar, sultan enderûndan ayrılmadan sadece on beş metre gitmiş ve daha sonra cenaze namazına bile katılmadan ayrılmış, kişisel bir dua (dua-i mağfiret) ile yetinmiştir. Bu ne ölçüde bir emsal teşkil eder? Ne yazık ki kaynaklarımız 18. yüzyılda hükümdarların cenaze namazı konusunda çok muğlaktır, ancak muhtemelen saltanat süren sultan da namaza katılmıştır, zira 1789'da I. Abdülhamid'in cenazesinde Esad Efendi'nin açıkça belirttiği gibi bu durum hâlâ geçerliydi: "Hünkarımız da cenaze namazını Arz Odası'nın kapısı önünde kılmıştır."[171] Bununla birlikte, bu son söz, hükümdarın gerçekten de törende yer almasına rağmen, ileri gelenlerden daha uzak bir konumda, dışarıdan görünür olsa da enderûnun bir parçasını oluşturan bir yerde durduğunu göstermektedir.

Hükümdar cenaze namazına hangi sıfatla katılırdı? 16. yüzyıla kadar doğal olarak babasının yasını tuttuğunu varsayabiliriz. Ne var ki 1574'te III. Murad kendi cülusu ile II. Selim'in namazı arasında yastan çıkmasıyla, artık tamamen kraliyete özgü bir rol hakimdir. Böylece ortaya çıkan artık ağlayan oğullar değil, tüm ihtişamıyla padişah, daha doğrusu belki de cenaze namazını kıldırma önceliğine sahip olan yüce imamdı. Gerçi bu vazifeyi her zaman dini bir figüre devretmeyi tercih etmiştir. II. Mehmed'in cenaze namazını

170 Mehmed Râşid III, s. 117 vd.

171 Esad Efendi, s. 116.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeyh Ebü'l-Vefa kıldırmıştı.[172] O dönemde Zeyniyye tarikatının şeyhi olan bu aziz şahsiyet, iki yıl önce kendisi için Vefa Camii'ni inşa ettirmiş olan merhumun gözdesiydi. Gelibolulu Mustafa Ali, kendini teklif edenin bizzat şeyh olduğunu iddia etmektedir.[173] Metnini olaylardan neredeyse bir asır sonra yazan bir vakanüvise güvenebileceğimizi varsayarsak, bu tayinin ölen şahsın son arzularına bağlı olmadığı, yeni hükümdarın yetkisinde olduğu anlamına gelir ki bu da Hanefi inanışına daha uygundur. Kaldı ki, bu kitapta incelenen tüm cenaze törenlerinin bize verdiği his de budur. Öte yandan, Şeyh Vefa merhum ile arasındaki yakın bağları öne sürmek zorunda kalmıştır ki bu Hanefiler için kabul edilebilir bir sav olsa da öncelikli değildir. II. Bayezid ve I. Selim'in cenazelerinde cenaze namazını kimin kıldırdığı kaynaklarımızda belirtilmemiştir. Buna karşılık, 1566 yılında Süleyman'ın ölümü üzerine yapılan düzenlemelerden haberdarız. Belgrad'da Ataullah Efendi, görünüşe göre güçlü sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından atanmıştır.[174] Her halükârda, padişahın maiyetiyle bu konuda herhangi bir anlaşmazlık yaşanmış gibi görünmüyordu, dolayısıyla seçimin söylenmesine bile gerek olmamıştı. Ataullah II. Selim'in hocasıydı, yani II. Selim II henüz sancakta vazifeli bir şehzadeyken onun ustası olmuş ve daha sonra bu minyatür imparatorluk sarayında önde gelen dini yetkili rolünü üstlenmişti. Hamisi tahta çıktığında "padişahın hocası" haline gelen Ataullah, artık ulema hiyerarşisinde şeyhülislamın ardından ikinci sırada geliyordu.[175] Şeyhülislam (meşhur Ebusuud) İstanbul'da olduğundan, Ataullah o sırada Belgrad'da bulunan en yüksek dini otoriteydi. Muhtemelen bu sıfatla namazı kıldırmıştır. Bu varsayım, tören İstanbul'da ikinci kez yapıldığında, başkanlık edenin şeyhülislam olduğunu yazan Selânikî tarafından (Solakzâde onu takip edecektir) destekleniyor gibi görünmektedir.[176]

172 Bkz. Sadeddin II, s. 6.

173 Gelibolulu Mustafa Âlî, 134.

174 Selânikî I, s. 50.

175 *Padişah hocası* hakkında bkz. Uzunçarşılı 1965, s. 145-149.

176 Selânikî I, s. 51; Solakzâde, s. 584.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında bunun doğru olmaması gayet muhtemeldir. Selânikî başkentte değildi ve bu nedenle bu olayda birinci elden bir tanık değildir. Ayrıca, olaylar sırasında doğmamış olan, ancak çok ilginç bir gösterge sunan yazarlar tarafından yalanlanmaktadır. Hakkında 1640 yılında öldüğü dışında çok az şey bilinen Mehmed bin Mehmed şöyle yazmıştır:

> Cenaze namazları yine yukarıda adı geçen nurlu caminin [Süleymaniye] önünde, o zamanlar nakibüleşraf olan [bu caminin] imamı Şafii [mezhebinden] Seyyid Muherrem Hazretleri'nin Şafii ayinine göre kılındı.[177]

Nakibüleşraf, peygamber soyundan gelenlerin reisi ya da daha uygun bir ifadeyle temsilcisiydi. Bununla birlikte, bu son derece saygın konumun Muherrem Efendi'yi Süleyman'ın namazı kıldırmak için nasıl özellikle nitelikli kıldığını görmek zordur. Bu sultanın yaptırdığı ve arkasına gömüleceği caminin imamı olması şüphesiz daha ikna edici bir unvandı. Kantemir'in 18. yüzyılın başında vurguladığı üçüncü bir nokta daha vardır: "Süleyman'ın namazı, büyük hürmet duyduğu hatta yanında hep aynı mezhepten nakibüleşrafı gezdirdiği, İmam Şafii'nin inanışına göre kılındı."[178] Bize öyle geliyor ki, eğer Şafii ayininin seçimi gerçekten ciddiye alınacaksa -oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun ayini daha ziyade Hanefi ayiniydi- bunun nedeni merhum Süleyman'ın duygularında aranmamalıdır. Aslında töreni düzenleyenler için çetrefilli bir sorun teşkil eden, uygulaması Hanefiler tarafından kınanan ikinci namazla ilgiliydi. Şafiiler ise, bir önceki namazı kılmamış kişiler tarafından kılındığı takdirde ikinci namaza izin veriyorlardı.[179] Süleymaniye Camii'nin imamının Şafii olması, bu zorluğun oldukça zarif bir şekilde çözülmesini mümkün kıldı... Böylece dini töreni başkentte gerçekleştirmeye yönelik siyasi kaygı, sorumluları ayini değiştirmeye yöneltebilirdi.

177 Mehmed bin Mehmed, s. 108. Müneccimbaşı (1631-1702) bu bilgiyi kısaca ele alır (III, s. 521).

178 Cantémir I, s. 241.

179 Bkz. mak. "Cenâze" *İA2* içinde.

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman'ın ikinci namazı istisnai bir durumdur. Aslında, en azından 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ve muhtemelen sonrasında, normalde namazı kıldırmaktan sorumlu kişi, kesinlikle imparatorluğun dini kurumlarının başı olarak görünen şeyhülislamdır. Bu seçim açıkça imparatorluk ihtişamına dini ve duygusal samimiyetten daha fazla öncelik vermek anlamına geliyordu. Bunun 1566'da gelenek mi olduğunu, yoksa o sırada alınmış bir karar mı olduğunu bilmiyoruz. İkinci varsayım, herhangi bir somut argümana dayanmasa da, tamamen ihtimal dışı değildir. Aslında 1520'den beri sultanın annesi ya da oğulları için cenaze namazları kılınmıştı -bunları kimin kıldırdığını gerçekten bilmiyoruz- ama kırk beş yıldır hükümdarın cenaze töreni yapılmamıştı. Ayrıca II. Selim büyük bir siyasi tören mucidiydi. Her ne olursa olsun, uygulama tartışmalıydı. III. Murad'ın 1595 tarihli cenaze töreni aslında Selânikî'nin görmezden gelmeyi tercih ettiği ama Peçevi'nin anlattığı bir olaya vesile olmuştu:

> Dönemin müftüsü Bostanzâde Efendi'nin imamlığında namazı kılındı. Meğer Hoca Sadeddin Efendi, bunun merhuma yapacağı son hizmet olduğunu ileri sürerek yeni padişahtan cenaze namazını kıldırmaya izin almış imiş. Bostanzâde'nin imamlığı geçerli değilmiş. Fakat padişah namazın tekrar edilmesini isteyince, Bostanzâde buna şöyle karşılık verdi: "Padişah imama uymakla namaza izin vermiş olmaktadır, yeniden kılınması gerekmez." Böylece cenaze kaldırılıp, mübarek türbelerinde toprağa verildi. [180]

Bu anekdot, bu iki büyük ulemanın öğrenciliklerinden beri birbirlerine karşı duydukları tarifsiz nefretin bir örneğidir.[181] Ancak analizi daha da ileri götürebiliriz. 1481'de Şeyh Vefa'nın yaptığı gibi, Sadeddin'in de vurguladığı şey merhumla olan yakınlığıydı. Peçevi'nin metnini yücelten (ve belki de ondan etkilenen) Naima, hocaya bunun merhumun vasiyeti olduğunu bile söyletir. Ne var ki, araması gereken hükümdarın rızası olduğu için bu pek sayılmaz.

180 Peçevî II, s. 164.

181 Bkz. Fleischer, s. 159-160, 299.

Levent Şahverdi Arşivi

Naima'nın Bostanzâde'ye yaptırdığı savunma aydınlatıcıdır: "Cihan padişahının namazı bizzat izlemiş olması [yeterli] yetki teşkil eder. Namaz mükemmel kılınmıştır, tekrarı vacib değildir."[182] Söylemin altında yatan Hanefi mezhebinin cenaze namazının tekrarlanmasını reddetmesidir, ancak bu yaklaşım öne sürülmez. Gerektiği takdirde, hukukçular hiç şüphesiz bunun bir yolunu bulurlardı. Ama sonuçta karar, yalnızca "cihan padişahına" aittir. Bu arada, hukuki tartışmalar ve yüce imam olarak sultana başvurulması esas noktayı gizlememelidir: uygulamada Bostanzâde galip gelmiştir. Bundan böyle, ölen bir sultanın cenaze namazını kıldırma makamının ve onurunun re'sen şeyhülislama ait olması gerektiği anlaşılmıştır. Bu o kadar açıktır ki, Esad Efendi 1622'de II. Osman'ın cenazesine katılmayarak Valide Sultan ve Sadrazam Davud Paşa'nın hizbine muhalefetini gösterdiğinde, Zekeriyazade Yahya şeyhülislam olarak atanmış ve bu sıfatla namazı kıldırmıştır.[183]

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren durum daha az nettir. Muradjea d'Ohsson bu konuda şunları söylemektedir: "Osmanlı sultanlarında bu görevi genellikle sarayın birinci papazı olan İmam-ı Evvel ya da Müftü'nün kendisi veya bunlar yoksa Ayasofya Şeyhi yerine getirirdi."[184] Aslında, 1648'de İbrahim'in cesedini yıkayan ve namazını kıldıran imam-ı sultani Şami Hüseyin Efendi'ydi; belki de devrik sultan, zalim ve şeytan dediği şeyhülislamın fetvası üzerine idam edildiği için.[185] 1691'de II. Süleyman'ın ve muhtemelen 1754'te I. Mahmud'un namazlarını kıldıran yine imamdı.[186] 1703'te şeyhülislam (altı ay önce tahttan indirilmiş olan) II. Mustafa'nın cenaze namazına katıldı, ancak namazı kıldırma vazifesi cenazenin temizliğini de üstlenen Ayasofya vaizine verilmişti.[187] Bununla birlikte,

182 Naima I, s. 107 vd. (alıntı s. 108).

183 Bkz. Naima II, s. 234; Hasanbeyzâde, 587.

184 D'Ohsson II, s. 328.

185 Bkz. Naim IV, s. 331 vd.

186 II. Süleyman için bkz. Silahdâr, *Tarih* II, s. 574; I. Mahmud için bkz. Vatin 1998: imâmlar için bir hediye öngörülmüştür, ancak hesaplarda şeyhülislâmdan bahsedilmez.

187 Bkz. Mehmed Râşid III, s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

1695'te II. Ahmed'in ve 1753'te III. Osman'ın cenaze namazını kıldıran şeyhülislamdı.[188] Bir ölçüt belirlemek çok zor görünüyor. Yine de, Mouradgea d'Ohsson'un metni okunduğunda anlaşılan, 18. yüzyıl Osmanlılarının zihninde, namaz kıldırmanın protokol usulünce şeyhülislama düştüğü ve onun da gerektiğinde bunu devrettiğidir. Bu yorum, 1739 yılında Valide Saliha Sultan'ın cenaze törenini anlatan Esad Efendi tarafından da "Şeyhülislam efendinin namazı kıldırması kadim gelenek olmasına rağmen, kendisi engelleri gerekçe göstererek affını istedi" ifadesiyle desteklenmektedir. Esad Efendi ayrıca ilk imam-ı sultaninin I. Abdülhamid'in namazını kıldırmasının "şeyhülislamın izniyle" gerçekleştiğini belirtir.[189]

Böylece, 1595 yılında Bostanzâde tarafından konulan kural geçerliliğini korumuştur. Cemaatin ölen kişiye herhangi bir Müslüman gibi borçlu olduğu cenaze namazı da bir hanedan ve imparatorluk gösterisi haline gelmişti: namazı kıldırmak ya da kıldırma yetkisini devretmek devletin en yüksek dini otoritesine düşüyordu.

Namazdan defne

Cenaze namazı kılındıktan sonra, cenaze ivedi adımlarla, elde taşınarak mezara götürülür. Mümkün olduğunca her kişi sırayla tabutu omzunda taşır. Cenaze alayını derin bir sükut içinde takip etmek önerilir.

Vakanüvisler bize çok az bilgi verse de, ilk Osmanlı sultanları için durumun aşağı yukarı böyle olduğuna şüphe yoktur. Neşrî'nin aktardığına göre Orhan, babası I. Osman'ın defin töreninde hazır bulunduysa bile, daha sonra böyle bir durum söz konusu olmamıştır. I. Murad döneminden itibaren iki başkentin varlığı karışıklıklara yol açmıştır. I. Bayezid, babasının naaşını eski başkent ve hanedan nekropolü olan Bursa'ya nakletmiş, ancak kendisi siyasi başkent olan Edirne'de kalmıştır. II. Murad ve II. Mehmed de sırasıyla babaları I. Mehmed ve II. Murad'ın ölümünde aynı şeyi yapmışlardır.

188 II. Ahmed için bkz. Silahdâr, *Nusretnâme*, s. 4. III. Osman için bkz. Ferâizîzâde II, s. 1503; Vâsıf II, s. 75.

189 Esad Efendi, s. 116, 119.

Levent Şahverdi Arşivi

Esaret altında ölen I. Bayezid'in naaşının Bursa'ya nasıl getirildiği bilinmemektedir.

Padişahın, selefinin son yolculuğu esnasında, 15. yüzyılın sonuna kadar olmaması, siyasi zorunlulukların ve iki başkent arasındaki mesafenin istemsiz bir sonucu muydu? Yoksa hükümdarı sıradan ölümlülerden ayıran bilinçli bir politika mıydı ya da politika haline mi gelmişti? Bu noktada çağdaş bir yorumun yokluğunda, bu soruya cevap vermek imkansızdır. Her halükârda, aynı durumun 1481'de II. Mehmed'in defninde geçerli olmadığı kesindir. Durumun değiştiği doğrudur. Başkent artık İstanbul'du, cenazenin kaldırıldığı yer burasıydı ve yeni sultan da burada mevcut bulunuyordu. Tabii belki de "Aziz" II. Bayezid, babasının cenazesi vesilesiyle diğer alanlarda olduğu gibi dindar bir Müslüman tavrı sergilemek istemişti? Sadeddin'e göre namazdan sonrası şöyle hareket etmiştir:

> Değerli incinin huzur dolu bir tabut olan istiridye anasını öpüp kucakladıktan sonra omuzlarına aldı, vezirlere ve beylere katılarak bu tabutu şeref makamına taşıdı. Daha sonra onu kutlu caminin [Fatih] mihrabının önündeki güzel bahçeye defnetti.[190]

II. Bayezid halkın gözü önünde, her şeyden önce iyi bir oğul ve iyi bir Müslüman olarak hareket etmeyi seçmişti. Cenaze alayı daha az asil sayılmazdı, çünkü cenazeyi namaz kılınan yer ile mezar arasındaki birkaç metrelik mesafede taşıyan merhumun yakınları imparatorluğun önde gelen devlet adamlarıydı. Ayrıca, elimizde fazla ayrıntı olmasa da, 1512'de babasının cenazesini İstanbul kapılarından almaya giden I. Selim'in cenaze alayına eşlik ettiğini ve bu nedenle muhtemelen namaz ve defin sırasında hazır bulunduğunu biliyoruz. Genç Süleyman'ın 1520'deki eylemleri hakkında daha kesin bilgiler vardır. Venedik Balyosu'nun 4 Ekim tarihli bir mektubunda[191], tabutu Edirnekapı'dan II. Mehmed'in camisine kadar at sırtında eşlik ettikten sonra namaz için attan indiği anlatılır. Paşalar daha sonra cenazeyi kaldırarak bir kilometreden biraz daha uzakta bulunan

190 Sadeddin II, s. 7.
191 Sanudo XXIX, 359.

Levent Şahverdi Arşivi

Selimiye Camii'nin gelecekte inşa edileceği yere taşıdılar. Yeni sultan yaya olarak takip ederek saygısını göstermiştir, ancak eğer cesedi taşımış olsaydı, kaynaklarımız muhtemelen bunu bize söylerdi. O tarihte, padişah artık diğer tüm Müslümanlar gibi babasını mezara taşıyan biri değildi.

Ne var ki 1566'da II. Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte köklü bir değişim yaşanmıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda, hükümdarların seleflerinin defin törenine katılmalarını çeşitli yükümlülüklerin engellediğini düşünebiliriz. Öte yandan, II. Selim'in Belgrad'da olduğu ve babasının cenazesini başkente naklettirmek zorunda kaldığı doğruysa, takip eden günlerde o da İstanbul'a dönmüş olmalı. Dolayısıyla onun da cenaze arabasıyla aynı anda İstanbul'a gelmesinin önünde hiçbir engel yoktu. Hasanbeyzâde'nin yazdığına göre, "telaşsız bir şekilde hareket ederek, divanın temel direkleri ve ileri gelenlerle birlikte kadim kanun ve daimi geleneğe göre menzilleri geçti ve böylece surlarla çevrili İstanbul şehrine talihli vakitte ulaştı."[192] Bu nedenle, şehre naaşın ulaşmasından sonra varmak üzere yola çıktığı sonucuna varabiliriz. Başkente zaferle dönüşü yasla karşılanmasın diye mi? Şüphesiz, ancak bu yorum bizim gözümüzde yetersiz kalmaktadır.

Feridûn cenaze namazının hemen ardından yapılan törenlerle ilgili çok ilginç ayrıntılar verir.[193] Anlattığına göre -ki bundan şüphe etmek için hiçbir neden yoktur- II. Selim, "Önce merhum padişah gazi bol bol rahmet ve mağfiret görsün, sonra da saadetli padişahımızın saltanat tahtı ve hilafet minberi mübarek olsun!" diye bağıran kalabalığın alkışları arasında derhal çadırına dönmüştür. Ancak,

> Şahın naaşını taşıyan araba yola çıktı. Vezirler ve bütün saadet erkanı da arabaya bindi ve bir veya iki menzil [yaklaşık 4,5 ila 9 kilometre] yol kat ettikten sonra, naaşla birlikte İstanbul'a gidecek olan vezir Ahmed Paşa, Kapıcıbaşı Ferhad Ağa ve -dervişleriyle birlikte- bu gaza seferine katılmış olan dervişlerin ve şeyhlerin örnek şahsiyeti Şeyh Muslihüddin ibn Nureddin

192 Hasanbeyzâde, 416.
193 Ferîdûn Ms., 109.

Levent Şahverdi Arşivi

> Hazretleri'ne (mazhar olduğu ilahi lütuf daim olsun) emanet edildi. Orada, merhumun kutsal naaşıyla birlikte İstanbul'a gitme emrini alan herkes İstanbul'a doğru yola çıktı. Daha sonra Sadrazam Hazretleri ve diğer ileri gelenler arabanın önüne geçerek merhumun sağlığında yaptıkları gibi onu selamladılar ve diğerleri İstanbul istikametine gittiklerinde [kendileri de] bir veya iki ok atımlık mesafe boyunca onlara eşlik ettiler ve sonra durdular. Ardından, [Süleyman'ın] kutsal ruhu için Fatiha'yı baştan sona okuyup haşmetli köşke geri döndüler.

Hala matem giysileri içinde olan II. Selim, çadırının girişine oturmak üzere geri döndü ve elini öpen ileri gelenleri kabul ederek şöyle seslendi: "Saltanat tahtı kutlu olsun! Size uzun ömür ve büyük refah! Ve Allah (O'na hamd ederim, yüce olsun!) merhum padişah gaziye bol rahmet ve mağfiret ihsan eylesin!"

Bu protokole ne anlam vermek gerekir? Necipoğlu-Kafadar'ın III. Murad'ın babasının cenaze namazında yas tutmamasıyla ilgili olarak öne sürdüğü gibi, hükümdarın ölümle temas ederek kirlenmesini önlemek isteyen bir tür endişe olduğunu mu varsaymalıyız?[194] Gerçi II. Selim 1566'da yas tutmayı bırakmamıştı. Daha çarpıcı görünen şey, hem halkın hem de ileri gelenlerin dualarında, yaşayan ve ölü iki hükümdar arasındaki sistematik karşıtlıktır. Sadrazam ve maiyetinin merhumu arabasında sanki hâlâ hayattaymış gibi selamladıktan sonra onun için bir Fatiha okumadan önce birkaç metre yürüdüklerini de belirtmek gerekir. Bu son iki hareket açıkça [cenazede olsalardı] mezarlıkta yapacaklarını taklit etmektedir. Süleyman bu Fatiha ile sembolik olarak gömüldükten sonra, ileri gelenler cenazenin bu kısmına katılmayı açıkça reddeden II. Selim' in yanına dönebilirlerdi. Halefi cülus töreniyle meşru ve tartışmasız bir şekilde tahta oturduğu halde, sanki merhum defnedilmediği için bir tür garip çift başlılık devam ediyordu. Başka bir deyişle, II. Selim'in kaçınıyor göründüğü şey ölümle temas değil, ölmüş olmasına rağmen, defnedilip

194 Bkz. Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 30 ve Vatin ve Veinstein 1996-2, s. 229, n. 155 içindeki yorumumuz.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşayanların dünyasından kesin olarak ayrılmadığı müddetçe monarşi ilkesinin altını oyan, selefinin fiziksel varlığıydı.

Büyük bir ayin mucidi olduğunu gördüğümüz II. Selim'in saltanatı sırasında böyle bir yeniliğin ortaya çıkması şaşırtıcı olmamıştır. Yine de, çağdaşların herhangi bir yorumunun yokluğunda, Belgrad'da gerçekleşen 1566 törenleri hakkındaki yorumumuz ancak varsayımsal olabilir. Bununla birlikte, vakanüvislerin II. Mehmed ve I. Ahmed'in tahta çıkışlarına ilişkin parmak bastıkları bir nokta görüşümüzü doğrular niteliktedir. Önceki hükümdarın defnedilmesinin ertesi günü, defin törenine katılmış olan çeşitli ileri gelenlerin yeni padişahın huzuruna çıktıklarını ve padişahın da onlara elini öpme şerefini bahşettiğini belirtmiştik. Osmanlı vakanüvislerine göre, bu ileri gelenler yas tutmayı tam da bu istisnai divana katılmak için terk ederler.[195] Evvelki gün, cenaze töreninin gereklilikleri onları merhum hükümdarın naaşını takip etmek zorunda bırakmıştır. Ancak şimdi, bu görev yerine getirilmiş olduğundan, yeni saltanata başlarken tahttaki padişaha selefinin naaşının varlığını hatırlatacak olan yas kıyafetlerini çıkarırlar.

Her ne olursa olsun, bundan böyle sultanın normal olarak cenaze namazına katılmasından sonra törenlerin onsuz devam etmesine izin vermesi kural haline gelir. 1574 yılında, son derece sembolik bir hareketle, "namazdan ve Fatiha'nın okunmasından sonra, saadetli Padişah Hazretleri [III. Murad] adımlarını harem-i hümayuna doğru yöneltti. Şanlı vezir hazretleri daha sonra naaşı kaldırdılar."[196] III. Mehmed'in de 1595'te aynı şeyi yaptığını biliyoruz[197] ve protokolün o zamandan beri değişmediği anlaşılıyor. Cenaze namazı bittikten sonra hükümdar, tabutu kaldırıp mezara götürmeyi vezirlere ve diğer "devlet erkanına" bırakarak özel alanına dönerdi. Bu son nokta hakkında kaynaklarımız tamamiyle hemfikirdir. Boston'daki Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan bir minyatür, III. Murad'ın

195 Bkz. Hasanbeyzâde, 476, 557; Solakzâde, s. 767; Kâtip Çelebi, s. 45-46.

196 Selânikî I, s. 101.

197 Kâtip Çelebi I, s. 45. Rosedale'deki Venedik büyükelçisi Venier tarafından doğrulandı.

Levent Şahverdi Arşivi

cenazesinin sarıklı figürler tarafından sarayın ikinci avlusunda, divanhanenin sıra sıra sütunlarının önünde ve hükümdarın bariz yokluğunda kaldırıldığını göstermektedir.[198] Tıpkı cenaze namazında olduğu gibi, 1691'de de geleneksel protokole saygı gösterilmeye çalışılmış ve bu protokol, 1566'da Belgrad'da yapılanları hatırlatacak şekilde (belki de bilinçsizce) koşullara uyarlanmıştır. II. Süleyman Edirne'de ölmüştü. Yeni hükümdar II. Ahmed'in ya da sarayın önde gelen üyelerinin ona İstanbul'a kadar eşlik etmesi söz konusu değildi. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlattığına göre, cenaze namazı kılındıktan ve naaş onu götürecek arabaya yerleştirildikten sonra işler şu şekilde yürütülmüştür:

> Padişah hazretleri arabaya yaklaştı ve [merhumun] ruhuna kutsal Fatiha'yı okuduktan sonra, kaymakam paşaya kapıcıbaşılar, çavuşlar, yeniçeriler ve sipahiler arasından arabaya eşlik edecek güvenilir adamlar tayin etmesini, dikkatle taşıyarak yolda kimseyi rahatsız etmemelerini ve merhumu Sultan Süleyman'ın türbesine defnetmelerini emretti. Baltacı kethüdâsı Hasan Ağa, küçük mirahur İbrahim Bey'in vekili ve [merhûmun] yakını olan üç ağa çok sayıda bôstancıyla görevlendirildi. [...] Bütün eşraf arabaya solak çeşmesine kadar eşlik ettikten sonra geri döndüler.[199]

II. Ahmed'in naaşının 1695'te[200] yola çıkışında da aşağı yukarı aynı tören izlendi, ancak küçük şehzade Selim'de olduğu gibi, II. Ahmed (artık tahtta değilken ölen) IV. Mehmed'e arabanın önünde dua etme şerefini bahşetmiş görünmüyordu[201]: demek ki bu, tahttayken ölen hükümdara mahsus bir şerefti. Gelgelelim bizim asıl vurgulamak istediğimiz, hükümdarın dairesine dönerken eşrafın, İstanbul'da yapıldığı gibi, tabutun türbeye naklini taklit ederek cenazeye birkaç metre eşlik etmesidir. 18. yüzyılda hükümdarlar

198 8. resim. Bkz. Martinovitch. Minyatür, Necipoğlu tarafından yenidem üretilmiştir 1996, s. 30, (görünüşe göre yanlış bir şekilde) II. Selim'in cenazesinden söz ediyor.

199 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 574.

200 Bkz. Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, s. 4.

201 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Tarih II, s. 691 ve 698.

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden İstanbul'da öldüğünde, eski protokol tekrar uygulamaya konmuş, sultan namazdan sonra ortadan kaybolmuş ve merhumu ebedi istirahatgâhına taşımayı devletin ileri gelenlerine bırakmıştır. Bu kraliyet alayının 18. yüzyılda nasıl göründüğüne dair bir fikir edinmek için Mouradgea d'Ohsson'un tasvirine başvurabiliriz:

> Siyah bir tüyle süslenmiş bir sarığın üstüne yerleştirildiği tabutun üzerine, Kur'an'dan ayetlerin işlendiği Mekke'nin kutsal örtüsü örtülür.[202] Vezir-i Azam, müftü ve başlıca memurlar, ölen hükümdara son bir saygı göstergesi olarak, ellerini tabutun üzerine koyarak[203], cenazenin yanında sarayın ikinci kapısına kadar yürür ve burada atlarına binerler. Geçmişte yeni sultan da selefi için aynı görevi yerine getirirdi. Kızlar ağası haricinde, sultanın hanesinden hiçbir görevli bu kafilenin bir parçası değildir. Kapıcıbaşılar, başlıca sivil ve askeri erkan, ulema, kaptan-ı derya, nazırlar ve katiplere, sadrazam ve müftü öncelik eder. Bu iki ileri gelenden sonra, saray müezzinlerinin ve imparatorluk camilerinin tüm imamlarının başında, kederli bir tonda ilahiler okuyan Kızlar Ağası gelir. Tabutun etrafı sarılır ve onu taşımak için her an ayağa kalkan Baltacılar bölüğü tarafından takip edilir; tabutu başlarının hizasına kadar kaldırdıkları elleriyle desteklerler. Yazıcı Efendi ve hükümdarın naaşını alacak olan caminin yöneticisi tabutun önünde, içinde sarısabır odunu yanan altın bir buhurdanlık tutarak yürürler ve siyah haremağalarının hazinedarı halka avuç avuç gümüş para atar. Caminin avlusuna girildiğinde, kafiledeki görevliler

202 200. Minyatürlerde açıkça görülen bu örtünün varlığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze töreninde görevli olduğu dönemde Sokollu Mehmed Paşa'nın şu nidasından da anlaşılacağı üzere önemliydi: "Kefen yeter mi?" ? Onun da Mekke'den bir örtüye ihtiyacı yok mu? » Ve Ferîdûn'un, başına bir kötülük geldiği takdirde kendisi için getirdiğini sunması (Ferîdûn Ms, 100).

203 Bu ifade, onların artık cesedi taşıyormuş gibi yapmakla yetindiklerini ileri sürüyor. I. Abdülhamid'in cenaze törenini anlatan Esad Efendi, "Devlet erkanı"nın tabutu "ellerinde" *(el üzre)* Orta Kapı'ya taşıdığını, orada teberdârların teslim aldığını söylüyor. Biraz aşağıda Mouradgea d'Ohsson'un değindiği teberdâr veya zülüflü baltacılar hakkında bkz. Vatin 1998, s. 353; Uzunçarşılı 1945, s. 435 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

> atlarından iner ve çift sıra oluşturarak, türbenin kapısında atlarından inen ve tabutu karşılamak üzere kaptan-ı derya ve kızlar ağası ile birlikte yaya olarak geri dönen sadrazam ve müftüyü selamlarlar. Defin işleminden önce müftü ve emirlerin başı tarafından okunan kısa bir duanın yanı sıra telkin adı verilen ve ölünün kendisine hitaben söylenen bir tür nasihat niteliğindeki nutuk okunur.[204]

Kaynaklarımız defnin kendisi hakkında neredeyse hiç bilgi vermemektedir. Bu nedenle, okuyucunun izniyle, bu noktaya mezar ve türbeye ayrılan bir sonraki alt bölümde kısaca değineceğiz ve burada cenazenin son önemli unsuruna geçeceğiz: sadaka dağıtımı. Genel olarak konuşursak, sadaka vermek elbette bir Müslüman'ın yükümlülüklerinden biridir. Ancak cenaze sadakası özel bir durumdur, zira bu sadaka ölen kişinin oruç tutmadığı ya da başka bir dini yükümlülüğünü yerine getirmediği zaman ortaya çıkan borçlarını ödemeyi amaçlar. Bazıları tarafından kınanacak bir yenilik (bid'at) olarak görülse de, bu uygulama hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.[205] Para (yukarıda Mouradgea d'Ohsson'dan alıntılanan pasajda olduğu gibi) ya da yiyecek şeklindeki cenaze sadakaları elbette imparatorluk cenazelerinde çok sık görülmektedir. Osmanlı yazarlarının zihninde bunlar, defni takip eden günlerde mezarda Kuran okunmasıyla -okuyanlara para ödenirdi- bağlantılıdır, ancak bunun ötesinde, dindar bir vakıf gerekli parayı sağladığında da geçerlidir. Bunların hiçbiri hükümdara özgü değildir, ancak onun durumunda miktarlar önemli boyutlara ulaşır. Dukas'a göre, II. Murad'ın naaşını Bursa'ya götürmekten sorumlu olan İshak Paşa, cenaze töreninde fakirlere çok sayıda altın dağıtmıştır; *Vesika*'da (belki de abartısız olarak) II. Mehmed'in cenazesi vesilesiyle kesilen bin hayvanın etinin dağıtıldığı ve fakirlere 500.000 duka verildiği belirtilir; II. Ahmed, 1691'de II. Süleyman'ın naaşının nakli sırasında Edirne'den İstanbul'a giden yolda yoksullara 2000 kuruş (yani 240000 akçe

204 D'Ohsson VII, s. 115-117.

205 Bkz. Başoğlu, s. 17; mak. "Cenâze" *İA 2* içinde; Boubakeur, s. 195, 218; Örnek 1971, s. 59; Idleman-Smith ve Yaşbeck-Haddad, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

veya 800 Venedik dukası) dağıtmıştır...[206] Kelimenin tam anlamıyla sadakaların ve cülus bahşişlerinin yanı sıra, en azından 17. yüzyıldan itibaren, imparatorluk cenazeleri vesilesiyle sarayda belirli sayıda kişiye hediyeler de dağıtılırdı.[207]

Sonuç olarak, defnin gecikmesi ile ilgili sorunları bir kenara bırakırsak, padişahların kamuya açık cenazeleri, cenaze namazından defne kadar İslami kurallara uygun görünmektedir. Törenlerin son derece kurallı doğası göz önüne alındığında, bu pek de şaşırtıcı gelmez. Bu arada, bu gelenekçilik tam değildi. Mezarla ilgili soruları şimdilik bir kenara bırakarak, cenaze alayının birkaç özelliğinden bahsedeceğiz. 16. yüzyıl başlarının Kahireli vakanüvisi İbn İyas, II. Bayezid'in 25 Nisan 1513'te Mısır, Bulak'ta ölen torunu Şehzade Süleyman'ın cenaze töreninin özel niteliğinden etkilenmiştir:

> Kafilenin önünde [Memlük] sultanı tarafından sunulan tövbe sadakası taşıyıcıları vardı: Süleyman Bey'in atları önde, kuyrukları kesilmiş ve eyerleri ters çevrilmiş olarak yürüyordu; sarığı, ülkesinin geleneklerine göre kırılmış olan yayları gibi tahtırevanın üzerine yerleştirilmişti.[208]

"Tahtırevanın üzerine konulan" sarığa gelince, bu durum kaynaklarda geniş ölçüde doğrulanmaktadır ve hem Batı çizimlerinde hem de Osmanlı minyatürlerinde harika bir şekilde görülebilmektedir. Necipoğlu-Kafadar'ın da belirttiği gibi, II. Mehmed'in *Vesikası*'nın yazarının, şüphesiz Fransız sarayındaki bir uygulamayla karıştırarak, "adı geçen efendinin tabutunun üzerinde imparatorluk giysileri içinde ve başında sarığıyla canlı gibi durduğunu"[209] söylediğinde tarif ettiği şeyin tabutun başına yerleştirilen sarık ve üzerine serilen kaftan olduğunu varsayıyoruz. 20. yüzyıl Türkiye'sinde halk

206 Bkz. Dukas, s. 188; *Testament*, s. 36; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Tarih* II, s. 574. 120 akçe değerinde gümüş sikkeler olan ilk kuruşlar, 1690'da henüz basılmıştı: bkz. Pamuk, İnalcık ve Quataert, s. 966 vd.

207 On sekizinci yüzyıl için bkz. Vatin 1998. Ancak Naima'dan, İbrâhîm'in ölümü üzerine hadımlara ve içoğlanlarına kelle başına bin akçe verildiğini de biliyoruz.

208 Ibn Iyâs 1955, I, s. 284.

209 *Testament*, s. 34. Cf. Necipoğlu 1996, s. 26 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

arasında bu uygulama tamamen terk edilmemiş, tabutun üzerine ölen kişinin cinsiyetini ve mesleğini anımsatan bir giysi ya da başlık yerleştirme alışkanlığı korunmuştur.[210] Bu geleneğin açıkça insanbiçimci [antropomorfik] doğası, Osmanlı mezar taşlarının, genellikle bir sarık, bir başlık ya da (19. yüzyılda) bir fesle taçlandırılan, daha az belirgin olmayan insanbiçimciliğiyle ilişkili olarak ele alınmalıdır. Bu, eski bir İslam öncesi Türk kültürüne aittir.

II. Mehmed'in *Vesikası*'nda, bu sultanın cenazesinde okçuların ellerinde kırık yaylar ve siyah oklar tuttuğundan bahsedilir. Benzer bir ifade II. Bayezid'in cenazesi vesilesiyle Sarıca Kemal'de de bulunur: "Bin at kuyruğu kestiler / Binlerce gergin yayı gevşettiler."[211] Orta Asya'da da görülen[212] bu gösterinin anlamı çok açık değildir: kırık bir yay ölen kişi tarafından öbür dünyada kullanılabilir mi? Bununla birlikte, yay ve oklar daha geniş bir anlama sahipti ve kişinin kendisine de atıfta bulunuyordu...[213]

Atlara gelince, II. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın cenaze alayında da Angiolello'nun dikkatini çekmişlerdir: eyerleri ters takılmış, kuyrukları boyanmış ve ağlamaları için burun deliklerine biber atılmıştır.[214] Bir başka Hıristiyan gözlemci Cantacasin de benzer şekilde yazmaktadır:

> Büyük beyler ve kaptanlar da dahil olmak üzere, atlarını cenazenin ardından sürmek onların adetidir. Söz konusu atların burun deliklerine bir şey koyarak, efendilerinin ölümüne ağlıyorlarmış gibi çırpınmalarını ve ağlamalarını sağlarlar.[215]

Yaylarda olduğu gibi, vakanüvislerimiz cenaze törenlerinde atların varlığını da genellikle görmezden gelmeyi tercih ederler. Gelgelelim

210 Bkz. Örnek 1971, s. 56. On altıncı yüzyıl başlarında Mısır'da kadınlar için bu tür bir uygulamanın ortaya çıkması İbn İyâs'ı (1955, I, s. 284) bir yenilik olarak şaşırtmıştır.

211 Bkz. *Testament*, s. 31; Tekindağ 1959, s. 92, n. 36.

212 Castagné, s. 72.

213 Bkz. Roux 1977.

214 Angiolello, s. 68.

215 Cantacasin, s. 262.

Levent Şahverdi Arşivi

buna dair Osmanlıca kanıtlar da mevcuttur. Sarıca Kemal'in yukarıda alıntılanan beytinde, 1512'de II. Bayezid'in cenaze alayı vesilesiyle buna atıfta bulunulmaktadır; bir buçuk asır sonra, 1640'ta IV. Murad'ın cenaze töreninde, olayların çağdaşı olan Kâtip Çelebi'nin tanıklık ettiği üzere, atlar yine mevcuttu:

> Selatin camilerinde sela okunduktan, cenazeyi hazırlama ve kefenleme vazifeleri yerine getirildikten sonra, saray-ı hümayunda cenaze namazı kılındı, ardından vezirler ve divan erkanı, önünde yayan ve ağlayarak ilerleyedikleri cenazeyi götürdüler. Merhumun gazaya giderken bindiği eyerleri tersine çevrili üç at dizginlerinden tutulmuştu.[216]

Kâtip Çelebi'nin anlatımı o kadar ağırbaşlı ki atlardan bahsedilmesi dikkat çekici görünüyor. O tarihte bunun insanların aklına takılan sıra dışı bir olay olduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte, uygulama dönemi yansıtan geleneksel tasvirler [ikonografi] tarafından iyi bir şekilde belgelenmiştir. Şükrî'nin *Selimnâme*'sinde yer alan ve II. Bayezid'in cenaze alayının Eski Saray'ın bir galerisinde ağlayan kadınların önünden geçişini tasvir eden bir minyatürde, alayın hemen ardından giden iki at görülmektedir. 1533'te İstanbul'a gelen bir imparatorluk elçisine eşlik eden Pieter Coeck van Alost'un hayranlık uyandıran bir gravüründe, bir ölünün mezarlığa taşındığı tahtırevanı takip eden "matemli" bir at görülmektedir. 1566'da Kanuni Sultan Süleyman'ın naaşının şehre dönüşünü tasvir eden ünlü minyatürlerde de merhum sultanın atı, en önde binicisiz yürürken resmedilmiştir. Yarım yüzyıl sonra bile, Alman işi bir "Türk cenaze töreni" tasvirinde, alayda siyah bir el tarafından yönetilen ve başında siyah bir tüy bulunan matemli bir at yer almaktadır.[217]

216 Kâtip Çelebi II, s. 220.

217 Şükrî'nin *Selimnâme*'si Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (H. 1597-98). Minyatür (9. resim) Stchoukine I, res. VI ve Ertuğ, s. 11 tarafından yeniden üretilmiştir. Pierre Coeck'in *Ces mœurs et fachons de faire des Turcqz avecq les Regions y appartenantes ont été au vif contrefaictes par Pierre Coeck d'Alost, luy estant en Turquie l'an de jesus Christ* MD33, Antwerp, 1533 adlı eserinden alınan gravür Vatin ve Yerasimos tarafından (Stefanos Yerasimos'un bir notuyla birlikte, s. 286) *Soliman le*

Levent Şahverdi Arşivi

Referanslar, 17. yüzyılın ilk on yıllarına kadar -kesinlikle gelenekçi olmayan- uygulamanın gerçekliği konusunda herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak kadar çoktur. Bunun ne anlama geldiğinden emin olmak ise daha zordur. Katip Çelebi, 1640'ta olguları istisnai olarak sunar ve kendisinin mi yoksa o dönemde genel olarak kabul edilen mi olduğunu bilmediğimiz bir yorum önerir: gaza için bindiği atlar, güçlü ve genç bir hükümdar olan IV. Murad'ın inanç uğruna savaşarak atalarının asil geleneğini sürdürdüğünü halka hatırlatmak içindir. Öldüğü sırada Bağdat'ı kafirlerden yeni geri almıştı. Mouradgea d'Ohsson'a göre bu kesinlikle bir tesadüften çok daha fazlasıydı; bu yorum ya 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı görüşünün bir yansımasıdır ya da yazarın kişisel düşüncesidir: "IV. Murad'ın 1640 tarihli cenaze töreninde, bu prensin Perslere karşı seferlerinde bindiği atlardan üçü tabutun önünde yürütülmüş ve Zerdüşt'ün takipçileri olan eski Pers krallarının cenaze törenlerinde uygulandığı gibi eyerleri tersine çevrilmişti."[218] Aceleci karşılaştırmalar konusunda her zaman dikkatli olmak gerekir. Ne de olsa 14. yüzyıla kadar Fransa'da ölen kişiye ait atların cenaze törenlerinde *ad subsidium terrae sanctae*, yani Haçlı devletlerinin bakımı için Kilise'ye sunulduğunu biliyoruz. Bu gelenek Fransa'da Haçlılarla birlikte ortadan kalkmıştır. "Ancak, İngiltere'de ve kıtanın başka yerlerinde, ölen kişinin atı ve zırhı cenazelerde önemli bir yere sahipti; ölen kişiyi temsil eden bir kişi zırhı bağışlardı ve ölen kişinin atını sunağa götürürdü, burada kendisini ve atı Kilise'ye sunardı."[219] Daha da yakın bir zamanda, Ürdün Kralı Hüseyin'in cenazesinde, merhumun atı, efendisinin ters çevrilmiş çizmelerini giyerek cenazeye katıldı: ve gazeteciler bunun İngiltere'de eğitim görmüş İngiliz hayranı bir hükümdar tarafından ithal edilen

Magnifique içinde yeniden üretilmiştir, 1994, s. 170. Süleyman'ın naaşının naklini tasvir eden minyatürler Seyit Lokmân'ın Süleymannâme'sinden (Chester Beatty Library no. 313, Dublin) alınmış ve Stchoukine, lev. XXVI ve XVII ve Atıl, s. 95 tarafından çoğaltılmıştır. Nihayet, 17. yüzyıl çizimi için bkz. K. Teply, *Die kaiserliche Grossbotschaft an Sultan Murad IV 1628*, Viyana. Ayrıca bkz. 10. resim.

218 D'Ohsson VII, s. 115, n. 1.

219 Bkz. Giesey 1987, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

eski bir İngiliz geleneği olduğunu söylediler... Bununla birlikte, bu hatırlatmaları dikkate alırken, büyük Osmanlı beylerinin cenazelerinde atın varlığı ile İslam öncesi eski Türk gelenekleri arasında bağlantı kurmamak zordur. Bu gelenekler, cenazelerde insan ve hayvan kurban etmeye önemli bir yer veriyordu: ölen kişiye, hayatın burasıyla aynı olduğu öbür dünyada da hizmetkârlar ve sürüler eşlik etmeliydi. At elbette özellikle önemliydi ve cenaze töreninde kurban edilmesi çeşitli vesilelerle karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan, ölü kişi kendisini öbür dünyaya götürecek yolculuğu yapmak için mümkün olan en kısa sürede kurban edilecek bir bineğe ihtiyaç duyarken, diğer yandan daha sonra daha büyük bir sürüye ihtiyaç duyacaktı.[220] Ölen kişinin atının cenaze töreninde kurban edilmesi Orta Asya'da uzun süre devam etmiştir.[221] Ortaçağ Anadolu'sunda Akkoyunlu Türkleri bu uygulamayı değilse bile en azından anısını korumuşlardı, zira Dede Korkut Kitabı'nda kahramanlarından biri olan Oğuz şöyle der: "Üç ay içinde dönmezsem, [annem] bilsin ki öldüm! / Aygırımı kessin ve cenaze yemeğimi versin!"[222] Osmanlılar artık cenazelerinde at kurban etmiyorlardı. Buna karşın, atları için mezarlar inşa etmeye ve cenaze törenlerinde onlara yer vermeye uzun süre devam ettiler.[223] Bu geleneğin pagan doğası şüphesiz onların da gözünden kaçmıyordu. Her halükârda, yazarlarımızın farkında olmamaları mümkün olmayan bir uygulama hakkında ihtiyatlı davranmaları ve hatta sessiz kalmalarından anlaşılan budur. Giderek artan mükemmel Müslüman olma arzusu ile asla inkar edilmeyen uzak bir geçmişe dayanan eski geleneklere duyulan saygı arasında, Osmanlıların her zaman çözmeyi başaramadığı çelişkiler vardı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu durum bilhassa cenaze alanında geçerliydi.

220 Bkz. Roux 1963, s. 106 vd., 169-174.

221 Bkz. Castagné, s. 80, 86-87.

222 Bazin ve Gökalp, s. 137. Daha sonra (s. 209) Segrek aynı talimatları nişanlısına da verir.

223 Bkz. İA 2 IV, s. 31'deki "At" maddesi. Gelibolu yarımadasındaki Bolayır'da, atının mezarının Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nınkine bitişik olduğu da eklenmelidir (bkz. Beldiceanu-Steinherr *içinde* Mantran 1989, s. 25).

Levent Şahverdi Arşivi

MEZAR

Mezarın yapısı

II. Murad, vasiyetinde cenaze merasimiyle ilgili isteklerini belirtmiştir:

> Son arzularını dile getirerek şöyle vasiyet etti: "[Bedenim] Ali'min yanındaki mezara yerleştirilsin, ama çok yakın olmasın. Toprağın üzerine konulmasın, sünnetin gerektirdiği şekilde gömülsün." Ayrıca şu son ricada bulundu: "Malımdan alınacak beş bin filori karşılığında, dört duvarlı ama üstü açık bir türbe yapılsın ki yağmur üzerime yağsın ama türbenin yan tarafları kapatılsın, böylece hafızlar [bu sığınağın] altında Kuran okuyabilsinler." Ayrıca şu son dileğini de iletti: "Benden sonra evlatlarımdan, ensabımdan, cümle soyumdan sopumdan her kim ölecek olursa, yanıma yerleştirilmesin."[224]

II. Murad'ın türbesi Bursa'da hâlâ görülebildiğinden, dileklerinin yerine getirildiğini biliyoruz. Türbesi, 1442'de ölen Alâeddin (Ali) de dahil olmak üzere dört çocuğunun mezarlarının bulunduğu daha küçük bir odaya bitişik olan kare kesitli bir türbenin, tepesi açık kubbesinin altında yer almaktadır. Bu metnin ehemmiyeti her şeyden önce gelenekçiliğe saygı gösterme arzusunu ortaya sermesidir. İlk olarak, gömülme isteğini vurgular. Bu, İslamın gereklilikleriyle uyumluydu ve her şeyden önce, Ortaçağ Anadolu'sunda devam ettiğini gördüğümüz, cesedin çeşitli süreler boyunca teşhir edildiği İslam öncesi eski uygulamalara aykırıydı. II. Murad tarafından verilen ayrıntılar, bunun, 15. yüzyılın ortalarında bazı Osmanlı çevrelerinde hâlâ yaygın bir uygulama olduğunu göstermektedir. Dahası, kendi babası I. Mehmed'in türbesinin şüpheli bir üst katı olduğu söylenmiştir. II. Murad'ın vasiyetinde yer alan bilgiler de ölünün gömüldüğü çukurun paylaşıldığı durumlar olduğunu düşündürmektedir. Oysa, Müslüman türbesinin bireysel olması gerekiyordu.

224 Bkz. Uzunçarşılı 1958, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kuralı çiğnemek zorunda kalındığında bile, cesetlerin toprak bölmelerle ayrılması gerekiyordu. Görünüşe bakılırsa, babasının gömülmesinden çeyrek asır sonra, II. Murad kendisini atalarının masumca koruduğu paganizm izlerinden arınmış iyi bir Sünni Müslüman olarak göstermeye hevesliydi.[225]

Gerçekte, türbenin kendisi peygamberin öğretilerine pek uygun değildi. Peygamber, bir ölüler kültünün gelişmesini önlemek için mezarın anonim ve çıplak kalmasını talep etmiş ve üzerine bir bina inşa edilmesini açıkça yasaklamıştır. Gel gör ki bu emirler İslam'ın ilk günlerinden itibaren ihlal edilmiştir.[226] Bu nedenle Osmanlı sultanlarını türbe uygulamasından dolayı suçlamak biraz haksızlık olur. Her halükârda, bir zorluğun farkında oldukları açıktır. Örneğin, -meşru olarak daha gelenekçi olmalarını bekleyeceğimiz- ulema ileri gelenleri İstanbul'da nadiren bir türbe altına gömülmüştür.[227] Sevilen bir yakın için mermer bir türbe inşa edilebilir miydi? Bu soru, 16. yüzyılın ortalarında Kanuni Sultan Süleyman'ın, Osmanlı İslamı'nı saflaştırmak için çok çaba sarf eden ünlü şeyhülislamı Ebusuud Efendi'ye sorulmuştur. Belli bir miktar Cizvitlikten [yani işbilirlikten] yoksun olmadığı görülen bu kişi, "Eğer bunu şan için yaptıysa günahtır; yapmadıysa günah değildir."[228] şeklinde cevap vermiştir. Dahası, mezar kubbeleri Müslüman dünyasında o kadar yaygın bir olgudur ki, Osmanlılar bunları hükümdarlarının mezarlarının üzerine dikmeyi gayet doğal bulmuşlardır. Öte yandan, II. Murad'ın türbesinin toprağına yağmur yağması için özel olarak dile getirdiği arzu ilginç bulunabilir…

Bununla birlikte, II. Murad'ın ve haleflerinin definlerinin gelenekçiliğinden *apriori* şüphe etmek için hiçbir neden yoktur. Ne var ki kaynaklarımızdan biri olan ve padişahın cenazesinde İstanbul'da bulunan Haham Almosnino tarafından yalnızca Kanuni Sultan Süleyman'ın mezarı tarif edilmektedir:

225 II. Murâd'ın türbesi hakkında bkz. Önkal 1992, s. 79-83; I. Mehmed'inki hakkında bkz. *yukarıda*. Türbenin yapısı hakkında bkz. Ragib 1992.

226 Bkz. Ragib 1970.

227 Bkz. Vatin ve Yerasimos 2001, s. 46.

228 Düzdağ, s. 173.

Levent Şahverdi Arşivi

> Gömme işlemi şu şekilde yapıldı: Toprağın dibini düzledikten sonra kefenlenmiş cesedi içine yerleştirdiler. Dört bölümde ya da kenarlarda, çok iyi işlenmiş, birbirine tutturulmuş ve iyi bir şekilde birleştirilmiş dört mermer levha vardı. En üstte zengin bir jasper taşı vardı, iyi işlenmiş ve beş parçanın bir kutu gibi kapanmasını sağlayacak şekilde yerleştirilmişti, alt kısım toprağa açık kalıyordu. Tüm bunların üstünde, üzerine Angora veya brokar bir kumaşın yerleştirilmesi gereken tümülüs şeklinde bir mermer kütlesi; sağ tarafında bir kılıç (çünkü hayatı savaşta sona ermişti); başında, hayattayken giydiği şekilde düzenlenmiş başlığı ya da sarığı.[229]

Bu tanıma bakılırsa, Süleyman için kazılan mezar dört dikey duvarı olan bir paralel yüzlü şeklindedir. Bu, din alimleri tarafından bazı durumlarda kabul edilen bir çözüm olan *şakk* tipi bir mezardır, ancak onlar, mezarın alt kısmında, Mekke'ye bakan duvar boyunca ceset için bir nişin yapıldığı *lahd* tipini tercih etmektedirler.[230] Başlıca özellik, mezarın dibinde bir döşemenin olmamasıydı: böyleçe ceset toprakla doğrudan temas halindeydi ve bu da önemli bir dini zorunluluktu.

Çok daha az geleneksel olan mezar taşı, insanbiçimciliği karakteristik bir Türk özelliği olan bir sarıkla örtülmüştür. Ölen kişiyi temsil eden cenaze heykeli eski Türklerde de görülmektedir.[231] Bunun mirasına Osmanlı mezarlıklarında rastlanabilir; ölen kişinin başlığını taşıyan, bazen apoletler ve süslemeler takan, kadınlar söz konusu olduğunda boynunda kolyeler bulunan mermer steller ilk bakışta insan siluetlerini andırır. Osmanlı geleneğinin aksine, sultanların mezarlarında isimlerini belirten bir kitabe bulunmaz: ölen kişinin kimliğine dair bir şüphe olmadığından, buna gerek duyulmamıştır.[232] Süleyman'ın mezarının daha açık bir pagan özelliği kılıcının saklanmasıdır. Haham Almosnino tarafından verilen bu ayrıntı, otuz yıl

229 Almosnino, s. 53. Bkz. 11. resim

230 Bu iki tip çukur ve İstanbul'daki uygulamalar hakkında bkz. Ragib 1992, s. 393-395; Vatin ve Yerasimos 2001, s. 27-28.

231 Bkz. Roux 1963, s. 188.

232 Bkz. Vatin 1998-2.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar sonra Süleyman'ın lahdinin yan tarafında bir yay ve sadakla birlikte değerli taşlarla süslenmiş güzel bir kılıç gören Baron Wenceslas Wratislaw von Mitrowitz tarafından da doğrulanmıştır.[233] Diğer padişah mezarları hakkında benzer bir şey rapor etmemiştir. Ancak II. Mehmed'in cenazesinde kırılmış ya da sadece gevşetilmiş yayların varlığına daha önce dikkat çekmiştik: bu yaylardan birinin mezarın yakınına yerleştirilmiş olması ihtimal dışı değildir. Almosnino gibi Wenceslas Wratislaw da Süleyman'ın türbesindeki silahların varlığının padişahın savaşta öldüğünü hatırlatmak için olduğunu yazar. Çok farklı çevrelerden gelen bu iki yazarın birbirlerini kopyaladıklarını varsaymak yerine, her ikisinin de İstanbul'daki Müslüman muhbirlerden duyduklarını tekrarladıkları sonucuna varabiliriz. Samimiyetlerinden *apriori* şüphe etmek için hiçbir neden yoktur. Bununla birlikte, İslam öncesi Türklerin ölüyü aletleri ve silahlarıyla birlikte gömme uygulamasıyla bağlantı kurmamak zor görünüyor, hele yayın çok özel sembolik değerinden bahsetmeye bile gerek yok. II. Mehmed'in cenaze alayıyla bağlantılı olarak daha önce değinilmiş olan bu noktalara burada tekrar dönmeyeceğiz. Yine de, Osmanlı vakanüvislerinin sessizliğinin, İslam öncesi geleneklerin kalıntıları varsayımını destekleyebilecek bu konuyu ele almaktan duydukları rahatsızlığı gösterdiği unutulmamalıdır. Şunu da eklemek gerekir ki, Süleyman'ın silahları gömülmeden yere bırakılmakla yetinilmiştir, tıpkı cenazeye katılan merhumun atının kurban edilmemesi gibi.

Dolayısıyla, bazı Osmanlıya has uygulamalar olsa bile, genel olarak sultanların gömülmesi, en azından böyle istediğini ifade eden II. Murad'ın zamanından itibaren Sünni geleneği takip etmiş gibi görünmektedir. Sonuç olarak, onların mezarları (terimin tam anlamıyla) görünüşe göre en zengin tebaalarının veya kullarınınkinden çok az farklıydı.

Türbe

Osmanlı sultanlarının mezarları kubbeli bir türbe ile örtülüdür. Bunda ne Müslüman dünyasında ne de Osmanlı toplumunda alışılmadık

233 Wratislaw, s. 68.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şey yoktur. En aziz şeyhler ve büyük şahsiyetler (söylediğimiz gibi ulema hariç) genellikle yakın aileleriyle birlikte, çoğunlukla bir caminin "külliyesine", yani camiyi çevreleyen ve dindar bir vakfa tabi olan kamusal kullanıma yönelik binalar grubuna bağlı bir türbeye gömülürlerdi. Özel araziye gömülmek yasal olarak mümkündü, ancak artık mal sahibi olan mirasçı böyle bir isteği yerine getirmek zorunda değildi. Öte yandan, bir vakfın vakfiyesinde yer alan hükümler tersine çevrilemezdi. Dolayısıyla, belirli bir servete sahip olan Müslüman bir Osmanlı, belirli koşullar altında, mezarı için dilediği düzenlemeleri yapabilirdi.[234] Aynı durum hükümdar için geçerli değildi.

İlk olarak, sultanın ölümünü gizli tutma zorunluluğu doğal olarak cenaze düzenlemelerinin halefi tahta geçene kadar beklemesi gerektiği anlamına geliyordu. Fakat yazarlarımızın yeni hükümdarın rolü üzerindeki ısrarı, bizi bunu basit bir meseleden daha fazlası olarak görmeye zorluyor. Aşıkpaşazâde, I. Murad'ın naaşının Bursa'ya gönderilmesinin I. Bayezid'in emriyle olduğunu söyler.[235] Süreç I. Mehmed ve II. Murad için de aynıydı. Yalnızca II. Mehmed'in *Vesikası*'nda (sultan vekili) Şehzade Korkud'un dedesinin cenazesi için düzenlemeler yaptığının iddia edildiğini, oysa bunun için aslında II. Bayezid'in gelişinin beklenmesi gerektiğini Osmanlı yazarlarının bize söylediğini, dolayısıyla bildiğimizi belirtmek gerekir. 14. ve 15. yüzyıllarda hüküm süren hükümdarın, babasının gömüleceği yerin seçimi üzerinde tam bir kontrole sahip olması zorunlu değildir. Doğrulanamayan bir gelenek, I. Osman'ın Bursa'da, "gümüş kubbenin" altına gömülmek istediğini bildiğini iddia eder. Neşrî ve Ahmedî'ye göre I. Murad daha sağlığında türbesini yaptırmıştı.[236] Öte yandan, I. Bayezid'in (büyük olasılıkla şehzadesi Süleyman Çelebi tarafından yaptırılmıştır)[237] veya II. Murad'ın türbeleri için durumun böyle olmadığını biliyoruz, her ne kadar I. Murad kendi

234 Bu sorular hakkında, bkz. Vatin ve Yerasimos 2001, s. 1 vd.

235 Âşıkpaşazâde, s. 64.

236 Neşrî I, s. 308; Ahmedî, s. 19. Gümüş kubbe hakkında, bkz. Birinci bölüm, *yukarıda.*

237 Bkz. Önkal 1992, s. 55 vd; Süleyman'ın Bursa'da bulunduğu tarihler için bkz. Imber 1990, s. 64 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

türbesinin yerini önceden belirlemiş ve temel özelliklerini belirtmiş olsa da. II. Mehmed'e gelince, Necipoğlu-Kafadar'ın[238] tahmin ettiği gibi, son arzularına uygun olarak gömülmüş olması mümkündür. Doğrusunu söylemek gerekirse, II. Bayezid'in buna uymasını beklemeleri daha da dikkat çekicidir: bu, bunun siyasi bir karar olduğunu, üstelik genç Korkut'un sorumluluğuna bırakılamayacak kadar önemli olduğunu gösterir, her ne kadar tahta çıkarıldığı ara dönemde teoride tam anlamıyla sultan olsa da. Kemalpaşazâde, aktardığı geleneklerden birinde, I. Osman'ın Bursa'ya gömülmek istediğini belirtirken, Orhan'ın onu İznik'te toprağa gömmek istemesi karakteristiktir.[239] Bu erken 16. yüzyıl yazarına göre, hüküm süren sultanın kararı açıkça selefinin son arzularından önceliklidir. Gerçekten de I. Selim, Eyüp'te toprakla örtülü basit bir mezar isteyen babası II. Bayezid'in isteklerini dikkate almamıştır.[240] Her halükârda, 16. yüzyıldan itibaren II. Bayezid, I. Selim, Kanuni Sultan Süleyman, I. Ahmed, II. Süleyman, IV. Mehmed, II. Ahmed, I. Abdülhamid ve II. Mahmud'un şu veya bu yere gömülmelerinin hüküm süren sultanın emriyle karar verildiğine şüphe yoktur. Bu düzen, özellikle büyük bir selatin camisi inşa ettirmiş olan merhumun bilinen bir arzusuna elbette uygun olabilirdi. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman, türbesinin bakımı için gerekli meblağı Süleymaniye Camii "külliyesi"nin vakfiyesine dâhil etmiştir.[241] Gelgelelim son karar oğluna aitti -ve II. Bayezid'in durumu aslında istediği gibi hareket etmekte özgür olduğunu göstermektedir. Bu, Osmanlıların bu kitapta her adımda karşımıza çıkan temel siyasi ilkesinin son bir örneğidir: sadece tek bir padişah olabilir ve o her konuda mutlak efendidir.

238 Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 27.

239 Kemalpaşazâde I, s. 192 vd.

240 II. Bâyezîd *Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü n°2113, s. 202. Alıntı: Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinople/Istanbul: The Ottoman Capital in the Making*. Sayın Kafescioğlu'nun yayınlanmamış tezine bu referansı bize sağlayan Sayın Stefanos Yerasimos'a teşekkür ederiz. Ayrıca bkz. Venedik baylosu Lunardo Justinianus'un II. Bayezid'in İstanbul'da gömülmek istemediğini belirten bir vasiyet bıraktığını belirten mektubu (Marino Sanudo, *Diarii* XIV, Venedik, 1886, sütun. 578, aktaran) Tekindağ 1970, s.11, n.43).

241 Kürkçüoğlu, s. 46 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu koşullar altında, 1451'de II. Murad'dan 1617'de I. Ahmed'e kadar sultanların türbelerinin ölümlerinden sonra (ve haleflerinin emriyle) kurulmuş olması şaşırtıcı değildir. Bu noktada, epigrafik belgeler çoğunlukla vakanüvislerden öğrendiklerimizle örtüşmektedir.[242] Egemen gücün bu şekilde teyit edilmesinin sembolik anlamı açık görünse de, bu uygulamanın nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını belirlemek her zaman olduğu gibi zordur. Her halükârda, protokolün bir parçası haline gelmiş, diğerlerinin arasında bir uygulama olarak yerini almıştır. Selânikî'nin bize bildirdiğine göre, 1595'te III. Murad'a yapılan muamele bu açıdan çok öğreticidir:

> Cemaziyelahir ayının 6'sında [16 Şubat], Sultan Murad Han'ın türbesi üzerinde Kur'an okuyan bekçiler, kırk günlük görevlerini tamamlayarak ilahi lütuf ve mağfirete mazhar oldular (kabir toprağı ona nur olsun), Merhumun lütuf dolu ruhu için yemekler pişirildi, fakir ve yoksullara dağıtıldı, kararlaştırılan iyilikler yapıldı ve diğer dindarlık eylemleri ve sadaka yayıldı. Dualar ve övgüler daha sonra sona erdi. Dönemin baş mimarı ve mühendisi Davud Ağa, kutsal türbenin planını altıgen bir şemaya göre çizdi, inşaat için gerekli malzeme ve aletler hazırlandı, temel atıldı ve yukarıda söylenen tarihte bina inşa edilmeye başladı.[243]

Dürüst olmak gerekirse, bu metin bir sorun teşkil etmektedir. III. Murad 15/16 Ocak 1595'te ölmüş ve 27'sinde, yani türbesinde okunan hatimlerin başladığı tarihte defnedilmiştir. Tutarlı bir metin elde etmek için belki de 6 Cemaziyelahir yerine 16 okunmalıdır. O halde burada anlatılan sahne ölümden kırk gün sonra, 26 Şubat'ta gerçekleşmiş olacaktır. Selânikî'nin gözünden kaçan şeyin tam olarak ne olduğu pek önemli değildir. Mühim olan, anlattığı şeyin açıkça yasın kaldırılması için yapılan bir tören olduğunu ve olması gerektiği gibi ölümden kırk gün sonra gerçekleştiğini not etmektir.

242 Bkz. Vatin ve Veinstein 1996, s. 232-235; Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 27; Önkal 1992.

243 Selânikî II, s. 457.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylelikle, sultanın türbesinin inşası meselesinin, 16. yüzyılın sonlarındaki anlayış açısından, siyasi, protokol ve dini faktörleri nasıl ayrılmaz bir şekilde birbirine karıştırdığını görebiliriz.

Hükümdarın ölümünde bir türbesinin olmaması, muhtemelen oldukça dikkat çekici bir uygulamanın korunmasına katkıda bulunmuştur: türbeyi geçici olarak barındıran bir muazzam çadırın kurulması. Lokman'ın Süleymannâme'sinin Dublin'de muhafaza edilen elyazmasında yer alan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze törenini tasvir eden güzel ve ünlü bir minyatürde, mimar Sinan, kocasından yedi yıl önce ölen Hürrem Sultan'ın (yabancılara göre Roxelane) türbesinin yanında, muhteşem bir mezar çadırının altında mezarın kazılmasına nezaret ederken gösterilmektedir. Batılı çizimler de, Ayasofya ve sarayın arkasında kurulan ve II. Selim ve kardeşlerinin tahta çıkması üzerine öldürülen beş oğlunun cesetlerini barındıran bir çadırı göstermektedir.[244] Bu uygulama, Süleyman'ın babası I. Selim'in ve haleflerinin cenaze törenlerine ilişkin metinlerde de yer almaktadır: II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed.[245] Süleyman'ın 1691'de ölümünden itibaren düzenli olarak görülen ve belki de 1520'de I. Selim için de kullanılan, cenaze temizliğinin yapıldığı cenaze çadırını daha önce görmüştük. Bu, geçici olarak türbe olarak kullanılan başka bir otağ gibi görünüyor. Burada, eski Türkler arasında örnekleri bulunan ve cesedin ölüm anından hemen sonra taşındığı çadırlardan farklı olan, cenaze anıtı olarak kullanılan çadırlardan bahsetmeli miyiz?[246] Aslında burada söz konusu olan otağ çok geçicidir: III. Murad'ın türbesinin yapımına yastan çıkılır çıkılmaz, yani ölümünden kırk gün sonra başlandığını hatırlıyoruz. Benzer şekilde Selânikî de II. Selim için şöyle yazar: "Kutsal türbesinin hazır olmasını beklerken bir çadır kuruldu ve bütün şanlı şeyhler etrafına dağılarak kendilerini *tesbih* ve *tehlil* [Allah'ı övme ve

244 Necipoğlu-Kafadar tarafından yeniden üretilen belgeler 1996, s. 29 ve 31; Ertuğ, s. 131, 135. Bkz. 11. ve 12. resimler.

245 Bkz. Celâlzâde 1990, s. 222 (I. Selîm); Selânikî I, s. 101 ve Ertuğ, s. 131, 135 (II. Selîm); Venier *içinde* Rosedale, s. 39 (III. Murâd); Hasanbeyzâde, 557 (III. Mehmed).

246 Bkz. Roux 1963, s. 155, 183.

Levent Şahverdi Arşivi

birliğini ikrar etme] okumaya adadılar."[247] Açıkça görüldüğü üzere, cenaze töreni bu noktada gerçek anlamda sona ermemiştir: bir bakıma yas hâlâ devam etmektedir ve ceset, çoktan gömülmüş olmasına rağmen, insan biçimli bir mezar taşı biçiminde sergilenmeyi sürdürür. İkinci çadır, bu analizi benimsediğimiz takdirde, birincinin bir çeşididir ve bugün bile Kazak ve Kırgız ülkelerinde cesedin yıkandığı, sergilendiği ve genellikle üç, en fazla beş gün süreyle bekletildiği çadırla karşılaştırılabilir.[248] 20. yüzyıl Anadolu'sunda da cenaze temizliğinin çadırda yapıldığı unutulmamalıdır. Bu koşullar altında, Süleyman'ın mezarını geçici olarak örten çadırın "eski bir kraliyet amblemi"[249] olarak değil, daha ziyade açıkça kanıtlanmış eski bir Türk cenaze geleneğinin kalıntısı olarak görülmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Aslında, sultanlar dışında herhangi bir ölünün mezarı üzerinde bir çadırın varlığına neredeyse hiç atıfta bulunulmadığı için, kraliyet uygulamasından söz etmek cazip gelmektedir.[250] Bu durum büyük olasılıkla daha önce bahsettiğimiz, diğer şeylerin yanı sıra selefinin türbesinin dikilmesini yeni hükümdarın emrine bağlı kılan siyasi bağlamla bağlantılıdır. Belki de bu yüzden III. Mehmed'in ölümünden sonra çadır-türbe yapıldığına dair başka bir kanıt yoktur. Türbesi sonradan yaptırılan oğlu I. Ahmed için de kaynaklarda türbeden söz edilmez. Bundan, mezarı üzerine çadır kurulmadığı sonucunu mu çıkarmamız gerektiğini bilmiyoruz. Öte yandan, üç istisna dışında çoğunun kişisel bir türbesi olmayan sonraki hükümdarlar için bu belli ki gerekli değildi. Evliya Çelebi'ye inanacak olursak, tahttan indirildikten on altı yıl sonra 1639'da ölen I. Mustafa, herhangi bir

247 Selânikî I, s. 101. Celâlzâde 1990, s. 222, I. Selim hakkında hemen hemen aynı şeyi söylüyor.

248 Bkz. Perrin, s. 64 vd.

249 Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 29.

250 Bununla birlikte, 27 Temmuz 1702'de ölen, Şamlı zengin bir alim olan Muhammed Çelebi bin el-şayh Ahmed'in görünüşe bakılırsa çok istisnai bir vakasına dikkat edin; mezarının üzerine çadır kurulması ölümden sonraki envanteri, ne yazık ki herhangi bir yorum yapılmadan, borçların arasında yer alır: bkz. Establet ve Pascual, s. 122. Bize sunma nezaketini gösterdiği ek ayrıntılar için Bayan Colette Establet'e teşekkürlerimizi sunarız.

Levent Şahverdi Arşivi

binaya, uzun süredir terk edilmiş olan bir yağ deposuna gömülmüştür.[251] Burası aslında Ayasofya'nın eski vaftizhanesidir. 1774'te III. Mustafa ve 1789'da I. Abdülhamid ise ölümlerinden önce kendi türbelerini inşa ettirmişlerdi.[252] Bu yerlere gömülmek için hâlâ ferman verilmesi gerekiyordu, ancak mezarın üzerine işe yaramaz işlemeli bir çadır dikmenin artık bir anlamı olmadığı açıktı.

Yer seçimi

I. Osman'ın gömülmesiyle ilgili çelişkili anlatılar bulunmaktadır.[253] Bazılarına göre Söğüt'e gömülmüştür; bazılarına göre Bursa'ya; diğerlerine göre ise başlangıçta Söğüt'e gömülen naaşı daha sonra Bursa'ya nakledilmiştir... Hanedanın isim babasının büyük Rum şehrinin ele geçirilmesinden önce öldüğü artık kesin göründüğüne göre, muhtemelen birinci veya üçüncü versiyon muhafaza edilmelidir, ancak bunun pek önemi yoktur. Önemli olan vakanüvislerin Bursa üzerindeki ısrarıdır. "Osman'ın Hanedanı"nın kurucusunun ebedi istirahat yerini belirleme kararının değerinden daha önce bahsetmiştik. Kemalpaşazâde, Söğüt'teki naaşın Bursa'ya nakledilmesinden bahsetmez (belki de bu gelenekçilikle pek bağdaşmadığı içindir?). Genel olarak, 15. veya 16. yüzyıl vakanüvislerina göre Osman başka bir yere defnedilmiş olamazdı. Süleyman bin Orhan'ın önceden söz ettiğimiz çok özel durumunu bir kenara bırakırsak, o andan itibaren başta padişahlar olmak üzere ailenin tüm üyelerinin mezarlarının burada olacağına kesin gözüyle bakılıyordu: Bu nedenle vakanüvisler, -1360'ta İznik'te ölen ve babasının yanına gömülen Orhan'dan[254] 1451'de Edirne'de ölen II. Murad'a kadar-, bu "ilk" başkentten uzakta ölen hükümdarların naaşlarının Bursa'ya nakledildiğini yorum yapmadan aktarırlar. Böylece, imparatorluğun siyasi merkezinin Edirne'ye kaymasına rağmen, Bursa

251 Peirce tarafından alıntılanan, s. 191.

252 Bkz. Önkal 1992.

253 Bkz. Kemalpaşazâde I, s. 192 vd.; Giese I, s. 13; Âşıkpaşazâde, s. 35; Oruç, s. 14; Neşrî I, s. 144.

254 Bkz. Beldiceanu-Steinherr *içinde* Mantran 1989, s. 25 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

imparatorluğun kalbi olmaya devam eder. Bu nedenle, Timur'un ordusunda esir olarak ölen I. Bayezid'in burada gömülmesi gerekliydi. Dukas'a göre, I. Bayezid kalıntılarının Bursa'ya gönderilmesine izin vermesi için Timur'a bizzat yalvarmıştı. Neşrî'ye göre -ama hangi kaynağa dayanarak?- bu inisiyatifi alan onun oğlu Mehmed Çelebi'dir. Nihayet türbesinin, Bursa'nın efendisi iken diğer şehzadesi Süleyman tarafından inşa ettirildiğini epigrafik kaynaklardan biliyoruz: her iki durumda da, her adayın kendi meşruiyetini, aynı zamanda hanedanın meşruiyetini ve Bursa'nın nekropol başkenti olarak rolünü teyit etmesi söz konusuydu.[255]

Konstantinopolis'in 1453'te fethedilmesi bu asırlık geleneği değiştirmiştir.[256] II. Mehmed'in türbesi fethettiği şehirde bulunuyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu muhtemelen onun isteklerine uygundu. Bursa'daki I. Osman gibi o da İstanbul'un artık ve sonsuza dek Osmanlı hanedanının başkenti olduğunu ilan ediyordu. Türbenin bu yeni yerinin son derece siyasi olduğu, sadece hükümdarların söz konusu olmasından anlaşılmaktadır. Bursa'da aileyi birbirine yakınlaştırma arzusu açıkça görülüyordu: II. Murad, çocuklarının yakınına gömülmek istememiş miydi? Türbesinin etrafında *Muradiye* olarak bilinen bir tür aile mezarlığı oluşmuştu. Öte yandan İstanbul'da sadece sultanlar defnedilirdi: 1543'e kadar ailenin diğer üyelerinin neredeyse tamamı Bursa'ya gömülmüştü.[257] Üstelik bu ayrıcalık bir tür zorunluluktu, çünkü I. Selim, II. Bayezid'in Eyüp'e gömülme isteğini yerine getirmemişti. Kişinin mezarının, bu sahabe gibi aziz bir şahsiyetin mezarına yakın olmasını arzulaması doğal ve saygıdeğer bir istekti. Ancak "Sofu" Bayezid hanedan mantığına boyun eğmek zorunda kaldı. Sultanlar, başkentte inşa ettirdikleri caminin arkasına gömülerek, külliye kuran sade Müslümanlar gibi davranmışlardır. Mamafih, şehrin manzarasına hakim olan bu büyük camilerin ihtişamı,

255 Bkz. Dukas, s. 99 vd.; Neşrî II, s. 429 vd.; Önkal 1992, s. 57.

256 Osmanlı hanedanının İstanbul'daki cenaze politikası hakkında bkz. Necipoğlu-Kafadar 1996, ayrıca Vatin ve Yerasimos 2001, s. 50 vd; Vatin ve Veinstein 1996, s. 230 vd.; Kreiser, 1996.

257 II. Mehmed'in bir eşi ve II. Bâyezîd'in iki kızıyla ilgili yalnızca üç istisna vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

hükümdarlık ailesinin itibarını ve görkemini destekliyordu, şüphesiz en önemli şey de buydu. Celalzâde'nin Süleyman'ın babası I. Selim için seçtiği mezar yeri hakkındaki yorumuna bu şekilde bir yorum getirebiliriz: "Rahmetle anılan türbeyi Mirza Sarayı olarak bilinen, denize [Haliç'e] bakan yüksek ve güzel bir yere yerleştirmeyi seçti."[258] Bunu anlamak kolaydır: Süleyman'ın aradığı bir türbe yeri değil, görkemli kubbesi güneşte parlayacak ve uzaklardan görülebilecek bir selatin camisiydi. Osmanlı şiiri, gümüş kubbelerinin art arda dizilmesiyle İstanbul siluetine bahşedilen güzelliği kutlayan dizelerle doludur.[259]

Değişiklikler 16. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmaya başladı. Şehzadesi Mehmed 1543'te öldüğünde, Süleyman cenazenin başkente nakledilmesine ve bundan böyle Şehzade Camii olarak anılacak olan caminin yakınına gömülmesine karar verdi. 1553'te sevgili oğlu Cihangir'e de yapılan bu iyiliğin, mezarları Bursa ve Sivas'ta bulunan asiler Mustafa ve Bayezid'e yapılmadığına dikkat edilmelidir. Dolayısıyla Süleyman'ın bundan sonra imparatorluk cenaze politikasına aile üyelerini de dahil etmeye karar vermesi, üzerine düşünülmüş bir tercihti. Ayrıca bir duygusallık unsuru da vardı: Sultan kendisine büyük camisinin arkasında bulunan, amma velakin kendisinden önce ölen eşi Hürrem'in mezarına yakın olarak da tanımlanabilecek bir türbe ayırmıştı. Aile çekirdeklerinin gruplaşması zamanla daha da belirginleşecekti[260], ancak şimdilik sultanlar kendi imparatorluk türbelerine sahip olmaya devam ettiler.

1574 yılında II. Selim'in ölümü büyük bir kırılmaya işaret eder. Edirne'deki Selimiye Camii[261] olarak tanıdığımız, Mimar Sinan'dan babasının yaptırdığı şaheseri devralan bu hükümdar, başkentte bir cami yaptırmamıştı. Bu nedenle türbesi Ayasofya'nın yanına inşa edildi. Bu seçim karşılıksız değildi. Binayı tamir ettiren merhum, onun ikinci kurucusu olarak kabul edilebilir. Vakanüvisler ayrıca, camiye dönüştürülen bu kilisenin "kadim bir

258 Celâlzâde, 26.

259 Bkz. Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 34.

260 Bkz. Peirce, s. 189 vd.; Vatin ve Yerasimos 2001, s. 54.

261 Bu soru hakkında bkz. Vatin ve Veinstein 1996-2, n. 168.

Levent Şahverdi Arşivi

mabet"[262], yanında gömülmenin övgüye değer sayılacağı kutsal bir yer olduğuna işaret ederler; burası aynı zamanda her türlü efsane ve mitin konusu olan II. Mehmed'in büyük fetih noktasıdır. Kuşkusuz, Ayasofya herhangi bir yer değildi. II. Selim'in, camisinin yakınına gömülmeyen ilk sultan olduğu da bir gerçektir. Onun örneğini, kendi türbeleri de Ayasofya'nın bahçesine inşa edilen iki halefi, III. Murad ve III. Mehmed takip edecekti.[263] Bu şekilde, hükümdarların giderek daha fazla hapsedileceği Topkapı Sarayı'na çok yakın bir imparatorluk nekropolü yaratılıyordu. Öte yandan, Necipoğlu-Kafadar'ın[264] da işaret ettiği gibi, türbelerin yeri değişiyordu. O zamana kadar türbeler hep caminin arkasına, daha doğrusu Mekke yönünü, dolayısıyla da ibadet yönünü gösteren "kıble duvarının" arkasına yerleştirilmişti. Ayasofya'da durum böyle değildi. Sebep ne olursa olsun, sonuç olarak bu üç sultanın türbeleri Atmeydanı'na ve Divan Yolu'na, yani sarayı II. Mehmed'in camisine II. Bayezid'inkiyle bağlayan büyük imparatorluk geçit törenlerinin yapıldığı yola bakıyordu. I. Ahmed, Ayasofya'nın karşısına kendi adını taşıyan etkileyici camiyi (ya da turistler için "Sultanahmet Camii"ni) inşa ettirerek hükümdarın prestijini pekiştirmeyi seçti ve türbesi de bu törensel alana kuruldu: yavaş yavaş, hükümdarlık ailesinin görkemini bireyinkinden önce yücelten bir hanedan mantığı kuruldu.

Elbette II. Osman'ın trajedisi bu eğilimi hızlandırmaktan başka bir işe yaramadı. Görünüşe göre, tevazudan ya da en azından ihtiyattan dolayı ona bir türbe inşa edilmesi düşünülmemişti: Bir türbe inşa edilmesini beklerken naaş bir çadırda sergilenseydi acaba ne olurdu? Dolayısıyla basit ve zarif bir çözüm bulundu: babası

262 *Ma'bed-i kadîm*. Bkz. Selânikî I, s. 101.

263 III. Murâd, Manisa'da şehzade olarak ikamet ederken burada bir cami yaptırdı. Peirce'in belirttiği gibi iki minareli bir cami inşa eden annesi Nur Banu'ydu ama aslında Üsküdar'daydı (Vâlide Atik Câmi'i): Bu temeli başkentin dar anlamda büyük imparatorluk camileriyle aynı temele oturtmak bizim için zor görünüyor. Öte yandan III. Mehmed'in annesi Sâfiye Sultân'ın, 1603'te oğlunun vefatı yapımından vazgeçmesi anlamına bile Haliç kıyısında şimdiki Yeni Cami'yi yaptırmayı üstlenmesi gerçekten dikkat çekicidir. Bkz. Peirce, s. 189, 206 vd.

264 Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Ahmed'in türbesine yerleştirildi. Tahttan indirildikten çok sonra, 1639'da ölen I. Mustafa'nın durumu da bir sorun teşkil ediyordu. Bununla birlikte, eski bir hükümdarın, Ayasofya külliyesinden eski bir yapıyı kurtarmakla yetinmek anlamına gelse bile, kendi türbesine sahip olması arzulanıyormuş gibi görünüyor. Bu nedenle IV. Murad ertesi yıl öldüğünde, insanların zihninde belli bir muğlaklık oluşmuştu. Bu durum hiç şüphesiz (kendi adına bir cami yaptırmayı düşünmüş ama vazgeçmiş gibi görünen)[265] bu padişahın neden kendi türbesi olmadan tahtta ölen ilk sultan olduğunu açıklamaya yardımcı oluyor. O tarihte, II. Osman'ın emsalini takip ederek, sultan türbelerine gömülmek alışkanlık hale gelmişti. Bu nedenle IV. Murad, I. Ahmed'in ayak ucuna, yani vakanüvislerin belirttiği gibi babasının ayak ucuna defnedildi. 1648'de İbrahim, nedenini bilmemekle birlikte, kardeşleri II. Osman ve IV. Murad'a değil, amcası I. Mustafa'ya katıldı. O andan itibaren, hükümdarların mevcut sultan türbelerine gömülmesi normal görünmeye başladı. Gömülme yerinin kesin seçiminin bir kurala uyduğu kesin değildir, ancak yorum getirebilecek bazı unsurlar olabilir. II. Ahmed, 1691'de adaşı Süleyman'ın türbesine yerleştirilmesini emrederek muhtemelen selefi II. Süleyman'ı onurlandırmak istemiştir. Öte yandan, 1693'te IV. Mehmed'in naaşının aynı II. Ahmed tarafından, bir selatin camisi olmayan ama merhumun annesi Turhan Sultan tarafından 1660'ta tamamlanan Yeni Cami'ye gönderilmesinin nedeni, tahtı terk etmeye zorlandıktan beş yıl sonra ölmüş olması mıydı? Tahtta ölen II. Ahmed'in kendisi de halefi II. Mustafa'nın emriyle Süleyman Türbesi'ne gömüldüğü için böyle düşünmek çekicidir. Sonraki dört sultanın (II. Mustafa ve III. Ahmed, her ikisi de tahttan indirilmiş olan I. Mahmud ve III. Osman) hepsi de Valide Turhan Sultan'ın aynı türbesine yerleştirilmiştir. Leslie Peirce'in yorumuyla, "kraliyet defin protokolünün kayda değer bir evrimi ile bu anaerkil mezar, ölen kraliyet ailesi mensuplarını barındırma işlevini Süleyman ve haleflerinin ataerkil türbelerinden almıştır."[266] Yeni

265 Bkz. Peirce, s. 208.
266 *A.g.e.*, s. 207.

Levent Şahverdi Arşivi

Cami'nin 17. yüzyıldan itibaren hükümdar ailesinin en fazla sayıda vefat eden üyesine ev sahipliği yapan cami olduğu düşünüldüğünde bu daha da doğrudur.[267] Bununla birlikte, bir ayrıntıyı belirtmek gerekir. Vakanüvisler, II. Mustafa ve I. Mahmud'un babalarının yanına, III. Osman'ın ise kardeşinin yanına -ve dolayısıyla babasının yanına- gömüldüğünü belirtmekte fayda görürler, III. Ahmed'in durumu da budur… Dolayısıyla, tüm bu hükümdarların bir valide sultanın türbesinde toprağa verildiği gerçeğini göz ardı etmemekle birlikte, diğer faktörler de şüphesiz yok sayılmamalıdır: Caminin bulunduğu yerin istisnai niteliği elbette, ama aynı zamanda aileyi birleştirme arzusu ve IV. Mehmed'in türbesinin varlığının (her ne sebeple olursa olsun) 18. yüzyılda gerçekten de aşağı yukarı bir Osmanlı imparatorluk nekropolü haline gelen yere imparatorluğa has bir değer kazandırdığı gerçeği.

Yüzyılın sonlarına doğru eskinin padişahlık ihtişamına geri dönme çabaları görülmüştür. III. Mustafa, İstanbul'da, Divan Yolu'nun diğer ucunda bir cami (Laleli Camii) inşa ettirdi ve bu camiye, halefi I. Abdülhamid tarafından 1774'te defnedildiği türbesini iliştirdi. III. Mustafa'nın zihninde burası aynı zamanda kendisinden önce ölen eşi ve çocuklarına katıldığı bir aile mezarlığıydı. Osmanlı toplumunun ruhuna uygun olarak aile birimine çekilme, kendisinden önce ölen kızlarının (ve daha sonra ölen eşlerinin ve kızlarının) da bulunduğu türbesi görkemli bir selatin camisinden ziyade bir medresenin yanında olan I. Abdülhamid'in uygulamasında daha açık bir şekilde görülmektedir…

Ölümden sonra…

Bir Osmanlı Müslüman kitabesinin birincil amacı, çoğu kitabeyi kaplayan duanın hatırlattığı gibi, yaşayanların dualarını ölüye çekmektir: "Ruhuna Fatiha!" Elbette bu, ölen sultanlara da borçlu olunan bir vazifeydi ve onların meşru memnuniyetini sağlamak için düzenlemeler yapıldığını gördük. Gerçi türbelerini ziyaret etmek

267 Bkz. Vatin ve Yerasimos 2001, s. 52 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

için başka nedenler de vardı. Kutsal dervişlerinki gibi, onların türbeleri de mistik bir kutsamaya sahip olabilirdi.

Sadeddin'in de tanıklık ettiği gibi, II. Bayezid'in türbesine istemeden de olsa gerçek bir halk kültü adanmış görünmektedir:

> Cennet toprağından elde edilen tozunun hastalıklara çare olduğu ve nurlu kabrinin duaların kabul edildiği bir yer olduğu sabittir. Bu kitapta abartı yoktur. İnanmayan gitsin orada haccetsin / Melekler topluluğu onun şüphelerini yağmalayıp yok etsin![268]

Bu halk kültü, Evliya Çelebi de bahsettiğine göre, 17. yüzyıla kadar devam etmiştir:

> Burası sıradan insanlar için olduğu kadar iyi toplum insanları için de bir hac yeridir. Orhan Gazi ve Sultan Mustafa gibi bu padişah da mübarek bir zattır. Bir hasta onun türbesini ziyaret ederse şifa bulur. Onun hakkında pek çok şey söylenmiştir.[269]

Sadeddin, yüksek eğitimli bir halk için yazan, hükümete yakın, yüksek rütbeli bir ulemaydı. Bu nedenle, hoş görülen ama açıkça teşvik edilmeyen popüler bir olgudan bahsederken önlem alması şaşırtıcı değildir. II. Bayezid'in diğerleri gibi bir sultan olmadığı doğrudur. II. Mehmed'in, dervişlerin dünyasında özellikle sevilmeyen "imparatorluk" politikalarına karşı dini bir tepkinin damgasını vurduğu 1481'de tahta çıkmıştı. Üstelik kendisi de Halveti tarikatına yakındı. Bu mucizeler yaratan sultanın mucizevi tedavilerine yapılan atıfların da gösterdiği gibi, İstanbul halkı hükümdardan çok bir tür kutsal dervişe tapıyordu. Evliya Çelebi'nin II. Bayezid türbesine yapılan ziyaretleri, kendi zamanında yine bir "derviş" olan I. Mustafa'nın türbesine yapılanlara benzetmesi de karakteristiktir: derviş kelimesi aslında "deli" anlamına gelir, öyle ki delilik "kendinden geçmiş" kişiyi tanrısallıkla doğrudan temasa sokar... Orhan'a

268 Sadeddin II, s. 209.

269 Evliyâ Çelebi I, s. 368 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

gelince, o sırada babasının yanında yatıyordu[270] ve bu gazilerin efsanevi "gümüş kubbe"nin altındaki kadim türbesi, Gelibolu yarımadasına gömülmesinin Osmanlı İslamı'nın Avrupa'daki kalıcılığının bir teminatı olduğu söylenen Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın çok ziyaret edilen türbesi gibi insanlara güçlü bir şekilde hitap etmiş olmalıdır.[271]

Halk dindarlığının bu tezahürlerinden bağımsız olarak, hanedanın kendisi de atalarının ruhlarına hürmet göstermiştir. II. Mehmed, Konstantinopolis'in fethinden sonra Bursa'da kısa bir süre kalmayı fırsat bilerek babasının mezarını ziyaret etmiştir. En azından, Fatih'e oldukça yakın bir Rum tarihçi olan İmrozlu Kritobulus'un aktardığı budur: "Babasının mezarına şarap döker, onun mezarı üzerinde büyük bir ihtişamla dua eder ve babasını yad eder, ayrıca onu görkemli adaklar ve kraliyet hediyeleriyle süsler."[272]

Bu ifade muhtemelen kelime kelimesine alınmamalıdır: Müslüman bir hükümdar olmaktan asla vazgeçmeyen II. Mehmed'in babasının mezarına şarap (σπένδειν) dökmüş olması oldukça şüphelidir. Öte yandan, dua etmeye gittiğinden ve bu dindar hareketi sadaka ile takip ettiğinden şüphe etmek için hiçbir neden yoktur. Bu ziyaretinin tam bağlamını bilemiyoruz. Basit bir dindarlık eylemi miydi, yoksa Kritobulus'un öne sürdüğü gibi hükümdarlık tezahürü müydü? Neşrî'ye inanılacak olursa,[273] iki yıl sonra, Novo Brdo'yu aldıktan sonra, II. Mehmed Kosova ovasında I. Murad'ın şehit edildiği yerde kamp kurmuş ve orada I. Murad'ın ve savaşta ölen tüm "şehitlerin" ruhu için sadaka ve hediyeler dağıtmıştı. Eğer bu doğruysa, sultanın kontrolü yeni ele geçirdiği bir bölgeyle ilgili olduğundan bu eylem oldukça sembolikti: Şehitlere ve özellikle de onların ilki olan I. Murad'a saygı göstermek, Osmanlı varlığının belirleyici doğasını doğrulamak anlamına geliyordu. Bundan daha fazlası var mıydı? Her halükârda, aynı Kritobulus'un ilkinde

270 Bkz. Beldiceanu-Steinherr *içinde* Mantran 1989, s. 25 vd.
271 Bkz. Beldiceanu-Steinherr 1967, s. 140.
272 Critobule II-3 (1), s. 91.
273 Neşrî II, s. 720.

Levent Şahverdi Arşivi

kullanılanlara çok benzer terimlerle anlattığı, II. Mehmed'in babasının Bursa'daki türbesine yaptığı ikinci ziyaret farklı bir yoruma yol açar: Bu kez 1461 yılıydı ve sultan Sinop ve Trabzon'u fethetmek üzere yola çıkmaya hazırlanıyordu. Dönüşünde ordusunu yine Bursa'da terhis etmiştir, ancak Kritobulus II. Murad'ın türbesine başka bir ziyaretten bahsetmez.[274] Bu nedenle, Fatih'in Rum tarihçisinin 1461'de her halükârda sefer için yola çıkış törenine tanıklık ettiğini düşünmek caziptir.

Bu yorum, I. Selim'in 1514'te Safevilere karşı sefere çıktığını, ancak kayık yokluğu nedeniyle Boğaz'ı geçmeyi ertelemek zorunda kaldığını ve "çok şanlı babasının [II. Bayezid] ve saadetli atalarıyla birlikte dedesinin [II. Mehmed] türbelerini ziyaret etme fırsatını bulduğunu" anlatırken Sadeddin tarafından kullanılan terimlerle desteklenmektedir, "gaza eden padişahların merhametli ruhlarının yardımını istemek, fakirleri ve ahaliyi hediye ve sadakalarla sevindirmek" ve "alçakgönüllülükle yardımını istediği" Eyüp'ün türbesini sık sık ziyaret etmek.[275] Celalzâde, Kanuni Sultan Süleyman'ın da 1521 Belgrad seferi veya 1526 Mohaç seferi öncesinde aynı şeyi yaptığını söyler:

> Ebû Eyyûb Ensari'nin (Allah'ın selamı üzerine olsun!) Allahü Teala'nın rahmetine layık, Peygamber'in yüksek tebliğ makamındaki ashabından ve dostlarının doğru yol örneklerinden olan mübarek pak türbesini ziyaret eden Sultan, fetih ve zafer için dua etti ve cennetmekan olan atalarının mübarek türbelerini şereflendirerek onların yardım ve lütuflarını talep etti. Müslüman fakirlere dağıtılan mallar ve muhtaç müminlere verilen sadakalardan oluşan imparatorluk lütfuyla sultan, onlardan zaferin dualarını alma umuduyla kalpleri cezbetmiştir.[276]

Süleyman'ın dindarlığının örnek teşkil etmesi amaçlanmıştı ve Celalzâde'nin yinelemekten geri kalmadığı, Bağdat'a Ebu Hanife'nin

274 Critobule IV-3 (2), s. 154 vd.; IV-8 (5), s. 164 vd.

275 Sadeddin II, s. 244 vd.

276 Celâlzâde, 132. Bkz. 13. resim

Levent Şahverdi Arşivi

ya da Kerbela şehitlerinin türbelerine yapılan ziyaretleri hiç şüphesiz bu ruhla yorumlamalıyız.[277] Öte yandan yukarıda alıntılanan pasajın askeri bağlamı açıktır. Sonraki hükümdarlıklarda, Selim II ve Mehmed III dönemlerinde de örnekler bulunabilir. Bunlar açıkça, genç bir sultanın şanlı atalarının ve şehrin ilk kuşatması sırasında şehit düşen sahabe Ebu Eyyub'un yiğitliğini sahiplendiği ya da en azından savaşçı yardımını talep ettiği hac ziyaretleri, büyülü-dinsel ayinlerdi.

Ölen hükümdarların bedenlerinin büyülü gücü, Feridûn'un, Kanuni Sultan Süleyman'ın hâlâ hayatta olduğunu düşünen askerleri kandırmak için onunla konuşuyormuş gibi yaptıklarını anlatmasıyla açık bir şekilde doğrulanmaktadır:

> Bir mesele ortaya çıktığında, [...] yazılan bir tezkere bir mendile sarılır ve özel dairelerde gizli işlerden sorumlu olan güvenilir arkadaşlara gönderilirdi. Onlar da bu notu olduğu gibi alıp, mübarek naaşı gömülen ve geçici olarak bu tahtın altında saklanan merhum padişah gazinin tahtının üzerine gizli bir mücevher gibi yerleştirirlerdi. Bu tezkere o tahtta bir saat kalır ve Münif [Allah] Hazretleri'nin yardımından uygun bir cevap istenir, cevap yazmakla görevli kişi merhumun kutsiyetinin bereketiyle olumlu ya da olumsuz cevabı yazar ve bu cevap sırrı bilen kişinin zihin sayfasına kazınarak gönderilirdi.[278]

Elbette bu gecikmenin amacı, padişahın düşünmek için vakit ayırdığı izlenimini vermekti. Ama her şeyden önce, daha ciddi bir soruya cevap vermek içindi: Hükümdarın yokluğunda, Sadrazamın talimatıyla düzenlenen belgeler kesinlikle sahteydi. Bu koşullar altında, "güvenilir dostların" bu belgeleri bir saat boyunca cesetle temas halinde bırakarak, bu kararlara sahip olmadıkları meşruiyeti kazandırmak için tasarlanmış büyülü bir eylem gerçekleştirdikleri açıktır. Dahası, Feridûn sonuç bölümünde şöyle demektedir: "Allah'ın inayeti (O yüce olsun!) ve kehanetin yüce sığınağı hazretlerinin mucizelerinin kutsamasıyla, merhum padişah gazinin mübarek yardımının

277 Celâlzâde, 258 vd.

278 Ferîdûn, 88. Sadrazamın bu notları hk., bkz. Vatin içinde *Mélanges Imber*.

Levent Şahverdi Arşivi

meyvelerinden yararlanırken hazırlanan cevapların her biri doğru yola göre üretilmiştir, ne hata ne de kusur vardır."[279]

Bunun, anlattığımız törenlerin daha ziyade askeri bağlamının dışında kalan aşırı ve istisnai bir örnek olduğunu söylemeye gerek yok. Ne var ki ölen sultanların bedenlerinin değerini takdire şayan bir şekilde göstermekte ve türbelerine adanan kültün ehemmiyetini açıklamaktadır. Bununla birlikte, imparatorluk türbelerini çevreleyen törenler yavaş yavaş gelişecek ve Eyüp'e ziyareti, sultanların tahta çıkış törenlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelecektir.[280]

Süleyman'ın haleflerinin daha zayıf kişiliği ve büyük imparatorluk camilerinin ortadan kalkması, daha sonra bu ölüm kültlerinin öneminde yavaş bir azalmaya yol açacaktı. Yine de sultanların türbelerinin büyük imparatorluk törenlerinin güzergahına dahil edilmesi, imparatorluğun son dönemine kadar Osmanlı siyasi temsilinin temel bir unsuru olarak kaldı. II. Mahmud (1808-1839) ve haleflerı, İstanbul'u sistematik bir şekilde "Müslümanların gerçek şehri"[281] olarak sunarak hanedanın meşruiyetini yinelemeyi amaçlayan bilinçli bir cenaze politikasına sahipti. Bu politika yalnızca imparatorluk türbeleriyle sınırlı değildi. Ancak, 19. yüzyılın son üçte birlik bölümünden itibaren hanedanın, imparatorluğun siyasi, idari ve entelektüel elitlerini sistematik olarak büyük sultan mezarlıklarında, özellikle de bugün bile Cumhuriyet Türkiye'sinin Atatürk kadar simgesel bir figürü olan İstanbul'un fatihi II. Mehmed'in camisinde ağırlayarak kendi etrafında nasıl topladığını görmek çarpıcıdır.[282]

Padişahların cenaze törenlerinin temel özellikleri, genel olarak, onlardan beklenebilecek şeylerdir. Ayrıntılı olarak, İslami bir bağlamda değişen derecelerde başarıyla korunan Türk özelliklerinin uzun süre hayatta kaldığını vurgulamakta fayda var. Vakanüvislerin bu İslam öncesi mirasların bir kısmı hakkındaki sessizliği (ya da en azından ihtiyatı), Osmanlı toplumunun bu çözülmemiş çelişkilerin farkında olduğunu göstermektedir.

279 Ferîdûn, 88-89.

280 Bu soru hakkında, bkz. Vatin 1995.

281 Bkz. Kreiser.

282 Bkz. Vatin ve Yerasimos 2001, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

Ne de olsa hiçbir şey bir ayinden daha az sabit değildir. Daha sonra Rönesans dönemi Fransız kraliyet cenaze törenleri üzerine yaptığı araştırmaya geri dönen Ralph Giesey, Fransız törenleri üzerine yaptığı daha genel bir çalışmada, bu fikrin güçlü bir şekilde altını çizerek, tören yeniliklerinde tesadüfün önemine büyük vurgu yapmıştır.[283] Söz konusu analizi Osmanlı cenaze törenlerine de rahatlıkla uygulayabiliriz. Bu, önceki sayfalarda bahsedilen pek çok ayrıntı için açıkça doğrudur. Bununla birlikte, ilgili kişiler arasında büyük ölçüde bilinçli olan bir gelişme vardı: giderek daha fazla İslami gelenekçiliğe doğru istikrarlı bir eğilim.

Bu koşullar altında, sultanların cenazelerinin -ki ne de olsa tahtı terk ettikten sonra basit birer Müslüman olmaktan öteye gidememişlerdir- Osmanlı dindaşlarınınkinden temelde farklı olmaması, en azından mümkün olduğu ölçüde, gayet doğaldır.

İşte burada siyaset devreye giriyor. İki sultan yan yana yaşayamazdı, bu da bazen merhuma çok az saygı gösteren uygulamalar pahasına cenazelerin geciktirilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Aynı dönemde Fransız sarayındaki cenaze törenleriyle ve "Kral öldü, yaşasın kral!" haykırışıyla bir karşılaştırma yapmak ilginç görünebilir. Necipoğlu-Kafadar, bu benzerliklerin tesadüfi olmadığına, her iki durumda da monarşik geleneklerin kraliyet cenaze törenlerinin semiyotik [göstergebilimsel] söylemine nüfuz eden güçlü bir hanedan ilkesine katıldığına işaret etmektedir.[284] Vieilleville'in *Mémoires*'i bize bir Osmanlı elçisinin 1547'de I. François'nın cenaze törenine katıldığını ve gördüklerinden çok etkilendiğini anlatır; öyle ki, tören emrinin bir nüshasını sultan için Türkçeye çevirmiştir.[285] Hemen

283 Bkz. Giesey 1987, s. 21-32.

284 Necipoğlu-Kafadar 1996, s. 34.

285 Bkz. Giesey 1960, s. 27. Bahsi geçen, *Mémoires de la vie de François de Scepeaux, sire de Vieilleville et comte de Durestal, maréchal de France*, Michaud et Poujoulat (yay.) içinde, *Mémoires pour servir à l'histoire de France* IX, Paris, 1838. Bkz. s. 61: "Yüce Efendi'nin, Kral'ın tahta çıkışına sevinmesi ve rahmetli babasıyla kendisi arasında var olan anlayış ve dostluğun devam etmesini istemesi için gönderdiği Türk elçi, tüm u kraliyet kafilesinin böylesine güzel ve barışçıl bir düzen içinde yürüdüğünü gördü. En zorluyu bile gözyaşlarına boğan bu töreni o kadar çok beğendi ki, çok kalabalık olan maiyetindeki herkese, daha önce böyle bir şey görmediğini söyledi

Levent Şahverdi Arşivi

ekleyelim ki, bu elçinin Paris'te bulunduğuna dair elimizde başka bir referans yoktur[286] ve raporu bugüne kadar bulunamamıştır. Bu Vieilleville'in verdiği bilgilerin yanlış olduğu anlamına gelmez, ancak her halükârda vurgulanması gereken iki saray arasındaki farklılıklardır. Fransa'da, egemenliğin bir anda, "çünkü egemen güç ölümsüzdür ve her zaman yeniden doğmalıdır" şeklinde aktarıldığı ve ünlü çığlığın atıldığı yer defin anıydı.[287] Osmanlılar arasındaki iktidar ise aksine cülus yoluyla yine bir anda aktarılırdı. Dolayısıyla yeni hükümdar tahta oturduktan sonra, o zamana kadar gizlenmiş olan selefinin ölümünün duyurulmasıyla aynı anda ortaya çıkabilirdi.

Bu nedenle yeni padişahın ilkesel olarak cenazeye katılmaması için hiçbir neden yoktu. II. Bayezid, I. Selim ve Süleyman babalarının mezarına kadar onlara eşlik etmişlerdir. Diğer hükümdarlara gelince, hepsi cenaze namazında yer aldılar. Bununla birlikte, bir Osmanlı hükümdarının cenazesi ile tebaasından veya hizmetkârlarından herhangi birinin cenazesi arasındaki temel farkın, orantı mülahazaları dışında, zaman geçtikçe daha da vurgulanan oğlun veya halefin geriye çekilmesi, hatta yokluğu olduğu doğrudur. Az önce de söylediğimiz gibi bu, padişahın ölümle kirlenmesini önlemenin bir yolu olarak görülemez. Daha ziyade, giderek cenazenin yalnızca özel ya da yarı özel bir bölümüne katılmaya başlayan ve imparatorluğun ileri gelenlerini görünürde kamusal rollerini yerine getirmeye bırakan hükümdarın artan tecritinin bir yönüdür. Bunu yaparken de şüphesiz -ki bu konuda Necipoğlu-Kafadar'ın düşüncelerine katılıyoruz- iki hükümdarın bir arada yaşamasının imkansızlığını gösteriyordu. Eski padişah öldüğünde, diğerleri gibi sıradan bir Müslümandan farkı kalmaz; olağanüstü bir ihtişamla gömülecek kadar saygındır, ancak Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi tarafından alenen onurlandırılması gerekmez.

---

ve tüm evrenin en büyüğü olan hükümdarlarının bu kadar ihtişamlı ve görkemli bir şekilde gömülmemesini protesto etti; ve tüm bu merasimi bir emirle yazılı olarak ve kendi diline çevirerek Yüce Efendisine götürmek zorunda kaldı."

286 J.-L. Bacqué-Grammont, F. Hitzel ve S. Kuneralp, *Représentants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul-Paris, 1991, tarafından bilinmemektedir.

287 Bkz. Giesey 1960, s. 35 vd. Bu çığlık hakkında, bkz. *a.g.e.*, s. 121 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

İnsan mı yarı tanrı mı?

Elbette ki padişah sadece bir insandır. Osmanlı vakanüvisleri, saltanatın sonundaki ve başındaki o özel anları anlatırken, bize hükümdarların büyüklükleri ve zayıflıklarıyla insan gibi davrandıklarını gösterirler. Dahası, dindaşlarının arasında sıradan Müslümanlar olarak onlar da herkes gibi ölümü ve sonrasını, dünyada ve ahirette yaşarlar. Bununla birlikte, bu anlatılardaki ve betimledikleri olay ve ayinlerdeki her şey bize Osmanlı padişahının saadeti kadar talihsizliği, yüksek şerefi kadar değersizliği ile de istisnai bir varlık olduğunu hatırlatıyor. Ölümü işaretlerle bezeli doğaüstü bir havaya sahipti ve uzun süre örnek teşkil etmesi gerekmişti: gâzinin, hatta şehidin ölümü, imparatorun ölümü, dindar bir Müslümanın ölümü. İslam'ın muzaffer yayılışının bir nişanesi ve hanedanın ihtişamının bir aracı olarak, ölen sultanın bedeni artık ona ait değildi ve iyi bir amaç uğruna, başka herhangi biri için utanç verici olacak bir kadere maruz bırakılabilirdi. 17. yüzyıldan itibaren tahttan indirilir ve sefil hücrelerde bitki gibi yaşar. Henüz hükümdar olmamış ya da tahttan indirilmemiş şehzadelerin durumunun, adetler daha insani hale gelip veraset usulleri değiştikçe yavaş yavaş iyileştiği ve böylece aşırı bir tehlike teşkil etmekten çıktığı doğrudur. Yine de aynı ölçüde mahkum olarak kalmaya devam edeceklerdi.

Başka bir deyişle, tahttayken her şey olan sultan, tahttan ayrıldığında artık hiçbir şey değildir. Eğer hayattaysa, dairesine geri döner;

Levent Şahverdi Arşivi

eğer öldüyse, ancak yeni bir sultan onun kaderine karar verebilir ve gömülmesini emredebilir.

Ama dahası da var. Hüküm süren padişah sadece Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi değildir. O, Hanedan-ı Al-i Osman'ın kilit taşı ve nizam-ı alemin koruyucusudur. O gidince her şey çöker: artık efendisiz kalan kulu hiçbir kuralı tanımaz; hiçbir karar alınamaz ve daha önce alınmış olanların hepsi hükmünü yitirir ve halefi tarafından yenilenmek zorunda kalır; kafir düşman karşısında artık hiçbir engel kalmaz. Kısacası, cihan ruhunu, hayatını kaybeder…

Tüm bunlar, çalışmamızın konusu olarak seçtiğimiz bir padişahtan diğerine geçişin tekil ve önemli bir olay olduğu anlamına gelmektedir. Gerçekten de, hükümdarın çok özel doğası, bu kopuşun Osmanlı toplumu için tahayyül edilemez bir an olduğu anlamına geliyordu. Bunun iyi bir örneği, sultanın yavaş yavaş cenaze törenlerinden uzaklaşmaya başlamasıdır; sanki selefinin gömülmemiş bedeninin varlığı bile kendi bütünlüğünün sorgulanmasına yol açıyormuş gibi. III. Murad tahta çıktıktan sonra, II. Selim'in cenaze namazına katılmak için yastan çıktı: bir bakıma II. Selim artık onun babası değildi... Hanedan sürekliliğinde fetret adı verilen dayanılmaz çözülme, sadece bir an sürse bile, veraset sorununun Osmanlı siyasi sisteminin Aşil topuğu olduğunu ortaya sermeye yetiyordu. Bu nedenle Osmanlı vakanüvislerinin bu anlara uzun bölümler ayırması şaşırtıcı değildir.

Osmanlılar 16. yüzyılın sonuna kadar, eski Türk geçmişlerinden miras kalan açık oyun ilkesine (tesadüfen diğer kültürlerde de benzerleri bulunabilen) derinden bağlı kaldılar; bu, hükümdar ailesinin herhangi bir üyesine tanınan taht hakkını ya da başka bir deyişle, *kut'u* birinden ziyade diğerine vermekte özgür olan Tanrı'ya tanınan önceliğin bir sonucuydu. Açık oyunun Osmanlı tarihi üzerinde derin etkiler yaratan sonuçları oldu: Herkesin iğrendiği, ancak "kafes" uygulaması buna fiilen son vermediğinden geçerliliği söylenenden çok daha uzun bir süre devam eden meşhur kardeş katli "kanunu"; siyasi koşullar buna sebep olmayacakmış gibi göründüğünde bile, ciddi karışıklıklardan duyulan ve sürekli yenilenen korku; sultanın

Levent Şahverdi Arşivi

ölümünü ve aynı zamanda kulunun ve tebaasının önünde bindiği aygırla sembolize edilen cihan padişahı imajını zedelediği ölçüde hastalığını çevreleyen gizlilik politikası: Bu kitap boyunca atın imparatorluk imajındaki temel önemini gördük.

Çelişkili bir şekilde, bu kriz dönemlerinin kendine has özellikleri sisteme bir dereceye kadar esneklik sağlayabiliyordu. İki padişah bir arada yaşayamazdı: Osmanlı tarihçilerini, kanıtlara rağmen, 1402 Ankara felaketinden sonra I. Bayezid'in I. Mehmed dışındaki oğullarının da onunla aynı zamanda hüküm sürmüş olabileceğini kabul etmeye isteksiz kılan da bu belitti. Öte yandan, (artık) padişah olmayan bir şehzade, yeniden taht sırasına girebilirdi. Bu iki kavram mevcut sultanın tahttan feragat etmesini ya da indirilmesini mümkün kılıyordu. Aslında Osmanlıların yazılı olmayan "anayasasında" tahttan çekilme ve tahttan indirilme görmezden gelinmiştir; ancak hükümdarın tahta çıkması, sahip olduğu *kut*'u hemen kendisine tanıyan cülus ve ardından neredeyse otomatik olarak gelen *bey'at*, tam o ana kadar sultan olan [diğer] şehzadeyi derhal karanlığa sürükler.

17. yüzyılda ekberiyetin tereddütsüz bir şekilde dayatıldığı andan itibaren, bu öngörülemeyen esneklik havayı baştan aşağı değiştirir. Siyasi krizler ve şiddet ortadan kalkmaz, tam tersine. Ne var ki bunlar artık fetretin sonucundan çok nedenidir. Tahta geçişin kolaylığı, hızı ve hepsinden önemlisi otomatikliği -her Türk Osmanlı şehzadesinin atalarından gelen taht hakkını korurken, kişi seçiminin yarattığı ızdırabı ortadan kaldıracak şekilde- tacın el değiştirmesini travmatik bir çile olmaktan çıkarıp yürekten arzu edilen bir saadet anına dönüştürür. Çok eski zamanlardan beri cülus bir neşe kaynağı olmuş, devletin ve dünyanın "ölü bedenine" yeni bir hayat getirmiştir. Olağandışı cömertlik gösterilerine ve popüler siyasi değişimlere vesile olmuştur. Aslına bakılırsa, cülus imparatorluk tarihinin ilk dönemlerinde, dayanılmaz ve çok korkulan bir krizin ardından gelirdi. Bundan böyle ise tam tersine, insanlar sadece bir kişiyi değiştirerek tüm suistimallere son verecek ve acı çeken insanlığa tekrar saadet getirecek bir değişim umuyordu. Değişim için çağrıda bulunuluyor, hatta bu kışkırtılıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece tarihsel gelişim, hanedanın hüküm sürdüğü altı asır boyunca ana hatları neredeyse hiç değişmeden kalan cülus ve *bey'at* törenlerinin temel önemini düzenli olarak kuvvetlendirir: hükümdara ilahi güç tarafından bahşedilen *kut* bu törenler aracılığıyla tezahür eder; hükümdar onlar aracılığıyla kulu ve tebaasıyla kopması mümkün olmayan samimi bir bağ kurar. II. Mehmed veya Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü hükümdarların ihtişamlı dönemleri dahil olmak üzere hiçbir saltanat döneminde, Türk, İslam ve imparatorluk miraslarının birleşimindeki sultan gücünün ihtişamı ve heybeti bu törenlerden daha esaslı bir şekilde ortaya çıkmaz. Tek tek padişahlar, artık iktidarın gerçekliğini taşıyamadıklarından çoğu kez kendi başlarına önemsiz varlıklar olmaktan öteye gidemediklerinde, idealize edilmiş cülusun gizemi iyice güçlenir. Eğer tam anlamıyla padişah olsalardı, gerekli bir yenilenmenin basit bir sembolüne dönüşmüş olsalar bile, tüm dünyanın umutlarının omuzlarına yüklendiği o gün olurlardı.

Bu yüzden I. Mustafa'nın deliliğinin tezahürlerinde bir tür mantık vardı, bu kıt akıllı adam her gün bu vecd anının hareketlerini tekrar tekrar taklit ederdi...

Tahtın el değiştirmesi, Osmanlı sisteminin bazı temel ve bu nedenle kalıcı özelliklerine değindiği ölçüde kilit bir an gibi görünmektedir: Devlet, meşruiyetini kimsenin sorgulamadığı bir aileye aittir ve ailenin herhangi bir erkek üyesi ailenin başına geçerek sarayın ve kapı kullarının tek efendisi haline gelebilir. Bu sistemin tek bir kusuru vardır: varis belirlemeyi sağlayan otomatik bir prosedür bulunmaz. Bunun sonucu, aynı derecede öngörülebilir çözümleri olan öngörülebilir krizlerin düzenli olarak tekrarlanması olacaktır...

Yine de, kaçınılmaz tarihsel evrimleri göz ardı eden böyle bir bakış açısı aşırı derecede indirgemeci olacaktır. Önceki satırlarda sabitleri ve başlıca eğilimleri vurgulamış olduk, ancak zaman içinde meydana gelen bir dizi değişiklikten zaten bahsetmiştik. Bu değişikliklerin önemini tekrar belirtmekte fayda var; sadece bunlar tarihsel bir gerekliliğin sonucu olduğundan değil, aynı zamanda bu kitap büyük ölçüde ayinlerin tarihi olduğu için. Genel olarak konuşursak, ayinlerin üç yönlü bir özelliği vardır: genellikle tesadüfün ya da

Levent Şahverdi Arşivi

rastlantısal kısıtlamaların sonucudurlar; koşullara göre sürekli olarak evrim geçirirler; ancak aktörlere -ki çoğu zaman yazarlar da onlardır- sonsuza dek sürecekmiş gibi görünürler. Elbette Osmanlılar da bu kuralın istisnası değildir. Onlar için "kadim gelenek" (*âdet-i kadîm*) meşruiyetin mihenk taşıdır. Ne var ki çoğu zaman, sadece yeni olanı gizlemekte kullanılır. Buna karşılık, anlamları tarihsel bağlama göre değişebilen birçok olgu varlığını sürdürmüştür. Şimdi en çarpıcı gelişmelerden bazılarına kısaca bir göz atalım.

Şüphesiz en dikkat çekici olanı, hükümdarın imajı ve meşruiyetiyle ilgilidir. (Orhan ya da I. Osman gibi) kardeşleri ve amcalarıyla birlikte patrimonyal devleti ortaklaşa yöneten ve küffara karşı sınırlarda cenk etmekle görevli en büyük ya da en azından tercih edilen oğluna bir tür genel valilik veren kabile reisi, kısa süre sonra yerini otoriter bir hükümdara bırakacaktı: her şeye gücü yeten bir lider ve -15. yüzyıl sonrası vakanüvislerine göre- istediği gibi *şehit* olarak ölen bir *gazi*. II. Mehmed'in fetihleri sayesinde kısa süre sonra bu hükümdar imparator da olacaktı. 1453 yılına kadar eşit derecede önemli iki başkente sahipti: *Cülûsunu* yaptığı ve *bey'atı* kabul ettiği Edirne; tüm sultanların gömüldüğü Bursa. İstanbul'un fethinden sonra her şey değişti: cülus törenlerinin yapıldığı saray oradaydı; ölen hükümdarları barındıran saltanat camileri ve türbeler oraya inşa edilmişti; padişahın saltanatının başarısını sağlayacak ilahi kudreti bulmak üzere ziyarete gittiği Eyüp Sultan ve atalarının türbeleri orada yer alıyordu. Veraset dramındaki mekân birliği, şehzadelerin artık sancaklara gönderilmemesiyle birlikte 16. yüzyılın sonunda tamamlandı. İstanbul'un hanedan imgesindeki yeri o kadar merkeziydi ki, onu değiştirme girişimleri (ister gerçek ister hayali olsun) açık bir muhalefetle karşılandı: 1622'de II. Osman Boğaz'ı geçmekten vazgeçmek zorunda kaldı ve 1703'te III. Ahmed, üç selefinin yaşadığı Edirne'yi terk etmek zorunda bırakıldı. Aslında, İstanbul'a özgü törenleri mümkün olduğunca yerel gerçeklere uyarlayarak yeniden üretmeye çalışması Edirne'nin karakteristik bir özelliğidir.

Mekânlar da -şehir, selatin camileri, saray- sonraki gelişmelerde açıklayıcı bir rol oynadı. Nasıl ki cülusun sarayın ikinci avlusunda

Levent Şahverdi Arşivi

yapılması gerekiyorsa, padişahın cenaze namazının da uzakta ölmüş olsa bile başkentte kılınması gerekiyordu, öyle ki 1566'da Kanuni Sultan Süleyman için Belgrad'daki ilk törene rağmen yeni bir tören düzenlenmişti. Tüm şehir, ileri gelenlerin önderliğinde merhumu karşıladı ve onun için dua etti. Hüküm süren padişah ise giderek daha uzağa çekiliyordu: II. Bayezid, hayırlı bir evlat olarak babasının tabutunu taşımıştı; I. Selim ve Süleyman tabutu takip etmekle yetindiler; II. Selim ise cenaze alayında yer almamaya özen gösterdi. Bu hareket daha sonra iyice güçlendi: O andan itibaren, namaz artık bir saltanat camisinin önünde değil, sarayın ikinci avlusunda kılındığından, sultan namaza katıldığı ilk zamanların ardından, yavaş yavaş daha uzaktan, enderûndan ayrılmadan namazı izlemeye başladı ve nihayet namazı kendi başına kılmakla yetindi...

Bununla birlikte, başlangıçta "gizli bir tanrının" ihtişamına işaret eden bu inziva, (eğilimi tersine çevirmeye yönelik dönemsel girişimlere rağmen) yalnızca kul ve halkla olan yakın bağların kopuşunun işareti haline geldi ve kademeli bir kutsallık yitiminin habercisi oldu. 16. yüzyılın son hükümdarları hâlâ güçlü efendilerdi. Gelgelelim, ölümleri efsanevi masallara konu olmaktan çıkmış ve bunun yerine tamamen beşeri varlıkların ölümleri olarak tanımlanmıştır. 17. yüzyılın başında padişahın havası tamamen sönecekti. Evvela reşit olmayan biri -I. Ahmed- tahta çıktı, ardından bir deli -I. Mustafa- ve son olarak hem otoriterliği hem de inatçılığı nedeniyle eleştirilen çok genç bir adam: bir isyanın ardından tahttan indirilen ve duyulmamış koşullarda öldürülen, ardından da kendisine ait olmayan bir türbeye gömülen ilk sultan olan II. Osman. 1622'de yaşanan bu kriz sırasında sarayın yasak bölümünün ilk kez ve biraz da çekingen bir tereddütle ihlal edildiğini belirtmek gerekir. Bundan sonra bir çok kez ihlal edilecekti. Artık bir padişahı tahttan indirmek, ona hakaret etmek, hatta canını almak akla hayale gelmez değildi: 1622'de bir serseri çetesinin II. Osman'dan aldığı canı, 1648'de devletin en yüksek makamları İbrahim'den resmen alma hakkını kendilerinde göreceklerdi. Enderûn ve birûn, yani özel ve kamusal alanlar arasındaki ayrıma gelince, bu ayrım aşılmaz

Levent Şahverdi Arşivi

niteliğini kaybedecekti: 18. yüzyılda -belki de bir önceki yüzyıldan kalma siyasi emsalleri takip ederek- ölünün naaşını ziyaret etmek ve divanın avlusunda yıkamak için bir protokol oluşturuldu. 1789'da I. Abdülhamid'in cenaze töreni esnasında, bunun kadim bir gelenek olduğu ve asıl nedenlerinin unutulduğu konusunda artık hiçbir şüphe kalmamıştı. Buna karşılık, 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, şüphesiz esas olarak saray çalışanları arasında ihsanların dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla, az çok tutarlı bir saray cenaze protokolü oluşturmak için çaba sarf edilmişti...

Hükümdarın statü ve güç kaybına, en azından kısmen bunun sonucu olan diğer güçlerin yükselişinin eşlik ettiğini söylemeye gerek yok. Bu durumda, belli kategoriler -başlıca askeri ve dini otoriteler- "kral yapıcılar" rolünü üstlendi. III. Mehmed'in erken ölümü ve ardından I. Mustafa'nın deliliği kuşkusuz bu değişimin ilk nedenleriydi, ancak o andan itibaren bu makamların gücünün ve her şeyden önce meşruiyetinin, rollerini pekiştirdiğini görebiliriz. Aslında, ekberiyet ilkesini özenle geliştirmeleri, istişarelerinin tamamen biçimsel bir değere sahip olduğunu gösterir: hem bir ayin yaratmanın hem de aynı uygulamanın anlamını tersine çevirmenin yeni ve güzel bir örneği...

"Geleneğin icadı" konusunda sayısız örnek vardır. En şaşırtıcı olanlardan biri, 16. yüzyıla kadar hep duyurulan, ancak 1481'deki isyan gibi çok özel bir durum dışında hiçbir zaman gerçekleşmeyen, üstelik Yahudi evlerinin yağmalanmasından bahsederek geleneği zenginleştirmeye katkıda bulunan, hükümdarın ölümü üzerine yeniçerilerin ayaklanmasıdır. Aynı şekilde, Kanuni Sultan Süleyman'ın emekli olması halinde -ama böyle bir niyeti yoktu!- II. Bayezid'in yapmayı planladığı gibi Dimetoka'ya gitmesi fikri: başarısız bir gelenek, ancak tarih farklı bir şekilde gelişseydi pekâlâ kural haline gelebilecek bir gelenek. Öte yandan, I. Selim'in kardeşlerinin ve yeğenlerinin 1520'de sistematik ama gecikmiş ve isteksiz sultana şartlar tarafından dayatılmış bir şekilde infaz edilmesinin, kardeş katlinin III. Murad ve III. Mehmed tarafından mekanik bir şekilde uygulanmasını açıkladığına şüphe yoktur. Daha yüz güldüren bir

Levent Şahverdi Arşivi

kayıtta, yeni Valide Sultan'ın saraya gelişinin, 17. yüzyıldan itibaren, tıpkı 1648'de İbrahim'le beraber saray hizmetkârlarına ayrılan ön *bey'at* gibi, yerleşik bir protokole sahip bir merasim haline dönüşmesinden bahsedilir.

Özellikle iki uygulama bize kısa bir tahlili hak ediyor gibi görünüyor. Bunlardan ilki gizliliktir. Somut ihtiyaçlar tarafından benimsetilmiş gibi görünmektedir. Nitekim vakanüvisler de bunu uygulamalı mülahazalarla açıklamaktadır. Bununla birlikte gizliliğin, tahttan indirmelerin artması, şehzadelerin kafese kapatılması ve ekberiyet uygulaması gereksiz hale getirene kadar uzun süre sistem tarafından uygulanmış olması bizi şaşırtıyor. İlaveten, sırrın sahipleri koşullara göre değişirken, sırrın korunması her zaman temel ve sorgulanmadan kabul edilen bir unsur olarak sunulur. Aslında, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'da Zigetvar'da ölümünü takip eden olayların incelemesi, sırrın işe yarar kullanımları olsa da, yine de büyük ölçüde teoride kaldığını ve anlamamış numarası yapıp kukla oyunlarına kanmış gibi davranan birlikler tarafından kısa sürede ifşa edildiği sonucuna götürür: her şey, sanki kapı kulları kendi isyanlarının korkusunu içselleştirmiş ve bir efendinin yokluğunda kendilerini sersemlemiş buluyormuş gibi geçer. Başka bir deyişle, iktidarın kabul edilemez boşluğunu inkar etmelerine izin veren siyasi bir ayine dahil olurlar.

İnceleyeceğimiz ikinci tören Eyüp'e yapılan ziyarettir. Görünüşe göre bu ziyaret, ilk başta, askeri sefer arifesinde padişahın Eyüp Sultan'ın ve daha sonra Edirnekapı'dan şehre geri girerken türbelerini ziyaret edeceği ecdadının manevi yardımını almak niyetiyle tasarlanmış olup II. Mehmed'in Konstantinopolis'i fethini taklit eden büyülü-dinsel bir ayindi. Ekim 1566'da İstanbul'da cülusundan sonra mümkün olan en kısa sürede Macaristan sınırındaki birliklere katılmaya niyetlenen -ayinlerin o büyük mucidi- II. Selim sırayla Eyüp Sultan'ın ve ardından atalarının türbesini ziyaret eder: bu ziyaretlerin Osmanlı padişahlarının tahta çıkış protokolüne eklenmesinin kökeninin bu olması mümkündür. Daha sonra bu ziyaretler, İslami referansları olan bir eylemin, yeni sultanın kılıç kuşandığı

Levent Şahverdi Arşivi

"kılıç merasimi"nin vesilesi haline geldi: 1695'te tahta çıkan bağnaz II. Mustafa peygamberin kılıcını; imparatorluğun geri dönüşü olmayan gerilemesinin damga vurduğu ve tam da bu nedenle eski ihtişamının en azından sembolik olarak yeniden canlandırılmaya çalışıldığı bir yüzyılın başlangıcında, 1807'de tahta çıkan IV. Mustafa ise I. Osman'ın kılıcını kuşanır. Eyüp Sultan türbesine yapılan ziyaret yavaş yavaş unutulmuş ve Eyüp töreni kılıç merasimine odaklanan bir tahta çıkma ayini olarak görülmeye başlanmıştır: ecdadın kabirlerine yapılan ziyaretlerden geriye sadece imparatorluk ihtişamının başlıca simgesi haline gelen İstanbul fatihi II. Mehmed'in türbesine yapılan ziyaretin kalması tesadüf değildir.

Ritüeller işte böyle doğar, başkalaşır ve ölür.

Yukarıdaki örnekler, kısa bir sonuç bölümünde ele alınması mümkün olmayan diğer pek çok örnek gibi, yerinde incelemeye çalıştığımız çeşitli tarihsel konularla ilgilidir. Ne var ki, bu gelişmelerin hepsi aynı sürecin parçasıdır ve kendimizi tekrarlama riskini göze alarak, açıklık getirmek için iki kelimeyle özetleyeceğiz: Yarı göçebe bir emaret reisliğinden, konumu gereği normların dışında bir varlık olarak görülen hükümdar üzerinden tanımlanan yerleşik bir imparatorluğun ortaya çıkışı; ardından, imparatorluğun tek çimentosu olduğu için asla sorgulanmayan bir hanedan içinde, iktidarın gerçek sahiplerinin oyuncağı olmaktan öteye gitmeyen padişahın kutsallığını yitirişi; bu gelişmeler bir başkent ve saray çerçevesinde gerçekleşti ve bu nedenle de durmaksızın ayinler ve protokoller yaratıldı... Bununla birlikte, bir başka önemli gelişme daha vardır: İslam öncesi Türk kökenlerinin birçok özelliğini koruyan bir imparatorluğun ve toplumun İslamlaşması.

Elbette bu durum en çok dini alanda göze çarpmaktadır. Aslında ilk hükümdarların hastalık ve ölümlerinin seyri hakkında çok az şey bilinmektedir, zira vakanüvisler bir yandan kendileri de yeterince bilgi sahibi değilken, diğer yandan padişahın çektiği acılar ve ölümüne dair destansı bir görüntü yaratmaya çalışmışlardır: Sadeddin'in I. Selim'in sonunu tasvir edişi bunun en iyi örneğidir. Bundan sonra, anlatılar daha insancıllaşır -ancak imparatorluğun

Levent Şahverdi Arşivi

ortaçağda kalan ilk günlerinden çoktan uzaklaşmış bir dönemde. Demek ki, asırlar geçtikçe sevdiklerinin ortasında yaşanan bu acı dolu anlara giderek artan bir duygusallık nüfuz etse de, genel olarak bakıldığında, bunlar bize çoğunlukla kabullenme ve haysiyet atmosferinde aktarılan geleneksel Sünni ölümleridir. Böylece, ölüm döşeğindeki padişahlar örneğinde, herkes için geçerli olan güzel bir Müslüman ölümü ideali ortaya çıkar.

Öte yandan, yas ve cenaze törenleri kısmen kamusaldı ve bunlar hakkında daha somut bilgilere sahibiz. Bu alanda İslam öncesi Türk mirası uzun süre devam etmiştir. 16. yüzyılın sonunda hâlâ görülebilen bazı özelliklerini güçlü bir şekilde vurguladık: yasın aniliği ve tezahürlerinin şiddeti (feryatlar, kendini paralamalar, saçların kesilmesi, vb.), cenaze alayında atların varlığı, mezarın yanına silahların bırakılması, tabutun ve mezar taşının insanbiçimliliği [antropomorfizm], vb... Öteki uygulamalar (geçici gömme, cenaze çadırları) belki de İslam öncesi Türk kökenlerinden kimse farkında olmadan hayatta kalanlardı. Öte yandan, Osmanlılar bu mirastan habersiz değildi ve bundan kurtulmayı amaçlayan yavaş ama emin bir hareket mevcuttu. 14. yüzyılın ortalarında, II. Murad son vasiyetnamesinde bir önceki yüzyılda Anadolu Türkleri arasında hâlâ kullanılmakta olan uygulamaları reddetti: cesedin teşhir edilmesi ve toplu definler. Gelenekselciliğin kuralları göz ardı edilemeyecek kadar açık olduğundan, bu tür uygulamalar kısa sürede ortadan kalktı. Öte yandan, peygamberin emirlerinin daha fazla esneklik tanıdığı geleneksel yas gösterileri daha uzun süre devam etti: II. Mehmed'in hâlâ başına toprak saçtığı görülüyordu; IV. Murad'ın 1640 tarihli cenazesinde atların varlığı kayıtlarda geçer. Yine de vakanüvislerin sıkıntılı sessizliği çok daha fazla şey anlatıyor: Hâlâ yapılan ama göstermek istemedikleri şeyler var. Aynı şekilde, yas tutma konusunda da giderek artan bir ölçülülük söz konusudur; daha fazla gelenekselleşmeye doğru hareket üst sınıflarda daha hızlıyken, askerler ve özellikle de kapıkulu, 16. yüzyılın sonuna kadar eski Türk geleneklerini koruyan bir depo gibi görünmektedir. Bu kişilerin eğitiminin, Müslümanlaştırma kadar kırsal bir ortamda Türkleştirmeden

Levent Şahverdi Arşivi

de oluştuğu göz önüne alındığında, bu pek de şaşırtıcı değildir. 18. yüzyılın sonunda ise, tüm bunlardan geriye sadece anılar kalmıştır: İstanbul artık Sünni ve ilmi İslam'ın savunucusu haline gelmiş bir imparatorluğun merkezidir. Bu açıdan bakıldığında, 14. ve 15. yüzyıllarda hükümdarın ölümünü öngören işaretlerin doğal taşıyıcıları olan az çok heterodoks, yani kabul edilmiş dinsel kurallara aykırı davranan dervişlerin, daha sonra yerlerini eski büyü kitaplarına ya da bilgili müneccimlere bırakmaları karakteristiktir.

Bu İslamlaştırma arzusu siyasi alanda da görülebilir. "Kardeş katli kanunu"nun (ister 15. ister 16. yüzyıla ait olsun) bir fetva biçimini alması kesinlikle tesadüf değildir: Amacı, özellikle Türklere özgü bir kraliyet gücü anlayışını korumak olan bu korkunç kural, yazarlarına göre, sadece kânunun bir parçası değil, şeriatın bir parçası olmalıydı. İleride padişahların sorun çıkaran bir kardeşten kurtulmak için yine fetva istediğini, ama aynı zamanda bir şeyhülislamın da devrik bir padişahın öldürülmesini meşrulaştıran görüş yayınladığını göreceğiz.

İnsan bunu bir tür tarihsel ironi olarak görmeye meyleliyor. Gerçekte bu gelişmenin tutarlı hiçbir yanı yoktu: Osmanlı devletini İslamlaştırmak, ister istemez ulemaya artan bir güç vermek anlamına geliyordu. Siyasi krizlerin çözümünde ve ardından ekberiyet sisteminin kurulmasında oynadıkları rolü gördük. Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislam, imparatorluğun en önde gelen din görevlisi ve islamlaşmasının yönetici şefi haline geldi. Vefat eden sultanın cenaze namazını kıldırma şerefinin haklı olarak kendisine verildiği kişi oldu: başka bir deyişle, bu artık eskisi gibi bir mahremiyete ayrılmış özel bir mesele değil, bir devlet meselesiydi -ulema liderinin en seçkin role sahip olduğu bir İslam devleti. 1648'den itibaren, belki de protokolde bir başka değişikliğe yol açan siyasi nedenlerle, namazı kıldırma görevi sultanın imamına geri verildi, ancak bunun şeyhülislâmın yetkilendirmesiyle olduğu herkes için açıktı. Bu üstünlük, üst düzey askeri ve dini yetkililerin (ve 18. yüzyılda idari yetkililerin) de katıldığı daha az dini bir etkinlik olan *bey'atta* o kadar sabit değildi. Yine de *bey'at* protokolünün

Levent Şahverdi Arşivi

incelenmesi bu hususta oldukça öğreticidir; çünkü protokolün gelişimi, imparatorluğun ikinci evresinde, başlangıçta çok daha geride kalmış birine, nakibüleşrafa verilen önemin arttığını göstermektedir. 1687'de yeni Sultan II. Süleyman'a bağlılık yemini etme şerefine nail olan ilk kişi bu nakibüleşraftı; 1691'de ise II. Ahmed'e, Edirne'deki Eski Cami'de kılıç kuşatan yine o oldu...

17. yüzyıldan itibaren imparatorluk protokolünde nakibüleşrafa verilen öncü rol, bazen şeyhülislâmın aleyhine de olsa, anlamsız değildi: Peygamber soyundan gelenlerin törenlere ve genel olarak kamusal hayata katılımı, İstanbul sultanlarına halifenin ait olması gereken Muhammed'in kabilesi Kureyşlilerin Sünni desteğini sağlıyordu. Osmanlı İslamı'nın bu şekilde Araplaştırılması, birden fazla örneğini gördüğümüz bir olgudur. Özellikle bu dönemde, başta hırka-i şerif olmak üzere gerçek bir kutsal emanetler kültü gelişti: tahta çıkan bir şehzadenin enderûn içinde bu emaneti ziyaret etmesi zorunlu bir ayin haline geldi. Ayrıca, 1695'te II. Mustafa'nın kuşandığı ya da kuşandığını sandığı Muhammed'in kılıcından da bahsetmeliyiz; meşruiyetin sembolü haline gelen hırka-i şeriften görünüşe göre ancak gönülsüzce ayrılabilen aynı II. Mustafa. Yavaş yavaş imparatorluk hilafetle bütünleşti, önce mecazi olarak başlasa da zamanla mecaz bir gerçekliğin ifadesi haline geldi: II. Süleyman'ın cülusunda Yusuf'un kendi sarığı olarak tanımlanmaya başlanan "Yusufî" sarık gibi... İbrahim'in 1648 gibi erken bir tarihte, Halife Ömer'in sarığını giydiğini iddia ettiği doğrudur... Dahası, metafor yalnızca bir kıyafet değildir: Cemaat adına iktidarı ele geçiren (cumhur) ve sultanı belirlemeye muktedir ulema, kendilerini "bağlayan ve çözen" olarak tanımlayarak ve halifelerle ilgili eylemlerini desteklemek için hukuki argümanlar geliştirerek Osmanlı padişahının halifelik tarafından özümsenmesinin de yolunu açmışlardı. 17. yüzyılda hükümdarın şahsının kutsallığını yitirişi ile aynı zamanda başlayan bu hareket, 18. yüzyılın ikinci yarısında tamamlandı: Kanuni Sultan Süleyman'ın halefleri bundan böyle "halife sultan" oldular.

Hanedana adını veren atası Osman, büyük şehirlerde savunulan gelenekselcilikten uzak bir İslam'ı uygulayan küçük bir göçebe

Levent Şahverdi Arşivi

Türk beyiydi. Halefleri gazi sultanlar, Kutsal Yerlerin koruyucuları ve Sünni İslam'ın savunucuları olarak Hıristiyanlar tarafından korkulan ve Müslümanlar tarafından hayranlık duyulan bir konuma yükseldiler. Hanedanın son evladı Abdülmecid, 1924 yılında sadece halifeydi.

Bu özet, bu kitabın birincil amacı tarafından belirlenmiştir: Vakanüvislerin yazdıklarının okunması yoluyla çağlar boyunca padişahların tahta çıkışına ilişkin yöntemlerin incelemesi. Önyargılı bir kaynağa dayanan, diğer belgelerin kullanımıyla nitelik kazandırılması gereken, alışılmış ve indirgeyici bir imge mi? Bu belki kısmen doğrudur, ancak bu diğer belgeleri (var oldukları ölçüde) tamamen ihmal etmedik. Yine de, bize öyle geliyor ki, Osmanlı tarihçilerini okumaya ve onlara söz vermeye değerdi. Sözleri ve sessizlikleri, (bazen yapmacık) lirizmleri ve (sanıldığından daha sık) ironileri, insanların padişah ve meşruiyeti hakkında çağdan çağa sahip oldukları algıyı anlamamıza yardımcı oluyor. Nitekim Osmanlı toplumu, kendi varlık nedenini, yaşam ve ölüm karşısındaki tutumunu, hükümdar ve "Osman'ın Hanedanı" imgesi üzerinden tahlil ediyordu.

Paris, 1 Mayıs 2003

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

OSMANLI HÜKÜMDARLARININ KRONOLOJİK LİSTESİ

SOYAĞACI

OSMANLI VAKANÜVİSLERİ DİZİNİ

SÖZLÜK

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

I. Osman'dan II. Mahmud'a Osmanlı Hükümdarlarının Kronolojik Listesi

Verilenler saltanat tarihleridir. Şu veya bu şekilde tahtta bulunan ancak Osmanlı tarih yazımında saltanatları dikkate alınmayan şehzadeleri de listemize ekledik. Tahta birden çok kez çıkan padişahlar söz konusu olduğunda, birkaç giriş yapılmıştır.

I. Osman: Ertuğrul'un oğlu; Osmanlı hanedanının kurucu beyi; 1324'ten önce öldü.

I. Orhan (Orhan Gazi olarak bilinir): 1324'den önce-1362; I. Osman'ın oğlu; Mart 1362'de öldü.

I. Murad (Murat Hüdavendigar olarak bilinir): 1362-1389; I. Orhan'ın oğlu; Kosova Ovası'nda bir düşman tarafından öldürüldü.

I. Bayezid (Yıldırım olarak bilinir): 1389-1402; I. Murad'ın oğlu; Ankara Savaşı'nda Timur tarafından yenilgiye uğratıldı ve esir alındı; esaret altında öldü.

Süleyman Çelebi: 1402-1411; I. Bayezid'in şehzadesi; Osmanlı tarih yazımında sultan olarak tanınmamakla birlikte, Rumeli'nin tamamını içeren imparatorluğun önemli bir bölümünde birkaç yıl boyunca iktidarda kaldı. Kardeşi Musa tarafından yenilgiye uğratıldı ve 1411 yılında öldürüldü.

İsa: 1402-1403; I. Bayezid'in bir diğer oğlu; bir süre başkent Bursa'yı elinde tuttu ve I. Mehmed tarafından buradan gönderildi.

Musa: 1411-1413; I. Bayezid'in bir diğer oğlu; Süleyman Çelebi'ye karşı zafer kazanarak bir süre Rumeli'yi elinde tuttu, ancak Temmuz 1413'te kardeşi Mehmed ile savaşırken yenildi ve savaş meydanında öldürüldü.

I. Mehmed: 1402-1421; I. Bayezid'in oğlu; Osmanlı tarih yazımında padişahlar listesine dahil edilen tek kişi; başlangıçta Amasya bölgesine çekildi, 1413'ten itibaren ülkeyi tekrar tek kontrolü altına almayı başardı; Mayıs 1421'de öldü.

II. Murad: 1421-1444; I. Mehmed'in oğlu; oğlu II. Mehmed lehine tahttan çekildi.

II. Mehmed: 1444-1446; II. Murad'ın oğlu; önce babası tarafından tahta çıkarıldı, iki yıl sonra tekrar ona tahtı bırakmak zorunda kaldı.

II. Murad: 1446-1451; ikinci saltanatı 3 Şubat 1451'de ölümüne kadar sürdü.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Mehmed (Fatih olarak bilinir): 1451-1481; 3 Mayıs 1481'de öldü.

Korkud Çelebi: 1481; II. Bayezid'in oğlu; İstanbul'da babasının gelişini beklerken birkaç gün tahtta kalır ancak Osmanlı tarih yazımı tarafından sultan olarak kabul edilmez.

II. Bayezid (Veli olarak bilinir): 1481-1512; II. Mehmed'in oğlu; 24 Nisan 1512'de tahtı zorla şehzadesi I. Selim'e bıraktı; inziva yolundayken 26 Mayıs 1512'de öldü.

I. Selim (Yavuz olarak bilinir): 1512-1520; II. Bayezid'in oğlu; 21-22 Eylül 1520'de öldü.

I. Süleyman (Kanuni olarak bilinir): 1520-1566; I. Selim'in oğlu; 6 Eylül'ü 7 Eylül 1566'ya bağlayan gece Zigetvar (Macaristan) seferinde öldü.

II. Selim (Sarhoş olarak bilinir): 1566-1574; Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu; 15 Aralık 1574'te öldü.

III. Murad: 1574-1595; II. Selim'in oğlu; 15-16 Ocak 1595'te öldü.

III. Mehmed (Adli olarak bilinir): 1595-1603; III. Murad'ın oğlu; 20-21 Ocak 1603'te öldü.

I. Ahmed: 1603-1617; III Mehmed'in oğlu; 21-22 Kasım 1617'de öldü.

I. Mustafa: 1617-1618; III Mehmed'in oğlu; deliliği 26 Şubat 1618'de yerine II. Osman'ın geçmesine neden oldu.

II. Osman (Genç olarak bilinir): 1618-1622; I. Ahmed'in oğlu; tahttan indirildi ve 20 Mayıs 1622'de öldürüldü.

I. Mustafa: 1622-1623; ikinci saltanatı da deliliği nedeniyle kesintiye uğradı; 10 Temmuz 1623'te tahttan indirildi; 20 Ocak 1639'da öldü.

IV. Murad: 1623-1640; I. Ahmed'in oğlu; 8-9 Şubat 1640'ta öldü.

İbrahim (Deli olarak bilinir): 1640-1648; I. Ahmed'in oğlu; 8 Ağustos 1648'te tahttan indirildi; 18'inde idam edildi.

IV. Mehmed, (Avcı olarak bilinir): 1648-1687; İbrahim'in oğlu; 8 Kasım 1687'de tahttan indirildi; 6 Ocak 1693'te öldü.

II. Süleyman: 1687-1691; İbrahim'in oğlu; 22 Haziran 1691'de öldü.

II. Ahmed: 1691-1695; İbrahim'in oğlu; 6 Şubat 1695'te öldü.

II. Mustafa: 1695-1703; IV. Mehmed'in oğlu; 22 Ağustos 1703'te tahttan indirildi; 29 Aralık 1703'te öldü.

III. Ahmed: 1703-1730; IV. Mehmed'in oğlu; 2 Ekim 1730'da tahttan indirildi; 1 Temmuz 1736'da öldü

I. Mahmud: 1730-1754; II. Mustafa'nın oğlu; 13 Aralık 1754'te öldü.

III. Osman: 1754-1757; II. Mustafa'nın oğlu; 30 Ekim 1757'de öldü.

III. Mustafa: 1757-1774; Üçüncü Ahmed'in oğlu; 21 Ocak 1774'te öldü.

I. Abdülhamid: 1774-1789; III. Ahmed'in oğlu; 6-7 Nisan 1789'da öldü.

III. Selim: 1789-1807; III. Mustafa'nın oğlu; 29 Mayıs 1807'de tahttan indirildi; 28 Temmuz 1808'de öldürüldü.

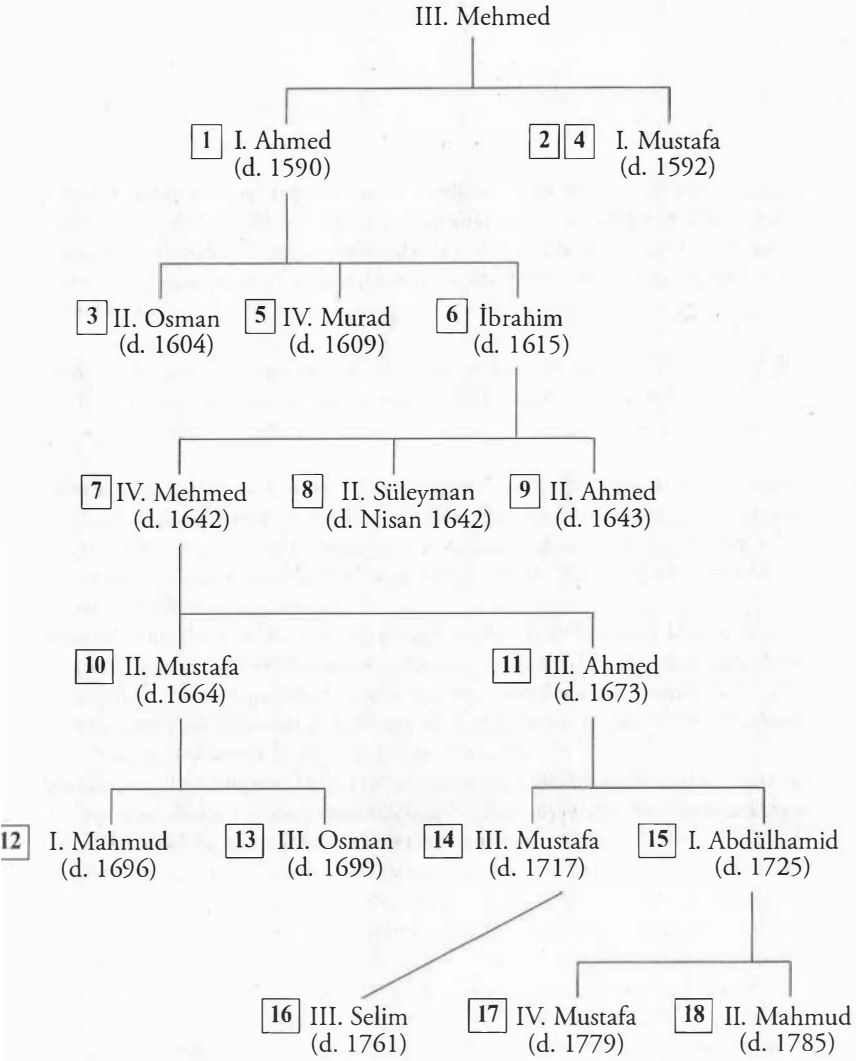
IV. Mustafa: 1807-1808; I. Abdülhamid'in oğlu; 28 Temmuz 1808'de tahttan indirildi; 16 Kasım 1808'de idam edildi.

II. Mahmud: 1808-1839; I. Abdülhamid'in oğlu; 1 Temmuz 1839'da öldü.

Levent Şahverdi Arşivi

Soyağacı

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar padişahların soy ağacı

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Vakanüvisleri Dizini

Aşağıdaki listenin, kitap boyunca alıntı yaptığımız Osmanlı vakanüvislerini tarihsel bağlamlarına yerleştirmekten başka bir amacı yoktur. Bu nedenle bu yazarların sadece kullandığımız eserlerine atıfta bulunacağız. Bu dizine, olaylara tanıklık etmiş ve bu nedenle tarafımızdan sık sık atıfta bulunulan bir dizi Rum, Yahudi, Arap ve Batılı yazarı da dahil ettik.

Abdi: Hakkında çok az şey bilinen 18. yüzyıl tarihçisi ve şairi. Bazı kaynaklara göre 1753-1764 yılları arasında III. Ahmed'e mühürdarlık ve birkaç kez reisülküttablık yapmıştır. Tarihi, Patrona Halil ayaklanması (1730) ve I. Mahmud'un saltanatı ile ilgilidir.

Ahmed Cevdet (Ahmed Cevdet, 1822-1895): Ahmed Cevdet Paşa, kadılık ve müderrislikle başladığı kariyerini üst düzey devlet memurluğu ve ardından nazırlık yaparak parlak bir şekilde sürdürmüştür. Sultan Abdülmecid tarafından yazdırılan 1774-1826 yılları arasındaki Osmanlı İmparatorluğu tarihi, 1863-1893 yılları arasında on iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Ahmedî (Ahmedî Taceddin İbrahim, yaklaşık 1335-1413): Eğitimini Mısır'da tamamlamış ve Emir Süleyman'ın yanına geçmeden önce Anadolu hanedanlarına (Aydınoğulları, Germiyanoğulları) hizmet etmiştir. *İskendername* ("İskender'in Tarihi") adlı şiirini Emir Süleyman'a ithaf etmiş ve bu şiire, başlangıcından 1410 yılına kadar "Osmanlı Krallarının Tarihi" adlı bir eser eklemiştir.

Almosnino (Rabi Moysen, 1510-1567): 1566'da Selanikli hemşerilerinden oluşan bir heyeti İstanbul'a, Kanuni Sultan Süleyman'a götürmüş ve 1567'de "Konstantinopolis'in büyüklükleri" hakkındaki eserini tamamlamıştır.

Angiolello (Gian-Maria, 1451-1525): Vicenza'da doğmuş, Osmanlıların Eğriboz'u fethi sırasında esir düşmüş ve II. Mehmed ile Şehzade Mustafa'nın hizmetinde bulunmuştur. Kişisel deneyimi, eseri *Historia turchesca*'nın temelini oluşturur.

Aşıkpaşazade (yaklaşık 1392- yaklaşık 1502): Derviş Ahmed Aşıki, Anadolu dervişlerinin nüfuzlu bir ailesinin üyesi. Sık sık I. Mehmed, II. Murad ve II. Mehmed'in yoldaşları arasında yer almış, bu arada İstanbul'a yerleşmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. 1476'da *Osman Ailesi Tarihi*'ni (kökenlerinden 1484'e kadar) popüler bir kitleye yönelik olarak basit bir dille yazmaya başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

Behişti (Bihişti Ahmed (ve/veya Sinan) Efendi, yaklaşık 1466 - yaklaşık 1512?): İstanbul'un ilk Osmanlı valisinin oğlu olan Behişti, (bir gözden düşme dönemi dışında) Sultan II. Bayezid'in hizmetinde bulunmuştur. Tarihi, hanedanın kökenlerinden II. Bayezid ile kardeşi Cem arasındaki mücadeleye kadar uzanır.

Bobovius (Albertus, 1610-1675): Lemberg (Ukrayna'da Lviv) doğumlu olan Wojciech Bobowski, Topkapı Sarayı'nda içoğlanlığı yapmış, 1657'de buradan ayrılarak Babıali'nin dragomanı olmuştur. Osmanlılar tarafından Ali Ufki Bey olarak tanınan Bobowski, özellikle Osmanlı müziğiyle ilgileniyordu (ki bu müziği ilk yazıya geçiren de kendisiydi). Diğer şeylerin yanı sıra, sarayın İtalyanca bir tasvirini yazmıştır.

Capsali (İlyas): İstanbul, Girit ve İtalya'nın iki ünlü bilgin ailesi Capsali ve Delmedigos'un soyundan gelmektedir. II. Mehmed tarafından atanan İstanbul hahambaşısının yeğeniydi ve Girit'teki Yahudi cemaatinin başındaydı. İki önemli tarihi eseri mevcuttur: Venedik'in tarihi olan *Divre ha-Yamin* (1517) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi olan *Seder Elyahu Zuta* (1523).

Cantacasin (Theodore Spandouyn, 15. yüzyılın ortası-16. yüzyılın ilk yarısı): Mathieu Spandoni (İmparator III. Frederick'in hizmetindeydi) ve Eudoxie Cantacuzène'in oğlu olan Cantacasin, Venedik'te, Fransız sarayında ve Viyana'da yaşadı. *Petit Traité de l'origine des Turcs* adlı eserinin dayandığı bilgileri topladığı İstanbul'da birkaç iş seyahatinde bulundu.

Celalzade (Celalzade Mustafa, namı diğer Hoca Nişancı, 1491-1567): kadı oğlu olarak, 1534-1557 ve 1566-1567 yıllarında başında bulunduğu sultanın yanında nişancı olarak kariyer yapmıştır. Özellikle bir *Selimname*'nin (I. Selim Tarihi) ve 1554'e kadar Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının bir tarihinin (*Tabakatü-l-memalik*) yazarıdır.

Chalcocondyle (Halkokondilis, Laonikos, 1465'ten sonra öldü): Eserleri 1298-1463 yıllarını kapsayan Atina kökenli tarihçi.

Critobule (Kritobulus, Michael Kritovoulos, 1467'den sonra öldü): Aslen İmrozlu olan ve 1456'dan 1466'ya kadar burada valilik yapan bu Rum aristokrat, Fatih Sultan Mehmed'in 1467'ye kadarki saltanatını yücelten bir tarih yazmıştır.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717): İstanbul'da doğmuş, İmparatorluğun mali hizmetlerinde kariyer yapmış ve 1703-1716 yılları arasında yedi kez başdefterdarlık yapmıştır. Selanik muhafızı iken Temeşvar'ın düşmesi, gözden düşmesine ve idam edilmesine yol açtı. *Zübde-i vekayiat*'ı 1656-1703 yıllarını kapsar.

Destari Salih: Eserini 1730'daki Patrona Halil ayaklanmasına adayan bu on sekizinci yüzyıl tarihçisi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.

Dukas: 1345 yılında Aydın Emiri'ne sığınan VI. İoannis Kantakuzenos'un bir yandaşının torunu. Kendisi de Cenevizlilerin Yeni Foça Podestalığı'nın, ardından da birden fazla kez II. Mehmed'e karşı temsil ettiği Midilli Lordu Gattilusio'nun hizmetindeydi. Midilli 1462'de Osmanlılar tarafından fethedildiğinde ona ne olduğunu bilmiyoruz.

Enverî: *Düsturname*'sini sadrazam Mahmud Paşa'ya ithaf etmesi dışında Enverî hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir; bu, muhtemelen önceden var olan bir metnin kısaltılmış hali olan ve sadece son kısmı 1465'e kadarki Osmanlı hanedanını konu alan tarihi bir şiirdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Es'ad Efendi (Mehmed Es'ad Efendi, 1785-1848): Bir kadı çocuğu olarak başladığı müderrislik ve kadılık kariyeri onu yüksek makamlara (Rumei kazaskerliği, nazırlık, Takvim-i vekayi resmi gazetesi müdürlüğü) taşıdı. 1825'ten ölümüne kadar özel tarihçi (vakanüvis) olarak görev yapmıştır. Çalışmaları arasında özellikle Osmanlı protokolü üzerine bir deneme (Usul-i 'atike-i teşrifat) bulunmaktadır.

Evliya Çelebi (1611-1685): İstanbul'da doğdu, önce medrese, sonra da Saray eğitimi aldı. 1640'tan itibaren çeşitli askeri seferlere katıldı ve *Seyahatname*'sinde (süsleyerek) anlattığı sayısız yolculuk yaptı. Evlilik yoluyla amcası olan sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın yakın bir işbirlikçisi ve yardımcısıydı.

Fera'izizade Mehmed Sa'id (öl. 1835): Bursa'daki Emir Sultan Camii'nde hatiplik yapmıştır. İki ciltlik tarihi I. Abdülhamid dönemine kadar uzanmaktadır.

Feridûn Ahmed Bey (ö. 1583): muhtemelen devşirme soyundan gelen Feridûn, defterdar Çivizade Abdü-llah Çelebi'nin evinde yetişmiştir. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın sır katibi, 1570'te reisülküttab ve 1573'te nişancı oldu. 1576'da azledilip taşra görevlerine atandıysa da 1581'de bu görevlere geri döndü. Özellikle, bir kanunlar mecmuası (*Münşe'atüs-selatin*) ve Süleyman'ın son seferini ve II. Selim'in saltanatının ilk yıllarını anlatan bir kronik (*Nüzhetü-l-esrar*...) yazdı.

Gelibolulu Mustafa Ali: bkz. Mustafa Ali

Hadidi (1531'den sonra öldü): 1516'da Süleyman Paşa Camii vakfının müfettişi olan Hadidi hakkında çok az şey bilinmektedir. Sadrazam İbrahim Paşa'nın 1523'te azledilmesine kadar Osmanlı hanedanının bir tarihini yazmıştır.

Hasanbeyzade (Hasanbegzade Ahmed Paşa, ö. 1636-37): Reisülküttablığa kadar yükselen bir katiplik ve defterdarlık kariyeri vardır. 1520-1623 yıllarını kapsayan tarihi IV. Murad'a ithaf edilmiştir.

Hüseyin bin Sefer: Nev'i mahlasını almış olması muhtemel olan bu yazar, II. Osman'ın solağıydı. I. Mustafa'nın destekçilerindendir ve tarihini yazmıştır.

İbn Battuta (1304-1368/69): Tanca'da doğmuş, hayatını dünyayı dolaşmaya adamış ve 1333'te Anadolu'yu ziyaret etmiştir. Seyahatlerini 1355 yılında kaleme almıştır.

Karaçelebizade (Karaçelebizade Abdü-l-Aziz Efendi, yaklaşık 1592-1658): Geniş bir ulema ailesine mensup olup müderrislik, ardından üst düzey kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık yapmıştır. Bursa'da sürgünde ölmüştür. 1642'ye kadar dünyanın kökenlerine dair bir tarihin yazarıdır.

Katip Çelebi (Mustafa Katip Çelebi, nam-ı diğer Hacı Halifa, 1608-1657): Ordu katibi ve maliye memuru. Üretken bir tarihçi olarak *Fezleke* başlığı altında 1592-1654 yıllarının tarihini yazmıştır.

Karamanlı Mehmed Paşa (Karamani Mehmed Paşa, ölüm 1481): II. Mehmed'in son sadrazamı. Arapça yazdığı hanedan tarihi 1479'a kadar olan dönemi kapsar.

Kemalpaşazâde (Şemseddin Ahmed bin Süleyman, dedesinden ötürü Kemalpaşazâde veya İbn Kemal olarak bilinir, 1468-1533): Baba tarafından büyük asker, anne tarafından büyük ulema bir aileden gelen Kemalpaşazâde, önce asker olarak kariyer yapmış, ardından medrese eğitimi almıştır. 1525-26'dan ölümüne kadar şeyhülislamlık yaptı. II. Bayezid'in yönettiği hanedan hakkında çok edebi bir Türkçe ile yazdığı tarih, Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında sona erer.

Levent Şahverdi Arşivi

Lütfî Paşa (1488-1553): devşirme olup 1539-1541 yıllarında sadrazamlık yapmıştır. Hanedan tarihi 1553'e kadar uzanır.

Mehmed bin Mehmed (ö. 1640): Aslen Edirneli, İstanbul'da müderris. Eserinin ikinci bölümü 1517'ye kadar Osmanlıları ele almaktadır.

Mehmed Raşid (Mehmed Rachid, ö. 1735): İstanbul'da eğitim gördükten sonra 1723'e kadar müderrislik mesleğini icra etti. 1713'ten itibaren vakanüvis oldu. 1723'te Halep kadılığına, 1729'da İstanbul kadılığına atandı. 1730'da sürgün edildi. 1734'te Anadolu kazaskerliğine getirildi. Onun 1659-1729 yıllarını kapsayan tarihi Naima'nınkini takip eder.

Mihailoviç (Konstantin, 1435-1501): aslen Ostrovica'lıdır. Osmanlılara 1455 yılında esir düşmüş, yeniçeri olarak askere alınmış ve 1463 yılında Macarlar tarafından geri alınmadan önce bir dizi sefere katılmıştır. Osmanlı deneyimiyle ilgili bir anı kitabı yazmıştır.

Mimar Sinan (1489/90-1588): Aslen Kayseri bölgesindendir. Devşirme olarak devşirilmiş, 16. yüzyılın en yetenekli Osmanlı mimarı olarak kendini kanıtlamadan önce yeniçeri olarak kariyer yapmıştır. Yoldaşı Mustafa Sa'i onun *Tezkiretü-l-bünyan* adlı biyografisini yazmıştır.

Mustafa Ali (Gelibolulu Mustafa Ali, 1541-1599): Müderrislik eğitimi aldıktan sonra katiplik ve maliye memurluğu yaparak Anadolu defterdarlığı ve Cidde valiliği görevlerinde bulundu. Ünlü ve üretken bir yazar olan müderris, son bölümü III. Mehmed dönemine kadar Osmanlılara ayrılmış olan *Künhü-l-ahbar* adlı insanlık tarihinin yazarıdır.

Müneccimbaşı (Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede, 1631-1702): Halveti şeyhi, 1668'den itibaren Saray'ın baş müneccimbaşısı. IV. Mehmed'in gözdesi olan Dede, IV. Mehmed 1687'de öldüğünde Mısır'a sürgüne gönderilmiştir. 1692'den 1694'e kadar Mekke'deki Mevlevi manastırında şeyhlik yaptıktan sonra Medine'de kalmış, 1700'de Mekke'ye dönmüş ve orada ölmüştür. Arapça yazdığı *Sahaifü-l-ahbar*, 1673 yılına kadar olan insanlığın tarihidir.

Mütercim Ahmed Asım (Mütercim Ahmed Asım, 1755-1820): Taşrada katiplik yaptıktan sonra 1790'da İstanbul'a taşındı ve 1796'da müderris oldu. Hicaz'da bir süre kaldıktan sonra 1813'te Selanik kadılığına atanmıştır. 1807-1819 yılları arasında resmi tarihçi olarak görev yaptı. Tarihi 1788-1808 yıllarını kapsamaktadır.

Na'ima (Mustafa Na'ima, 1652-1715): Doğduğu Halep'te eğitim gördü. 1680'de İstanbul'a taşındı ve divan katiplerine katıldı. 1699'dan 1703'e kadar vakanüvis olarak görev yaptı. 1706'da sürgüne gönderilmiş, daha sonra geri dönmüştür; öldüğünde Patras'ta görevliydi. Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'ya ithaf edilen tarihi 1592-1659 yıllarını kapsar.

Neşrî: Bu yazar hakkında bilinen tek şey, adının Mehmed olabileceği, muhtemelen Bursalı bir ulema olduğu ve II. Mehmed 1481'de öldüğünde kesinlikle Osmanlı ordusunda olduğudur. *Cihannüma*'sı evrensel bir tarihtir ve son bölümü 1485'e kadar olan Osmanlıları ele alır.

Oruç: Asıl mesleği katiplik olan Oruç, II. Bayezid döneminde İstanbul'da yaşayan varlıklı bir kişiydi. On altıncı yüzyılın başlarında sona eren *Histoire de la famille d'Osman* adlı eseri, o dönemde çoğalan ve F. Giese'nin iki versiyonunu yayınladığı, II. Mehmed'e oldukça düşman olan anonim kroniklerin versiyonlarından biridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Peçevi (İbrahim Peçevi, 1574-1650): Macaristan'ın Peç şehrinden, sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın akrabası. Birçok askeri sefere katılmış ve on beş yılını akrabası Lala Mehmed Paşa'nın hizmetinde geçirmiştir. Hamisinin 1606'da ölümünden sonra taşrada ve başkentte defterdar, ardından da sancakbeyi olarak kariyerine devam etti. 1641'de memleketine çekildi ve 1520-1641 yıllarını kapsayan tarihini burada yazdı.

Ruhî (Ruhî Çelebi): Muhtemelen 16. yüzyılda yaşamış olan bu yazar hakkında çok az şey bilinmektedir ve Osmanlı hanedanının tarihi 1481'de sona ermektedir.

Sa'dü-d-din (Hoca Sadeddin, 1536/37-1599): I. Selim'in yakınlarından Hasan Can'ın oğludur. Kendisi de ulema olarak parlak bir kariyere sahipti. Fatih medresesinde müderris iken şehzadeye ve ardından sultan III. Murad'a hoca olmuştur. 1597'de geçici olarak gözden düşmüş, 1598'de şeyhülislam tayin edilmiştir. I. Selim'in 1520'deki ölümüne kadar Osmanlıların tarihini anlatan *Tacü't-tevarih*'i uzun süre Osmanlı ve Batılı tarihçiler için ana kaynak olmuştur.

Selânikî (Selânikî Mustafa, ö. 1600): Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın maiyetinden katip ve maliye memuru olarak kariyer yaptı. Tarihi 1563-1600 yıllarını kapsar.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (1658-1723): Sarayda yetişmiş, birçok görevde bulunmuş ve silahdar ağalığına kadar yükselmiştir. Katip Çelebi'nin *Fezleke*'sinin devamı olan *Tarih*'i 1655-1695 yıllarını, *Nusretname*'si ise 1695-1721 yıllarını kapsar.

Solakzade (Solakzade Mehmed Hemdemi, öl. 1657/1658): Solakzade'nin biyografisi hakkında çok az şey bilinmektedir. Muhtemelen Saray'da yetişmiş, IV. Murad'ın yakınlarından biri olmuş ve daha sonra İbrahim ve IV. Mehmed'in hizmetinde bulunmuştur. Tarihi 1657'ye kadar Osmanlıları ele alır.

Sphrantzes (Georgios, 1401-1477): Bizanslı devlet adamı. Konstantinopolis'ten 1453'te Mora'ya, ardından 1560'ta Korfu'ya kaçtı. 1401-1477 yıllarını kapsayan eserleri vardır.

Şanizade Mehmed Ataullah (1771-1826): hekim ve müderris, Eyüp ve sonra Mekke kadısı, 1819-1825'te vakanüvis oldu. Yeniçeri ve Bektaşilerin kaldırılması onun Tire'ye sürülmesine yol açtı. Mütercim Asım'ınkini takip eden tarihi 1807-1821 yıllarını kapsar.

Şükrüllah (ö. 1464): Saray hizmetkârı olup II. Murad tarafından elçilikle görevlendirilmiştir. Farsça yazdığı *Behcetü-t-tevarih*, son bölümü 1451'e kadar Osmanlılara ayrılmış evrensel bir tarihtir.

Ta'likizade (Ta'likizade Mehmed, ö. 1599): Şehzade Murad'ın Manisa'daki sancağının katibi, ardından 1574'te tahta çıkmasından sonra divan katibi, yaklaşık 1590'dan itibaren nihayet şahnameci (resmi tarih yazarı). *Şahname-i hümayun*'u 1593-1606 yılları arasındaki Osmanlı-Habsburg mücadelesinin ilk yıllarına ayrılmıştır.

Tanca (1448-1524'ten sonra): Memluk soyundan gelen bu Kahireli, hayatını Mısır tarihine adamıştır. *Bada'i al-zuhur*'u özellikle 1468'den itibaren ayrıntılıdır.

Taşköprüzade Kemaleddin (Taşköprüzade Mehmed Kemalü-din, 15521621): Kazasker ve müellif Taşköprülüzade Ahmed'in oğlu olup kendisi de parlak bir ulemalık kariyeri yapmış, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. *Ta'rih-i Saf*'ı, kendisine ithaf edildiği I. Ahmed'in saltanatına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tugi Efendi (Tugi Hüseyin Çelebi): Antoine Galland'ın 1678'de Fransızca çevirisini yayınladığı, II. Osman'ın tahttan indirilişini anlatan bir eser kaleme alan bu on yedinci yüzyıl yazarının hayatı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Tursun Bey (yaklaşık 1426-15. yüzyıl sonu): Yüksek rütbelilerden oluşan bir aileden gelen Tursun Bey, maliye memuru olarak kariyer yapmış ve hamisi Mahmud Paşa'nın sadrazamlığı sırasında divan katipliği yapmıştır. Emekli maaşıyla Bursa'ya yerleşerek, II. Bayezid'e ithaf ettiği ve 1442-1488 yıllarını kapsayan "*Fethin Babasının Tarihi*"ni (II. Mehmed) yazdı.

Vakı'at-ı Sultan Cem: Sultan II. Bayezid'in kardeşi Cem'in biyografisi (1459-1495). Bu metin muhtemelen bu şehzadenin Fransa ve Roma'daki sürgün arkadaşlarından biri tarafından yazılmıştır.

Vasıf Efendi (Ahmed Vasıf Efendi, 1739-1806): Kariyerine bir paşanın sekreteri olarak başladı. Ruslar tarafından esir alındıktan sonra birçok kez elçilik görevinde bulunmuştur. Ayrıca mali görevlerde de bulunmuş ve 1805'te reisülküttab tayin edilmiştir. Beş kez vakanüvis (resmi tarih yazarı) oldu. Tarihi 1752-1805 yıllarını kapsamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sözlük

Bu sözlüğün amacı kitabın okunmasını kolaylaştırmaktır. Bu nedenle, aşağıdaki tanımların kapsamlı olduğu ya da kelimelerdeki değişiklikleri dikkate aldığı iddia edilmemektedir. Listelenen sözcüklerin Osmanlıca anlamları aşağıda çok basitleştirilmiş bir biçimde verilmiştir.

Abir: Çeşitli esanslarla hazırlanan merhem.

Acemi oğlan: Ağır işlerde görevlendirilen bölüklerde yeniçeri olarak eğitimini tamamlayan devşirme genç oğlan.

Ağa: "Şef", "efendi" anlamına gelen, çeşitli birliklerin komutanlarına ve haremağalarına atfedilen unvan.

Ağıt: Cenaze ağıtı, Türk sözlü geleneğinin klasik türü.

Akçe: Osmanlı gümüş sikkesi.

Alay Köşkü: Sarayın dış duvarında, padişahın alaylara katılabildiği on ikigen bir köşk.

Alkış: Padişaha saraydan resmi çıkışlarında yapılan övgüler. Bazı çavuşların (alkış çavuşları) bu çığlıkları atmak gibi özel bir görevi vardı. Vezirler de alkış hakkına sahipti.

Altı bölük: Babıali'nin kul süvarilerinden oluşan "altı bölüğü", maaşla ücretlendirilirdi.

Arabacı başı: Toplardan sorumlu kapı kullarının ait olduğu top arabacıları bölüğünün başı

Arpalık: Sarayın, yüksek idarenin veya ilmiyenin büyük şahsiyetlerine hizmet yükümlülüğü olmaksızın verilen emeklilik maaşı. On sekizinci yüzyıldan itibaren bu cömertlikten sadece ulema yararlanırdı.

Arz: Yüksek rütbeli bir kişiye sunulan dilekçe, rapor (örneğin sadrazam tarafından padişaha sunulan).

Arz odası: Üçüncü avlunun girişinde, birûn ve enderûn arasındaki sınırda bulunan sultanın huzura kabul odası.

Atabey: Bkz. Lala.

Bab-ı hümayun: Saray'ın birinci avluya açılan ilk kapısı.

Babüssaade: "Saadet Kapısı", Sarayın üçüncü kapısı, enderûna girişi işaret eder.

Babüssaade ağası: Sarayın özel bölümünü (enderûn veya içeri) korumakla görevli, sarayın siyah haremağalarının başı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bahşiş: Bkz. Cülus bahşişi.

Baltacı: Bunlar, Saray'daki çeşitli ev işlerinin yanı sıra ölenlerin cesetlerini taşımak veya yangınlarla mücadele etmekten sorumlu olan zülüflü baltacılardı.

Bayram: Dini bayram: "Kurban bayramı" (büyük bayram; Arapça'da 'id al-kabir) kurban günü olan 10 zilhicce'ye sabitlenir; "Ramazan bayramı" (Arapça'da 'id al-sagir) Ramazan orucunun bitimini kutlar.

Berat: Padişah tarafından verilen ve tuğrasını taşıyan atama belgesi.

Bey: "Efendi". Erken dönem Osmanlılar da dahil olmak üzere Ortaçağ Anadolu'sundaki Türk beyliklerinin yöneticilerine verilen terim. Daha sonra Osmanlı toplumunda bey, üst düzey yöneticilere ve aynı zamanda gayrimüslim hükümdarlara da verilmiştir.

Bey'at: Tahta yeni çıkan sultana bağlılık töreni (cülus).

Beylerbeylik: Bir beylerbeyinin komutası altında, İmparatorluğun ana idari ve askeri bölgesi.

Birûn: "Dış kısım", Enderûn'un aksine Saray'ın halka açık kısmı (birinci ve ikinci avlular).

Bostancı: "Bahçıvan". Bostancıbaşının komutası altındaki bostancılar, özellikle bahçelerden, Saray kayıklarından ve Enderûn'un korunmasından sorumlu bir kul birliğini oluşturuyordu.

Cami: Kelimenin tam anlamıyla cami, Cuma namazlarının kılındığı minareli ibadet yeri.

Cariye: Kadın köle.

Cebeci başı: Zırhçıların komutanı.

Cenaze selası: Minarelerin tepesinden okunan cenaze ezanı.

Cihad: Kafirlere karşı kutsal savaş. Müslümanların toplu bir görevidir. Kelime, sufiler arasında, tutkulara karşı içsel bir mücadeleyi ("büyük cihad") ifade edebilir.

Cülus: Gerçek anlamda tahta çıkma eylemi. Bu hareketle (ki bunu bey'at izleyecektir), bir şehzade sultan statüsüne erişir.

Cülus bahşişi: Yeni padişah tarafından yeniçerilere ve diğer askerlere dağıtılan tahta çıkış hediyesi.

Çeşnigir başı: "Baş çeşnicibaşı". Birûn'un bu görevlisinin mutfakların ve Saray'ın halka açık bölümünde servis edilen yemeklerin kahyası olarak görevleri vardı.

Çavuş: Kurye, elçi. Babıali'nin çavuşları oldukça önemli figürlerdi, merkezi güç ile bölgelerdeki delegeleri arasında (kendilerine de görevler verilebilirdi) ve yabancı hükümdarların elçilikleri arasında irtibat kurarlardı. Ayrıca sultanın seyahatlerinde maiyetinin bir parçasıydılar.

Çırak: Büyük bir hanenin hizmetkârı. Bu terim sultanın oğlanlarına da uygulanabilir.

Çuhadar: Has Oda üyesi, özellikle Sultan'ın giysilerinden sorumlu, alaylarda arkasından gelen ve adına kalabalığa altın para dağıtan kişi.

Darüssaade: Bkz. Babüssaade.

Defn: Defin.

Defterdar: 'Kayıtları tutan kişi': mali işlerden sorumlu devlet görevlisi. Başdefterdar İmparatorluğun tüm mali idaresini yönetir.

Destbus: El öpmek.

Levent Şahverdi Arşivi

Devşirme: Kul. Askere alma prosedürlerinden biri. Prensip, otorite tarafından, az çok düzenli aralıklarla, İslamlaştırılacak ve sultana hizmet etmek üzere eğitilecek gençlerin (çoğunlukla Balkan Hıristiyanlarından) askere alınmasıydı.

Dirlik: Padişah tarafından bir kula maaş, emekli maaşı veya tımar şeklinde verilen gelir.

Divan: Hükümdar meclisi (veya bağlama göre bir eyaletin valisinin, sadrazamın, seferdeki bir askeri komutanın).

Divan Yolu: Aysasofya'dan II. Bayezid Camii ve Laleli Camii'ne doğru uzanan büyük tören yolu.

Düzmece: "Sahte", "taklit". Osmanlılar tarafından sahtekar olarak kabul edilen taht iddiacılarına verilen unvan.

Ecel: Tanrı tarafından sonsuzluktan beri belirlenmiş olan her bireyin ölüm anı.

Ehl-i kalem: "Kalem halkı", Bürokrasi üyelerine atıfta bulunan bir terim.

Eski Saray (Old Seraglio): II. Mehmed tarafından şu anda İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde yaptırılan ilk saraydır. Ölen veya tahttan indirilen sultanların haremleri burada bulunuyordu.

Eşraf: Şerif kelimesinin çoğulu.

Fetva: Bir müftü tarafından verilen hukuki tavsiye.

Fetva emini: Şeyhülislamlık tarafından verilen fetvaları hazırlayan şeyhülislamlık görevlisi.

Enderûn: Sarayın özel bölümü, üçüncü kapının (Babüssaade) ötesi, sultanın, hizmetkârlarının ve (ayrı olarak) hareminin yaşadığı yer.

Filuri: "Florin": altın para (klasik zamanlarda bu kelime normalde Venedik dukasını ifade ederdi).

Fitne: Kurulu düzene karşı isyan. En ağır cezalarla cezalandırılabilecek çok ciddi bir suçtur.

Fetret: İki saltanat arası. Devr-i fetret, I. Bayezid'in Ankara yenilgisi (1402) ile I. Mehmed'in kesin zaferi (1413) arasındaki çalkantılı on yıldır.

Gaza: Kafirler karşı yapılan askeri sefer. Osmanlı kroniklerinde neredeyse cihad ile eşanlamlıdır.

Gazi: Gazaya çıkan savaşçı.

Gureba: Altay bölüğünün 5. ve 6. alaylarının (sağ ve sol gureba) üyesi.

Hadis: Muhammed'e atfedilen bir eylem ya da söz.

Hacegan: Hace (veya hoca) kelimesinin çoğulu. Merkezi bürokraside daire başkanlarına verilen unvan.

Hanbeli (ekolü): Dört İslami hukuk ekolünden biri.

Hanefi (ekolü): Dört İslami hukuk ekolünden biri, normalde Osmanlılar tarafından atıfta bulunulan ekol.

Has Oda: Enderûn içoğlanlarının en itibarlı bölümü.

Has Odabaşı: Görevleri onu hükümdara çok yakın bir yönetici ve en azından 17. yüzyılın sonlarına kadar çok etkili bir figür haline getirir. Sultanın dört mühründen birinin muhafızıdır.

Haseki: Padişaha çocuk veren harem cariyesi. Bu terim aynı zamanda Enderûn, Birûn ve bazı yeniçeri bölüklerindeki zabitler için de kullanılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatt-ı hümayun: Padişahın eliyle yazılmış 'yüce yazı'.

Hazinedar başı: Padişahın özel hazinesinin hazinedarı.

Hırka-i şerif: I. Selim tarafından Kahire'den getirilen Peygamber hırkası. Bu kutsal emanet, Has Oda'nın "hırka-i şerif odası"nda ("taht odası" olarak da bilinir) muhafaza edilir ve sultanlar tarafından özel bir ibadet konusu olurdu.

Hoca: Bu kitap bağlamında, bir şehzadenin hocası, bir sultanın danışmanı/düşünme ustası.

Hutbe: Cuma namazından önce caminin minberinden okunan hutbe. Topluluğun liderine, Osmanlı bağlamında sultana, daha sonra da sultan-halifeye bir yakarış içerir.

İç hazine: Sultan'ın kişisel hazinesi (dış hazinenin aksine).

İç oğlanı: Devşirme olarak alınan en parlak kişiler arasından seçilen bu gençler, imparatorluk saraylarında (Topkapı, Galata, İbrahim Paşa, Edirne) en yüksek idari görevler için eğitilirlerdi.

İçeri: Bkz. Enderûn.

İlmiyye: Bkz. Ulema.

İmam-ı sultani veya hünkar imamı: Saray'a atanan ve görevleri Sultan'ın katıldığı namazları kıldırmak olan üç ulemanın unvanı.

Kafes: Halk kökenli olan ve daha sonra kullanılmaya başlanan bu kelime, belirli bir yerden ziyade, tahttan indirilen şehzade veya sultanların Saray'da, Enderûn'da hapsedilmesi gerçeğine atıfta bulunur. Bkz. Şimşirlik.

Kağan: bkz. Han.

Kanun: Sultan tarafından çıkarılan laik mevzuat. Şeriattaki boşlukları doldurur ancak şeriatla çelişmemelidir. Kanunname: Hukuk kuralları. Bkz. Kanun.

Kapı kulu: "Kapının kölesi", başka bir deyişle sultanın hizmetkarı veya askeri. Üst düzey idari ve askeri rütbelilerin çoğu kuldur.

Kapı Ağası: Sarayın beyaz haremağalarının başı.

Kapudan paşa: İmparatorluk donanmasının başı, hem (duruma göre) kaptan-ı derya hem de bahriye nazırı. Bu makam, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli makamlarından biri olarak kendini yavaş yavaş kabul ettirdi. Önemi ve prestiji yüzyıllar boyunca artmaya devam etti.

Kapıcı: Saray mübaşiri.

Kapıcı kethüdası: Bütün kapıcıların komutanı.

Kaymakam: Bu unvan özellikle sadrazam sefere çıktığında başkentteki günlük işlerin idaresinden sorumlu olan vezir için kullanılırdı.

Kazasker: "Ordunun hakimi". Hukuki ve adli meselelerle ilgilenen ve fetva verebilen divan üyesi. On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren iki tane vardı: Rumeli kadısı ve hemen daha düşük rütbeli olan Anadolu kadısı. On altıncı yüzyıl boyunca şeyhülislam bunların önüne geçmiştir.

Kefen.

Kethüda: Genel olarak, büyük bir şahsiyetin sağ kolu, bir kurumun, bir bölüğün vb. yöneticisi. Bu nedenle terim, bir yeniçeri alayının komutanı vb. anlamına da gelebilir. Kethüda Hanım: Cariyelerin genel gözeticisi ve harem kahyası.

Han (Han, Kağan): hükümdarın Türk kökenli unvanı; onu belirtmek için kullanılan isim.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıble: Müslümanların namaz kılarken dönmeleri gereken Mekke yönü.

Kiler: "Kiler odası" üyeleri, Enderûn'a yiyecek sağlamakla görevli Enderûn oğlanlarıydı.

Kisve: Mekke'deki Kabe'yi örten örtü. İki kutsal mabedin (Medine ve Mekke'deki) koruyucusu olan Osmanlı sultanının her yıl yenileme ayrıcalığı vardı.

Kul: "Köle". Bkz. Kapı kulu.

Kul kethüdası: Yeniçerilerin (ağa ve sekbanbaşından sonra) üçüncü kethüdası.

Kuruş: XVII. yüzyılın sonlarında 120 aspres değerinde gümüş sikke.

Kut: Doğaüstü karizma, mutluluk (şans yıldızı anlamında), tanrısallıktan hükümdara, bir azize inmiş...

Lala: "Vali". Bu terim, bir eyalete vali olarak gönderilen bir prense eşlik etmekten ve onu valilik mesleğinde eğitmekten sorumlu bir paşayı belirtmek için kullanılırdı. Prens çok gençken, valinin görevlerini fiilen yerine getiren kişi lala idi.

Mahmal: Her yıl padişah tarafından hac kervanlarıyla birlikte Mekke'ye gönderilen tahtırevan.

Maliki (ekolü): Dört İslam hukuk ekolünden biri.

Mehter başı: Padişahın bando takımının lideri.

Mehteran-ı hayme: Çadırların bakımı ve kurulmasından sorumlu Birûn çalışanları.

Mescid: Küçük cami

Mihrab: Mekke yönünü göstermek için camilerin kıble duvarına inşa edilen niş.

Mirahur (veya imrahor): İmparatorluk ahırlarının başı.

Mirliva: Bkz. Sancak.

Mukata'a: Kiraya verilen finansal gelir.

Müderris: Medrese hocası.

Müftü: Yetkili hukuki görüş (fetva) veren hukukçu. Osmanlı İmparatorluğu'nda bunların en önemlisi, kaynaklarda bazen müftü olarak da anılan şeyhülislamdır.

Müneccim başı: Saray astrologlarının başı.

Musahib: Padişahın gözdesi.

Müteferrika: Padişahın maiyetini oluşturan, yüksek rütbelilerin ve seçkin unsurların çocuklarından devşirilen çok prestijli bir birlik.

Nakibüleşraf: Peygamber soyundan gelenlerin şefi.

Namaz: Ritüel ibadet. Bkz. Cenaze namazı.

Nişancı: Padişahın kançılaryasının başı.

Oda başı: Bir yeniçeri alayının kethüdası (hiyerarşik rütbede üçüncü).

Ocak: Askeri birlik, özellikle yeniçerilerinki.

Orta Cami'i: Yeniçeriler toplanma noktası olarak kullandığı cami.

Orta Kapı: Saray'ın ikinci avlusuna açılan kapı.

Paşa: İmparatorluğun en yüksek askeri ve idari görevlilerinin unvanı. Başlangıçta hükümdarın veliahdına ayrılmıştır.

Peyk: Padişahın çevikliklerıyle ünlü yaya ulakları. Görkemli bir şekilde giydirilmişlerdir ve alaylarda önemli bir rol oynarlar.

Reisülküttab: Divan katiplerinin başı.

Resm-i cülus: Tahta çıkma vergisi.

Levent Şahverdi Arşivi

Re'aya: Müslüman olsun ya da olmasın, askerlerin (askerler, sultanın köleleri, ulemalar, hepsi vergiden muaf) aksine servet üreticileri (çiftçiler, zanaatkarlar, tüccarlar, vb.) ve vergi mükellefleri kategorisine ait olan sultanın tebaası.

Rikabdar: Has oda sorumlusu.

Rum: Roma'nın Arapça bir biçimi olup, Osmanlılar için, bağlama bağlı olarak, bir zamanlar Roma-Bizans topraklarının bir parçası olan Orta Anadolu'yu (Tokat, Amasya ve Sivas bölgeleri), tüm Anadolu'yu veya Balkan vilayetlerini (Rumeli) ifade eder. Müslüman dünyasının geri kalanı için Osmanlı sultanı "Rum Sultanı" olarak bilinirdi.

Rumeli: Bkz. Rum.

Saka başı: Saray su taşıyıcılarının başı (aynı zamanda divan oturumlarında içecek servisi yapmaktan da sorumludur).

Salatü-s-selam: Cenaze selası.

Sancak: 1) Bayrak, standart; 2) İmparatorluğun idari ve askeri bölgesi (bir sancakbeyinin veya mirliva'nın emri altında), bir beylerbeyiliğin alt bölümü.

Seferli: Başlangıçta çamaşır yıkamaktan sorumlu olan, ancak aslında her türlü iş, özellikle de sanatsal işler için eğitilmiş enderûndan oğlanlar.

Sekban: 1) II. Mehmed tarafından yeniçerilere dahil edilen birlikler; 2) 16. yüzyılın sonlarından itibaren eyalet valileri tarafından işe alınan ateşli silahlarla donatılmış paralı askerler.

Sekban başı: Yeniçerilerin (ağadan sonra) ikinci kapıcıbaşısı.

Serdar: Bir askeri seferin (padişahın yokluğunda) başkomutanlığını yapan sadrazama verilen unvan.

Serdengeçti: Düşmana karşı sürpriz operasyonlardan sorumlu bir komando birliğindeki (başlangıçta yeniçerilerden oluşan, daha sonra herkese açık olan) gönüllü. Görevlerinin tehlikeli doğası nedeniyle serdengeçtiler daha yüksek maaş alırlardı.

Silahdar: 1) Babıali'nin altı süvari birliğinden birinin üyesi (altı bölük); 2) silahdar ağa, Has Oda'nın (ç.n.) hiyerarşisinde ikinci sıradadır; sultanın silahlarından sorumludur ve alaylarda sultanın kılıcını taşır.

Sipahi: Binici: 1) eyalet süvarilerinin üyesi. Bir tımar geliri karşılığında kendisini ve adamlarını (gelirinin büyüklüğüne göre) donatmak ve sultanın emriyle sefere çıkmak zorundaydı; 2) Babıali'nin altı süvari kolordusundan birinin üyesi (altı bölük).

Solak: Padişahın muhafızlarını oluşturan 60 ila 64. bölüklere mensup yeniçeriler.

Sure: Kuran'ın bir bölümü (kendisi de ayetlere bölünmüştür).

Sultani: On beşinci yüzyılda basılan Osmanlı altın sikkesi.

Sünnet: Peygamberimizin hadis geleneğinden bildiğimiz ve uyulması gereken uygulaması.

Şafii: Dört İslam hukuk ekolünden biri.

Şehit: Kafire karşı savaşırken ölen Müslüman. Bu kutsal ölüm ona cennete doğrudan erişim sağlar. Cesedi düştüğü yerde bırakılmalıdır.

Şehzade: "Şah'ın oğlu". Bu terim, bir sultanın soyundan gelen ve bu nedenle tahtta hak iddia edebilecek herhangi bir erkeği ifade eder.

Şeriat: Allah tarafından Muhammed'e vahyedilen ve İslam Hukukunu oluşturan kurallar bütünü. Müslümanlar bunu Kuran ve Muhammed'in geleneklerde (hadis) kaydedilen sözleri ve eylemleri aracılığıyla bilirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Şerif: Muhammed Peygamber'in soyundan gelen.

Şeyhülislam: İmparatorluğun baş müftüsü. On altıncı yüzyılda şeyhülislam kendisini ilmiyenin, yani İmparatorluk ulemasının başı olarak kabul ettirmiştir.

Şimşirlik: Sarayın hareme bitişik, tahttan indirilen şehzade ve sultanlar için ayrılmış bir düzine daireyi barındıran bir alanı.

Taziye: Başsağlığı.

Techiz: Vücudun hazırlanması.

Tekfin: Kefenleme.

Tekke: Derviş manastırı.

Tımar: Bir tımarın finansal gelirinin bir kısmının (20.000 akçeden az), kendisinden vergi alınmayan ve karşılığında sultana bir hizmet sunmayı taahhüt eden bir tımarlı sipahiye tahsis edilmesi. Tımarlı sipahilerin büyük çoğunluğu askerdi. Bkz. sipahi, zeamet.

Timur Kapı (Demir Kapı): Sarayın doğudaki aşağı şehre açılan üç büyük dış kapısından biri.

Topçu: Bir kısmı topları eritmekle, diğer kısmı ise sahada topları hazırlamakla görevlendirilen Kapı kulu bölüğünün üyesi.

Tuğ: Bir direğe asılmış at kuyruğu, bir güç sembolü.

Tuğra: Padişahın alameti, padişahın emirlerinin üzerine, sikkelerine vb. basılan ve onları doğrulayan, kendi adını ve babasının adını içeren hatla yazılmış monogram.

Türbe: Anıt mezar, bir veya daha fazla mezarın üzerinde yükseltilmiş bina.

Turnacı başı: 'Turna muhafızlarının başı', 68. Yeniçeri Alayı'nın komutanı.

Ulema: Alim kelimesinin çoğulu. Medrese eğitimi almış ve devlet kontrolündeki bir kariyerin parçası olarak yasal-eğitimsel bir mesleği icra eden kişi: kadı, Kur'an okulunda veya medresede öğretmen (müderris), müftü…

Ulufeci: Altı bölük, 3. ve 4. alayların (sağ ve sol ulufeci) üyesi

Valide Sultan: Mevcut padişahın sultan annesi. Genellikle sadece Valide olarak anılır.

Vekil: Yasal temsilci. Kitabımız bağlamında bu kelime, Osmanlı hükümetinin 'nazırları'na gevşek bir şekilde atıfta bulunmaktadır.

Yasin: Ölmek üzere olan kişinin yanında, çok zayıfsa kendisi yapmaya zorlamadan, sağ elinin işaret parmağını kaldırmasını sağlayarak okunan Kuran'ın 26. suresi.

Yazıcı efendi: Babüssaade ağasının yardımcısı.

Yeniçeriler: Kapı kullarının piyade askerleri. Seçkin bir birlikti ve seferde sultanın muhafızlığını üstlenirdi. İstanbul'da Saray'dan çok uzak olmayan bir yerde konuşlanmışlardı ve camileri Orta Cami'ydi.

Zeamet: Timar: 20.000 akçeden fazla (ancak 100.000 akçeden az: o zaman has olur) gelir getiren kıdemli memurlara verilen tımar.

Zımmi: Müslüman hükümdara boyun eğen ve ona cizye ödeyen "Kitap dinlerine" (pratikte Yahudi veya Hıristiyan) mensup gayrimüslim. Sultanın gayrimüslim tebaası.

Zülüfliyan: Bkz. Baltacı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça

Notlarda verilen kaynakların aranmasını kolaylaştırmak amacıyla, yararlanılan kaynakları ve başvurulan çalışmaları tek bir bibliyografyaya yerleştirdik. Karışıklığı önlemek için kaynakların (Osmanlı vakanüvisleri, seyyahlar vb.) önüne yıldız işareti konulmuştur.

*Abdî: Unat (Faik Reşit), *1730 Patrona Halil hakkından bir eser. Abdi Tarihi*, Ankara, 1943.

Abou el-Haj (Rifa'at): *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Leiden, 1984.

Abrahamov (Binyamin): "The appointed Time of Death (ağal) according to 'Abd al-Ğabbâr. Annotated Translation of el-Mufinî", in *Israel Oriental Studies* XIII (1993), s. 7-38.

*Ahmed Cevdet: *Tarîh*, İstanbul, H.1309.

*Ahmedî: *Tevârîh-i mülûk-ı âl-i Osman*, Atsız *içinde* (q.v.).

*Akgündüz (Ahmet): *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul, Fey vakfı, 1990-1996.

Akman (Mehmet): *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul, 1998.

Aktepe (Münir): *Patrona İsyanı*, İstanbul, 1958.

Albèri (E.): *Relazioni degli Ambasciatori veneti al Senato*, Série III, I. Cilt, Floransa, 1840.

Alderson (A.D.): *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford, 1956; yeniden basım Wesport (Connecticut), Greenwood Press, 1982.

*Almosnino (Rabi Moysen): *Extremos y grandezas de Constantinopla*, çev. I. Cansino, Madrid, 1638.

*Angiolello: Donado Da Lezze, *Historia Turchesca*, I. yay. Ursu., Bükreş, 1909.

Ariès (Philippe): *Essais sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Âge à nos jours*, Paris, 1975.

*Âsım: bkz. Mütercim.

*ASV: Archives d'État de Venise.

*Âşıkpaşazâde: *Tarih-i âl-i Osman*, İstanbul, H.1332.

*Atsız (Ç.N.): *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul, 1949.

Levent Şahverdi Arşivi

Auzépy (M.-F.), Ducellier (A.), Veinstein (G.) ve Yerasimos (S.): *İstanbul*, Paris, Citadelles ve Mazenod, 2002.

Aydüz (Selim): "Osmanlı Devletinde Müneccimbaşılık", yay. Feza Günergün, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları. İÜEF Bilim tarih bölümünün 10. yıldönümü münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu'na armağan* içinde, İstanbul, 1995, s. 159-207.

Babajanov (Bakhtyar) ve Szuppe (Maria): *Les Inscriptions persanes de Châr Bakr, nécropole familiale des kwâwja jûbârî près de Boukhara*, Corpus Inscriptionum Iranicarum IV/ XXXI, Londrda, 2002.

Babinger (Franz) 1927: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927.

Babinger (Franz) 1950: "Von Amurath zu Amurath: Vorund Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)", *Oriens* III (1950) *içinde*, s.229-265.

Babinger (Franz) 1951: "Ja'qub Pascha, ein Leibartz Mehmed's II. Leben und Bibliographie 479 Schicksale des Maestro Jacopo aus Gaeta", *Rivista di Studi Orientali XXVI* içinde (1951), s. 87-113.

Babinger (Franz) 1954: *Mahomet II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954.

Bacqué-Grammont (Jean-Louis) 1975: "Études turco-safavides. Notes sur le blocus du commerce iranien par Selîm I er", *Turcica* VI *içinde* (1975), s. 68-88.

Bacqué-Grammont (Jean-Louis) ve Tibet (Aksel) yay.: *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Bağcı (Serpil): "İslam toplumlarında matemi simgeleyen renkler: mavi, mor ve siyah", Bacqué-Grammont ve Tibet yay. *içinde*, II, s. 163-168.

Balivet (Michel): "Un épisode méconnu de la campagne de Mehmed Ier en Macédoine: l'apparition de Serrès", *Turcica* XVIII içinde (1986), s. 137-146.

Barış (Y. İzettin): *Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri*, Ankara, Bilimsel Tıp Yayınevi, 2002.

Barozzi ve Berchet: *Relazioni degli Ambasciatori e Baili veneti a Costantinopoli*, 2 cilt, Venedik, 1871.

Başoğlu (Hasan Fehmi): *Funeral Rites and Ceremonies in Islam*, Ankara, 1959.

Bayrak (M. Orhan): *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, 1982.

Bayrı (Mehmet Halit): *İstanbul Folkloru*, İstanbul, 1947, yeniden basım 1972.

Bazin (Louis): "Persistances préislamiques et innovations dans les stèles funéraires ottomanes", Veinstein yay. içinde 1996, s. 19-38.

*Bazin (Louis) ve Gokalp (Altan): *Le Livre de Dede Korkut. Récit de la geste oghuz, traduit du turc et présenté par Louis Bazin et Altan Gokalp*, Paris, Gallimard, 1998.

*Behiştî: *Vekâ'inâme*, Bibliothèque du Palais de Topkapı, ms. Revan 1270.

Beldiceanu (Nicoară): *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe-début XVIe siècle)*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1980.

Beldiceanu-Steinherr (Irène): *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Münih, 1967.

Benkheira (Mohammed H.): *L'Amour de la Loi. Essai sur la normativité en islam*, Paris, PUF, 1997.

Blochet (E.): *Catalogue des manuscrits turcs*, Paris, 1928-1933.

Bobovius (Albertus): *Topkapı. Relation du sérail du Grand Seigneur*, A. Berthier ve S. Yerasimos yay., Paris-Arles, Sindbad-Actes Sud, 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

El-Bokhari: *Les Traditions islamiques*, O. Houdas ve W. Marçais yay., Paris, 1903-1914.
El-Bokhari: *L'Authentique Tradition musulmane. Choix de h'adîths*, çev. G.H. Bousquet, Paris, 1964.
Boubakeur (Cheikh Si Hamza): *Traité moderne de théologie islamique*, Paris, 1985.
Braude (Benjamin) ve Lewis (Bernard) yay. 1982: *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2 cilt, New-York - Londra, 1982.
Bréhier (Louis): *Les Institutions de l'Empire byzantin*, Paris, 1949; yay. 1970.
Busbecq (Ogier Ghiselin de): *Omnia quae extant opera*, Bazel, 1740, yay. (tıpkı basım), Graz, 1968.
*Capsali (Elyahu): *Seder Elyahu Zuta*, A. Schmuelewitz yay., 2 cilt., Kudüs, 1975-1977.
*Cantacasin (Théodore Spandouyn): *Petit Traicté de l'origine des Turcqz*, Ch. Schefer yay., Paris, 1896.
*Cantémir (Démétrius): *Histoire de l'Empire ottoman*, çev. M. de Joncquières, Paris, 1743.
Castagné (Joseph): *Les Monuments funéraires de la steppe des Kirghizes*, Orenburg, 1911.
*Celâlzâde: Celâlzâde Mustafa isimli Koca Nişâncı, *Geschichte Sultan Süleyman Kanûnîs von 1520 bis 1557 oder Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik*, P. Kappert yay., Wiesbaden, 1981.
*Celâlzâde 1990: *Selîmnâme*, A. Uğur et M. Çuğadar yay., Ankara, 1990.
*Chalcocondyle (Laonikos): *Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem*, E. Bekker yay., Bonn, 1843 (bizim için çev. M. Thierry Ganchou).
Chodkiewicz (Michel): "Note complémentaire sur les rites d'initiation dans les turuq faisant suite à Ibn Arabî, le livre de la filiation spirituelle", giriş ve Arapçadan çeviri Cl. Addas, *'Ayn al-Hayât, Quaderno di Studi delle Tariqa Naqshbandiyya 5* (1999), s. 45-64.
*CPT: Correspondance politique Turquie, Archives du Ministère des Affaires étrangères.
*Critobule: *Critobuli Imbriotae Historiae*, D.R. Reinsch yay., Berlin, Walter de Gruyter, 1983.
*Ḏankoff (R.): *The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi's Books of Travels*, Albany, 1991.
*Danon (M.A.): "Contributions à l'histoire des sultans Osman II et Moustafâ I", in *Journal asiatique*, 11e série, XIV (1919), s. 69-139 et 243-310.
Decobert (Christian): "Un lieu de mémoire religieuse", Christian Decobert yay. *içinde*, *Valeur et distance. Identités et sociétés en Égypte*, Paris, Maisonneuve ve Larose, 2000, s. 247-263.
*Defterdâr Sarı Mehmed Paşa: *Zübde-i vekayiat*, yay. A. Özcan, Ankara, 1995.
Deringil (Selim): *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra-New York, 1998.
*Destârî Sâlih: *Tarîh*, B.S. Baykal yay., Ankara, 1962.
Dilger (Konrad): *Untersuchungen zur Geschichte der osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jarhundert*, Münih, 1967.
Dols (Michael W.): *Maknûn: The Madman in Medieval Islamic Society*, Oxford, Clarendon Press, 1992.
*Dukas: *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, çev. H.J. Magoulias, Detroit, 1975.

Levent Şahverdi Arşivi

*Düzdağ (M. Ertuğrul): *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, Enderûn, 1983.
E.I.: *Encyclopédie de l'Islam*, 1. baskı, Paris-Leiden, 1913-1938.
E.I. 2: *Encyclopédie de l'Islam*, 2. baskı, Paris-Leyde, 1960-.
*Enverî: *Düstûrnâme*, İstanbul, 1928.
Eren (İsmail): *"Kosova'da Sultan Murad türbesiyle ilgili tarihsel bir belge"*, Çevren IV/9 *içinde* (1976), s. 69-75.
Ertaylan (İ.H.): *Sultan Cem*, İstanbul, 1951.
Ertuğ (Zeynep Tarım): *XVI. yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenâze Törenleri*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1999.
*Es'âd Efendi: *Usûl-i 'atîke-i teşrîfât*, İstanbul, s.d.
Establet (Colette) ve Pascual (Jean-Paul): "Les inventaires après décès, sources froides d'une monde vivant", *Turcica* XXXII içinde (2000), s. 113-143.
*Evliyâ Çelebi: *Seyâhatnâme*, İstanbul, 1896-; ayrıca bkz. Dankoff.
Eyice (Semavi): "Kosova'da "Meşhed-i Hüdavendigar" ve Gâzi Mestan türbesi", *Tarih Dergisi* XII/16 *içinde* (1961), s. 71-82.
Fahd (Tewfik) 1959: "Les songes et leur interprétation selon l'Islam", *Les Songes et leur interprétation* içinde, Paris, 1959, s. 125-157.
Fahd (Tewfik) 1966: La Divination arabe, Leyde, 1966.
*Ferâ'izîzâde Mehmed Sa'îd: *Gülşen-i ma'ârif*, İstanbul, 1252.
*Ferîdûn Ms: *Nüzhetü-l-esrârî-l-ahbâr der sefer-i Sigetvâr*, Ms. H. 1339 Topkapı Sarayı Kütüphanesi.
*Ferîdûn 1857, *Münşe'âtü-s-selâtîn*, İstanbul, 1857.
Fisher (Alan): "The Life and Family of Süleyman I", H. İnalcık et C. Kafadar yay. içinde, *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul, Isis, 1993, s. 1-19.
Fleischer (Cornell H.): *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, Princeton University Press, 1986.
Flemming (Barbara): "Public Opinion under Sultan Süleyman", H. İnalcık ve C. Kafadar yay. içinde, *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul, Isis, 1993, s. 49-57.
Galal (M.): "Essai d'observations sur les rites funéraires en Égypte actuelle relevées dans certaines régions campagnardes", *Revue des études islamiques 1937* içinde, s. 131-300.
Galanté (Avram): *Histoire des juifs de Turquie*, 9 cilt., İstanbul, Isis, s.d.
**Gazavât-ı Sultân Murâd: Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân. İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*, H. İnalcık ve M. Oğuz yay., Ankara, 1978.
*Gelibolulu Mustafa Âlî: *Künhü-l-ahbâr*, Bibliothèque nationale de France, Mss Orientaux, Supplément turc n°1028 (aynı yazar için ayrıca bkz. Mustafâ Alî).
Geoffroy (Éric): "La mort du saint en Islam", *Revue de l'histoire des religions* 215/1 (janvier-mars 1998) *içinde*, s. 17-34.
*Giese (Friedrich): *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, Breslau-Leipzig, 1922-25.
Giese (Friedrich) 1925: "Das Seniorat im osmanischen Herrscherhause", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* içinde, 1925 yılı, s. 248-256.
Giesey (Ralph E.) 1960: *Le roi ne meurt jamais. Les obsèques royales dans la France de la Renaissance*, Paris, 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

Giesey (Ralph E.) 1987: *Cérémonial et puissance souveraine. France, XV e XVII e siècles*, Paris, 1987.

Ginio (Eyal): "'Every Soul Shall Taste Death'. Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica", *Studia Islamica* 93 içinde (2001), s. 113-132.

Gürsel (Nedim): "L'expression orale de la mort chez les Turcs. Les *ağıt* dans l'œuvre de Yaşar Kemal", G. Veinstein yay. içinde, *Les Ottomans et la mort. Permanences et mutations*, Leiden, Brill, 1996, s. 73-94.

*Hadidî: *Tevârîh-i âl-i Osman*, N. Öztürk yay., İstanbul, 1991.

Hammer-Purgstall (Joseph von): *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1835-1843.

*Halkokondilis, bkz. Chalcocondyle.

*Hasanbegzâde: *Tevârîh-i âl-i Osman*, B.N.F., Ancien Fonds Turc 124.

Hasluck (F.W.): *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929.

Heyd (Uriel): *Studies on Old Ottoman Law*, V.L. Ménage yay., Oxford, Clarendon Press, 1973.

İ.A.: *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978-1986.

İ.A. 2 : *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988 -.

*Ibn Battûta: *Voyages* (çev. Defremery), S. Yerasimos yay., Paris, 1982.

*Ibn Iyâs: *Journal d'un bourgeois du Caire*, çev. G. Wiet, Paris, 1955.

Idleman-Smith (Jane) ve Yaşbeck Haddad (Yvonne): *The Islamic Understanding of Death and Resurrection*, Albany, 1981.

Imber (Colin): *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul, Isis, 1990.

Imber (Colin) 1992: "Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebû's-Su'ûd's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology", G. Veinstein yay. içinde, *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris, La Documentation française, 1992, s.179-184.

Imber (Colin) 2002: *The Ottoman Empire, 1300-1650*, Houndmills - New York, Palgrave Macmillan, 2002.

İnalcık (Halil) 1954: *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*, Ankara, 1954 (repr. 1995).

İnalcık (Halil) 1959: "Osmanlı'larda Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* XIV içinde (1959), s. 69-94.

İnalcık (Halil) 1969: "Süleyman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum I* içinde (1969), s. 105-138.

İnalcık (Halil) 1973: *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300-1600)*, Londra, 1973 (yeni baskı, Londra, 1994).

İnalcık (Halil) 1979: "A Case-Study in Renaissance Diplomacy: the Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies* III içinde (Cambridge, Mass, 1979), s. 209-223.

İnalcık (Halil) 1980: "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies* II içinde (1980), s. 71-79.

İnalcık (Halil) 1980-2: "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* VI içinde (1980), s. 283-337.

İnalcık (Halil) 1993: "The Ottoman Succession ans its Relation to the Turkish Concept of Sovereignty", H. İnalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Rule* içinde, Bloomington, Indiana Un. Press, 1993, s. 37-69 (İnalcık 1959'dan çeviren D. Howard).

Levent Şahverdi Arşivi

İnalcık (Halil) 1993-2: "State, Sovereignty and Law during the Reign of Süleyman", H. İnalcık ve C. Kafadar yay. içinde, *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul, Isis, 1993, s. 59-92.

İnalcık (Halil) et Quataert (Donald) yay.: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Kafadar (Cemal) 1986: "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima", *Journal of Turkish Studies* X içinde (1986), s. 191-218.

Kafadar (Cemal) 1995: *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, Berkeley-Los Angeles-Londa, Un. of California Press, 1995.

Kappert (Petra): *Die osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituutte İstanbul, İstanbul-Leiden, 1976.

*Karaçelebizâde Abdü-l-'Azîz: *Ravzatü-l-cennet*, Bulak, H.1248.

*Kâtip Çelebi: *Fezleke*, İstanbul, H.1286.

*Karamanlı Mehmed Paşa: *Osmanlı Sultanların Tarihi* (Arapçadan çeviren Konyalı İbrahim Hakkı), Atsız *içinde* (q.v.).

*Kemalpaşazâde I: *İbn-i Kemâl, Tevârîh-i âl-i Osman Defter I*, Ş. Turan yay., Ankara, 1970.

*Kemalpaşazâde II: *İbn-i Kemâl, Tevârîh-i âl-i Osman Defter II*, Ş. Turan yay., Ankara, 1983.

*Kemalpaşazâde VII: *Tevârîh-i âl-i Osman Defter VII*, Ş. Turan yay., Ankara 1954.

*Kemalpaşazâde (Millet Ktp): *Tevârîh-i âl-i Osman, Defter VIII*, Millet Kütüphanesi, ms. Ali Emiri n°32. Bu yazmanın tıpkıbasımı üzerinde çalışmaktayız. Ahmet Uğur, aynı nüshanın transkripsiyonunu yayınlamıştır ve bu transkripsiyonda yaprak numaralarını dikkatle belirtmiştir; bu nedenle okuyucuların şu esere başvurmaları yerinde olacaktır: İbn Kemâl, *Tevârîh-i âl-i Osman*, VIII. Defter (Transkripsiyon), Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.

*Kemalpaşazâde (Uğur): *Tevârîh-i âl-i Osman Defter VIII-IX*, Uğur (Ahmed) *içinde* q. v.

*Khalîl bin Ish'aq: *Abrégé de la loi musulmane selon le rite de l'Imam Malek*, çev. G.H. Bousquet, Cezayir, 1956.

Kissling (Hans Joachim): "Aus der Geschichte des Chalvetijje-Ordens", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 103* içinde (1953), s. 233-289. Tıpkıbasımı içinde bulunmaktadır: *Dissertationes orientales et balcanicae collectae. I Das Derwischtum*, Münih, Rudolf Trofenik, 1986, s. 123-179.

Kreiser (Klaus): "İstanbul, die wahre Stadt der Muslime. Betrachtungen zu den Gräbern der osmanischen Sultane und zur politischen Verwendung von Gräbern durch die Dynastie", Bacqué-Grammont ve Tibet yay. *içinde*, II, s. 17-21.

Kunt (Metin): "Devlet, padişah kapısı ve şehzade kapıları", *Osmanlı (The Great Ottoman-Turkish Civilization)*, 6. cilt (Teşkilât) *içinde*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 34-40.

Kunt (Metin) yayımlanacak : "A Prince Goes Forth (perchance to Return)", *Identity and Identity Formation in the Ottoman Balkans and Middle East. Essays in Honour of Norman Itzkowitz* içinde, yayımlanacak.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuran (Aptullah): "Süleyman the Magnificent's Architectural Patronage", G. Veinstein yay. içinde, *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris, La Documentation française, 1992, s. 217-225.

*Kürkçüoğlu (K.E.): *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara, 1962.

Laoust (Henri): *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Takî-d-dîn Ahmed b. Taimîya*, Kahire, 1939.

*Laoust (Henri) 1950: *Le Précis de droit d'Ibn Qudâma, Beyrouth, 1950.* *Laoust (Henri) 1958: La Profession de foi d'Ibn Batta*, Damas, 1958.

Lellouch (Benjamin) 1999: *L'Égypte d'un chroniqueur turc du milieu du XVI e siècle. La culture historique de 'Abdussamad Diyârbekrî et le tournant de la conquête ottomane*, basılmamış tez, l'École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1999. Elden geçirilmiş bir versiyonu Maisonneuve ve Larose, Paris tarafından yayımlanacaktır.

Lesure (Michel): "Les relations franco-ottomanes à l'épreuve des guerres de religion (1560-1594)", H. Batu ve J.-L. Bacqué-Grammont yay., *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France* içinde, İstanbul, 1986, s. 37-57.

*Loir (Sieur du): *Voyage du sieur Du Loir, ensemble de ce qui se passa à la mort de feu Sultan Mourat dans le Serrail, les cérémonies de ses funérailles; & celles de l'avènement à l'Empire de Sultan Hibraim son frère, qui luy succéda. Avec la relation du siège de Babylone fait en 1639 par Sultan Mourat*, Paris, 1654.

*Lütfî Paşa: *Tarîh-i âl-i Osman*, İstanbul, 1341.

Mantran (Robert) yay.: *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, Fayard, 1989.

Martinovitch (Nicholas N.): "The Funeral of Sultan Murad II of Turkey", *The Art Bulletin* X/3 içinde (1928), s. 263-265.

*Mawardi: *Les Statuts gouvernementaux*, çev. E. Fagnan, Alger, 1915.

*Mehmed Ârif, "Kânunnâme-i evvel-i Osman", Tâ'rîh-i Osmanî Encümeni Mecmû'ası XIII eki içinde (nisan 1912) ve XIV (haziran 1912).

*Mehmed bin Mehmed: *Nuhbetü-t-tevârîh ve-l-ahbâr*, İstanbul, 1860.

*Mehmed Efendi: *Le Paradis des infidèles. Un ambassadeur ottoman en France sous la Régence*, Paris, La Découverte, 1981.

*Mehmed Râşid: *Tarîh*, İstanbul, 1282.

*Mélikoff (Irène) 1954: *Le Destân d'Umûr Pacha*, Paris, PUF, 1954.

*Mélikoff (Irène) 1960: *La Geste de Melik Dânişmend. Étude critique du Dânişmendnâme*, Paris, 1960.

*Melling: *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore d'après les dessins de M. Melling*, Paris, 1819 (yeniden yay. İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası, 1969).

*Mihailovic (Konstantin): *Memoirs of a Janissary*, çev. B. Slotz, Ann Arbor, 1975.

*Mi'mâr Sinân: Sözen (M.) et Saatçı (S.), *Mimar Sinan and Tezkiret-ül-Bünyan*, İstanbul, 1989.

*Mustafâ Alî: Tietze (Andreas), *Mustafa Ali's Counsel for Sultans of 1581*, cilt 2., Viyana, 1978-1982 (aynı yazar için, ayrıca bkz. Gelibolulu Mustafa Alî).

*Müneccimbaşı: *Sahâ'ifü-l-ahbâr*, İstanbul, H.1285.

*Mütercim Ahmed Âsım: *Tarih*, İstanbul, s.d.

*Na'îmâ: *Tarih*, İstanbul, H.1281.

Levent Şahverdi Arşivi

Necipoğlu-Kafadar (Gülrü) 1991: *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New-YorkCambridge, The Architectural History Foundation et The MIT Press, 1991.

Necipoğlu-Kafadar (Gülrü) 1996: "Dynastic Imprints on the Cityscape; The Collective Message of Imperial Funerary Mosque Complexes in İstanbul", Bacqué-Grammont et Tibet yay. içinde, II, s. 23-36.

*Neşrî: *Kitâb-ı cihân-nümâ*, F.R. Unat et M.A. Köymen yay., Ankara, 1987; yay. Taeschner: *Ğihânnümâ, die altosmanische Chronik des Mevlanâ Mehemmed Neschrî*, Leipzig, 1951-1955.

Noradounghian (Gabriel Effendi): *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman I, 1300-1789*, Paris, 1897.

*Odorico (Paolo) yay., *Conseils et mémoires de Synadinos prêtre de Serrès en Macédoine (XVII e siècle)*, Paris, Association Pierre Belon, 1996.

Ohsson (Mouradgea d') : *Tableau général de l'Empire othoman*, Paris, 1779-1824.

Olson (R.W.): *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations 1718-1743*, Bloomington, 1975.

*Oruç: *Tevârîh-i âl-i Osman*, F. Babinger yay., Hanovre, 1925.

Önkal (Hakkı) 1988: "Türk türbe mimarisinde cenazelik katının gelişmesi", *Türk Kültürü* XXVI/307 içinde (1988), s. 732-738.

Önkal (Hakkı) 1992: *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1992.

Örnek (Sedat Veyis) 1971: *Anadolu folklorunda ölüm*, Ankara, 1971.

Örnek (Sedat Veyis) 1974: "Anadolu folklorunda yas", *I. Uluslararası türk folklor semineri bildirileri* içinde, Ankara, 1974, I, s. 399-409.

Özcan (A.): "Fatih'in teşkilât kanunnâmesi ve nizam-ı alem için kardeş katli meselesi", *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi* XXXIII içinde (1980-1981), s. 7-56.

Pakalın (Mehmet Zeki): *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1983.

*Peçevî: *Tarih*, İstanbul, 1283.

Peirce (Leslie): *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York-Oxford, Oxford University Press, 1993.

Perrin (Hélène): "La jurt Qara Üi et le deuil chez les Kazakh et les Kirghiz (d'après des données ethnographiques contemporaines)", Veinstein yay. *içinde*, 1996, s. 57-71.

Postel (Guillaume): *De la République des Turcs*, Poitiers, 1560.

*Purchas: *The Death of Sultan Osman and the Setting of Mustafa his Uncle, according to a Relation presented to His Maiestia*, Purchas His Pilgrimes *içinde*, Londra, 1925 II, s. 1370-1376.

Ragib (Yusuf) 1970: "Les premiers monuments funéraires de l'Islam", *Annales islamologiques IX* içinde (1970), s. 3-36.

Ragib (Yusuf) 1983: "Faux morts et enterrés vifs dans l'espace musulman", *Studia Islamica LVII* içinde (1983), s. 5-30.

Ragib (Yusuf) 1992: "Structure de la tombe d'après le droit musulman", *Arabica XXXIX* içinde (1992), s. 393-403.

Renaerts (Monique): *La Mort. Rites et valeurs dans l'Islam maghrébin*, Brüksel, 1986.

Reindl (Hedda): Männer um Bâyezîd. Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bâyezîds II (1481-1512), Berlin, Klaus Schwarz, 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

Reinert (Stephen W.): "From Niş to Kosovo Polje. Reflections on Murâd I's final years", E. Zachariadou yay. *içinde*, T*he Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon, 1993, s. 169-211.

Rosanes (S.A.): *Divre Yemei Yisrael be-Togarmah*, Tel-Aviv, 1930.

*Rosedale (H.G.): Queen Elizabeth and the Levant Company, Londres, 1904. Roux (Jean-Paul) 1959: "Les songes et leur interprétation chez les peuples altaïques", *Les Songes et leur interprétation* içinde, Paris, 1959, s. 159-172.

Roux (Jean-Paul) 1963: *La Mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux d'après les documents écrits*, Paris, 1963.

Roux (Jean-Paul) 1975: "Quelques objets numineux des Turcs et des Mongols, I. Le bonnet et la ceinture", *Turcica* VII/2 içinde (1975), s. 50-64.

Roux (Jean-Paul) 1977: "Quelques objets numineux des Turcs et des Mongols, III. L'arc et les flèches", *Turcica* IX/1 içinde (1977), s. 7-28.

Roux (Jean-Paul) 1982: *Études d'iconographie islamique*, Louvain, Peeters, 1982.

Roux (Jean-Paul) 1997: compte rendu de G. Veinstein yay., 1996, *Turcica* XXIX içinde (1997), s. 458-461.

Roux (Jean-Paul) ve Boratav (Pertev Naili): "La divination chez les Turcs" A. Caquot ve M. Leibovici yay., *La Divination*, Paris, 1968, II, s. 279-329.

*Rûhî: *Tarih*, Y. Yaşar et C. Erdoğan yay., *Belgeler* XIV/18 (1989-1992) içinde, s. 359-472.

*Sa'dü-d-dîn: *Tâcü-t-tevârîh*, İstanbul, H.1279.

Sahillioğlu (Halil): "II. Süleyman'ın techiz ve tekfini", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi IV* içinde, s. 66-74.

*Sanderson (John): *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602*, Londra, 1931.

*Sanudo (Marino): *Diarii V*, Venedik, 1881; XIV, Venedik, 1886; XXIX, Venedik, 1890.

*Selânikî: *Tarih*, M. İpşirli yay., İstanbul, 1989.

*Selânikî (yay. Schwarz): Mustafa Selânikî, *Târh-i Selânikî, die Chronik des Selânikî*, Klaus Schwarz Verlag, Fribourg en Brisgau, 1970 (İstanbul baskısının yeniden baskısı, 1863).

Sertoğlu (Midhat): *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986.

*Seyyîdî 'Alî Re'îs: *Mir'âtü-l-memâlik*, Ahmed Cevdet yay., İstanbul, H.1313. Fransızcaya çeviren J.-L. Bacqué-Grammont: *Le Miroir des pays. Une anabase ottomane à travers l'Inde et l'Asie Centrale*, Paris-Arles, Sindbad-Actes Sud, 1999.

Shmuelevitz (Aryeh): "Ms Pococke No. 31 as a Source for the Events in İstanbul in the Years 1622-1624", *International Journal of Turkish Studies* vol. 3 n°2 (hiver 1985-1986) içinde, s. 107-121.

*Silahdâr Fındıklılı Mehmed Aga: *Nusretnâme*, İ. Parmaksızoğlu yay., İstanbul, 1962.

*Silahdâr Fındıklılı Mehmed Aga: *Tarih*, İstanbul, 1928.

S.O.: Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i osmanî*, yeniden baskı: İstanbul, Tarih Vakfı, 1996.

*Solakzâde: *Tarih*, İstanbul, 1927.

Soliman-le-Magnifique, sergi kataloğu, Paris, Galeries Nationales du Grand-Palais (15 şubat - 14 mayıs 1990), Paris, 1990.

Stchoukine (Ivan): *La Peinture turque d'après les manuscrits illustrés*, Paris, Geuthner, 1966.

*Sphranzès: Sfranze (Giorgio), *Cronaca*, yay. ve çev. R. Maisano, Rome, 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

*Stochove (Vincent de): *L'Othoman ou l'abrégé des vies des empereurs turcs, depuis Othoman I. jusques à Mahomet IV. à présent régnant*, Amsterdam, 1665.

*Şânîzâde Mehmed Ataü-lláh: *Tarih*, s.l. n.d.

Şehsüvaroğlu (Bedri N.) 1960: "Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm sebepleri hakkında Tıp Tarihi bakımından bir inceleme", *V. Türk Tarih Kongresi 12-17 Nisan 1956. Kongreye sunulan Tebliğler* içinde, Ankara, 1960, s. 392-410.

Şehsüvaroğlu (Bedri N.): "Osmanlı padişahlarının son günleri", *Belgelerle türk tarihi dergisi* 4 içinde, s. 63-65.

*Şükrü-lláh: *Behcetü-t-tevârîh*, Farsçadan çeviri Atsız *içinde* (qv).

*Ta'likîzâde: Woodhead (Christine), *Ta'likî-zâde's şehnâme-i hümâyûn. A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-1594*, Berlin, Klaus Schwarz, 1983.

*Tamgrouti: Abou-l-Hasan Ali ben Mohammed et-Tamgrouti, *En-nafhat elmiskiya fi-s-sifarat et-tourkiye, Relation d'une ambassade marocaine en Turquie (1589-1591)*, yay. haz. ve çev. H. de Castries, Paris, Geuthner, 1929.

Tanman (Baha): "Kılıç kuşanma törenlerinin Eyüp Sultan külliyesi ile yakın çevresine yansıması", *Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler* içinde, 8-10 Mayıs 1998, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 1998, s. 76-93.

Tansel (Selâhattin) 1966: *Sultan II. Bâyezit'in siyasî hayatı*, İstanbul, 1966.

*Taşköprüzâde Kemâlü-d-dîn Mehmed: *Tarih-i sâf*, İstanbul, H. 1287.

*Tavernier (Jean-Baptiste): *Nouvelle Relation de l'intérieur du serrail du grand seigneur contenant plusieurs singularitez qui jusqu'icy n'ont point été mises en lumière*, Paris, 1675.

Tekindağ (M.C. Şehabettin) 1959: "Bayezid II'nin tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen hâdiseler üzerine notlar", *Tarih Dergisi* X içinde (1959), s. 85-96.

Tekindağ (M.C. Şehabettin) 1966: "Fatih'in Ölümü Meselesi", *İÜEF Tarih Dergisi* XVI/21 içinde (1966), s. 95-108.

Tekindağ (M.C. Şahabeddin) 1970: "Bayezid'in Ölümü Meselesi", *İÜEF Tarih Dergisi* 24 içinde (1970), s. 1-14.

* *Testament*: Ünver (A. Süheyl), *Fâtih Sultan Mehmed'in Ölümü ve hâdiseleri üzerine bir vesika. Testament de Amyra Sultan Nichemedy 12 Eylül 1481*, İstanbul, 1952.

Theunissen (H.): *Ottoman-Venetian Diplomatics: the 'Ahd-nâmes*, Utrecht Üniversite'sinde savunulan tez, 1991, *Electronic Journal of Oriental Studies (EJOS)*, 1/2, 1998, s. 1-698.

Thévenot (Jean): *Voyage du Levant*, S. Yerasimos yay., Paris, La Découverte, 1980.

Topkapı à Versailles. *Trésors de la cour ottomane,* catalogue de l'exposition tenue au Musée national de Versailles et de Trianon (4 mai - 15 août 1999), Paris, AFAA - Réunion des Musées nationaux, 1999.

Toğan (Zeki Veledi): *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946.

*Tott (Baron de): *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam, 1784.

*Tugî Efendi (Galland): Galland (A.), *La Mort de Sultan Osman ou le rétablissement de Mustapha sur le throsne. Traduit d'un manuscrit turc, de la Bibliothèque du Roy*, Paris, 1678.

Turan (Osman): "Selçuk devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun-Baba Vakfiyyesi ve hayatı", *Belleten* XI/42 içinde (1947).

Turan (Şerafettin) 1961: *Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara, 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

*Tursun Bey: *Tarih-i Ebû-l-feth*, yay. haz. H. İnalcık ve R. Murphey, Minneapolis, Chicago, 1978.

Tyan (Émile): *Institutions du droit public musulman I. Le califat*, Paris, 1954.

Uğur (Ahmed): *The Reign of Sultan Selîm I in the Light of the Selîmnâme Literature*, Berlin, 1985.

Uluçay (Çağatay): "Sultan İbrahîm deli mi, hasta mı idi?", *Tarih Dergisi* (1950), s. 242-244, 276-278, 343-344.

Umur (Suha): *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul, Cem Yayınları, 1980.

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1945 yeniden baskı 1984, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945, yeniden baskı, 1984.

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1958: "Sultan İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi", *Vakıflar Dergisi* IV (1958) içinde, s. 1-18.

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1964: *Osmanlı Tarihi. II. Cild. İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne kadar*, Ankara, TTK, 1964.

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1965: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu*, 1965 (yeniden baskı, 1988).

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1975: "Fatih Sultan Mehmed'in Ölümü", *Belleten* XXXIX/155 içinde (1975), s. 473-481.

Uzunçarşılı (İsmail Hakkı) 1975-2: "Sancağa çıkarılan Osmanlı şehzadeleri", *Belleten* XXXIX içinde (1975), s. 659-696.

Ünver (A. Süheyl) 1952: voir *Testament*.

Ünver (A. Süheyl) 1953: "Eski Mısırda, İslâm dünyasında ve bizde Tahnit maddeleri hakkında", Fuad Köprülü Armağanı *içinde*, İstanbul, 1953, s. 581-587.

Ünver (A. Süheyl) 1970: "Kanuni Sultan Süleyman'ın son Avusturya seferinde hastalığı, ölümü, cenazesi ve defni", *Kanunî Armağanı* içinde, Ankara, 1970, s. 301-306.

**Vâkı'ât-ı Sultân Cem*: bkz. Vatin 1997.

*Vâsıf Efendi: *Tarîh*, Bulak, 1242.

Vatin (Nicolas) 1992: "Macabre trafic: la destinée post-mortem du prince Djem", J.-L. Bacqué-Grammont ve R. Dor yay., *Mélanges offerts à Louis Bazin par ses disciples, collègues et amis* içinde, Paris, L'Harmattan, 1992, s. 231-239.

Vatin (Nicolas) 1994: *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes (1480-1522)*, Paris-Louvain, Peeters, 1994.

Vatin (Nicolas) 1995: "Aux origines du pèlerinage à Eyüp des sultans ottomans", *Turcica* XXVII içinde (1995), s. 91-99.

Vatin (Nicolas) 1995-2: "Remarques sur l'oral et l'écrit dans l'administration ottomane au XVI e siècle", *Oral et écrit dans le monde turco-ottoman, n° à thème de la Revue du monde musulman et de la Méditerranée* 75/76 içinde (1995), s. 143-154.

Vatin (Nicolas) 1997: *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XV e siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem*, Œuvres de Guillaume Caoursin, Ankara, 1997.

Vatin (Nicolas) 1997-2: "L'affaire Djem (1481-1495)", M.-T. Caron ve D. Clauzel yay. içinde, *Le Banquet du faisan. 1454: l'Occident face au défi de l'Empire ottoman*, Arras, Artois Presses Université, 1997, s. 85-96.

Levent Şahverdi Arşivi

Vatin (Nicolas) 1998: "Relevés de dépenses à l'occasion de funérailles de membres de la famille ottomane dans la seconde moitié du XVIII e siècle", *Turcica* XXX içinde (1998), s. 347-370.

Vatin (Nicolas) 1998-2: "La notation du nom propre sur les stèles funéraires ottomanes", Anne-Marie Christin yay. içinde, *L'Écriture du nom propre*, Paris, L'Harmattan, 1998, s. 135-148.

Vatin (Nicolas) 2000: "Les médecins au chevet des sultans ottomans", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 89 içinde (1999), s. 225-251.

Vatin (Nicolas) yayımlanacak: "Loi ou fatalité? À propos du fratricide dans la dynastie ottomane", *Mélanges İnalcık* Eren yayınlarından yayımlanacak (İstanbul).

Vatin (Nicolas) *Mélanges Imber*: "Comment on garde un secret. Une note confidentielle du grand-vizir Sokollu Mehmed Paşa en septembre 1566" Colin Imber onuruna yayımlanacak: *Mélanges*, Isis, İstanbul.

Vatin (Nicolas) ve Veinstein (Gilles) 1996-1: "La mort de Mehmed II (1481)", Veinstein yay. içinde, 1996, s. 187-206.

Vatin (Nicolas) ve Veinstein (Gilles) 1996-2: "Les obsèques des sultans ottomans de Mehmed II à Ahmed I er (1481-1616)", Veinstein yay. 1996 içinde, s. 207-243.

Vatin (Nicolas) ve Yerasimos (Stéphane): *Les Cimetières dans la ville. Statut, choix et organisation des lieux d'inhumation dans Istanbul intra-muros*, İstanbul-Paris, IFEA-Maisonneuve, 2001.

Veinstein (Gilles) yay. 1996: *Les Ottomans et la mort*, Leiden, 1996.

Vovelle (Michel): *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris, 1983.

Watt (W.M.): "Suffering in Sunnite Islam", *Studia Islamica* L içinde (1979), s. 5-19.

Wensinck (A.J.): *Some Semitic Rites of Mourning and Religion*, Amsterdam, 1917.

Wittek (Paul) 1938: "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Revue des études byzantines* XII içinde (1938), s. 1-34.

Wittek (Paul) 1951: "Ayvansaray. Un sanctuaire privé de son héros", *Annuaire de l'Institut de philosophie et d'histoire orientales et slaves* XI içinde (1951) (*Mélanges Henri Grégoire*), s. 505-526.

Wittmayer Baron (Salo): *A Social and Religious History of the Jews XVIII/2, The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India and China,* New York, 1983.

*Wratislaw of Mitrowitz (Baron Wenceslas): *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz*, çev. A.H. Wratislaw, Londra, 1862.

Yerasimos (Stéphane) 1990: *La Fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, Paris-İstanbul, IFEA-Adrien Maisonneuve, 1990.

Yerasimos (Stéphane) 1991: *Les Voyageurs dans l'Empire ottoman (XIV e -XVI e siècles)*, Ankara, 1991.

Zaman (Muhammed Qasim): "Death, Funeral Processions and the Articulation of Religious Authority in Early Islam", *Studia Islamica* 93 içinde (2001), s. 27-58.

Levent Şahverdi Arşivi

Dizin

A

Abbasiler 274
Abdullah (Süleyman'ın oğlu, I. Selim'in değil) 184, 354
Abdülmecid (son halife) 455, 463
Acemi oğlan 469
Ağa Camii 35, 43, 378
Ağıt 359, 469
Ahmed I. 15, 28, 53, 63, 110, 160-1, 167, 189-92, 199, 210, 223, 227, 245, 265, 270, 276-7, 279, 281, 284, 301, 313, 332, 334, 343, 369, 377, 381, 383, 386, 395-6, 412, 426-7, 429, 433-4, 448, 460-1, 467
Ahmed II. 28, 37, 43, 53, 79, 163, 212, 214-5, 217, 253, 269, 271, 274, 276, 288, 291, 296-9, 302, 312, 315-6, 325, 328, 332, 334-5, 345, 350, 378, 401-2, 408, 413, 415, 426, 434, 454, 460-1
Ahmed III. 63, 67-8, 70, 79-80, 163, 216, 218-21, 231, 254-6, 269-71, 289-90, 297-8, 303-4, 309, 317-8, 324-6, 329, 345, 381, 402, 434-5, 447, 460-1, 463
Ahmed Paşa (1520'de Rumeli beylerbeyi) 129
Ahmed Paşa (1566'da vezir) 410
Ahmed Paşa (1622'de kaymakam) 232
Ahmed Paşa (Gedik) 156
Ahmed Paşa (İbrahim'in sadrazamı) 201
Ahmed Paşa (Melek) 27, 51, 364
Ahmed Paşa (Sührablı) 272
Akşehir 121
Alaeddin (II. Murad'ın oğlu) 421
Alaeddin (Orhan'ın kardeşi) 112, 153, 165
Alay Köşkü 8, 258, 332, 401, 469
Âlemdâr Paşa 70
Alemşah (II. Bayezid'in oğlu) 118
Ali (Kara, cellat) 182, 208, 251
Ali Ağa (1622'de yeniçeri ağası) 182
Ali Bey (III. Mehmed'in lalası) 122
Ali Çelebi (I. Selim zamanında şeyhülislam) 170, 283
Ali Paşa (1603'te sadrazam) 215, 343
Ali Paşa (1691'de sadrazam) 284
Ali Paşa (Kemânkeş Kara) 195
Ali Paşa (Semîz) 35n
Alkış 278, 469
Altıncıoğlu (1622 ayaklanması) 240
Amasya 59, 96, 99, 106, 115-7, 119-21, 132, 176, 179, 181, 459, 473, 482
Anadolu 14, 19, 21, 25, 38, 56, 74, 85, 96-100, 102, 115, 118-20, 122-3, 130, 146-7, 175, 177, 180, 182, 189, 191, 220, 228-30, 283, 290, 309, 344, 355, 359-60, 366, 368, 374-5, 381, 384, 388, 420-1, 429, 452, 463, 465-7, 470, 472-3, 484

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara 14, 41, 54, 95-6, 98, 116, 266, 273, 445, 459, 471, 477-84, 486-8
Antalya 115, 120, 176
Arz Odası 8, 237, 294, 301, 332, 402-3
At 420
Atâullah Efendi (II. Selim'in hocası) 404
Atmeydanı 190, 232, 233, 261, 433
Ayasofya 8, 209, 211, 234, 271, 367, 384, 395, 407, 428, 430, 432-4
Aydın (sancak) 20, 115, 273, 464
Ayvansaray 314, 488

B

Babüssâde Ağası 131
Bağdat 162, 371, 419, 438
Bâhâyî Efendi 76-7, 204, 248, 251-2
Bahşiş 109, 340, 470
Balıkesir 115
Başkent 167, 396, 399, 409
Başsağlığı 474
Bâyezîd I. 44, 54, 85, 95, 116, 121, 265, 408, 431
Bâyezîd II. 74, 107, 114, 118, 121, 156, 175, 177, 267, 277, 336, 338, 348, 367, 372, 399, 404, 409, 426, 431, 436, 438, 442, 448
Bâyezîd Paşa (II. Murad'ın sadrazamı) 98
Bayram 292, 385, 470
Bedreddîn (Şeyh) 165
Bektaşi 289, 347
Belgrad 90, 109-10, 137, 142-4, 149, 267, 278-9, 285-6, 309, 323, 330, 340-1, 356, 358, 364, 367, 370, 398, 400, 404, 410, 412-3, 438, 448
Beşîr Ağa (1754'te Babüssâde Ağası) 329
Bey'at (biat) 265, 274-6, 278, 285, 288-9, 291, 292, 294, 299, 301-8, 323, 331, 350, 446, 450, 453
Birûn 470-1, 473, 475
Bizans, Bizanslı 14, 38, 55-6, 98-9, 147, 154, 175, 275, 279, 309, 473
Boğaz 103, 134, 146, 232, 319, 336, 400, 438, 447
Bolayır 39, 41, 420
Bolu 115, 176, 177
Bostancı 470
Bostancıbaşı 130, 131, 246
Bôstânzâde 283, 406-8
Bulgar, Bulgaristan 113
Bursa 14, 22, 38-9, 41, 44, 96, 99-100, 112, 158, 175, 182, 230, 238, 266-7, 273, 275, 311-2, 338, 385-6, 408-9, 415, 421, 425-6, 430-2, 437-8, 447, 459, 465, 468

C-Ç

Cafer Ağa (1566'da silahdar) 137, 141-2, 150
Canfeda Hatun 327, 376
Cariye 470
Cebecibaşı 241, 244
Celal Bey (II. Selim'in gözdesi) 373
Cem 35, 52, 59, 65, 99-101, 103, 107, 117-9, 130, 145, 155-6, 158, 175, 188, 273, 339, 373, 464, 468, 480, 487
Cenaze alayı 359, 409
Cenaze namazı 398, 400, 408, 412, 473
Cenaze selası 470, 474
Cenaze temizliği 394, 401
Ceneviz, Cenevizli 177
Cifr Kitabı 26
Cihad 470
Cihangir (I. Süleyman'ın oğlu) 180, 432
Cinci Hoca 344
Cuma namazı 35, 274, 282, 349, 396
Cumhur 202-3
Cülus 5-6, 151, 263, 267, 269, 308, 315, 323, 333, 341, 470
Çankırı 115

D

Defterdar 37, 80, 227, 464, 470
Delilik (sultanlar) 33, 63, 196, 448
Derviş Ağa (1622'de yeniçeri ağası) 246
Destbus 470
Devletşah (Germiyan Beyi'nin kızı, I. Bayezid'in eşi) 85

Levent Şahverdi Arşivi

Dilâver Paşa (1622'de sadrazam) 232
Dimetoka 61, 74, 178-9, 449
Dîvân 43, 55, 59, 114, 123, 136-7, 146, 150, 188, 203, 216, 224, 270, 280, 283, 289, 295, 330-2, 335, 342, 345, 351, 378, 418
Divân Yolu 258, 433, 435
Dündâr 95

E

Ebu Eyyub (Eyüp) 309-10, 320, 439
Ebusuud 281, 283, 404, 422
Ebü'l-vefâ (Şeyh) 404
Ecel 45, 72, 471
Edirne 22, 24, 32, 42, 57, 60, 67, 79, 93, 96-9, 101-3, 116, 129, 146-7, 154, 177, 214-5, 217, 227, 231, 255, 257, 260, 266-7, 269-73, 275-6, 279, 289, 296-7, 302-3, 310, 312, 315-7, 328-9, 332, 345, 351, 358, 377-8, 380, 392, 402, 408, 413, 415, 430, 432, 447, 454, 472
Edirne Eski Camii 315
Edirne Sarayı 24, 215, 269, 297, 328, 377
Edirnekapı 311, 318-9, 342, 399, 409, 450
Eflak 97-8
Ehl-i kalem 471
Ekberiyet 208, 211-2, 256
Elvân Bey 130
Emeviler 264, 272
Emîr Seyyîd 22
Enderun (içeri) 78, 89, 123, 139, 150, 160, 162, 191, 195, 200, 203-4, 206, 212-3, 228, 234-5, 251, 269, 270-1, 276, 297, 302-6, 317, 327, 342, 346, 365, 372, 377, 403, 448, 454
Ertuğrul 94-5, 459, 480
Esad Efendi (II. Osman'ın şeyhülislamlı) 161, 192-4, 221-2, 231, 287, 289, 291-2, 297, 321, 330, 378-9, 384, 395-6, 402-3, 407-8, 414
Eski Saray 327-30, 337, 359, 418, 471
Esmahan (Süleyman'ın kızı) 189
Evliyâ Çelebi 316, 436, 480
Eyüp (bkz. Ebu Eyyub) 5, 30, 215, 245, 267, 278, 290, 296, 298, 308-15, 317-21, 330, 344, 426, 431, 438, 440, 447, 450-1, 467, 486-7

F

Fal 20
Falcı (toprak, kum) 20-1, 144, 183
Fâtiha 320
Fâtih bkz Mehmed II. 14, 28, 46, 99, 117, 125, 319, 321, 437-8
Ferhâd Aga (1566'da kapıcıbaşı) 410
Ferhâd Aga (III. Mehmed'in saltanat müjdecisi) 130-1, 134-5
Ferhâd Paşa (1595'te kaymakam) 110, 138, 151, 283
Ferîdun 34, 87, 137, 268, 335, 341-2, 363-4, 368, 376, 386, 389-92, 410, 439
Fetret 14, 91, 125, 152, 154, 190, 471
Fetret Devri 14, 152, 154
Fetva 471
Feyzullah Efendi (şeyhülislam) 214

G

Garsüddînzâde (hekimbaşı) 382
Gelibolu 39, 41, 98, 113, 273, 420, 437
Gerdrân 139-40
Gubarî Efendi (1622'de nakibüleşraf) 233
Gülnuş (I. Mahmud'un büyükannesi, Üsküdar Yeni Camii'nin banisi) 319, 328

H

Habsburg 148-9
Hacegân 289, 292, 341
Halep 130, 228-9, 466
Halife 47, 263, 354, 454
Halîl Paşa (Çandarlı) 102-3, 117, 147, 189
Hamideli 99
Hanbeli 400, 471
Hanefi 11, 40, 47, 387, 398, 404, 407, 471
Harem 151, 327, 332, 378, 484

Levent Şahverdi Arşivi

Haremağası 73, 89, 127-8, 139-40, 162, 169, 206, 212, 222, 228, 236, 306, 329, 378, 382, 414
Hasan Ağa (Kanuni Sultan Süleyman benzeri) 142, 284, 382, 413
Hasan Çavuş 130, 132, 150
Hasan Paşa (Moralı) 303
Hasan Paşa (Saatçi) 24
Haseki 471
Has Oda 50, 271, 302-4, 377, 382, 471, 474-5
Hasodabaşı 325
Hastalık 5, 19, 27
Hazine 34, 45, 325, 341
Hırka-i şerîf 219, 297-9, 303-5, 317, 454
Hilat 330-2
Hutbe 471
Hürrem Sultân 15, 121, 181, 183, 328, 428, 432
Hüseyin Efendi (imam-ı sultani) 407
Hüseyin Efendi (müneccimbaşı) 26
Hüseyin Paşa (II. Osman'ın veziri) 64, 93, 238
Hüseyin Paşa (ö. 1526) 51
Hüseyn (Ürdün Kralı) 294, 344
Hüsrev Aga (II. Selim'in mirahuru) 269, 336
Hüsrev Paşa 51

I-İ

Isparta 99, 115
İbrâhîm Ağa 271
İbrâhîm Efendi 247
İbrâhîm Paşa (1595'te vezir) 150
İbrâhîm Paşa (Çandarlı) 99, 229
İbrâhîm Paşa (ö. 1730) 257
İbrâhîm (sultan) 67, 70, 122, 162, 200, 255
İdrîs Ağa 73
İleri gelenler 367
İmâm-i hünkârî 382-3
İnceğiz 97
İran 15, 48, 102, 121, 179-81, 219, 309, 318, 349
İshak Paşa 22, 59, 106-7, 189, 275
İskender Bey (I. Selim yandaşı) 176
İskender Paşa (1566'da İstanbul kaymakamı) 133
İskender Paşa (II. Bayezid'in veziri) 156
İslam 9, 11, 20, 32, 42, 57, 90, 105, 169, 197-8, 222, 255, 264, 293, 324-5, 338, 353-4, 359, 362, 364, 373-5, 381, 384, 387, 393, 417, 420-2, 424, 440, 443, 446, 451-5, 473-4, 478
İsmâîl (Safevi Şahı) 177-8, 184
İstanbul 7, 14, 17, 26, 31, 34-5, 42, 55, 59-60, 65, 67, 79, 91, 97, 99-100, 102-10, 115, 117-21, 125-6, 129, 133, 135-6, 141, 143-4, 146, 148, 159, 167, 176-8, 180, 182, 184, 187, 189-90, 198, 209, 215-6, 230-1, 256, 260-1, 266-70, 273, 277-8, 280-7, 292, 296, 301, 308-12, 315-7, 319, 321-3, 327-30, 334-9, 341-2, 349, 356, 360, 369-70, 377-8, 386, 388, 390, 392, 396, 398-402, 404, 409-11, 413-5, 418, 422-4, 426, 431-2, 435-6, 440, 442, 447, 450-1, 453-4, 460, 463-7, 471, 475, 477-8, 480-8
İvâz (Hacı, I. Mehmed'in veziri) 146
İznik 99, 426, 430

K

Kadıköy 133, 146
Kadınlar 15
Kafes 191, 472
Kantakuzenos 113
Kanun 197, 282, 348-9, 472
Kanunname (II. Mehmed) 472
Kapı Ağası 472
Karaçelebizade (şeyhülislam) 199, 465
Karaman (sancak) 100, 147, 177
Karasi 273
Kardeş katli 153, 158, 170, 172, 326, 453
Karlofça Antlaşması 217, 352
Kastamonu 115
Kaşgarlı Mahmud 93
Kaymakam 209, 292, 400, 472

Levent Şahverdi Arşivi

Kazaklar 381
Kazasker 467, 472
Kefe 115, 177
Kefen 376, 414, 472
Kemâl Efendi (Taşköprüzade) 161
Kırgız 429
Kırım 115, 177, 190, 300, 325
Kızılbaş 177
Kilinder Uğrusu 243-4
Kocaeli 99
Konstantinopolis 14, 119, 188, 202, 261, 267, 431, 437, 450, 463, 467
Konya 59, 99, 115, 119, 121, 130, 140, 147, 181
Korkut (II. Bayezid'in oğlu) 59, 60, 71, 73, 74, 100, 106-7, 118, 120, 157, 167, 176, 178, 188-9, 359, 361, 366, 420, 426, 478
Kosova Ovası 18, 40, 391, 459
Kösem Mahpeyker (Kösem Sultan) 199-200, 203
Kudüs 335, 479
Kul 138, 146, 195, 209, 232, 239, 255, 378, 470, 472
Kuran 24, 30, 47, 76, 142, 184, 356, 372, 374-5, 415, 421, 474-5, 483
Kurban 470
Kut 472
Küçük Kaynarca Antlaşması 300
Kütahya 109, 115, 121, 126, 132, 181, 267-8, 285, 323, 338

L
Lala 114, 467, 469, 473
Lala Şahin 114
Lâleli Cami 435
Lütfî Paşa 483

M
Macaristan 20, 86, 100, 109, 117, 136, 148, 267-8, 281, 285, 323, 325, 396, 450, 460, 467
Mâhidevrân (Süleyman'ın oğlu Mustafa'nın annesi) 180
Mahmud I. 35, 43, 68, 80, 163, 221, 255-6, 290, 304, 318-9, 326, 333, 335, 346, 379, 384, 407, 434-5, 460-1, 463
Mahmud II. 10, 16, 69, 164, 166, 222, 305, 322, 426, 440, 459-61
Makedonya 66, 98
Manisa 57, 74, 115, 121-3, 131, 134, 137, 147, 150-1, 158, 176, 181, 190, 267, 301, 323, 328, 384-5, 433, 467
Medine 15, 43, 229, 335, 466, 472
Mehmed I. 14, 19, 21, 23, 28, 31-2, 36, 42-4, 46, 85, 98-9, 102-3, 116, 121, 124-5, 136, 139, 146-7, 154, 165-6, 266, 273, 316, 355, 372, 377, 385, 388, 391, 393, 408, 421-2, 425, 445, 459, 463, 471
Mehmed II. (Fatih) 14-5, 19, 27-9, 31-5, 42, 44, 46, 49, 52, 56-9, 73-4, 90, 92, 94, 99, 101-3, 107, 116-9, 121, 130, 132, 136, 140, 144-7, 154-6, 166-8, 170-1, 178, 187, 189, 194, 213, 254, 267, 270, 273, 275, 281, 283, 309, 311-2, 316, 321, 330, 338, 348, 355-6, 358-63, 367-8, 372-4, 377, 381, 388, 391, 393, 396, 399-400, 402-3, 408-9, 412, 415-7, 424-6, 431, 433, 436-8, 440, 446-7, 450-2, 459-60, 463-8, 471, 474
Mehmed III. 22, 37, 53, 110, 122-4, 129-30, 134, 145-6, 149-50, 158-60, 166, 168, 174, 189-90, 245, 252, 264-5, 274, 277, 279-82, 284, 290, 293, 301, 309, 313, 322-3, 325-9, 331, 334, 337, 342, 349, 364-5, 367-70, 377, 383, 386, 397, 412, 428-9, 433, 449, 460-1, 466
Mehmed IV. 67, 69, 71, 78-9, 162-3, 204, 208, 210, 212-7, 250, 253, 255, 259, 261-2, 265, 270, 277, 290, 295, 297, 313, 315, 319, 326, 344, 350, 378, 380, 383, 401-2, 413, 426, 434-5, 460-1, 466-7
Mehmed Paşa (Derviş) 30

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmed Paşa (Elmâs) 329, 214
Mehmed Paşa (Karamânî) 28, 46, 52, 100, 103, 107, 118-9, 130, 136, 146, 155, 170-1, 188, 213
Mehmed Paşa (Koca) 201
Mehmed Paşa (Köprülü) 364
Mehmed Paşa (Sôfu) 193
Mehmed Paşa (Sokollu) 34, 87, 109, 126, 129-30, 134, 136, 141, 267, 285, 301, 330, 339, 363, 376, 388, 404
Mehmed Efendi (Sümüklü, Gelibolu, fetvâ emîni) 217, 314, 318, 403, 483
Mekke 15, 43, 47, 100, 130, 229-30, 232-3, 335, 337, 390, 414, 423, 433, 466-7, 472-3
Melik Dânişmend 483
Melik Nasirî (I. Murad'ın yeğeni) 153
Memlükler 293
Meşhed 391, 480
Mısır 15, 26, 42, 46, 48, 99, 105, 118, 129, 134, 151, 230, 296, 337, 343, 349, 366, 391, 416-7, 463, 465-6
Mihrimâh (Süleyman'ın kızı) 180, 338
Mircea (voyvoda) 97-8
Mudanya 134-5, 337
Muhammed (peygamber) 22, 51, 295, 298, 311, 317, 382, 395, 397, 429, 454, 471, 474, 488
Murad I. 18, 40-4, 46, 83, 113-5, 124, 145, 147, 153-4, 165, 175, 188, 265, 377, 388, 391, 408, 425, 437, 459
Murad II. 14, 22-3, 28, 32, 44, 46, 48-9, 55-60, 63, 71, 74-5, 82-3, 92, 94, 98-9, 101, 103, 116-7, 121, 124-5, 130, 147, 154, 189, 267, 273, 311-2, 316, 338, 356, 358, 360, 367, 385, 408, 415, 421-2, 424-5, 427, 430-1, 438, 452, 459, 463, 467
Murad III. 19, 21, 24, 28, 30-1, 36-7, 46, 52-3, 55, 108, 110, 122, 130-1, 134, 137, 146, 148, 150, 158-60, 166-7, 171, 263, 276, 278, 282, 301, 310, 312, 323, 326-7, 329, 331, 349-50, 357, 367-8, 370, 372, 376-7, 383, 386, 392, 395, 397, 403, 406, 411-2, 427-8, 433, 444, 449, 460, 467
Murad IV. 18, 26, 28, 30, 45-6, 49, 51-3, 67, 75, 162, 190, 198-201, 210, 247, 259, 270, 294, 313, 316, 344, 357, 364, 367-71, 374, 377, 383, 402, 418-9, 434, 452, 460-1, 465, 467
Musa (I. Bayezid'in oğlu) 65, 93, 96-7, 154, 165-6, 168, 231, 266, 355, 459
Mustafa I. 63, 67, 75, 79, 93, 195, 197-8, 203-4, 218, 223, 225, 245, 270, 287, 293-4, 307-8, 313, 324, 337, 343, 350, 402, 429, 434, 436, 446, 449, 460-1, 465
Mustafa II. 67-8, 71, 79, 216-21, 231, 254, 256, 269-72, 279, 289, 291, 296-300, 303, 307, 316, 319, 324-5, 328, 332, 345, 351-2, 378, 384, 396, 402, 407, 434-5, 451, 454, 460-1
Mustafa III. 28, 30, 43, 53, 221, 290, 300, 305, 319-20, 333, 347, 430, 435, 460-1
Mustafa IV. 69-70, 80, 164, 166, 222, 252-3, 300, 305-7, 320-1, 330, 347, 365, 451, 460-1
Mustafa Çelebi (hekim) 31, 116, 140-1, 147
Mustafa (Düzmece) 98-9
Mustafa Efendi (1603'te şeyhülislam) 283-4, 313
Mustafa Paşa (Alemdâr) 164, 306
Mustafa Paşa (Bayraktar) 260
Mustafa Paşa (Hamzbeyzâde) 106
Mustafa Paşa (Kara Kemankeş) 200, 301
Mustafa Paşa (Kızıl Ahmedli) 143
Mustafa Paşa (Köprülü) 209
Müneccimbaşı 26, 37, 104-7, 122, 127, 136-7, 142, 156, 190, 201-2, 267, 277, 279, 312-3, 332, 344, 358-9, 400, 405, 466, 483

Levent Şahverdi Arşivi

N
Nakibüleşraf 405, 473
Neşrî 19, 22, 31-2, 34-5, 38-42, 44, 54, 56, 65, 92-3, 95, 97, 103-5, 112, 116-7, 125, 130, 136, 140, 146-7, 165-6, 266-7, 270, 273, 355, 391, 408, 425, 430-1, 437, 466, 484
Nişancı 315, 464, 473
Nizam-ı âlem 27, 36, 38, 90, 93, 154, 172, 190, 207, 238, 256, 361, 444
Nurbanu Sultan 127, 150

O-Ö
Oğuzhan (Cem'in oğlu) 100, 108, 118
Orta Cami 64, 238-9, 246, 324, 337, 473, 475
Osman I. 27, 33-4, 38, 41-2, 44, 53, 386, 408, 425-6, 430-1, 447, 451, 459
Osmân II. 18, 24-5, 33, 63-7, 69, 71, 76, 82-3, 93, 161, 164, 166, 170, 187, 193-5, 199, 201, 203, 207, 212, 224-5, 228, 230-1, 236, 239-40, 245, 248, 252, 254, 258-9, 287, 307, 324, 334, 337, 343, 350
Osmân III. 26, 37, 221, 290, 304, 319, 329, 333, 335, 346
Osmanlılar 10-1, 19-20, 33, 111, 115, 153, 210, 238, 264, 293, 297, 358, 366, 387, 393, 420, 422, 442, 444, 447, 452, 464, 470-1, 473
Ömer Ağa (Davud Paşa'nın kethüdası) 243
Ömer Efendi (II. Osman'ın hocası) 230, 232

P
Paleologos 113, 175
Papa 101
Paris 34, 52, 163, 441-2, 455, 477-81, 483-8
Patrona Halîl 257

R
Râbi'a Gülnuş (II. Mustafa'nın annesi) 328
Re'âyâ 45, 55, 110, 142, 144
Re'îsü-l-küttâb 289, 292, 379
Remmâl 21
Rıza Efendi (1754'te nakibüleşraf) 320
Rikâbdâr 382
Rodos 19-20, 100-1, 157, 309
Rum 19, 66, 118, 257, 430, 437-8, 463-4, 473
Rumeli 74, 86, 96-8, 113-4, 118, 129, 137, 143, 161, 170, 177, 194, 283, 290, 358, 459, 467, 472-3
Rüstem Paşa 121, 179

S-Ş
Sadeddin 18, 20, 31, 36, 43-4, 46-8, 51, 56, 61-2, 65, 72-4, 104-6, 108, 126-9, 135-6, 139, 146, 165, 167, 171, 267, 270, 282-3, 309, 356-7, 360, 362, 367, 370, 372, 374, 377, 382, 386-7, 399, 404, 406, 409, 436, 438, 451, 467
Sadrazam (Veziriazam) 21, 28-30, 46, 52, 56, 59, 90, 103, 109, 119, 126, 128-30, 133-4, 136, 144, 146, 148, 180, 200-1, 208, 213, 215, 224, 250-2, 257, 267, 285, 286, 301, 314, 330, 339, 352, 364, 376, 402, 407, 411, 465-7
Sancak 473-4
Saray 27, 40, 75, 89, 123, 131, 208, 234, 292, 298, 305, 327-30, 337, 342, 345, 359, 418, 465-7, 469-75, 487
Saruhan (sancak) 176, 273, 385
Savcı 114, 154, 175
Selânikî 19-21, 24, 30-1, 34, 36-7, 43, 49, 52, 74, 86-7, 90-1, 109, 126-7, 129-37, 141-4, 146, 151, 158-9, 167-9, 179, 182-3, 190, 263, 268, 269, 277-9, 281-4, 287, 290, 301, 309-10, 322-3, 327, 329-30, 337-8, 340-3, 349-50, 356-7, 362-4, 367-8, 370, 382-3, 386, 392, 396-7, 399-401, 404-6, 412, 427-9, 433, 467, 485
Selîm I. 326, 399, 428
Selîm II. 395, 428
Semendire 115, 177
Serdengeçti 474
Sıçanlı 130

Levent Şahverdi Arşivi

Silahdâr 30, 68, 75, 79, 163, 209-10, 213-9, 253-5, 271-2, 274, 277, 290, 295-300, 302-3, 312-3, 315-7, 324-6, 328, 332, 344-5, 350-2, 378, 383, 401, 407-8, 413, 416, 485
Silahdâr Paşa 30
Sipahi 474
Sivas 115, 432, 473
Siyasi Kriz 5, 83, 187
Söğüt 39, 112, 386, 430
Sultanahmet Camii 433
Suriye 15, 360
Sünni 11, 14-5, 40, 48, 293, 386, 394, 422, 424, 452-5
Şafii 405, 474
Şahkulu 177
Şah Mehmed (Kazvinli, hekim) 382
Şahruh 85
Şam 22, 230, 283
Şehzade Camii 432
Şemle 368
Şemsi Paşa 52
Şeriat 474
Şerif 8, 50, 299, 471, 474
Şeyhülislam 76, 217, 224, 404, 408, 474
Şimşirlik 78, 192, 211, 271, 472, 474

T
Tahmasp (İran şahı) 181
Tahnit 487
Taht 82, 90, 94, 177, 269, 279, 294
Techiz 474
Tekfin 474
Timurlenk 14, 41, 54, 85, 95-6, 116
Topkapı Sarayı 8, 24, 34, 52, 79, 90, 191, 233, 267, 269, 318, 330, 373, 377-8, 401, 418, 433, 464, 480
Trabzon 115, 120-1, 176-7, 438
Trakya 61, 65, 113, 147, 177, 271
Tuğ 475
Tuğra 475
Türbe 388, 424, 475

U-Ü
Ulema 195, 204, 237, 283, 472, 475
Umur Paşa 41, 113, 359-60, 368
Üsküdar 63, 104, 132, 146, 220, 229, 246, 259, 269, 319, 336, 433
Üveys Paşa (Süleyman'ın tanınmayan erkek kardeşi) 167, 184

V
Valide Sultan 15, 65, 79, 89, 131, 150-1, 191, 195, 201-4, 212, 238, 250, 319, 328-30, 392, 402, 407, 450, 475
Varna 57, 478, 480
Venedikli 108, 158, 184
Vezir 126, 143, 146, 149, 156, 179, 283, 329-30, 414

Y
Yahudi 29, 31, 65-6, 102, 105, 108, 135, 257, 261, 327, 335, 368, 449, 463-4, 475
Yahyâ (Zekeryâzâde) 407
Yakub (I. Bayezid kardeşi) 124, 145, 147, 153-4, 165, 171, 188
Yas 6, 358-9, 366, 370
Yasin (suresi) 47, 50, 475
Yedikule 65, 238, 243, 338, 347
Yeni Cami 319, 433-4
Yeniçeri 64, 284, 286, 345, 467, 475
Yusuf Ağa (1566'da sultanın hazinedarı) 129, 325
Yusuf Efendi (Şami, imam-ı hünkari) 50, 51, 383
Yusufi Sarık 277, 295-7, 314, 454

Z
Zemzem suyu 390
Zigetvar 20, 34, 42, 86, 109, 126, 129-30, 132, 137, 141-2, 148, 182, 267, 278, 285, 310, 323, 330, 376, 388-9, 391, 450, 460

Levent Şahverdi Arşivi

Tek bir
hanedanın altı yüzyıl
hüküm sürdüğü Osmanlı
İmparatorluğu, bu özelliğiyle hem dünya hem
de İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir.
Hanedanın tekliği ve sürekliliğinin asırlar boyunca nasıl
korunduğu ve böylesine uzun bir zincirin pek çok halkasının
birbirine nasıl bağlandığı şüphesiz oldukça ilgi çekici bir konudur.
Osmanlı hanedanını araştırmak isteyenlerin üzerinde duracağı başlıca
hususlar sultanların tahttan indirilmesi, ölümü ve haleflerinin tahta çıkışı
olacaktır. Osmanlı'nın bu istisnai özelliği, saltanat değişiminde pek çok
farklı geleneğin oluşmasına yol açmıştır.

Fransa'nın önde gelen Osmanlı tarihçileri Nicolas Vatin ve Gilles
Veinstein, Osmanlı sultanlarının ölümleri, tahttan indirilmeleri ve tahta
çıkışlarına dair oluşan gelenekleri titizlikle inceliyor ve okurlara imparatorluğun
pek de bilinmeyen taraflarını gösteriyor.

Fatih Sultan Mehmed zehirlendi mi?

Fatih'in ölüm haberi Cem Sultan'a neden ulaşmadı?

Cem Sultan Napoli'de öldüğünde cenazesi nasıl hazırlandı?

Kanuni Sultan Süleyman öleceğini bile bile Zigetvar'a neden gitti?

Şehzade Selim en küçük oğul olmasına rağmen babası II. Bayezid'i tahttan
çekilmeye nasıl zorladı?

Genç Osman'ın öldürülmesi hanedanı nasıl etkiledi?

Bu ve pek çok sorunun ustalıkla yanıtlandığı *Sarsılan Saray*, Topkapı Sarayı'nın
karanlıkta kalan kısımlarına ışık tutuyor. Yaşanan siyasi krizlerle pek çok kez iç
savaşın eşiğine gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan meşruiyeti ilk kez siyasi
ve dini boyutların yanı sıra tarihsel ve antropolojik yönleriyle de ele alınıyor.
Sarsılan Saray, Osmanlı'nın şaşırtıcı ve büyüleyici dünyasına adım atmak
isteyenler için biçilmiş kaftan.

TMG
0033748
VGA

Kronik
kronikkitap.com kronikkitap
ISBN: 978-625-6774-16-2
9 786256 774162

Levent Şahverdi Arşivi